BABITS MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI

I.

Sajtó alá rendezte
Török Sophie

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

TARTALOM

ÖSSZES VERSEK

LEVELEK IRISZ KOSZORÚJÁBÓL
IN HORATIUM
ÓDA A BŰNHÖZ
HIMNUSZ IRISZHEZ
MESSZE... MESSZE...
PÁRIS
TÜZEK
ÉJSZAKA!
SUNT LACRIMAE RERUM
ANYÁM NEVÉRE
SIRVERS
DARUTÖRPEHARC
HEGESO SIRJA
ALISCUM ÉJHAJÚ LÁNYA
GOLGOTAI CSÁRDA
THEOSOPHIKUS ÉNEKEK
STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOK-VERSENYBŐL
TURÁNI INDULÓ
GALÁNS ÜNNEPSÉG
RECANATI
SAN GIORGIO MAGGIORE
ZRINYI VELENCÉBEN
ITÁLIA
AESTATI HIEMS
SZŐLŐHEGY TÉLEN
VÁSÁR
CSENDÉLETEK
MOZGÓFÉNYKÉP
RÉGI SZÁLLODA
VÁROSVÉG
A VILÁGOSSÁG UDVARA
EMLÉKSOROK EGY RÉGI PÉCSI USZODÁRA
VÉRIVÓ LEÁNYOK
SUGÁR
HÚNYT SZEMMEL...
FEKETE ORSZÁG
A HALÁL AUTOMOBILON
AZ ÖRÖK FOLYOSÓ
A TEMPLOM! RÖPÜL!
A LIRIKUS EPILÓGJA

HERCEG, HÁTHA MEGJÖN A TÉL IS!
BALLADA IRISZ FÁTYOLÁRÓL
ARANY KISÉRTETEK
VASÁRNAP
ESTI KÉRDÉS
AZ ŐSZI TÜCSÖKHÖZ
ŐSZ, KRIPTA, CIPRUS, SZÜRET, TÁNC, KOBOLD
ALKONYI PROLÓGUS
NÉVJEGYEMRE
ÉHSZOMJ
MINDENEK SZERELME
A KÖLTŐ SZÓL
ESTI DAL
ÉJI DAL
IMA
SZIMBÓLUMOK
PAYSAGES INTIMES
PICTOR IGNOTUS
CSIPKERÓZSA
KÚTBAN
HALÁLTÁNC
O LYRIC LOVE
ÖRÖK DOLGOK KÖZÉ LEGYEN HIRED BESZŐTT
ÓDA A SZÉPSÉGRŐL
EGY SZEGÉNY MAGÁRA MARADOTT
VONATON
BELOVED, O BELOVED
FESTETT CÉL, PUSZTA SEMMI
SZONETTEK
ARANY JÁNOSHOZ
HÉPHAISZTOSZ
HOMÉROSZ
PROTESILAOS
KÉT NŐVÉR
A SORSHOZ
BAKHÁNSLÁRMA
THAMYRIS
A DANAIDÁK
ÚJ LEONINUSOK
A CAMPAGNA ÉNEKE

LAODAMEIA

RECITATIV

FOGARAS
ÚJ KÖNYVEKRE
LEVÉL TOMIBÓL
BOLYAI
CIGÁNYDAL.
SPLEEN
TÉLI DAL
EGY RÖVID VERS
EGY SZOMORÚ VERS
NAIV BALLADA
EGY DAL
SZERENÁD
BABONA, VARÁZS
ARANYFÜRDŐ, ARANYESŐ, DANAÉ
VÁGYAK ÉS SOHA
HISZEKEGY
DAL, RÉGIMÓDI

INTERMEZZO
VILE POTABIS
ÉDES AZ OTTHON
GRETNA-GREEN
JÁTSZOTTAM A KEZÉVEL
JULIUS
AUGUSZTUS
NINCSEN KISÉRTET
MIKÉNT SZÉLCSENDBEN A HAJÓ
ANYÁM NAGYBÁTYJA RÉGI PAP
A KÖLTŐ ÉLETÉNEK PUSZTÁJÁRÓL

AZ ÉGŐ PUSZTA
OLY SZOMORÚ, HOGY OLY NEHÉZ MEGÉLNI
E KOMOR JÚNIUS HAVON
AZ ÉLETEMET ELHIBÁZTAM
PALOTAI EST
IMMORTALE JECUR
FÁJÓ, FÁZÓ ÉNEK
A CSENGETYŰSFIÚ
ECETDAL
HAZA A TELEPRE
KÉPEK ÉS JELENÉSEK
MERCERIA
ŐSZI HARANGOZÓ
OKTÓBERI ÁJTATOSSÁG
REGGELI ÉNEK
ATLANTISZ
VAKOK A HIDON
ISTEN KEZÉBEN
ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ
KABALA
BÉKE ÉS HÁBORÚ KÖZT
HADJÁRAT A SEMMIBE
OIKEIA KAI KAIPIA
PALINÓDIA
ADY ENDRÉNEK
A «FIAMHOZ»
MÁJUS HUSZONHÁROM RÁKOSPALOTÁN
ISTEN KEZÉBEN
FIATAL KATONA
MAGAMRÓL
KÉP EGY FALUSI CSÁRDÁBAN
RECITATIV
PROLÓGUS
MIATYÁNK
ALKALMI VERS
HÚSVÉT ELŐTT
PRO DOMO
NYUGTALANSÁG VÖLGYE
ELŐSZÓ
BILINCS EZ A BÁNAT
SZEKSZÁRD, 1915 NYARÁN
SZÁLLÓ NAP UTÁN
ÉJI ÚT
HÁBORÚS ANTHOLÓGIÁK
STRÓFÁK EGY TEMPLOMHOZ
EGY FILOZÓFUS HALÁLÁRA
KAKASVIADAL
DETEKTIVHISTÓRIA
SZENT MIHÁLY
BÉNÁRA MINT A MEGFAGYOTT TAG
A JÓSÁG DALA
ÚJ ESZTENDŐ
FORTISSIMO
ZSOLTÁR GYERMEKHANGRA
ZSOLTÁR FÉRFIHANGRA
AZ ÓRIÁSOK KÖLTÖGETÉSE
EMLÉKEZÉS
EGY PERC, EGY PILLE
SZERELMES VERS
ÉNEKEK ÉNEKE
DAL, PRÓZÁBAN
KÉT NYÁRI VERS
A RÉGI KERT
SZÜRET ELŐTT
ŐSZI PINCÉZÉS
RÉGI FRISS REGGELEIM
REGGELI TEMPLOM
KORÁN ÉBREDTEM
REGGEL
KÖNYVEK UNALMA
SZÍTTÁL-E LASSÚ MÉRGEKET?
SZALADVA FÁJÓ TALPAKON
A KÖNNYTELENEK KÖNNYEI
ISTEN FOGAI KÖZT
CSAK A DALRA
CSILLAGOKIG!
SZIGET ÉS TENGER
ÖRÖKKÉK ÉG A FELHŐK MÖGÖTT
RÉGEN ELZENGTEK SAPPHO NAPJAI
KÖNNYŰ DALT SZERETNÉK IRNI A KEDVESHEZ
IDEGES ESZTENDŐK
ŐSZINTESÉG
PESTI ÉJ
JÓZANSÁG
A HARMADIK EMELETEN
BOGÁRKÁK JÓ HALÁLÁÉRT
ESTI MEGÉRKEZÉS
A JOBBAK ELMARADNAK
PETŐFI KOSZORÚI
A GYÉMÁNTSZÓRÓ ASSZONY
VERS, APOSTOLOKRÓL
A VÉN KÖTÉLTÁNCOS
ÖRÖMRŐL DALOLTOK
BORÚS NAP; DE KEZD MÁR KIDERÜLNI
ABLAKNÉGYSZÖG
ERDEI LAKÁSBAN
DAL AZ ESZTERGOMI BAZILIKÁRÓL
FREE TRADE
CSONKA MAGYARORSZÁG
SZENT KIRÁLY VÁROSA
ÁDÁZ KUTYÁM
NYÁR
A SZIGET NEM ELÉG MAGAS
EGY FONNYADÓ BOKORHOZ
CSÖVEK, EREK, TEREK
REKONVALESZENCIA
TÉLUTÓ A SÉDPATAKNÁL
ÖNÉLETRAJZ
HAZÁM!
KESERÉDES
HÚS-SZIGETEK A KŐTENGEREKBEN
KANIZSAI DOROTTYA
MIG KESZTYŰDDEL ÉS KALAPODDAL BABRÁLSZ
UTCA, DÉLELŐTT
UTCA, ESTEFELÉ
HIMNUSZ

AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL
SIREMLÉK
SZÖKEVÉNY, RENITENS IDILL
HEGYI SZERETŐK IDILLJE
HEGYTETŐN
A GAZDA BEKERITI HÁZÁT
EKLOGA
JÓ TERMÉS
RÁDIÓ
GYŐZELMI ÉNEK, ESTEFELÉ
KETTEN, MESSZE, AZ ÉG ALATT...
ENGESZTELŐ AJÁNDÉK
MIÉRT LÁZADSZ AZ ESTE ELLEN?
SZELEK SODRÁBAN
MAGYAR SZONETT AZ ŐSZRŐL
SZOBAFESTÉS
HÁROM ANGYAL
PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA
DÁNIEL ÉNEKE
»VÉN CIGÁNY«
CSAK A TILOS SZABAD MÁR...
VERSSOR AZ UTCAZAJBAN
HAJNALI GONDOLAT
BABYLON EGEREI
EGYFAJTA KULTÚRA
DANTE
A HÚSZÉVES »NYUGAT« ÜNNEPÉRE
JÁSZAI MARI HALÁLÁRA
VASÁRNAPI IMPRESSZIÓ, AUTÓN
HALAVÁNY TÉLI RAJZ
CIGÁNY A SIRALOMHÁZBAN
VADAK A FA KÖRÜL
MICSODA FÖSTMÉNY!
A MANDARIN RÉME
A MADONNA FAKIRJA
SZENTJÁNOSFŐ
A LÉLEK ÜNNEPE
A MAGYAROK ISTENÉHEZ
NE ILY HALÁLT, NE ILY HARCOT!
ÚJ MYTHOLÓGIA
POLITIKA
AZ ELMARADT TÓSZT
KABÁTDOBÓS, KALAPHAJITÓS!
DOPING
JOBB ÉS BAL
ELÉG A KÓSTOLÓ
VERSENYT AZ ESZTENDŐKKEL!
GONDOK KEREPLŐJE
AZ ÁLOM KIVETETT
ÁLMOK KUSZA KERTJEIBŐL
REJTVÉNYEK
A KEDVES ARCKÉPE
FÜST ÉS KOROM KÖZÜL
FÁRADTSÁG
ISTEN GYERTYÁJA
INTROI BO
MEDVE-NÓTA
LEVÉL
HOLT PRÓFÉTA A HEGYEN
DZSUNGEL-IDILL
CSAK EGY KIS MÉHE...
VERS A CSIRKEHÁZ MELLŐL
ZENGŐ LÉGYPOKOL
ÁFRIKA, ÁFRIKA
A VETKŐZŐ LELKEK
A NAP NEM EMLÉKSZIK A CSILLAGOKRA
VERSES NAPLÓ
MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ...
TREMOLO
TÉLI BARLANG
PAPLANOM VIRÁGAI
CSAK POSTA VOLTÁL
IMRE HERCEG
ÁJTATOS PÁRBESZÉD HÚSVÉTRA
DE TE MÉGIS SZERETED EZT A KORT?
A JÓ HIR
OLYAN AZ ÉLETÜNK...
DOBSZÓ
A FELNŐTT KARÁCSONY
BETEG-KLAPANCIA
MINT FORRÓ CSONTOK A MÁGLYÁN...
ELGURULT NAPOK
TAVASZI SZÉL
ZÖLD, PIROS, SÁRGA, BARNA...
BOTOZGATÓ
AZ ISTEN ÉS ÖRDÖG...
ÚJABB VERSEK
A MEGLÓDULT NAPTÁR
A SZÖKEVÉNY SZERELEM
DÉLSZAKI EMLÉK
A GONOSZ HORTENZIÁK
GYÜMÖLCSBE HARAPVA...
KARÁCSONYI LÁBADOZÁS
EMLÉKEZÉS GYERMETEG TELEKRE
RESTSÉG DICSÉRETI
ILDIKÓ
RIMEK
ESŐS NYÁR
BÚCSÚ A NYÁRILAKTÓL
ÁDVENTI KÖD
CSILLAG UTÁN
AZ ELBOCSÁTOTT VAD
INTELEM VEZEKLÉSRE
ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT
BALÁZSOLÁS
JÓNÁS
JÓNÁS KÖNYVE
JÓNÁS IMÁJA

A KÖLTŐ UTOLSÓ GYÜJTEMÉNYÉBE FEL NEM VETT VERSEK

UTOLSÓ VERSEK
A) LAPOKBAN MEGJELENT VERSEK
SARKUTAZÁS
INDULÁS AZ ÖREGKORBA
KARÁCSONYI ÉNEK
EUCHARISTIA
ÁLDÁS A MAGYARRA
ZSENDÜL MÁR A TAVASZ
EZERKILENCSZÁZNEGYVEN

TALÁN A VIZÖZÖN...
ERDÉLY
EGY VERSES LEVÉLRE
B) UTOLSÓ KÉZIRATOK
TIZENHÁROM PÁRVERS
HAJNALI SZÜRKÜLET
»KIHAGYOTT VERSEK«
A ZENGŐ SZOBOR DALA
SOK SULYOS ÁLOM
NAPSZÁLLTAKOR
EGY RÉGI SZERELMES VELENCÉBEN
A CSÜGGEDT KAPITÁNY
MAGAM SEM TUDOM TITKOMAT
AZ ELVESZETT KINCS
ÉKSZERLÁDA
NERVUS URBIS
DIVINA MACHINA
REGGELI SZÉL
EGY KURUC A XX. SZÁZADBAN
ESTI IMÁDSÁG
ÖRÖKSÉGEM
NÉMA KÖLTŐ MENTSÉGE
ARANY
KARÁCSONY ELÉ INKÁNAK
ERDŐ, FÁK, ÁGAK...
A LEGFŐBB SZEMÉREM
AZ EZÜST RÓZSA ALATT
UGY MENTEM A HARCBA...
UTÁLOM A SZEMEMET
TUDOM, HOGY CSUSZOM
A VISSZAFELÉ SZÁLLÓ MADARAK
MŰVÉSZ IMÁJA
A SZÉPSZEMÜ ÖREG TOVÁBB MESÉL...
SZIMFÓNIA AZ IRÓGÉP ELŐTT
VONATON, TÁTRA FELÉ
ŐRÜLT VASAK ÉS HALK ACÉLOK
REGGEL VAN, FÉNYES REGGEL
(MILYEN IDEGES NAPOK!)
HAJADNAK NYIROTT LOMBJÁT
OLYAN-OLYAN GAZDAG VOLTAM
A FESTŐ HALÁLA
ISTENEK ÖZVEGYE
A TITKOS SZÉL
POSHADÓ KISVÁROS A ZÖLDBEN
ABLAKTALAN HÁZ
RITMUS A KÖNYVRŐL
ÉNEK AZ ÉLET JAVAIRÓL
SÖTÉT VIZEK GYERMEKE
FIATAL LEÁNY
AZ ELŐKELŐ TÉL
KIRÁLY-MESE
ABBÓL A KIKÖTŐBŐL...
NEM MEREK KÖZÉTEK JÖNNI...
EGYNAPOS HÓ
VARJAK, VEREBEK...
EMBER A MEZŐN
HA NEM VAGY ELLENÁLLÁS...
MARGITSZIGETI RIMEK
EGYÉB, GYÜJTEMÉNYBE FEL NEM VETT VERSEK
OLVASÁS KÖZBEN
MEMENTO
TÁJKÉP
A SPINOZA SZOBOR ELŐTT
ÚJÉV
TAVASZI HARSONA
NEVESSETEK!
HULLIK AZ ABLAK
MA DÉLELŐTT, MA DÉLELŐTT
RÉGI MAGYAR KÖLTŐK
TEMETŐI TAVASZ
ÜNNEP
VÉRTANUSÁG VÁGYA
JÓKAI
MÁSODIK ÉNEK
ELSŐ RÉSZ AZ ARANYSZŐRŰ KECSKÉK
MÁSODIK RÉSZ A BETEG KIRÁLYLÁNY
HARMADIK RÉSZ A VIHAR
NEGYEDIK RÉSZ A MÁSODIK ÉNEK

ÍRÁS ÉS OLVASÁS

ELŐSZÓ AZ »IRODALMI PROBLÉMÁK« ELSŐ KIADÁSÁHOZ
ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ
ELŐSZÓ A JELEN KÖTETHEZ
IRODALMI NEVELÉS
AZ IRODALOM HALOTTJAI
PETŐFI ÉS ARANY
AZ IFJÚ VÖRÖSMARTY
A FÉRFI VÖRÖSMARTY
DANTE FORDÍTÁSA
MAGYAR IRODALOM
MA, HOLNAP ÉS IRODALOM
NÉPKÖLTÉSZET
KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA
TANULMÁNY ADYRÓL
ANTOLÓGIA
ELŐSZÓ MADÁCHHOZ
MAGYAR RITMUS
BALASSA
AZ ÉN KÖNYVTÁRAM
A KETTÉSZAKADT IRODALOM
TÓTH ÁRPÁD.
KÖNYVRŐL KÖNYVRE
KOSZTOLÁNYI
A »GONDOLAT ÉS ÍRÁS« ELŐSZAVA
JEGYZETEK

UTÓSZÓ ÉS JEGYZETEK
A HÁTRAHAGYOTT VERSEK ELŐSZAVA
MÁSODIK ÉNEK ELŐSZAVA
KIHAGYOTT STRÓFÁK

ÖSSZES VERSEK

LEVELEK IRISZ KOSZORÚJÁBÓL

1902-1908

IN HORATIUM

Gyülöllek: távol légy, alacsony tömeg!
ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős fiatal füleknek.
Nézz fel az égre: barna cigány ködök -
nézz szét a vízen: fürge fehér habok
örök cseréjükért hálásak
halld, Aiolost hogyan áldják, dallal.
A láng is hullám. Szüntelenül lobog
főnix-világunk. Igy nem is él soha,
mi soha meg nem halt. Halálnak
köszönöd életedet, fü és vad!
Minden e földön, minden a föld fölött
folytonfolyású, mint csobogó patak
s «nem lépsz be kétszer egy patakba»,
így akarák Thanatos s Aiolos.
Ekként a dal is légyen örökkön új,
a régi eszme váltson ezer köpenyt,
s a régi forma új eszmének
öltönyeként kerekedjen újra.
S ha Tibur gazdadalnoka egykor ily
mértéken zengte a megelégedést,
hadd dalljam rajt ma himnuszát én
a soha-meg-nem-elégedésnek!
Minden a földön, minden a föld fölött
folytonfolyású, mint hegyi záporár,
hullámtörés, lavina, láva
s tűz, örökös lobogó. - Te is vesd
el restségednek ónsulyu köntösét,
elégeld már meg a megelégedést,
légy könnyű, mint a hab s a felhő,
mint a madár, a halál, a szél az.
Görnyedt szerénység, kishitű pórerény
ne nyomja lelked járomunott nyakát:
törékeny bár, tengerre termett,
hagyj kikötőt s aranyos középszert
s szabad szolgájuk, állj akarattal a
rejtett erőkhöz, melyek a változás
százszínű, soha el nem kapcsolt
kúsza kerek koszorúját fonják.

ÓDA A BŰNHÖZ

Elbízott erény! hízelegve gyávább
s korlátoltabb lant rezeg udvarodban:
ámde nem tisztább! Az enyémet néked
ajzza, nemes Bűn,
még ifjú izmom. Neked égő csokrot
soha nem látott faju új virágból
áldozok, melyet szakadékok ormán
csentem a földből
vakmerő kézzel, veszedelmes úton:
bódító *sötét* liliom keresztjét,
vérvörös hunyort, s *örökös* virágu
áloe-pálmát.
Nem neked, természet öröklött bűne,
szerelem, romlás buja zöld hinára,
nem gerincivó Cytherea, néked
mennyei kéjhölgy!
Nem, vad gyilkosság, alacsony tolvajlás,
nem, rut fösvénység, feneketlen bírvágy,
nem, te legrosszabb, pohosult tétlenség,
csökönyös önkény
s orvosolhatlan butaság! nemünk nagy
szennyesládaját teletöltő! moslék!
hitvány szemétdomb! Sohsem érdemelték
nagy nevedet, Bűn!
Mert te vagy a nagy, te vagy új és bátor,
te vagy az erős, te vagy a kiváló,
villogó fejszéd a sűrűn járatlan
új utakat tör.
Bűn, bűnnél százszor rokonabb erénnyel
mégis bűn, nagy bűn a buták szemében,
kik kopott párnán a sötétben ülnek,
félnek a fénytől.
Ámde bátran én teneked szegődöm,
szolgáid legszebb javadalma, nagy Bűn,
add fényes fejszéd a kezembe! Kenj be
torna-olajjal!
Ó fogadd ifjú, de derék erőmet!
Rontok, építek! Zuhanó szekercéd
fénye hullócsillaga tőlem ejlik,
mert te vagy a nagy,
te vagy az erős, te vagy új és bátor:
Gallián Caesart te vezetted át és
új aranymezőt kereső, te leltél
Amerikára.

HIMNUSZ IRISZHEZ

Sötét van. Hol az ezer szín? Mivé lett?
Hol az ezer tárgy külön élete?
(Szín a különség, különség az élet) -
éj van s most minden tehén fekete.
Belém esett a világ és lett oly vad,
oly egy-sötét, hogy szinte már ragyog
s a lelkem indus bölcseségbe olvad:
nincs semmi sem, csak semmi van,
s e semmi én vagyok.

Egy-semmi! Minden-semmi! Színek nélkül
ragyogó semmi! Únlak, hagyj te most!
Sokszorzó lelkem veled nem elégül,
meddő szám, mely nem szoroz, se nem oszt.
Ért gyümölcs nedvvel, fejem telve vággyal,
vágyaim súlya nyomja vánkosom:
ah, nem békülök én unalmas ággyal
s Morpheus karjai között
Iriszről álmodom.

Irisz! te lelkem régi istensége!
hétszínű, gyöngyös, mint nektári kelyh,
ezerszínű, uszályos, égnek éke,
Irisz, kinek ruhája pávapelyh,
Irisz, kinek mosolyja a szivárvány,
színek bontója, koszorús hajú,
ívelt szeszély, ég hídja, tarka bálvány,
jer ontsd elémbe képeid,
beszédes színkapú!

Idézz fel nékem ezer égi képet
és földi képet, trilliót ha van,
sok földet, vizet, új és régi népet,
idézz fel, szóval, *teljes enmagam*.
Királyt, papot, pénzt, nemes daliákat
s a daliával idézd fel lovát,
aljas gonosztevőt, tudós diákot:
a multak kövét érted-é
csiholni, mint kovát?

Költő-szemeddel többet lelsz te benne,
mint ásatagban egynémely tudós -
De ha ráúntál multra és jelenre,
színek bontója, légy nekem te jós:
hiszen te fested, Irisz, a világot
s ne tudnád, hogy ecseted merre fut?
Idézd fel, amit még egy szem se látott: -
a jövő falát érted-é
kitárni, mint kaput?

Színek bontója, viharok barátja,
világ költője, tarka mint virág,
jer, kedvesebb nekem a Mája fátyla,
mint az unalmas-egy-való világ!
Vihar barátja, szép idő követje,
Junó követje, koszorús hajú,
világszínháznak kárpitos szövetje,
jer, ontsd elémbe képeid,
beszédes ívkapú.

MESSZE... MESSZE...

Spanyolhon. Tarka hímű rét.
Tört árnyat nyujt a minarét.
Bús donna barna balkonon
mereng a bíbor alkonyon.

Olaszhon. Göndör fellegek,
Sötét ég lanyhul fülleteg.
Szökőkut víze fölbuzog.
Tört márvány, fáradt mirtuszok.

Göröghon. Szirtek, régi rom,
ködöt pipáló bús orom.
A lég sürű, a föld kopár.
Nyáj, pásztorok, fenyő, gyopár.

Svájc. Zerge, bércek, szédület.
Sikló. Major felhők felett.
Sötétzöld völgyek, jégmező:
harapni friss a levegő.

Némethon. Város, régi ház:
emeletes tető, faváz.
Cégérek, kancsók, ó kutak,
hízott polgárok, szűk utak.

Frankhon. Vidám, könnyelmű nép.
Mennyi kirakat, mennyi kép!
Mekkora nyüzsgés, mennyi hang:
masina, csengő, kürt, harang.

Angolhon. Hidak és ködök.
Sok kormos kémény füstölög.
Kastélyok, parkok, labdatér,
mért legelőkön nyáj kövér.

Svédhon. Csipkézve hull a fjord,
sötétkék vízbe durva folt.
Nagy fák és kristálytengerek,
nagyarcu szőke emberek.

Ó mennyi város, mennyi nép,
O mennyi messze szép vidék!
Rabsorsom milyen mostoha,
hogy *mind* nem láthatom soha!

PÁRIS

FANTÁZIA

Más vidékre vágyol innen, szemmel látom néha rajtad:
jelzi színnel sápadt arcod, biggyenéssel néma ajkad,
únalom-szőnyegre hímzed álmokból a kézimunkád,
nem hevít meleg kedélyünk, nem hat fesztelen szavunk rád.
Új városunk friss hangjai ködfátyolképek előtted,
mik a régi magyar róna únt borújára vetődtek,
és a villany kék lángjai s kocsicsengők, szent harangok,
mélák mint a pásztortüzek, tompák mint a nyáj-kolompok.

Messze szőke Szajna mellett feketül egy híres város,
nappal ugyan feketül, de este mint az ég sugáros,
nappal gyászruhában ül, de éjjel fényruhában táncol,
míg a rendőr, szürke Hajnal, felhős homlokot nem ráncol
s rá nem süt zord őrlámpája mely sok titkos bűnt leleplez
akkor, tettenért, leguggol, akkor kissé csendesebb lesz,
de mint elfeledt csatornán rothadó test illó kénje,
csak az enyhe éjet várja, hogy kitörjön újra fénye.

Ott a nép mely nyüzsg az utcán, eleven, könnyelmü tábor
ott valami leng a légben régi tengerek savából;
ott az emberek szemében nem mereng öröklött átok,
s ázsiai lusta bú nem köt vergődő unokákat.
Ott, ha városzajon átzeng a vidék szélmalma, tücske,
nem miként kerékfogó sár, fényfogó köd, lélek füstje,
ott az ábránd nem ragad benn a lélekben, mely foganta,
ott a mélabú gyulandóbb, mint minálunk kedv és gyanta.

Homlokukat ott a házak messzebb merik tolni égnek,
ott sok ódon palotái állnak ősi dicsőségnek.
Ott sok új házon nem álmodt új vonal, szeszélyes hajlás
ott perelnek, rakva kőből, új öröm és régi vallás.
Ott az ó királyok vára nyitva minden közseregnek,
benne sok kincs: drága míve régi híres mestereknek;
ott a gót regényes egyház csonka csúcsa, gazdag hornya,
igazán regébe illik ott a híres Eiffel-tornya.

Régi vár, melyről dícsvágyó serdülőben álmok kelnek,
tündérváros melyről tágult szemmel hall mesét a gyermek.
Ez ama hajó, mely indul zátonyokkal tölt távolra:
nyúl fölötte kéményárboc, leng fölötte füstvitorla.
Ez ama fészek, amelyből költ a röpte némely sasnak
és neveknek, miket hallva ifjú becsvágy száll magasnak.
Ez a nagy boly melyet rakott sok hangyánál-hangyább hangya
ez a malom, melyről álmod a mezőn aszó kalangya.

S ez ama szőlőkert, melyben aszott anyja annyi bornak,
melytől egy világrész annyi nemzedéke dőlt mámornak.
Ez a drága trágya dombja, melynek nemes erjedése
elég, hogy egy kontinensnek talaját átássa-vésse.
Ez ama kas, melybe méhként száll a legkülönbek vágya,
ez a távol rothadó test, ez a fínom illat ágya,
mely a méla magyarföldi róna tétlen emberének
éber orrlyikát zavarja, távol hangszer, illatméreg.

Babylon ha erre volna, nyughatnál-e mesze pusztán,
látva annak fordult ormát délibáb vizében úszván?
Babylon, ha erre volna, nemde bomlott cimbalomként
lenne hangolt lelked, annak hallva zenéjét koronként?
Babylon ha erre volna, azt hiszed hogy illatától
tétlen ideged hárfája nem rezegne meg magától
s súlyos álmok iszapával bús lelked nem lenne sáros? -
Messze szőke Szajna partján feketül egy híres város...

TÜZEK

Mivel ma nincs dolog, mivel ma nincs dáridó
s lelkünk a kósza vágy kész szállodája lett,
mondd meg ma hát nekem, te régi tűzimádó,
tüzek közt mely tüzet imádsz te más felett?

A kályha tüze, mely előttünk itt ropogva
agyagbörtön közül sohase szabadul,
hasonlít arra, mely testünkben háborogva
szívünket vereti néha nagyon vadul.
Ó, boldog az a tűz, melynek melegje vígan
bebarátságosít egy meghitt kis szobát
és átkozott a gőz, mely füstölögve, hígan
elömlik éjeken - s megfullad a család.

A csillagok tüze, mely fenn a távol égen
tisztán, közömbösen, magányosan ragyog,
mégis mindég remeg, reszket az éji kéken -
mi égi szenvedély bánthat, ti csillagok?
Ó, boldog csillag az, amely áldott hevével
bolygókat éltet, úgy mint szép apánk, a nap -
de vannak miknek itt csak késett fényük évell,
míg fáradt lángjaik már régen alszanak.

Egykor az ifjú vágy más tűz felé vonott,
mely szintolyan magas, habár nem olyan tiszta.
Ó, rejtsd el a szemed, ernyőzd be homlokod:
lélek! reád tapadt a világ durva piszka.
A dicsőség tüze akkor boldog, ha áldott,
boldog, ha boldogít, ha nem keresve jő:
oly isten ez, ki úgy áld meg, ha nem imádod,
gyönyör, ha nem gyönyör, erő, ha nem erő.

Az édes tiszta tűz, mely kedvesed szemében
oly szelíden ragyog, az áldott enyhe tűz,
mely bárkinek öröm, tenéked átok épen:
mi mást mulatni vonz, téged tépődni űz,
mi másnak lelket ád, tenéked lelked rágja,
kínpadi láng neked, mi másnak szent sugár:
lélekkel mit törődsz? de tested marja lángja
s hullád is égeti, majdan ha elbukál.

Az oltárok tüzét, gonosz, te rég leköpted,
a harci tűz, amely templomot gyujtogat,
rég elhamuhodott tebenned. Köd mögötted,
előtted köd - bukott! megadhatod magad.
Nem tudsz már rontani, építni sohse tudtál;
a mennykövek tüzét szemed rég bámulá:
most, amikor tanyád a mennykövek között áll,
híres! nem búsz-e lám üvegharang alá?

A pokolnak tüze - ó, pokol tüze mind!
a döglött csillagok! a dugult kályha gáza!
a szörnyű szerelem, mely törvényt nem tekint,
színpadi, kínpadi dícsvágyad gyáva gyásza,
a lusta fájdalom! ó, pokol tüze mind:
készítve lent a hely, már áll a máglya váza -
fuj, szörnyű szerelem, mely törvényt nem tekint!
fuj, döglött csillagok! fuj, dugult kályha gáza!

ÉJSZAKA!

Im, itt a tág, a szabad éjszaka,
Illatos ege, színes csillaga;
mi, szűk szobáknak sápadt gyermeki
tegyünk szerelmi vallomást neki -
Ó éjszaka! Ó, fényes éjszaka!

A föld, ha nyúgalomé s gyönyöré,
szelíd szárnyával ő borúl fölé,
mint jó szülő, takarva öleli,
áldón ragyognak ezer szemei -
Ó éjszaka! Ó, szelíd éjszaka!

Ő sohsem pihen: alkot boldogan,
ölén száz élet nesztelen fogan,
ölén, ha tölten nyujtózik a kéj,
szemét hamisan húnyja a «vak éj» -
Ó éjszaka! Termékeny éjszaka!

Arany tőgyén, mely holdnak hívatik,
fehér tejjel táplálja gyermekit,
s hamerre kéjes dombhát domborul,
tetsző fátyollal rejti jámborul -
Ó éjszaka! urasszony éjszaka!

Ő mindenekre egyaránt figyel,
jól tudja mindig ő, hogy mit mível,
Ő szárazságra bocsát harmatot,
meleg nap után hűs fuvallatot -
Ó éjszaka! Ó, gondos éjszaka!

Melegítő hűs, zaj-táplálta csend,
mozgalmas nyugalom, ne bánjuk, mit jelent;
mi szűk szobáknak sápadt gyermeki,
tegyünk, tegyünk szerelmi vallomást neki!
Ó, éjszaka! Ó, szabad éjszaka!

SUNT LACRIMAE RERUM

Van a tárgyaknak könnyük. Érzem olykor,
hogy sírnak a szobámban nesztelen;
sötétedő, sejtelmes alkonyokkor
bús lelküket kitárják meztelen.

Tán azt hiszik, nem látja most szem őket:
ki járna a sötétben eleven?
De én, szobáknak baglya, nézem őket,
örülve, hogy van, aki sír velem.

Nézem, hogy elhagyja magát az asztal,
silány terhét emelni únja már.
Az ágy, mint akit senki sem vigasztal,
gyötrelmes éjet önmegadva vár.

(Keresztény rabnő várhat így az éjre,
bírván basája undok, únt kegyét.)
A vén karszék némán huzódva félre
bús daccal tölti bársonyos begyét.

Szégyenlett kínjuk fájlalják a képek,
szegekre fölfeszített vértanuk,
s mint este egyedül maradt cselédek,
sírnak a tárgyak, bárha nincs szavuk.

Sírnak, mint néma lelkek, mint vak árvák,
süket szemek, sötétbe zárt rabok,
halottlan-holtak és örökre lárvák,
léttelen lények, tompa darabok.

ANYÁM NEVÉRE

Hajnalka volt az édesanyám,
hajnalra születtem én.
S lelkemben már ily fiatalon
nincs hajnal, semmi remény,
nincs hajnal, semmi vidámság,
nincs hajnal, nincsen öröm.
Hajnalka volt az édesanyám
s csak alkony az örököm.

Hajnalka volt az édesanyám:
Kedélybeteg, árva nő ma;
Mióta meghalt édesapám,
házunk oly szomorú, néma:
Mióta meghalt édesapám,
házunk oly hallgatag, árva:
Gyermekkoromba' - szegény fiú:
e házba valék bezárva.

Novemberben születtem én,
Hajnalka volt az anyám:
Ah, annyi gondja volt, szegény,
hogy gondolt volna reám?
Hogy gondolt volna fiára,
ki titkon búra hajolt?
(Hajnalka volt az anyja, de ő
November gyermeke volt.)

Síromra, ha meghalok, ez jön:
«Itt nyugszik az, ki nem élt:
Nem nyúlt az eléberakotthoz,
jöhetleneket remélt.
Világa nem a nap vala,
csak a kölcsönfényü hold:
Hajnalka volt az anyja - de ő
e hajnal alkonya volt.»

SIRVERS

Itt nyugszom. Végre megnyugodtam
a hosszú szenvedés után.
Keserű lelkemet kiadtam
s mint dőlt fatörzs, fekszem sután.
Keserű lelkemet kiadtam,
mint fájó gennyet a beteg:
magamtól is védve maradtam:
akarva sem szenvedhetek.

Nincs jobb világ a másvilágnál,
a másvilágon nincs világ,
s nincs jobb világ a nincs-világnál,
mert féreg nélkül nincs virág.
Nincs jobb világ a nincs-világnál,
hol féreg van csak, nincs virág,
hol féreg nem kár, hogyha rágcsál,
hol féreg nem fáj, hogyha rág.

Itt nyugszom. Végre megnyugodtam.
Elszállt az álom és a láz.
Ma föld fölöttem, föld alattam,
és nem emel, és nem aláz.

Ma föld fölöttem, föld alattam,
koporsó kerít, néma ház.
Keserű lelkemet kiadtam
és nem boszant a léha gyász.

Nincs jobb világ a másvilágnál,
mely halkan létlen létre bont,
mert jobb ha nem látsz, mint ha látnál,
s hol semmi érzés, semmi gond.
Mert jobb ha nem látsz, mint ha látnál,
és jobb a száraz, puszta csont
ez ideges, husos világnál,
mely oly keserves és bolond.

DARUTÖRPEHARC

Mikor uj évszak szele rebben,
hajnal hamukárpitja lebben,
új szürkeség ó szürkeségben,
jönnek, jönnek darvak a légben.

Jönnek óriás, csőrös ékben,
jönnek, jönnek darvak a légben,
szárnyuk csapása szelet zúgat,
mély hangjuk búsan messze krúgat.

Csőrük iránt viszen az útjuk,
de honnan jönnek, sohse tudjuk,
nyakig a lábuk légbe lábol...
tán Afrikából, Afrikából.

Halld a csodát, amit ma láttam:
a daruharcot szemmel láttam,
a barna föld hűs meztelenje
nesztelen éledt elevenre.

Hol láttam? kérdezed, hiában,
Tán Thrákiában, Thrákiában:
a pygmaeusok törpe népe
darvak hadának állt elébe.

Honukat védni ébredének
földi fickók, pöttön legények,
s sűrű dárdát szegezve jönnek:
nézhetnéd óriási sünnek.

Zúgnak a nyílak és a szárnyak:
csatára, hej! csatára szállnak,
mint égi felhők, földi árnyak,
árnyat, felhőt összekuszálnak.

Sötét parton világos pontok,
tépett tollak és törött csontok:
feledve harcok, honfigondok,
nyugosznak most a kis bolondok.

HEGESO SIRJA

EGY GÖRÖG EMLÉKRE

A kedvesem kétezer éve alszik,
kétezer éve meghalt s vár reám.
A neve Hegeso. - Lábhegytől arcig
márványszinű - s komoly görög leány.

Élő, habár lehellete se hallszik,
keble átduzzadráncos khítonán,
Fürtös fejében ki tudja mi rajzik?
Ül meghajolva. Méla. Halovány.

Előtte állva szolgálója tartja,
rabszolgalány, a drága *ládikát*,
amelyből ékszereit válogatja.

Talán azt nézi (lelkem bús reménye!),
melyikkel ékesítse föl magát,
ha megjövök majd én, a vőlegénye.

ALISCUM ÉJHAJÚ LÁNYA

IRTAM ALISCUMBAN

(Roma urbs Regum)

«Fennhangon dobban a szívem,
mellem repes, úgy örül,
csiklandó vágyak méhrajai
zsibongnak övem körül.

Hasadt tunikámba botlom -
nem is tudom, ma mi lelt:
tegnap, - tudjátok-e? - tegnap
a római prétor ölelt!

Megölelt a római prétor,
adott egy karperecet:
‚Aliscum éjhaju lánya'
ábrándosan így nevezett.

‚Aliscum éjhajú lánya,
bársonyszemű, olajarcú,
hymettusi méz ily édes,
lybánoni törzs ily karcsú.'

‚Ilyent csak a Nílus látott,
soha még a Tiberis.' -
Igy mondta. Világot járt ő
s tud írni verseket is.

És római ő, Rómába
tér majd haza *gazdagon*.
Tudom el is visz magával,
ha picit cirógatom.

Rómában a Tiberisnél
van ám keletje a lánynak;
lakomákban, asztalok alján
táncolnak s csókokat hánynak.

Sok szőke, barna leányok,
és héber, rőthaju szintén,
s cigány s kökényszemü germán; -
de oly büvös egy se, mint én.

Olyan büvös - és oly hűvös,
tüzes - s szüzes; oly ügyes:
Rómában csupa király van,
mégsem leszek én kegyes.

Rómában csupa király van,
aki hálót vet ki, fog.
Rómában egy csak a császár
és én - császárt akarok.

Milyen lehet az a császárt?
Aranyhal! övé a világ!
Hitegessem, csalogassam:
nem ingyen kél a virág.

Hitegessem, csalogassam:
tán nőül vesz kereken,
s menyasszonyi ajándékul
a világot adja nekem!«

GOLGOTAI CSÁRDA

(Egy ismert passio-ének dallamára).

»Hej, katonák, van-e bor
A kűherkulessét!
S kocka? Lógjon aki lóg!
Hozom a köntösét.
Kis murit ma! Illik az
vidám örökösnek:
Gazdája már nem iszik
ugysem a köntösnek.

»Megkukult a feszület
három óra tájban,
Akkor elfogyott a szusz
a zsidókirályban.
Ha! nagy a zsidókirály,
Magas a kormánya:

Lába alatt jár a szél,
Feje fölött kánya.

»Ej, de fene csúf idő!
Mi a fránya hozta!
Lót a szél mint egy bolond
kint az utcahosszba.
Zörg az ablak; fütyül a
Hej fütyül a kályha;
Most igazán jó meleg
jó meleg a csárda.

«Ott fönn a kereszt alatt
bőg egynéhány dajna:
názáreti ember volt,
ácsmester az apja.
Lógjon aki... vesd ki már!
Nyolc! A köntöst tartom -
Csárdásné, te szebb vagy mint
minden zsidóasszony!«

THEOSOPHIKUS ÉNEKEK

I. KERESZTÉNY.

Bizony, bizony, sötét az élet
és nincsen benne semmi jó,
s majd eljövend a nagy itélet,
hol törve lészen a dió.

És aki gonosz, balra térend,
és jobbra áll az, aki jó,
és kürttel harsan az itélet,
a nagy Annunciáció.

A Fiúisten trónra száll,
árnyat vet az örök szemöldök
sir a dús gaz, sivít az ördög.

Az angyalok harmonikálnak,
a szentek körben térden állnak
és Cecilia zongorál.

II. INDUS.

A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt:
a fény alatt, a lég alatt, a jég alatt,
a fény alatt, a kék alatt, a zöld alatt,
a fény alatt, az ég alatt, a föld alatt,
a fény alatt, az árny alatt, a láng alatt,
a teknősbéka és az elefánt alatt
a lenti durvább semmiségre vánkosúl
egy óriási isten arca súlyosúl,
egy isten óriási arca tartja fenn

szemöldökével a mindent a semmiben,
s szemöldökét folyvást mozgatva egyaránt
mindent egyhangú és örök mozgásba ránt.
Kimérten mint az óra, némán mint a kő,
örök-busásan, mint maga a bús Idő.
Tiktak, tiktak, tiktak, tiktak, tiktak, bizony
betegen fekszik a világ e vánkoson,
e kőkemény istenkoponya vánkosán
fekszik a vak világ betegen, ostobán,
és óriási keble lázasan piheg. -
Ki érti meg ma énekem, ki érti meg?
S ki tudja, mert én nem tudom, hogy mit jelent?
S ki hiszi el, hogy jártam, jártam odalent?
Hogy jártam ott, hol nincs világos, nincs sötét,
és láttam azt az arcot és szemöldökét,
amelynek ütemére a világkebel
piheg... Én jártam ott.
És nem rémültem el.

STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOK-VERSENYBŐL

(WOLFRAM ÍGY ÉNEKELT:)

Fehérruhás az én madonnám,
kihez köt fehér szerelem,
megvívok érte hősi tornán,
kiontom érte életem.

Halvány rózsaszínű bőre
rezegve tömjént párolog -
sirok, ha messziről belőle
csak egy sugárka rámcsorog.
Új tagja, újra nézve rája
új rózsaként nyíl szerteszét,
s a friss csokornak nedves bája
önti el érett termetét.

Dicsérje kő, dicsérje minden
angyali madonnám kegyét!
dalaim záporával hintem:
ruháját gyöngyössé tegyék.

Ruhája teste tagja is talán,
testével mintha összefolyna
s e selyemhab a meleg, tiszta lány
illatos, illó ködje volna.
Áttetszik rajta minden mozdulat,
a fínom ideg-hárfa-háló
s selyemzúgásán dal gyulad
szivemben, soha el nem álló!

Halványködü rózsabőre
éneket ekként párolog:

boldog, ha messziről belőle
csak egy sugárka rámcsorog.

S mily újszerű, mily meglepő az arca,
ha szembeveti gyöngyös mosolyát!
Tekintetének gyenge gyémántkarca
üveglelkemet csengve metszi át.
Komoly nyakától halkan lefelé dől
lankára lágyan omlékony vonal,
s a fésű és tű szoros börtönéből
kigöndörödni vágyik az
aranyos barna haj.

Uj tagja, újra nézve rája
uj rózsaként nyíl szerteszét,
s a friss csokornak nedves bája
önti el érett termetét.

Ó, uj gyönyörüség, mit senki még nem érzett,
nincsen neved, hát hogyan hívjalak?
Uj vágyam uj nyila, uj mesterséggel élzett,
rád uj dal kéne, most talált szavak.
E régi rím, ez elavult alak
frissen kinyílt napod mily szégyenkezve zengi,
ó, uj vágy! Uj csoda a nap alatt!
Ó, uj gyönyörűség, mit még nem sejtett senki!

* * *

(TANNHÄUSER PEDIG IGY ÉNEKELT:)

- - - - - - - - -
- - - - - - - - -
- - - - - - - - -
Vigyázz! tudod, szerelmem ég.
Ugy mint a tűz. Vagy mint a jég,
a jég mely ég és éget.
Szerelmem nem tej, nem fehér.
Itala bor. S a bora vér.
Vigyázz! megöllek téged!

Piros véredre szomjazom
ma megrészegszem én azon,
azon a piros véren.
Harci dal párzó énekem:
tudod nem kedves énnekem
a hófehér szemérem.

Ágynak az fázón búj alá
nem melegíti búja láng,
aludjon hát a gyáva!
mi vadak tépjük a lepelt
vérezzen arcot és kebelt
körmünk királyi vágya.

Nyálként és vérként omlani
csordulnak bűnös vágyai
körmünknek és fogunknak:
a szeszt lángjával nyaljuk el
a kín a kéjtől nem rug el:
kéjjé pirul kinunk csak.

Ugye hogy lázad ma dalom?
Tüzem tovább nem takarom:
áldott a meztelenség!
A kéjnek teljét akarom!
Jöjj vágyam, aljas hatalom,
legédesebb ellenség!

Jöjj vágyam, aljas hatalom,
vagyonnal áldozom neked
s élettel és erénnyel:
ép így tisztelték egykoron
arannyal a szent gyermeket
s mirrhával és tömjénnel...

TURÁNI INDULÓ

Mi vagyunk a rónán járók
Soha napján meg nem állók
Lég fiai, röpke rárók,
messze mezőn szerte szállók.
Huj, huj, huj!

Szolgánk jámbor, népünk pártos,
Széltől ellett ménünk táltos,
Varju, holló ránk kiáltoz,
Könnyü nyilunk visszaszálldos.
Huj, huj, huj!

Rabjaink a barmot hajtják,
Szolgáink a sátrat hordják,
Lányaink a hálót foldják,
Fiaink a lovat tartják.
Huj, huj, huj!

Sátrunkat csak seprűszárral,
Nem kerítjük azt mi zárral,
Mégis nyuszttal dús bazárral
vetekedünk a kazárral.
Huj, huj, huj!

Igy élünk mi, népet fosztván,
földjeinket föl nem osztván,
Széles üngünk szelet uszván
riadunk a rémes pusztán:
Huj, huj, huj!

Rátörünk az ellenségre,
ugy teszünk szert feleségre,
Ha nem lelünk ellenségre,
nézünk a csillagos égre.
Huj, huj, huj!

Sok csodát az égen látunk,
Sok arany csodát imádunk,
Kútfejeknél törvényt látunk,
Isten napja süti hátunk.
Huj, huj, huj!

Kőházakkal, vértes haddal,
mit törődünk Napnyugattal?
Zabolátlan akarattal
virradunk mi virradattal.
Huj, huj, huj!

Rajta széllel, zivatarral!
Haj szabir az onugorral,
Hajrá hét törzs hét magyarral,
Nyolcadikkal, mord kabarral!
Huj, huj, huj!

GALÁNS ÜNNEPSÉG

Medgyaszay Vilmának

Nincs galánsnak szeri-száma:
csupa sikk e hercig dáma,
karcsu mint a minarét:
illik néki a minét.

Rechtsre perdül, linksre fordul,
spicce van tán némi bortul:
tempót ime mégse vét,
illik néki a minét.

Mint vázájából, kibimbul
dagadozó krinolinbul
s műredőkben veti szét -
illik néki a minét.

Ilyen abroncsvázas aljjal,
s könnyű taille-jal, bodros hajjal
fennen hordja a toupet-t -
illik néki a minét.

Melly forném és melly valódi!
s mint pretenziv gallus módi
tartja hatkor a diner-t
illik néki a minét.

Csupa illem, csupa kellem,
mért ütenyre szabott szellem,
csupa szoros etikét:
illik néki a minét.

Kéjjel-kedvvel, indulattal
könnyü báju mozdulattal
messze hagyja Dérinét:
illik néki a minét.

Linksre ferdül, rechtsre fordul,
spicce van tán némi bortul,
púder rejti hév szinét,
illik néki a minét.

RECANATI

(Leopardi szülőfalva)

Künn az udvar naptól aszült bokra
földnek ejti fáradt levelét,
messze sötét szőllőhegyek csokra
von falat, félénk falu, köréd.
Benn a színek összeolvadóban,
könyv az asztalon, zavart halom,
mint fehér kövek, mint puszta rom,
kő kövön hol nem maradt valóban.

»Ó csak azt tudnám, hogy mire vágyom,
vigyen a sors, bármily útra szab!
kenyerem vágy, unalom az ágyam:
mindenütt rossz, otthon legrosszabb.
Vágyam van és semmire sincs vágyam:
hogy lehetne? Mitsem ismerek.
Tán egy kék virágot keresek.
Hol vagy, hol vagy, édes kék virágom?

»Künn az udvar kútja kőpárkánya
mellett nyílhatsz, míg én itt veszem,
elmosódik domborfaragványa:
odáig sem ér szemem s kezem.
Füles rúddal ott egy élénk lány áll,
feltürött karján üres csöbör,
megmerítve húzza újra föl:
teste ing minden mozdulatánál.

»Mennyi kútad, mennyi szőllőd, dombod
s kék virágod, szép Itáliám.
Merre síma vászonsátrad bontod,
az alatt nyíl az enyém is tán.
Vagy ott fenn, hol föld és felhő kondor,
hó alatt diderg az senyvedőn,
míg felül e fagyos lepedőn,
komoran jár óriás komondor.

»Vagy talán már el is hervadt régen,
néhány ezer évvel ezelőtt,
s illata kísért még e vidéken
gúnyolván a késett keresőt.
Tán egy római nő, görög ének
mellett, peristylion oszlopán
dőlve (púpos hátam, bús szobám
szégyenkezzél!) adta kedvesének.

»Nem! a boldogságnak kék virága
mindig csak nyomainkon fakad.
Szem előtt keresheted: hiába!
aki visszanéz: az látja csak!
Ó de kinek soha föld husába
gyenge sarka egy sebet se vág,
hogy teremjen a nyomán virág?
Bölcsejéből ki se lépett lába -

»Bölcsejéből mindjárt sírba hág?»

SAN GIORGIO MAGGIORE

Keresztes, hófalú tornácba fordulék be,
a nyájas szerzetes vezette az utat
a toronyhoz, amely büszkén szökell a légbe
s Velence ujjaként az ég felé mutat.

És ott hagyott magam, hol négy sarokkal égbe
kigyóz a deszkaléc s szorúl az öntudat,
a szem kapaszkodik a harangkötelékbe
s végét nem érheti, s szédül, s ijed, kutat.

S egyszerre... fenn!... a menny gyulad ki kék világu
és négyfelől a nagy szigetváros kitágul,
mely ég és víz között gyémántos fényben áll,

hol minden büszke ház uj szépséget kinál.
Lefelé, lefelé!... hamar!... a deszka koppan.
Egy perc... egy szédülés... a szív ijedve dobban.

ZRINYI VELENCÉBEN

Szent Márk dicső terén, melyet mélán tapostam,
valaha régesrég egy másik bús magyar,
méltóbb költő mint én, és hős mint senki mostan,
tiport hatalmasan, ki tudta mit akar!

Ki tudja mit akar s nem tudta, hogy a rosszban
fogyhatlan a világ s nem tudta, hogy hamar
ide vágy vissza a földről, hol bármi sorsban
élni és halni kell: mely ápol s eltakar.

Ezt mind nem tudta még s árva honára gondolt,
s döngött csizmája a márványon s lelke tombolt,
látván sok harci jelt ős ívek oldalán.

Alkonyfelhő borult lagunára, piarcra,
felhőn az angyalok készültek már a harcra,
melyre a holtakat felkölté Alderán.

ITÁLIA

Itália! tudom városaid csodálni,
hol dús sikátoron vidám nép bizsereg.
Lázas az ily szük út, mint testben kék erek,
s nemes, habár hanyag, szennyében is királyi.

Vonzanak íveid s tűnt fényed palotái,
árkádok, oszlopod, a sugaras terek,
hol elszédülnek az ideges emberek;
vonzanak a sötét toronylépcsők csigái.

De nem kékebb eged és a dombod se zöldebb,
mint honni dombjaink s a dunántúli ég,
e gömbölyű, szelid, színjátszó kék vidék.

S olasz szív nem lehet emlékektől gyötörtebb
a vén boltok alatt, az ősök piacán,
mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!

AESTATI HIEMS

Elszállt a nyárnak utolsó viharja,
nyúlt jegenye szomjasan andalog,
sárgúlva rogynak árva kazalok,
sárgúl a nyírott róna törpe sarja.

A gép a búzát álmosan hadarja,
szíján suhogva vaskerék forog;
unt hő az égből lankatag csorog,
s a földet már az őszi érc kaparja.

S az őszi szél is nemsokára nyalja
s tétúl üres marékkal kavarog;
horgolva űzik csókák, karvalyok.

Múl a szüret, fonnyad a róna tarja;
tanyában járja alsós és tarokk;
s az élet emlékét a hó takarja.

SZŐLŐHEGY TÉLEN

Az egész szőllőhegyet látni most,
a hegy husát most látni meztelen,
mint ájult hölgy, mutatja fesztelen
telt formáját, a gömbölyűt, csinost.

A barna föld emlőjét látni most,
emlőt száradva, dombot nesztelen,
hol az áttetsző gyöngygerezd terem,
melyből szürik a mézizű pirost.

Karók serege bús-meredten áll,
arannyal árnyal a ferde sugár,
a puszta hanton egy lélek se jár.

December, január és február -
mikor jön már a tavasz és a nyár?
a fosztott tőke álmodozva vár.

VÁSÁR

Friss hótól pöttyös bárányból süveg,
vásári pénz koppan a durva markon.
Kilógó ing, zord búsa szemivek,
s római szó kopik a szennyes ajkon.

Sötét örménnyel alkud az oláh,
szekérre szórva hosszúszőrű szűre;
kis kutya béfut a szekér alá
s gyáván vonít a tarka népsürűre.

Elül is kötény, hátul is kötény,
jön vastaglábu asszony sárga arccal
át a tér hóval rácsozott ködén,
kész alkuharcba szállni száz piarccal.

Magyar szó végre. Kis székely gyerek,
füle se látszik süvegtől, subától,
pirulva, boldog arccal ténfereg,
hol új csodát igér az ócska sátor.

Sátorban a gondolatolvasó:
ki bé mer menni, bámulhatsz a merszén.
Hegyes könyök lök s éles, cifra szó:
Au, a cigányok!... zsebbe' még az erszény?

Láthatsz sok pópát, hosszú szép szakállt,
kirakva sok ügyetlen, cifra képet,
mig a Nemere éles hangja vált,
s füleket festve fütyüli a népet.

Messze a tiszteletes nagy hegyek,
égbenéző társai agg Negojnak,
melyekre nem vet senki most ügyet,
lassan a bús ködökkel egybefolynak.

CSENDÉLETEK

ASZTALFIÓK

Im egy invalidus bazár,
mit rozsdás bádog, cifra zár
s faragcsált barna deszka fed.
Benn ó toll s rágott ócska szár
bélyegzett bélyeg s más szemet,
mit kis diák cserén beszed,
skatulya, kártya, gyufaszál,
ó kiflicsücs, papirszelet,
babaláb dróttal rádmered,
s lenhajas porcellánfejet
gumi, spagét, rézdrót kuszál;
tompul a hajlott ónhuszár,
sarokban pukkadt krampusz áll,
rád-öltve a forgácsbelet.

CUMULUS

Szépia ecset, matt irónok
pingálnak az alkonyhatáron:
anyaga pehely, színek ónok.
Uj felleg jő. Ezt még bevárom.
Egy mitológiai csónok.
Előtte kürtös vig Tritónok,
Amphitrité csigabatáron.
Benn fontos hősök, fürge gnómok,
bölcs pózban egy athéni szónok,
obolust rágó Harpagónok,
s Lais tükörrel, inger-álom
s tömör Alcides kékes áron,
s hol farra görbül lent a csónok
némán evezve hajtja Cháron.

MOZGÓFÉNYKÉP

Máskép: Amerikai Leányszöktetés -
szenzációs szerelmi tragédia mozgófényképben előadva

A gép sugarát kereken veti, képköre fénylik a sik lepedőn
mindjárt, szivem, uj szinek és alakok lovagolnak a fénylegyezőn
olcsó s remek élvezet összecsodálni e gyors jelenéseket itt:
első a Szerelmi Tragédia, melyet a lámpa a falra vetit.

Ni - Amerikában e nagy palotának a dús ura - milliomos
rendel, levelez, sürög, üzleteit köti, telefonoz.
Titkára előtte. Beszélni akar vele. Várja. Magára marad.
Beszél neki. Karja mozog hevesen s ura szörnyü haragra gyulad.

Éjfélkor a hószínű lányszoba villanymécsese zöld. Jön a lány
bálból, kimerülten - a báli ruhában is oly ideges, halavány.
Vetkőzik az édes. Az éjjeli gyolcs fedi már. A komorna kimén.
Megkoccan az ablaka. Nyitja. Vetekszik a holddal a zöld szobafény.

Titkáruk az. »Édesem!« - Újul a kép. Palotájuk elébe mutat.
Fellegkaparójuk előtt ki az éjbe mutatja a hosszu utat.
Fellegkaparón kötelekből létra. Az emelet ablaka nyíl.
Surrannak alá. Hamar: - Elbuj a hold köre. Rebben az ótomobil.

És tűnik a gépkocsi. Mind kicsinyebb-kicsinyebb. De a palota ébred.
Vádat sug a létra. Mi volt az? Utánok! A gép! Tova! S mozdul a képlet.
Nyargalnak az útközi fák növekedve szemünkbe: a kocsi sötét pont.
nyargalnak az út jegenyéi. Kigyózik az út tova. Két kocsi két pont.

És fordul a kép. Jön a halmon a két szeretővel a gép lefelé.
Vakít ide: hallani szinte, amint robog a kanyarulat elé.
Nőnek az arcok. A hölgy a lovagra simul. De az ég henye fellege gyül.
S tűnik kanyarodva a gép. Jön a második. Ebben a dúlt öreg ül.

S elpattan a kép, valamint hab a síma vizen. Jön az új. Csupa álom.
Villannak az ég csodanyílai. Zuppan a zápor a messze határon.
Ó nézd, gyönyörű! gyönyörű ez a fény- és árnycsere kékbe pirosból!
S hogy gördül a két robogó! Hogyan is, hogyan is lehet ez, papirosból!

S hogy gördül a két robogó; hegyeken tova, völgyeken árkokon át!
Pornimbusz után pocsolyás utakon ver a kereke sárkoronát.
Tágulnak a messze prerík. Zug a zápor, a sík tavakon kopogó:
S sebesebben mint hir a dróton, a bús utakon tova gördül a két robogó.

S dacolva vonattal a síneken át kerekük suhan. Alszik a város.
Surrannak elénk magas ércemeletjei. Csöndje halálos.
S már az öregnek a kocsija csusszan a - csusszan a jól kövezett uton át:
Követi, keresi, hőn lesi, nem leli - nem leli lánya nyomát.

Zöldbeszegett hegy alatt tovanyúl sima tó vize, mint a lepény.
Most oda - lám oda jönnek a - szöknek a - törnek a lány s a legény,

A kocsi mint csodaparipa ront oda, jaj neki - jaj bele vad kerekén
loccsan a - csobban a tó vize: jobb biz e tört szeretőknek a tó fenekén.

Még egy rémszerü kép (az apáról) a vásznon jő: az utolsó:
vágtat a vad kocsi, mint robogó sír, fürge koporsó.
Igy a halálkocsi Amerikát szeli, szeldeli, szegdeli, jár:
drága szekér kerekén, sima tó fenekén csupa kéj a halál.

*

Ah! Amerikába! csak ott tul a tengeren, ott van az élet!
Ah! Amerikába miért nem utazhatom én soha véled...
Ott van az élet, a pénz, az öröm, s a kaland tere, küzdeni tér:
tengve a drága kenyéren unalmasan itt nyavalyogni mit ér?

RÉGI SZÁLLODA

Van Budán egy vén szálloda,
abban van egy öreg szoba,
papir helyett faburkolat
lepi magassan a falat;
itt minden barna és aszú,
vén bútorokon rág a szú.
És e szobán ül egy titok,
melyet ki tudja, hogy tudok?
s nem babonából, Istenem!
de nem hálnék meg benne, nem!
Itt hajdan gyilkosság esett -
és a sötét faburkolat
alatt
nesz nélkül bomlik a hulla.

Itt minden barna és aszú,
vén bútorokon rág a szú.
Itt hajdan gyilkosság esett,
mit a törvény se keresett,
mert messziről az áldozat
jött és magával pénzt hozott,
s nem volt környéki ismerőse:
kirabolá a vendéglőse,
s meggyilkolá s elhantolá
a fal alá, a fa alá,
jól illeszté a barna deszkát,
míg neje tartotta a gyertyát
s bár saját kőmüvesse volt,
a tábla rejti, mit vakolt -
és a sötét faburkolat
alatt
nesz nélkül bomlik a hulla.

És e vendéglős unokája
ma gazdag polgár s közbecsült,
s a szálloda legtöbb szobája
már megmodernigényesült;
de - bár néhányban - megmaradt
a régi bútor s burkolat,
melyekre ha kigyúl a villany,
otthontalan vendégül villan.
S sok vendég ottan költözik,
vetkőzik, meghál, s öltözik
vagy meglakik, hosszabban is,
minden szobában... abban is,
s nem sejtenek tragédiát -
és a sötét faburkolat
alatt
nesz nélkül bomlik a hulla.

S nem sejtenek tragédiát!
S jön a grizettel a diák,
ki őt először ölelé...
Ez lesz a *chambre séparée*. -
Ó édes élet, ifju kor,
midőn szeszünknek színe forr,
bár minden perc vaskörmü szem,
mely a lejtő felé viszen,
mint fogaskerekű vonat...
mért szállna *erre* gondolat?
Ma ifjak vagyunk. S hajt a vágy!
Meleg a szoba, kész az ágy. -
De milyen ágy? De mily szoba? -
Milyen hát? Régi szálloda.

Vagy feljön a vidéki polgár,
s utazva gyermekes család:
az apa Pesten többször volt már,
fia mindent csodálva lát,
az anya fáradt, feje fáj. -
Vagy lányos ház jön. Itt a bál,
és Pesten drágák a szobák.
Vagy, Szent-Istvánra, vén slovák.
Vagy Bécsből könyvben utazó
kereskedelmi utazó.
Avagy eladni gabonáját
derék szorgalmas gazda jön:
számolva rágja garaskáját,
hogy tékoz fiának legyen. -
És a sötét faburkolat
alatt
nesz nélkül bomlik a hulla.

Nesz nélkül! Ó mi lenne, ha
egyszer mind nesszel bomlana
s a rothaj hangot költene?
Minő hangverseny? Mily zene?
Szárnyalva a világon át?
Tulzengve az élők zaját?
Nyögő, csikorgó hangelem,
melyben fulóznánk szüntelen,
s kerék csikorg, kopik a tengely -
szférák zenéje! zenetenger! -

Mi volt ez? Szörnyű! - Ah, ne félj!
Ne gondolj erre! Küzdj, remélj:
csak ablak zörge. Alszanak:
Nesz nincs, s temetve rab a szag.
Közel vagy távol: egyre megy,
a végtávolság mindig egy.
Jő gazda, számláld pénzedet,
vén bűnös, élvezd vétkedet:

nézzünk körül nyujtózva, bátran,
ha már megszálltunk e világban.

Te is fiú, tanulj, csodálj!
Leány, mulass! Tiéd a bál!
- Kinek bál, kinek ispotály -
Élvezz te is, s ne únd *roué*:
ma még, ma még a gyönyöré,
holnapra vár más szeparé,
hol majd fehér kőburkolat
alatt
nesz nélkül bomlik a hullád.

VÁROSVÉG

A város végén áll a régi ház.
Vigyázz!
Tudod-e mit beszél a régi ház?

A régi gyász
van falaira festve
és barna nappal és fekete estve.
Vigyázz,
mert elfog téged is a régi gyász.

A régi láz
gyul minden este bús ablakain ki
s a lelket inti:
vigyázz,
mert elfog téged is a régi láz.

Lázas és gyászos a vidék:
vad ég,
sötét felhőkben izzó hasadék.
Dombfogyásig tart a táj,
ott megszakad a szemhatár,
ott lesz zöldje kék;
mi van tul rajta még?
Talán a semmi. Talán az ég.

A pázsit
egyre kopaszul, egyre vásik.
A gyárból
a csatornába szennyes ár foly.
S tellik a csonka utca reggel
sok meztelen, piszkos gyerekkel.

Sereggel
nőnek az út szélén a gaz gyomok.
Kutyatej, csallán, szarkaláb,
a hervadt berze búj alább,
legényhüség röpíti pelyhét
s a vad hajnóka húnyja kelyhét.

Mérföldkő mellett nagy rakás homok.
Homok tövén a szöcske herseg
a távol kocsmazajjal versenyt.

Késő délután
pecér jön arra ketrechintaján
s a sok visító eb körül
a tájnak renyhe népe összegyül:
bámész sereg,
züllött koldus, pőre gyerek;
kocsmából is a kis lotyó
s sok cserfes asszony s vén szotyó.

A régi ház
mit vár ugy e vidéken, mit vigyáz?
A régi gyász
fog el, ha nézel a néma kapúra,
s a régi láz
bus vágya leng a szennyes bús vidéken
s vad égen:
az költi lelked szennyes mélabúra.

A VILÁGOSSÁG UDVARA

Ismeritek a bérházak fonákját,
mely valamely üres telekre hátall,
a függőlegesen leszelt tetővel
- akár az utca hasadt volna szét -
a nyirkos aljat s lépcsős tűzfalat,
s köztük a puszta, sápadt, síma sárgát,
amelyen nem fog semmi napsugár,
s a szomszéd ház egyenes árnyékának
éles vonala elömlik, elolvad?
Ismeritek a négyszög-mélyedést
a hosszú, keskeny, apró ablakokkal,
melyeknek barna, szűk keretjei
egymás fölé ritkásan sorakoznak?
Ismeritek zugán a tört árnyékot,
hová lihegve jőnek meghüsűlni
az utcakölykök nyári délután,
akik kiszedték a kerítés lécét
s gazos tagon métázva gondtalan,
kalap hiján a nap fejükre tűzött?
Ismeritek az árnyas mélyedést,
hol egymagában, hűsebb alkonyattal
lábat emelt s usgyé! a kóbor eb!

Jöttek egy reggel hosszú mérőfával,
spárgával, léccel; - ástak, kerítettek
s meg' méricséltek; póznát vertek szerte
s táblát aggattak: »Bemenet tilos!« -

Majd ujra jöttek malterral, kalánnal,
téglával és szekérrel: ástak, raktak,
fából nagy állványokat eszkábáltak,
léces hágókat, deszkaemelettel,
azon dongott sark, csoszogott papucs,
nyikorgott a talyiga kereke;
görrent a csigás téglaemelőgép
s párosan hordta piros útasát. -
Majd szünt a munka; nyult a téglamű
csokrot s fedélt nyert; eltisztult az állvány,
leszállt a hágók kettős emeletje,
- deszkánként hordta hosszu tengely el -
és meztelen maradt egy friss uj háznak
még szűziesen fehér homloka.
Száradt a ház. A lakók beköltöztek,
uj számozást kapott az utcasor
s a mélyedést mindenki elfeledte.

Csak a házmesterné, ha reggelente
seprő s lapáttal végigjárt hatalma
szemektől elrejtettebb szögein
- míg nyelve is lapátként hánya piszkot -
vagy a cseléd, mikor kiszórta a
frissen tört váza drága cserepét
- ügyetlensége kárát palástolni -
ama hosszúkás keskeny ablak résén -
vagy, eleinte, még az asszony is,
ha gyertya nélkül, mert a gyertya drága,
kamrában néha szerte rakosgatván
levert a polcról hébért, köcsögöt,
s boszankodék a szomszéd új falára
mely árnyékával kis tárát betölté -
csak ők emlékeztek hálásan olykor
e csöp szögletnek létezésire
s nevezték német szóval, mely be sem megy
versembe: Világosság Udvarának.

Lucus a non lucendo - mert valóban
a világosság nem hatott ide
s mélyét nem érte soha napsugár,
csak oly kevéssé mint a kútak mélyét,
csak peremén vetett rövid szegélyt
napszak szerint, felváltva, más falára.
Mélyén tojáshéj, váza cserepe,
csont, konyharongy, üvegnyak, toll, szemét
és ujságfoszlány, széttépett levél
- ki tudja kinek az írása rajta? -
szűz összevisszaság között hever
szemtől bizonytalan időre rejtve.
Mert bárha néha, lakomák után
egy kábult fej és felkavart gyomor
émelygésében frissebb légre vágyva

kinyitná rése homályüvegét,
tekintete idáig el nem érne,
sötétben veszne el e szurdokalj.

S így míg a nagy ház hármas emeletjén
folyton folyik az élet üzleti
s tenyérnyi hely sincs hol lakó ne nyüzsgjön
a földszint boltjától a tűzhelyig,
melynél unottan gubbad a család,
az első emelet úrilakáig
és a poloskás ágyakig, melyekben
nyomor nyög avagy céda gyönyör izzad:
addig van a háznak egy szöglete
- mint régi kastély titkos rejteki -
hová láb, fény és mozgás el nem ér,
mely némán gyüjti egy jövendő napra
folyton növekvő piszka halmazát;
egy kis hely az élet zajától mentve,
még jobban mentve, mint a temető.

Miért mondám el ezt? Nem is tudom,
csak gyakran oly nyomasztóan jut eszembe,
ha járok a bérházak folyosóin
s kinézek holmi keskeny ablakon, -
s nem tehetém, hogy egyszer el ne mondjam -
Mi van benne? Mi bánt úgy engem benne?

EMLÉKSOROK EGY RÉGI PÉCSI USZODÁRA

Somno mollior unda.

Szenvedélyes szenvedély korcsolyája lelkem.
Nem kerülém el, ami elkerülhetetlen.
Szenvedély, ó szenvedély, könnyű heved oly vad:
hogy kopik a korcsolya és a jég hogy olvad!

Vers, te másfelé röpülj, menekülj a vésztől,
nyugodalmas képeket, régi kort igézz föl.
Légy te búm-feledtető, légy te nekem Léthe:
kinek éber gondja kín, dalban újul léte.

1

Áll-e a nagy uszoda, közepén a parknak,
melyet nyáron oly poros akácok takartak,
mely tavasszal poshadón, pocsolyával telten
kushadt túl kórházon és túl temető kerten?
- Messze messze sík terül, hol a káplár sort hív,
messze fontos négy torony, minaret és boltív;
messze füstölgő Mecsek zöld teteje újít,
szemnek nyújtva legalább üde koszorúit.

Idele csak fülledés, semmi hegyi érzet,
zöld hinár, por s némi bűz ködli az egészet.
Szivárványszínű hínár s füst, a gyárak füstje,
korhadt bűrü sík moha, pókháló ezüstje,
roncshid színjátszó moha s gőz, a gázgyár gőze,
némi forró várospor a bűz, a bőrgyár bűze.
A vasútról szénszag is, s füttye fájó hangja -
délbe közbe kondul a dóm komoly haragja.

Messze messze sík terül, oly unalmas, álmos -
s fuj, milyen nép jár ide, parkhoz és hinárhoz,
nappal ahol dong a dú, este zenél béka: -
fuj, milyen nép jár ide, mindenfajta léha
sok csavargó, naplopó, hasztalan és renyhe.
Munkátalan munkásnak e hely ím az enyhe.
Sok botor hajléktalan, sok iszákos vérarc,
s nappal akit idehajt gyomorűr és bérharc.
Itt veszekvés, esküvés, káromlás a káron
s buta restség búj, unott napközötti álom,
éh bendő fúr forrt füvet, feje tök-felejtve
s szesznyomos pofák zsirült kalap alatt rejtve.
Itt a pajkos utcamag, s nyúl a gumipuska:
ostornyél-íj, zsinegöv, s tolltok övön puzdra.
Itt sok izgató beszéd, tolvajcsere s osztály -
s este ronda vágyakkal rohad ez a rossz táj.
Színe kopott, embere s nyelve céda, tarka -
nyom is csupa csupasz ujj s ferde cipő sarka.

2

D. e. 8-11. nőknek,
11-12. férfiaknak.

Úgy - de nyári délelőtt, ha a nap tekinteti
azt, mi máskor undok is, kedvesen kellemteti,
s halavány diákot és karcsú iskolásleányt
pár porülte zöld levél bájol erdőség gyanánt
s serdülő szíven, melyet már egy új bú lágyogat,
költ a durván buja táj fínoman-rossz vágyakat:
ekkor e ligetben is más nyom hajtja a gyomot
ekkor kap szegény liget néha mégis más nyomot:
könnyű kis cipő nyomát, melyen télen korcsolya,
kis cipőét, mely nem lát tegnapos sárt, port soha.

S lám: a kényes úrleány és az álmosléptü bonne
kezüket cserélik a könnyű fürdőkalapon,
lanyha lágykacsót, amely nem tud gépet hajtani
s egy *fínom* tenniszverőt lusta *nyugton* tartani.
S lábuk szinte támolyog, míg a kusza gondolat,
milyet nyár költ és növés, isten tudja hol mulat -
ó ha szappan, mint biborpattanásos arcokon,

tisztasággal győzne e léha elmeharcokon,
melyeket e buja hely boldog lanyhaságba nyujt!

Belül a medence már kosztümöktől kivirult
s zaj, sikoly, habloccsanás, hallik a faház mögül...
S ó, a drága ifjúság! sok suhanc körébe gyűl:
úri, disztingvált suhanc, akin már kemény a gallér,
kis fiú, de nagy betyár, eldédelgetett gavallér.
Mindjárt ők fürödnek itt, addig órájukra várnak
s míg a hölgyek végezik, mit csinálnak? Kukucsálnak.
Ó, a korhadó faház s ezer áldott hasadéka!
ó, a reteszes kabin! ó, az ifjú vér játéka!
ó, az áruló kabin s alkalom, a vágynak atyja!
ó, a titkos formales ezer édes új adatja!
ó, a tilos formales! báj, amely enyész a nyárral!
ó, e benyomástavasz, bő virággal, tele sárral!
mennyi harc csírája kél, tavasz gyüjt avart a télnek
s szenvedélyes szenvedély korcsolyája lesz a lélek.

3

Vers, te másfelé repülj, menekülj a vésztől,
enyhe percet, hűs habot, lágy vizet igézz föl.
Mert habár e langyos ár tele közsereggel,
s jönni mikor senki sincs, lusta valék reggel;
s mert habár e népes ár nyüzsg a profán zajtól,
fejest ugrik a vitéz, gyáva gyerek gajdol,
pattog ezer bugyborék, reng az ugródeszka:
itt hol alig oszla a női testek piszka,
hol pajzán kislány, ha nem figyelé a bonne őt,
fröccsel imént heccele sok *derék* zsidónőt,
itt hol most is jár a hecc, lárma, locspocs, szennyhab:
mégis e világi zaj énreám itt nem hat,
mégis e hely énnekem nyugalomra költő
puha dunna, béles ágy, s hinta bizony, bölcső.
Mert te vagy jelen, te, víz, leghívebb barátom,
tiszta mégha piszkos is, elemem, világom.
Bár csinált tó, csent anyag, kicsike is tónak,
kéjjel fekszem rád hanyatt s evezek mint csónak.
Otthon érzem magamat, mint a hal, és tisztán.
Égbe látok egyenest, szinte égben úszván.
Áldott márvány, enyhe víz, mindig csillapító,
pázsitodra fekszem és azt kiáltom: Itt jó!
(ennyi csőcselékhadat hogy ki nem vet hátad!)
édes vizem, hadd ölel leghívebb barátod!
Puha tömött fodrodon egyengetem arcom:
(tisztasággal győz a hab minden léha harcon)
s mellettemtől szívemnek messze kanyarg álma
(álomnál puhább a hab, nyári hűvös párna).

VÉRIVÓ LEÁNYOK

A sápadt, vérivó leányok
keringenek szivem körül;
zsineget fonnak zabolának -
hajrá! a Sátán úgy örül!

Zsineget fonnak zabolának
vacogó fogaim közé -
a legderekabb fiu lesz ma
az ördögé! az ördögé!

És megnyergelnek, megnyargalnak -
milyen gyönyörüség nekem! -
Puha combjuk hideg nyomását
borzongó háttal élvezem.

Borzong a hátam, ing a véknyam,
hol mélyebb ágyékuk tüzell:
jaj mért vagyok velük magamra?
mért hagytál engem, szent Szüz, el?

Egednek kék legét ha színám
s emléked lelkesítne még,
keresztet kennék szemeimre,
s buzgón kiáltanám: «Elég!»

«Elég ti létlen boszorkányok!
vad semmi! vampir-elmerajz!
lelkem tinéktek zárva; nálam
a titkos kulcs; az égi pajzs.»

Mária, elefántcsontbástya,
szivet erősítő kehely,
Mária, győzhetetlen zászló,
mért hagytál, szent Szűz, engem el?

SUGÁR

Hogy bomlanak, hogy hullanak
a fésük és gyürűs csatok:
ha büszkén a tükör előtt
bontod villanyos hajzatod!
Úgy nyúlik karcsú két karod
a válladtól a fürtödig,
mint antik kancsó két füle
ha könnyed ívben fölszökik.

Ó kancsók kincse! drága kincs!
Kincsek kancsója! Csókedény!
Hozzád hasonló semmi sincs,
szent vággyal nézlek téged én!
Eleven kancsó! életé,
kiben a nagy elixir áll,

amelytől élő lesz a holt
s a koldus több lesz, mint király.

Hogyan dicsérjem termeted?
A pálmafák, a cédrusok,
az árboc és a liliom -
az mind nem él, az nem mozog...
De benned minden izom él,
idegek, izmok és inak,
titkon mint rejtelmes habok
szélcsöndben is hullámlanak.

Amerre jársz, a levegő
megkéjesül, megfinomul,
s miként dicsfény a szent köré
testedhez fényköddel borul.
Kályhában fellobog a láng,
falon az óra elakad,
ha büszkén a tükör előtt
kibontod élő derekad.

HÚNYT SZEMMEL...

Húnyt szemmel bérceken futunk
s mindig csodára vágy szivünk:
a legjobb, amit nem tudunk,
a legszebb, amit nem hiszünk.

Az álmok síkos gyöngyeit
szorítsd, ki únod a valót:
hímezz belőlük
fázó lelkedre gyöngyös takarót.

FEKETE ORSZÁG

Fekete országot álmodtam én,
ahol minden fekete volt,
minden fekete, de nem csak kívül:
csontig, velőig fekete,
fekete, fekete, fekete.
Fekete ég és fekete tenger,
fekete fák és fekete ház,
fekete állat, fekete ember,
fekete öröm, fekete gyász,
fekete érc és fekete kő és
fekete föld és fekete fák,
fekete férfi, fekete nő és
fekete, fekete, fekete világ.
Áshatod íme, vághatod egyre
az anyagot, mely lusta, tömör,

fekete földbe, fekete hegybe
csap csak a csáklyád, fúr be fúród:
s mélyre merítsd bár tintapatakját
még feketébben árad, ömöl
nézd a fű magját, nézd a fa makkját,
gerle tojását, csíragolyót,
fekete, fekete, fekete,
fekete kelme s fekete elme,
fekete arc és fekete gond,
fekete ér és fekete vér és
fekete velő és fekete csont.
Más szin a napfény vendég-máza,
a nap a színek piktora mind:
fekete *bellül* a földnek váza,
nem a fény festi a fekete szint
karcsu sugárecsetével
nem:
fekete az anyag rejtett lelke,
jaj,
fekete, fekete, fekete.

A HALÁL AUTOMOBILON

- EGY KÉPHEZ -

Teréza szól

«Fekete éjszaka, hajnal előtt
gépkocsi áll meg a házunk előtt.
Benn a szobában légy nesze se hallszik
- anyám is alszik, a hugom is alszik -
Fekete éjszaka, hajnal előtt.

De hallom a gépkocsist, hallom én Őt.
Ül visszadőlve az emberek Réme,
nagy símaszőrös a bundája préme,
szemvédő alól hiányzik a szem -
(hol lehet hidegebb, künn-e vagy benn?)

Fekete szemvédő, rémes az arca -
Dérlepett rónákon kereke karca
- földi hideg villám - szerte cikáz
s villanyos borzalom kit nem igáz?
Dérlepett rónákon kereke karca.

S mindig kijár neki iszonyú sarca,
télben is, dérben is, mindig kijár:
maga a Törvény ő, ő a Király.
Nem szól: csak foga van, nincs neki szája -
messze az éjbe ki villog kaszája.

Nem alszik, nem is hall, nincs füle sem,
szemvédő mögül hiányzik a szem.
Nem is kormányoz ő, utat se lát ő,
gondtalan gurul a síkokon át ő:
nem alszik, nem is hall, nincs füle sem.

Hol lehet hidegebb, künn-e vagy benn?
Rejts el, én vánkosom, paplanom, arcra!
Déren künn titong a kereke rajza,
dereng a holdvilág, téjszin a köd:
ő maga sötét e puszta fölött.

Tudom, miért ide, s tudom, kiért jött:
háziurunk fia halódik, vért köp -
ő, az a mélaszemű fiatal,
jó fiú, szép fiú, mégis meghal.
Tudom, a rém kiért, s tudom *miért* jött.

Ó én már vénülök, mindent megértek:
meg kell ma halnia, mert sokat élt,
mert sokat szeretett, keveset félt.
Fullad a melle most - reszket a szája -
Künn már a gépkocsis. S villog kaszája.

Gépkocsi állt meg a házunk előtt.
Vad kocsis! hiába viszed el őt!
Lám fejemben milyen gondolat forgott:
meg kell ma halnia, mégis ő boldog:
vad kocsis, hiába viszed el őt!

Fojtsad a mellet és száríts velőt -
mi baj, ha kereked érettekért jár?
Nyugodtan halhat meg az, aki élt már -
virágnak váza, galynak kandaló:
teljesült ifjúság tűzre való: -

Galy s virág - borzadok! - hideg van - tél van.
Zörren az ablak is: odakinn szél van.
Reccsen a gépkocsi, kuccan az eb;
álmatlan éjnél nincs keservesebb. -
Mi az ott? - óra üt - mennyit üt? - éj van.

Fehér madár az ott, barna taréjban:
lebben és rebben és párjára tör.

(- Vén leány! - - -) éles gyö... éles gyönyör!
Komikus vén leány, fonnyad az orcád:
Dérlepett rónákon kergeti karcát,

kereke karcát a fekete rém -
Jó fiú, szép fiú, mit állsz elém?
Porzója bogárülten, magja kirázva:
ó boldogan hal meg az, aki virágza:
átkozott csak ki nem élt sohsem: én,

álmodó, únt leány, komikus, vén. -
Hogy ketyeg! - borzadok! - recsegés hallszik.
Anyám is alszik, a húgom is alszik:
fekete éjszaka, hajnal előtt
gépkocsi vág tova házunk előtt.»

AZ ÖRÖK FOLYOSÓ

A véghetetlen portikusznak
egyhangu oldalívei
rejtett forrásu fényben úsznak.

Mi haszna széttekinteni?
A síma égnek semmi ránca
s szemed a földet nem leli.

S tán e nagy ívek néma lánca
a végtelenbe fűzve nyúl:
holt oszlopoknak méla tánca

húzódva, *mozdulatlanúl*
légtengelyén az üres ürnek,
s a külső sötétig vonúl,

hol a Pokol lakói fülnek.
Mindegy! ásít az út elém!
Ó boldogok, kik nyugton ülnek.

De engem űztön űz a Rém,
kire nincs szem, mely visszanézzen,
s előre, bármi les felém,

futok gyáván, futok merészen,
habár előre jól tudom,
nem érhetem végét egészen

s bárhol bukom, felén bukom
s e súlyos álmok összezúznak
s maradok majd a féluton,

míg a végetlen portikusznak
egyhangu oldalívei
rejtett forrásu fényben úsznak.

(S megint előlről.)

A TEMPLOM! RÖPÜL!

Kimentél a holdvilágra
űzni gondot s bánatot,
lelkedre a hold világa
tejszínű ruhát adott.

Holdfehéren holtfehéren
nézted a nagy templomot,
mely setéten nyúlt a téren,
nézted a vén templomot.

S gondolád: «Milyen kegyetlen!
milyen zárt és mily nyomott!
mily erős és mily ügyetlen,
bírna bár sok ostromot.
Nyujtózik, mint súlyos állat,
hosszu nyakkal égbe néz,
mint nagy állat, mikor fáradt
s nyujtott nyakkal égbe néz.

Rég nem szállt és ránőtt szárnya -
furcsa madár, meghiszem,
s mintha döglött lelket zárna
a lehúnyt rozetta-szem.
Látod bő kapúja mellett
körmös két nagy oszlopát?
Látod-é csúf szügye mellett
csontos-körmös oszlopát?»

S addig nézted, míg előrébb
tornya görbült eleven
s rézsút nagy keresztes csőrét
légbe fúrta hirtelen,
érctetője tollrafoszlott
s meglebbent a barna szárny,
földről felszökött az oszlop
s fölrebbent a barna szárny.

Iszonyún zúgott a légben,
kőfelhőnek óriás.
Lenn a földön, törmelékben,
nyoma négyszög, semmi más.
Te kit kőporral behintett,
bámultál rá mint bolond,
mint ki új rémet tekintett,
mint egy holdruhás bolond.

A LIRIKUS EPILÓGJA

Csak én birok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.

S már azt hiszem: nincs rajtam kivül semmi,
de hogyha van is. Isten tudja hogy' van?
Vak dióként dióban zárva lenni
S törésre várni beh megundorodtam.

Büvös körömből nincsen mód kitörnöm,
Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy -
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.

Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.

HERCEG,
HÁTHA MEGJÖN A TÉL IS!

1909-1911

BALLADA IRISZ FÁTYOLÁRÓL

Megjön a tavasz tarkasága:
fehér pöttyök és piros pontok,
virágos fák, tavaszi gondok,
tavaszi sírok ciprusága,
fehér virág hull barna sárba,
szelet mond az alkonyi pír is;
halálvágy száll a bús múzsákba,
mikor
zöld köntösét cifrázza Irisz.

S megjön a nyárnak tarkasága:
poros utak, száraz porondok,
a kertkarókon piros gombok,
ezüst zápor piros rózsákra,
piros pipacs hullós virága;
minden virág lehull, ha nyíl is;
hajlós rozs érik a kaszákra,
mikor
meleg szemét kinyitja Irisz.

S megjön az ősznek tarkasága:
aranyos lombok, piros lombok,
gyümölcsös berkek, hangos dombok,
sápadt levelek ordas ága,
avarok zörgő pusztasága;
a kósza szél kacag is, sír is:
az estnek rögös ege sárga,
mikor
felhős fátyolát tépi Irisz.

Herceg! hátha megjön a tél is?
Lesz fehérsége, barnasága,
lesz jégvirágos tarkasága,
mikor
fehér gyászát felölti Irisz.

ARANY KISÉRTETEK

Be szép virágok a jégvirágok,
be gyönyörű fény a lámpafény:
dicsérd te a tavaszi bús világot -
a telet, a víg telet áldom én.

Tudod, tavasszal járnak a vágyak
látatlan, tőrös törpe manók
dongó darazsak (lelked füle bágyad)
fulánkosak, csak ölve halók.

Minden tavasz tele szellemekkel
arany kisértet a napsugár
Phoebus nyilaz égi fényidegekkel
s a légben látlan száz nyila száll:
minden rossz ettől jő a világra
bűn búja, betegség, gyötrelem
ettől a hervadás a virágra
és az életre a szerelem.

Láttam a delfineket cicázni,
láttam az édes Adriát,
villámokat éjjel szerte cikázni,
havast, romokat, rónát, mumiát
s szép és szomorú: ma mind barátom
szép és szomorú: szivembe száll.
Csak egy félelmem a nagy világon,
egy ellenségem: a napsugár.

VASÁRNAP

Zord hét után fáradt szivemre
eljön a méla, szent vasárnap
csend a fülnek, ünnep a szemre,
ünnepe csendnek és sugárnak.
Az emberek templomba járnak.
Hajrá lelkem! zárva a boltok:
ki egyedül van, az ma boldog.
Az emberek kocsmákba járnak.
Kocsmák előtt csizmád az ünnep
kopott járdáját kopva rója:
remete vére van tebenned
vasárnapok bús álmodója.

Kocsmák előtt csizmád a város
köpött járdáját rója kopva
s a lélek, mint a csizma sáros;
mért nem térsz haza bús lakodba?
mért nem ülsz otthon búslakodva?
Ó nézz körül: zárva a boltok:
ki egyedül van, az ma boldog,
boldog, otthon, bár búslakodva.
Bár búslakodva, boldog, otthon.
Remetelakban nincsen óra:
ilyen lak néked boldog otthon
vasárnapok bús álmodója.

Remetelakban óra nincsen
s boldog a lak, hol nincsen óra
s nincs idegen kéz a kilincsen
s nincs idegen látogatója.
Odakünn fáj a toronyóra,
fájnak, bár zárva most, a boltok:
ki egyedül van, az ma boldog.
Eredj haza, hol nincsen óra,
hol fájó fejed megpihenhet
s ütemes csönd lesz ringatója:
remete vére van tebened,
vasárnapok bús álmodója.

ESTI KÉRDÉS

Midőn az est, e lágyan takaró
fekete, síma bársonytakaró,
melyet terít egy óriási dajka,
a féltett földet lassan eltakarja
s oly óvatossan, hogy minden füszál
lágy leple alatt egyenessen áll
és nem kap a virágok szirma ráncot
s a hímes lepke kényes, dupla szárnyán
nem veszti a szivárványos zománcot
és úgy pihennek e lepelnek árnyán,
e könnyü, síma, bársonyos lepelnek,
hogy nem is érzik e lepelt tehernek:
olyankor bárhol járj a nagyvilágban,
vagy otthon ülhetsz barna, bús szobádban,
vagy kávéházban bámészan vigyázd,
hogy gyujtják sorban a napfényű gázt;
vagy fáradtan, domb oldalán, ebeddel
nézzed a lombon át a lusta holdat;
vagy országúton, melyet por lepett el,
álmos kocsisod bóbiskolva hajthat;
vagy a hajónak ingó padlatán
szédülj, vagy a vonatnak pamlagán;
vagy idegen várost bolygván keresztül
állj meg a sarkokon csodálni restül
a távol utcák hosszú fonalát,
az utcalángok kettős vonalát;
vagy épp a vízi városban, a Riván
hol lángot apróz matt opáltükör,
merengj a messze multba viasszaríván,
melynek emléke édesen gyötör,
elmúlt korodba, mely miként a bűvös
lámpának képe van is már, de nincs is,
melynek emléke sohse lehet hűvös,
melynek emléke teher is, de kincs is:

ott emlékektől terhes fejedet
a márványföldnek elcsüggesztheted:
csupa szépség közt és gyönyörben járván
mégis csak arra fogsz gondolni gyáván:
ez a sok szépség mind mire való?
mégis arra fogsz gondolni árván:
minek a selymes víz, a tarka márvány?
minek az est, e szárnyas takaró?
miért a dombok és miért a lombok
s a tenger, melybe nem vet magvető?
minek az árok, minek az apályok
s a felhők, e bús Danaida-lányok
s a nap, ez égő szizifuszi kő?
miért az emlékek, miért a multak?
miért a lámpák és miért a holdak?
miért a végét nem lelő idő?
vagy vedd példának a piciny füszálat:
miért nő a fü, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?

AZ ŐSZI TÜCSÖKHÖZ

Ki átható, egyhangu dalaiddal
betöltöd a nyugalmas éjszakát,
milyen lehet tenéked a világ?

Csend van; a hangok alusznak az éjben.
A te zenéd van ébren egyedül,
mint láthatatlan, éles hegedű.

A te zenéd a csöndnek része immár
és mint a szférák, titkon muzsikál:
Az hallja csak, aki magába száll.

Csendnek és éjszakának hegedűje,
milyen lehet tenéked a világ?
Érzed-e a csöndet s az éjszakát?

Zenéd olyan, mint a lelkem zenéje
s talán a fájó unalom dala:
Egyforma volt tegnap s egyforma ma.

Bokrod alatt, ah, kétségbeesetten
érzed a csöndet és az éjszakát
s szegény vak lélek, sírsz az éjen át.

ŐSZ, KRIPTA, CIPRUS, SZÜRET, TÁNC, KOBOLD

A szürke ég ma roppant kriptabolt
s a remény zöldje: síron cipruság -
ki vagy, te titkos, suttogó kobold,
kinek a lába tört vállamra hág?
ki vagy te láthatatlan uj kobold,

kinek a lába vállamon tipor
a gondok lába gyakran ott tiport,
de te könnyü vagy, mint a könnyü bor.

»Bár életed - így suttogsz ó kobold -
rossz álom s benne láz az ifjuság
s a szürke ég egy roppant kriptabolt
s a remény zöldje: síron cipruság;
s mint álmos ólom ez a kriptabolt,
oly ólmos álom élted és a kor:
felejtve mindent - semmi! - idd a bort
a lelki bort, amely számodra forr.«

»Van szüret minden őszben! Idd a bort,
sajtold a szőlő véradó husát
és táncos lábbal könnyedén tipord,
mert minden lázban van még ifjúság.
Szüretre hívlak! fogd fel a csuport,
fogd fel a mustot, mely a kádba forr!«
Igy súgsz és táncolsz bennem ó kobold,
oly könnyü lábbal, mint a könnyü bor.

ALKONYI PROLÓGUS

Itt van az alkony, jó takaró
a hegyek ormán lilul a hó
itt van az alkony, csittul a zaj:
elhallgat a fény és fölvillan a dal.

Villanj csodavillany, villanj csodanóta
ki fájsz a szívemben ki tudja mióta?
Mióta daloltam, amióta lettem:
mert fájni születtem, ki dalra születtem
s még messzire zenghetsz majd mostoha dal,
megéri, megéri, aki fiatal.

A nappal, a lárma űzött a magányba,
hol senkise hallott, a puszta homályba:
most itt van az alkony, most jer elő,
mint éji merénylő, titkos szerető:
mert kedves az alkony annak, aki lázad
és kedves az alkony annak, ki szeret:
elhagyni ilyenkor, kicsábul, a házat
s nem tűrni az égnél lentebb födelet.

Az ég is ilyenkor kitakarózik
és emberi szemnek kirakja a kincsét;
a lélek az égbe fölakarózik,
mozgatja a szárnyát és rázza bilincsét:
Dal, éji merénylő, titkos szerető,
dal, mostoha lélek, most jer elő:
másnak csupa fátyol, neked csupa látás,
itt van az alkonyat, itt van az áldás.

NÉVJEGYEMRE

A név, mely áll e kis papíron,
kimondva szó, mely száll tova,
Lehellet és üres jel annak,
ki nem hallotta még soha!

S e rövid név, értelme tárva,
tudjátok mégis, mit jelent?
Egész világot, önkörében,
mely zártan, szuverén kereng.

S nem kisebb, mint a ti világtok,
mely földből s csillagokból áll:
két vége van minden világnak
a születés meg a halál.

Nem kisebb, semmit, sőt az *ég s föld között valókkal* még nagyobb;
s mindenképp más a tieteknél:
én nektek idegen vagyok.

S világom tág, de idegennek
belé a bemenet tilos:
jaj, mért egy örök idegennek
jelzé nevét e papiros?

ÉHSZOMJ

Mint anyja emlejétől elvált
gyermek az ős tej drága kincsét,
szomjazom én, világtól elzárt,
az eleven világot ismét.

Mert szép a világ, úgy találom
s a rút csupán a szépnek árnya;
mert szép a világ, mint egy álom,
mint egy istennek hajnalálma.

Mint a lázárok szeme lakzin
ha zúg az élet körülöttem
tágul a szemem héja kapzsin
s érzem, hogy nem régen születtem.

Csontom ős csont, de vérem új nedv,
az tanít sírni és nevetni,
s kedv támad bennem, érzem, új kedv
verseket írni, lányt szeretni.

Betelni mindenféle borral,
letépni minden szép virágot
és szájjal, szemmel, füllel, orral
fölfalni az egész világot.

MINDENEK SZERELME

Ó, nézd, az idő csodaszép,
gyere ki a mezőre,
a napsugár, a szabad ég
várnak az élvezőre.

Kelyhet a virág tágra nyit,
friss szirma nesztelen nő,
kacéran bontja bájait,
akár egy meztelen nő.

Fenn hattyukeblü fellegek
elnyúlnak lusta kéjjel,
omló márványként élveteg,
mint asszonytestek éjjel.

Zöld könnyűszoknyás karcsu fák -
megannyi ballerina,
féllábon áll, libeg-lobog,
minthogyha táncra hína.

Bogárpárok egymás megett
kerengenek a fűben,
szerelemtől kerengenek
az illatos sürűben.

Énnékem minden szerelem,
az ég, a föld, a felleg
és örök kéjjel szenvedem
ez örökös szerelmet.

Mert nincsen kéjes állapot,
mit csak a lélek érez,
nincs kéj, mely nem formál jogot
a szerelem nevéhez.

Énnekem minden szeretőm,
ami gyönyör szememben,
és testem romlik szenvedőn
e sok-sok szerelemben.

Az édes-forró napsugár
lázra csókolja arcom,
s ha hold süt át a függönyön,
a gyönyörtől nem alszom.

Ezer szeretőm van nekem
és én szeretem mindet
és mindenik tekintetem
mind szerelmi tekintet.

A föld szerelmét élvezem
s pusztulok élvezőben,
istenekkel szeretkezem
magamban a mezőben.

A KÖLTŐ SZÓL

Ha néha behúnyom a szememet,
szárnycsattogás üti meg fülemet,
mire szemem megint kinyitom,
milyen madár volt, már nem tudom.

Ha sötét szögletbe nézek én,
rebbenni valamit érzek én,
szele, hangja, megcsap hasztalan:
mire látnám, már csak hült helye van

Szellemcsapat üldöz engemet,
titkon megcsípkedi étkemet,
megrántja kabátom szárnyait:
mire hátranézek, eltünik.

csak egyet tudnék elfogni már
boldogabb lennék, mint a király:
kalitba zárnám a kicsikét,
hallgatni örökre énekét.

ESTI DAL

Ma szép a nap, gyönyörü szép:
ily napon volna halni szép.

Csillog a fák mögött a tó:
haljunk meg együtt, jer Kató.

Derűs az est, színes az ég:
minden szép, hogyha vége szép

Minden jó, hogyha vége jó:
haljunk meg együtt, jer Kató.

A nap az tűz, a nap az ég:
az este hűs, az este szép.

Haljunk meg együtt, jer Kató:
csillog a fákon át a tó.

ÉJI DAL

A téjszín léget elkeverte
fekete borával az éj:
lelkem ma, vágyak büszke lelke,
megúnt szavakkal ne beszélj,
húnyd be az ajkad, nyisd ki szárnyad,
szabad szemeddel szerte nézz:
ma messze szállnod
nem nehéz.

Mámorosan az éj borától
szárnycsattogás legyen dalod:
ki éjt iszik, a kéjre bátor,

tenéked ez volt italod.
Sokáig ittad, részegülhetsz,
azért vagy mostan oly szabad:
repülhetsz
magad.

IMA

A legészrombolóbb, vadabb kéjt add ma nékem,
s a legfájóbb, ölőbb kínt add melléje még,
amely csak földeden halandó szívben ég; -
legyen legtöbb enyém, a dicsőség, a szégyen;

és adj, mi izgatót találhatsz földön, égen,
s mit angyalid kara ki tud gondolni még:
sohasem, sohasem mondom reá: elég!
örökké, újra más és több kell újra nékem.

Szegény vagy, Isten, bár tiéd a mennynek boltja
és százezer világ lesi szemöldököd:
addig játszol velük, míg egyszer eltöröd -

de az én szomjamat tengered el nem oltja -
szegény vagy, Isten! mert mivel szívem betelnék
meg nem teremtheti erőd és örök elméd.

SZIMBÓLUMOK

(STANZÁK)

1. Ne mondj le semmiről.

Ne mondj le semmiről. Minden lemondás
egy kis halál. Ne mondj le semmiről.
Minden halál gyilkosság (lélekontás):
Meghalni bűn, ne mondj le semmiről,
Isten művét rongálja bármi rontás,
meghalni bűn, ne mondj le semmiről:
minden vágyad az Isten szava benned
mutatva, hogy merre rendelte menned.

2. Szimbolum a holdvilágról.

Fenn sötét vízben arany csónak úszik
lenn arany vízben úszik barna csónak.
A menny párkányán amaz lengve kúszik
ez rengve csúszik tetején a tónak.
Amaz ében egébe felbúcsuzik
(mint multba emlék) meg sem áll a szónak,
mégis a vizet mind aranyba fösti,
mely lenn sötét csónakunkat fürészti.

3. Másik szimbolum.

(ÚJ MAGYAR KÖLTÉSZET)

Én csöpp hazám! be messze vagy, be rejtett,
fény nélkül és magadban kushadó
a sors nagy árja féluton elejtett
s állsz mozdulatlan mint a lusta tó
lusta tó, melyet Isten is felejtett
nyúlsz Adriákig, bágyadt poshadó:
holt tükrödön, színjátszó síma márvány,
vigaszul villog sok beteg szivárvány.

4. Nunquam revertar.

Nunquam revertar - mondta Dante hajdan
nunquam revertar - mondanám bár én is
nunquam revertar - harci zivatarban
nunquam revertar - tömlöc éjjelén is
nunquam - legyen az Isten átka rajtam
revertar - bárha beledögleném is
üvölteném én is az ő helyébe'
nunquam revertar - századok fülébe!

5. Sárga lobogó.

Szálljon a lelkem sárga lobogóval
messze kerüljön minden gyáva bárka
szálljon a lelkem sárga lobogóval
s gyáva ha lát, legyen az arca sárga
szálljon a lelkem sárga lobogóval
feléd új kórok, új veszélyek árka,
szabad, magányos, bús, beteg hajóval
szálljon a lelkem sárga lobogóval.

PAYSAGES INTIMES

1. Olvadás.

Tegnap ércujju fagy csipkedte a fülecskét,
ma langyos olvadás csordítja az ereszt,
tegnap harapni még éreztem a telecskét
s ősz szakállára ma piszkos könyűt ereszt.

Tegnap a sík jegen, melyet ma sár fereszt,
víg kedv kergette még a lányt meg a menyecskét,
ma öntudatlanul új méla vágy epeszt,
mint tavasszal, mikor várjuk bohón a fecskét.

Csepp csepp csepp csepp csepp csepp, ez nem a fecskenóta
csepp csepp csepp csepp csepp csepp, az olvadás zenél itt
nagy vízi óramű egyhangu mélabúja.

Ezer tisztátalan tükörrel annyi tócsa
mocskolja a határt, hogy benne visszafénylik
az alkonyra hasadt felleg aranykapúja.

2. Tavasz előtt.

A fák az égre nyujtják mezítlen karjukat,
«Ruházzatok fel minket!» kérik a mennyeket.
«Adjatok bő ruhának lobogó lombokat,
húzzatok ujjainkra zöld selyem kesztyüket.»

A domb görbítve hátát sütkérez a napon
és szól: «Tavaszi tarka ruhámat megkapom,
zöld bársony lesz a vállam, tollas a kalapom
virágos fák tollával tollas a kalapom.»

A fázós öreg föld is új ruhájára vár
s fázón röpül az űrben, mint egy vedlett madár,
szeretne napanyjához közelebb szállni már
s meleg ölébe bújni, mint egy vedlett madár.

3. Alkony.

Az erdő hallgatag,
nyugosznak a vadak,
lankadt állal hevernek
ágyán a hűs avarnak,
mit a szelek levernek
majd újra felkavarnak.

De most eláll a szél.
De most a csönd beszél.
De most jőnek a villik.
Ó most a lomb se hullik:
alkonyvirág kinyílik,
alkonyszalag kinyúlik.

Az alkony nyúlik ott
s von vékonyabb csikot:
azon egy égi ajtó.
Ki tudja, mit nem rejtő?
S ó völgy, te mély szakajtó!
S titkok teknője, erdő!

4. Őszi csengő.

A drótcsengő a parkban
megszólal lágyan, halkan,
mert rázza az őszi szél;
zöld fönn a kapubálvány,
de sárgul, hulldogálván
fáról a gyenge levél.

A drótcsengő a szélbe
oly szomorún zenél be
s a szívnek bánata kel.
Fenn zöld a kapu rácsa,
de zörg az év harácsa
a földön: őszi levél.
S a csengő csengve mindég
mert rázza durva vendég,
hivatlan északi szél,
bejő a zárt kapún át,
s hordozva hosszu gúnyát
söpörget, sárga levél.

5. Luna.

Szerte feketén
lapul a gyom
a fűz a kút fölött
búsul nagyon.
Gyászol a felhő
fehér ruhában:
a hold, a szemtelen,
hízik javában.

Gyom alól szól a
tücsökzene.
Este szép igazán
a jegenye,
nyujtózik égnek
de csak hiában -
a hold, a szemtelen,
nevet magában.

6. Mennyei színjáték.

Láttad?
Piros kis fellegek fedték imént a fél eget
mint egy eltépett mennyei nagy rózsa hulló szirmai.

D jött a hamvas szürkület, s mindegyik bús lett, szürke lett,
mint óriási lőtt madár tolla, ha hullva szerte száll.

És most lejött a csendes éj, s fehér lett újra mind, fehér.
Szerettem rajtuk ezt a színt.
De jött egy szél a elvitte mind.
Láttad?

7. Találka előtt.

Megtépte köntösét a felhő,
gyászolva a halott királyt.

Ó, eljön! én hiszem, hogy eljő,
hiszem - ma este legkivált!
(Az est sötét, az ég zilált.)

Megtépte köntösét a felhő,
gyászolva a halott királyt.

PICTOR IGNOTUS

Nagy képtárakban hogyha járok
megakad olykor a szemem
aranyozott, régi képeken;
fakult a szín, tördelt a vászon,
fátyolt kapott a régi arc,
s csak annál izgatóbb a rajz,
minthogyha három-négy évszázon
által egy mély szem nézne rám.
Nézem: ennyi meg ennyi szám...
Ki álmodhatta ezt az arcot?
mert minden festés álmodás -
hiába: nincs ott írva más:
Pictor Ignotus.

Szép hercegnőket ismeretlen
hagyott Leonardo sokat,
titkos mosolyban arcokat,
tájakat titkos fényü ködben;
és bársonyok és bársonyég,
ember és tenger van elég
Carpaccio sok dús színü vásznán;
sok ifjú barna angyalok
lázlángu szeme andalog
Botticellinél vágyparáznán;
de nálad mindnél végtelen
mélyebbet sejt a méla szem,
Pictor Ignotus!

Mi volt kincsed? öröm-e, bú-e?
Sok büszke régi álmodók
Mózesről Michel-Agnolók
és Sybillákról álmodoztak;
Pinturicchióé dús világ
mesemadár és mesefák;
Mantegna Rómát visszahozta;
Crivelli elmerengni hív
s arannyal hímez primitív;
izgat a régi Cimabue
mint egy bizanti ős talány:
de izgatóbb vagy te talán,
Pictor Ignotus!

Mi volt kincsed? öröm-e, bú-e?
Örömből, búból drága kincs
jele e kép és társa nincs.
Izgat a régi Cimabue
mert neve maradt, műve nem:
neked műved van, névtelen.
Mi az a név? Csupán lehellet
s embernek mégis mindene:
alkot, hogy fennlegyen neve
ősei büszke neve mellett;
te alkottál s neved ma sincs
és vagy, szegény, mint aki nincs,
Pictor Ignotus.

Rokonok vagyunk, régi testvér:
miként te cellád rejtekén,
rajzolgatok magamban én
s csak folytatom, amit te kezdtél.
Mi vagy te már? Régi földi rög:
de akit rajzoltál, örök.
Ha én így, mielőtt elesnék,
emléket arról hagyhatok,
amit meglátnom adatott,
hogy mások is lássák s szeressék,
nyugodtan húnyom el szemem,
s leszek örökre névtelen
Pictor Ignotus.

CSIPKERÓZSA

Nagy tornyos nyoszolyában
fekete nyoszolyában
fehér rózsák között,
úgy alszik Csipkerózsa
rózsák között a rózsa
álomba rejtözött.

Minden virág egy álom
álmok között az álom
rózsákba hullatag
fejét lehajtva mélyen
mint rózsa töve télen
rejtőzik fullatag.

Fullasztó mély az álma
fullasztó mély a párna,
fullasztó fekete,
rózsa nyílik a párnán
és fehér mint a márvány
ez ágynak betege.

Kárpitja mint az ében
fehér a feketében
csiklándva ragyog át;
s aranyos súllyal omlik
aranyzsinórja, bojtig
skófium és brokát.

Fekete gyászu kárpit
fehérrel kivirágzik
s nagy rózsákat susog
s sullyal mint néma vétek
hull bársonya fölétek,
fullatag vánkosok.

Az ólmos álmu bársony
csiklándó ragyogáson
leszunnyad feketén:
fullasztó mély az álma
s lidércként nyúl a párna
az ágynak betegén.

Az éjek arra szállnak,
az évek arra járnak
a lusta századok:
fekete gyászu kárpit
fehérrel kivirágzik
s nagy rózsákat zokog.

KÚTBAN

Gondoljátok-e, mi van a kútban,
kút fenekén és kút közepén:
tudnám bár, mint egykor tudtam,
elmesélhetném.

Törpék, azt hiszem, élnek a mélyén,
csupa Hüvelyk Matyi, törpe nép:
apró szemük áthatol éjén,
vékony lábuk a vízre lép.

Vékony lábuk a vízre lép, mint
csámpás csápu, kaszás bogáré,
férfiuk rút és hölgyük szép, mint
megannyi picinyke vízi királyné.

Kemény nekik a víz, áthatolatlan
fekete fényű gyémántpadló,
rajta királyukat árnyfogatban,
könnyü fogatban húzza hat ló.

Magas nekik egük, a fekete ég.
Apró szakadékok, hulló kövi réteg.
Tudósaik azt rég kimémicselék,
hogy meddig a víz, a gyémántsima rétek.

Mert vízbe helyenként betorkol a föld és
ottvan a vég, mélyrejtélyü határ
a kaputlan fal s alagutlan töltés
végnélküli vak akadály.

Végnélküli vak akadály, mint
minekünk az üres levegő
(bár szállni kivánnánk, mint a madár, mint
a fecske, a fönt lebegő).

Fal, fal, csupa fal, csupa fal, csupa fal...
(A világnak lehet-e vége?)
Igy él a sötétben vén és fiatal
a sötétség picike népe.

Jön néha a kútvödör - ó csupa rémség!
Reng a víz attól, loccsan az ár;
inti is az unokákat a vénség:
«Amerre a kútvödör, arra ne járj!»

Így élnek a vízen, légpalotákban,
míg össze nem omlik a kút
és minden e törpe világban
még nagyobb sötétbe jut.

A földfalak akkor egymásra omlanak,
a nyilás helyére a csorda lép
s eltűnik, mintha nem is lett volna
az emberi szem nem látta nép.

HALÁLTÁNC

Ha a pusztán zug a tél
és kopogva hull a dér,
fázó farkas éhen ordít,
a hideg fogat csikordít,
ködděl rémes a határ
s száll a téli vad madár:
mikor megfagy mind a vágy
s meleg vacok édes ágy
s künn a köd fehér tejébe
aranytojást ver a hold:
akkor ébred régi rémem,
mint a sírból kel a holt.

Lepedősen és fehéren. -
Jöjj csak, régi, régi holt,
úgyse félek tőled,
vesd le lepedődet! -
Úgyis lelkem puszta táj,
hol jó lélek egy se jár, -
nem, még a madár se jár.

Úgyis szívem temető,
lidércfénnyel fényes,
ahol még a fű se nő
s hantja kénnel kénes.
Úgyis lelkem puszta táj,
hol jó lélek egy se jár,
élve trónol a halál,
jöjj csak, jöjj el, rossz madár,
vesd le lepedődet,
vesd le bőröd, husodat,
hadd szorítom csontodat,
meztelen csípődet!
Jár a tánc és zörg a csont:
így se félek tőled;
jöjj, öleld meg, régi csont,
légi szeretődet.
Fagy ölelget, csont a lánc:
borzalomban, kéjjel -
jár a csont és zörg a tánc -
hadd fürödjünk éjjel.

Honnan tudom, hogy te jössz?
megtelefonáltad.
Lelkemen át utadat
régen megcsináltad.
Felriasztott éjeken
telefonod hangja:
balfülemben élesen
csendült rémharangja: *Halló! Halál!*
jöjj csak, jöjj el, régi csont,
úgyse félek tőled,
jöjj, öleld meg, régi csont,
légi szeretődet:
Vesd le lepedődet. -

O LYRIC LOVE

Terólad száll a dal, zivatarverte líra,
lantverte zivatar, lírai szerelem!
feletted ég az ég, alattad messze nyílva
a pokol, ingatag jársz ingatag helyen.

Örök parázsmező égeti földi lábad
s az égő fájdalom táncolni megtanít:
ütemes sántaság, mint aki tűzbe hágott
s kit kígyó csíp bokán, kapkodja talpait.

Kiáltanál, tudom, de zene lesz a jajból
mert egy ajk hangszerül hangolta ajkadat
egy szép zenés ajak, mely dalt fakaszt a dalból,
mint hangvillát ha ütsz, másik is hangot ad.

Ó hóbillentyüs ajk zenés, meleg csodája
hogy gyengéd hangjaid betöltik a leget
s mint rezgést rabul ejt a zongorák pedálja
ha elhallgatsz, a szív zenéje emleget.

Ó kedvesem, ki vagy? Előtted messze nyílva
az ég, sugárosan jársz sugaras helyen;
utánad dús pokol, zivatarverte líra,
lant verte zivatar, lírai szerelem.

ÖRÖK DOLGOK KÖZÉ LEGYEN HIRED BESZŐTT

Új diszharmóniát vakítson rád a lelkem,
hogy Egyptom rovott kockáin lássalak
szárnyas griffek között, Nilus-öntözte telken
állj félig meztelen, nagy tiarás alak.

Hieroglif rovás és szfinksz maga az asszony,
fehér kövek között olajos barna bőr,
de villog a foga, hogy húrokat szakasszon
ivor plektrum gyanánt költők szíveiből.

Ajkadra s kebleid halmainak csucsára
drága rubint a vér rejtek futása fest
s elömlik testeden az ékszerek sugára:
ó meddig ékszer és ó meddig női test?

Hideg kövek között, hideg kövekkel ékes
ott állasz melegen, dobogva szerteszét.
A nap rabnője vagy: hogy égés nélkül égess,
a nap letette rád forró arany kezét.

Ezt Nyugat küszöbén álmodta egy poéta,
hatezer év után, az üstökös előtt,
hogy amíg ég a nap s visszajár a kométa,
örök dolgok közé legyen híred beszőtt.

ÓDA A SZÉPSÉGRŐL

Zenét Madonna! mily titkos zenét
hallhatsz a lomha földi légen át,
hogy minden rebbenésed ütemét
annak kövesse s néma dallamát?
Mert kisujjodnak kisebb izromát
sem mozgatod, ha nem csodás ütemre
s lépésed úgy, mint táncod és imád
ünnepi lengés, muzsika a szemre
mely nagy harmóniát hangol húros szivemre.

Szférák zenéje ez! Világzene,
mely szép testeidben hangszerre talált
vagy e természet minden kelleme,

mely ezelőtt az űrben szerteszállt,
csillagok közt e drága testre várt,
hogy egybegyüjtse, mint a drága lencse
magába gyüjti mind a napsugárt
s a bámuló világ elébe öntse:
tevéled élni és csak látni is szerencse.

S vajjon e drága test ha sírba omlik
s e drága lencse egyszer eltörik
(ó gyászolj Múzsa! minden porbaromlik
minden eljut a végső gödörig
s az ért gyümölcsöt csúf telek verik);
de ami szép volt, a szépség sugára,
a fény*sugár* kiszáll a légürig
s bár emberszem nem láthatá sokára:
a sugár megmarad, tán istenek javára.

Tán más csillagban boldogabb halandók
felfogják majd utazó zenefényét
évezrek multán újra olvasandók
bűbájos tested örök költeményét.
Ó hadd reméljem más egek reményét,
hová csak *akkor* ér a fénysugár,
mely most hagyván el tested szent edényét
már csillagokról csillagokra jár,
mint drága pára, mely szent edényből kiszáll.

A földön képed, szobrod összeomlik,
eltörnek s majd a föld is eltörik:
ó gyászolj Múzsa! minden porbaromlik,
minden eljut a végső gödörig;
de a sugár kiszáll a légürig.
Test s lélek meghal: néki nincs halála.
Nagy távolok új kincsükül nyerik
és csillagokról csillagokra járva
a végtelenbe száll - tán istenek javára.

EGY SZEGÉNY MAGÁRA MARADOTT

I.

Szívem magába szívott
ezer illatot,
ezerjó illat engem
hogy elkábított!
Szívem most illatzacskó,
lelkem illatház:
ez a sok illat engem
hogy megbabonáz.
Virágok illatával
tele bús fejem
virágok illatáról

rád emlékezem,
gyönyöröm aki voltál,
most vagy bánatom,
hogy tested vánkosára
le nem nyughatom.

II.

Hervad a kertem violákkal -
Szegény violák!
Akár a ma, akár a holnap,
akár a világ.
Napos napot napok napolnak -
hol a türelem?
Életpapok csapot papolnak, -
Ó zord szerelem.

Sok hosszu hosszu éjszakákon,
megint egyedül
szegény, szegény zúgó fülembe
a Csönd hegedül:
komisz, keserves egy cigány ez
s ezer dala van:
kegyetlen, ős örök vonóját
nyüvi nyomtalan.

VONATON

Utaztam lomha vonaton
egyhangu mély rónákon át
s emlékeim unt rónáiban
kerestem kedvesem nyomát.
Bús volt a róna, sivatag
s a volt oáz oly messze már
s a fáradt lélek rest teve,
ki a homokban meg-megáll.

Mert messze menni csökönyös,
mert messze már a volt oáz.
Ó veszve vagy hát régi kincs?
lehetsz feledve régi láz?
»Nem nem! kincseskamrámba még
meg kell lelnem áldott nyomát« -
tünődtem lomha vonaton
utazva holt rónákon át.

Bús útitársnő volt velem,
álmosszemű, kissé pufók,
csobogva arany homlokán
bomlottak lanyha hajcsomók.
Áldom e fürtöt, homlokot

s az idegent, a halaványt,
ki elvivé emlékimet
óázra, lomha karaván.

Áldott az idegen leány
- aranyos homlok, lanyha fürt -
a jó vezér, a néma jel,
kitől ma kincsem megkerült.
Fogózz e fürtbe lelkem és
e tömkelegből multba húz
mint hajdan Ariadné font
selymét követte Thézeusz.

BELOVED, O BELOVED

Szerelmem, ó szerelem! nincs oly álom
több mint te vagy és nincs olyan valóság:
márványdarázsként zsongasz méla nyáron
szivemben s karcsún nyílsz, mint sárga rózsák.

Dús nagy kelyhekkel nyílasz karcsu száron,
kelyhekkel és keblekkel, mint a rózsák,
ó életem (szerelmem!), ó halálom,
valósult álom, álmodott valóság.

Mint drága macska holdhajlásu nyakkal
selyem karmokkal és ivor fogakkal
tép és cirógat, és cirógat és tép,

zenére téped szivem vérverését,
szerelmem, új szerelmem, ős varázsom,
dús mézkirálynőm, mérgezett darázsom.

FESTETT CÉL, PUSZTA SEMMI

Nem tudok kavarogni s nagyra menni,
mint a vidám dúshomlokú fiúk:
érzem, hogy festett céljuk puszta semmi
s a nagy dicsőség álmai hiúk.

Érzem, hogy legjobb resten elpihenni
s nincsen tovább már törekedni út:
rosszkor születtünk s nincs mód újralenni,
nekünk csupán az élet csontja jut.

És mégis egyre futok, egyre vágyom
s valamit keresek még e világon,
mit nem fogok meglelni sohasem.

A régi vágyat, régi ifjuságot,
a régesrégen elhervadt virágot
s leszüretelt gyümölcsöt keresem.

SZONETTEK

Ezek hideg szonettek. Mind ügyesség
és szenvtelen, csak virtuózitás.
Bár munkában manapság nincs nemesség,
ez csupa munka, csupa faragás.

Ha költő, ki lázát árulja: tessék!
itt állok cédán, levetkőzve! láss!:
ez nem költészet; de aranyművesség!
s bár nem őszinte, nem komédiás.

Minden szonett egy miniatür oltár,
ki vérigéket, pongyolán, szeret,
az versemet ezentúl ne olvassa.

Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál,
Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet,
erősen, hogy csak rokonom nyithassa.

ARANY JÁNOSHOZ

(Egy megzavart verselő a XX. században)

Hunyt mesterünk! tehozzád száll az ének:
ládd léha gáncsok lantom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édes apjához panaszkodni tér meg:

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szítják:
cíntányérral mulatnak már a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új lantosok sereggel,

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

HÉPHAISZTOSZ

Anyám az égből ledobott, az ebszem,
mert csúf valék és szégyenére sánta:
teljes egész nap, teljes éjjel estem
mint hullócsillag, a nagy Óceánba.

Ott meddő habtól ázott csonka testem
Eurynomé, az óceáni lányka
s Thetisz, az ezüstlábú asszonyisten
bevitték a zöld, márványos karámba,

ahol Próteusz őrzi néma nyáját
s hol a zöld éjben lángom lett a lámpa,
ott készítettem kezem sok csodáját,

gyöngyvirág-függőt s csattot, görbe láncra,
míg nagy halak suhantak el köröttem,
s zúgott az örök óceán fölöttem.

HOMÉROSZ

(XX. SZÁZAD.)

Ó könyv, amelybe ezrek álma révedt!
Dús serleg, melyet Héphaisztosz gyártott
s amelybe ajkat hajdan annyi mártott,
hogy száz király szájíze beleévedt.

Téged miként a jó bort lassu évek
minden század külön zamattal áldott.
Kit új korokba küldtek régi révek,
aranyhajó! rozsda neked nem ártott.

Im új korlát nyilt ős pályánk előtt
s Prométheusz fiának szárnya nőtt,
leget hadarva gúnyol agg vitorlát:

de téged, Kor hajósa, a gonosz
horgaselméjű ősz király Kronosz
legebb tengerben visz, hol semmi korlát.

PROTESILAOS

Tudtad jól, hogy aki lába legelőbb érinti meg
Trója földjét, Trója földjén, trójai harcban veszni fog:
mégis amint trójai partra ért el görbe csónaktok,
legelsőnek ugrottál ki trójai partra, hős görög.

Bután bámult vad hajós és döbbent az elszánt sereg
kőszoborrá válva, míg te trójai parton, mint egy isten
néztél vakmerőn a vészes trójai földre. - Mint egy isten
vágynék én is vészes partra első lépve halni meg.

Nincsen engem aki aztán várna három szép órára
akiért az alvilágból újra halni visszajárnék
(kit e földön megszerettek, mindörökre visszajár;)

Nem lesz nékem Láodamejám, nem vár engem senki már
mégis ha elért az újdon partokon elsők szent halála,
újra küzdeni, bár mint árnyék, trójai földre visszaszállnék.

Klasszikus álmok az én lelkem bús álmai: fáradt
gondolatom szeret ölteni hosszuredőzetü tógát.
Régi redőjü ruhában jöttök most is előmbe
halvány gondolatok, mint régi szüzek, kosarakkal
menve az istennő szentélye felé. Koszorútok
nedvtelen árva babér; s a peplosz drága szegélye
visszájára mutatja szinét, mint lázbeteg álma:
nem csoda, régi babér és több évezredes öltöny.
Mit hoztok ma szegények, a sárga fonott kosarakban?
Bort, tejet és mézet, hogy lenne áldozat abból,
áldozat az istennőnek, kit örökre imádtok,
halvány gondolatok, beteg, őrült, régi rajongók!
Ámde az istennő veletek nem gondol. Örökké
benn ül ezüst trónján és temploma drága hüsében
nézi az áthaladó nagy időket, nézi az ember
koldus-áldozatát s oltára busillatu füstjét.
Búbos, vaksi sisakja alól kiragyognak opáttal
illesztett szemei - de a kéz és arc elefántcsont,
régi merev faragás, és öltönye vertarany öltöny.
Néma nyugodtsággal néz igy és isteni arcán
régi mosoly, milyet kiidéztek régi müvészek
régi nemes kőből, vagy az ájtatos egykori festők
láttak a vászonra - titkos, bús, régi mosolygás.
Így ül ezüst trónján és temploma drága hüsében
nézi az áthaladó nagy időket, nézi az ember
koldus-áldozatát s oltára busillatu füstjét
s meg sem rezzen a Győzelem ércmezü szobra kezében.

KÉT NŐVÉR

Két nővér megy, ó Lélek, örökkön, az egyik előtted, a másik utánad:
az egyik a fekete Bánat, a másik a vérszinü Vágy.
S szól néha könyezve a Vágy: «Én vagyok a Bánat.»
S szól néha nevetve a Bánat: «Én vagyok a Vágy.»

Két komoly árvaleány, termetre meg arcra hasonlók,
tekintetük üldöz, nyugtot sohse hágy:
a holt Szerelem leányai ők, galambszinü hollók,
és kínál borral a Bánat, és kínál vérrel a Vágy.

A zord Szerelem leányai, hajdan lakodalmadnak koszorús nyoszolói
vezettek a méccsel a szoba felé, hol vetve menyasszonyi ágy
Anyagyilkos lányok majdan, a holt Szerelem gyilkosai és ugyanők bosszulói
Százvágyu Bánat, százbánatu Vágy.

Egymást szeretik, soha el nem válnak, összefogódnak
a Vágy foga éles, a Bánat ajaka lágy.
Egymást szeretik testvériesen és véreden osztozódnak
és csókol a Bánat és harap a Vágy.

Fekete hunyorból van koszorújuk, nagy árnyakat ingat a mécsük utánad
s jön egyre mögötted a fekete Bánat, előtted a vérszinü Vágy.
S szól néha könyezve a Vágy: »Én vagyok a Bánat«.
S szól néha nevetve a Bánat: »Én vagyok a Vágy.«

A SORSHOZ

A sorshoz szóltam s zúgolódtam hangosan:
- Vak isten!
vakon szövöd az élet tarka szőnyegét
és nem nézed, hol van visszája, hol szine?
Villogó éles tűdre tűzve szívemet
fonákul szőtted szőnyegedbe.

Ki égi nedvek rosszszivű csaplára vagy
ki szomjazónak sós vizet mérsz, égő szívnek olajat,
a kéjek és kinok szeszét szeszélyesen töltöd nekünk,
hogy melyikből iszunk, már azt se tudjuk.

De megrészegszünk italodtól és te nézed pajkosan,
hogy őrült bakháns-módra mint ugrándozunk fejetlenül
vagy mint a mérgezett patkányok össze-vissza futkosunk
s te nézed.

Vak isten!
vakon szövöd az évek tarka szőnyegét
és nem nézed, hol van visszája, hol szine,
de nézed,
hogy őrült bakháns-módra mint ugrándozunk fejetlenül
vagy mint a mérgezett patkányok össze-vissza futkosunk.

Te Caesar!
a nap talán csak egy mesés karbunkulus, amelyen át
küzdelmeinknek véres színjátékait
te nézed,
és mi halálra született, vergődő gladiátorok,
mint hízlalt állatok, kiket csak ölni, halni, hullni csak
bocsátanak ki ketrecünkből a teres homok fölé,
üdvözlünk, Caesar, a homokról.

Vak isten!
vakon szövöd az évek tarka szőnyegét
és nem nézed, hol van visszája, hol szine;
villogó, éles tűdre tűzve szívemet
fonákul szőtted szőnyegedbe.

BAKHÁNSLÁRMA

Lelkemben bakhánslárma tombol
és mint a bakháns-asszonyok
lihegnek szenvedélyeim
hova?
tova!
elől a tigrisbőrös Isten
öntözi vérpiros borát,
megereszti a zabolát,
hova?
tova!
lobogó hajjal száll utána
röpködve mint a cinege
az éji nők vad serege,
hova?
tova!
kereplő kerepel a dombon,
szélben hajlong a borfüzér,
pihenni nem hagy a vezér,
hova?
tova!
megszólal a hétcsövü nád
gyötrelmes, kéjes szerenád:
jaj! sujt a thyrsus, hajt az ostor,
hova?
tova!
Az út végén vár egy kolostor.

THAMYRIS

Már béna vagyok, már néma vagyok,
naponta felejtem a dalt:
látod Thamyris, látod Thamyris,
mi hozta fejedre a bajt.

Hol Dórion állt, ős pylosi vár,
odajöttél Oichaliából
múzsák mezején, mézes mezején
lábad a dús fübe lábolt.

Előtted az ég vulkántüze égett
hajnal kapuján benyitottál,
hát ím a kilenc, az égi kilenc
- ruhája rózsaszin - ott állt.

Ekkor fuvolád, átkos fuvolád
lobbant, mint síkon a tűzek
és mind szabadabban, egyre vadabban
hogy futni riadtak a szűzek.

Hol Dórion állt, hajnal tovaszállt.
Igézve, magadra, bénán,
látod Thamyris, látod Thamyris,
ezért maradsz vala némán.

A DANAIDÁK

Lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen, bús alvilágban,
asphodelosok között, hol asphodelos meg se moccan,
gyászfa nem bókol galyával, mákvirág szirmát nem
ejti, mert a szél ott mélyen alszik, alszik asphodelos
ágyban, mélyen alszik, nem beszél.

hol a tók acéltükörként mozdulatlan elterülnek, pillák
könnyen szenderülnek, mert a pillák legyezője, hab-
szövetnek fodrozója sohase jár ott, a szél;

óriási amphorákba, alabastrom amphorákba ötven asz-
szony, bűnös asszony karcsú vázát megmerítve, majd
merítve, majd ürítve kárhozott bús ötven asszony
mindörökre töltöget,

ötven kárhozott bús asszony óriási alabastrom ampho-
rákba mindhiába töltögeti drága nedvét, drága Léthé-
ből merített sohasem elég vizet.

Óriási karcsu gyászfák ágaikat sohse rázzák: [minden
águk egy-egy lélek, öngyilkos bús régi lélek, mely
most néma fán tenyész;

érzőn, mégis öntudatlan nyujtja lombát mozdulatlan,
mozdulatlan és sötéten, át a réten,

át a réten, hol a Léthe (mert e rét a Léthe rété) száz belé-
mosott bünöktől szennyes vízzel, elfelejtett ős bünök-
től szennyes vízzel körbe folyva nem enyész,

nem enyész, nem ér tengerbe, hanem hétszer körbe-körbe,
vissza önmagába]: ottan ötven asszony kárhozottan
ötven órjás amphorába mindhiába, mindhiába tölti
könnyét és vizét,

majd merítve, majd ürítve, mindhiába, mert az ötven
bűvös edény tölthetetlen, mint a tenger önmagától
megapad és elhúzódik és az ötven bűnös asszony
Léthe vizét alabastrom amphorákba mindörökre csak
hiába tölti szét.

Ötven asszony, alabastrom testtel, ébenszínű hajjal érzőn,
mégis öntudatlan öntögetve szakadatlan félig értett
dalra kel,

ötven kárhozott bús asszony felvilágból lehozott és lel-
keikbe visszajáró félig értett félemléket fojtott hangon
énekel:

»Meggyilkoltuk férjeinket, ötven daliás nagy férfit és
szerettünk, csak szerettünk, Isten tudja, kit szerettünk,
vágykancsóból merítettünk, merítettünk, ürítettünk,
fenn a zöldvilágu földön, az aranyos nap alatt -

»Régi szavak járnak vissza elsötétült lelkeinkbe, mint
sötétben nagy szobákba utcáról behullott fények; mit
jelentenek? hiába próbálunk rá emlékezni; mit jelent
az, hogy: *szeretni*? mit: *kívánni*? és *ölelni*? a homály-
ban mindhiába kérdezzük az árnyakat.

»Csak daloljunk: *Meggyilkoltuk* - s emlékezzünk: *férjein-
ket* csak daloljunk, bár nem értjük, és merítsünk és
ürítsünk; úgy sem tudjuk abbahagyni; és daloljunk,
bár nem értjük, mert különben némaság van, és a
némaság oly félős! néma, rengeteg sötétség: a sötétség
nem beszél -«

Igy dalolt az ötven asszony, ötven kárhozott bús asszony,
egymáshoz mind oly hasonló ébenfürtü, alabastrom
testü ötven testvérasszony így dalolt a Léthe-réten,
lélekfák közt, mákvirág közt, óriási amphorák közt,
Léthe mellett, hol a szél

lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen bús alvilágban al-
szik asphodelos-ágyban, mélyen alszik, nem beszél.

ÚJ LEONINUSOK

Kékek az alkonyi dombok, elülnek a szürke galambok,
hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.
Villám: távoli dörgés: a faluban kocsizörgés,
gyűl a vihar serege: még lila s már fekete.
Kire csukódnak az aklok, jönnek az éjjeli baglyok,
csöndben a törpe tanyák, félnek az édesanyák.
Sápad a kék hegy tábor, fátyola távoli zápor;
szél jön; csattan az ég: porban a puszta vidék.
Szép est a szerelemre: jövel kegyesem kebelemre;
sír és fél a világ: jer velem árva virág.
Mikor ölembe kaplak, zörren az üveges ablak!

Hajtsd a szivemre fejed: künn az eső megered.
Sűrűn csillan a villám: bús szemed isteni csillám.
Míg künn csattan az ég, csókom az ajkadon ég.
bár gyujtana minket, egy hamuvá teteminket
a villám, a vihar: boldog az, így aki hal.

A CAMPAGNA ÉNEKE

Izzadva ballag Héliosz az égen
s a szomorú Campagna napban ég:
tikkadt tücsökdal zeng a bús vidéken
s tikkadt lelkemben zeng a bús vidék.

Dalolva hordja sárga koszorúját
kalászból, mint bús asszony, tétován,
kin sárga napfény jegyzi mélabúját
s bús olajág, hogy arca halovány.

És énekel: »Hajdan valék nagyasszony,
világ úrnője, gazdag és pazar,
ki arra született, hogy kegyet osszon,
ha kéri koldus, esküvő vazall.

»Régi matróna, régen tisztelendő,
királyok anyja, magam is király,
kinek feje az egekig kelendő,
lába nagy földeken tapodva jár.

»Ma szertehullott régi gyöngysoromból
nincs már csak ívelt barna romsorok,
kiráncigáltak régi, nagy koromból
s ruhám megtépték gyáva kis korok.

»De még sok bölcs lesz trónomig jövendő
hódolni nékem holtig hű vazall
s régi matróna, régen tisztelendő,
fogadom őt én, gazdag és pazar.

»A multban-örököt tisztelni küldi:
az únt jelen és vonzza őt a rom
s méla testemről nem csalódva gyüjti
az emlékek virágát dombomon.«

LAODAMEIA

1911

ΤΑ ΤΟΤ ΔΡΑΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣΩΠΑ

Laodameia
Jós
Fiúk és leányok kara
Hírnök
Iphiklos
Protesilaos
Színhely: Phylaké, Thessalia.

Laodameia:

A Hóra visszahozza már a zöld tavaszt
lombtól sötét a hószín oszlopok köze. -
Ma újra véres és halottas álmokat
küldött egy isten. - Im lefolyt a teljes év,
mióta hősi férjem, Prótesilaos
görbe hajóján légszerű tengerre szállt,
hogy megbüntesse a hitetlen trójait
s Tróját lerontsa. S ím még róla semmi hír.
Bölcs jós, tudás kapuja, készítsd jóslatod.

Jós:

Királynő, néha jobb nem tudni a jövőt.

Laodameia:

Világosságnál jobb-e hát a vak homály?

Jós:

Az isteneknél változatlan áll a sors.

Laodameia:

Tudva kitérhet útjából a gondos ész.

Jós:

Asszonykézzel vasat kivánsz hajlítani.

Laodameia:

Királynődnek szegülsz-e ellen, szolgavér?

Jós:

Tudod-e még a jóslatot, mely Delphibül
jött Atridákhoz, mielőtt hajóikat
indíták földig rontani szent Iliont?

»Kinek a lába legelőbb érinti meg
Trójának földjét, Trója földjén veszni fog.«
Vas végzet vonssza lábaink lépéseit.

Laodameia:

Ó, jaj nekem!

Kar:

Mi bánt úrnőm?

Laodameia:

O, jaj nekem!
Már látom a végzetnek szörnyű szőttesét.

Kar:

Baljós multakba néznek véres szemeid.

Laodameia:

Férjem hallván Apollo gyémánt végzetét,
szólt: »Boldog és háromszor boldog a görög,
ki trójai homokba az első görög
nyomot nyomhatja,« - Döbbenéssel felelénk:
»De isten mondja, Trója földjén veszni fog.«
Nem hajtva, újra mondta: »Boldog a görög
kinek hajója gyors és lába gyors, a part
felé, hajója szállni, lába ugrani,
a part felé, madárhajó és zergeláb.«

Jós:

A hős vakmódra végzet ellen merni bíz
és azt gondolja, bátorsága már erő.

Laodameia:

Lefolyt a teljes év s még róla semmi hír.
Bölcs jós, tudás kapuja, készítsd jóslatod.

Jós:

Királynő, férjed őrült lelke szállt beléd:
Asszonykézzel vasat kívánsz hajlítani.

Laodameia:

Királynődnek szegülsz-e ellen, szolgafaj?
Oltár lángjára szótlan öntsd a barna vért.

Jós:

A vér sercegve összefut s a füst lecsap:
baljós illat száll meghomályzott gőzivel.

1. strófa.

Fiúk:

Minden szomorú idő közt
a tavasz a legszomorúbb,
amikor zöldül az erdő,
amikor borul az ég.

Lányok:

Friss zápor zúg a mezők közt
az út sárral teli, rút,
de barna bársony a felhő,
de zöld bársony a vidék.

1. antistrófa.

Fiúk:

Jő Héliosz égi nyilakkal
gyilkos sugárnyila hull
és újra napos a nappal
és zengve ébred a méh.

Lányok:

Völgy felé forr a folyóka,
a fenyő a kékbe nyúl,
nap felé vágy a futóka
s a királynő - férje felé!

2. strófa.

Fiúk:

Jertek ma, fiúk, valamennyien,
kik lakjátok erdős Phylakét
s nagy Démétér földjét, Pyrasost
s juhok anyját, a virágos Itónt,
tengeri Antrónt s füves Pteleost
a sokcsucsu Thessaliában.

Lányok:

Jertek ma leányok, barna szüzek,
nász-nem-látott sok szép hajadon,
kérjük dallal nyilas Artemist,
hogy adja királynőnknek vigaszát,
ki zokogva eped hős férje után
s haját keze tépi hiában.

2. antistrófa.

Fiúk:

Két hős dalia szállt Trója felé
az ős Phylakos palotáiból,

gyorslábu Podarges és a vitéz
Prótesiláos, mint két csodasas,
mely fészkéből zsákmányra kikel,
tán hogy soha vissza ne keljen.

Lányok:

A bízakodó hős útra merész
s árván marad sok ős palota
és tépi haját sok bús feleség,
a fekete föld s a keserű víz
minden fehér csontot befogad
s ki merhet az istenek ellen?

Epodos.

Teljes kar:

Milyen bort adtak, a föld fiának
a kegyetlen istenek,
hogy attól örökre részeg
s szenved mig a sírba száll?
hogy él ahol élni bánat
és küzködik és szeret,
ahol bűn lenni merésznek,
ahol szeretni halál?
hogy tudva is űzi lázát
végzete torka felé
és kergeti azt ami messze
s elereszti ami közel;
elhagyja nyugalmas házát
és mind ki őt szereté
s csak akkor látja, ha veszve,
hogy boldogsága vesz el?
Bolond akarás a férfi bora,
a nő bora bús szerelme,
sajtolva kínnal a fürtből,
amelynek vágy a neve,
a sors buta lába gázol a
lélek kádjában ütemre
és ömlik a vérző fürtből
a bor vérszínü leve.
És mint akit ért kígyómarás,
számára fü nem terem:
a férfi bora bolond akarás,
a nő bora bús szerelem.

Hírnök:

Viharban jöttem Trója vészes tájiról,
Lemnosból vad hab elragadt Athos felé
s a tengerek korbácsa, zord tavaszi szél.
Sok hajnal vére folyt a vízre, mialatt

a szürke tengert habra verte evezőnk. -
Borús hírrel küld hős Podarges engemet,
hogy jobb talán ádáz Eurussal küzdeni,
mint ily hírtől görnyedve szállni part fölé. -
Vén ember, mondd, neves királynőd merre van?

Iphiklos:

Ó, idegen, királyok atyjával beszélsz.

Hírnök:

Gyorslábú hős Podarges, s Prótesilaos
hősnek hős atyja, hős Iphiklos vagy talán?

Iphiklos:

Az volnék, hogyha anyja egykor nem hazudt.

Hírnök:

O hallgass engem békén, sokjuhú király,
a végzet ellen harcra úgysem szállhatunk. -
Atyám Othrys hegy alján őrzi nyájait,
honnan lelátni messze kék tenger fölé:
onnan indult el Ilionba két fiad
és sok thesszáli s köztük én is, gyors hajón,
sok érclábvértű, barna üstökű görög,
de legkülönb vezérük, Prótesilaos
Ares-kedvelte hős. És jött a déli szél
Euboia földjét jobbra, Sepias fokot
baloldalon vígan kerülte víg hajónk
s tavasz lehétől vásznunk boldogan dagadt.
Görög hajók közt nem volt több ily gyors hajó
görög utak közt nem volt több ily boldog út.
Csak a vezér ült bárkaorron kedvtelen:
az ő vágyának lassu volt a könnyü szél
s úgy tetszett, mozdulatlan áll a gyors lapát.
Lemnoshoz érve megkötöttük a hajót
és ágyat készítvén a sárga homokon
Myrina partján, ott aludtunk a puhán
s nyugodt álmunktól dobogott a messze part
halkan, mint a szellőtől a tenger szive.
Csak a vezér nem nyughatott lágy szőnyegén
s az örök égtől s csillagoktól kérdezé:
»Ó, tenger és te menny mélységes tengere,
arany homok, s ti menny homokja, csillagok,
elsőnek ér-e Ilionba gyors hajóm?«
S midőn a Göncöl rúddal fordult lefelé
s szürkülni kezdett messze Ilion felé,
kiáltott: »Hej hajósok! hej hajóscsapat!
hajóra! talpra!« s vertük már a sós vizet,
mire a Hajnal széttárta rózsaujjait.

Hajónak orrán mint egy isten, állt a hős,
kelő napfénytől vértje mellén vakitott:
olyan volt, mint a sas, midőn a napba néz.

Iphiklos:

Ó, hős fiú! O, hős apád igaz fia!
Emlékszem, gyermek voltál és aligha tíz
tavaszt ha láttál, amikor megjöttem én
a lótenyésztő Elis földjéről, ahol
Amarynkeus hőst temették az epeiosok,
s halotti játékot rendeztek gyermeki
Bouprasionban; Nestorral futottam én,
mi két öreg; de gyengék voltak inaim
és meg nem adták győznöm ott az istenek.
Hej, mint vígasztalt, ördöngös kis kölyke! hej,
hogy mondogatta: »Csak nőjjek meg én, apám,
első leszek minden görög között, tudom,
s legyőzöm mind, ki tégedet legyőzni mer!«
S én remélhettem, felvirul még Phylakos
atyám hős vére s Diomédé s Déión
magzatjaiban él a régi ép erő.

Hírnök:

Tovább hajóztunk akkor, s jó szelet fuvott
utunkra Zeus, s Imbrosnál láttuk messziről,
szürkéllni vízből Phrygiának partjait
s új hajnalon csillogni Sigeum vizét,
mint egy vértengert. Ó minő hajnal vala!
Itt közre fogtak messze vézna szigetek,
balról köves Mastusiának bús foka,
jobbról a ködben rémlett kincses Tenedos
s mi Ázsiának, ellenséges föld felé
úsztunk a vértengerbe. Fenyegetve nyúlt
előttünk vén szikláin híres Pergamos
roppant kockákból rakva, és mögötte kelt
a véres nap. Hajónk orrán állott a hős
vezér; a napból két vércsepp szemébe hullt
s e két vércsepp így szólt: Priamos vára ez!
És már hallottuk messziről, hogy ébredez
a tágas Trója s száz kapuja sorra nyíl,
gyapjas nyáj béget, csenget görbe szarvu kos
kurjant a pásztor s bőg a kajla bús tehén.
Ekkor - hopp, hóha! - partra dobni a követ
a horgony-nehezékkel. Rándul a kötél.
Lapátot padra hány az izmos evezős
s fáradt karját nyugtatja nedves combjain.
Még egyet ing a nagyhajó. Haj, dolgozik
a vad hajós marok, feszítve a kötélt.

Iphiklos:

Rövidre fogd beszéded véres gyeplejét.

Hírnök:

Ó, mint egy isten állt a bárkaorr csucsán
s megvetve edzett lábát a nedves padon
Hermés gyanánt a partra könnyedén szökött
szárnyas bokával; s rendült rá a nagy hajó.
Az első! Messze még Agamemnon király
hajója, messze szőke Meneláos úr
s ravasz Odysseus, s gyors Achilleus messze még!
S míg a hajó népén, hősök harchoz szokott
során s a vad hajósok durva csontjain
iszony fut át s végzet hideg fuvallata;
addig a vészes partra nyugton néz a hős
s szent Ilionra s Pergamos várára fel
mint oroszlán, midőn barlangjából kiszáll
s zsákmányt keresni messze földön széttekint.
Előtte barna Pergamos s a nagy torony. -
És ím a napnak büszke, fényes kereke
a nagy torony vállára száll. S a nap előtt
a nagy toronynak vállán áll egy óriás
vitéz, nagy íjjal, feketén a nap előtt,
mint egy sötét Apollo; Priamos fia
Hektor királyfi; s áll mögötte második,
Euphorbos, Panthous pap fia, Othrys üke.
Az dardanok közt hősnek messze legkülönb,
ez nyilasok közt messze legkülönb nyilas.
Magas toronyból úgy tekint felénk e pár,
miként magas fészkéből égi két madár.
Messze pendül az óriás, fekete íj,
messze surran a vessző, messze pattan a nyíl
s a nap előtt reggeli légen úgy zug át,
mint reggeli madár, ha leveti magát,
mint ölni éhes, görbecsőrü vad madár;
csőrén a végzet, csőrén ült a zord halál.

1. strófa.

Fiúk:

Végzethordó zord madarakkal
reggel, este
teli zsong borus levegőnk:
jaj akire ők találnak,
jaj akire ők leszállnak,
reggel, este
jaj aki elökbe kerül.

Lányok:

Ki virrasztott a porokkal?
Ki kereste
bús csontjait össze a máglyán,
ki akart elégni lángján,
lombbal ki vette körül?
reggel, este
ki siratta meg őt?

1. antistrófa.

Itthon vár bús felesége
reggel, este
epedez, sír férje miatt,
majd gyászlepedőt is hímez
és rá feketével színez -
hol a teste,
akire borítaná?

Fiúk:

Vad Phrygia messze vidéke -
ott a teste,
hol tigris kölykez a pusztán,
hol üvölt a sárga oroszlán
s Xanthos vize omlik alá -
ott a teste,
fölötte a keselyühad.

2. strófa.

Lányok:

Érc és hármas erő övezé mellét, ki először a vízre bocsátá kis tutaját
a vad tenger kényére vetette reá a törékeny, könnyü hajót
s elhagyva hazáját, szállt ki Keletre a Hajnal büszke kapúja felé,
hol habra hab ezredek ezrede óta dönget a Hajnal boltozatán.

Fiúk:

Három szűz ül messze teren tul, időn túl, fonja fonák fonalát,
habra habot ver, napra napot ver a tenger, törve hajóra hajót.
Szűz új parton fátyolos árnyakul új nem sejtett végzetek álnokul állnak az útas elé
s mégis az álmok a szűz partokra szállnak az új csodagyapjak után.

2. antistrófa.

Lányok:

Minden gyors-gyors, kétfelül öblös, fekete orrú, görbe hajók között
isten-ember legsebesebbnek mondja az Argo régi hajót,
de Prótesiláos görbe hajójánál nem volt sebesebb (s jaj, vesztire gyors!)
mióta röpült vala Daidalos és tüzet hozott a Titán.

Fiúk:

Szép a hajó, ha selyemhabok égszinü kék fodrába felöltözött
s habra száll, mint táncra az ifjú leány! Öröm akkor látni a büszke hajót,
ha röpte gyors; - de végzet ül a magas faron és kormányos a Sors -
s mégis az álmok a szűz partokra szállnak az új csodagyapjak után.

Epodos.

Teljes kar:

Ember, Iapetos fia
tiltott útra merész isteni ösztönöd.
Amióta Prométheusz
csenni merte tüzét istenek ellen is,
benned ég a tüz, ösztönöz
és úgy nevezed: dicsőség.

E tűz gyujtja a bűnt, gyujtja a háborút,
e tüz edzi a kardokat,
edzi barna hajók kártonyos árbocát,
szűz partokra kivánkozót. -
S téged, nagyszerü bűn, nagyszerü háború,
meg nem tagadunk örökké.

Gyors hajó Meneláosé,
gyors, mert hajtja harag s tört szerelem heve;
Vad gőg úr-Agamemnonét,
bölcs Odysszeüszét a leleményes ész; -
gyorsabb Prótesiláosé,
mert vágyad hajtja, dicsőség!

Végzet, mennyei kard, célzani biztos íj,
végzet, lassu malomkerék,
végzet, barna madár, földbefonó nagy pók,
roppant varsa, hiába köt: -
téged, nagyszerü bűn, nagyszerü háború
meg nem tagadunk örökké.

Iphiklos:

Sírjatok, erdős Phylakénak fürtös ifjai, leányi,
megfogyatkozott lombjában Phylakidák ősi törzse.
Ó jaj, tépd ki végső ősz hajszálaid, egykor hős Iphiklos,
mert háromszor balga, ki örvend, látva gyermeke hősiségét.

Kar:

Öreg ember önnön terhét bajjal vonja három lábon,
élete gyermeke és halála lészen gyermeke bús halála;
rossz hír, mint a sárga lombot könnyü szél is, úgy megrázza:
nincs erő már vén tagjában végzet ellen meg nem törni.

Iphiklos:

Ó jaj, vén szivem reményét szörnyü Moira vágta szét.

Kar:

Hogyan sírhat még a hitves, hogyha így sír az atya?

Iphiklos:

Ó jaj, ősz atyád elhagytad, árvaságra ifjú nőd!

Kar:

Jön, közelg már a királynő, haját tépi kétfelé.

Fiúk:

Zord szerelem
kő terhe szivében
férje nevét sikoltva riad.

Lányok:

Mint a madár,
ha nem leli párját
fészke fölött vijjogva kering.

Laodameia:

O leányok, akik egykor nászszobámba vittetek
édes éjre mirtuszokkal ékesítve ágyamat,
halljátok meg, szörnyü bánat érte úrnőtök szívét,
nem tér vissza férje többé, hősi Prótesilaos.

Kar:

Ó jaj, jaj, bánat örökké!

Laodameia:

Nem fogom már nézni többé fulladozva mély szemét,
Soha nem fogom karomba hősi férfitetemét;
Szerelemre termett testem özvegységben hervad el,
Szerelemtől szomjas ajkam szomjuságban szárad el.

Kar:

Ó jaj, jaj, bánat örökké!

Iphiklos:

Férj helyébe másik férjet adhatnak az istenek:
melyik isten adja vissza az atyának holt fiát?

Laodameia:

Akinek szívét kitépték, másik szívet nyerhet-é?
Lelke helyett asszony teste másik lelket lelhet-é?

Iphiklos:

Asszony búja mint a zápor, csupa könny és elfolyik:
férfi búja hegyi tó, mely mély és messze s maga van.

Kar:

Remegek reájuk nézni,
remegek hozzájuk szólni:
apa s nő közt szörnyü verseny.

Laodameia:

Férfi búja fagyos bánat, mint a jég a hegytetőn,
asszony búja forró láng, mely önmagát emésztve ég.

Iphiklos:

Teste testem, vére vérem, én nemzettem egykor őt,
én kapattam hősi harcra még mint zsenge gyermeket.

Laodameia:

Szerelemben egyesültünk, mint folyammal bús patak.
Testem teste, vérem vére: mi vagyok én nélküle?

Kar:

Remegek reájuk nézni,
remegek hozzájuk szólni:
apa s nő közt szörnyű verseny.
Királynő, teljesültek véres álmaid.

Laodameia:

Ó jaj, álmomban nagy csarnokban voltam én
Sohasem láttam ébren ezt a csarnokot,
de álmaimból ismerem minden zugát.
Nagy, csúf kövekből összehordott kapuján
két nőoroszlán dugja egybe bús fejét.
Belől homály van. Itt-amott nagy oszlopok
alján pislog csak a setétes árva mécs,
hogy jobban lássuk a homályt; s az oszlopok
lila árnya rőt falakra rézsut ingva dől.
Ah, csúf pillérek, lomha, barbár támaszok,
egymás fölé rakott kockákból éktelen
s nincs gömbölyű árny, minden durva, szögletes.
És az ormótlan kockák rücskös, rút falán
véres betűkkel ismeretlen ősirás
oly vastagon, mint vérbemártott ujj nyoma.
A nagy teremben egymagam bolyongtam én
végét nem érve. S ím egyszerre egy tetem
bukott a karjaimba, véres és hideg,
aludt a vér és összecsapzott rajt a fürt,
de félelmemnek őt ölelni jól esett.

Lázas testemnek hűvös teste jól esett.
S magamhoz szorítottam őt, mint lázbeteg
hideg márványra nyomja égő homlokát
s teste jegén hűsítém tikkadt tagjaim.
S egyszerre lelkem átborzongott kéjesen,
hogy férjem ez! s hogy ím halottat ölelek
s hogy élőnél holtat szeretni több talán.
S csókolni kezdtem; s teste égető jegét
mohó parazsára szítta szomjas ajakam
s ujjomra fontam összecsapzott fürteit
s a sós vért nyaltam nyíllal sebzett homlokán,
szorítva mint egy őrült, s tán remélve, hogy
megolvad; ó, ha zord Hádésban van szerelem,
ilyen lehet, ily őrült! s én óhajtanék
Hádésba szállni s örökké szeretni ott.

Kar:

Ó jaj, királynő, zord Hádésban nincs szerelem,
nincs csók, királynő, zord Hádésban nincs ölelés,
csak tengve lengnek ott az árnyak tétova,
mint puszta képek: lengve tengnek testtelen
s nem tudják azt, hogy vannak; Léthe bús vizét
ízlelték ők; s nincsenek többé vágyaik.

Laodameia:

Ó lányok, halhatatlan a valódi vágy,
Léthé álomvizétől az nem alszik el,
hanem mint drága szesznek gáza ég tovább
a vágyak gyásza testtelen lélekben is
s titkon lobog a lélek lengve mint a láng
s fellobban olykor és legyőzi végzetét.
Igy hallá férje bús dalát Eurydiké
holt árnya és kezdett ütemre lengeni
a lantos Orpheusz nyomán.

Kar:

Úrnőm, nyugodj,
az isteneknél változatlan áll a sors,
az alvilágban elcsitul minden merény
s Kókytosz mellől vissza nem tér senki sem.

Laodameia:

Ó lányok, győzhetetlen a valódi vágy
s mindent legyőz és mint a végzet, oly kemény:
gyémánt Vágy s gyémánt Végzet. Minden hős merényt
a Végzet ellen, sujtanak az istenek
s a Végzet sujtja még az isteneket is:
de a Végzettel egyerős a Szerelem
istenek anyja, istenek közt legidősb
s olykor a Végzetet lába elé köti

s szolgája a haláltalan Emlékezés
legyőzi a Végzet szolgáját a Halált
s egy percre Végzet és Halál fején kacag
s miként az öröklét, e perc korláttalan.

Kar:

Királynő, férjed őrült lelke szállt beléd;
asszonykézzel vasat kívánsz hajlítani.

Laodameia:

Ó, visszahívom, visszavívom holtamat
egy percre bár, és aztán jöjjön a Halál
a perceken a szerelem mindenható
s nincs isten, aki nékem ellenmondana:
apró hadam, a Kéjek és Percek hada
kis talpaik alá szegik a vén Időt.

1. strófa.

Kar:

Hol körbe kerül a Styx vize hétszer
  s ugat a kapunál háromfejü eb,
hova senkise jut soha kétszer:
  a legmesszebb s a legközelebb,
hol az árnyban az árnyak álmai járnak,
hol a vágyra a vágyak vágyai várnak,
ahol álmokról álmodnak az álmok,
  van e létezőbb hely s léttelenebb?

Mert senkise tér onnan soha vissza,
  csak kívül van kapuján kilincs,
becsukja a lelkét, ki a Léthét issza
  és ott aki van, annak neve: nincs.
Behúnyja a lelkét, ki issza a Léthét
s örökre feledve a létnek a létét,
a léthei rétnek lakja sötétjét
  s létezni a lélek sötéte bilincs.

1. antistrófa.

Ott semmisem éled és semmise pusztul
  s mert semmisem él, örök ott, ami, holt
és semmise lankad és semmise buzdul
  s mert semmise lesz, örök ott, ami volt,
nem vetnek, aratnak, vetnek örökre,
nem túrja a földet az emberek ökre
nem ölt soha zöldet Flóra a rögre
  nem ballag a csillag, nem fogy a hold.

A vágynak a vágya s a búnak a búja
  elszunnyad az asphodelos-levelen
nem nyílik az álmok ivor-kapúja

és nincsen vágy és nincs szerelem,
ott nem betegíti a vér a csontot,
és senkisem érez a gondért gondot
és nem szomjuhozza a szomjra a szomjot,
mert alszik a láz meg a gyász odalenn.

2. strófa.

Jön az alkony csupa gyászban, lila árnyat vet az oszlop,
hüvös estnek szele hajtja a fenyőfák feketéjét:
ez a tenger szele, melynél a hajós félve tekinti
az ikercsillagok álltát.

Jön a felhő: valamely mennyei pásztor veri nyáját:
Nosza hallga Phylakénak dalos ifjai, leányi,
amíg áldoz a királynő, mi maradjunk a sötétben:
Nosza halkan dudolásszunk.

2. antistrófa.

Sohse láttam ilyen asszonyt, csoda férjnek csoda nőjét,
aki nem sír patakokban, nem alél asszonyi módra,
aki kész volna kiszállni viadalban a Halálnak,
a hatalmas Szerelemmel.

Jön az alkony: denevér száll; remegek: rémes az este,
jön a felhő; valamely mennyei pásztor veri nyáját,
nosza hallga, Phylakénak dalos ifjai, leányi,
nosza halkan dudolásszunk.

Semichorus:

Artemis követői, szűz
lányok; zengjük az istennőt:
ó szűz Artemis, ó szűzek
istennője, imádunk.

Létó leánya, kit egykoron
hős olajfa alatt anyád
Zeusz sarjának a földre szült
Délos szent szigetében,

erdők asszonya hogy te légy
s zöldellő hegyek asszonya,
s teknős rejtekü völgyeké
zengő nagy folyamokkal:

te segíted az új anyát
kínja közt: a keresztúton
te lengsz éjszaka: fényedről
Holdnak hívnak a földön.

Lengve hónapos útadon
mérni a kerek év szakát,
munkás földmüvelő szerény
házát gazdagon áldod.

Könnyítsd, kívül éjszakát,
bús szívünkbe a rettegést
s gyász egünkre aranyszínű
fénynek hozd fel a holdat.

Semichorus:

Büszke székedben, magas Aphrodité,
égi hölgy, lesben gyakorolt, ha másszor
hív imádódnak kegyesen hajoltál
földi szavára:
Jöjj, ereszkedjél nagy Olympus hegyről
s vonva hintódat lebegő galambok
villogó szárnynyal, tova hagyd atyádnak
isteni házát.
Ős habok közül született mosolygó
istennő, élet kegyes édesanyja,
élet, édesség, gyönyörűség, jöjj el,
ó *te* hatalmas.
Kedvesebb lantnál, aranyabb aranynál
bús galambszavad, de ha cseng tavasszal
isteni és emberi s a vadak csapatja
hajlik utána.
Kezd a fényes nap melegebben égni,
még a szűzi csillagok is remegnek:
Jöjj, ereszkedjél, magas Aphrodité,
megjön az éjjel,
megjön a szent hold, lemegy a bús Pleiás
s majd az éjdél jár, foly az óra halkan:
s tört királynőnk zord szerelemmel küzd nagy
végzetek ellen.

Epodos.

Kar:

Remegnek a csillagok, égnek az égen,
mindennek az úra a zord szerelem:
de az árnyak a léthei réti sötéten
alusznak az aephodelos-levelen,
ott nem betegíti a vér a csontot
és senkisem érez a gondért gondot
és nem szomjuhozza a szomjra a szomjot,
mert alszik a láz meg a gyász odalenn.

Laodameia:

Ó, rémes este! Soha ennyi denevért
lomhán sodorni hosszú architrávokon!
A palotának udvarára rábukik
Othrys-hegy súlyos árnya. Csüggedek. Be más
volt hajdanán az ilyen este tavaszon.
Hős férjem karja eltakarta vállamat

s lombok megől a nimfa leste csókjaink
kíváncsi szemmel. - Mostan félve elbuvik
a nimfa, mint e lányok, kik szűz Artemist
kérik, hogy hozna holdat félelmükre vagy
Aphroditét, hogy lenne új vigasztalóm.
De mit törődik Aphrodite én velem?
ki eleven szerelmet oltalmaz csupán
holtaktól retteg. Melyik istent kérjem én
az égiek vagy alvilágiak közül
ki az éggel és az alvilággal harcolok,
élettel és halállal? Csüggedek. Talán
már itt is járnak mind az árnyak körülem
denevérszárnyakkal szállnak szerte nesztelen
s a vérre lesnek, mely az oltár hófehér
kövén lecseppen és hogy abból nyaljanak
s a forró vértől percnyi létre keljenek.
Ha úgy lehetne! Csüggedek. Be más, be más
volt hajdanán, míg férjem ébren őrizett!
Haj, gyönge asszony! Melyik istent kérjem én
az égiek vagy alvilágiak közül
ki éggel és az alvilággal harcolok;
élettel és halállal? Téged halavány
Persephoneia, Hádes nője kérlek én
ki alvilágból visszajársz az ég alá
s az ég alól zord alvilágba visszajársz:
Szerelem vitt el, alvilági zord szerelem,
szeretet hoz fel és az édes nap heve
minden tavasszal, örvend akkor bús anyád
s kiteríti a föld nagy asztalán áldásait
a lengő gabnát és husos gyümölcsöket
s míg fenn vagy őszig, véle örvend mind a föld.
De télen lenn ülsz zord uradnak oldalán
ivor székedben s nézed ott az árnyakat,
hogy nyüzsgenek miként rajzáskor fürge méh
vagy ősszel darvak serge; nézed Ixion
örök kerekét, nézed fáradt Sisiphos
munkáit, nézed Tantalosnak kínjait.
Élet és halál teneked egyként ismerős
s életnél és halálnál mélyebb szerelem.
Kérlek tehát, vasszóval, élet és halál
és szerelem nevében, szűzi csillagok
előtt, e rémes éjen, amely holdtalan
mint honnod éje, árnyak kegyes asszonya,
ha könyörültél Orpheusnak bánatán
s ha szörnyű férjed mindent megtesz kedvedért:
holtak közé a vágyat egyszer s engemet,
vagy vágyakhoz a holtat s hozzám elbocsásd
egy percre s e perc győz az örök végzeten.

Lásd, rémes éjen áldozok neked sötét
bárány sötét vérével; még nem berregett

a zsenge bárány; ugrándozva szerteszét
tavasz füvén szeplőtelen hizott; neked
illik fekete állat és fekete vér.
Magam öntöm néked, éjjel, félelemtelen
én véres asszony, vérhalállal harcoló
neked, halálnak asszonya, szerelemért
s csészébe gyüjtöm. Csillagok! Talán, talán
már itt is járnak mind az árnyak körülem
denevérszárnyakkal szállnak szerte nesztelen
s a vérre lesnek és hogy abból nyaljanak -
hess, néma árnyak! - Ah, az oszlopok között
rebbennek szerte - oly csodásan zúg a lomb!
A fű megindul. Milyen felhő kavarog!
Mily néma szél! A légben láthatatlanul
szárnyak legyeznek. A halál életre vágy:
életre, vérre: forró vörös vérre vágy -
Hess szomjas árnyak! - Mint csoportos madarak,
úgy nyüzsgenek, vagy mint rajzáskor fürge méh. -
Ki jő előttem néma oszlopok között
fekete lomb előtt fehéren? Villog az
éjben az oszlop, villog az árnyban az árny.
Mily halvány s mily halott! s sötét seb homlokán.
Ó mint megváltozott és mégis ugyanaz.
Jöjj, holt szerelmem árnya, téged várlak én,
jöjj, ó szerelmem véres árnya, jöjj felém -
hess szomjas árnyak: mind e vér itt férjemé
s eremből ontok hozzá hogyha nem elég:
hess szomjas árnyak! jöszte édes szomjas árny
közel, közel, közel - hogy félnék tőled én,
véres, szerelmes asszony, sorssal harcoló?
Tenyérben felfogom a gőzös sűrű vért
s forró tenyeremtől lesz még forróbb neked
és úgy itatlak, mint a kis madárt szokás,
meleg tenyérből - édes, szomjas, bús madár
igyál: a vér az élet! Ó szegény milyen
mohón habzsolja; mint a gyermek a tejet
szürcsölve halkan; - s átmelegszik vértelen
árnyteste lassan: látni, mint foly át a vér
az átlátszó test vékony kékes erein
s mind sötétebb az ér és színesebb a hús.
Didergő csontját vér melegje járja át
s halott szemében élet izzó tüze gyúl
s ajkát mohón mozgatva issza lázasan
az élet vérét. - Fel, szerelmem, nézz reám,
közel, közel - kapcsold szemembe szemedet.
Be más vagy s mégis régi kedvesem te vagy,
te vagy, te vagy! - Mért nézel úgy? Csak a halál
nézhet így az életre! Élünk kedvesem,
s megint enyém vagy! Élünk, élünk! érted-e?
Közel, közel! jövel, jövel! Ölelj, ölelj!

nyomd ajkaimra vértől nedven ajkadat
(nem félek én a holt ajaktól, hisz tiéd)
mily cserepes, mily véres! csurg az álladon
a bárányvér: de vértől csókom mitse fél:
vértől a csók csak ízesebb, csak pirosabb.
Hadd csókolom sebed rózsáját homlokodon,
hadd kóstolom! De mért nem szólsz? Beszélj, beszélj!
Mondd, fájt a nyíl? Mondd, fáj-e a sötét halál?
Mondd, bús az élet zord Hádésban? úgy-e bús?
Szerelmetlen, vágyatlan, létlen, vértelen
árnyélet, úgy-e bús volt? Látod te, te rossz,
mért is hagytál el engem? Ugy! de már ne sírj
hisz élünk, élünk, érted? Szólj! Mért nézel úgy?
Ne félj! az örök végzetet legyőztem én,
legyőztem én s a szerelem s a vér s a vágy.

Protesilaos:

Három órára.

Laodameia:

Ó minő a hangod is:
Szép férfihangod! - Mindegy, mindegy! Szólj, beszélj
Beszéld el, Trója földjén hogy temettek el
ó messze, messze! vittek-é áldozatot,
tejet, bort, mézet? játékot rendeztek-é?
Beszélj! - de mégse! Csókolj, csókolj! Ó sokat
kell még csókolnunk - még sokat csókolhatunk.

Protesilaos:

Három óráig.

Laodameia:

Nézd, feljött a holdvilág:
arany kisértet. Most az oszlop mind ezüst
s Othrys fenyői fémszinekben fénylenek
menyegzői fáklyák gyanánt. Mily szép az éj!
Ó jer velem, mint boldog nimfa és szatir
a lomb alá - még eleget csókolhatunk.

Protesilaos:

Három óráig.

Laodameia:

És ha három óra is,
egy öröklétnél minden perce többet ér.
Ó jer velem! Sohase volt ily éjszakám,
mert élőnél holtat szeretni több bizony.
Apró hadam, a Kéjek és Percek hada

kis talpaik alá szegik a vén Időt
s e három óra győz az örök végzeten!
Ki halni nem fél, mindent, mindent merhet az.
Sohsem szerettelek még így; ó jer velem:
előttünk élet, vágy és véres szerelem.

Protesilaos:

Három órára.

Laodameia:

S akkor együtt halhatunk!

1. strófa.

Fiúk:

Ki a lombokat én az oszlopokat
beezüstözöd és a tengereket,
a haboknak számtalan kacaját,
erdei források szent fejeit
és a földet, mindenek anyját
s a rémeket és a szerelmeket
üdvözlégy, isteni holdfény.

Lányok:

Szörnyű, szörnyű dolgokat élünk,
szörnyű, szörnyű éjeket érünk
harcot, harcot végzetek ellen,
rémes, véres éji szerelmet,
árnyat a vággyal, lelket a vérrel
leget a hússal, tűzzel jegeket,
elevent egyesülni halottal!

1. antistrófa.

Fiúk:

A szerelmes nő mindenre merész
s hatalmas a percen a szerelem,
de a percek tellnek, az óra fogy
tün a hosszu vágy, tün a kurta kéj
bosszus a sors és írigy az isten
és változatlan a végzet áll
ki merhet az égiek ellen?

Lányok:

Nincsen, nincsen semmi reménység:
végzet ellen kelt a királynő
holt árny vérzi nászkamráját
rémes, véres bús szerelemmel
pusztul a háza ős Phylakosnak
sírjatok értük, széphajfonatu
fiatal Phylakida-lányok.

2. strófa.

Fiúk:

Iszonyú, amit ma láttunk,
iszonyú, amit ma várunk,
iszonyoknak éje lesz ez.

Lányok:

Szörnyű, szörnyű dolgokat élünk
szörnyű, szörnyű éjeket érünk
félek, félek, mit hoz az éj még?

2. antistrófa.

Fiúk:

Akinek szivében egyszer
gyökeret vert vágyak fája,
örök átok hajt ki rajta.

Epodos.

Lányok:

Nincsen, nincsen semmi reménység,
végzet ellen küzd a királynő
félek, félek, mit hoz az éj még?

Teljes kar:

Van egy fa, amely dús lombjai szárnyát
szívünkben bontja ki éveken át
és vérünkből kap erőt
és életünkre teríti árnyát
és egy fa se hajt nagyobb koronát
és egy fa se napratörőbb.
Az ifjú szív ennek melegágy
s mindegy neki: nap meg éj:
buján virulnak az ágok:
mély gyökere maga a vágy,
hullós virága a kéj,
sötét gyümölcse az átok
és gyökere annyira edzett
s a virágban annyi a méz,
s a gyümölcsben annyi a méreg,
hogy akinél kirügyedzett
a halállal harcra merész
s nem bánja, ha rág a féreg
s nem bánja az égiek átkát
csak öntözi nappal-éjjel
csak öntözi este-reggel
rossz fája sötét virágát
csak öntözi könnyel-vérrel,
úgy harcol az istenekkel.

Semichorus:

Ó jaj, hallga, mily hang volt ez, milyen szívszorult sikoj?

Semichorus:

Sohse hallék ilyen hangot, ilyen tépőt, rémeset,

Semichorus:

Mintha a halálra gyötrött véres Éj sikoltana,

Semichorus:

Megrázkódtak a fenyőfák, bús felhőbe bútt a hold

Semichorus:

Fagyos szél jő, mintha sírból jőne a Halál szele

Semichorus:

Rettegek didergek, csontom fázik, vérem összefut.

Kar:

Iszonyú, amit ma értünk,
iszonyú, amit ma vártunk,
iszonyoknak éje lesz ez.

Iphiklos:

Ó jaj, mit láttam! Ó ti vénhedt szemeim
apadjatok ki! folyj el őrült agyvelő!
nem láthat ilyet ember sarja büntelen.

Semichorus:

Sejtem közelét a halálnak
És érzem, valami véget ért.

Iphiklos:

Ó lányok, ifjak, mélyen keseregjetek!
Ó láttam Halál arcánál rémesb dolgokat:
királynőtök véresen fekszik holt gyanánt.

Semichorus:

Ó ifjai Thessaliának
sírhattok honotokért!

Iphiklos:

Amint berontok, hallva éles sikoját,
ő ott feküdt az ágyon - s minden csupa vér
s férje nevét kiáltva rángott lázasan.

Semichorus:

Hasítsad öltönyöd, arcod
és tépjed barna hajad.

Iphiklos:

És karjai közt - nem tudom, jól láttam-é?
valamely rémes és alaktalan tömeg
fogyott, halványult egyre, mint egy véres árny.

Semichorus:

Ő megharcolta a harcot
s elhullt a végzet alatt.

Iphiklos:

Ó lányok, ifjak, - nem tudom, elmondjam-é?
egy alaktalan, rémes, véres, éjes árny
tűnt lassan el, s az arca fiam arca volt.

Lányok:

Vérszínű virággal
borítsuk el őt
és tavaszi ággal,
mely éjszaka nőtt:
leljen szerelemtől a léthei réti sötéten örök pihenőt.

Fiúk:

És szóljon az ének
és zengjen a lant:
nyugalom szívének
örök alant,
de dicső legyen itt neve és kora sírja fölött kiviruljon a hant

Lányok:

Nem özvegyi ágyban
hamvadt tüze el
nem is árva vágyban
égett e kebel:
úgy gyult el a kéj viharában, mint fiatal fa, ha villám égeti fel.

Fiúk:

Vérszínű virággal
borítsuk el őt
és tavaszi ággal
mely éjszaka nőtt:
leljen szerelemtől a léthei réti sötéten örök pihenőt.

Iphiklos:

Ó Phylakosnak ősi háza oda van
s átok borítja mindörökre bús nevét
szent borzadással mondja a késő utód.

Semichorus:

Szakítsad öltönyöd, arcod,
és tépjed kusza hajad!

Iphiklos:

Ó istenek: miért kellett megérnem ezt?
Mért nem haltam meg ifjan? gyenge vén szivem
nem bírhat ennyi átkot, ennyi borzadályt.

Semichorus:

Ő megharcolta a harcot
s elhullt a végzet alatt.

RECITATIV

1911-1913

FOGARAS

ÚJ KÖNYVEKRE

Kik messze tőlem együtt énekeltek -
Ó, boldog verseny, bátor, büszke, boldog
költők, kik együtt, értőknek daloltok,
egy fa levéli mind, testvéri lelkek!

Gondoljatok arra, kit messze rejtek
rejt tőletek, ki ha kóstolja bortok
nem érzi már ízét sem; és ha szóltok
nem érti, s más összhang mit vágya kerget.

Más nyelven és magának énekelget,
mint szél kezében elszakadt levél:
s talán nem ő, hanem a szél zenél.

S ha arctól elmaradva úgy figyelget,
mint sebesült, fejét a földre hajtva,
holtig figyel a távol ágyuzajra.

LEVÉL TOMIBÓL

Te nem ismered, ti nem ismeritek
e fellegeket,
melyek az ember vállaira szállnak
elbírhatatlan vasmadárnak:
törpék vagyunk
s egeket hordozunk.
Te nem ismered e földeket; itt
a nyájas szőlő sohasem virít,
a bársony barack nem mosolyog:
itt élni s halni mindegy dolog.
Egy nagy átok ül Fogarason,
mint úrnő ül a várfalakon,
mint Tizifoné Orkusz falain;
gyakran látom lobogni haját
(épígy lobogott ez árkokon át,
mikor Mayláthot a három oláh
árulva fogta a tornyok alá,
Apafi vörösen ivott-evett,
robogott Bánfiért szemfedős követ,
börtönben zsoltárzott Béldi Pál
s apjáért könyörgött Cserei Mihály)

ó, mennyi átok, ó, mennyi kín!
ki e szörnyü nő a vár falain?
Magyarul nevének semmi szó:
latin neve: Desolatio.

Ő böngész végig e földeken,
s hol sarcos sarlaja megjelen,
meg nem marad egy csenevész kalász:
halász elől halat kihalász
és hálójába vet köveket,
melyek kitépik a szövetet,
tífusszal mérgezi a kutakat
és láthatatlan ösztökével
a rút, fekete,
fekete, sanda
bivalyokat ölni dühíti.

Ó!
Desolatio!
Nekem e föld halni jó,
ezek a felhők -
(nekem ilyen... szemfedők... kellenek)
ezek a havasok -
(nekem ilyen... sírkövek....kellenek)
melyeket az ördög tolt föl
bábeli tornyokul:
  az ördögök ostromtornyai
melyek a... mennyeket... ostro... molják.

BOLYAI

«Semmiből egy új, más világot teremtettem.»
Bólyai János levele atyjához

Isten elménket bezárta a térbe.
Szegény elménk e térben rab maradt:
a kapzsi villámölyv, a gondolat,
gyémántkorlátját még csak el sem érte.

Én boldogolván azt a madarat
ki kalitjából legalább *kilátott*,
a semmiből alkottam új világot,
mint pókhálóból, sző kötélt a rab.

Új törvényekkel, túl a szűk egen,
új végtelent nyitottam én eszemnek;
király gyanánt, túl minden képzeten

kirabolván kincsét a képtelennek
nevetlek, mint Istennel osztozó,
vén Euklides, rab törvényhozó.

CIGÁNYDAL.

Zörg az ág és zug a szél
cigányasszony útrakél
feje piros keszkenős
zsír haján a rossz kenőcs
lepedőbe köti bugyrát
úgy viszi a pereputtyát
csípőn kötve csücske kettő
nyakán lóg a másik kettő.
Háti jószág, pereputty:
pici rajkó, jól aludj!
Mezők jönnek, erdőségek
jó vidékek, rossz vidékek
szép hazák,
zöld hazák:
jár a szél és zörg az ág.

Bús szederfa álldogál
pici rajkó sírdogál
bús szederfa naptól szárad,
cigányasszony ina fárad
fára köti lepedőjét
úgy ringatja csecsemőjét.
Bölcsőt tartja: bölcs a fa;
Szedret adja: jó a fa,
Ad tüzet is száraz ág:
mindenütt csak hajt az ág
hogyha tüz van: a tüz ég is
kerül hozzá kis fazék is
kis fazék
nagy fazék
mindenütt csak jó az ég.

Ágra köti lepedőjét
úgy ringatja csecsemőjét:
«Ági jószág, pereputty
pici rajkó, jól aludj.
Mezők jönnek, erdőségek
jó vidékek, rossz vidékek;
teneked mind jó vidék:
mindenütt csak kék az ég.
Ne felejtsd, hogy ágrul lettél
szederfa alatt születtél
s mint a röpke majd az ágrul,
úgy leszakadsz majd anyádrul
se apád,
se anyád,
se országod, se tanyád.»

Mesél neki rémeket,
dalol neki éneket:

«Ági jószág, pici lélek
milyen jó neked az élet:
hogyha jön a csunya szél,
pici rajkó picit fél
ad tüzet a száraz ág:
kivárod a tavaszát.
Hogyha ég a nap sugára
a gazdának nagy a kára:
neked semmi, kis bolond;
mindenütt csak hűs a lomb:
Cse'bogár,
Cse'bogár,
a gazdának csupa kár.»

«Mezők jönnek, erdőségek,
jó vidékek, rossz vidékek
teneked mind jó vidék:
mindenütt csak kék az ég.
Erdőn hogyha zsidót látsz,
meg se nézed, neki látsz.
Mezőn hogyha lányra lelsz,
meg se kérded, úgy ölelsz.
Nem hiába ágrul lettél
szederfa alatt születtél
s mint a röpke mag az ágrul,
úgy szakadsz le majd anyádrul
se apád,
se anyád,
se országod, se tanyád.»

SPLEEN

Lakásom tétlenség szigetje
szeszély sétáló palotám
munkám az ördög kerevetje.

Ami valóság volna tán
úgy tekintem mint a felhőket
és járok a semmik után.

*

Ó jaj! megúntam a mezőket
s a várost már előbb megúntam
megúntam völgyet és tetőket.

Próbáltam élni léha gúnyban.
Próbáltam élni szeretetben
és próbáltam élni magamban.

Egy sem volt élet s észrevettem
hogy éltem csak akkor lesz élet
amikor már messze mögöttem.

Amikor régen semmivé lett
életté válik a halálban
de a jelenben nincsen lélek.

Bolond gazda szolgája, lábam
ténfergve tétován topog
és érzi hogy minden hiában.

TÉLI DAL

melyben a költő magát és társait bányászokhoz hasonlítja.

Esik a hó, a dal ma megered
esik a hó
a kályha szíve halkan dobbanó
a dal ma szép lesz, mély lesz és *enyém*
szimbolumokkal teljes költemény.

Mondom nektek, hogy bányászok vagyunk
mondom bizony,
bár elfog gyakran a mélységiszony
s mint aki szédül tornyok ormain,
émelygünk ormos akna kormain.

A bánya mély, az akna piszkos ám
a bánya mély,
az akna piszkos, mint a szenvedély:
forró sötétben fénylő kincseket
keresünk míg valami eltemet.

S talán a víz temet bennünket el,
talán a víz,
talán a tűz, talán a viheder,
talán a föld, a kő; talán a jég,
talán a forró, fojtó bányalég.

Nő- s férfié, egyforma köntösünk
nő- s férfié,
mi nem kérdezzük, hogy melyik kié:
meleg ürben mezítlen dolgozunk
s tán drágakő lesz, amit felhozunk.

Tán drágakő lesz, amit felhozunk,
tán drágakő,
tán gyémánt, koronába illhető,
tán áldott szén; tán átkozott arany:
mi dolgozunk tovább, vigasztalan!

EGY RÖVID VERS

melyben a költő saját lelkét szólítja meg
és nagyon kegyetlen dolgokat mond neki.

Ó lélek, lélek, mivé kelle válnod!
Idétlen fényre szülted ezer álmod.
Utolsót holtan hordozod magaddal,
mint holt gyermek lelkét viszi az angyal.

De néha éjjel, éjes éjszakákon
mikor magad vagy az egész: világon
s az egész világ egymagadba mélyed
minthogyha megmozdulna néma méhed.

Mert ami meghalt, nincsen eltemetve,
mit megtagadtál, nincsen, elfeledve
s a megölt gyermek, mint fájdalmas árnyék
kísértetes méhedbe visszajár még.

EGY SZOMORÚ VERS

melyben a költő azon panaszkodik, hogy nincsen barátja.

Nekem nem volt barátom,
tőlem mindenki fut,
társaim elkerültek
mint idegen fiut,
idegent, megvetettet,
ki mindég mostoha,
kit senki sem szerethet,
nem is szeret soha.
Magányosnak születtem,
baráttalan vagyok,
így lettem, ami lettem,
mindentől elhagyott,
mindég a szenvedésre
vitézül víni kész:
magányosság vitéze,
magam ellen vitéz,
barangoló borongó,
ki bamba bún borong,
borzongó bús bolyongó
baráttalan bolond.
Nekem nem volt barátom,
nem is lehet soha,
örökre már belátom,
maradtam mostoha
nincs szem, amely szememben
a lelket lelje meg,
szív, mely setét szivemben
lakozni nem remeg,

lelkekkel lelkesülni
lelkem hiába vágy
lelkeknek egyesülni
nincsen menyasszonyágy.

NAIV BALLADA

melyben a költő elbeszéli, hogy egykor nagy sereg lányokat látott, akik liliommal lelket ölni tudnak és hogy félt tőlük és hogy kérte őket, hogy ne bántsák a lelkét, mert a költők lelke e világnak kincse.

Láttam nagy sereg lányokat
sereg lányokat liliommal. -
Akkor a lelkem fájdalommal
küzködött sok nehéz orommal
és láttam mérgezett szirommal
gyilkoló kába liliommal
jönni nagy sereg lányokat
  és mondtam nékik: «Lányok,
  koldus vagyok én:
  de ha meghalok, mégis
  e világ lesz szegény.»

Nevettek s mondtam akkor én:
«Király voltam, vittem a gályát,
térdeltem a tenger dagályát,
valamint Mithras ős bikáját
reávetvén hajóm igáját.
Király voltam, vittem a gályát.»
Nevettek s mondtam akkor én:
  «Talán király se voltam,
  csak matróz siheder:
  de ha meghalok, mégis
  tenger süllyed el.»

«Szerettem mindent, ami új,
szerettem mindent, ami ódon:
úsztam kanyar, gonosz folyókon
táncoltam a részeg hajókon,
némán poshadtam lusta tókon,
szerettem mindent, ami ódon
szerettem mindent, ami új:
  bús zene volt a lelkem,
  éltem ütemét:
  ha meghalok, az Isten
  behunyja egy szemét.»

EGY DAL

amilyet a franciák chansonnak neveznek.

Mikor még gyermek voltam
szomoru és szerény
egy nagy könyvesszobába
kerültem egyszer én
s kiálték vágyra kelten:
Elmém hajóra hág!
Mily szomju véges lelkem
rád, végtelen világ!

S bejártam így a multat
bejártam a jelent
s mit bölcseink tanultak
jól tudtam, mit jelent
de célt seholse leltem
és vágyam egyre rág:
mily végtelen a lelkem
s mily véges a világ!

S szóltam: Könyvek mit érnek?
Mit ér a képzelet?
Választalan had éljek
vídám világ, veled!
s tán elmém vággyal telten
megnyugszik majd ha lát!
mily szomju véges lelkem
rád, végtelen világ!

És a jelent bejártam
s bejártam a jövőt
francia selymet láttam
angol gyapjúszövőt
új farmot messze telken
vad Ausztráliát -
mily végtelen a lelkem
s mily véges a világ!

S szóltam: Minden hiúság
csak egy való: a csók.
Szomitó selyem ajkak
és bársonybőr kacsók
kéj, melyet írigyelten
takarnak habcihák -
mily szomju véges lelkem
rád, végtelen világ!

De tengert, olyat hol láss,
hogy a mélyére hass?
és hol van olyan forrás
hogy eleget ihass?
Azt hittem, rég beteltem

s ma vágyam újra rág:
mily végtelen a lelkem
s mily véges vagy, világ!

SZERENÁD

melyben a költő kedvese szépségét dícséri és a saját szomorú bujdosásait és egyéb bánatait igen keserüli.

Zeng a nád a tó fölött
zeng a szél a nádon -
édes, álmaid között
halld a szerenádom:
ima rád e szerenád,
tested titkos templomát
dallal így imádom.

Elefántcsont palota
boltozatos melled
kettős márványoszlopa
nyugszik egymás mellett
fejed fenn a vánkoson
tornya, melyen átoson
lágy tömjénlehellet.

Érted, édes, messziről
jöttem a vasúton
hó közűl és bérc mögül
sáron, havas úton,
nyáron át és télen át
nádon át és éren át,
szálltam a vasúton.

Cirpel most az őszike
szeles őszidőben
felijed az őzike
távol az erdőben,
béka zenél, zug a sás,
hosszú volt a bújdosás
teljes esztendőben.

Béka zenél, zug a sás
szél kel az erdőn át
szomorú a bujdosás
ezer esztendőn át,
ezer évig élek én
s mindig, mindig sírok én
az egész időn át.

BABONA, VARÁZS

Nem szánom én az ostobát,
kinek üres a mennyek boltja:
ki méltó látni a csodát
az a csodát magában hordja.

Az este a kertek alatt
jártam és elborult az élet:
az Este varázspoharat
bontott a földre, hogy éj lett.

Hirtelen, árva éjszaka
(szomoru, mégis szép varázs volt);
és a fák alatt egymaga
lassan feljött az óriás hold.

Lám, mondtam, egy arany gyümölcs!
Égő gyümölcs az ében ágon!
Ó melyik napkeleti bölcs
varázsol ilyet Indiákon?

Ó nagy varázsló, titkos Est
ki elborítod e Világot.
Kinek nedves ecsetje fest
zajtalan éjjel száz virágot:

varázsköpönyeget terít
kezed és elnyomja a későt. -
Szüzeknek alvó testeit
érni mintázza néma vésőd:

Te mintáztad őt is, te bölcs
sok régi lányos éjszakáján,
hogy érve majd arany gyümölcs
legyen életem ében fáján;

mert te vagy a nagy Érlelő. -
Ekkor a hold feljött a fáról
furcsán morogva jött fel ő
regélve még Amerikáról.

Felhők kapkodtak szerteszét
hideg sejtelmek szele támadt,
s hallottam ideges neszét
a rángatózó ijedt fának.

ARANYFÜRDŐ, ARANYESŐ, DANAÉ

Napsugárt csipkéz a lomb és mondja: »Napsugár!
Minden aranyod a földre lehullatni kár:
lásd, mi mily örömmel isszuk égi italod!
Kár a holt földre hullatni minden aranyod.«

És a vastag fény a lombon végighömpölyög
és a levelek szélén a földre lepörög;
vagy levélről más levélre - csordultas pohár -
mint a sok-medencés kútban, kézről kézre száll.

Minden levél tartja néki pici tenyerét;
mindenik kap, mindenik ad, hiszen van elég;
meg se nyomja gyenge markát ez a drága súly
zöld széléről halkan piros napernyődre hull.

Ó te kedves, mért nem vagy most tiszta meztelen,
hogy napernyőd napos árnyát élném testeden
s szomjas hússal innád ezt az égi aranyat,
mint Danaé teste hajdan görög ég alatt!

VÁGYAK ÉS SOHA

Gyermek kivánnék lenni, tiszta gyermek
kit nem zavarnak semmi bús szerelmek
s amilyen talán nem valék soha.

A nő szeme, élettel égve telten
rejtett mocsokkal undorítja lelkem:
az élet tiszta nem lehet soha.

Az élet piszkos, csak a semmi tiszta,
az élet mélyén ég a vágyak piszka
s a semmit nem kivánhatom soha.

Ó ezek az emésztő pincelángok,
hogy mint a mécses, lángban egyre rángok
s tán ellobbanni nem tudok soha.

Hogy vágyamat születve már utálom
s utálva vágyom; és ha lesz halálom,
vágyam halálát nem hiszem soha.

Immár a végtelen vágyára vágyom
s bár végtelen sok, véges mind a vágyam
s végesből nem lesz végtelen soha.

Gyermek kivánnék lenni, tiszta gyermek,
kit nem zavarnak semmi bús szerelmek
s amilyen talán nem valék soha.

HISZEKEGY

Nem hiszek én egy istenben, mert bárhova nézek,
  istent látok, ezert, s nem szomorú a világ.
Egyike gyilkos, a másika áldott, másika részeg,
  egyike zengő ég, másika néma virág.
Mind hatalom, de nem egyenlők az erőre: ha egy int
  gyakran a másik fut: gyakran a másika fél.

Egyike fényes, a másika vak: hogy lenne ez egy mind?
Semmi az ami csak egy: semmi sem egy, ami él.
Nem hiszem én az egy istent: hiszem az ezer istent:
azt aki adja a fényt; azt aki adja a dalt:
azt kivel a kin is édes, azt kivel a mocsok is szent;
Kronost az öreget s Bacchost a fiatalt;
az arany Aphroditét s minden derüs égi mosolygót;
holdnak szűz erejét, Artemisz enyhe nyilát;
Zeuszt a komor dörgőt s Próteüszt a tengeri bolygót
és a nyilas napot is, mely a világra kilát.
Gabnaadó bus anyát s lányát, a vidám hazajárót;
erdei lányokat is s a fura furtfülü Pánt;
látom amint a Moira köröttem fonja a hálót
s olykor az Eümenidák vércsepegős szeme bánt.
Élnek az istenek és még érzi hatalmukat egyre
bárha nem is hisz már bennük a léha világ:
egy isten se szorult a hitre s az emberi kegyre
egyike zengő ég, másika néma virág.

DAL, RÉGIMÓDI

Hol voltál, irgalomtalan,
míg én sínylődtem egymagam?

Virágot árultak a fák,
mint pettyes szoknyás kis kofák.

Ma nem látok virágokat:
minden virág te vagy magad.

Fű frissesége elveszett:
te vagy ma friss a fű helyett.

Az ezüst felhőt pajkosul
hajadba tűzted fátyladul.

Megloptad a természetet,
hogy lenne piperéd neked.

Kiraboltál tavaszt, nyarat:
énnékem semmi sem maradt.

INTERMEZZO

(SZEKSZÁRD)

VILE POTABIS

Szerény borral kínállak íme
nem Szekszárd régi lángbora:
ennek világosabb a színe

és szelídebb a mámora
de mégsem altató, butító
s nem durva főleg, s nem hamis
s vélném, baráti körben itt jó
olykornap ily olcsóbb bor is.

Kertem bizony már járta féreg
pár tán még most is benne rág:
de rohadjon a régi kéreg:
adott új vesszőt - új világ!

új vesszőt, mely bár fája vérez
lombja rozsdátalan kihajt;
új vesszőt, amely meg sem érez
most semmi férget, semmi bajt!

Új vesszőt, melynek bár gyümölcse
savanyúbb a tavalyinál
elég hogy kádamat betöltse
és nektek enyhülést kínál,
ha szátok ízét ronda karcos
rontá vagy édeskés barack -
s nekem erőt új kapaharchoz
veletek, gyűvötény, tarack!

ÉDES AZ OTTHON

Mikor a szőlő leve buggyan
barnul a fanyar berkenye,
kalászt szentel a dűlő utján
az Egyház, az Isten menye,
nap arany sávot vet a falra
s a vidám iskolásfiúk
táskafület lóbálló rajja
a tanteremből rétre fut:
édes az otthon.

Mikor a zsaluk leeresztve,
mert félhomály kell, nem üveg,
Lord hűs kövön, nyelvet eresztve
hemperg - és áll a légysüveg;
keresztútnál, hol tócsa poccsant
máskor, most por füstölg eléd:
izzadtan áll meg s levest loccsant
az ebédet vivő cseléd:
édes az otthon.

Mikor a nappal megint enyhe,
mikor az ember újra víg,
mikor csupán a beteg renyhe,
amikor a diót verik,
mikor szellőztetik a pincét

s a gazda a tanyán időz;
őrizni a hegyeknek kincsét
fényes fokossal jár a csősz:
édes az otthon.

S mikor a kályha tüze pattog,
mikor a szoba jó meleg,
halkan a régi óra kattog
s jégcsapot olvaszt a gyerek:
benn nyájas körtől víg az asztal
s a meghitt lámpa gyul korán,
bár új hó ablaknál marasztal
merengni lepkezáporán:
édes az otthon.

GRETNA-GREEN

Kék az ég ma, zöld az ág, -
milyen messze, más világ!
mennyi rózsa, lám a pünkösd -
Ámor röpdös négy szemünk közt
- s semmi harc és semmi kín:
mindjárt itt lesz Gretna-Green
szállunk, szállunk mind tovább
tefeléd, szép délibáb!

Bájkocsim szemed sugára,
csókos szók az ostorom
Hopp! megszállunk éjszakára
valamely monostoron
- e monostor nemcsak rím,
e monostor Gretna Green
vén kovács ott ősz apát,
aki minket összeád.

Sorsom, borsom mit kívánsz?
legszebb a mezalliánsz:
légy hát, édes ellenségem,
Hófehérke, feleségem
- mennyi illat, mennyi szín!
szép az útad, Gretna Green
mennyi rózsa, mily tavasz
bárányfelhő ránk havaz.

Mennyi szín és mennyi kincs!
szebb ut nincs és jobb ut sincs.
Ez a rév itt Éva réve:
rég ismérem, ezer éve.
- Kinn vagyunk már, hejh de kinn!
Hol van, hol van Gretna Green?
Meddig szálljunk még tovább
érted ó szép délibáb?

Esteledik az idő,
hűs az árny és zörg az ág -
megaszalt a déli hő
s esttől borzongsz, szép virág
- aggadozva kérded ím:
»Messze még a Gretna Green?«
Jaj virágom, nem tudom
megtévedtünk az uton.

Szökken a kocsim: világom
köd borítja s légi nedv,
lankad utazó virágom,
bennem is a régi kedv
- mennyi harc és mennyi kín!
Messze még a Gretna Green
s szempillámat - ó de kár -
ólom-álom üli már.

JÁTSZOTTAM A KEZÉVEL

Még most is látom a kezét
hogy ágazott az ujja szét,
oly szeliden, mint ágtól ág
vagy halkan elvál öt barát,
kik váltan is segítgetik
egymást egy messze életig.

Még egyre látom csöpp kezét:
úgy dolgozott mint csöppke gép
a hímzőtűvel vánkosán:
tündérfogócska - igazán -
s hogy gyenge ujját meg ne szúrja,
arany gyüszűt viselt az ujja.

Ó álmodom már csöpp kezét
kerek a halma, völgye szép:
a völgye selyem, halma bársony:
ó gyönyörű táj! ó csodás hon!
Ott jártak szomjas ajkaim:
arany homokon beduin!

Nem vágy, nem álom, hanem emlék:
jaj milyen rég volt az a *nemrég*!
Tiz gyenge ága nyult felém
és én izenkint tördelém:
ó arany ágnak arany íze,
arany fa arany ízü méze!

Hát a köröm, a kis köröm!
Mennyi szépség, mily öröm:
üveges kép selyemkeretbe,
melyre a hajnal van lefestve
vagy piros ablak méla esten
vagy rózsaarc egy gyenge testen.

Mert tündértest a pici kéz
mely rózsás-meztelen igéz
s a hely hol összeömlik ága
mint csöpp csipő hajlása, drága
vagy ujja láb és íze térd
s akkor hogy arca hol? ne kérdd

mert tündértest a kicsi kéz
mely arca nélkül is egész.
Még egyre álmodom vele:
ó hogy oly messze közele
s hogy minden e világon itt
furcsa szirtekbe ütközik!

Csak egyszer lenne még enyém
s kedvemre csókkal önteném
szivesen halnék azután
nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!

JULIUS

Mint az ölyv két bús madárra
vigyázatlan gyenge párra
úgy jött ránk e szerelem
mint a zápor a határra
mint a nyári zivatar
oly borusan és hamar.

Most a felhők alatt állunk
csillagokra nem találunk:
minden csillag elaludt.
Vigyázz! most az éjben járunk:
sillanó síkos az út -
ki tudhatja, hova jut?

Láttam amint szeme retten -
ó a boldogság kegyetlen,
nem valami víg dolog -
láttam amint sír ijedten
s mint veszélytől aki buj
finom feje rám borul.

Hallottam hogy hangja csuklott
láttam lelkében a poklot:
szeme fényes ablakán
félős lelke majd kiugrott
óriási ablakán,
amint fölvetette rám!

AUGUSZTUS

A falunak tornya karcsú,
körül karcsú könnyü, fák
falu fölött vörös arcú,
sárga bajszú holdvilág.

A vasúton szállok messze,
messze, messze csöndesen,
és tünődöm, enyém lesz-e,
vagy már veszve, kedvesem?

Aki egyszer, egy szép estén,
szép csöndeskén rám hajolt,
enyém lesz-e még édeském,
ki egy estén enyém volt?

Ilyen messze, halk zugolyba
véle volna jönni jó,
hol egymásnak válaszolva
tücsök szólna millió.

Lelkem is itt szertecicáz,
elmóricáz csöndesen,
s megpihen egy fehér cicás
kukoricás ereszen. -

Ó jaj, a vonat megindul,
lassan indul, tétováz
s eltün a táj dombjain tul
zene, hold és állomás.

NINCSEN KISÉRTET

(1904.)

Nincsen kisértet! Sűrü meleg estén
járhatunk fürtös felhők alatt nyugton,
világos főnket rúdon lengő, súton
száradó leplek immár nem ijesztvén.

Boszorkányt sem már, ösvenyek keresztjén
tündért se lesünk, mosdva régi kúton;
s nagy hajló fák alatt, magányos úton
nem hányunk *jelt,* mint együgyű keresztyén.

Ha kincsre vágyunk, játszunk vagy lopunk:
nem hajtunk friss gödörnél ingó térdet,
s egy kuvikhangra ásót nem dobunk.

S elálmosodván, ketrecinkbe bújva,
- bátor csibék! nincs róka! - mécset fújva
nyugodtan alhatunk. Nincsen kisértet!

MIKÉNT SZÉLCSENDBEN A HAJÓ

Miként szélcsendben a hajó
lelkem ma veszteg úgy lebeg
vitorla nélkül! - Ah be jó,
hogy most melletted ülhetek!
Talán megállt a vén Idő
s mi ketten élünk már csupán -
ó milyen édes lanyha hő,
mily édes lanyha délután.
Most messze földön senki sincs,
fénylik az ajtón a kilincs:
ajtó előtt a macska ül,
hátát gubbasztva gömbölyül.
Kertben tüzel a tulipán
fejét megadva csüggeteg:
most minden édesen beteg.
A tornácon az oszlopárny
a napsütött fal oldalán
ledől, mint tejben a kalán.
Nincs a világon semmi vér,
tejjel és mézzel foly az ér,
a vékony ér a hús alatt:
azért vagy, édes, oly fehér,
s nézed a fehér bús falat.
Kialszik minden - mily varázs!
Már alig zümmög a darázs.
Vállad vonala betegen
omlik el kebled vánkosán
s úgy csüggök fényes szemeden,
mint hipnotizált, orvosán.
Altass el, édes, engemet,
s álom hajóján messze vigy
ah ez az álom - eltemet -
és ah! maradna mindig így!
maradna mindig így...
így...
mindig így...

ANYÁM NAGYBÁTYJA RÉGI PAP

Anyám nagybátyja, régi pap,
lilaszin övvel, kanonok,
sárgatag ujján nagy gyürű,
az arca sápadt és sovány,
arany keretből feketén
apró szemével kivigyáz
a szép világos nagy falon.

(Nem mer csengetni rímmel, mert tudja, jól dalom,
hogy minden régi kép kisértet a falon.)

Ma már csak itt él e falon,
de hajdan Rómában tanult.
volt kispap ott, pirosruhás:
ma már mellén aranykereszt,
ma már lilával díszruhás,
bölcsen vigyázni megtanult:
ma már csak itt él e falon.

(Nem mer csengetni rímmel, mert tudja jól dalom,
hogy minden régi kép kisértet a falon.)

Kisértet, nemcsak a falon,
mert lelkemből is kivigyáz
villogó szeme feketén
(bölcs arca sápadt és sovány,
sárgatag ujján nagy gyürű)
lelkem mélyén egy kanonok
fülel, valami régi pap.

A KÖLTŐ ÉLETÉNEK PUSZTÁJÁRÓL

arról, hogy a pusztában kedvesének teste oázis, szemei enyhe kutak,
és a Reája való gondolat a Vágyak karavánjának vezetője:

Ha győzve reggel álmom, lelki csöndön
gondolatod, mint megtérő barát,
fölfénylik bennem: boldogan köszöntöm
mély elmém édes Dominátorát.

Ki vágyaim vezére - így köszöntöm -
vezette tikkadt Vágyaim sorát
kútfőig, melynek vízével leöntöm
éltemet, ezt az égő Szaharát!

Mert éltem csak egy égő puszta láza,
és lelkes tested benne dús oáza,
hol kettős kútra lelt a karaván.

S Gondolatod, hajtani hűs vizére,
lelkemnek nyáját, vágyaim vezére,
mely halkan kél. Mint nap a Szaharán.

AZ ÉGŐ PUSZTA

OLY SZOMORÚ, HOGY OLY NEHÉZ MEGÉLNI

Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni
és hogy a szépből csak az álma jut,
és hogy a pénzből jó ha mára fut,
s minden erőmet értte kell cserélni.

Oly szomorú, hogy akit szeretek,
talpig nem öltöztethetem brokátba,
nem híhatom lakni aranyszobákba,
és hogy fillérért únva csüggedek.

Oly szomorú, hogy múzsám így kiáll
árulni hulló kecseit miattam:
oly szomorú, hogy perceim eladtam
s időm bora idegen kádba száll.

Oly szomorú, hogy nem fektethetem
gyáros fejem egy csöndes ölbe tétlen
hosszú napok során, e gyönge télben,
tünődni a halálon, s életen.

A nargiléht és ottománt kesergem,
ládámban és szivemben nincs arany,
lelkem körül a munka mocska van:
Nemes tétlenség, nemesíts meg engem!

E KOMOR JÚNIUS HAVON

E komor június havon
mely mord akár a november,
emléked mely tájakra von,
te mord novemberi ember?
Emlékszel, egykor, mint folyott
pünkösd két napja vidáman,
s az örömökre, miket ott
alig vettél vala számon.

Keresd most őket együvé,
mint gyöngyszemeket, ha szerte
elhulltak, mert gyerek füzé,
ki újra szerteseperte.
A Sors a játékos gyerek,
ki gyöngyszemeid zsinorját
elvágta: s most pereg, pereg...
Ki lelheti régi sorját?

Szeretted mindig a jövőt:
de most imádod a multat.
Miből van, látod a jövőt:
csupa multból, megtanultad!
Nézz hát a multba, és a jót
a multból éld a jövőbe:
hányd-vesd a lelked, mint hajót
hányja takács a szövőbe.

Kergesse multba és megint
kergesse jövőbe lelked
emléked motollája, mint
hajót a takácsé kerget:

így lesz oly szőnyeg életed,
melyben a szálak, a színek
összefonódnak élveteg,
úgy mint versedben a rímek.

AZ ÉLETEMET ELHIBÁZTAM

Az életemet elhibáztam,
rossz szögletet mértem falán,
törölhetetlen drága vásznam
terhes szinekkel mázolám:
emlékből raktam össze rőzsét,
multból máglyát jövőm alá,
s tegnap tüzére holnap hősét,
magamat dobtam égni rá.

Ah, mennyi szépre, mennyi jóra
lett volna bennem késve mersz!
De hasztalan töpreng az óra,
ha ihletet nem ád a perc.
Az órák és évek kövéből
nehéz kriptát emeltem én:
az évek falának tövéből
nem költ föl többet több remény.

Kriptámban hát nosza kinyújtom
rossz, multak-törte testemet
és máglyámat vigan kigyújtom,
melyről fölkelni nem lehet:
Lelkem! ha éltünk lángba lebben,
legalább szép legyen a láng:
minden bibornál fényesebben
adja palástját ölni ránk!

PALOTAI EST

Végre falun ér az estem
nincsen este Budapesten
s éri az estét kedvelem
este az én reggelem
lelkem mint a rossz madár
nappal alszik, este száll
amikor te becsukod,
kinyitom az ablakot.
Álmosan borúl a nap
vörös arccal az égaljra
mint a részeg az asztalra
és az árnyak hullanak
nyúlanak
és a fények szelidülnek

és a sarkok feketülnek
és a lángok gyullanak
gyullanak.
Minden ablakot kitárok
minden gondom elszivárog
és egy palotára várok
melyet a csönd ujja rak.
És a csönd hangjára várok,
messziről képzelt bojtárok
néma nótát fujjanak.
Messziről csodára várok:
tünjön föl egy új alak!
Messziről egy rémre várok
takarózzon be az árok,
szerelemben ijedt párok
paplan alá bujjanak.
Messziről egy kéjre várok
messziről egy fényre várok
melytől meggyógyúl a vak
és a látóra hull hályog.
Messziről egy holdra várok
melytől elvakúl a nap.

IMMORTALE JECUR

Férges aggály, kétely métely,
késő bánat: ebi gond
kétségnél kínosb reménnyel
mennyi ront és mennyi bont.

S nem száll nálam áldott múzsa,
nem, a *bajt* enyhítni, *báj*:
napon únt munkában húzva
kétszer fáj az, ami fáj.

Májam mint a Titán mája
rágva újul, végtelen,
s a remény paródiája
viszkető sok kételyem.

Égek: olajjal ne öntözz,
hagyj el, fárasztó remény:
hűsben: hálóból varrt köntös!
hőben: sós vizes edény!

FÁJÓ, FÁZÓ ÉNEK

Ó gondok, gondok, holnapok!
egy gondtalan mát hol kapok?

Szőnyeg-puhába betegen
búni hiába szigetem:

szivem verését halk ölén
csak annál jobban hallom én.

S nem hágy e belül ágyuzó
nyugodni tikkadt ágyuszó.

Rég mélyről únott hangja bánt
előbb sülyedt harang gyanánt:

de zord kohóba sülyedett
és a harangból ágyu lett.

S tép, tép e belül ágyuzó
lelkembe tikkadt ágyuszó.

Kifelé csupa sánc, perem:
befelé lelkem meztelen.

Fájón mezítlen, mint beteg
zománca-vesztett fogideg.

Úristen, ami itt hibás,
ki lesz eltömni Messiás?

Jámbor halászt, hiszem, lehet:
hanem ki vált meg *engemet*?

Adj Uram, kinek mit szeret:
az éhezőnek kenyeret,

a szomjazónak hűs italt,
a fiatalnak fiatalt,

adj az öregnek szép időt:
hadd üldögéljen ház előtt,

adj, Uram, néki friss erőt -
de nékem adj már pihenőt!

A CSENGETYŰSFIÚ

Minden reggeli látomásból
szemem mögött dal erjed, érik
mint nyílt hordóban aromás bor.

Ázik az utca friss aranyban
reggeli csengő csengi végig:
ezüst hal az arany folyamban.

Ó, reggel, gyermek, gyönyörűség!
kertek falán át egy karaj lomb
tán a csengő szavára hajlong
ó, szent reggeli csengetyűsség!
a kapu árnya aranyat vág.

Gyenge a nap, szelíd az árnyék
s a lombok zöldje halovány még
kacag a csengő tiszta zajjal

s nyíló kapukból friss leányok
csengetnek vissza víg kacajjal.
Nyíló kapukba mind kiállnak
sorfalat állva mint királynak
hónuk alatt egy kicsi teknő:
hódolni drága adományok
(drága nap aranyozza reggel)
s a csengő egyre közelebb jő
a nagy csengő a kis gyerekkel
s mögötte súlyosan döbög
a méltóságos nagy szekér
rejtelmes szürke födelekkel
a verőfényes távol utcán
s megáll, ha egy kapúig ér.
S az egyik leány közeleg,
feszíti mellét, nyújtja karját;
s nyílnak az ajtós födelek,
melyek a tág kocsit takarják.
Úgy tartja, nyújtja válla, karja
az adományt, a drága ládát
mint antik urnát régi szobrok;
s amint a vak szekérbe önti
ezüstből látsz fellengni fodrot
a por gyémántját, füst ezüstjét,
szent áldozatnak ritka füstjét
nap felé szállni a szekérből.
Ó, mit nekem hogy a szemétből!
Isten szemében nincs szemét:
fürtödnek, melyből borod erjed,
ne hányjad el rohadt szemét:
attól édesebb lesz a bor.
Inkább gyönyörködve figyeljed,
hogy napban gyémánt lesz a por
s hallgasd a szemetes-zenét
amint utcádon csengve terjed.

ECETDAL

Gondoltad volna egyszer, erődben és szabadban,
robogva tüskön által, mint kit a nap vakít,
hogy lesz hogy fáj a szúrás, hogy este félsz magadban
és milyen jól esik majd szeretni valakit?

Nem fogsz szeretni senkit, gondoltad, úgy-e, bátor,
csak lányok gyenge mellét, üdítő hűs szemét,
friss fénybe fürdő fürtét, mely nyílt hajnali sátor
s a testükből szürődött, lelkedbe szürt zenét?

De ezt is nem becsülted - bezzeg ma visszarínád
lehetne, visszahínád elejtett perceid,
lenézett zsenge mustod tapodós ajkkal innád:
de ecet lett belőle, hogy elvont szájjal idd.

Forratlan zsenge mustod, hogy forrjon, hagyni vesztéd
s emlék-levendulából lett almod ecetágy
borát is újra forrni erjesztéd és eresztéd
s ó jaj, mi jaj-ízű lesz, ha kétszer forr a vágy!

Most temetőn dülöngesz eceted únt izével,
készen már, régi részeg, hogy a vizet papold,
s izetlen nyúgalomnak keverve hűs vizével
hűs szeretet borát idd, szesztelen enyhe bort.

De benned enyhe nedv is hamar forr égetővé,
szesztelen nem maradhat kádadban érzelem;
így válik könnyü könnyed maróvá, étetővé
és cseppjeit sziszegve nyeled szegény... nyelem...

Szegény most, gyenge versem, menj árva kis pityergő
véremnek verse mégis és nékem drága vers,
ki vallod a világnak, hogy még erembe csergő
a régi furcsa taktus s helyettem sírni mersz.

HAZA A TELEPRE

Rég elmaradt a fény, a körut;
a villanyos a sötétbe fut.

Ó, Istenem, megint egyedül:
az ég, a föld megint megürül.

A villanyos az éjbe szalad:
kék villanások a sín alatt.

Ó, távoli villany, száz régi est! -
rideg hátad mögött, Budapest!

Örömvölgy-utca, örömtelen:
szeszgyár, kis korcsma, köz-szerelem.

Kültelki házak udvarai,
hol nappal a korcs kintorna rí,

s hol az éjben, kéjben, szenvedőn
nyögi párzó macska a háztetőn,

jaj, gyermekhangon, az Állati Lét
kitettje, iszonyu kényszerét.

Sivítva surran az éji sinpár
fölött a kocsink s fordulva himbál

a Ganz-gyár únott falainál
hirtelenebből a nappalinál.

A gyár, a Ganz-gyár, ó Mária!
s a pesti lapos Kálvária!

A gyár tetején nagy éjjeli nap rak
tüzet vörös-izzón, nagy kerek ablak.

Leszállni, haza, az éjszakán -
ó, régi éjek! régi magány!

Ó, hol van a könyv, lekötni a lelkem?
Vagy hol van az álom, oldani engem?

Hol van a Múzsa, holt szeretőm?
Félek egyedül már, mint temetőn,

vagy mint aki egy halottal aludna -
Ó, kocsira! vissza! fénybe! körutra!

KÉPEK ÉS JELENÉSEK

MERCERIA

Mindig gálában, mindig új divatban
forog a drága hölgy a kirakatban.

Nincsen egy gombostűnyi hiba rajta:
fehér a foga és piros az ajka.

Szabályos arca mindig mosolyog,
mindig vidáman, egyformán forog.

Mindenfelé forog, jónevelésű:
sohasem esik ki hajából a fésű.

Tartása egyenes, fejet nem ingat
merev szemével sohasem kacsingat.

Körülcukrozza fénnyel őt a villany
s ő mosolya cukrával visszavillan.

Örök pompában úszik és csodálják
a kirakatot érte körülállják.

De bármi szép kivágott melle, karja
nem ér fel hozzá az óhajok alja.

Mert hol az angyal végződnék a nőben
ottan végződik ez a nő: csipőben.

Oly tisztát, mint egy angyal s oly tudatlan
de mindig szép ruhában, új divatban

forog a drága hölgy a kirakatban.

ŐSZI HARANGOZÓ

Az idén korán kilelt az ősz
széltől lúdbőrzik saraink puhája:
siess harangozó! az alkony megelőz.

Morc pityergős már az ég orcája
mint gyermeké, ki mécset tör feléd,
mert elveszett aranyos labdája.

A durva szél a fáknak levelét
söpri, söpri, melankolikussan
mint holmi durcás, duzzogó cseléd.

Én nem tudom, hogy útam merre fussam
s a nagy vágytól lábam csak ténfereg:
mennyi rossz szem néz már rám gyanussan!

Nem merek s únom, hogy nem merek
dacból előttük levetkőzni pőrén
s szemetektől megkopni, emberek!

Mint bakfislány éjjel letolja dőrén
paplanát, ingét, hogy Isten szeme
korcsolyázzon legalább síma bőrén:

perverz lelkem épúgy tolja le
takaróit az utolsó szálig
mikor maga van (Isten látja-e?) -

más előtt nyakára húzza állig,
mint a szemérmes vénleány, a Föld,
fehér paplant von magába nyárig,

amint levedlik testéről a zöld, -
Máris messzebb járja a légi táncos
körül, a Nap körül a régi kört,

hogy az ne lássa, hogy a bőre ráncos
a sártól s szeme nemsokára holt
üveges lesz a fagytól, régi lángos

napbanéző tekintete zord
(nem a napé már, hanem a halálé)
s fürte olyan egykettőre ősz

mint siralomházban bukott királyné.
Siess, harangozó! A halál megelőz.

OKTÓBERI ÁJTATOSSÁG

Távozzál el Uram én tőlem. - Jób könyve

A kórus padján, honnan a rácson át
látni a templom sok kicsi villanyát
  mert az imát villany kiséri
    s új tüze régi Urunk dicséri:

a kórus padján egymagam ülök én,
mint egy kárvallott, elkeserült legény,
  bárány-e, bárány-e vagy farkas?
    Szól a litánia: lelkem, hallgass!

Uram, ki úr vagy száz seregek fölött,
teremtesz és ki ellened, eltöröd,
  világokat vegyítesz, sujtasz,
    s lelket a lomha rögökben nyujtasz,

te, kit magasztal a zenit és nadir
a jármod édes és a csapásod ír:
  jármodba fogj be, csapj meg engem,
    mért nem örök diadalmad zengem?

Mért zengem a csúf, kór kicsinyek hadát,
a földi szégyent, béka-egércsatát,
  a halni születőknek éltét,
    únt bajok újszerű visszatértét?

Tán azt hiszem, hogy sok kicsi sokra megy?
Pedig a soknál mennyire több az egy,
  az Egy, aki *Valaki*, mégis,
    akire hallgat a föld is, ég is.

Egész világunk mind csupa látomás,
folytatott álom, lassú lidércnyomás,
  de legcsodásabb látomásunk
    te vagy, Urunk, te vagy, égi másunk.

Te a nagy Álom, te vagy a fő Lidérc:
a tested lélek, hanem a lelked érc,
  érclelkeddel lelkünkre fekszel,
    századok ülnek el és növekszel.

Kórus padjáról, halld, sürü rácson át
küldöm tehozzád, Isten, ez új imát;
  hatalmas vagy földön és égen:
    adj, magad ellen, erőt énnékem!

REGGELI ÉNEK

A reggelt éneklem, az enyhe szépet
Ó, reggeleim!
jó reggeleim!
Testem mint egy eleven béke ébred
Tejjel és mézzel folynak ereim,

Lelkem kilép az álom fürdejéből
Megint üde már,
oszlik köde már.
Kilép az álmok sötét erdejéből
s egy dombra száll, egy kedves dombra száll.

És így néz széllyel hajnala hegyérül
mély multja fölé,
mult mélye fölé
s a tegnap és a tavaly köde gyérül
lába alatt, amint néz lefelé.

Nézi, mint új ruhán foszolni fércet
a táj köd-egét
homályüvegét
s a kukoricaszál, a lenge, délceg
hogy hajtogatja tollas süvegét!

S a völgy fölött lassan mélyülve kékell
a szerte határ,
mit a menny kitár
s egy messze vers ébredő ütemével
kóvályg benne, mint hajnali madár.

ATLANTISZ

Egy világ, amely lemosdotta az életet.

Búvár leszek én, kaucsukból gyártva ruhám, süvegem
úgy nézek a két kaucsukba szegett karikás üvegen
bukdosva botor léptekkel a sűrü nehéz víz alatt
és nézem a hajladozó suhanó sima kúsza halat
a kicsit, a fürgét s a nagy halat, a kicsi néma vadászát
virágszerü állatok álomletü nyíladozását
a piros koráll eleven hegyeit, virágszigetét
a rettenetes fejlábú polyp Medúza-tekintetét
száz szép halavány színt kéken a víz remegő üvegén át
és látok egy elsüllyedt várost, félig leomolva, némát,
egy holt mesevárost kéken a víz remegő üvegén át.
Hintázik a habban nagy fala - mind csupa márvány.
Csikósra, sikosra moházva bekente a vízi szivárvány.
Hab rongyaivá rezgése miatt szétpikkelyeződik a színe,
kikorhadt rég minden kapuja. - Belépek egy helyen. Ime.
Egy nagy terem - babylóniai. Még szobrok, oszlopok állnak
és függönyöknek aranyrudai (holt kincs a gyenge buvárnak).
Márvány, meg arany, meg drágakövek (vagy élő vízi virágok?)
de bibort s ami volt más drága szövet, a víz sava rég kirágott.
Még aranyváza a trónnak áll, de már faülése kikorhadt.
Csönd van, csak az ablakokon suhan be néma komor had
mint nagy madarak, tányérhalak, az oszlopok erdejében
olajos lomhán keringenek, szobrot kikerülve szépen.
S a szobor mögött lámpám besütöm a sötétlő néma zugolyba:
porló halom emberi csont van ott, ahová a víz sodorta.
Halott világ! Csak a víz eleven és szerte rezgeti selymét
ruházva a halott köveket s a csontok kriptai termét.
Másutt a halál magára, veszi a föld süket öltönyét
itt áttetsző üngben mulatoz, követve a víz ütemét.

Játszik selyem kék fodraival és táncol ős ütemére
szerpentin táncosnő gyanánt az óceáni zenére.

Azután lámpám a szoborra sütöm: hamit kinézhetek abból
egy Aphrodité Anadüomené, amint kikel éppen a habból.
Azóta hej megint lemerült s nem látja ember a pőrét
halak dörlőznek combjai közt és víz simogatja a bőrét
nedves haját fősülgeti még mint rég a régi mesében
s örökre fördik meztelenül a zord Óceán vizében.
Csak én vagyok itt aki emberi még és lelke se, teste se márvány,
nehéz a víz és nincs levegő bukdosva fulladok árván.
Csak nem szakadt el a gumicső? vagy a láncnak csigavonója?
Hé emberek, ne hagyjatok itt! fel! a levegőre! hajóra!

VAKOK A HIDON

A csöndnek
folyóján
pár deszka-
darab.
Mi zajból van e csönd? Zubog zúg a hab.

Támolyogva
tolongnak
a hídon
vakok
kis görnyedt, japános, naiv alakok.

A lelkük
a testből
ki sem lát
soha.
A deszkát belepte iszamlós moha.

Se korlát
se hídrács
legörbülve
mind
lenn útat magának kezével
üres szemgolyójuk
szanaszét tekint

Padlóig
derékban
letörpülve
mind
tapint
faruk meg feltolva
a zord égnek int.

Mind bukdos
botorkál
gyámoltalanul

És olykor
kezével
a semmibe nyul

És olykor
tört lécen
hintázni tanul.

És néha
fülükbe
jön egy
csobbanás:
a Csöndbe taszítja le társát a társ.

És néha
szemükbe
csap egy
loccsanás:

S mi zajból
van e Csönd?
Zubognak a
habok
A Csöndnek kis hídján tolongnak a
vakok.

Egy bús fűz hullatja ágak záporát.
Széles hold kacagja, mint gúnyos barát
szegény kis támolygó vakoknak farát.

ISTEN KEZÉBEN

Keresztény makáma.

Mint a régi szentek száján írt szalag kilóg - úgy e versből e prológ.

Egy középkormélyi theológ - gondolhatta, gondolom - (nem skolasztikus talán, - ki üvegből fújja várát színtelenre - hanem kinek üveget fest lelke szennye kinek minden régi szó egy régi kép, - testi misztikus talány, - mert az eszme hűs, átlátszó, tiszta, színtelen üveg - s csak a test a misztikus, vak, s szennye szín és bűne szép) - egy ily ős poéta-doktor: nagy palást, tanár-süveg - bájos régi doktorom - gondolhatta, gondolom - úgy mint én diákkoromban - pécsi kis templomban, - volt török mecsetben, pillér rejtekén, zöldet látva, szédelegve illatsúlyos tömjénfüsttől, ideges gyerek, szegény, - nézve nagy bizonytalan, hogy az oltár gyertyája füstöl, - láthatatlan száll a füst, hőn-olajzó gyertyapára: - látni mégis, mert mögötte... reszket az... aranyangyal... lábaszára... - elcsavart barokk lábszára, sűrűn arannyal eresztett, mint hőforrás forró fürdejében gőzringatva reszket meztelen. -

*

»Elhiszem, mert esztelen.« -

Kép a szó és test a kép és szó szerint a régi Irás, hogy az Ur saját alakját adta volna az ős-agyagnak, istenképet az embernek, bár az Isten testtelen. - Testtelen és képtelen - testtelen, mert végtelen - végtelen és kezdtelen - - elhiszem, mert esztelen - (gondolhatta, gondolom) - esztelen, mert végtelen, mint maga mélye az anyagnak. -

Igy: »Az Ur kezében élünk«... ez egy óriási Kéz szószerint, - *testi* kéz és végtelen tárt tenyerén mozgunk mi aprók - (képzeld bájos doktorunkat kúszni tupri méltósággal - a hüvelyk alatti bütykön... ilyet tán már álmodtál... - vagy szép nőt kínál a Nagy Kéz: ízes étket drága tál) - szószerint - test szerint -: mind az Úr kezén mi aprók, szende szentek, ravasz rablók, - én... te... mind... - (ez egy óriási Kéz) - itt úgy mint Amerikában, mindenütt a tenyerén, mert mindenütt van az egész - mindenütt van minden sejtje, minden sejtje végtelen - (képzelem, mert képtelen) mindenütt épen tenyérrel emel e nagy égi Kéz. -

Néztél már kacsot nagyítón? ujja vastag, ránca mély, pórusokkal árkos. - Képzeld most, hogy pórusa tágul, ránca szétmegy, kék ere mállik - szerte híznak ujjai; s nagy nagyítód távolítva már a kéz egy sárga táj, nyúlt, alig hullámos, mind a láthatárig - és e sárga tájon minden-minden rajta - egy-egy tornyos város, mint egy cifra torta - hegy.. kazal... víz... nagy hajó - messze sínen éjhált waggon... szaladó masinatáltos - itt úgy mint Amerikában... rajta felleg-karcoló - rajta jár, ki merre megy - mindenütt van: ezer-egy - minden alatt, mindenütt e sárga Kéz térdem alatt pécsi kis templomban - (gondolám diákkoromban) - kóruson, földszinten, rajta térdel minden néki hódoló - szinte rémlik üvegárnya, füstbe, levegőbe, - hogy a szó-

széket, papostul, tartja lebegőbe - s talpa alatt a pillérnek rajza terped e tenyérnek - messze málló jósvonások nagy mementó »M«-je vásog - minden alatt e nagy »M« láttalan és sejttelen - mérő szemeink elől a méretlenbe szétfolyó, - mert egy teljes végtelenség minden isten-sejt-elem - végtelenbe vastagodva Isten minden ujja szétáll, - olyan nagy, hogy meg se látod, mert csupán a határt látod s ez határ nélkül való. E tenyérnek bőre színén mozog hát a féregember nem mint egy kató bogár, mely ujjról-ujjra sétál: még a szomszéd pórusig sem álmodhatik sejteni...

Ó, ha egyszer ez a nagy Kéz le találna ejteni!

- Vagy leejt, ha meghalok? - (Szédülten diákkoromban - pécsi kis templomban - szédültem és reszkettek az aranylábú angyalok). -

Ó, nem ejt, hová is ejtene le, - ahol őrt nem állna tárt tenyere? - Hanem minket, akik itt, - kívül húsa végtelenjén, - végtelenje színe fennjén - kivirágzunk egy kicsit, - egyenkint e roppant - kéz a nagy sötét Maroknak tompa végtelenébe roppant - és szorít, szorít, szorít - úgy mint rég a bájos Doktort, a középkorit: előbb szemét elborítá, - aztán lelkét kiszorítá, - aztán húsát szétporlítá - aztán-aztán mindmaig - őrli-őrli csontjait...

ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ

1. Világhistória.

Egy római, kilépve Liviusból,
nagy, méltóságos, szónokló alak,
vas ércből látszik és nem lanyha húsból
előttem lassú léptekkel halad.

Parancsot oszt; s a vértanúk a guzsból
jajgatnak, mint a téli madarak.
Én térdelek; s szól a pribék: »Ne guzsgolj!«
S int kínom, pálmám és az égi lak.

De jaj! nem merek a kínpadra hágni
kész inkább Divus Augustust imádni
és eskümért már jön a botos augur.

Egy kört csinál: *Procul este profani!*
S míg morganak unalmas babonái
ó, holt Athén! neved szivembe jajdul.

2. Detektívregény.

Egy mozipark, egy pompás mozipark
fenyvek, veranda és az éji fény,
mely elsikamlik a lépcsők kövén;
egy rács, amelyet markol durva makk:

a betörőé; hág a durva sark
nyomát a fehér kőre letevén;
egy rándulás - és feltünik a vén
fej: szántott homlok, vad szem, görcsös ajk...

Egy mozipark, egy pompás mozipark.
Benn a villában a kisasszony alszik
és szerteszéjjel szunnyad annyi rét.

Csodás nyugalmu éjjel. És a halk,
sík vászonégen végig szinte hallszik
a tücsök, hogy bezengi a cserét.

3. Régi magyar irodalom.

Ihol ama híres gróf Listius László
írtam krónikámat, magyarokért gyászló,
ritmusban a gaz tar vérpatakot gázló,
fegyver, hadieszköz, címerek és zászló.

Haj mit ér az fegyver? haj mit ér az virtus?
Plutó országában elhallgat az ritmus.
Egy igaz dicsőség, melyet szerze Krisztus
ragyog örökkétig, égi amethystus.

Későn ugyan bántam, ugyan megsirattam,
hogy a Krisztus igaz utait elhagytam.
Hóhér fene marka fenyeget most engem.

Hóhér bárdja küldi Isten elé lelkem:
az leszen bírája, akinek adósa. -
Könyörögj érettem lybanoni rózsa!

4. Modern vázlat.
B. M. verskötetéhez.

Egy furcsa vidéken bolygok
és lengetem árva sarlóm
hol minden epedve boldog
s nagy nők hevernek a tarlón.
Ezek a nők nem is élnek,
e madarak sohse szállnak,
e szél csak szele a szélnek,
ez árny csak árnya az árnynak.

Egy furcsa vidéken élek,
amelynek a hold a napja,
amelynek teste a lélek
és lege a semmi habja.
Folyóvize léghabáram,
puha földje álompárna,
amelynek élete álom,
s maga a halál az álma.

Ezen a furcsa vidéken
csöndnek hívják a szerelmet
felhők hevernek az égen
a mezőn nők, nők hevernek,
lelked puha csókkal hintik

testedbe halkan omolnak,
mély, mély ölük neve: mindig,
sötét ajkuk neve: holnap.

5. Nyugalmas téli kép.
Életem margójáról.

Olyan csöndes előkelő utcák,
annyi kedves, nemes villaház:
itt a hintót még paripák húzzák
itt a pénzes nyugalom tanyáz
itt az úri elvonult családok
bubusgatják gyermekeiket
ha a várost tengernek mondjátok
ez egy békés árnyas kis sziget.
Tél van most. A hófehér falombok
ciframintás stukkatur plafon
udvarokban hófehér galambok
ugrálnak a hófehér havon.
Vaskapukon zuzmarával mintáz
a finom fagy - efemér relíf
fenn az égen pelyhes dunnán hintáz
egy fehérbundájú friss, naiv
tizenkétesztendős gyermekangyal
dunna közül néha lekacsint
(szeme huncut, félig húny és kancsal)
s a csöppke kis leánynak leint
kit az utcán, kapu előtt, gondos
melegen felöltöztetve lát
zsinoron vezetni egy bozontos
hosszúszőrü nagy fehér kutyát.

6. Ligeti részlet.

Csavargók csavarogva ketten
a fákat nézik a ligetben.

S búsan az egyik mondja: »Pajtás,
az én életem sárga hajtás.«

S a másik szól: »Hordtam a zsákot
és minden zsák nyakamra hágott.«

Csavargók csavarogva ketten
hintókat látnak a ligetben.

S búsan az egyik mondja: »Pajtás
az én életem lassu hajtás.«

S a másik szól: »Hordtam a zsákot
Ki könnyü volt, előmbe vágott.«

Csavargók csavarogva ketten,
lányokat lesnek a ligetben.

S búsan az egyik mondja: »Pajtás
az én életem rossz ohajtás.«

S a másik szól: »Hordtam a zsákot
mért is szeretem e világot?«

7. Utolsó kép.

Nézd! Áll valami óriási bál
egy táncos örvény szíveket cibál.

Illatos felhők nyúlnak szerteszét:
bugyborgó zene, csiklandó beszéd.

A nagy zajtól hunyorgnak fényszemek
sugarak pántlikái rengenek.

S a nagy fénytől mint ázott angyalok,
vakulnak és fakulnak a dalok.

Tenger a fény itt és a zene szél
s a vidám világ vihar és veszély.

KABALA

Egy
mennyi mindent próbáltam én - de minden egyre megy.
Kettő
az egyből kettő sohse lesz: magányos lelke meddő.
Három
rossz útra visztek, életem, szerelmem és halálom!
Négy
négylevelű nyil útadon - vakon mellette mégy.
Öt
a sorsod öt kemény pecsét - ne hidd hogy föltöröd!
Hat
bár építnéd mézednek a szép hatszög mézfalat!
Hét
de te utazni kergeted a Göncöl szekerét.
Nyolc
a nyolc a harapófogó, hogy égve fölsikolts.
Kilenc
kilenc hónap, miért tevéd, hogy engem fölteremts?
Tíz
az egyhez még egy nulla kell: a léthez Léthe-víz.
Tizenhárom
Hiszen várom:
majd jön valami semmin út, valami vizen álom.

BÉKE ÉS HÁBORÚ KÖZT

1913-1916

HADJÁRAT A SEMMIBE

Strófák egy képzelt költeményből.

1913

Ó, mind akit szerettem életemben
s ki lelkemet szeretni még merész,
figyeljen most, talán megérthet engem,
bár hangom szerte tárult mélybe vész,
mint egy örök sodor halásza zengem,
amiről még álmodni is nehéz,
ragadójába markolok kezemmel
s merni merem, amit más nézni sem mer.

Ó, lelkek teste, élő folytonosság,
mért folysz el? És te testek lelke, szám,
miért folyamodom hiába hozzád,
elmém hazája, régen únt hazám?
Mért osztanám mi nem való hogy osszák?
s a mondhatatlant mért reméli szám?
Jobb volna nyugton és szó nélkül élni,
csak élettel s szerelemmel beszélni.

De nem lehet. Már nekem ez az élet.
Már nekem ez a legjobb szerelem.
Az én egyetlen mezőm erre széled,
ez egy kapú van nyitva még nekem.
Ha ez bezárul, az már az itélet,
melyet fejemre mérend kedvesem,
kit annyian epedtek, örök asszony,
ki van, hogy ezreket dalig rikasson.

Ki van, hogy minden nemes őt imádja,
amikor mást már nincs imádnia.
Kinek vágyára a halálnak vágya
jöhet csupán: a Filozófia.
Szólj hát szerelmem, szólj halálnak bátyja,
élet öccse, csalódások fia,
szólj, énekeld az égi nőt, a drágát,
sirassad új szavakkal némaságát.

Mert néma ő s nem könnyezik soha
és így vesz tőlünk szót és könnyeket
s könnyre mosollyal, szóra mostoha
csönddel felelve csúfra hiteget.
És csöndje végtelen, mint mosolya.

Mosolya nem fogy, csöndje nem reked.
Csöndje mosolyog és mosolya hallgat,
mosollyal, csönddel, úgy mulat terajtad.

Glóbuson ül, mint hideg istenasszony,
ruhája köd, de sohasem mezítlen,
fagyával éget, hogy rabbá unasson
s titkolt testével álmodjék a hitlen.
S nincs is tán teste. S minden érte-vad szomj
a semmi hűs ablakát nyalja itt lenn,
míg fönn a Hölgy, testté hazudva lelkét
a fellegekből fon magának erkélyt.

S tán minden szellem titkon őt reméli,
érte feszül a morc tudós szerelme
és végtelenül végtelenbe méri
kis méterét a véges emberelme,
de az eget s e Hölgyet el nem éri,
bár köveiből Bábel tornya kelne:
a Jákób létra végtelenbe vesz
s a nagy éposznak vége sohse lesz.

És mégis éposz és mégis dicső
és mégis ezt az époszt írom én
egy új tudósról. Mégis, mégis ő,
akit hősömmé biztat a remény,
hogy vágyhatom még lenni én is: ő;
aki enyém és aki mégsem: én
vagy egy bús én, kit dőrén elvetéltem
s most lelkétől kísértetes a méhem.

Egy új tudósról fogok énekelni,
ki Budapesten majdan élni fog,
dicsőbb, mint hős koroknak fejedelmi
s minden dicsekvő poétán kifog,
aki meddő dalát hiába termi
s facér fülekbe céltalan nyifog
ah, hajdan hogy megejtett ily varázs is,
de most már látom, olyan, mint a hásis.

»Ki nem röpülhet, mikor ér tetőre?«
kérdeztem hajdan gyermek-ostobán, -
»Lassan vet óvatos szemet előre
földhöz ragadt nyomorult tudomány,
csigaként tapad hűvös szürke kőre
s az únalom nyálkája nyúl nyomán,
hitvány házát cipeli dőre súlyul -«
de csigaképe most dicsőre újul.

Mert bárha nincs szivárványhídja, szárnya
s szarvval nem érhet úszó csillagot,
kis helyet jár, de biztosan bejárja,
hagyván jelül ragyogó szallagot,
hogy útja szűk bár, de valódi *pálya*,

mert hódít s nem hiába ballag ott,
míg Anteusként hullong a poéta
s ő sem röpül, csak ugrál. Mint a béka.

Édes a valóságban megfogózni
s vigyázva mérni életünk terét,
a korlátok közt nemesen kigyózni,
mint útjelzők közt, bízva, mindelébb.
Szabott pályánkból félre nem lopózni
s nem térni meg, mint kimenős cseléd,
kinek mámortól émelyg lomha teste,
únt konyhájába tér vasárnap este.

A korlátokban bízni, hogy vezetnek
s a végtelenben, hogy nagy öle cél,
hogy érdemes nyujtózni a kezednek,
ha tud szilárdan nyúlni, mint acél,
hogy nem mind egyek útjai eszednek
s nem a legbölcsebb élet a facér,
mert eszünk útján mozgunk okosok mi
s a valótlanban nem lehet mozogni.

Lássátok, a korlátokat dicsérem:
a korlát a legbiztosabb valóság.
Tövis tart ébren rózsaittas éjen,
lévén biztosabb való, mint a rózsák.
Szoros formából születik az érem,
formának zord acél kell, nem nyúlós zsák.
Élet s lélek szétromló pára volna,
hogyha nem lenne száz korlátja forma.

Az én hősöm e korlátok s e formák
tudósa meri majd szigoruan
a létünket folytató száz csatornát,
melyek között az örök ár suhan,
mely arra foly, hol leggyengébb a korlát
s legyőzve győz csak minden vályuban;
mindegy, honnan jön, és mindegy, hová jut,
csak egyet fontos hogy nézzünk: a vályut.

Az én tudósom tudja ezt bizonnyal
nem fog kergetni régi délibábot,
okosan megelégszik a *viszonnyal*,
amely az észnek *jelzi* a világot
s a valóság jeléül a haszonnal:
ezenkivül más lényegig ki látott?
ami remélhetetlen, nem reméli:
a viszonyt *tudja*, a lényeget *éli*.

És tudja, hogy okokból a világ
egy óriás lánc kettős végtelenje,
ahol minden szem szomszédjába vág
és nincs, aminek nincsen oka *benne*,
de kívüle keresni hiuság,

oklánc okát kérdezni balga lenne
s hogy tudnád szóba, jelbe, észbe venni
azt, amin kívül nincs se jel, se semmi?

És mégis olykor tudósunk körül,
mint csillagokkal, esténként a légür,
ez a nagy semmi vággyal színesül
s titkon az örök lánccal nem elégül,
minden unalma sejtelmekbe züll
s a néma Hölgy mosolyát érzi végül
és bár előtte semmi zárva nincsen,
az ő eszének nem elég a Minden.

Képzeld el őt most enyhébb téli esten
a Dunaparton bolygani magában,
ezen az áldott ifju Budapesten
a jégtörés keserves évszakában,
mikor zord úntság lovagol a testen
s a lélek nem tud bízni csillagában,
de gyönyörködni tud még benne. (Drága
csillag az űrben: semmiség virága!)

A semmiség virága ez a föld is,
a semmiség virága, e világ,
amely tövissel bármennyit gyötört is,
mégis virág szemednek. Bús virág!
Tán ér belőle lelkednek gyümölcs is,
mohó fogad keményen belerág,
de ha félig kiszoptad leve mézét,
megérzed rajta a semminek ízét.

Tudósunk künn az ég alatt bolyongva
érezze ott magát, a Semmi partján,
nézzen a földre, mint egy égi pontra,
úgy gyönyörködjön e nagy Semmi-tajtján
s a tömegen, mely a földön zsibongva
az égben száll, tudatlan - körbehajtván
e gömb, melyet száz erők sodra mozgat.
Röpül a föld - s ők azt hiszik, nyugosznak.

Vagy sétálnak így, halkan, olvadáskor,
selyem suhog, peng a katona kardja.
Dombtól dudorgó, tornyos cifra háztól
csipkés az űr felé a Semmi partja.
A szél a habokat lenn, durva pásztor
nedves korbáccsal fütyörészve hajtja,
selyem suhog s a szürkefényü vaskard
érintésétől peng a hideg aszfalt.

Ó, szürkeség! te a Fehér morajló
meghalkulása (s Feketének anyja)!
Ki eljössz, mikor haldoklik a gyarló
fény és a nap az éjszakát foganja.
Ó szálló szürke füst! ó ringva hajló

izmos Dunának szürke szép higanyja.
Ó szürke égen szürke alakok!
szürke szemekben szürke ablakok!

A lámpagyujtó lángos végü bottal
megsebzi ezt a messze szürkeséget
helyenkint, - és a sebnek vére csobban
s Dunába hull - tüzes vér, szemet éget,
remegve száll, vékonyka patakokban,
mintha vörös bort vízbe töltenének.
(Igy látom a világot este reggel,
szürke alapon vérpiros sebekkel.)

Ott fönn is már, ott fönn a közel ürben
gyulnak a semmi apró sebei
a csillagok s keringnek kényszerülten,
kiki egymást amerre cipeli
lángolva még, avagy már halni hülten
vagy viszkető kis élettel teli. -
Nem furcsa, hogy ha lelkem kibocsátom
elérem mindezt én - a kicsiny átom?

Én viszkető kis élet-átom én?
nem furcsa, hogy e nagy világ belémszáll
érzékeimnek felvont zsilipén?
s elönti lelkem, mint valami vész-ár?
Elönti lelkem, s mi maradok én?
Úszó fácska, mely a világ vizén száll
ráhányva, törni, az örök sodorra,
mely önmagával itatva sodorja.

S tudósunk érzé összecsapni lelkén
ez únt sodornak őrölő hatalmát
s forogni a nagy űrnek néma telkén
csillagos szárnnyal Isten lassu malmát;
táncban az ingó habparipa nyergén
tengernek véli hágni percnyi halmát.
Ó tengertánc! hangos hab fényes halma!
de majd megőröl Isten lassu malma.

Parthoz sodor majd sorsunk sűrű sodra,
s sima semmi sziklapartja vár.
Nem, addig is, fürödve és forogva
mulatni legjobb benned táncos ár?
nézni mit hány agg vized ifju fodra,
mi úszik benne: csillag vagy madár,
vagy asszonytest, prémek közt dobogó
merül fel és tajtékként csillogó.

Tajtékként csillanó és úgy elomló
a dunamenti fényes utcasorban,
mely lenn patakzik merre az oromló
Gellért kis szirtje a folyóra torpan,
prémmel is prémes tajtékhoz hasonló

muffal, boával az örök sodorban
és kacagással a habkacagáshoz
s mennyi mással hasonló mennyi máshoz!

Amiről annyi költők énekeltek
és annyian még énekelni fognak;
s a drága prém között a vér, a sejtek
keringnek, égnek, építik a habnak
bájos, múló formáit, régi rejtek
teremtésben áradnak és apadnak
száz testen át - és tested szembe árad,
hab vagy a hab közt, minden nő a párod.

S a tudós tudja, hogy e nagy kanális
kicsiny csöve az ő teste is éppen
s a szent természet örök animális
ereje ered emberünk erében.
Nem legjobb elvegyülni, bármi vár is,
hullám hullámhoz dörzsölődve szépen?
vagy mint halacska dörzsölődni násszá -
hogyan lehetne halacska halásszá?

Hogyan lehetne, ó hogyan lehetne
halásza lenni az örök sodornak,
amelybe holtig el vagyunk temetve
s mely holtan a semmibe hány ki holnap
űrnél űrebb távolba? hogy lehetne,
kik parttalan medrében véle folynak
a nagy Folyás irányát észre venni,
ha ez a minden és a part a semmi?

Vagy legalább mi látjuk semminek
és az *irány* szó semmit sem jelent
és semmi értelme a semminek,
kimondjuk, mint a mindent s végtelent
s szavunkban tiltott hiú vágy remeg,
de ami tiltott, mindörökre szent
s reménytelen vágy a legszebb imádság
s szent hősök, kik merészen félve vágyják.

Igy írom én is hősi versem hősen,
amelynek hőse egy és ezer-egy,
ki régi-gyengén s mindig új-erősen,
halni-születni testből testbe megy,
a végtelen végét nem éri ő sem
s az én mesém is végtelenbe megy,
hisz benne olyan dolgok vágya szólal,
miket nem mondhatsz véges számu szóval,

mert minden szó új korlátot teremt,
a gondolat testének szabva formát
s e korlátok közt kigyózik a rend
lépcseje, melyen addig másszuk ormát
új s új látásnak, mígnem mersze lent

köddé mosódik minden régi korlát,
s képekből összeáll a képtelen,
korlátokból korlátlan végtelen.

OIKEIA KAI KAIPIA

RÉGI VERS EGY FIATAL KÖLTŐ KESERŰSÉGEIBŐL

1906.

Én is csak, én is félig éltem,
s halok, mint sok magyar, korán:
a földi jókat meg nem értem,
miket igér az Alkorán.

Talán, mert a földet se hittem,
amint nem hittem az eget,
talán mivel nem kértem itten
és nem reméltem eleget.

S már azt sem, ami biztos álmom,
lelkemnek öröksége volt,
azt sem fogom már kérni számon
tetőled, sors, nagy lutribolt.

S nem foglak verni homlokommal,
ó menny, üreslő boltozat,
és együtt ölöm meg magammal
bús halhatatlanságomat.

És mégis érzem, hogy nem olcsó
a fény, mely szememben ragyog,
és érzem, hogy talán utolsó
láng a nagy lángból én vagyok.

Láng a lángból, mely ezeréve
kifáradt nemzetemben ég
és lángol, önmagát el-éve
amíg a Párka szól: Elég!

Ó, szomorú a láng utolja,
amely csak szenvedő parázs,
de nap a napot egyre tolja
s majd véget ér a kínmarás.

És tűn a népes emberöltő
és népesül a puszta domb:
elásott kincs és néma költő,
kihúnyt lidérc és puszta csont.

Ah, oda fogok menekedni,
ahol már senkisem zavar,
és nem fog vélem dicsekedni
az álszent, hencegő magyar.

S hazámnak géniusza sirva
nem sóhajt véghelyem kövén:
Ah, mely tehetség omla sírba!
mely őstehetség! ősi fény!

PALINÓDIA

1908.

A diadalmas Nyugatnak ajánlom ezt az irodalomtörténeti dokumentumot: az új magyar líra első harcai, sok divatforradalmár tülekedése közt, kétségekben és kedvetlenségekben született. Akkor nem adtam ki, s rég túléltük mindnyájan: először, sokkal később, a Nyugatban jelent meg, s ma is a diadalmas Nyugatnak ajánlom.

A Tisza partján új kalászok érnek
de e kalász mind könnyű, magtalan,
veti fejét, engedve, bármi szélnek
s szegényes, bár ragyog, mint vertarany.
Az ily kalászok, vaj kenyérig érnek?
s nem száll toklászuk léggé nyomtalan?
S ha áll is szűrüt sok meddő kalászom,
be bús lesz első őszi takarásom!

És mást álmodtam. Nem-hazug mezőket,
hol csüggni búzát önnön súlya ránt,
mely légi földből szívott új erőket,
szívet-szemet táplálni egyaránt.
Jó régi álmok! Kinevettem őket
s boszúlni most bánásuk újra bánt.
Min éltem én azóta? Furdaláson,
Be bús lesz első őszi takarásom.

Feledhetném-e a gyász emberöltőt,
melynek sara sarkamon száradott?
a lázasajkú, lázbeszédű költőt
s nyugattá veszni indult holnapot?
áldhatnám tiszta dallal még a bölcsőt,
amely magyarrá búnak ringatott?
hogy friss reménnyel kelvén akarásom,
erőm ne szegné e bús takarásom.

Hogy únott őszöm válván új tavaszra,
feledjem azt, hogy sáros a tavasz,
hogy ne legyek világ cégére, gazza,
hanem, minek érzem magamat, az:
magyar lélek, de nem betegnek aszva,
költő, csekély, de büszke és igaz,
hogy a világ magam becsülni lásson,
s szerény, de áldott lenne takarásom.

ADY ENDRÉNEK

1911.

E rég elavult verset, melyet kedvetlen órában az ismeretlen
Adynak írtam: ajánlom ma a bajtársnak és a jóbarátnak.

1.

Hajdan mint bajnok társa mellett
melletted mentem harc elé:
neked egyfelé győzni kellett,
nekem harcolni kétfelé.

Győztél; s a harc új harcot ellett,
visszáját úntig meglelé,
s harccal a szívem úgy betellett:
alélva kérdem: több jön-é?

Ó te rég ismert ismeretlen,
ki mellé csúful emlegettek,
kinek nem tudtam lenni társa,
de egy anyánk volt: Magyarország:

Mégis vérek vagyunk mi ketten,
bár, ellentétek, együtt eggyek,
harcom a harcod folytatása,
s testvérül szólok íme hozzád:

2.

Kit nem értek, kit sohse láttam,
ki mellé csúful emlegettek,
ki vagy, bár nem szeretsz, barátom,

jobb mind sokan, akik szerettek;
halld, már a hangom alig hallszik,
mint lámpa, melyet elfeledtek,

egyedül és lassan kialszik,
s a koncert egy hanggal fakóbb,
s egy szinnel némább lesz a rajz itt,

hol együtt voltunk hallhatók:
megint álomba hull Magyarhon?
szólnak már titkos altatók.

Még egyedül te állsz a parton,
éjig a bukó napba nézve,
s hogy jő mögötted, nő az alkony

hátad mögött, nem veszed észre:
Ébresztő, ébredj! Vagy kivárod,
mig a hazug hold megigézne?

Neked kell mindent megcsinálnod,
azt is ám amit én akartam:
te kiállod! (Én már kiállok.)

Én már elhallgatok zavartan.
Nem értek hangos lenni. Téged
meghallanak. (Én már meghaltam.)

És kincsemet hagyom tenéked:
elődöm voltál, légy utódom:
az üszköt, ami bennem égett,

máglyádra vetve, elhuzódom.

3.

Nem! amit mondtam, fájdalom volt.
Nem! nem! bűn volt, amit beszéltem,
mikor a szívem arra gondolt,

hogy szálljon el dalom a szélben:
amit zengtem, örökre zengtem,
és nem halhatok meg, ha éltem.

Nem értek néma lenni. Nem, nem!
S szavam pelyhét nem vethetem
idegen ajk sodrába. Ennen

törvényem lenni végzetem...
- - - - - - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - - - - - -

- - - - - - - - - - - - - - - - - -
s mig képet oltáromra vágni,
avagy szinnel igézni bírok

idegen kép nem fogja látni
hajolását acél nyakamnak,
s csak oly istent fogok imádni,

akit én alkotok magamnak.

A «FIAMHOZ»

1913.

(Aladár fiamnak és barátomnak, most is a régi szeretettel, ajánlom.)

I.

Daloljak mindenről, csak róla nem?

Szerényen, későn, mégis megjelen,
egy drága gyermek, a *fiam* valóban,
lélek szerint, mert mint apát a gyermek,
rég úgy tekint: s én friss lelkébe róttam,

mi bús lelkemben friss jövőre termett.
Legszebb virágaimnak ifju kertje,
új tükröm, melynek tisztít tisztasága,
legárvább három éveim neveltje,
fonnyadó törzsem ültetvényes ága.
Ó, három év! és férfi lett a gyermek!
Láttam homlokán az első szerelmet.
Mohó szemekkel falta a világot,
s láttam szemében, amit szeme látott.
Szeme szűrőjén szűrtem a világot
s így elkerültem, ami csunya benne:
úgy néztem mindig e gyermeki szemre,
mint nyugtatóra,
melytől szeliddé enyhült sok vad óra
s könnyebben forgott lázas mutatója,
mint selymes olajtól a zökkenő gép.
Amikor éltem vihara szövődék,
mikor vád árnyalt, gúny lövellt felettem,
mikor kinevetett, akit szerettem,
csodálva néztek csalódott barátok,
s éhező lelkem önmagába rágott
és elmém daltalan volt, téli kert,
melyben csak szívem rossz harkálya vert
únt zajjal fáit kinra tépegetve,
és inségem volt biztos szeretetre,
mint nyugtatóra,
fiam lett fáradt éltem biztatója,
a biztató, a biztos szeretet.

S én most éneklem ezt a gyereket:
úgy jelenik meg ritkuló dalomban,
mint piros levél ritka őszi lombban.

II.

Csupa önzés vagy lelkem és irigység,
mert magadat szereted e fiúban,
gyémántlélektől villogó szemében
új életre szüzen születve, mint új
tükörben régi magadat csodálod,
s új lelkét régi magadért irigyled.
Ha ott kezdhetnéd, ahol ő ma kezdi,
oly szűzen, újra! Ó fiam, de boldog,
de boldog is vagy, egy gyermek szivével
és egy tudós eszével. Ily tükörben,
ilyen lélek tükrében még az élet
ragyog mint egy szegényes gyertya fénye
egy gyémánt gyönyörében visszaverve.
Az én lelkem is volt valaha gyémánt,
de szénné égett annyi lassu tűzben:
sötét most s nem ver vissza semmi fényt!

Számodra meggyujtottam ezt a szént
a makulátlan szeretet tüzével,
mely minden nemzedéket összekötve
amit az idő milliókra bontott,
egy nagy lélekké forrasztja hevével,
s egyetlen küzdő gondolattá olvaszt
apát s fiút, és mestert és tanítványt.
Számodra meggyujtottam e tüzet,
hogy friss gyémántod frissen verje vissza,
megsokszorozva, ifiak szemébe.
Ó bár úgy mint a hűvös, tiszta gyémánt,
fénylene lelked s soha el nem égne!
Nehéz kívánság! Minden szeretet
bilincs, és minden örökség teher.
S én mit hagyok rád, milyen kincseket?
Sok súlyos munka hitvány kezdetét,
félig kigondolt gondolatjaim,
el nem mondott, el nem ért vágyaimmal,
a meg nem tett kötelességeket,
kétségeimnek vívódó hadát,
életlen éltem, és álmatlan álmom.

MÁJUS HUSZONHÁROM RÁKOSPALOTÁN

1912.

1.

Pest utcái között rohanó nép, puskalövések,
rendőr, tört üvegek, népszava, forradalom.
Én egyedül tehetetlenül itt számlálom a percet
nincs hír, nincs újság, villanyosom megakadt.
Néma falun lakom én, hol még az ebek sem ugatnak,
nem bőgnek tehenek, még a malac se visít.
Nádas eresznek alatta topázszemü tengericső csügg.
Hószinü fal, kék árny. Csend, csak a fecske csicserg.
Csak ha a villanyos átrohan itt (és mint a tehén bőg)
sejteni a város szörnyeteges közelét.
Ám most alszik a táj: egy döglött villanyos állong.
Ó bús villanyosom! bús ez a néma világ!
Bús e méla falún az üres sínekre merengni.
Ó jövevény sínek, visztek-e még ma tovább?
Visztek-e még ma odáig, ahol most csörren az ablak,
hol most csorran a vér, forran a forradalom?
hol zajgó tömegen most úr a néma Petőfi
s sarkra az Eszme kiáll isteni ríma gyanánt;
hol tán míg irom ezt, Magyarország nagy betegágyán
vér és kínok közt megszületett a Jövő.

2.

Ó te Jövő, aki jössz és senkise sejti, hogy itt vagy;
jössz és senkise lát; jössz sürü fátyol alatt,
mit hoztál, idegen? mit, mit viszel el? van-e célod
vagy boros emberként ingatod útaidat?
Ah, boros is vagy már ezer őrült eszme borától.
Álmodsz s kóros vágy szennyezi álmod izét!
Álom vagy magad: a mult álma, ki halni szeretne,
s sír, hogy mindene fáj s nem lehet így betegen.
Jöjjön az elhazugult életre halálos igazság,
lesben az utcákon álljon a kósza halál:
minden mindegy már! zúgjon fel a tengerek alja!
hányódjon fel a geny! jöjjön a forradalom!
Jöjjön a barbárság! jöjjön legalább az igazság,
annyi hazugság és elmulatások után!
Jöjjön a lázálom, mely minden bűnt kibeszél majd:
egynek mondja: »Jogok gyáva barátja, remegj!«
Másnak: »Ajkaidon kopott szó lett a szabadság!
s szíved zsarnok volt, öklöd rossz kalapács.«
Másnak: »Álnokul és önzőn fogtál kezet: íme
véres lett a kezed: moshatod a kezedet!«
Mindnek: »Félre vakult csökevény, s ti koholt ideálok!
Nem játék a világ! Látni, teremteni kell.«

ISTEN KEZÉBEN

1914-1916.

FIATAL KATONA

Még élni sem érte az életet,
egy bátor pillantást ha vetett
s az ég, a föld mind ránevetett -
de nem lesz birtoka semmi:
a szépség, épség, ifjui vér,
tudás, tanulás, az isteni ér,
nők biztató szeme - mind mit ér
ha menni kell neki, menni?

De megy szivesen, nem alkuszik,
anyjától könytelen bucsuzik,
bár lelke szeretetben uszik:
sohasem tanult gyülölni.
S ki gyűlölt minden gyűlöletet,
s minden szeretetet szeretett,
nem élhet, aminek született,
mert ölni kell neki, ölni.

Ő nem gyürüt gyürüért cserélt,
szivet cserélt aranyat vasért,
oly kincse volt, ami többet ért,
  mihez e föld aranya talmi:
arany szive, arany mosolya -
mind értünk ingyen adja oda,
s győzünk-e, meg sem tudja soha,
  mert halni kell neki, halni.

MAGAMRÓL

I.
NEL MEZZO...

No s megvagyok már. Lettem ami lettem,
sötét bár s néha könnyekig hasonlott:
hiába! csöpp szőlőszemnek születtem,
mely a nagy naptól édesedve romlott.

Hány rossz madár vas-csőre vítt felettem,
szememet tépve, (e parányi gyomrot,
amelybe annyi fényt mohón föl-ettem),
míg vére könnyé édesedve omlott.

Rossz végzet tölté fürtömet tömötté,
mert szomszéd szemek szögletes-zömökké
nyomtak, ki szépnek, szabadnak születtem,

s nemes-rohadni napmagányt szerettem. -
No s megvagyok már. Lettem ami lettem.
Az Isten sem változtat rajta többé.

II.
S E ZORD NAPOKBAN...

S e zord napokban, mikor olyan olcsó
a lélek s törik, ki hajolni nem tud,
s mint sok halottnak már külön koporsó,
sok élőnek már külön élet nem jut,

csak népbe-hadba; míg a drága korsó
(a test) zuhanva, drága bora nem fut
szét még nagyobb Egységbe, hol utolsó
csöppjét is elnyeli egy végtelen kut;

mi lesz az én lelkemmel? Szerte folysz, ó,
lélek, az ég ürébe? vagy a kertet
trágyázni, földbe, mint katona vére?

(Utolsó korsó, olcsó nagy koporsó,
vak Föld, idd föl a vért, idd föl a lelket,
és lelkesülj magvunkkal a jövőre!)

III.
A SZÖRNYŰ MÁSNAP...

Nem, lélek, nem fogsz tán szétfolyni, még nem;
özvegyül megmaradsz a szörnyü másnap
és lész eggyel több lámpa a sötétben,
egy fájó idege a pusztulásnak.

Égésed fáj csak, de fájásod égjen,
ó lámpa, égj és fájj a pusztulásnak,
és hogy sötét van, hirdesd a sötétben,
s hogy kár volt annyi fényért s kár a másnap.

Légy élő kínja a levágott karnak,
égő emléke annyi régi fénynek,
miket kioltanak e vak fuvalmak.

És majd ha újra ébrednek a fények,
s lengetlen az emberség tiszta lángja,
akkor majd elpihenhetsz gyenge lámpa.

KÉP EGY FALUSI CSÁRDÁBAN

Csárdába falakon
olykor
láthatsz, ha falukon
bolygol,

s únt szemed elmereng
bor közt,
ily képet, mely dereng
por közt,

por között, mely keni
jócskán,
ily képet csüggeni
ócskán:

Közepin klasszikus
bolt áll,
bolt alatt koszorus
oltár

oltáron glória
fény ül,
bús allegória
széllyül,

magas Hungária
gyászban,
Kossuth, igaz fia
lázban,

Petőfi önerét
mártja,
ujjal a hon nevét
áldja,

- mily erő, mennyi láng,
jellem
zsarnok Ausztriánk
ellen -

Fenn: lebegő ölyű,
bús ág,
nagy térdű, bő ölű,
múzsák. -

Csitt; mindez punyva ma,
dalnok!
jó bojtára lett ama
zsarnok.

Múl az év, múlik a
láz is,
szent ügyük már csupa
frázis.

S mi harcok anyja volt
nem cég.
ma csak egy lanyha holt
emlék.

Új év jön és fakad
új láz
az idő harcokat
ujráz.

Ádázabb viadal
buzdul,
ó, mennyi fiatal
pusztul!

Raj jön a tavalyi
rajra,
új kép a falusi
falra.

Azt is majd por keni
jócskán
s búsan fog csüggeni
ócskán.

RECITATIV

Ó, mért nem lettem én muzsikus?
A szerelemnek e tengerén
elúszni - nem mint barna madár
fehér egen: vagy azúr vizen
mely tollát kívül nedvezi csak
s zsírjáról minden gyöngy lepörög
hanem (keserves lelkem ürömcseppjével átitatva puhán,

átjárva egészen, szíva és
foszlódva lassan omladozón,
eltűnve, - nem befulva, hanem
beléolvadva!...

Ó, ti kemény
magvak, ti lelkem magvai, szók!
művészetemnek nincs sava hát
mely felolvasszon annyira csak
hogy a gondolat salakja szent
italomnak színét és izét
el ne, busítsa? Szók, keserű
ős tengerekből üllepedett
szók, rég kiszáradt tengerek alja, ti
felejtett könnyek alja, ti gondolat
kegyetlen izgatói, - ha szótalan
tudnám zenémnek önteni gyógyvizét
tán elringatna - de balzsamomul
szók emlékittas mérgeit oldozám
s fürdőmnek annyi éles a kavicsa
hogy lábam egy seb - s szemvizem oly teli
homokkal, hogy szemem csupa vér.
Ó, szótlan, tiszta, homoktalan
zene! mért nem lettem én zenész?!
Ha festő volnék, tengeri tájt,
hegyekre mászó fák sorait,
hajófüst árnyát, barna csikót
az áttetsző kék tinta vizen
s fehér sirályt a vízre, fehér
felhőt az égre, sötét romot
hegyem csúcsára, víg barikat
az oldalára játszani festenék.
Ó, kép! Ó, színek! Ó, vigasz: alkotás!
Hanem beszédben mondva el, annyi jaj
ahány szó benne: várrom. Itália,
hajók és tenger: tűnt nyarak, életem
s más kedves élet rémei, háborúk,
emlékek, álmok, izgalom, új halál
minden szótagban, új sebek, új kinok
s nem élhetendő életek eleje:
nem a holt színek élete, nyugalom,
tárgyak nyugalma, víg barik írigyelt
tudatlansága, állati szent öröm,
sem a virágok illatos élete
sem szirmok élő selyme, sem ős kövek
vak boldogsága: rejtekes istenek
életlen élte, nagy zene, szent
halál, vak fények, szótalan olvadás. -
Ó, mért nem lettem én muzsikus?!

PROLÓGUS

Kerékjártó Duci jótékonycélú hangversenyére, 1914 nov.

Király, király, közönség...
ezen a bús telen
milyen versek köszöntsék
szined ez estelen?
Zenész, amíg zenéd szól,
figyelve, hangtalan,
tudunk-e mint egyébkor
élvezni gondtalan?
Ó, zongorás, ma rajta,
verd, verd a zongorát,
hogy át ne halljuk rajta
a fegyverek zaját!
S te hegedűs, te gyermek,
a hegedűt rikasd
s nyujtsd bővön a kebelnek
e rittató vigaszt,
s a tompa dobra, melyet
szívünkben ver a gond,
zenédből puha selymet
csavarva jól bevond,
hogy ne halljuk a dobszót,
a tompa gond szavát,
gyermekszívedből jobb szót
bocsáss szivünkön át:
nem tiéd igazában,
ó, harcok istene,
e föld, míg a világon
van gyermek és zene!

De nem léhán felejtve,
de nem mint bús madár,
fejet a szárnyba rejtve,
- a zene ez a szárny -
de nem vakon mulatjuk
időnket, balgatag,
lebukva, léha hattyuk
- s a zene a patak: -
röpítsd, ó szárny, ragadva,
ki tétlen csüggedett,
s jusson víz a patakba
locsolni a sebet.

Ó, zene szent segítség,
patak, mely zengve lejt,
vizeid édesítsék
a könnyek tengereit!
Ó, zene enyhe nedve,
tőled gyógyul a hit,

te vidítod peregve
katonák lábait,
bezengve messze síkot,
veszélyek mezejét,
peregve te vidítod
únt harcok ütemét:
nekünk is zengve mélán
vidítsad a valót:
lásd, nem feledni léhán
kivánunk takarót,
hanem hogy édesednék
a bánat, a bajok,
és lenne kincs az emlék,
mely szívünkben sajog,
valamely kedvesünkről
- kinek ne volna lent? -
egy fiatal fiúról,
ki értünk messze ment.
Talán az anyja mellett
gyermek volt mostanig,
és most ki tudja, merre
szenved, ki tudja, mit!
A lelkünk egyre nála,
minden emléke szent,
s dal lesz, ha hal, halála,
ki értünk messze ment,
dal lesz, ha hal, halála,
ki értünk messze halt
- s a dal a legszebb hála -
zengd nékünk ezt a dalt,
ó, hegedűs, te gyermek:
zengj hálát húrodon,
ne hálátlan keservet,
mely halállal rokon,
s hogy akik messze értünk
ontottak drága vért,
érezzék, drága vérük
nem folyt csak bánatért,
zenész, te szívhúrokból
vágyszőnyeget szövő,
csendüljön ki dalodból
a Béke és Jövő:
zengd, amit Ők *akartak*
- s jaj! meg nem élhetik -:
kik életünkért haltak,
zengj *életet* nekik!

MIATYÁNK

1914.

(Egy bécsi műintézet által kiadott műlaphoz készült.)

Miatyánk ki vagy a mennyekben,
harcokban, bűnökben, szennyekben,
rád tekint árva világod:
a te neved megszenteltessék,
a te legszebb neved: Békesség!
Jöjjön, el a te országod.
Véres a földünk, háboru van,
kezed sujtását sejtjük, uram,
s mondjuk, de nyögve, szomoruan,
- add, hogy mondhassuk könnyebben -:
Legyen meg a te akaratod!
- mint angyalok mondják mennyekben.

Előtted uram, a hon java,
s hulljon a lomb, csak éljen a fa:
de vajjon a legkisebb lombot
nem őrzi e atyai gondod?
nem leng e az utolsó fürtön is,
áldva miképpen mennyekben,
azonképpen itt a földön is?
Megráztál, nem lehet szörnyebben,
már most ami fánkon megmaradt
őrizd meg őszig a bús galyat:
mindennapi kenyerünket add
meg nekünk ma, és gyermekeinket
növeld békére: ha bűn, hogy lábunk
ma vérbe csuszik meg: értük az!
Bocsásd meg a mi bűneinket,
miképpen mi is megbocsátunk
ellenünk vétetteknek: a gaz
tied, büntetni: mienk csak az,
hogy védelmezzük a mieinket!
És ne vigy a kísértésbe minket,
hogy ártatlanságunk tudatát,
mint drága páncélos inget
őrizzük meg bár véresen,
hogy át ne hasadjon sohasem.
Jaj, aki ellenünk mozdul:
megvívunk, készen, bármi csatát,
de szabadíts meg a gonosztul,
mert tiéd az ország,
kezedbe tette le sorsát,
s te vagy a legnagyobb erősség:
ki neveden buzdul,
bármennyit küzd és vérez,
előbb vagy utóbb övé lesz
a hatalom és a dicsőség!

ALKALMI VERS

1916.

Ó, mikor oszlik már a köd?
hol késik a vigasztaló
Örvények és sziklák között
hogy ing a kis magyar hajó!

Nekem már sírni nem szabad,
talán összerezzeni sem
ha látom, hogy a forgatag
elkapja egy-egy kedvesem.

És átkoznom sem a vihart
s kiáltanom borzadva, hogy
csekély deszkánk talán kitart,
de drága vérünk színe fogy.

Nem volna jobb-e, magyarok,
míg rázza hab a mély kabint,
kik itt vagyunk még, egy marok
szorosan összebúni mind?

Dalolni tán vigasztalót,
S vigyázva lesni hol derül,
és szólni: »Kösd ki a hajót!«
ha partot látnánk messzirül?

De jaj, bajában sem barát,
magyar sem érti a magyart,
civódik mint a rossz család,
s olykor még áldja a vihart:

ó, szörnyű! még dicsérgeti,
mert rab tűrövé edz a seb,
s e néma szolgaság neki
vére vérénél kedvesebb.

Ők amíg vérük vére hull
úgy védik itthon a hazát
hogy szívbe fojtják zsarnokul
a gyermekeknek igazát.

Igy jártam én is - nem rege -
és úgy vagyok már, úgy vagyok,
mint rossz családnak gyermeke,
kit egyre vernek a nagyok.

De csitt! duzzogni nem szabad,
szivem! jutalmat ne keress!
Jutalmul: mindig légy szabad,
S ha nem szeretnek is: szeress!

Gondold, hogy könny és vér pereg,
s van méltóbb annyi fájdalom:
s ne sírj, ha vernek, mint gyerek,
hanem zengj, mint a cimbalom!

HÚSVÉT ELŐTT

S ha kiszakad ajkam, akkor is,
e vad, vad március évadán,
izgatva belül az izgatott
fákkal, a harci márciusi
inni való
sós, vérizü széltől részegen,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü malomnak:
  ha szétszakad ajkam, akkor is,
  ha vérbe lábbad a dallal és
  magam sem hallva a nagy Malom
  zúgásán át, dalomnak izét
  a kínnak izén
  tudnám csak érezni, akkor is
  - mennyi a vér! -
  szakadjon a véres ének!
Van most dícsérni hősöket, Istenem!
van óriások vak diadalmait
zengeni, gépeket, ádáz
munkára hűlni borogatott
ágyúk izzó torkait:
de nem győzelmi ének az énekem,
érctalpait a tipró diadalnak
nem tisztelem én,
sem az önkény pokoli malmát:
  mert rejtek élet száz szele, március
  friss vérizgalma nem türi géphalált
  zengeni, malmokat; inkább
  szerelmet, embert, életeket,
  meg nem alvadt fürge vért:
  s ha ajkam ronggyá szétszakad, akkor is
  ez inni való sós vérizü szélben,
  a felleg alatt,
  sodrában a szörnyü Malomnak,
mely trónokat őröl, nemzeteket,
százados korlátokat
roppantva tör szét, érczabolát,
multak acél hiteit,
s lélekkel a testet, dupla halál
vércafatává
morzsolva a szűz Hold arcába köpi
s egy nemzedéket egy kerék-
forgása lejárat:

én mégsem a gépet énekelem
márciusba, most mikor
a levegőn, a szél erején
érzeni nedves izét
vérünk nedvének, drága magyar
vér italának:
nekem mikor ittam e sós levegőt,
kisebzett, szájam és a szók
most fájnak e szájnak:
de ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének!
Én nem a győztest énekelem,
nem a nép-gépet, a vak hőst,
kinek minden lépése halál,
tekintetétől ájul a szó,
kéznyomása szolgaság,
hanem azt, aki lesz, akárki,
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezrek
várta, lélekzetadó, szent,
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmegmentő, kapunyitó,
szabadító drága szót,
hogy elég! hogy elég! elég volt!
hogy béke! béke!
béke! béke már!
Legyen vége már!
Aki alszik, aludjon,
aki él az éljen,
a szegény hős pihenjen,
szegény nép reméljen
Szóljanak a harangok,
szóljon allelujja!
mire jön új március,
viruljunk ki újra!
egyik rész a munkára,
másik temetésre
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!
Ó, béke! béke!
legyen béke már!
Legyen vége már!
Aki halott, megbocsát,
ragyog az ég sátra.
Testvérek, ha túl leszünk,
sohse nézünk hátra!
Ki a bűnös, ne kérdjük,

ültessünk virágot,
szeressük és megértsük
az egész világot:
egyik rész a munkára,
másik temetésre:
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!

PRO DOMO

1916.

Úgy mint a fát, ezer kicsinyek
ráznak és már a nagy fa remeg.

Ó, boldog a dús fa, nem busul:
ha rázzák, drága gyümölcse hull.

Szesznek ma meggyem drága gyümölcs:
Kelyhet ma, versem szent bora, tölts.

Meggybor, pajtások, rajta, kocints:
kicsit fanyar, de egyéb ma nincs.

A hazára az első telt pohárt:
igyunk, ne szóljunk: inni *nem árt*.

Az emberekre a második,
hogy adjon az isten észt nekik.

Most ezt is *szótlan*, harmadikat,
a kedvesem *kisujja* miatt!

Hadd áldozom még e poharat
minden gyönyörért ami megmaradt,

jóért és rosszért, ami csak ért,
bántalmakért és bánatokért.

Fanyar nedü, vérizü, nem csoda:
mert véres földből szülte a fa.

NYUGTALANSÁG VÖLGYE

1917-1920

ELŐSZÓ

Egyszerü megint a versem - de mi ez a fáradt egyszerűség?
Nem fiatal madár szárnyverésének egyszerűsége, nem fiatal szív
dobogásának egyszerüsége már - hanem bágyadtan primitív
mint öregek gyermekes mozdulata - mert nincsen gyönyörűség

számomra már, csak a kevésben - mert elborított a Sok,
rámszakadt hirtelen, mint elbűvölt varban titkos befolyás
zápora százfelől - s megbénított az idegen varázs
hálója - mert idegen nekem a gonosz városok

levegője amelyben élek, és mint gonosz erdőben farkasok
tünnek elém az arcok az utcán, és rémít az élet ezer zaja,
mint egy betegség - mert minden zaj tályog és csúf nyavalya
a Csöndnek testén - mind legalább, mely nemcsak egyforma mintát susog

s zenél bele a Csönd szövetébe - mind legalább, mely nem annyira *egy*
a Csönddel, mint tücskök zaja őszi este - mint záporok
verése nyugodt és lágy földeken - vagy a hab ha zajog
tengerek messze síkjain - szél ha zúg - csillag ha megy

titkos zenével az égi pályán - ó, ha lankatag énekemet
ilyen egyszerüségre hangolhatnám, hogy, ha egy drága barát
meghallgatná egy este, nem tudná, szavakat hall-e, vagy a saját
szívét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet.

BILINCS EZ A BÁNAT

Az nem igaz, hogy nem birod el,
csak sírni szeretsz:
bilincs ez a bánat,
aranyperec,
eltörni szánod:
ily kincset balga, ki eldobál,
habár
baltüzü fény ez a matt opál.

Ó, édes, édes
szomorúság!
Ó, illatos ostor!
Rozmarin-ág!
Uram, ójj meg a rossztól,
hogy ne szeressem azt, ami fáj!
Égi Király!
öljem meg a kígyót, szent Mihály!

Nézd, lelkem, a menny hogyan ragyog:
A csillagok
aranyos morzsája hinti.
(Hát sohase tudhatok
szabadon ragyogni, mint ti?
Futkosni, mint a kis nyuszikák?
Örülni, mint a virág?
Sírni, mint ősszel a fák?)

SZEKSZÁRD, 1915 NYARÁN

A város, mint egy álmos eb,
hever domb alatt, sík felett
kis város: nagy falu
Korán fekvő, korán kelő:
fehér fal és piros tető
zöld fák és zöld zsalu.

Kockásan osztott a határ.
Álmosan nyúl a rónatáj.
Elült a jó madár:
csapdos a buksi bőregér,
az utcán nem zörög szekér,
sem szekér, sem batár.

Tegezben már a nap nyila.
Ébred a szél, az ég lila,
hajlik a búzaszál:
a légben óriási hold,
tüzes, de némán, mint a holt,
mint egy holt labda, száll.

*

Jaj, minden úgy mint hajdanán
s három kereszt a Bartinán
a régi sziluett.
Alkonyba boldogult vidék:
s kint, sorsokat a szelid ég
nyugton magába vett.

Aggódva, sápadt kérdező,
állok az elborult mező
fölött, az ég alatt:
Kit elhagytam: szülőhelyem!
s ki jöttél mindenütt velem:
ég! küldj egy madarat!

A Lila kékbe feketéll,
áll az Idő és máll a Tér,
kilencszáztizenöt -
(Igy csüggtem én a mély egen,
mint régi jósok dombhegyen,
a vén présház fölött.)

SZÁLLÓ NAP UTÁN

(...Szelídre szűri a nyár sugarát
ez a délután
s langy fényfüggönnyel a házak vállát
bevonja puhán...)
- -

Ilyenkor, látod-e, húnyt lelkemre
csókot nyom a nap,
és menni (gondolom) oly jó lenne,
amerre a nap
csak menni (gondolom), egyre menni,
napot nap után,
vonalra ugrani, nem pihenni,
szálló nap után
suhanni, zöldszinü tenger lombok
közt fulladozó
faluig szállani, minden gondot
elhullatozó
lélekkel, túl a Dunára, messze,
szálló nap után,
lombos faluig, hol lombba veszve
nyíl egy kapu tán
elénk s azon át bejutunk egy házba
hűs pitvaron át,
s ott lelne a lelkünk elkáprázva
új túl-a-Dunát,
új túl-a-világot, új világot,
fehér falu sok
mély, régi pamlagu hűs szobákat,
hol védve susog
a függöny; így susog: „Én az ablak
„hű őre vagyok
„és kitekinteni sohase hagylak,
„pillét se hagyok
„ideszállni a külső zajból hozzád,
„mert vám vagyok én,
„s e csöpp szoba messze csöndes ország
„a vágy fenekén:
„majd okosan itten megbú lelked
„(szökött katona)
„és e szoba lesz majd szőnyeg-kerted,
„párnák vadona.
„Künn zúghat azóta az őrült bóra,
„hányódhat a tó:
„itt nézd, a hűs falon őr az óra,
„áll a mutató,
„a percek ostoba gillotinja,
„s a perc fenekén,

„hova nem hat a század szörnyű kínja,
„elrejtelek én,
„én, függönyös angyal, szárnyaimmal:
„ó, jer, te szegény,
„jere fájó fejjel, fáradt ínnal,
„védőd leszek én,
„s szelídre szűrve az ég sugárát
„(jere, szenvedő!)
„oly, hűn megőrzöm a lelked álmát,
„mint egy szemfedő!”

ÉJI ÚT

Nincs lámpa a kocsinkban. Robogó, robogó, világtalan éjjel.
Az a prémes úr, Vajtán aki fölszállt, jól fésült uri szakállal,
egész úti gyertyakészletet vett elő, tartóval, kis tállal,
lassan bontotta újságlapját széllyel
annexiós kéjjel - uszító lap volt, háborús vezércikk,
szinte láttam kezéről csöpögni a vért -
oly büszkén élvezte gyertyás fölényét, hogy az ember félt,
maga bölcsét olvasni az ő fényénél - inkább az utolsó élcig

türte hallani minden szavát az utasoknak, üzletről, háborúról,
türte rabon a lélek: mert nem volt menekvés - a gyertyavilág
csak megszőkítette a mindenséget - a puszta fák
kívül rekedtek - hallottuk, hogy csikorogva surol
a kocsik kereke - de ezenkívül semmise hatolt
ide kívülről - csupán a kerék, a kerék zakatolt:
és néha, ha megsimítottam kesztyűmmel az ablak sárga ködét,
láttam derengeni hóban a messze sötét

téli mezőket - míg egyszerre egy szembe robogó
vonat elcsap minden kilátást - zökken - megáll... mi is zökkenünk -
megállunk mi is. A prémes úr hirtelen elfújja pislogó
gyertyáját (kiszáll) - és mi váratlan sötétbe hökkenünk.
Most jobban érzeni a hideget. A kocsi nincs fűtve. Fázik a láb.
A szemközti vonatban katonák dalolnak. Ökörbőgés messze.
Nagy csuklyás alakok a kerekeket kalapácsokkal kongatják alább,
s kis ijedt gondolatok surrannak szanaszét a baljósló neszre.

gondolatok, hogy mik is vagyunk és hova is megyünk és mi vár reánk,
mi vár reánk *otthon* - ó milyen furcsa is, hogy itt vagyunk távol!
idegenek közt! - és kedveseinket Isten tudja már, hol,
hol viszi és *hova* viszi a vonat, mely lökdösődve ráng
a téli mezőkön - mily fagyos mezőkre rángatja és milyen
célok szerint - kinek a céljai szerint - mert rabok
vagyunk valamennyien - ó, Istenem, ha valamennyien
együvé ülhetnénk még egyszer akik szeretjük egymást, szegény de nyugodt

házakba, kiki maga szeretteivel együvé ülhetne élni nyugodt
halálig mint jámbor állatok - de ez nem volna talán
fontos az ily jól fésült szakállú uraknak akik gyertyájuk szokott

fényével szűkítik maguknak a világot, hogy semmi talány,
semmi sötétség ne maradjon, hogy ne lássák a téli mezőket
és ne gondoljanak arra, hogy mi van ott - mi van messze a téli
mezőkön - ó Istenem, ha még egyszer együvé ülhetnénk élni
kiki azokkal, akiket szeret s nem hagynók el soha őket!

HÁBORÚS ANTHOLÓGIÁK

1916.

Eduárdoknak éljenektül
zengő poéták - visszafullad
szavam - míg szét zuhanva dúlnak

vad ércek és roppanva megdűl
sok büszke fal - vagy mint, ha tenger
lesz a folyóból, fúl az ember,

omlik a torony és a kémény,
korhad a tölgy - ti mint a káka
melynek az árvíz boldogsága

lubickoltak az ingyen élmény
ezrek könnyétől sós vizében
s tudjátok kiszámítva már

hogy meddig szabad nőni szépen
hogy el ne törjön a vad ár:
hajolni tudtok (törni kár!) -

s zenélni, mint a sás, a szélben,
sáshangon - hogy fonnyadtok el
ha egyszer szárazon maradtok!

ha majd a Béke énekel!
hogyan hallgattok és apadtok
ha egyszer elhallgat a szél

s csupán a szív és könny beszél!

(kicsi marad aki ma hajlik!
csöndnél a tűnt hang nyoma némább!) -
azok beszélnek, kik ma némák!

Van némaság, mely messze hallik,
s sok mára visszafulladt ének
hangokkal terhes a Jövőnek!

STRÓFÁK EGY TEMPLOMHOZ

1918 tavaszán

Meg sem néznek, mert tűnt idők divatába öltözött
fiatal köved, és sem új, sem régi egyszerű köntösöd,
de az én szemeim, mint azok igénytelen madarak,
szivesen pihennek meg párkányodon s tornyaid alatt,

mert szép vagy, ó templom! s aki alkotott abban híven élt
egy régi élet, mely régen álmodott álmokból, s régen
reményekből, s régen félt félelmekből kelt elő,
s lélekről lélekre száll máig, s lélekről lélekre nő!

és ezt lehelte beléd ő, s így: *élsz te!* s míg kapud előtt
újságot árulnak és »propagandát csinálnak« a nők,
szoknyás hadsereg, s feltűnik egy-egy fiatal paparc
(ó, kicsinyes élet! világ papjai! ó, törpe harc!):

és mikor azt mondják: *Kereszténység és honszeretet!*
keresztre feszítik újra Krisztust s a szeretetet;
és mikor azt imádkozzák, hogy: *Győzelmet adj!*
cinkos királynak csúfolják Azt, kinek temploma vagy:

te nyugodtan nyújtod a kék levegőbe tornyaidat,
mint két kart, mely elfordul innen s az égre mutat:
nem összetett kézzel imádkozol, hanem mint
a görög szobor, kitárt karral, mely az égnek int

isteneket vágyva ölelni talán; - de tetőd felett
mégis a kereszt tiszteletes jelét viseled,
mely azt mondja: Béke a földön, ember! s ha harcolni kell,
az istenekkel harcolj, és hódíts, mint Izrael!

EGY FILOZÓFUS HALÁLÁRA

In Memoriam
Aemilii LASK
professoris philosophiae Heydelbergensis
Obiit Pro Patria Anno 1914.
In Galicia.

Ész! mikor esztelen csatákba teuton örvény elragadt,
vitted-é magaddal a drága heidelbergai dombokat?
és ha a régi szók gyürűit szellemed megpörgeté,
készen a hivásra multad óriásai jöttek-é
vállukon kivinni a zajból? Vagy, szegény, már rég előbb
a szavak varázs kövéről lesikárltad a bűverőt
és amely évezreken által szítt magába annyi színt
surló szellemed a szent kristályt színtelenre surolta mind?
Ó, hiszen lelkedben nem volt már a szavaknak színe más
mint az építésznek az állvány színe, mint a rajzvonás
színe a mérnök hálójában, - szín és élet, a létezők
szórt pompája, a heidelbergai halmok, a zöld német mezők,
régi nyájas vándorlások szelleme, minden drága táj,
ó, az emlék, melybe minden szónak gyökere mélyre váj,
ó, ez a szókra tapadt vak mult, mely festi folyton a friss jelent:
néma Lét mind, néma Anyag csak, - semmit az Észnek nem jelent
forma nélkül - volt és nincs - s ez a percnyi lét is forma már:
mert az élmény percnyit él, de a forma változatlan *áll*:
nem a *seiend*, hanem a *geltend*, ami mindörökre *gilt*

tiszta és időtlen igazság - forma - zárt és egyre nyílt
új formák felé, az Észnek játszani építősdit és
rakni a formák formáit - míg tisztultan a boldog *Ész*
állványról állványra hágva, heidelbergai halmokon
túl, az örök Formák honában él, és élete nem rokon
élmények süket életével - minden élmény eszme lesz,
s mint a szélben jégcsapok erdőn, összecsengve levelez,
vagy mint nagy barlangban a hangok, vagy tükrös szobában a fény
egymásból születő sugaraknak mért szövevényeit szövén
- és mi más a sugár, mint önnön útja és törvénye? mi más
mint a Fények szelleme és formája? mint a rajzvonás
tiszta szelleme: szín és élmény nemde ón és kréta mind?
Mit nekem ón és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint:
aki csak formákat épít, építményre nem muló,
bánja is, állványának fenyve milyen erdőből való!
légi ácsként fennen él rajt (s szökken a büszke épület!) -
- Kőműves! le ne nézz az útra, mert lenézni szédület! -

Igy bolyongtál, bölcselőm, a heidelbergai halmok alján,
s ültél mely tanárszobádban; s minden messze volt és halvány,
halmok és szobák és emberek arca; és ha néha, mondják,
nagy Igazság-otthonodban apró tények ritka szomját
mint az édes víz szomját a tenger útasa, mint alantabb
sűrűbb lég szomját a légnek útasa, - érezvén ha lankadt
kézzel este kinyitottál valamely könyvet, hol apróbb
tények és nevek nyüzsögtek, Baedekert, újságot, naplót,
elszédültél, mintha a pallér állványáról az útra néz le
formatelt szemével az apró foltos formátlan nyüzsgésre.

És a vad, formátlan tények sodra egyszer lesodort!

Fények s vak szinek zuhantak; s mint vak napban a szende hold
halk és kölcsönzött világa semmibe sápad hangtalan
és hiába sejted már hogy mégis örökre fenn suhan
láthatatlan a tiszta égen: úgy halálos életünk
halhatatlanná halvasztott formaváza is égbe tünt
földi szenvedő agyadból, nagy Törvények időtelen
szellemegébe, melyek élnek s állnak örökre, bár idelenn
senkise sejtené is őket - és te maradtál egymagad -

Mért nem inkább vitted a drága heidelbergai dombokat?

Ó, ha minden vad zavar ellen, durva szín és durva szó
kínos unalma mögött, mint bűvös talizmán vagy olvasó,
marsok örök monotóniáján túl és túl a poros polyák
földek unalmán, túl a rémes záporok árján, sárkapolyák
rothasztó vizein túl, tisztán élne benned a régi táj,
élne nyugodt tanárszobád, amelyre rágondolni fáj,
elképzelni édes volna - élne talán egy drága szem,
vagy talán csak a kis vendéglő heidelbergai kis hegyen,
ahol oly jó volt csevegni, este, mikor lement a nap,
Kantról és Aristotelesről...!

Ó, de minden elapadt!
s tán ha néha megkísérted gondolatokba öltözött
jaj! kegyetlen gondolatokban, törmelék formák között
rejtező emlékeid alját, tépett formák rongya közül,
(melyekkel magad öltöztetted, büszke rá, hogy jól feszül
forma a formára - mígnem érezéd, hogy tűn a test
s önmagában a gazdag öltöny élni és fejlődni kezd) -
jaj! ha néha megkísértéd ezt a munkás, jól csavart
gombolyagod, melyet vak Fátum összekúszált és zavart,
visszagombolyítani - rendre hámozván a forma dús
hócsipkéit, hogy csipkékből égjen elő az élő hús,
szellem igazságok vak alján a Valóság teste, a Lét,
Tény és Lét, az utolsó öltöny, - s ezt lefejtve tűnjön eléd
élményed maga, meztelen mint hócsipkékből egy édes akt:
élmény: meztelen darab élet, multad színei, *logisch-nackt* -
úgy megvillant és kisiklott, mintha fognál fürge gyíkot,
mint arany homok kezedben, mennél jobban megszorítod,
vagy a forrás könnyü habja, annál jobban folyik széjjel
ujjaid közt - vagy, ha mélyebb álomból rezzenve éjjel
emléked kerékfogát a percbe hasztalan csüggeszted,
megragadni álmod omló szövetéből... tán a vesztett
gyermekkar varázsszínét! - jaj! szín és álom eloson
s te maradsz egy eltűnt ízzel egyedül a vánkoson.

Ó, de hol van a vánkosod már, tépett Ész, a Nyugalom?
Heidelberga nyugalma hol van? - Messze, messze zúg a hon:
őrült tények Fátuma vitt el, tépte lelked, életed,
s gondolatoknak tépett rongya így lett lelked, életed,
rongy, mint harci köntösöd... egy szó - rongy! egy név... egy könyvnek címe
cím és név... a rongyolt Formák... s egyre vész a rongyok színe -
mígnem... - ó az utolsó percben, (mikor új színt nyert kipergett
véredtől halovány ruhád is) nyert-e színt egy percre lelked,
színt, még egyszer, minden rongyot messze vetve, ős szinét
- mint haldoklók lelke, mondják, újra éli elfelejtett
életét egy perc alatt, a gyermekkornak édenét,
megtaláltad-e még egy percre a heidelbergai halmokat,
Ész, mikor esztelen halálba a vak Fátum elragadt,

míg a Formák és Törvények fenn vezették rég unott
pályáján, tördelve önnön tükreik, e Fátumot
léttelen is működve folyton, lélek nélkül testtelen,
mozgatván e szörnyű világot, ész szerint, de esztelen
változó matériából a változatlan Tényeket,
szővén millió lélekből a lelketlen Történetet,
gázolván egyenes pályán és süket lábbal és hunyott
szemmel és egy más világból vezetvén a Fátumot.

KAKASVIADAL

Kiáltsa szám, üzenje versem,
amit legjobban fáj üzenni,
hogy mennyire senki és semmi

vagyunk:
kakasviadal, bolhaverseny.

Mert céltalan csak, törpe szolgák,
mi akik ölünk harag nélkül,
s halunk haszonnak hite nélkül,
küzdünk
vakon, mint a kakasok s bolhák.

Hol az emberfaj régi gőgje?
nemesség, élet, érdemesség?
hogy minden a semmiért essék,
s ingyen
vágyunkat az ágyu lebőgje?

S dúljanak bár ingyen csapások:
láva ha kitör, föld megindul
veszni mint önnön ujjainktul
fojtva
hullani: e csapások mások.

Vak szinész és vacogó néző,
érdemelten és érdemtelen
őrült kezünket tehetetlen
nézzük:
de már megállítani késő!

Kiáltanánk: kihez kiáltsunk?
Futnánk: hova fussunk, Úristen?
Rabon, ragadtan és mezítlen,
tompán,
mint a juhok, sírunk és várunk.

DETEKTIVHISTÓRIA

Látod az autót - az autót az éjben?
Hat detektiv ül benne... jönnek értem...

Mikor ott guggoltam a kassza előtt, s jaj, hangtalan
gyémánthegyü fúró fúrt - s a lámpa sárga sava mint arany
kard, a sötétben, a résben, kotort, kapart, keskenyen, élesen -
Látod az autót? most kanyarul, suhanva, kéjesen

az úthajlásnál - ránk vakít két tűzszeme az éjben -
Látod az autót? Itt van amitől féltem:

két fénycsápját löveli fehéren előre - nagyszerű ez!
Fenét félek már! Tudod, barátom, lassankint minden csak mozi lesz

Mikor ott guggoltam a kassza előtt s fúrt a masinám,
akkor is így volt már... modern csudák, peregve, simán,

tudod, a páncélszekrény, a rekeszes lámpa, a gép...
és aztán a ház maga, ablakok az éjben, ujj, de szép!

hat emelet, lifttel, beton fal, acélplafon -
benn rémlő bőrfotelek, leakasztott telefon:

mind, mind mozi csak - látod, itt van már -
Mondom neked, elmegy mellettünk, elsuhan, mit remegsz, fiam?

fénye fátylába vakulva - most! - úgy-e mondtam? - Láttad, amint
feszülten ült benn a hat, s a revolverét tapogatta mind:

ők félnek! - kacagj hát! - Mit remegsz? Jobb volna talán
a fronton? - Piszt! Most ott kanyarodnak a part falán -

Most - Zsupsz! - Ezt jól csináltuk, ugy-e? No fiam, kacagj!
Hm, urak, jól esik a fürdő. Minden mozi csak!

Veszély? Mi az?! Elmegy, elsuhan. - Jobb volna talán a fronton?
Ölik egymást, millió bolond! Mi gondod, és mi gondom?

SZENT MIHÁLY

Régi vers: 1911.

Kinek nevével élek, kardos angyal
önts hevet belém, kígyóval csatázni,
önts hitet belém, ördöggel vitázni
önts, megbirkóznom az örök varanggyal,
† † † Ez a rémek pápája, tiarával,
minőt pápák viselnek és szemekkel,
minőt békák viselnek, s pikkelyekkel
s sárga mirígyek mérges ótvarával.

Rút szemölcsén ragadva nyúl a méreg,
melyre csak rágondolni álmot-orzó,
groteszk, mint a Böcklin-mintázta torzó,
fején nőtt tiarával büszke féreg.
† † † E roppant béka, testnyi súlyu szellem,
ez éjjelente paplanomra mászik
és érzem, hogy a paplan selyme vásik
s eláll a vérem, elszorúl a mellem.

S kezd hangtalan a békák óriása
beszélni s kancsal zárt lelkembe nézni,
erényt dicsérni és Eötvöst idézni:
»Csak az önzőnek nincs vigasztalása.«
† † † Szónoki hévvel szól és nagy kenettel:
»Csak az lesz boldog, ki mást boldogítand,
szegénynek ád s nem feledi a hittant
S nem kenekedik csiklandó szemettel.«

Én mondanám: »Csúf pápa vagy te, lélek,
és tudom, hogy mind ilyenek a pápák,
méregnek azt az erényt prédikálják,
mely nem erény, mert nem erő«, - de félek.
† † † »Boldogtalan, ki csak magára gondol!«
szól, paplan ráncán mérgét lebocsátván.
Olvastad Stirnert?« - kérdeném, de gyáván
elnémulok nyomástól s borzalomtól.

És ő nem némul. Nedves tiarája
s fényes szeme csillámlik a sötétbe -
Ó szent Mihály, leborulok elébed.
Kardos angyal, kinek a fény arája,
† † † kinek nevével élek, fényes angyal,
önts hevet belém, kígyóval csatázni,
önts hitet belém, ördöggel vitázni
s erőt, birkóznom ez örök varanggyal.

Önts belém önzést, angyala a harcnak,
hisz önzésnél e földön van-e drágább?
az Úr önzésre építé világát,
önzés a legjobb köszörű a kardnak,
† † † önzés a harcok legkülömb szitója,
miket az Úr itt rendelt örökössé:
harag és önzés tesz szivet nemessé
s a bátor önzőt a nagy Isten ója.

Miért teremtett ösztönnel s erővel,
ha sutba rejtem ösztönöm s erőmet
énvelem célja van a Teremtőnek
és nem vitázhatom a Teremtővel.
† † † Ős ösztönöm s erőm azt sugja: Nézd csak
te elnémulsz és minden szó a másé,
te elmaradsz és minden rózsa másé:
légy mint a más, oly öklös, durva, csélcsap.

Mért csúf, ha jó szellem, e békapápa?
önzésre nyálkás, élni indulatlan,
és mert nem önző, vigasztalhatatlan
(csak az önzőnek van vigasztalása.)
† † † Önzés angyala, jöjj el, lángos angyal
önts hevet belém, kígyóval csatázni,
önts hitet belém, ördöggel vitázni,
önts, megbirkóznom az örök varanggyal.

BÉNÁRA MINT A MEGFAGYOTT TAG

1917.

Bénára mint a megfagyott tag
s keményre verte zuzmarás
gőg a szivünket, rossz varázs:
most megalázatositottak.

Ajjaj, de hitetlen daloltunk!
Daloltuk a rossz éneket,
a *minden mindegy*-rímeket:
ideje most már mást dalolnunk!

*

Halljátok énekét a hitnek,
halljátok a jó éneket:

többet nem hinni nem lehet!
akik szenvedtek, mindig hittek.
Halljátok énekét a hitnek!

Mert megalázatositottak,
ittuk az ecetet s epét,
tapintottuk Krisztus sebét:
most ujjaink örökre jobbak.
Mert megalázatositottak.

Szemeink is örökre hisznek,
mert láttuk az Ember Fiát
kereszten és a glóriát
kelni nyomában a tövisnek.
Szemeink is örökre hisznek.

Ujjainkat a vér, szemünket
a könny edzette könyörű
igazulásra, gyönyörű
imának Ahhoz aki büntet.

Látásban és cselekedetben
tébolyunk céllá igazul:
mert így akarta azt az Ur,
hogy ne legyünk többé hitetlen!

A JÓSÁG DALA

(Versek, darócban)

1.

Nem csendül a lelkem, mert olyan mint az a fém amely
csak akkor cseng, ha rokon hangját ütik meg közel:
néma hát lelkem, e mái veszett hangoktól mint idegen
vagy mint a felhő, csak csüggök a zord hegyeken

és sírok; de nem jó zápor ez, csupán ködesés
észrevétlen, szitáló, naphosszú, éjhosszú, monoton kormos permetezés,
monoton, monoton, ó csak zuhogna már, vagy villámot szülne, küldene:
mert szép zene az is, a zápor meg a dörgés, hogy érdemes fájva vajúdni érte: szép zene!

Ha nézem a tükörben néma ajkamat: Valaha - elgondolom -
bimbó volt ez, akkor is fonnyadt már, látszólag, csukott szirom,
de mikor megjött az este, a falusi este, és szólt a harang,
haranggá nyílt az ajkam, mint az esti virág, és zengett mint a harang!

2.

Most csönd van és szívem mint a süket föld, erjedő, sötét, meleg,
nehéz virágok bölcseje hajdan, hol megfonódtak bús gyökerek,
vak erjedés hona - Istenem! apró kis érzésmagvak, fekete rossz
mind, s csúf és viszkető, bujva, de buja-makacson sarjadoz,
magzik a meleg, sötét föld méhében, - észre sem veszem,
nem látom, nem tudom, de viszket belül, lassankint érezem,

hogy növekszik lenten, lassan és egyre és fojtva és idegen mint borban a salak,
idegen és gyűlölt és irtanám, mint rablótól megejtett lány
a magzatát, akit gyűlöl: - de hogyan irtsalak,

kis érzésmagvak, Vénség magvai? mert Vénség volt a rabló, érzem: - az Ifjuság
már elhagy és érzem, minden erő és minden erény csak ifjuság,
dús Ifjúság (csak a Dús lehet nemes) - önző vágy, irígy akarat,
ez a Vénség része. A szívnek csúf salakja marad.

3.

Pedig jónak kell lenni, mert ottkünn zúg a háború és csak, aki jó,
mondhatja: Én meg tudok halni, de van jogom élni is: Csak, aki jó,
közülünk legalább, barátaim, csak az tud lélekben maradni szabad
és *tenni* még: az boldog. - A vulgáris csapat,

ki *kívülről* éli életét, annak ma jaj, ha jó,
mert pénz, szerelem, szerencse, az élet maga is - a külső élet - azé, kinek ökle és marka jó:
de pénz, - kastélyok, parkok, nők, szép testek ünnepe, pompa és hatalom itala - mind
méreg lesz annak, ki a Jóság könnyeiből egy csöppet belehint.

Pap vagyok, Barátaim, mert szenvedtem, és most pap vagyok
és mondom, Barátaim, mi mások vagyunk, halljatok:
mert velük élni nem tudunk, se pedig egymagunk,
csak a szenvedőkkel élhetünk, azokkal halhatunk.

4.

Ne mondjátok, hogy semmi a vers! Ó, ha minden szomorú tikkadás
gyümölcsös volna bennünk, édes-teli hússá szikkadás,
s borérés volna kádunkban minden fájdalmas erjedés,
gazdagok volnánk, mert legnagyobb kincs, melynek ára a szenvedés,

ajándékozók, mert legszebb ajándék az áldozat.
Én is azokból voltam, akiknek kincse lett minden kárhozat,
Bányász voltam, és magam, amelyet vágtam, a kő,
nyeső kertész, és magam, amelyet nyestem, a tő.

Bátorság! ez minden: mert van kincs annak, aki az Akarat
csákányát jól forgatja s a bús bányától meg nem riad,
De jaj, Barátaim, a költő csak olyan kincsre talál,
csak olyan kincsre, Barátaim, amihez hozzányúlnia fáj!

5.

Segíts, Szerelem! ezt az egész verset neked énekelem,
mert te vagy a Jóság magva és átoma, szent Szerelem,
ki a testi Szépség fáklyáját tartod a lélek elé
és úgy vezeted a lelki nagy Szeretet felé!

Kéjeddel a kínra, amely nélkül se jók, se gazdagok nem lehetünk,
kínt is kéjjé olvasztva erőt ki adna, ha nem Te nekünk?
S mi lenne velünk e sötétben, hol lábunk mindig fájva botol,
ha Te nem biztatnál fáklyáddal, hogy Fény is van valahol?

Ó, szabadság Rése, első Ablak, melyen az önzés elhagyja magát
mint egy rabságot! Első Szál, mely a vak falon vájva fogózik át
lélek és lélek közt - hajts, drága Mag: mert belőled nő ki a szent Gyökér,
mely az emberiséget befonja és pólustól pólusig ér.

ÚJ ESZTENDŐ

1918.

Idegeimen apokaliptikus
zene tombol, bábeli gyermekágy
a világ, véres lében remeg és
csikorog - ó jaj! ki a kínokban
ki a kínokban vajudó? Én vagyok,
te vagy, mi vagyunk, egy lett mindenki
e kínok apokalipszisában, e
véres ágy vonaglásában, rángunk és
futkosunk, patkány módra, óriás
talpak alatt, jaj! véres és vértelen
kaszák villódzanak a tetemszagú
légben, és torkon lehel a ragály
csontpalotákból idegen zene szól
viharok paradicsoma kibomlik.
Mit szólsz, ég és föld? Mit rántasz, iszonyú
új esztendőkbe, ég? A föld hallgat és
zordan karikáz sötét telében - de egyszer
ébrednie kell, és akkor mit mond majd
változatlan szép tavaszával, mit mond
feldúlt erdeivel, mit mond eleven
erőivel, mit mond rettenetes
ugarain kisarjadó vadvirágok
ezer beszédes szemeivel - Ember,
te züllött, véres, rossz kártyás, éji veszett
játékodból a réten ocsudva, - hogy fogsz
a vadvirágok szemeibe nézni?

FORTISSIMO

Haragszik és dúl-fúl az Isten
vagy csak talán alszik az égben,
aluszik vagy halott is épen -
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sírjatok hangosabban:
akit föl nem ver annyi ágyú,
rezzenti-é gyenge sírástok?
És ne is könnyel sírjatok,
mert a könny mind csak földre hull
hanggal sírjatok föl az égre,
sírjatok irgalmatlanul:

ne oly édesen mint a forrás,
ne oly zenével mint a zápor,
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árvíz,
sírjatok vagy a görgeteg
lavina, sírjatok jeget,
tüzet sírjatok mint a láva!
A drága fiúk hullanak
vérben a hóra napra-nap.
Ne hagyjatok aludni senkit:
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva,
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó, mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sírni,
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjítő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sírás: - mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Mért nincs, ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban - a süket Istenét!

Süket! Süket!...

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.

Jó volna süketen csírázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni - mert ami
nem süket Isten: fájdalom,
míg az Istenbe visszahal!

ZSOLTÁR GYERMEKHANGRA

Az Úristen őriz engem
mert az ő zászlóját zengem,

Ő az Áldás, Ő a Béke
nem a harcok istensége.

Ő nem az a véres Isten:
az a véres Isten nincsen.

Kard ha csörren, vér ha csobban,
csak az ember vétkes abban.

Az Úristen örök áldás,
csira, élet és virágzás.

Nagy, süket és szent nyugalma
háborúnkat meg se hallja.

Csöndes ő míg mi viharzunk
békéjét nem bántja harcunk:

Az Úristen őriz engem,
mert az Ő országát zengem.

Az Ő országát, a Békét,
harcainkra süketségét.

Néha átokkal panaszlom
de Ő így szól: »Nem haragszom!«

Néha rángatom, cibálom: -
tudja hogy csak őt kivánom.

Az is kedvesebb számára,
mint a közömbös imája.

Az Úristen őriz engem
mert az Ő zászlóját zengem.

Hogy daloljak más éneket,
mint amit Ő ajkamra tett?

Tőle, Hozzá minden átkom:
hang vagyok az Ő szájában.

Lázas hang talán magában:
kell a szent Harmóniában.

S kell, hogy az Úr áldja, védje
aki azt énekli: Béke.

ZSOLTÁR FÉRFIHANGRA

Consolatio mystica.

Tudod hogy érted történnek mindenek - mit búsulsz?
A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog
a te bűnös lelkedért.

Ó hidd el nékem, benned a Cél és nálad a Kulcs
Madárka tolla se hull ki, - ég se zeng, - föld se remeg,
hogy az Isten rád ne gondolna. Az Istent sem értheti meg,
aki téged meg nem ért.

Mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogy benned teljesedjenek; - s korok történetét
szerezte meséskönyvedül, - s napba mártotta ecsetét,
hogy kifesse lelkedet.

Kinek színezte a hajnalt, az alkonyt, az emberek arcát? Mind teneked!
És kinek kevert sorsokat és örömet és bánatot,
hogy gazdag legyen a lelked? És kinek adott
annyi bús szerelmeket,

szerelmek bűnét és gyászát? s hogy bűn és gyász egysúlyu legyen,
eleve elosztott számodra szépen derüt és borút,
sorsot és véletlent, világ nyomorát, ínséget, háborút,
mindent a lelkedre mért

öltöny gyanánt: úgy van! eónok zúgtak, tengerek száradtak, hogy a lelked: legyen
császárok vétkeztek, seregek törtek, hogy megkapd azt a bút
amit meg kellett kapnod, és világok vihara fútt
a te bűnös lelkedért!

Mert ne gondold hogy annyi vagy, amennyi látszol magadnak,
mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, úgy nagyobb
részed énedből, s nem ismered föl sorsod és csillagod
tükörében magadat,

és nem sejted hogy véletleneid belőled fakadnak,
és nem tudod hogy messze Napokban tennen erőd
ráng és a planéták félrehajlítják pályád előtt
az adamant rudakat.

AZ ÓRIÁSOK KÖLTÖGETÉSE

Iszonyú szörnyek hevernek utamon de majd csak megküzdöm velük
már érzem ébredni magamban a kábult óriásokat.
... Lelkemben lassankint elfoglalt az önzés minden erődöt
s legbensőbb szentélyére kitűzte sötét lobogóját.

Ő forgatta a Mindegy-buzogányt és gyönyörű derük
közt keserűen tudott járni és keseríteni másokat;
mióta lajhár éveken át csúf hályoga hangos szememre
verődött, megnémult hangos szemem mint dob ha verőit s hártyakopogóját

gyászvatta és fátyol párnázza - csak tompán zengenek át
a legfrissebb színek ütemei is - mit érdekel engem a szín?
lombok sugarak görög romok, mit segít rajtam az idegen szépség
Danaida-lányok - mit érdekel engemet ez már?

Rímeket se fogok itt már csinálni - ne várd a rímeket olvasó
Mit érdekel engem a rím már? vidéki csöndes alkonyatok
ríme, se városi rím, gépkocsi-tülkölés ríme,
jaj, mit segít rajtam? - kis csirkéknek tengerit szóró

falusi lányka, vagy messze kocsmából a hegedü-szóló,
vagy városi villanyos hangja mely egyre csak falja meg ontja meg ontja
a meleg emberi húst - már mindez az eleven nyüzsgés lelkemből kiesett

és lelkem üres hangszerláda, mely zenés lemeze híjján
csak prózai csikorgásokat ad - legbensőbb várában az önzés
ül, kloroformos betörő gyanánt, mert hogy tudta, volna legyőzni másként
lelkemnek óriásait,

mint kábulással?... Meddig fogtok heverni még? Mikor
kel ki vak szemhéjaitok nehéz gubójából az isteni Látás
fájdalmasan? Mikor veritek szét a Lomhaság szörnyeit
melyek elfekszik minden kapuimat

élettelen homokzsákok gyanánt? Ó keljetek, mert bénább vagyok én
a bénánál, s vakabb a vaknál, ki legalább
illatáról érzi a rózsát, hűséről a lombot,
s az egész világot a láthatatlan szeretetről.

EMLÉKEZÉS

A pókhálóra harmat esett:
bús unalmamra egy könnycsepp ma este.

A hold az égen párt keresett,
a széles égen hasztalan kereste!

Már elhallgattak a madarak,
annál hangosabban szóltak a tücskök.

És szinte láttam a fény alatt
ellengni a világot, mint a füstöt.

A fényen valami átfutott,
bársonyok kápráztak előttem.

A hangod is eszembe jutott,
mely elszállt az örök időkben.

EGY PERC, EGY PILLE

1904.

Hopp, ma pille, költeményem
ne szégyenkezz szállani: -
üdvözöllek, új reményem,
örömöm hullámai!
Ti viszitek messze széllyel
széllel béllett vágyamat
és ha elfáradtam, éjjel,
illatos diólevéllel
ti vetitek ágyamat.

Milyen jó hogy vágyam tajték,
könnyű béllelése szél!
Reng reményem habja: rajt még
hajszálamra sincs veszély.
Viharától mitse félek:
én mindig föllül vagyok;
páncélossal sem cserélek,
mint afféle széllel-béllett,
hogy olyan könnyű vagyok!

Hátadon, diólevélen,
vess, habom, hát ágyat itt!
Habon és diólevélen
aki könnyű, nyughatik. -
Ember, a tengert ne célozd
megbékózni: nem lehet!
Hiu hittel ne acélozd,
vak teherrel ne páncélozd
habra hányott lelkedet.

SZERELMES VERS

A szemedet, arcod mélységes, sötét szürke tavát
homlokod havasa alatt, homlokod havát
elfeledtető fényes nyári szemed szédületét
szeretem és éneklem e szédület szeretetét.

Mélységes érctó, érctükör, fémtükör, mesebeli,
szédülsz, ha belevillansz; ki tudja, mivel van mélye teli?
Szellemek érctava: drága ércek nemes szellemei
fémlenek villanásaiban; de mily ritka fém szelleme
tudhat így fényleni?

Mély, fémfényű, szürke, szépszínű szemedben, édesem,
csodálatos csillogó csengők csilingelnek csöndesen,
csendesen, - hallani nem lehet, talán látni sem:
az látja csak, aki úgy szeret, mint én, édesem!

ÉNEKEK ÉNEKE

Salamon király könyvéből.

Szép vagy, ó szerelmesem, szép! Lábadat saru díszíti, ritka drága gyöngyű;
tomporodnak kerülete mint a mesterek kezéből kikerült kösöntyű.

Lábadszára mint aranyszín fundamentumon szökellő karcsú oszlop, márvány;
a te két emlőd nyugalma mint a liliommezőkön legelő két bárány.

Köldököd mint illatozó olajok nyomától síkos szép kerekded csésze
Hasad mint a zaffirokkal rakott elefánttetemnek drága tündöklése.

Hasad mint a liliommal köröskörül megkerített dús gabonaasztag;
karod ámbraszín pereccel, két kezed nehéz gyűrűkkel aranyosan gazdag.

Balkezed a fejem alatt, jobbkezeddel megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon-hegyéhez.

Nyakad mint a Dávid tornya; méz csepeg nyelved hegyéről; ínyed édességes;
fogaid mint most fürösztött tiszta, hófehér juhocskák; ajakad tömjénes

Halántékod mint a sűrű selyem lomb közül kitetsző darab pomagránát
szemed mint a kék halastó; arcod ékességeinek ki mondhatja számát?

Tégy engem mint egy pecsétet a te kebledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra

No szerelmem, gyere menjünk a mezőre, illatoznak künn a mandragórák
már a szőllő is virágzik s kifakadtak ajtónk előtt a gyümölcshozó fák.

DAL, PRÓZÁBAN

A vad tavasz zuhanyát érzed-e, érzed-e zúdulni, kedves?
Gyere ki a szőllőbe - virágos fákkal habzik a hegy
Gyík surran a szurdékban, amerre az ember megy.
A rög szinte él, a nap szinte nedves -

Most könnyű vagyok, úgy-e könnyű? Lásd, tudom a babonát;
Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó!
Érzed hogy árad a szél mint egy tavaszi nagy folyó
jó, jó, meleg, párnás, sűrű - Gyerünk a napon át!

Nézd eleven mappa a táj a napba, minden útja tiszta rajz!
Még föl nem vette a nyári zöldet, csiraváró meztelen.
Hallod a zenét a mandolafán, mint kivirágzott hangszeren?
Zsong, zsong, zsong, zsong - mézillat, érzed? pille száll és méhe rajz.

Létrán egy bácsi hernyózza a fát mint naptárakban régi kép
A hónapok előtt, olyan - mellette gyerek és kutya vig.
Karókat a földön suhancok sorban guggolva hegyezik.
Iszalaggal a vincellér kötözi a venyigét -

Jó, jó, jó így szétnézni szabadon! így ülni a napban a tanya előtt
ahonnan látni a vonatot hogy cammog a róna felett
s a várost, s a széles utcán mászni az apró embereket,
s vidám munka hálójában hegyoldalt és tetőt -

Ó, borok anyja, drága hegy, mámor anyja, munka!
Zuhanj csak, jövendő szüret tüzeivel nedves
nap zuhanya, boldog előleg! felejteni, kedves,
e kábulásban, milyen ősz leshet a tavaszunkra!

KÉT NYÁRI VERS

1.
SETTECENTO

A rossz szellemtől megszállt szép leány
az ágyban fekszik és vacogva reszket;
ifjú barát mellette, halovány,
exorcizálva hányja a keresztet.

A pajkos úrfi egy zúgban kacag,
vakít nyakán a fodros csipkegallér.
Bőg a vénasszony: »Egy misét, Jakab!
Többet ér az üdvösség, mint a tallér!«

Káromkodik a gazda s nem felel
(Phü! mennyi baj: szárazság, sáska, patkány...)
- Ottfön az égen nagy nap ünnepel.
S a kövér kandur nyujtózik a padkán.

A gonosz úrfi esztelen kacag.
A barát arca lángol ijedt tűzzel:
a rossz szellem szerelmes szavakat,
vad szavakat mondat a gyenge szűzzel.

2.
OGGI

Vasárnap napja hullt az udvaron
magányos asszony ült a pitvaron.
Künn minden árnyék fénnyel volt lyukas
szeletlen rekkent a szőllőlugas
s olyan búsan csüggtek rózsák, dáhliák,
mint Krisztus sírjánál a Máriák.
A patakot is látni lehetett
a patakban nem sok víz lehetett
könnyért epedt a lomb a bokrokon,
mint temetés napján a sok rokon.
Az asszony szíve halkan, únva vert
a toronyóra zengve ráfelelt:
bút vert az asszony szíve, bús magányt,
a toronyóra álmos délutánt.
Ó örök őrlő, szomorú malom!
Városban bánat, falun únalom.
Ó hogy áthevül minden vánkos itt
s minden pongyola lekivánkozik
a mellről, mint virágról a szirom!
és kéjbe kókkad minden liliom!

A kert alélt, az asszony ásított,
szellők se borzolták a pázsitot.
Az asszony fölött az únt óra tellt
s eszmélet nélkül lihegett a kert,
mivel az Isten forrón rálehelt.

A RÉGI KERT

I.

Szeretek itt olvasni, a kertben, a szőllőlugas alatt
ahol a könyvre apró kerek fényfoltokat vet a nap -
mind titkos lencse fényköre titkos mikroszkóp alatt,
amelyben titkos porszemek szálló árnyai mozganak.

Itt csak egyszerű virágok vannak: árvácskavirág,
petúnia, muskátli, dáhlia és georginák,
és rózsa, rózsa! - A reggelnek még a zöld gyep örül,
a zöld gyep és a barna lóher az ágyások körül.

Nem tudok én már dalolni cifra mértéken, rimen,
csak ily hanyagon, mint ez a kert dalol, porosan, szeliden,
ahonnan az utcára semmise néz, csak a jegenyeakác
sárga fejével; mert nagyobb szegény mint az emeletes ház.

II.

Talán örökké lehetne verselni rólad régi kert,
vén köhögős kutadról, mely szalma közt fázva telelt,
a tamariszkról, melynek bőre ráncos és durva mint a vén emberé
s mégis oly virágos gyengeszép ágakat nyujt az ég felé!

Gyerekkoromban a levelekbe szerettem harapni mint a csikó.
Tudtam: keserű ízű az orgona, illatos zamattal leveles a dió.
Sokszor álmodoztam diólevél-ágyrul, ott volna délután heverni jó!
Ott volna valami szépmellű kisleányt ölelni jó!

Este ha a kertre a hosszú ház árnyéka lassan ráfeküszik,
sűrű nyári este a forró légben fülledt illat úszik.
Tikkadtan a magas fának üzen akkor titkon a kis virág:
»Te messze látsz, bátya, mondd meg, jön-e már a holdvilág?«

III.

Ház, pince, istálló, félszer körülötted régi kert.
Elül a mi házunk, emeletes, de mégis fehérre meszelt
zöld ablakokkal; oldalt a szomszédé, alacsony, falusi, nádfödeles
(hányszor kihúztam nyílnak a nádat, indián voltam, ki nyilazva les!)

Kert mögött az udvar, a régi félszer ott áll az udvaron
négy vályogoszlopon, benn mosókemence, mángorló, ócska lom.
A vályogról hull a mész. Az istálló is ott van, rég üres, törött az ablaka:
nagyapám virgonc lovai álltak a jászol előtt valaha.

Foltos, szalmás a vályog. A gerendák közt fecskék keringnek. Pincetorok,
hűsöng, nagy hordók, misztikusan, jó pénz, jó mámorok, kadarka-borok.
Szemközt nagy bálvány fakapu néz ki az utcára, zöld rácsos, szép.
S künn a ház előtt évrül-évre eszi az utcát az akácos Séd.

SZÜRET ELŐTT

Sötétzöld színü és tömött a tő,
egy-egy vörös levéllel néha tarka;
édesen lankad, érve csüggedő,
kékes fürtjével a nemes kadarka.

Oly mézes-forró s drágán töppedő,
mint szenvedélyes szerető vad ajka; -
s várakozásban ég a hegytető,
s mosolyog a Nap, a lángtejü dajka.

Várakozásban ég a hegytető,
benn a présházban locsolják a kádat -
ő méla napfény, lankadt dajkaság!

Méla Halál, te nagy Szüretelő,
jöjj, hozd a kést, puttonnyal kösd a hátad,
és halkan nyisd a Pince ajtaját!

ŐSZI PINCÉZÉS

1 - s ő v e r s

mely a Bor szellemének ébredését a Szőlő roncsaiból a Feltámadáshoz hasonlítja.

A nap ocsúja most csorog;
piros levél a venyigén;
a présház felé megyek én;
a nagy kulcs zajjal megforog.

Csöndes a tanya, nincs dolog.
Szunnyad a must a csömögén,
s a pince tikkadt melegén
pihennek boldog óborok.

A sárga murci bugyborog;
ébred a must a csömögén,
mint Lélek a holt váz felett.

Ó pinceszáj, illatos kripta!
Igy leng e bús présház felett
a Feltámadás drága titka.

2 - i k v e r s

mely Krisztus Urunkat a Bacchus Istenhez hasonlítja.

Mert Bacchus is példázza Őt,
a szabadító, szabad Úr,
ki vérét adja italul,
s e vérben kedvet és erőt.

Azért jámborul kérjük őt:
Add italodat, Bacchus úr,
melytől az ember nem busul,
s áldd máskor is e hegytetőt!

s úgy akkor is, meg máskor is,
bár must csurran föl vagy bor-íz
amint a hébért szürcsöli

nyáron, vagy őszi hamar estén
komoly tanulsággal teli
megy haza az igaz keresztény.

RÉGI FRISS REGGELEIM

Régi friss reggeleim nem fogytak el egészen
még néha villan elém bús napjaim sorából
egy nap mely mint aranyos kapú, vakítva tárul
s jövők nyílt csarnokait igérgeti nekem;

mikor, mint gyermek előtt az almát, tartja sorsom
a célt, és emeli, hogy ne érjem el, de lássam
s életem vonata áll veszteg únt állomáson:
egyszerre felsüt a nap, s megindul életem.

*

Ó jéggel béllett barlang! résed nyíl, szomorú szív
melyen benéz a napfény, és lánggá csurran a jég!
Jön egy nemes tanítvány, és hozza ifjú szivét; -
jön messze szeretetről levél, izenet; -
jön szomorú barátom, kit vigasztalni vigasz; -
jön Lánykó, nagy szemében hoz huncut örömöket
- mily öröm énnekem hogy öröm vagyok én neked,
s elindítád a lankadt órát, szivemet!

*

S most úgy peregnek azon percek és másodpercek,
mint dobon a diadal! és életem vonatja
zúg boldog völgyeken át, mert mámor gőze hajtja
és izzó drága szivek fűtik; és fut merészen,

és kattog és kanyarog vígan, ütemre, mintha
nem is tátongana mély se balrul ott, se jobbrul,
amelybe belezuhan talán egyszer, ha fordul...
Régi friss reggeleim nem fogytak el egészen.

REGGELI TEMPLOM

Hadd építek most egy templomot.

Napkeletre nyúl a nagyhajó,
s ha az első napfény rá ragyog,
jó.

Kívül fehér, mint a tisztaság;
belül tarka, mint a képzelet,
pedig rajta semmi cifraság -
gyermeklelkű épület!

A tornya.

Tornya egy, de büszke, szép torony
s mint a kukorékoló kokas,
tolja csőrét égbe hajnalon,
s hinti a sok hangot az.

S apró házak, mint a kis csibék -
s ébredez a kicsi nép.
A toronyból úgy tolong a hang,
mint a ducból reggel a galamb.

(Egy nagy majorság a kis falu,
s már csipogva nyüzsög a napon.) -
De én most a csöndes, hűs falú
templomot rakom.

A lecke.

Falát oszlopokkal emelem;
tűrjetek csak, jámbor oszlopok:
Ki a legtöbb terhet tűri lenn,
tartja leginkább a templomot.

Fenn tizenkét vén Apostolok
- bő redők és szent, komoly szinek -
hirdetik, hogy nem okos dolog
bűnben halni meg.

Térdepelni intenek kemény
stációk;
áll a szószék, magas lépcsején;
zengnek harsány prédikációk.

De a padsor ott köröskörül
lobogókkal szinte elröpül.
Drága zászló, máriás!
Drága ének, csengő, áriás!

Színek, hangok.

Mint a versem, e templom olyan:
int a lecke komolyan,
de mert minden színes-hangos itt,
ez a lecke nem busít.

Ó ezek a zengő, mély szinek!
Vörös lámpák vérzenek!
Szent szoborkák, bókos angyalok
dús fején az arany fölsajog.

Minden ablak tarka, szép üveg:
és ha reggel a pallón az Úr
napsugara jár, a szent ecset,
skárlát csöppen róla és azúr.

Ez a templom példázhatja még
az életet; mély értelme bús;
de ha nézed tarka, szép szinét,
örömökkel koszorúz.

Betetőzés.

Mélyén, ahol orgonája zeng,
a Szentlélek kék galambja leng.
(Ó Szentlélekisten, adj erőt,
segítsd meg a szegény verselőt!)

Közepén a mennyezet falát
kép borítja el:
feltámadás, mennybemenetel
zengi a Fiú diadalát.

Legmesszebb, az oltár szent csucsán
fellegek közt látható
őszfehéren ülve trónusán
Isten, a Mindenható.

S azt hiszem, hogy másról ne legyen
a Háromság neve után szó:
itt ha zárom jámbor énekem,
jó.

KORÁN ÉBREDTEM

Korán ébredtem. Ablakom még
ki nem nyitotta a szemét,
s a Csönd nem hagyta abba a zenét,
örök zenéjét, melyet minden éjjel
elkezd és folytat, míg a durva ember
ki nem üti kezéből hegedűjét.
Egy vékony résből a falon
fény ömlik egy kis vonalon.
Alálebegnek a fogasról
ruháim mint kisértetek,
kisértetei nappali-magamnak,
a rabnak, rútnak, gondolattalannak,
amaz ügyetlen öklözőnek,
kit gyűlölök, ki majd föltámad,
s elfoglalja helyem e testben.
Ölelj, ölelj, ó ne eressz még,
ágyam, te különös vacok,
akit nem szőttelek magamnak,

mint fészkét a madár,
de enyém lettél szolgaságban,
te jó, te jó, te ölelő,
meleg és messze és magányos...

REGGEL

Ottkünn a tavasznak napja ég.
Jaj, nem tudok én fölkelni még!
Lelkemben zsibbad a gyönge vágy
bús testemet marasztja az ágy.

Bénult akarásom csak kesereg!
ó, régi tavaszi reggelek!
Madárfütty, tervek, rebbenő szárny
friss kávé illata, templomárny
diákos friss ész, jó tanulás
nagy reggeli séta, elindulás
ó, versek, versek víg üteme:
ó, játszi munka szent öröme!
kedves várása, virágcsokor!
reggeli csókok, reggeli bor!

A tavasz fénye ma oly sivár.
Miért keljek föl újra? Mi vár?
Kocsizörgés jő az ablakon.
Lovak zaja rúgja homlokom -
szomszéd szobából korhol a sok
könyv, már amit sosem olvasok
beíratlan papírlevelek -
bénult akarásom csak lesereg:
Ó, fáradt, szomoru reggelek!

Mit álmodhattam? iszonyuat
hogy testem ily kimerült maradt.
És mit élhettem? rettenetet
hogy abból ily álom született
hogy szörnyű évek folyama-gyűrt
lelkemben ily sár torlasza gyűlt.

Köröttem fájó haza, beteg
nép - de magam már nem szenvedek
csak fekszem az ágyon lankatag,
mint egy levágott szomoru tag.
Jöhetsz már, nap, tavasz! - a halott
tag meg sem érezi a napot
csak férgei kelnek tőle ki -
ó, lelkem iszonyu férgei!

KÖNYVEK UNALMA

A mások gondolatai
mint fiatal gyönyörü lányok
jöttek egyszer elém:
arcuknak húsa szent keménység,
szemük sötéte fény.

Igérő, idegen sereg,
friss utak fáklyáinak állván,
fiatalsága hí -
De megvénítik szemeimnek
öröklött napjai.

Egy-kettő, s minden: ismerős!
Ti nem láttok, csak emlékeztek,
öröklött, bús szemek!
Az arc ráncot vet, a haj őszül,
amint ti nézitek.

Húsuk lappad, szemük borul;
öregen állnak, körülállnak;
és száz, és egyre több...
Ó jaj, hogyan találjam útam
a vén sereg között?

SZÍTTÁL-E LASSÚ MÉRGEKET?

1919 július.

Szíttál-e lassú mérgeket, illatok átkait?
jaj, rosszabb, aki kába Szók mérgéből tudva szítt
melyektől elzsibbad az ész, és megőrül a Tett -
ó, kárhozat, kiben a szó először született
az ábrándokbahurkoló, álomharanghuzó,
biborszinű, tömjénszagú, trombitahangu szó.
Haza... Szabadság... hallod ezt? ó ember! messze fuss,
mert ellenséged aki szól, zsarnok és háborus:
mert minden édenek neve vad poklokat büvöl
s Kasszandra átkát gúnyosan *visszárul* veri föl.
Hazánk, harsan, s már durva harc dúlja a drága tájt,
s új tusa borzadt oka lesz, haki *békét* kiált.
Eszmét neveznek - és a föld bitókkal fölfakad;
jövőt - és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát - s a nép új nyomort lát, újabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó! de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb; de vigyázz, ki ne mondd,
mert súlyosabb bilincsbe fogsz botolni majd, bolond!
Ó, varázs van a szavakon, hogy a Teljesedés
fordítva értse mind, s legyen elátkozott vetés,
hol a konkolyt arassa az, ki a búzát veti,
s szive melegjén ölyvtojást költsön a gerle ki.

Ember azért, ha jót akarsz, tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat, -
sőt hogyha érzed, hogy a szó, ez álnok gyűtövény,
ártatlan is, csírázni kezd lelkednek mezején,
égesd föl inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett.

SZALADVA FÁJÓ TALPAKON

Én csak azt szeretném tudni, mi lesz ezután?
Annyi lángon átláboltunk, annyi vad csudán,
annyi véres kínon, kékes dekadencián
égő lábbal állunk itt az Óperencián.

Partos Óperenciának semmisége int:
rá sem érünk félni tőle; megtorpanva mind
csak a kínt jajgatjuk, a bizsergő, tompa, kínt,
kapkodva csallános táncban égő talpaink.

Ó, milyen bál bírt bennünket eddig hajtani?
Olyan e homály előttünk, mint a hajnali
köd a bús kicsapongónak, kinek ajkai
kínos csókoktól sebessek, tánctól sarkai.

Krisztus urunk, jöjj, jelenj meg méltóságosan,
fájó lábunk hős kezedbe fogd jóságosan,
könnyel öntözd meg helyettünk imádságosan,
ne engedd, hogy elepedjünk ily halálosan!

A KÖNNYTELENEK KÖNNYEI

Szavak, ti mondatlan szavak,
meddig biztassalak?
Mit ültök rokkant ajkamon,
mint dermedt madarak?

Avagy enyémek vagytok-é,
vagy, rámbízott sereg,
apáktól és egy nemzettől
örökbe nyertelek?

Jaj, a tábornak, melyben a
hadsereg fogva - jaj
a kasnak, melyben fájva nyüzsg
s ki nem röpül, a raj!

Szálljatok szét, gyötrő szavak!
Mit zsongtok itt nekem?
Minden füleknek szóljatok,
és minden nyelveken,

s zokogva, hajh, hogy annyi szív
hiába onta vért,
a könnytelenek könnyei
legyetek a honért!

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Tél tél után, év év után,
négyszer hajtott a galy,
vakon, nagy kényszerek között
harcolt a bús magyar.

Harc harc után, nyár nyár után
ötször lehullt a lomb:
oly híven adta mindenét,
s oly ingyen, a bolond!

Ki vérünk ízét ismered,
tégy vallást, karszti kő,
s ki jól tudod jajunk szavát,
vad omszki levegő,

valljatok, magyar csillagok,
védjétek a magyart:
volt-e dalunk, vagy sóhajunk,
mely nem békét akart?

Mint aki méccsel intene
balgán, a Nap elé,
ugy lobogtattunk álmokat
a Szeretet felé.

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Ó, mécsünk nem világított:
házunk' gyujtotta fel
s gyűlölet pokla lett a hely,
hol élni, halni kell.

Szakadjatok ki, bús szavak!
Sem élet, sem halál:
egy őrült nemzet eleven
megnyilt sírjában áll.

S a sírt népek veszik körül,
öröklő káröröm;
és kígyó csúsz a sír fölött,
de virág nem terem.

Kígyók közt, marva, fájva, halld,
a költő éneke
s sziszegve rokkant ajkamon,
óh népek nemzete,

egy ezredévből, nagy világ!
riadva, földadog -
Hazámnak hangja, gyenge bár,
de néma nem vagyok.

ISTEN FOGAI KÖZT

Olyan az én lelkem, mint egy különös gyümölcs, mely lassankint minden ízét és zamatát kiadja valamely óriásnak marcangoló fogai közt. És néha úgy tűnik föl, hogy ezek *igazi fogak*. Amikor Erdélyben bolyongtam, havasalji sötét városkában, és kiértem a sziklás emelkedéshez, szemben a havassal - fehér sziklák voltak, magányos fehér sziklák, egészen kívül a városon - olyan szomorú - - semmit sem lehetett már látni ott, semmi elevent, csak ezeket a köveket, és lentebb a vörös és kopár agyagot, és fönt az égen a felhőket, amelyek alkonyra mintha lejjebb ereszkedtek volna - nehéz és darabos, töredezett fehér, masszív felhők voltak. Hidegek voltak a felhők, - minden hideg és kopár - minden oly *ásványi*, minden élettelen - a föld, a sziklák, és ott fenn az ég is, a tömör felhők, fehéren, mondom, beágyazva az alkony messzebb pirosába. A város, az élet nagyon messze volt és nagyon semmi volt már, jelentéktelen kis sebe a földnek, elveszve, minden mögött. Itt magam voltam melegen eleven, hideg sziklák és hideg felhők között, kis kegyelem-résben, tornyosodó föld és sűrű ég közt. Lecsukló sűrű ég közt - mert szinte már rám estek a felhők. Ó, milyen csöpp kis reszkető élet voltam a végtelenben! És rám csuklott a sűrű, hideg ég. Közelebb jött darabos, fehér felhőivel, mint óriási fehér fogakkal, az alkony piros foghúsából. Ó borzalom! lenn a fehér sziklák is nagy fogak voltak, a vörhenyes föld puha foghúsában. Egy óriásnak idomtalan, tördelt fogain jártam én! Ó borzalom! a szikla emelkedett, és a felhő jött lefelé. Csöpp meleg élet, két nagy hideg fogsor között álltam. Puhán a kemény sziklán. És jött a felhő, jött az alkonypír. A fehér fogak közeledtek! A piros foghús mozgott! Csöpp kis meleg húsfalat, reszkettem.

Ó boldog nagy fogak, ki fogai vagytok, - akik közt örökké vergődik a keserves Élet? Ide-oda lökődünk, apró falatok, az iszonyú Szájban, míg elporladunk a piros foghús közt. Mi ez a nagy Közöny, az Élettelen, aki az Életet rágja? Ó borzasztó Shiva! vagy élet vagy te is, vad és meleg élet; s csak fogaid hidegek, óriás Őrölő? Engem a fogak hidegsége kísért; és megdöbbenek magunkon, vakmerők, kik e vak fogakból házakat faragunk magunknak.

CSAK A DALRA

I.

Egyenes úton mentem én -
ti kitértetek jobbra-balra.

Ti szavakra figyeltetek
én csak a dalra, csak a dalra.

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

Némulj meg, pajtás, ne kiálts
és vedd a sírást hasztalannak:

aki hallotta ezt a dalt,
a szíve süketült meg annak.

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

II.

Gondolj a zengő tengerekre!
gondolj a Sorsok iszonyú
muzsikájára, szent ereklye
csókjára, titkos alkonyú

szigetekre, bús-badar

ópiumokra, meztelenbe
fúlásra, múlás, indulás
csengetyűjére, esztelenre,
vad valóságra, mely varázs...

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

III.

Ti szavakra figyeltetek:
s szomorú a szavak hatalma:

nem hallatszik át a dal.

De hát jobb volt-e énnekem
menni nem nézve jobbra-balra

a hang után mely őrületbe csal?

bitók alatt, ágyúzúgásban,
vakok módjára, millió
csapdák közt, béna megszokásban
s hipnotizálva kábuló

fővel menni, bús ital

rabja módjára, csak a dalra
figyelve menni, különös
züllésben, semmi mást se hallva
és minden célra közönyös...

Szörnyü dal volt, szörnyü dal!

IV.

Némulj meg, pajtás, ne kiálts,
és vedd a sírást hasztalannak:

aki hallotta ezt a dalt,
a szíve süketült meg annak -

Szörnyü dal! Szörnyü dal!

CSILLAGOKIG!

Ó szomorú téli sötét, te szennyes fekete bársony!
örülök annak a kis résnek a függönyömön,
mert rajta a végtelen Terek mélyébe látni,
csillagokig!

A szomszéd szobákból az Élet örök ritmusa, alvó
kedves életek lélekzése, - ó, ti
meleg Erők titkos munkája, kik jöttök az Idő
fenéktelen mélyeiből!

Élet vagyok én is, meleg erő, - gyűlöljön aki rossz!
Magyar korok mélyeiből, nagyapákon, apákon át
ideértem ahol kilátok a csillagokig,
csillagokig!

Gyűlöljön aki rossz! S szeressen a jó! Mert nem nézek én mást ezután
csak testvértüzek lobogását, nem hallok én mást ezután,
csak testvéréletek ritmusát tér meg idő
fenéktelen mélyeiből!

Aludj, barátom! s építsd erőidet a jövőnek!
Aludj, testvér! ó, bár mind testvérek, emberek, lelkek,
kéz kézben, erőt erő táplálva, mint áram áramot,
törnénk föl csillagokig!

SZIGET ÉS TENGER

1921-1924

ÖRÖKKÉK ÉG A FELHŐK MÖGÖTT

(Vallomás helyett hitvallás.)

Az első könyvem első oldalára a »soha-meg-nem-elégedés« himnuszát írtam be... Nincs jogom hát panaszkodni, ha ma is elégedetlenül futok még; sokat szereztem, sokat el is dobtam; egy vállrándítással; gesztusaim idegesek voltak és türelmetlenek; soha le nem ültem egy pillanatra sem; gazdagságomban szegénynek éreztem magamat és fáradtságomban nyughatatlannak; nemcsak a könyvembe, homlokomra is fel van írva a »soha-meg-nem-elégedés«. Futottam hősen, szüntelen, lélekzetlen; olykor szinte elbukni látszottam; s hasonlítottam ahhoz a fához, melynek koronáját földig csapja a szél... Mi tart fönn? Mi a gyökér, mely nem szakad el? mely elpusztíthatatlan táplál valami kimeríthetetlen erővel? »A hit az élet ereje: az ember, ha egyszer él, akkor valamiben hisz... Ha nem hinné, hogy valamiért élnie kell, akkor nem élne...« Ezek a szavak, Tolsztoj szavai, járnak az eszemben, s vizsgálom, mit hiszek? Ó, örökkék ég minden felhők mögött; kiirthatatlan optimizmus!

Hiszek abban, hogy élni érdemes. Talán nincsen célja és értelme, mert »cél és értelem« emberi fogalmak: a világnak nincs rájuk szüksége. A világ több, mint minden emberi; hiszek a világban, mert eszem el nem éri.

S mégis hiszek az észben, hogy ameddig ér, hűséges szolgája annak a Valaminek, amit el nem ér... Építse életünket: s ahogy egy vers jobb lesz és nem rosszabb, ha az ész építi (csak ott álljon az építész mögött a gazda is!) - akként legyen már egyszer jobb életünk. Esztelen iszonyokon ment út Európa (esztelen volt az én életem is): jöjjön, most már az Ész!

Én hiszek a harcban, az ész harcában a vak erők ellen, melyek: a világ vak erői, vagy az én lelkem csüggedései és indulatai... Igaz: ezek a vak erők hozzátartoznak ahhoz a minden észnél magasabb Valamihez, amiben végre is meg kell nyugodnom: de a harc is hozzátartozik, s az is, hogy eszem a saját törvényeit kövesse, s aszerint vezessen... Magunk is része vagyunk tán a vak erőknek: de ezt bízzuk csak a vak erőkre...

Vallom azonban a bölcsességet is: harcom nem megy túl a józanság vonalán: magamban is érzem ami ellen küzdök, s tudom, hogy minden rombolás engem rombol. Nem is rombolni akarok, inkább építeni: az ész halkan, hasson a tényekre, mint a delej: nem ellensége az erőknek hanem egy erő a többi közt, együtt építve velük. Az erők a múlt, az ész a jövő: egymásba kapaszkodó fogaskerék.

Magyar vagyok: lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el: a világot nem szegényíteni kell, hanem gazdagítani. Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrzök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja? A magyarság színét, a magyarság kincsét! De mily balga volnék, ha ugyanakkor más színt, más kincset el akarnék venni, vagy meggyengíteni!

Én hiszek a testvériségben: a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják a koncertet. Nemzet ne a nemzet ellen harcoljon: hanem az ellen, ami minden nemzet nagy veszélye: az elnyomás és a rombolás szelleme ellen! Micsoda leckét kaptunk ebből éppen mi, magyarok! És micsoda hiba: másnak tenni, amit magunknak nem kívánunk - holott már avval, hogy másnak megtettük, ajtót nyitottunk neki, hogy velünk is megtörténhessék.

Én katholikus vagyok; azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló k a t h o l i k u s igazságban! Másszóval: hiszek i g a z s á g b a n, mely túl van a politikán, életünk helyi és pillanatnyi szükségletein: az én egyházam nem nemzeti egyház! Nem vagyok puritán: én üdvösségemnek nem elégséges az, ami szükséges: ami itt és most szükséges.

Hiszek a feleslegben. Abban, ami túl van családon és fajon; abban, ami túl van a meszelt falakon. Elvégre lehet élni meszelt falak közt is; de ez nem katholikus élet. A fal véd; de zár is. Én képeket akarok látni a falakon, hogy újra kinyissák elém a világot...

Hiszek a művészetben, mely kinyitja elénk a világot, mely kiröpít a pontból és pillanatból, mely katholikussá és a kozmosz polgárává avat; l' a r t p o u r l' a r t ez és mégsem l' a r t p o u r l' a r t: mert éppen az, hogy nem helyi és pillanatnyi célért harcol, éppen az teszi egy nagyobb ügynek harcosává. Hiszek a művészetben, mely nem tagad meg semmit, sem a l' a r t p o u r l' a r t-ot, sem a naturalizmust de túlnő mindeniken, mert nem rabja semminek. Hiszem, hogy érdemes...

Hiszek a lélekben, mely szereti a világot; annyira szereti, hogy újracsinálja, annyira szereti, hogy meg sem elégszik vele. Ha érdemes a világ, érdemes szeretni is, érdemes másolni, érdemes a fantáziának folytatni is. Hiszek az alkotásban, mely a lélek nyelve; nem mindenkié, csak a magasabb lelkeké; mint a nyelv sem minden állaté. Hiszek a munkában...

Χαλεπά τά χαλά. *Ami szép, az nehéz; az anyag ellenáll, s az én lelkem csüggedései és indulatai... Hiszem, hogy ez a nehézség is hozzátartozik a szépséghez, mint a harc és szenvedés a világhoz. Hiszek a harcban, mely szüli a vágyat a békére.*

S hiszek a békében. Hiszek a harmóniában, melyre vágy a lélek, a szépségben, melyért kiáltoz az anyag, a szeretetben, melyért epednek a népek. Hiszek a nehézben, hogy nem lehetetlen! Ha nem hinnék benne, magam tenném lehetetlenné. Oly bűn, melyre nincsen föloldozás. Csak a hit teheti lehetségessé.

Ember vagyok, s hiszek az emberben. Nem is az emberben. Az ember vakon botorkál; de a világ nyitja és súgja útjait. Az ember primitív lény, de az állat még primitívebb. Nem állatot kívánok, nem is embert! Többet!

S ha néha elfáradok, s az állatot és anyagot irígylem: ez nem hitem megtörése, csak erőmé, mely nem semmi, de nem minden... Derék erő, s majd megnyugszik egyszer, de nem fogy el. Hiszem... Nyugodt kinccsé lesz és örök haszonná.

RÉGEN ELZENGTEK SAPPHO NAPJAI

A líra meghal. Nagyon is merész
kezekkel téptük a kényes leány
hegedü-testét, vad-vad hangokig
csigázva, hogy ma már csak nyögni tud
s hörögni mint halódó... Nincs ütem
jajában többé, nincs se szó, se tag:
az értő agy s zenés szív nem beszél,
csak a tüdő liheg, csak a torok
kiált s a szédült gyomor álmodik.
A líra elhal, néma ez a kor.

Kinek szólsz, lélek? Mondják, milliók
nyögését nyögd ma, testvérek vagyunk
s mit ér a szó, amely csupán *tiéd*?

De istenem, hát testvér az, aki
nem hallja meg testvére panaszát,
ha nem *övé* is? Önző a világ:
csak közös inség, közös láz, közös
zavar dadog, - a többi csönd s magány.
A líra meghal, és a szerelem,
mint a galambok csókja, hangtalan.

Óh kedvesem! magunknak szól a dal.
Régen elzengtek Sappho napjai.
Csókolj! A líra meghal, és a bús
élet a kettes csöndbe menekül.
Az ember hajdan ember volt, s szive
itta az embert, testvérszív; - ma nyáj,
megúnt baján kérődző. Légy sziget
s várj napot a mocsárból! Különös
gubók szülhetnek pillét. Mit tudod?
Az istenek halnak, az ember él.

KÖNNYŰ DALT SZERETNÉK IRNI A KEDVESHEZ

Hol vannak a régi könnyü dalok?
Szalagok, *volant*, csokor, fodor
lengése hajad lengéseihez
és ékszerednek fénye szemed
villogásához: durva dísz.
Táncod méltó, hogy utána dalok
szalagja lobogjon, tíz meg tíz.

Hol vannak a régi könnyü dalok?
fürtödbe fonni, ruhád köré
csokrozni, fényleni homlokodon
és rímek forró csókjaival
körüllehelni, hogy ne fázz,
hogy melegítsen csók a hideg
évszázakon át is, száz meg száz?

Hol vannak a régi könnyü dalok?
Tán a szél vitte el őket, a szél,
mint virágpelyhet, a gaz közé,
vagy a villám lobbantotta föl,
mely oly sűrűn gyúlt s oly közel!
Vagy súllyá itta szárnyaikat
a könny, a könny, ezer meg ezer!

Hol vannak a régi könnyü dalok?
Óh, könnyesek ők már és nehezek
s mind mélyen a lélek sejtjeibe
szívódva, némán él s vele hal:
nem lobogó, nem villanó -
lásd, lelkem könnyes sejtje dalol
téged, millió meg millió!

IDEGES ESZTENDŐK

Emlékszem... A Szerelem jött, galambszeme volt,
halkan jött, mint a galamb, és halkan dalolt:
de a hangja oly meleg, véres-puha volt,
hogy lelkem könnyes forróságban fuldokolt.

S egyszerre a Félelem nagy lámpái kigyultak,
eltakarták az álmokat, eltakarták a Multat.
Szent zablák, kötelek nyúltak, lazultak, lehulltak:
de a forró kapcsok, a húskarok, összeszorultak.

Óh kedvesem, a szél elállt, a viharnak vége van:
ám a tenger egyre zúg még körülöttünk nyugtalan,
kapcsainkat megcibálja, ráncigálja bús-vadan.
Lelkünk nézi a sós vizet remegve, de szomjasan.

ŐSZINTESÉG

Őszinteség... Óh hogyha a szív
oly tiszta lenne, mint hegyi víz,
könnyű, mint vers, ami rímre megy,
és egyszerű, mint az egyszeregy!...

Fa vagyok, a lábam sárban áll,
ezer álmom vétkes kört csinál
s lelkemben úgy eltéved a fény,
mint egy labirintus ösvenyén.

Tán zöld bozót, gazos labirint,
talán csupa kőfal kacskaring:
mélyén, hova Röntgen-láng sem ér,
mily szörnyeteg lakik és henyél!

A szó ott tévedez, elmarad...
Fond, Ariadném, szent fonalad,
és ahová sem *igen*, se *nem*,
tán elvezet majd a szerelem.

Hogyan mutassa a föld magát,
ha az ég nem küld feléje sugárt?
Fa vagyok, lábam a sárba tapad,
de karjaimat már vonja a nap...

PESTI ÉJ

Én így szeretem ezt, spaléta nélkül,
mikor keresztet vet reám az ablak
keresztlécével, és a hold bekékül
szobámba, jaj! hogy éjről-éjre kapjak
a bús Mosáshoz, mely lelkemben öblög,
titkos kékítőt. Óh be mar a lug!

Tiszta éj vize, töltsd szinig a csöbröt,
és szent alázat, oldj belé hamut! -
Kutyám halódik és állati kínja
hörgését csurrogatva reves éltem
teknejébe, olyan a hangja, mint a
vízvezetéké, mely csepeg az éjben.
Óh kínok cseppje, mely követ kivájna!
Vigasztalan sötétség! állati
egyedülség! ha elég mélyre fájna
belém keserved, talán mint aki
erős szöggel szögezve egy keresztre,
úgy csüggnék Isten eleven keresztjén,
amelyre minden élet rá szögezve
kínjaik föloldódnak a keresztény
»lelkek-egyességében«. Drága oldás,
hol kín a kínnak titkos orvosa,
mert eggyé, mint a kereket a forgás,
olvasztja mind a szívek ritmusa,
mely az Élet ritmusa. Minden bűnöm
oldódjon az Életbe! Hulljon, hulljon
kereszt ágyamra, lúg szívemre! Szűnjön
külön életem kicsi kínja! Múljon
a Minden-Élő kínjaiba! Csöpp lesz
melyet az Úr szent tengere lep el...
Fű... ember... állat...
S a Halál se több lesz,
mint két ing közt egy meztelen kebel.

JÓZANSÁG

Alszol mellettem. Repkedő szemed
kék madarát, két fürge madarát
kalitba csuktad.

Korholva nézem bolond lelkemet:
elhagy, és föl-le kémli vonalát
egy furcsa útnak.

Jer vissza, lelkem, nem való tehozzád
a bizonytalan ösvény messze hosszát
bódulva bolygani!

Elég volt járni, elég volt keresni,
két oldalt lándsás kapukon belesni,
záporral csorgani.

Száraz tetőnk alá ma behuzódva
az ablakon berémlő vert bozótba
új bajra ki ne szökj...

Lélek les ott künn lelket, mint a kobra,
s a gyűlölségek száz Medúza-szobra
mered a lomb között.

Óh, előrefutós meg visszatérős
lelkem, drága kis ebecském, be félős,
hogy nyomod ottveszik,

ha nem von vissza a szent vágy, a jó láz,
mint bölcs szimat, mint erős, ritka póráz,
az alvó kedvesig...

A HARMADIK EMELETEN

Óh micsoda reggel! Szemem semmit se lát
a négyszögü ablak szürke tábláin át.
  Ólomlemezekkel
vannak beszögezve; s azt hiszem, talán itt
csak vidám kedélyed világa világít -
  óh micsoda reggel!

Jó így lakni, édes, magoson, magoson,
mikor ragyog a kék, tavaszon, tavaszon
  s mint sziget az égben,
horgonyzó léghajó szőnyeges lakásunk
és kívülről csupán egy-egy fecskét látunk
  suhanni a kékben.

De még jobb, de még jobb - mikor nincs más világ,
csupán az emberé, s szemünk fecskét se lát -
  ilyen szürke télen,
mikor nincs más világ, csupán az emberé,
akkor még jobb, édes, ki se látni belé
  s lenn tudni azt mélyen.

Ez a mi nagy próbánk: kínjait érezni
s köztük ős, szent, vidám magvakat őrizni
  - simítsd hozzám orcád! -
Látod, hősen, tisztán, s boldogan maradtunk,
előttünk köd, mögöttünk köd, és alattunk
  egy elsüllyedt ország.

BOGÁRKÁK JÓ HALÁLÁÉRT

Meghalt. Többet meg se moccant.
összecsukta fényes szárnyát,
mint egy páncél szemfedőt,
mint egy halványuló
zománcú kettős szekrényajtót,
melynek fénye érc, agát...

Két ujjam, mint két kis angyal,
jött el érte, jobbrul-balrul,
koporsóba tette őt,
melynek falai magukba
itták rég-elgyúlt gyufáknak
maradozó kénszagát.

Ennyi volt csak könnyű pokla!
Az se zárta tán sokáig
foglyul a kis repkedőt.
Már a márciusi vizek
jöttek és a korhadt fán át
beszűrték az éjszakát.

Beszűrték az édes éjet
s boldog-meztelen maradva
a nagy Mindenség előtt
úgy cserélte csöpp húsát
s a sáros földet, úgy cserélte
a világot és magát.

Kis testével, mely mig élt,
csak szállt és rángott ég és föld közt,
most a Végtelenbe nőtt
elvegyülve. S múlt a nyár
és telt az ősz, s a házak állán
tél eresztett jégszakállt.

S jött az új tavasz. S az évek
így suhantak. Én Istenkém,
ég és föld szövője, sződd
egybe minden bogárkádat,
engem is majd kedvesemmel
s szűrd reánk szent éjszakád!

ESTI MEGÉRKEZÉS

Az esti sötét
halk mezei lelkét
a mohó kilométerek
bús messzibe nyelték.
Kocsim ablakait most
veri a fény,
két sorban a lámpák
jönnek elém.

Tépett takaró lett
már a sötétből;
csak az ég, a nagy ég
fut velem a rétről;
kiejtik az utcán
a csönd mezei
csokrát a kiránduló
fáradt kezei.

De harsan a lángok
lármája, a lámpák
csilláma szemembe
csengeti lángját.
Máshol az éjszaka
csendje halálos:
itt villan a villany
és villog a város.

Idelenn a város
villanya villog,
de fenn a nagy ég
száz csillaga csillog:
a villany a földi,
a csillag az égi,
a villany az új,
a csillag a régi.

A JOBBAK ELMARADNAK

Utak, kik szétszaladtok a hazába
és sorompókra leltek oly hamar,
ne vigyétek ki bús hirünket innen.

Csak mint a fuldoklóét ujja csücske,
áldozat bárányáét szalagok,
csak mint hegedhetetlen sebnyílások.

Minket lekötve tart egy furcsa léthez
mágus Szokás vagy szoptatós Remény:
álmodunk és vergődünk álmainkban.

Husunkba tépünk, mint az elvarázsolt;
némák vagyunk és süketek; a vér
betölti szánkat, vér kavarg fülünkben.

Őrületünk előtt már semmi korlát:
ó jaj, a táblákat mi összetörtük!
ó jaj, bölcs véneinket megtagadtuk!

Nem előre kell nézni a magyarnak:
a régi erkölcs jobb volt; régi mód,
régi szavak, régi ész, régi oltár.

Megvonva tőlem jövők jósa lenni,
barbár korok vátesse visszavágy
mikor még Róma állt s az ősi Vallás.

Ó magyarok! haragszik tán az Isten!
Havas tavasz korbácsa sujt; a nép
nyomorog s a gyilkolásban leli üdvét.

Jön a Barbárság, mint havas tavasz,
korbáccsal a kezében; már az ének
eresz alá némul; és az a Jobb,

aki nem ért és elmarad korától.

PETŐFI KOSZORÚI

1923.

»Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?«

Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?
Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?
ünnepe vak, ünnep, s e mái napoknak
szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
mint az olcsó gyertyák.

Szabadság csillaga volt hajdan a magyar,
de ma már maga sem tudja, hogy mit akar:
talány zaja, csöndje
és úgy támolyog az idők sikátorán,
mint átvezetett rab a fogház udvarán
börtönből börtönbe.

Ki ünnepli ŐT *ma*, mikor a vágy, a gond
messze az övétől, mint sastól a vakond
avagy gyáván bujik,
s a bilincses ajak rab szavakat hadar?
Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal
hozza koszorúit.

Óh, vannak koszoruk, keményebbek, mint a
deszkák, súlyosabbak, mint hantjai kint a
hideg temetőnek!...
Kelj, magyar ifjúság, tépd le a virágot,
melyet eszméinek ellensége rádob
emlékére - kőnek!

Kelj, magyar ifjúság, légy te virág magad!
Nem drótos füzérbe görbítve - légy szabad
virág szabad földön:
hogy árván maradva megrablott birtokán
mondhassa a magyar: »Kicsi az én szobám,
kicsi, de nem börtön!«

Avagy virág vagy te?... légy virág, légy vigasz!
Legyen lelked szabad, legyen hangod igaz
az ő ünnepségén:
Koporsó tömlöcét aki elkerülte,
most hazug koszorúk láncait ne tűrje
eleven emlékén!

A GYÉMÁNTSZÓRÓ ASSZONY

Éjszaka ez, testvér!... Szükség van a fényre,
vetni amaz őrült asszony útjai elébe:
kit tántorgóvá vakított szörnyű vesztesége.

Óh, hány fiat vesztett! mennyi vagyonát
taposták szét talpas, süket katonák!
idegenné zárták tőle legjobb otthonát.

S azt se tudja már, hogy lába merre lép:
jobbra is, balra is árok, meredék
s minden lépten szórja, veszti kincsét, erejét.

S míg gyémántját, gyöngyét így hullatja széllyel,
ékeskedik csináltvirág- s üveggömbfüzérrel,
mely gáncsot vet lábainak, ahogy küzd a széllel.

Lámpása a szélben, - hagyta - kialudt:
vak tátongó mélység szélén fut és egyre fut -
mégis fény ragyogja be, s nem sötét az ut.

Nem a csináltvirág s üveggömb ragyog,
hanem az a gyémánt, amit elhagyott:
még az árokba is utána ragyog!

Ragyogj, gyémánt, ragyogj! szükség van a fényre,
szegény őrült asszony útjai elébe;
mert anyánk ő s a miénk minden vesztesége.

VERS, APOSTOLOKRÓL

S jött az Eke és átszántott a földön -
de ki fog a fölszántott földbe *vetni*?
Hol a jó mag, és hol van aki szórja,
a méltó kar, mely könnyen lendül égnek?

Hol van Péter, aki látta a Krisztust
s látását bölcs lélekkel őrzi s osztja?
És hol van Pál, kinek nyelve hegyén az
»ismeretlen Isten« neve kilobban?

Az Antikrisztusok megsokasodtak;
az ég illata elveszik e bűzben:
Uram, aki vagy, adj jelet magadról,
igazgasd tévedt ebeid szimatját!

Nem a kenyér a minden, sem a fajták
állati tülekvése, ami most van:
krisztustalan próféták, mondjatok már
legalább annyit, hogy nem *ez* a Krisztus.

A Szentléleknek gőze megapadt ma:
tartányaink' betömte az aludt vér,
tudásunk megfogy házaink omolnak
és gépeink, mint szíveink, kihülnek.

Nem a holtakat szánom már: az élő
ma százszor holtabb; az eke nem új mag
számára tört utat, hanem kidobta
földünkből a régit, és elaszunk most.

Vadakként hát, barlangjaikba sunyva,
kik egymást téptük, s még véres vicsorral,
jobb struccfejünket néma kéjbe dugni
s szennyes kortyokban hörpenteni Istent?

Ha nem *igennek*, legalább a *nemnek*
hangzani kéne; a *nem* is talizmán,
a *nem* is lélek, vigyétek a véres
csorda elé, tán meging s hátrahőköl.

Tán *nemet* vettek és *igent* arattok.
Kisebzett és fázik a meztelen föld:
siessetek! hogy új buza borítsa,
mielőtt az esztendő megöregszik.

A VÉN KÖTÉLTÁNCOS

I.

»Nosza feszítsd ki font köteled
kösd lábra táncos cipellődet.
Fogd kézbe hosszú súlyzórudad:
tudnád-e még, mint egyszer tudtad?
Amíg élsz, ugrálj! Lássuk, hires!
Győzi-e jobban más ha kiles?
Kilestük titkod, csináljuk is
még néha-néha cifrázzuk is.
Lépted habozó, bokád remeg,
könnyekbe vakul gyönge szemed:
de a mi falkánk halad, halad
előre, vissza könnyen szalad.
Felhők mezője lábunk alatt:
mit bánjuk, mi van a felhők alatt!«

II.

Addig beszélnek: fogom magam
kihozom súlyos aranyrudam
fölveszem táncos cipellőmet
vonom kötelem felhők felett.
Jól tudom, mi van a felhők alatt:
szájas mélységek, szúrós falak.
Mint roncsolt arc a fátyol mögött,
olyan a táj és rajta a köd.
Szikla kisebzett, föld megrepedt.
Görcs húzza össze a hegyeket.
Borzong a bozót, az erdő fut,

lázas a város, elakad az út
minden bérc fojtott tűz-csobolyó
vonaglik ágyában a négy folyó.

III.

Kínpanoráma! iszonyu sors!
Óh bús bátorság, mire sodorsz?
Bár volnék könnyű, hólyag gyanánt,
ne látnék semmit, jó vak gyanánt.
Szirt engem öklel, tűz nekem fáj
fojtó folyó és tályogos táj.
Kásás hidegláz! zöld szédület!
Lerúgom táncos cipellőmet.
Szorul a szívem, ámolyodom
vad vízbe ejtem aranybotom.
Óh folyó, ránts le iszapodba!
Vak tűzz, égess el kicsapódva!
Temess el, erdő! taposs el, út!
Boldogtalan ki magasan fut.

Hegedűk hervatag szava, párás virágok
illata, mosolyok szomoru zamata,
szivembe hasztalan vet új zenét csirátok,
csirázni sziklaként nem hagyja bánata.

Ó milyen bánat ez! Milyen kór? Melly bal átok
fogant meg? Melly adósság szörnyü kamata?
Talált ebet növeltem, játékos barátot,
s gonosz szelindekké nőtt, rámvicsorul foga.

Tán árva magamért, tán az emberiségért,
talán csak semmiért... Ah, értse, aki még ért
valamit, bánatom... Szók, szók, ti pártütők,

kik hajdan ami volt értetlen, megsugátok,
és fegyverré a bút edzé harmóniátok,
mért hagytok így dadogni most a világ előtt?

ÖRÖMRŐL DALOLTOK

Örömről daloltok? - Ne vigan, ne hangosan!!
Óh szenvedni kell még! az öröm még messze van.
Pányvád el nem éri. Boldog réten fut, suhan
vagy hever zöld fűvön. Mennyi erdő, hány folyam
közte és közötted! Az öröm még messze van. -
Vad ijesztett, ág szúrt, tüske tépte szórt hajam:
futottam feléje - vert a szívem nyugtalan.
Eltévedtem szörnyű völgyek útfogóiban.
Örömről daloltok? Az öröm még messze van.
Óh szenvedni kell még! Küzdj tovább, lihegj, rohanj,
tépd a sötét sűrűt, úgy érhetsz ki az arany
fényre, zöld tisztásra, véresen, de boldogan!
Örömről daloltok? Az öröm még messze van.
Tudod a nevét már? Ki ne kiáltsd hangosan!
Friss fehér tüzekkel boldog réten fut, suhan.
Pányvád el nem éri: az a perc még messze van:
S akkor is csak szolga... Akkor is csak új iram
más valami cél felé... Akkor is még csak olyan
mint szép paripád, mely vágtat, és majd lezuhan
s tán kiadja lelkét, mire veled szomjasan
igazi hazádba ér, mely ki tudja, merre van...

BORÚS NAP; DE KEZD MÁR KIDERÜLNI

Veranda. Zord nyár. Borzas fák a réveteg
függönyön át... Mit csóváljátok fejeteket
mogorva fák?

Holnapra újra szép idő lesz. Akkor én
közétek állok... Várjatok izgága vén
tépett királyok!

Palotátok lámpása meggyullad megint,
Fényben álltok, és fejeteken meg sem ing
koronátok.

Lábatoknál táncol a könnyü bajadér,
mord basa-fák! selyem kendőben a ledér,
vörös virág,

akit lengve a kerti ágyás szőnyegén
gyerek-szemmel tegnap egész nap néztem én
kedvesemmel...

Vigyázz, virág: el ne szórd könnyű keszkenőd
a szélbe kint; - hogy holnap kedvesem előtt
szép légy megint!

Kedvesem hallod? künn egy kis madárka szól.
Ő okosabb! ő nem rosszkedvü, tudja jól,
hogy jő a nap.

Nyughassatok, fák! itt a piktor, festi már
ecsete kékre a nagy kupolát: sugár
feccsen az égre...

ABLAKNÉGYSZÖG

Az ablaknégyszögön zöld falomb hajlik át;
alatta léckapú és keskeny kerti ut,
amely egy idegen telek szívébe fut
a felső sarkig, és elveszti ott magát

szemünkből: ennyi csak szobánkból a világ.
Látjuk a gyér gyepet, néhány levél laput
az út szegélyein, s nem tudjuk, hova jut
az út, ha megpihen, könnyű szolgálatát

megtéve? és kié e kert, hol sohse jár
senki, csupán a szél kaput ha néha tár -
nézd, most a nyílt kapun belép egy kis madár!

Csak lép, és nem repül! nem rezzen szárnya sem
Ez a madár a vágy, halk vágyunk, kedvesem:
megúnta itt magát és átmegy csöndesen.

ERDEI LAKÁSBAN

A piros téglalépcsőn sárga foltokat
vet a késői napfény. Óh, maradj, maradj!
Lásd, egész nap tied vagyok. S már e piros
lépcső egy-éjszakai börtönömbe hív,
szobámba, amilyenben élek az egész
éven keresztül, úgy hogy gyűlölöm ma már
megbúni benne, bár csak éjszakára is.
Nem élőnek való az. Óh, mily iszonyú
feledkezés, mily őrület, milyen beteg
vonzás vihette, szent királyom, csüggeteg
néped, hogy börtönt rakva önmagának, ős
pompád elől vermek közé búj? Átkozott,
aki először szükségen túl házat a
házra rakott, hogy lenne emelet, s aki
falat védett a fallal, míg betonból és
betűből és aranyból ez a labirint
fonódott, mely ma fojtogat, hogy tégedet,
apánk, királyunk, kincsünk és örök jogunk,
pénzért fizessen, aki egyszer, mint magam
e kőhinárba csúszott, s kisebbek legyünk
a csöpp állatnál, mert az veled szabadon

néz szembe, végtelenség! Egyszer, igen, én
egyszer kiugrom, meztelenre vetkezem,
mint a vadak, letépek mindent, ellökök
betont, betűt és aranyat, mint evezős
tengert taszít, hogy révbe jusson. Izgatott
karral lököm ki partod és arcod alá
magam, szakadtan, űzten, fájva, véresen,
ruhátlan és vadan, mint réti farkasok,
hogy láng-, és jég-, és kő-, és tüske-ostorod
verje halálra szegény csupasz testemet!

DAL AZ ESZTERGOMI BAZILIKÁRÓL

Épen olyanok mint otthoni dombjaim:
alattam, fölöttem egy kis darab *enyim*.
Távolabb a város, és túlnan látszik a
szemközti dombról a komoly bazilika.

Hoc erat in votis... S ne jutna legalább
a jóknak annyi föld, hol megállhat a láb
nyugodtan és bölcsen, s kinyúlhat égig a
lélek, mint dómjával ott a bazilika?

Rossz föld, de megterem itt legalább a csend
virága, nyugtató lótuszom, s odalent
kertem az egész táj, hol óriás csiga
kétszarvú dómjával e bölcs bazilika.

De túl már cseh határ... Idegen katonák
s szuronyos szólamok szorítják a Dunát,
mely ma friss ér helyett zsibbasztó pántlika:
áldástalan nézi a hős bazilika.

Egy kis darab *enyim*... De hát hol a *mienk*,
amit épúgy védjen a törvény és a rend?
Hogy bölcs nemzeteken bíró ököl s iga
legyen, miért hagyod, óh szent bazilika?

Ne bánd ma, lelkem! Itt fölülről egyhatár
minden; és kék és zöld, s szálló szem s gyors madár
tanítják, hogy nagy az Isten és kicsik a
nemzetek, és a Menny külömb bazilika.

Óh ős Templom! azur architrávod alatt
tűrd és áldd meg ezt a csöndes fecskefalat.
Csönd van itt; csak egy egy kocsi- vagy talyiga
zörg föl a városból, s zeng a bazilika.

Mérföldjáró öreg csizmákban a vihar
erretoppan olykor szürke lábaival:
az se soká marad; elszáll és nincs hiba:
mint orgona után néma bazilika.

FREE TRADE

Komoly édes dombok muzsikája! Szerte
hang, szín, zamat, illat, simogatás verte
muzsika! Öt érzék ezer muzsikája!
Komoly édes dombok muzsikája! Fáj a
lélek, ha felétek remegve, a lármás
emberi hálókba veri szegény szárnyát,
melyekbe befonva frivol ádáz jajjal
komoly édes dombok muzsikája, nem hull!
Óh jaj, Magyarország! - Titeket is össze
vagdalna az Ember, határba kötözne,
ha lehetne - de ti, komoly édes dombok
muzsikája, örök derüben borongtok
ködötök alatt, mely testvére a fénynek:
Ki vetne határt a sugárnak, a szélnek?
illatnak és színnek? neked, komoly édes
dombok muzsikája, te szerte beszédes?!
Ki szól a viharnak!: »Itt a vonal: állj meg!«
Ilyeneknek nincs őr, se sorompó. Ámen.
Nevet a föld rajtad, bús vámok igája!
Zenélj, komoly édes dombok muzsikája!

CSONKA MAGYARORSZÁG

Bár lenne a hangom tiszta és éles, mint intő csengőké!
A tiétek zavaros, mint mocsarak habja! ti leborultatok az Ércbálvány előtt! döntsön az erőszak!
s döntött az Erőszak...
mi jogotok beszélni többé?
Nekem van rá jogom!
ti elhánytátok a Kiáltást: mint bolond a fegyverét! nem kiálthattok már:
én elkiálthatom:
Óh Igazság, te egyetlen kiáltás! egyetlen fegyver! Jerikó trombitája! szólj!
falak, omoljatok hangjaitól!
gerincek, borzadjatok! Európában! és Amerikában!
mert borzasztó az Igazság a gerincekben!
mit érnek a ma-épített falak körülöttem?
ott borzad az Igazság a kövekben! ott ég a hegyekben
árad a vizekben! Óh tiszta, éles trombita, zengj!
ne hallgass sohase!
egy napig se! egy óráig se! egy pillanatig se! mint ahogy
nem hallgat a fájás az idegben, míg megvan a betegség...
nem hallgat a vonzás a kőben, hogy természetes irányában essék...
nem hallgat a madár, míg fészkébe nem tér...
nem hallgat a folyó, míg tengerbe nem ér...
nem hallgat a szél,
míg él...

*

Nekem van rá jogom!
Én elkiálthatom:
I g a z s á g !

Ti eldobtátok ezt a szót, mint bolond a fegyverét,
szegény testvéreim! s csak gyenge izmotok maradt,
csak puszta kezetek, meztelen
mely bilincsekbe verve, ha üt, csak önmagát ütheti esztelen
sem lázadni nem tud, sem meghajolni az Ércbálvány előtt igazán -
de hát az Ércbálvány hazája lettél-e, hazám?
Van-e reményed abban?
a sötét utakban?
Nem! - Csak a napban!
mely éget a kövön és ragyog a patakban.
Ti azt mondtátok: Döntsön az erőszak!
s hangotok zavart most, mint mocsarak habja.
De én azt mondom: dönt majd az erős Nap!
Kitárom tiszta szavamat a Napra.

*

Ti eldobtátok a trombitát
de a trombita zeng tovább,
zeng, nem a ti kezetekben,
hanem a vízben, a hegyekben,
Erdélyben, felvidéken,
az égen,
s bennem!

Én sohse mondtam: »Dönt majd az erőszak!« - most mondhatom: »Nem! Nem!«

SZENT KIRÁLY VÁROSA

Esztergom. Előhegy.

Az első szent király itt született, s azóta
szent város ez: szent és gyámoltalan.
Paphercegek, néha paraszti, néha
királyi vér, akkomodálta vén csuzos
lába alá, faragott tarka zsámolyul.

S némelyik oly dicső zsámolyról álmodott,
mint a pápának Róma; s agg tanárok
eszét, s rossz talján piktorok kezét
bérelte: jó öreg papok játéka volt ez;
tán olykor balkezes; de hagyján; mert az Istent

szolgálták ők is, és az életet! Nekik
köszönöd e látványt; balról a kerek
templommal, melyet, mondják, ama nagy Dóm
legelső álmodója épített, kicsiny
próba gyanánt, hogy élve lássa még csodás

álmát: a fő Magyar Templomot! Én is, én is
nekik köszönhetem ma ezt az órát:
templomot látok én is, és talán
elmondom most, vén álmok s játékok között,
ami oly rég ül nyelvemen. Sötét kor ez,

barátaim! Szörnyű rabságból ébredünk
s átallunk szabadságért küzdeni.
Templomokat romboltunk, s rá nem érünk
építni; jó ha még saját ledőlt falunkat
fölrakhatjuk, hogy elbújhassunk szégyenünkkel!

Küzdeni? Más korok küzdtek könyvért, keresztért,
ostyáért és zászlóért: ez nekünk már
mind semmi volt. Mi már a Semmiért
harcoltunk, mint üres gép, barbár századok
harcánál szörnyebb harcot. Egymást vontuk az

ágyúk elé. Óh, szent István király! a te
csatáid jobbak voltak. Karddal a
kard ellen! hogy a magyar ölyv galambként
üljön a szentek vállán, s hordja tőlük az
Isten póstáját! - Hol az Isten? S hol a harc,

mely még békét igér? Ma minden harc eretnek
sárkány gyanánt kölykezne... Hol a pápa,
koronát adni? Templom kellene,
magasság, mint e Dóm, mélyen a közös égbe
emelni vak fejét a bolond, vert magyarnak!

Hol vagy, István király? Bölcs vessződ kellene!
Balgán mentünk el és csonkán jövünk meg,
gyászmagyarok! Mit álmodoztok a
Botond bárdjáról? - »Nincs idő ma falakat
rakni, se nézni«?!... »Agg papok játéka«?!... - Jobb

játék volt az, nem ártott senkinek! S talán
nem árt e vers sem! Bárcsak játszanánk
örökké, mint e gyermekek, kik ostort
kötöznek odalenn magukból, kéz a kézbe
fogózva, és egymást lendítve diadallal!

ÁDÁZ KUTYÁM

Ádáz kutyám, itt heversz mellettem.
Amióta a gazdád én lettem,
ez a hely a legjobb hely tenéked:
nem érhet itt semmi baj se téged.
Rajtam csügg a szemed, hív imádás
együgyű szálán csügg, boldog Ádáz.

Mert boldog ki jámborul heverhet
valami nagy, jó hatalom mellett.

S te jámbor vagy, bár olykor asszonykád
bosszújára megrablod a konyhát
s csirkét hajszolsz vadul a salátás
ágyakon át: jámbor, noha - Ádáz.

Elcsavarogsz néha messze innen,
el is tévedsz kóbor hegyeinkben:
avagy titkos kalandjaid vannak.
Ág tép, gonosz ebek rádrohannak,
zápor is lep, szőröd-bőröd átáz:
ázva, tépve jössz vissza, kis Ádáz.

Visszajössz, mert ugyan hova mennél?
Hol lehetne egyéb helyed ennél?
Szimatokból ezer láthatatlan
ösvény vezet téged mindenhonnan
hívebben, mint bennünket a látás:
minden ösvény *ide* vezet. Ádáz!

Tudod, hogy itt valaki hatalmas
gondol veled, büntet és irgalmaz,
gyötör olykor, simogat vagy játszik,
hol apádnak, hol kínzódnak látszik:
de te bízol benne. Bölcs belátás,
bízni abban, kit nem értünk. Ádáz.

Óh, bár ahogy te pihensz lábamnál,
bizalommal tudnék én is Annál
megpihenni, aki *velem* játszik,
hol apámnak, hol kínzómnak látszik,
égi gazda, bosszú, megbocsátás,
s úgy nem érteni, mint te engem, Ádáz!

NYÁR

Esik a nap!
Szakad a súlyos, sűrű zápor
zuhogva istenigazából.
Állok, s nyakamba hull a lángderűs ég!
Óh gyönyörűség!

Részeg darázs
ráng körülöttem tág körökben,
ide röppen és oda röppen:
visszatérő csapongás, lenge hűség...
Óh gyönyörűség!

Hangos virág
kiált, bíbor szinekkel esdve,
hogy jöjjön már a bíbor estve,
hogy halk pohárka harmatok lehűtsék:
Óh gyönyörűség!

Tornác fölött
szédülve és legyet riasztva
fúl a cseléd, liheg a gazda:
álmai: friss sörök, mély pince, hűs jég...
Óh gyönyörűség!

Boldog a nap:
de boldogság a vágy gyürűsse!
Boldog a nap, s vágyik a hűsre...
Szeretlek s bújok tőled, lángderűs ég!
Óh gyönyörűség!

A SZIGET NEM ELÉG MAGAS

Arcom olyan borus (így mondod), mint szomoru ablak
érdes üvegből, mely nem a napsugarat veri vissza,
sőt a sötét szoba vak búját pingálja a fénybe
ünneprontóként. Körülöttünk árad a lombok
ünnepe, égre feszülnek a kert rab erői, az ég langy
ujjakkal simogatja a kertet. Házam a napban
énekel, és szerelem vet fátyolt kandi szemeknek
pitvara oszlopain. De az én arcom borus. Óh, tán
érzem: csak sziget ez! Tán távoli tengerek ádáz
sója zavarja izét a virágillatnak. Előttem
sanda jövő, körülöttem népek nyomora, tikkadt
gyűlöletek hálója, önös kormányok öröklő
versenye, vér, vér, vér... Nem apadt el az ösztönök alja,
könnyű zsilip szegi csak, szomjas kontárok ügyetlen
ujja alatt. Ártér a világ, ártér Magyarország
véres iszappal. A föld iszamós, s már érzem a dombot
ingani házam alatt. De ezen nem sírok. A múló
perc a miénk. A többi az Isten dolga. Talán ő
öntöz a vérrel csak s trágyáz csak a szennyel. Az inség
tengere nő s el is önthet. Az emlék fennmarad, állván
tűnt szigetünk tetején, mint kincses zátony a süllyedt
Atlantisz vizein, s tán száz ily zátonyon épül
majd az uj és szebb Atlantisz. Hiszem ezt. De az arcom
mégse vidám. Ne okolj! A vidámság ünnepet illet,
lombokat és madarat s kivirágzott kertet. Az *Ember*
ünnepe távol még. Ki pihenhet célja előtt? S hány
megfeszülés kell még a jövő Atlantiszig! Én sem
nyughatom (óh, babonás sziv!) öröm közt bár! A jelen kincs
mint a jó levegő, nem elég soha! Többet, örökké
többet, amíg élünk! A sziget nem elég magas...

EGY FONNYADÓ BOKORHOZ

Fonnyadó, sárgúló
ribizkebokor,
neked ősz már ez a nyár!

Virágod lehullt,
gyümölcsöd leszedték,
vén galyad is pereg már.
Leveledet görcs
húzza össze, mint az
öreg ember tenyerét;
s éjről amint éjre
tép a kölyök szél,
te kopaszodsz legelébb!
Szerte még a szőlő
érik a napon,
csupa zöld és fiatal:
szerte a virágok
arca kipirul
színük örömriadal:
csak te ejted el
lombjaid egyenként,
mint pénzét egy bárgyu agg:
lombod közt aszó pár
szem gyümölcs, aludt
vércsöppek, piroslanak:
rajtad egy bolond
keserű magyar fej
égbőlesett szeme jár:
fonnyadó, sárgúló
ribizkebokor,
neked ősz már ez a nyár...

CSÖVEK, EREK, TEREK

Bálint-klinika

Csövek,
csövek,
kórházi cellám falain,
hideg és meleg vezeték,
hideg, meleg, rideg csövek
erek,
erek,
erekkel folynak a falak,
erekkel eleven a ház,
eres nagy szürke szörnyeteg:
hideg,
meleg
folyik szét, árad és apad.
Hogy fojt a vattás levegő!
Hő gőzben hullámzik a ház,
piheg,
remeg,
lázas nagy szürke testüreg:

rengnek a falak, búg a lift,
élő sejt módján minden ágy
hideg,
meleg
vacogó lázakat cserél,
vacogó életet cserél
(az élet árad és apad)
(beteg)
(beteg)
cserél élőt és holtakat.
S az élő fullad és fogoly,
de a halott kimegy, kimegy,
mehet,
mehet,
szabad mezők közé, ahol
fölötte föld, alatta föld,
egészséges szép barna föld,
erek,
terek,
és minden sejtek szabadok
és a halott megéled ott,
míg *itt* az élő haldokol.

REKONVALESZENCIA

Szekszárd, 1925 Gyertyaszentelő

Szép téli napsugár! A föld most
lombtalan,
de arany:
mint a munkálatlan aranymű.

Mária ünnepére ballag
az anyóka
a templomba.
Vén tüdeje issza a harangszót.

Ma korábban ébred a lusta
csitri lány.
Este bál...
Dalol, amint harisnyáját húzza.

A fákat, hogy megint rügyezni fognak
irígyli a
kálvária
három sovány keresztje a dombon.

A medve is kinéz ma vén odvából:
de visszabuj...
Nagyon is új
ez a bolond boldogság és félős?...

Mint öreg úr, sétálok a napban,
a ház hosszán
botozván;
rád gondolok s ingó örömeimre.

Olyan vagyok tán, mint a dombtető vén
keresztje?
vagy mint a medve?
vagy mint a föld, fák, anyókák és lányok?

Anyóka tipeg bennem is egy Templom
lépcsején:
a Remény...
S valami bálba készülök estére?

TÉLUTÓ A SÉDPATAKNÁL

I.

Muzsikál a napsugár ma s ragyogva tükröz a Séd:
olyan símán gyűri lejjebb vizei halk hüsét,
mint tikos mángorlóból gördülne selyem lepedő.
Kanyarg a mély szakadékban, s locsolja arany csepegő.

(Te se bujhatsz el a naptól, vízmosta vad szakadék:
zord lelkem is élvez és áld,
szabad ég! szabad ég!)

Patak! tudod-e: nemsokára itt lesz a tavaszi ár!
Jajgatni fogsz, ha vize benned medredet tépve leszáll
s csapkod, mint ostoros hóhér: bömbölni, zokogni fogsz!
Arany Séd! tudsz-e róla? oly nyugodtan ragyogsz...

II.

Beteg voltam soká, s ha láttam (üvegen át) a napot,
fagyos szememben drága méze megikrásodott.
Testem csupa fájdalom még, lelkem csupa félelem:
mi lennék, édes, hogyha te nem lettél volna velem?

(Nem bujhat el ember a naptól, ki a földre született:
zord lelkem is élvez és áld,
szeretet! szeretet!)

Csupa remegés vagyok, mert a vad Nyomor ostorosan
jön már, s nyugalmam medrét megtépve rámzuhan:
ne remegj, maradj sima, lelkem! tükrözzön benned az ég:
óh nem lehet az rossz világ, amelyben ez a nap ég!

ÖNÉLETRAJZ

S néha a gondok rámcsengetnek. Éjjel
fölébredek. Szobám olyan sötét, mint
jövőm. Mellettem egy szegény madárka,

beröpült hozzám, kezemből etettem,
de miből török morzsát neki holnap?
Kenyerem fogytán. Nem vágytam kalácsra,
de vénül már a remetének ínye,
s jaj elvétetik az is, ami volt.
Dolgozni? Csemetéim sorban álltak:
méhkasom zeng még: de a kertben immár
csak szolgát tűr, nem remetét, a gazda.
Jött, s fáim mellől ellökött a sáfár,
szája ítélt, míg szeme reszketett
lángom előtt.

És én mentem a lánggal,
s csüggedve mondtam: »Csillag ez, ki nézi?
Jó lesz pompának és útmutatónak,
megéri tán a fösvény kenyeret.«
Jaj, szegény csillag! Erdők égtek, annyi
szikra hull még, mindegyik ragyogóbb
a Sziriusznál. Füst van, száll a szikra
s a csillag elborul.

Bús csillagom!
eregy pályádon, s majd ha tűn a füst,
csillanj fel újra a koromba-süppedt
holnap előtt. Addig pólyázd be kényes
fényedet - én majd, mint a büszke grófok,
koronám eltakarva, két kezemmel
kapát fogok... Már itt az ősz, a föld már
átázott újra. S jön a tél, hideg lesz:
bár vethetnélek földbe, csillagom!
(jobb, vattás rög közt, magnak, mint az égen,
hol a meztelen Vénuszok vacognak).

HAZÁM!

A ház.

Röpülj, lelkem, keresd meg hazámat!
Áll a régi ház még, zöld zsalúja
mögött halkul anyám mélabúja:
ősz hajú, de gyermekarcú bánat.
Röpülj lelkem, keresd meg hazámat!
Itt a szoba, melyben megszülettem,
melyet szemem legelőször látott:
itt a kert, amelyben építettem
homokból az első palotákat.
Amit én emeltem, mind homok volt:
de nagyapám háza bizton áll még
s éveimből, e fojtó romokból
hogy révébe meneküljek, vár még.

A város.

Kelj fel, lelkem, keresd meg hazámat!
Nem egy szűk ház, az egész kis város
mint egy árchipelagus vár nyájas
zöldje közt a tenger akácfának.
Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat!
Ott a szőlőhegy, a tömzsi présház,
mely előtt ülve ha szertenéztem,
dallá ringott bennem kétség és láz
s amit láttam tejszín napsütésben,
mind hazám volt! Lenn az utca híven
nyúlt alattam, mint a futószőnyeg
és a dombsor hullámzott, mint szívem,
halkan hullva égig a mezőnek.

Az ország, mappa szerint.

Röpülj, lelkem, keresd meg hazámat!
Enyhe dombsor, lankatag magyar föld!
S az a róna túl már a nagy-alföld
szemhatártól, ahol a nap támad.
Röpülj, lelkem, röpüld át hazámat!
Szemhatártól-szemhatárig, s újra
merre emléked, a halk selyempók
vonja szálát, szállj a rónán túlra,
s át hol állnak a bolond sorompók:
és akármit ír a kard a rögre
lankád mellől el ne bocsásd bérced:
ha hazád volt, az marad örökre:
senkisem bíró, csak ahogy érzed!

Az igazi ország.

Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat!
Oly hazáról álmodtam én hajdan,
mely nem ismer se kardot, se vámot,
s mint maga a lélek, oszthatatlan.
Álmodj, lelkem, álmodjad hazámat,
mely nem szorul fegyverre, se vértre,
mert nem holt rög, hanem élő lélek.
Galamb álom! s rókák rágtak érte;
odu-féltő kapzsi szenvedélyek.
Az én álmom sohse legyen róka!
Az én tanyám' magassága védje!
Lelkem madár, tág egek lakója,
noha mindig visszajár fészkébe.

Európa.

Röpülj, lelkem, röpüld túl hazámat!
Hogy röpültem egykor! Tornyok szálltak,
Montblanc süllyedt, narancsfák kináltak,
láttam népet, mordat és vidámat:
így találtam nagyobbik hazámat.
Rómát fiús tisztelettel jártam,
mintha őseim várossa volna
és Avignon nevetett, mint Tolna,
vígan fürdött egyazon sugárban
és egy lélek font be néptől-népig
messze földrészt eleven hálóba:
egy lélek, egy ország végtül-végig
magát-tépő hazám: Európa.

A glóbus.

Röpülj, lelkem, tágítsd még hazámat!
Mily kicsiny a Föld! Mily csöpp melegség
fészke a zord Ürben! Bús kerekség!
Szigete a tér Robinsonának!
Óh röpüld át kis csillaghazámat
s míg e hibbant Robinsonok bambán
ölik egymást, szigetük felejtik
és sohasem ér szemük a partig:
te a végső szirt fölé suhanván
a villanyos messzeségig kémelj,
tán egy ismeretlen sugarat hoz,
amely úgy jön, dallal és reménnyel,
mint dús hajó vén Robinsonokhoz.

Epilóg.

Mégis, lelkem, szeressed hazámat!
Nem neked való az ür hidegje!
Itt a glóbus, a meleg szigetke
s lélekágya szent Európának.
Soha el nem hagyhatod hazámat;
útjaidat akármerre bolygod,
egy országot hordozol magaddal,
veled jön egy makacs íz, egy halk dal
viszed, mint a kárhozott a poklot
de halálig, mint ki bűn között él,
várja híven az Éden sugáros
türelme: úgy vár reád a város
és a kis ház, melyben megszülettél.

KESERÉDES

Tiszta édesség volt a lelked
az enyém tiszta keserűség.
Óh, hogy öntöttem, hogy keverted,
s egy erős Isten fújta tüzét
- vak kovács - a bolond kohónak,
mely ízek ötvényét koholta.
Ki mondja meg ma már, mi volt a
tied, s mi volt enyém? A szónak
mily kémiája? Vert eleggyé
összehulltunk, balga tömecspár.
Keserű-eggyé, édes-eggyé,
ezer-eggyé! Ki mondja meg már?
Mert semmi azt nem tudja tenni
sem szépidőnkben, sem telünkben
hogy ezután ne fogna lenni
halálig minden keserünkben
valami különösen édes.
csúf bajainkban gyönyörű íz;
sem hogy ne lenne minden édes
nekünk egyszerre keserű is.
Igy járunk, keserédes ikrek,
egyedül is örökre duplák.
Szemeink elvarázsolt tükrök,
füleink a visszhangot zúgják.
Egymást foganjuk s szüljük egyre
lelkünk ízét keverve tarkán.
Míg majd a végső Lakomában
elolvadunk az Isten ajkán.

HÚS-SZIGETEK A KŐTENGEREKBEN

Cica, kályha, és minden dorombolók
lelkemmel együtt, mely ma szintén dorombol:
csöndes társaság. Mint őr a toronyból
nézek az égre, honnan az eső lába lóg,
lóg, lóg,
az utca fölött, mely oly sivár, mióta a bölcs tanács
kivágatta az akácokat, melyeknek részeg
illatából valamit még most is érzek
lelkemnek bolyhai közt... A köd mint szürke rács,
rács, rács
hull le súlyosan, mint hulltak ama leereszthető
kapurácsok zord korok börtönváraiban - ámbár
kell-e zordabb, mint e mái? S a bérci várnál
nem búsabb-e e lapos város, hol szürke kő,
kő, kő,
kő közt dobog az élet, meleg húsa - csupabél
gyümölcske, puhán, kemény héjakban - (óh távoli édes,

mit csinálsz te most?) - A cica keres valamit: éhes
csöpp hús és húst akar... Óh hús, hús! Ami él,
él, él,
te vagy mindennek kincse és szövete. Te gyümölcs és ajak!
Húsok! különös szigetek! Ez a cica s én magam s a távoli édes
meleg oáz: kedvesem teste, kire szívem éhes:
hús, hús, eleven hús! világnak magva, mag,
mag, mag,
mag, plánta, fa, erdő és folyó! jövőbe folyva e bús
kőpartok közt - (S mi szétfeccsent kis húshullámok! éhes
cicám!): hús! hús! Gyönyör és erő fő Fókusa! édes
és rettenetes! önmagad fia és tápláléka! hús,
hús, hús,
sejtektől kezdve és geológiai korszakokon át
kis szobáig, hol most vágyad dorombol
kinéz az ablakon, mint rab a toronyból
csak kőre lát, csak hideg kőre lát...

(*Dúdolva): Hús, hús, eleven hús! világ fókusa*
Te minden anyagnak magva, virtusa!
Óh, gyönyörök mélye! Óh! erők csucsa!
Tápláló és táplált! malom és buta!
Sárból istenségig eredett kusza
folyam! Élet egy és ezer grádusa!
Magad szeretője! Magad gyilkosa
Puszták oroszlánja! Erdők mókusa!
Emberi hús, lélek fészke, vánkosa!
Óh, jaj, emberi hús! mennyi harc vasa
vágott melegedbe, hasztalan tusa
keresztre feszített véres Krisztusa!
Kit tápláltál avval, kínok torkosa!
Inkább gyönyöröknek légy játékosa,
gondok nyugtatója, vágyak orvosa,
szeretetnek ágya, létnek csókosa,
hús, hús, eleven hús, kedvesem husa!

KANIZSAI DOROTTYA

Mint a sötét asszony a mohácsi téren,
úgy jár a Felejtés köztünk, és egyenként
  elhantolja holtainkat.
Szolgái fáklyákat tartanak kezökben
és a fáklya fénye a lombokra föccsen
  s különös árnyakat ingat.

Kopaszon maradtunk fosztott termeinkben.
Tört ablakunkon át befütyül a sok szél
  úgy, hogy meg sem értjük egymást:
egyik szél erre fúj, másik szél arra fúj;
mi pedig különös táncot táncolunk:
  ez a tánc a süketek tánca.

Néha egyikünk ledobja magát a földre:
Mozdulni sem akar ő többet: elfáradt...
  Némelyik meg ölni kíván
s puha húsba kését sötét kéjjel mártja.
Másik hirtelenül ruháit lerántja
  s mezítelen áll előttünk.

*

Nekem a gyilkos is testvérem; én tudom,
mily könnyű manapság ölni, s milyen könnyű
  mondani, hogy *minden mindegy*.
S testvérem mind, aki felejteni akar
és mint a bús folyó, izgatott tajtékkal
szennyes voltát eltakarja.

De jaj, testvéreim, ki mondja meg, mi jobb?
Tán nem feledésben van orvosság, hanem
  éppen az emlékezésben!
Jertek, óh hömpölyt táj, az új Kanizsai
Dorottya járt erre, boruljunk hantjai
  fölé a vak, titkos rögnek!

Oltsátok ki már a fáklyákat: jön a nap!
Lessétek, lessétek, milyen virág fakad
  a halottas föld porából!
Tán illatát lelkünk süketen is értve
összetalál egymás testvér ütemébe,
  mint vadak a muzsikától...

MIG KESZTYŰDDEL ÉS KALAPODDAL BABRÁLSZ

Milyen különös, hirtelen elborult
délután! Az ember önkénytelen
ablakhoz áll. Lenn fényes tetejű
gépkocsik, mint páncélos bogarak
a grófi palota előtt...
Kedvesem idegesen húzza a kesztyűjét
mögöttem.
El akar menni!
Nagyon is megkínoztam. Mennyi, mennyi
érzés szalad bennünk körbe, mint lovak a malomban!
Szívünk nyugtalanul zakatol, mint hajszolt szerkezet,
eltört rugójú óra, melyet örökké lehet
húzni és húzni... Megfordulok.
Csönd. Semmi mozgás.
Csak a kesztyű ujjait találgatja kezed,
s a kis tálcából eldobott cigarettád
bocsát vékony fonalat fölfelé,
mint áldozat füstje.
Csönd van.

Csak ez a taposás a malomban!
Micsoda magvak őrlődnek itt! Micsoda
robbanás készül! Óh kedvesem, az Isten
majd csak tudja, mit akar velünk! Legyünk türelemmel!
El akarsz menni? Menj el!
Ha mégy is maradsz, ha maradsz is mégy!
Hány óra? Már négy?
Négy vagy öt vagy hat, vagy hét, mit bánom!
Te édes, morcos, harapós kislányom:
így! vesd le azt a dacos kalapot!
Bolondok vagyunk, s úgyis bennünk vannak
órák, rugók, csikók és messzeségek
s ma minden rugó türelmetlen.
Kis ideges! hogy összeretten
kezed... Csak a gépkocsi motora
robbant,
ami a grófi palota előtt áll,
áll, de toporzékol, mint a csikó,
berreg és tülköl és ropog és zakatol
ez a gépbezárt nyugtalanság,
melyben már őrült iramok dobognak,
utak, távolok, terek, katasztrófák...
Bolond délután, s minden óra bolond.
A megállt idők
autóján ülünk.

UTCA, DÉLELŐTT

Háború volt, most kell ölelni,
testet a testtel elkeverni,
hogy majd legyen mit újra ölni
s sem élet, sem halál ne fogyjon.
Mennyi inger és meztelenség!
s gyerekek szaladnak az utcán,
mint kis patkányok, egyre többen,
egyre többen és rongyosabban.
Oly csodálkozva néznek olykor,
mintha kérdenék: Mit akartok
velünk? avagy milyen örökség
vár tőletek reánk e földön?
Bankóinkat ki tépte széjjel?
Házainkat ki zúzta rommá?
Kertünket ki taposta össze?
Jaj, hát szabad volt ezt csinálni?
Hiszen még a föld sincs legyőzve!
Most rázza terhét Tokióban.
S a bamba istenek tömérdek
kezei még tele nyilakkal.
Még a lázak a klinikákon

összeterelt vadként vonítnak
és szabad társaik a házak
erdejében hallják a hívást.
Még a kenyér sincsen elosztva
s a testvérek osztályra várván
éhen gebednek. Még a titkok
vihogva, mint vámpír apácák,
mint veszedelmes szűz hatalmak,
lesnek oldatlan övcsomókkal.
Szorongva és fénytelen ülnek
fő szobrok és ércek a kőben;
dalok bújnak a levegőben
s a messze égben csillagok:
hány csillag, amit sohse láttunk!
Szemeitek csillagot kérnek,
s legjobb volna, mint rossz adósnak,
elbújni már a Végzet-asszony
fekete szoknyái mögé;
de jaj, még ostoroz az élet,
melynek szolgája a halál is,
gyujtanak a sugaras utcák,
bokák és mellek, és tavasz van...

UTCA, ESTEFELÉ

Már esteledik: a tereket autók
nyilalva szeldesik lánggal a tejszerű
szürkeségben: egy bérkocsis hajókáz,
ostorát nyujtva mint árbocot: tüz-sebek
gyúlnak mint búvárlámpák a víz alatt;
kis nők surrannak, tarka halacskák, sietős
lengéssel, mintha nem is lábakon mennének.
Az ilyen esték az emlék estéi! Bágyadt
csilingeléssel mint báránykák vagy késett
villamosok hívják és vonják a régi
esték hosszú uszályát és nyáját. Ki látta
pécsi utcán a Babits Misit, sötétedő
pécsi utcán, a nagy rajztáblával, öt után,
mert énekóra is volt? Szegény kisfiú
- legkisebb az osztályban - ment szédülve haza,
fáradtan s izgatottan; nézte a lámpagyujtó
botját, s még fülében az énekóra
foszlányai: *»Este van már, késő
este - Pásztortüzek égnek messze«* - Óh
dalrongyok, kik mint esteli bogarak búgva és
donogva ütődtök a lélek falaihoz! Mennyi
este és mennyi bogár, a Tibullus latin
pilléitől, melyek bácskai szerelmes
alkonyaimon az óriás rózsakert

illatában kábultak, háborús
esték száz titkos és babonás
dongásáig, mikor kedves életek felé
halál riadt a plakátokról - emlékeztek?
Óh mennyi este és esteli bogár! S már lelkünk
olyan mint régen tisztított ívlámpa az évek
zajos körútján: körüle dróthálóban
ezer döglött dongó és hullott pille szennyes
maradványai ködlenek és gáncsolják a fényt.
Egyszer tűzbe kellene dobni mind!
Levenni a dróthálót és szabadon és tisztán
tárni ki fényünket
az új esték új pillangói elé!

HIMNUSZ

A Földön
még mindig
a Hivatal csúf vérengzést kohol: a Falkák
őrjöngnek: a Bestia a magas
felhőkig dobálja körmeit: de nékünk
már fáj ez!
Óh Fájdalom! csakhogy megszülettél!
Hozsanna néked! szent Karácsony!

Hűlt bolygók
keringnek
s fészket vert bennük az Élet: vad madár!
saját húsát tépi és eszi: rettenetes Pelikán!
Óh bolygók! megszületett-e már bennetek a Fájdalom?
A Földön
itt van már, véres palástban s töviskoronával!
Meg fog bennünket váltani: Hozsanna!

Hát fájj csak,
szent Fájás!
Szigorú tanító! vezess pálcáddal magasabb
erkölcsbe! Rossz az élet, hogy jobb legyen! Bolond él
saját dögén! Az Élet eleven törvényei
újulnak!
nem marad gyilkos! A Mester léniája fölfelé
mutat: Hozsanna! - s formája mint a kereszt.

Fölsajg az
új Ige:
érc ne tépje a lelkes húsokat! Bénulnak
a nagy acélmadarak! kitérnek az apró
óndarazsak! mert sűrű hálót fon körénk a Harmadik
Szövetség.
Óh Fájdalom! csakhogy megszülettél!
Hozsanna néked, szent Karácsony!

AZ ISTENEK HALNAK,
AZ EMBER ÉL

1925-1927

SIREMLÉK

Engem nem látott senki még. S az évek
suhantak. Minden évben egy-egy fátyol
hullott le rólam: mégis csupa fátyol
a lelkem; s búsan hátrálnak az évek.

Ki fog meg engem! Mint a hal, kisiklom;
Próteuszként változom és elomlok,
mint sima hab. Óh változom s elomlok
míg élek, s minden marokból kisiklom.

De ha meghalok, kikelek mezitlen
koporsómból, sírom fölé örökre
szobornak állni s maradva örökre
láthatón, mozdulatlan és mezitlen.

Madarak jönnek s szállnak: én csak állok.
A nap kisüt s mosolygok: szürke felhő
árnyékoz s elborúlok, mint a felhő;
s a zápor is sűrűbb lesz, ahol állok.

SZÖKEVÉNY, RENITENS IDILL

Puhaságig forró szőnyeg e napnak szőnyege: nézd,
hogy omlik rá keresztben az árnyak ájult hossza;
noha, mint tarka dunnákon a süppeteg pihenést,
a másolt lombok mozgó virágzata virágozza.

Mozgó, vagy alig is mozgó: csupán ha madár
száll fenn el az ágról: a szőnyeg mintája megrezzen
s arany mezején átsurran rézsut az árnyék-szárny -
óh! a madarat is csak az árnyáról tudja meg a rest szem,

és lomhán ugrik az árny után, mint kis kutyád;
az se csahol most bezzeg oly fürgén, mint minap ünnepkor,
mikor a kecskét ugatta, ki bamba-pedánsul ugy állt,
pofaszakállával, sandán, akár egy ingerelt professzor.

Ma is ünnep van? Mit akar ez a sok harang, sok harang?
Óh, a hercegpap halottan fekszik, üvegkoporsóban.
Vén kanonokok vonulnak a várban, és giling, és galang,
s hinta-palinta - s mi lengünk a hang-hálóban.

Igen - nem érzed! - mintha elkapna, lengene -
Röpülj, röpíts, mozgóvirágú, ezeregy éji szőnyeg! -
És balgán furdal e lomha nyár s halotti zene
hullámain így ellengni sodrából a zsarnok Időnek,

kiszakadva, ketten, kedvesem, s mindentől távol itt
- óh, szökevény, renitens idill szigorú századunkban!
(Jaj, ha széthasad a háló, vagy eltörik
az árnyék-ág, ami alattunk van!...)

HEGYI SZERETŐK IDILLJE

Mikor az alkony szelleme a délutánra száll
titkosan mint távol zene:
a hegyi szeretők szeme
a tájon szerte jár,
minthogyha végiglengene halk szárnyon négy madár.

A föld most már az Istené, a nap lanyhán üget,
mint ló az istálló felé.
A fény lármája és a méh
dongása is süket.
Zöld dombok tárják ég felé prémes mezőjüket.

Prémes mezőkön, mint a füst, márványzik át a szél.
Nem füst az, csak a halkezüst
borzongás a Föld fürte közt,
mely elhal s újra kél,
ahova csak az égi Est altató csókja ér.

A hegyi szeretők szeme egyszerre látja ezt,
mint egy látcsőnek két csöve,
vagy két hangszerből egy zene
ha bizton összerezg:
a látás testvér üteme olyan egyszerre fest.

Milyen jó nékünk, édes, itt és messzehagyva, lásd,
a városok szük útait,
ahol mindenki csak kicsit
lát és mindenki mást!
Milyen jó együtt látni itt egyet és óriást!

HEGYTETŐN

Fürteinket a magas égbe mártjuk
s a csillagok egész közelre jönnek,

mint színésznők egy nagy fekete bársony
függöny mögül: vagy mint kezes madárkák.

Forog a Föld: ma elhiszed! ma látod!
Szinte kifordul alulunk: de nem baj.

Az Ég közepén állunk, életünket
messze hagyva, mint elszállt mag a fáját.

Oh, hol vagytok lenn, földi kis csatáink?
Győzni majdnem oly kicsiség, mint bukni.

Milyen világba, micsoda jövőkbe
visszük a korhadt vén fa csecsemőjét?

Egy-egy meleg szikrát viszünk magunkban,
s ha győzünk, ellenségeink is győznek.

Tűz és levegő utazik hajónkkal:
jer, fagyos űr! jertek, hideg eónok!

A GAZDA BEKERITI HÁZÁT

Léckatonáim sorban állnak már, pici
földem a földből kikerítve, könnyü szál
dzsidások módján állnak őrt, hatalmasan
igazságukban: ők a törvény, ők a jog,
erőm, munkám, nyugalmam és jutalmam ők,
s jel hogy *vagyok*; sün-életem tüskéi e
szakadt létben, kizárva minden idegent,
de átbocsátva ami még közös maradt
a testvérek közt: táj varázsát, távoli
egek pirossát, és a tejnél édesebb
levegőt: mostanában ugyan e szeles
október hidegét is, aki április
karmosabb öccse -

Óh mi edzve karmosabb
öcsökhöz már, kincses tavalyból érkezett
bátyák magunk: mit, hízelegni a modern
szeleknek? Ősz ez! barbár, gyilkos és hazug.
Szemtelen ősz! Nyárnál hangosabb! Csupa vad
zaj, tusa, tánc! Ezer madár alatt a fák
nem ingtak-zengtek ennyire! De élet e
lárma és rángás? Csöndben érik a csira
a föld alatt: halk a termékeny éj; a fű
növése lassú: *ez az élet!* Kertem, ódd
a magvat ami megmaradt kincses tavaly
füvéből és barbár szelekkel ne törődj!
Jöhet a vad tánc, tépő, részeg, ál-buján
vetkőzni csontig a virágokat: jöhet
a vak kacaj ápolt növényeinkre: majd
a fehér-csuhás vezeklő, a tél: te csak
maradj a tavaly őre! s ha a jövevény
lenézve így szól: *»Én vagyok az Új!«* - feleld:
»A Régi jobb volt!« Hősi léceid mögött
mint középkori szerzetes dugott a zord
sisakos hordák, korcs nomádok, ostoros
képégetők elől pár régi könyvet: úgy
dugd magvaid, míg, tavasz jőve, elesett
léckatonáid helyén élő orgona
hívja illattal a jövendő méheit.

EKLOGA

Titiruszom, ki heversz terebélyes
bikkfa alatt,
nádsípodból eresztve szeszélyes
vers-fonalat
kötni, ezerszinü pántlika-módra,
vagy a futár
szél sarkára, vagy égi pilóta
gépe után
hogy maradozva röpüljön a géppel
messzi gigász
város iránt, lobogó díszként, mely
visszacikáz,
mint utasok bús vágya honukbeli
dombok drága
keble felé, ha röpülnek a bábeli
kőskatulyákba
kényszer-hajtva; de lelkük szépen
visszasuhan
ellenmondó röpte szelében: -
én okosan
lelkem küldöm el inkább és magam
itt maradok:
lelkem a messzi kövek vadonán vadan
elcsavarog,
táncol a táncokkal, lesi kártya
sors-ütemét,
naptalan utca redőibe mártja
macska-szemét, -
míg magam elnyujtózva nyugodtan
itt heverek;
homlokom árnyalják látatlan
bikk-levelek
s hó-szín nyájra vigyázva sugáros
napban uszom,
úgy dalolok fura dalt furulyádhoz,
Titiruszom!

JÓ TERMÉS

Elhallgat a harang, s rákezdi már a dob.
A templomkupolát most festik szép pirosra,
s talán holnapra már kasza villan a rozsra: -
a napon állni jó, de lefeküdni jobb.

Elhallgat a dob is, kezdi a kisbiró.
Kékben a zord paraszt, s pénzgondra veszve lelke.
Nyögnek az asszonyok: pipet kapott a csirke!
De ujjong a kalász: a napban állni jó!

A napban állni jó, de leheverni jobb!
Végez a kisbíró, s most néma a vasárnap.
Boldog a gazda most, egy órácskát ha lop
s heverve nézheti, hogy kalászai állnak!

Óh kedvesem, nekünk kalászunk nincs: nohát
arassuk örömét a mások mezejének!
Számunkra vett a föld ily sárga, dús ruhát,
s világ gazdái mind a költők és szegények,

Óh kedvesem, be bús gazdák voltunk soká!
De most látod dicső termést adott az Isten!
Tavunkról a ködöt elkapta e sugár
s tükröt vet a világ kiderült lelkeinkben.

Mily varázstükör ez! kedvesem, nézz körül,
mint dús mezők fölött gazdák szemei néznek:
minden kis résznek itt van szem, aki örül,
de ki fog örülni, ha mi nem, az *egésznek*?

RÁDIÓ

Ének és meditáció.

I.

M e d i t á c i ó. - Sok évszázadokon át azt hitte az ember, hogy a kiröpült hang elvész a messzeségben, és elhal, mint a kiröpült lélek. De lehet-e halála annak, mi egyszer élt? A hang, ha elnémult, még nem veszett el: a hang halhatatlan, s mikor már nem is hallja senki, él és röpül tovább! S örök, irtózatos, néma zsivajban járjuk útainkat. Megőrülne, aki egyszer meghallaná: a föld minden hangja itt leng fülünk körül. Mily keveset fog föl a fül kis rádiója az óriási Koncertből, mely kiindul minden pillanatban a földkerekség minden pontjáról talán egy isteni fül felé!

Ének.

Ülök hegyemen, távol a világtól
és elkapom a világ hangjait:
Rigók, harangok, s fönn a zengő Sátor,
az ég, és lenn a zsongó Boly, a város,
gyors vonat, csapka műhely
a teret átszövik
ezer zajhegyü tűvel.

Óh, tücskök éles tűi, légbeöltött
szárnyak és gépek szálló hangja, dús
szövedék földtől égig, úgy ömöltök
hangosan: de még mennyi hang a néma,
mint láthatatlan írás,
keresztbeírt, vagy úsz
köztetek, mint a csírás

növénypelyhek úsznak titkon a szélben.
Egy erdő úszik ott, egy titkos erdő!

Ének, beszéd, amit szerte a térben
emberi száj zeng, lélek, ujjak, húr,
lelkek raja száll,
mint köddé-tépett felhő
s elzengő foltmadár.

II.

M e d i t á c i ó. - Ülj a rádió elé, s forgasd lassan a tárcsát: a hangok tolonganak minden kis vonal között, milliméterek milliméterein, és minduntalan fölhangzik a fütty - a csúnyahangú rigó füttye, aki a Rádióban lakik. Új fütty és új hang - óh ezek az eltévedt Hangok a térben, melyeket alig megtaláltunk, már újra elveszítünk, mint egy emléket, - ezek az elszabadult hangok, kik kiszállva messze színházaik kupolái alól, mint elsuhant lelkek, különös halhatatlanságukban valami térbeli örökkévalóságba röpülnek némán, csak egy-egy pillanatra csöngve bele, itt-ott egy önfeledt fülbe, mint egy régholt költő éneke;

Ének.

Oh, halhatatlan halhatatlan hangok!
Most kapj el egyet, hegyi madarász!
Madárka! most meg fogom lopni hangod!
Már a pór herold rigószava füttyent -
micsoda hercegnének?
Üdvözlégy, messze ház
zenéje, arany-ének!

Ki vagy s honnan jöttél egy rebbenésre,
hogy tündérmód azonnal tovatűnj?
Párizs? vagy Berlin? keresnélek, késve:
a mozdulat, mely meglelt, messze vitt már
dőre lendületben,
mohón, - mint drága bűn
kéje illan az éjben.

Egy hang tünt el a hallhatatlan hangok
sűrűjében, mint régmult izgalomból
anonim emlék, elsülyedt harangok
zengése, egy halott fölvillanó
szava, s mi megmarad
magányos bús dalomból
a forgó ég alatt.

GYŐZELMI ÉNEK, ESTEFELÉ

Nézd, úgy hinti fényét a nap szét a világra áldón, békén,
mint a szentelt vizet a pap a nép közé mise végén.

Bucsuzik s a Dunába mártja hosszú rózsaszín evezőjét;
rózsaszin csöppeket freccsent, s visszaint ablak és mezőség.

Nézd, hogy hull a lombok árnya meszelt, rózsaszín falainkra
kékes-szürkén, gazdagon, virágosan, ingva-ringva!

Most szép a falunk, örülj neki!
Egy égi festő festette ki.

Nem is érdemes, édes, nem is érdemes énekelni:
az egész világ énekel most, és éneke győzedelmi!

KETTEN, MESSZE, AZ ÉG ALATT...

I.

Most a szabad ég alatt lakom
s holdak forognak,
nőnek fogynak,
és mindig nyitva az ablakom.

S az Ég már olyan is lett nekem,
mint a szoba fala, melyet alig
lát meg, aki benne lakik:
kék meztelensége hitvesem.

Igy a messzeség, mint szokott és kopott
varázs, lassankint elveszik:
de annál jobban isszák a közelit
szemeim, e kéjenc mikroszkópok,

kiskutyák játékát, csupa-báj
hempergőzésükkel a pad alatt,
s az ijedt ágra csöppent madarat,
sőt amint ráng a röpülő bogár

valami láthatatlan gumiszálon. -
Igy ráng lelkem is úntalan,
pedig neki is szárnya van,
s kitárva az ablak, hogy messzeszálljon...

II.

Vagy bujócskázik csöpp füleid
labirintusában, édes,
mérve e végtelen-véges
kanyargás rózsaszín üreit,

s ha néha véletlen kicsuszik
tangensben a halánték felett,
követve valami kék eret,
nem jut messze: szemedbe esik,

s onnan nincs szabadulás!
lelkedre tapad:
s eped és apad,
és fáj és fájat, és vásat és vás,

s összefogóznak, mint két fulladók,
kik néha lihegnek: Eressz el!
néha sziszegnek: Vessz el!
s ölelésük csak annál tapadóbb,

míg menekvésért esdve mindaketten
e bűvös körből: »Nézd, a pad alatt
kiskutyád...!« - mondjuk. »Nézd, a madarat...!«
- S nézzük szomjasan és csüggedetten.

III.

Óh kedvesem, még meddig fojtogat
e tagadott, nagy, sivatag szomj?
Lélek vagy te is, asszony!
Szemedben látom a kínokat.

Meddig kacag még kitárt ablakunk,
mint messze tenger
az örvény-fogta szerencsétlen ember
vergődését? E csöpp forgóban rab vagyunk.

Óh kedvesem! fölöttünk csillagok
kerengnek, kikre nem figyelünk.
És hangok hívnak: gyerünk!
Millió testvér várja a rabot.

Óh kedvesem, ez a nagy szabad Ég
üresebb, mint a börtön;
s lásd, napjaim már oly hiába töltöm,
mint ha, bús fogoly, pókokkal játszanék.

Perceink mint homokszemek peregnek:
megöl a homok, ha még süppedünk!
Nyujtsuk segítségért kezünk
az Istennek vagy az embereknek!

ENGESZTELŐ AJÁNDÉK

Cukrot, virágot, gyöngyöt szerettem volna hozni néked:
  nincs gyöngyöm, cukrom, virágom.
Görnyedve hozom ahelyett s teszem a kezedbe, nézzed,
  keserű, életemet, egyetlen terhes gazdagságom.

Ez ami megmaradt még, e meztelen is gazdag élet,
  s ezt sem *adom*, csak *visszaadom* már:
mert jól tudom, ki vagy? s hogy benned és általad élek,
  kenyerem és levegőm! s rég nem volnék, ha te nem volnál.

Óh különös hatalom! szeretet erős gyengesége
  - s óh gyenge erősség! oly védtelen benned...
Életem pórázát tartod, de téged bilincsel a vége
  s mégis én vagyok zsarnok és hóhér, s te aki enged és szenved.

Letérdelek s úgy szánom-bánom óráid letörött virágát,
  mint aki barbár talppal ment át egy drága réten:
óh ki gyógyítja meg az elrontott örömök rózsaágát
  ki mondja a tiprott percnek: »Kelj föl, kis százszorszépem!«

Órák és percek helyett fogadd el egész életemet,
virágok helyett egész mezőt, noha fölégett és nem virágos:
de virághamvval, s lásd, könnyel is trágyás, s ha új plántáid beülteted,
minden szirmot földajkál s neked áldoz.

MIÉRT LÁZADSZ AZ ESTE ELLEN?

»Tejet, álmot, gyönge leánykát...!«
(Régi görög ének.)

Jön az este; mit hoz az este?
»Tejet, álmot, gyönge leánykát...«
Már a fáradt dajka, a Nap,
a jó kerítéslécek árnyát
a puha fűben
egymás mellé fekteti szépen.

Igy készül a világ az éjre:
hever az árny, állnak a lécek,
mint túl a gatyás jegenyék,
őrnek, e nagy, marcona, délceg
strázsa-legények:
hogy elrémüljenek a Rémek.

A szél, mely úgy tépte a felhőt,
akár egy ideges kisasszony
selyemkendőjét: most eláll,
mint zene, ha nincs ki huzasson.
Tán már alusznak
az angyalok, akiknek húzna.

S te mért lázadsz az Este ellen
- ki hisz kegyelmes és hatalmas -
s félsz, mint piros-szemű, ravasz
hipnotizőrtől, hogy elaltat?
Lesed a holdat?
És remegsz, hogy mit hoz a Holnap?

Kérdjed inkább, mit hoz az Este?
- »Tejet, álmot, gyönge leánykát«... -
s hagyd érni mit érlel az Éj
hagyd nőni a bűvös palántát:
a Bűvész sípja
zeng már, és fátyla leborítva.

Halld, halld, szivem, micsoda kórus.
S az égen is tejek csobognak.
Oly nyugtalan ma a világ:
de a nagy Varázsok nyugodtak.
Húnyd szemed, húnyjad:
mire kinyitod, itt az Új Nap!

SZELEK SODRÁBAN

A táj most olvadt tűzben reszket, de a szél
a forró levegőbe vágja késeit,
hogy ing a ház s a kerekfaru dombok is
vonaglanak, mint a cirkuszban egy kövér
artistanő, kit férje tőrrel hány körül,
vonaglik mozdulatlan vonaglással a
deszkák előtt; s e domb, e tőrök, mind a Föld
a reszkető léggombolyaggal titkos és
léttelen szíjjon rántva lódul a nagy Ür
vad gépházában. Hogy tudsz nyugton ülni holt
emlékeken tünődve, képzelt pontokat
rajzolva e röpke vonalba, vagy bolond
szívvel fogódzva a bukó jelenbe, mint
székének karfájába a lezuhanó
aeroplán hajósa? Nincs gyökered az
időben, s nem vagy mint kemény hegyoldalak
árvalányhaja, melyet hasztalan cibál
a vak vihar, hanem mint pitypáng pelyhei,
legek koldusa, szállj csak semmi sem tiéd
s hol fogsz a végén virágozni, nem tudod.

MAGYAR SZONETT AZ ŐSZRŐL

Jön az ősz, már hullnak a cifra virágok
szirmai, rongyban, mint farsangi plakátok,
ha süvít a böjti szél: »Nincs szükség rátok!
Már vége a násznak, megestek a lányok.«

Komolyan és szürkén, mint a gőgös szerény,
fiait ringatva ül a termés, helyén,
kész elbocsájtani a Szentmihály szelén
s hős anyaként halni a November derén.

S már érzi az éh nyúl, hogy a fű kopaszabb.
Jajgat a sok madár, folyton vérzik a nap.
Megy a gőzös, Pestre, füstje a földre csap.

Ideges a farkas a gyürött erdőben.
Ideges az ember szíve a mezőben:
jön valami amit minden ért, csak ő nem.

SZOBAFESTÉS

I.

A sodronyok bús bordaként merednek.
A rézágyon tótágast áll az asztal.
A falak most vetkőznek, nedvesen,
hidegen és csúnyán, mint a halottak,
akiket már kidobtunk. Bennem is

vetkezés folyt ma. Mily szenny, mennyi titkon
repedt vakolmány hullik s gyűl a zugban:
s könnyes-csupaszon állok itt. Ne nézz rám!

II.

Tegnap még szabad dombon álltam; ízes
szellőket nyalt a nyelvem; és a szellők
keresztüljárták lelkem, s szertevitték
a régi szennyek gőzét; más ma itt!

Óh mennyi szenny és mennyi gőz! Alighogy
falak közé kerültem, összetorlott.
Csak ez az egy íz ül már nyelvemen
a hideg, nedves, szemcsés mész ízével.

III.

S nézem a festők munkáját. Ki tudja,
milyen munkát végez bennünk az Élet!
Óh festő, jól kapard a régi színt le,
mert átüt, mindig átül, mindig átüt,

s szennynek izzad ki majdan ami dísz volt,
mint a gyerekkor színe életünkön,
míg a Halál jövend a Vakaróval
s nedves ecsettel. Kedvesem, ne nézz rám!

HÁROM ANGYAL

Három, három, három, három, három angyal szállt felém.
Egyik fehér, mint a felhő, másik könnyű, mint a fény.
Harmadik úgy hullt a földre az égből egyenesen,
mint egy könny szemből a szívbe, nedvesen és nehezen.
Hogyan óvjam meg az elsőt, hogy ne kapjon foltokat
ujjaimtól? hogyan tartsam szorosan a másikat,
hogy ne tudjon elröpülni? és az utolsót hova
rejtsem el, hogy senki, senki meg ne lássa őt soha?
Óh jaj, késő! már az első hószin angyal csupa folt!
És a másik messzeszállott, aki olyan könnyű volt!
Harmadikat szégyenemre látja az egész világ,
mert gyászomban széjjeltéptem lelkem őrző fátyolát.

PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA

Mint a bókos szentek állnak a fülkében
kívülről a szemnek kifaragva szépen,
de befelé, hol a falnak fordul hátok,
csak darabos szikla s durva törés tátog:

ilyen szentek vagyunk mi!

Micsoda ős szirtből vágták ki lelkünket,
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen s félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?

Krisztus urunk, segíts meg!

Hallottunk ájtatos, régi faragókat,
kik mindent egyforma türelemmel róttak,
nem törődve, ki mit lát belőle s mit nem:
tudva, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten.

Bár ilyenek lennénk mi!

Úgyis csak az Úr lát mindenki szemével,
s hamit temagadból szégyenkezve nézel,
tudd meg, lelkem, s borzadj, mert szemeden által
az Isten is nézi, az Isten is látja!

Krisztus urunk, segíts meg!

Óh jaj, hova bujhatsz, te magadnak-réme,
amikor magad vagy az Itélő kéme?!
Strucc-mód fur a percek vak fövenye alá
balga fejünk, - s így ér a félig-kész Halál,

s akkor mivé leszünk mi?

Gyónatlan és vakon, az évek szennyével
löknek egy szemétre a hibás cseréppel,
melynek nincs csörgője, s íze mindörökre
elrontva, mosatlan hull vissza a rögbe.

Krisztus urunk, segíts meg!

Ki farag valaha bennünket egészre,
ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne,
ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dúló,
legfájóbb mélyünkbe belefúró fúró?

Szenvedésre lettünk mi.

Szenvedni annyi, mint diadalt aratni:
Óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltók nem leszünk, hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.

Krisztus urunk, segíts meg!

DÁNIEL ÉNEKE

Mégis megemlékeztél rólam, Isten
és azokat, akik téged kerestek,
akik téged szeretnek, megtaláltad.

Ifjú próféták üstökét ragadva
elhoztad babilóni ketrecemhez
a fügét és a datolyát kezökben.

Hirdesd ezért, világosság, sötétség,
az Urat! Hirdesd, pusztaság, folyóvíz
s bölcs cethalak és minden vízben-úszók!

Adjatok nékem szurkot, faggyat és szőrt:
fegyver nélkül megölöm én a sárkányt,
a cifra szörnyet, aki nektek isten.

De az oroszlánt nem bántom, ki engem
nem bánt. Estére visszatérek hozzá
s vad teste bundás melegében alszom.

Hallom majd nagy szivét dobogni; a föld
vele dobog, s az ég is; - én meg alszom
ringatva, mint az Isten csecsemője.

»VÉN CIGÁNY«

Ird tenyeredre: soha nem lehet,
ami egyszer volt már. Te is hiába
nyűvöd a régit, a biztos fogást
zord húrodon, s idézed ujjaidnak
világtalan memóriáját
az ó-mód, könnyű dallamok felé,
a megvetett hang felé, mely oly édes
s oly olcsó, mint a fütyülő-cukor:
mindegy! akármi! csak a csönd, a csönd ne!
csak egypár szót még lelked anyanyelvén,
bár a legfrivolabbat! egy silány
forrást a pusztában, mit az utolsó
rím-kutya fölkaparhat! óh, csak egyszer
fakadna föl még sebzett hangszered
körmöd nyomán, vásott körmöd nyomán!
De jaj! amit mindenki tud, te nem!
Neked a zöngelem, mely ama legsze-
gényebb zöngedezőt enyhíti: méreg.
Idült szikládból kénköves pokolvíz
böffen ki, ujjad íze félrecsuklik,
a húr visít, s a dalok rongyai,
a régi cukros dalok rongyai,
úgy ránganak ajkadon, mint a lázas
s még életétől válni nem tudó
haldokló ajka fölé lett pehely...

CSAK A TILOS SZABAD MÁR...

Átfontak a mindennap ólmos
istrángjai.
Óh jaj! e sok muszáj közt rángani,
mint a gép karja kerekek között ráng!

Más az én dolgom! Jere, szökjünk
aranykopár
csillag alá, a messze hegyre - bár
százegy szakadt szíj fáj és visszacsap ránk!

Tilosokba kell menni, édes!
Hajts, életem!
Mert a »szabad« már nem szabad nekem.
Különös böjt! csak a tilos szabad már.

Nekem züllés e jámbor-élet
s korrupció:
akkor kezdek majd lenni újra jó,
amikor a Törvény ujjal mutat rám.

Mindig azt tettem, ami kellett
s valami vár,
csöpp muszájoknál égetőbb muszáj,
amit feledtem, mint az álmok rosszát.

Oldd meg, Atyám, ereszd el ördög-
kopóidat!
Ördög, eb, vágy, bűn, riadó szimat:
csak ilyen falka vihet már Tehozzád!

VERSSOR AZ UTCAZAJBAN

»- számon kívül maradtak; Ixion -«
Vörösmarty.

Fény fény de rettenetes
lángoló betűk transzparensek
mint a szégyen fénye bennem
ráng ráng az emberi hús
millió sok millió
»- számon kívül maradtak; Ixion -«
óh versekkel zsongó pokol-láz
zsúfolt agyam azelőtt
minden-vers egy szent ajtó volt
templomokba de most
becsukódtak a templomok s én az utcán
meztelen leragadva futnék
hiába én testvéreket
keresnék de minden találkozás
csak lökés és akadály
harc utca tolongás lárma
fény fény de rettenetes
lángoló betűk transzparensek
meztelenségeimre
engem számon tartanak óh ha
azok közé veszhetnék akiket
csak az Isten tart számon
mint tenger csöppjét s part homokját
s ruhám lenne az egész Mindenség!

HAJNALI GONDOLAT

Hova lettetek, régi tanítványok!
Elszóródtatok, mint a magvak pelyhe.
Vitt az apa-vész, s a fiók-viharkák.

*

Hosszú éjszakán nem aludtam semmit.
Itt a reggel már, s ti juttok eszembe.
Szól a kis harang, szól a pásztor tülke,
s én elgondolom: ha lelkem harangját
megkondítanám: jertek templomomba!
s tülköm hívna még: kövessetek engem!

*

Jöttek rossz szelek, elvitték a hangom:
néma a harang, üres már a templom!
S óh jaj, micsoda bolond pásztor voltam!
Szegény tülkömet sziklához paskoltam.
Tülköm megrepedt, ki fog már követni?

BABYLON EGEREI

Vérem aludt, gömbölyü csöppjeit
szétgurítottam a kerek világba:
ők mennek, de én rab vagyok, tolongó
vágyakkal. - Szóljatok már! Óh, bizony
féltek saját szavatoktól, szemérmes
szűzek gyanánt. Ordítsatok szerelmet
vagy pénzt még inkább, báva szeretői
a Pénz sín-karja közt doromboló
fiktív arannyal pereces világnak!
Ő készen kínálja testét a Pénznek,
mert végigszállhatsz rajta - óh röpülhetsz
mint a madár, vagy úszhatsz bálnaháton,
a Messzeség neked labdázza hangjait
és nincsen ország, nincs határ, a Föld *egy*:
ez Róma már, csak dollárod legyen,
Róma, s erős Babylon, és a két Kard!

De néked, koldus, rongyban a világ!
és rongy országod, mint széttépett zászló
hever előtted, és a birodalmak
úgy szakadoznak, hogy, bolond egér,
egérfogók közt bukdosol, ha lépsz!

EGYFAJTA KULTÚRA

A fáradt, modern fajhoz tartozol
és már nem is tudsz a dolgokra gondolni.
Szók zsonganak, a dolgokat eltakarják.
Szók delíriuma nyügöző, nyüzsögő.
Játszanak, összefogóznak
benned,
cikáznak, tünnek,
bukfenceznek, s olykor megállnak fejen
s már mind megforgatod önkénytelen:
»Kultúra!«
»A rút luk!«
Micsoda szimbolum!
Bum! Bum!

*

A dolgokra gondolni: érdemes?
A dolgok mennek... mennek...
maguktól.
Ahogy mégy, mégy te is az utcán,
hadverte, céltalan flangérozó,
rokkant zsebbel, és aggyal,
melyben a szók forognak,
s amit látsz, csupa szó.
»Nyakkendőkirály!«
Hogy kiabál!
Lángbetűkkel!
De nyomban aztán már másik kiabál:
»Pénztár.«
s »Rátz nép« lesz, amint fejtetőre áll.

*

»Pénztár« és »rátz nép«: van értelem ebben?
Semmi.
De mindig lehet
beletenni
költő módján, ki rímet összefűz. -
Hisz minden összefügg,
manap kivált,
mikor Belgrádot és Indiát
egyetlen vasháló kötözi
- s benne téged is: mit tehetsz ellene? -
két véletlen szó nem ostobább
mint e világ
vasakkal-fűzött s gyilkos véletlene.

*

Hát csak flangérozz, te világ-szegénye,
csörgetve vígan üres
zsebeid helyett zsúfolt agyadban
a szavak aprópénzét!
Új szavak, avult szavakat!
s bolond szavakat, fületlengomb!
Egyik annyit ér, mint a másik.
Egyik odavisz, mint a másik.
Játék.
»Két áj!«
Áj, áj!
Óh Szó! jajgass, abajgass, kiabálj!

DANTE

(Szekszárd, 1921.)

1.

Egeit az Ember, e vándor állat,
az évek nyári nappalára s téli
éjére fülledt üngökként cseréli
s nyugalmat nyugalomban nem találhat.

S nem boldog, ha nem potyázhatja pállott
életét friss legek selymébe; déli
édeneit, mint otthonát, kiéli;
de visszatér megint, s a régi tájat.

mint régi kedvest, uj szépségben éri.
Igy én is, amint visszatérek egyre
anyaföldemre - ama drága Hidra,

melyen át percem az Örököt éri,
amelyből jöttem -: az otthoni hegyre:
úgy térek vissza, *Dante*, tájaidra!

2

Mert énnekem, jaj, a Pokol is otthon
s jól ismerem a Tisztulás hegyének
fájó lépcsőit, és az Ég kegyének
csillagos távlatait: sírva botlom

lelkem rongyára minden árkon-bokron
(mint papirkákra, miket útjegyének
szórt el a vándor), merre a Nagy Ének
visszavezet, vad erdőn s annyi poklon

tikkadtan e különös nyaralásra;
bár minden túlvilágból hazavásva
fűz Firenzémhez egy mostoha köldök,

hol mint poklát cipelő utas-ördög
vagy rab fa, mely hiába nőtt egekbe,
tengek, lekötve, s mégis számkivetve.

A HÚSZÉVES »NYUGAT« ÜNNEPÉRE

Gyógyító messzeségbe, mialatt
egykissé részeg, egykissé bolond
s nagyon fáradt s még mindig szomju, szomju
lelkem, munkám és vonatom szalad
mint bárka az özönben, Ararat
csucsát keresve: íme elhagyott
társaim megzúdítják a harangot,
amelynek hangja minden madarat
oly nyugtalanná tesz bárkámban, oly
vágyóvá: visszaszállni! Vissza hát,
ti madarak, szálljatok ünnepére
a Gyermeknek, aki ma már komoly
ifjú; vagy agg is, mondják! Agg a moly
első napjának estjén: míg a Fény
ifjú, bár világokon fut keresztül,
tengert tör át s sziklákat ostromol!

*

Óh milyen tenger s milyen szikla volt!
A tenger zúg még és a szikla áll
s mi fulladunk és köveken zuzódunk...
Mi kár? csak ússzon egy kis fény e zord
országban is, a mindig tovatolt
holnap felé! Mi kár, ha fáj a kéz
amely a Lámpát tartja és takarja
a szél elől, mely minden fényt kiolt?
csak legyen új kéz, addig tartani,
míg ez omlásba-süllyedt nemzetet
a lengő láng nyomán a szakadékban
meglelik a Nap csákányosai -
kéz, tartani, s lehellet, szítani,
hogy úgy lobogjon, mint mikor ama
kuruc tüdő fútt rá s ama dacos kar
inteti vele Isten felé: Ady!

JÁSZAI MARI HALÁLÁRA

Mint a munkás, ha elállítja gépeit
gyásza jeléül: állítsd el titokzatos
szövőszéked, Poézis! Zokogj, mostoha
kitagadott Orestes, mert Elektra tünt
az alvilágba, nővéred, ki gondosan

ápolt és dajkált, áldozott és siratott
  és siratott...
De te éltél, Orestes, s láttad homlokán
a csillagot, amilyen nem égett talán
koldus korunkban senki másnak homlokán:
a csillagot, mely hit volt, fenség, és kemény
magasságok dacával izzó tiszta fény:
hiába már! a csillag elhúnyt, s nincs remény!
  És nincs remény!
Aegisthos úr itt s Klytaemnestra! Alacsony
mimek fertőzik palotánkat: és te bolygsz,
királyfi, rongyban, s nem tudják, ki vagy, mig Ő
elszállt az Ürbe! Hol a mozgókép amely
megőrzi léptét? Hol a fonográf, nemes
hangjának? Elszállt a sugár! Ki hozza vissza?
  Ki hozza vissza?

VASÁRNAPI IMPRESSZIÓ, AUTÓN

Barna sár-szökőkút feccsen, gépkocsink fordulva reccsen:
jobbfelől a Tisza habja lustán villan pillanatra;
úgy állnak partján a fűzek, mint hajuk-mosó vén szűzek:
meghajolva és kifőzve lógatják fürtjük a vízbe.
De billen a föld alúlunk s a falú felé gurúlunk.
Bús gyümölcsös lankad itt és egy kidőlt-bedőlt kerítés:
két galamb a kapu-íven gubbaszkodik primitíven;
lud-felhő zubban körültünk, barnán gágog vissza tülkünk;
ugatás és harang-foszlány fullad el zajunkban osztán.
Vége a litániának, kocsmánál gyűlnek a lányok.
Mi már a mezőt vágtatjuk, a falut az estre hagyjuk:
lányokat, templomot, kocsmát, nénit és pipáló gazdát
fölvillanva, s tűnve, hullva, - mintha nem is lettek volna.
Ki mondja meg, mi az élet? Mi élünk-e vagy ők élnek?

HALAVÁNY TÉLI RAJZ

Milyen fehér csöndesség ez!
Messze házunk télben ül.
Gyere az ablakhoz, édes!
Csókolj meg és nézz körül!
Süt a nap, elállt a hó már,
mégis pelyhek hullanak:
puhán, halkan, pehelymód száll
pillanat és pillanat.

Gyere, édes, az ablakhoz,
tekints szét az udvaron!
Nézd, a friss, a lágy, a vaskos
szőnyegen még semmi nyom!

Csak a kis szolgáló lába
rajzolódik halavány,
s elvész, mint a Szaharába
egy zarándok karaván,

Szalma közt fagyottan áll a
kert füzes mélyén a kut
intve dermedt jégszakálla
hogy az év, mint óra, fut.
Jertek apró, jertek sűrű
pillanatok pelyhei
jobban mint e szalmagyűrű
szívünk kútját védeni.

Milyen furcsa füstünk árnya
a túlsó tető haván:
mintha távol emlék szállna
rokon szívbe tétován.
Ki gondolhat ránk e csöndben,
míg körülvattáz a hó?
Titkos lánc nyúl át a földön,
összekötve aki jó.

CIGÁNY A SIRALOMHÁZBAN

Ugy született hajdan a vers az ujjam alatt,
ahogy az Úr alkothatott valami szárnyas
fényes, páncélos, ízelt bogarat.

Úgy született később az ajkamon, mint
a trombitahang, mint a trombitahang
katonák szomjas, cserepes ajkain.

De ma már oly halkan, elfolyva, remegve jön
mint beesett szemek gödreiben
remegve fölcsillan a könny.

Nem magamért sírok én: testvérem van millió
és a legtöbb oly szegény, oly szegény,
még álmából sem ismeri ami jó.

Kalibát ácsolna magának az erdőn: de tilos a fa
és örül ha egy nagy skatulyás házban
jut neki egy városi zord kis skatulya.

És örül hogy - ha nem bírja már s minden összetört -
átléphet az udvari erkély rácsán
s magához rántja jó anyja, a föld.

Szomorú világ ez! s a vers oly riadva muzsikál
mint cigány a siralomházban.
Hess, hess, ti sok verdeső, zümmögő, fényes bogár!

Ha holtakat nem ébreszt: mit ér a trombitaszó?
Csak a könny, csak a könny, csak a könny hull
s nem kérdi, mire jó?

VADAK A FA KÖRÜL

Amint találkoztunk,
rögtön kezet fogtunk,
az őrültek közül
bujdosva szaladtunk,
bujtunk, kukucsáltunk,
kunyhót építettünk;
bábeli bús felhők
szakadtak felettünk!
És mintha magas fán
volna tanyánk, fészek,
úgy ringattak, ráztak
e vad magyar évek.
De mi összebujtunk
cibálva, zavartan:
furcsa íze volt a
csóknak a viharban.
S már csupaszra téptek
a folytonos szelek.
Napjaink úgy hullnak,
mint elfútt levelek,
s mire szebb idő lesz,
a fa alatt les rég
a fakó mord medve,
a makacs öregség.
Várja hogy leszálljunk
szerelem fájáról,
hogy aztán szétszedjen
emésztő szájával.
Gond, bajok, az egész
hiéna-sereg, mely
a távozó élet
sarkaiban lebzsel,
körülállja fánkat,
s néha összenézünk:
lehet-e még innen
lejutni valaha nékünk?
Óh Szerelem, segíts,
erősítsed szárnyunk,
mert csak a vak égbe
van út innen szállnunk,
egyenest az égbe,
a jeltelen égbe,
vagy annál is tovább,
valami Isten elébe.

MICSODA FÖSTMÉNY!

Eső utáni fény, különös fény, mit játszol
oly méla-frissen, égő-hüssen a csillogó utcákon?

Utcákon, utcámon, utcánkon, édes:
szeretem a mi szomorú, szeretem ami fényes.

Mily sűrű, mily nedves színeket csorgat és csönget
az égi ecset, mely sokszor oly sötétre festette életünket!

S innen az emeletről - pici tókat, ingókat, elfutókat,
látom az esernyők selymét s a lakktetejű autókat.

Talán az egész világ most csak ing és elfut és fölkap
az Égbe, mely életestül mind könnyeden csünget és csorgat

engem és téged egy ecsethajszálon s majd újra elmázol
mint a felhőt és tócsát, amit senkise gyászol...

Óh jaj, mi készül itt, térben és időben, micsoda föstmény!
... Eső utáni fény, méla-friss, égő-hűs, különös fény...

A MANDARIN RÉME

Bölcs és vén és mandarin vagyok,
mindent szeretek, mindent tudok.
Este lugasokban üldögélek,
asszonyok csókolják lábamat,
s úgy öntik el lelkemet a kéjek,
mint a fürdőt a patak,

s akkor úgy süt rám a lampion,
mint a hold süt át a patakon,
ahogy látják a halak; de halvány
gömbje eltorzulva hirtelen,
rózsaszín, áttetsző papirarcán
egyszerre csak megjelen

egy keserves, rettentő vonás,
melytől szemem porcellánja vás,
fogam vacog, és mandarin-lelkem
földön csúszik, mint silány kigyó,
akit megzabáltan és betelten
bunkajával sujt a pór,

s már vonaglik. Óh mit ér a kincs,
mit ér sárga selymem és a tincs,
süvegemnek gombjai mit érnek
s bölcsesség és csók és hatalom,
ha lelkemben fintor lesz a fénynek
tánca, és a lampion

rám nevet, mint fitosorrú rém,
s halk sugárfogakkal mar belém,
s szememen, át úgy pislog agyamba
síri-durván hályogos szeme,
mint egy útszélen felfordult bamba
koldus hitvány szelleme?

A MADONNA FAKIRJA

Hogyan lépett e primitív Madonna
e volutás, barokk párkányra? Olyan
magas a párkány, hogy amint az évek
malma csikar, ki béna földön ülök,
romló szemem nem éri már a márvány
únt díszein túl ama boldog arcot.

Mert jaj, ma, társak, földön ül a költő,
mint egy fakir az aranyos teremben,
zsákmány és gyöngyös táncok közt - de ő csak
mezitlen és soványan ül, a nábob
szőnyege sáros lesz nyomától, úgy ül
idegen, és csúf sebeit vakarva.

Mit keres ott a földön? Tán a rímet,
mint leejtett pléh-csörgőjét a gyermek,
keresi gyermekessen. A cselédek
kisöpörték? vagy ott csörög a táncban
perecnek kötve egy frivol bokára?
vagy legurult a terrászról a sárba?

Nézz föl az égre, lelkem! Már a vércsék
kerengnek ott: s az ember is, ha szárnyas,
vércsét csinál magából. Jön a sűrű
tavasz - de vadszin egében csak inkább
rémít a szürke berregés, csak inkább
eltűnik az angyalok kék ruhája.

SZENTJÁNOSFŐ

Ki tud tréfásan és könnyedén beszélni?
Kedves társaim, kik küzködtök és vergődtök
a könnyű szóért! sziklákat cepelünk
keblünkben, és táncolni kell! Óh milyen Salomé
bírna táncolni itt!?
A véres Föld, mint egy szentjánosfő,
táncol a légi Sors ölében, noha még
élet, élet van benne! Meg-megrándul,
kínlódik, s néha szédületén
pillanatnyi villanás
fut át: a véres fő Salomé vad ölében
az eljövendő Krisztusról álmodik.

A LÉLEK ÜNNEPE

Ólom-idő! Vajjon egy hétre mától
pünkösd is így lesz? Harsány, régi ünnep!
Akkor csupa tüzes nyelv volt a Sátor,
gyujtó, beszédes lángolás a mennyek.

Ma hallgat a harsona, csak a dob szól,
az eső dobja, s mint alélós hinta,
melyen a Szellem szédelegve hopszol,
kél az új tavasz, lendül a bab-inda.

Próbálkozik a nagy harang a ködben,
melyet kásásan kavar a madár.
És minden ébred, csak a nap, a nap nem...
Orfeusz hátranéz, s meredten áll.

Nyujtóznak barlangjukban a vadak,
de a báj-síp szavát hiába lesnéd.
A pünkösti királynők hervatag
trónját restellik már a tisztes Eszmék.

S a rigó csúfol, s a kakuk hebeg,
és úgy fakad ki a pünkösti rózsa,
tövis nélkül, mint oktalan sebek,
vagy fájdalom, mely bosszút állni tompa.

A MAGYAROK ISTENÉHEZ

Vagy-e? S ki vagy? S mienk vagy-e? Csupán
mienk és senki másé? Szabad-e
hogy csupán a mienk légy? És lehetsz-e
az, aki vagy, ha csupán a mienk vagy?

S mégis: lehetsz-e aki vagy, ha nem tudsz
csupán-mienk is lenni? Lehet-e
világod végtelen, ha nem vagyunk
mi is középen, és sorsunk a Tengely?

Mi vár reánk? És jön-e még igazság?
Vagy mi leszünk a keresztrefeszített
a nemzetek közt? Akkor is középen -
áll a Kereszt, s ki szenved: Messiás.

És ez van talán hátra még. Az embert,
az aprót, megváltottad már. A *népek*
váltsága jő most. S bizonnyal mienk vagy,
Isten, amíg mi hordjuk a keresztet.

Mert nem lehetsz a mérges kis Wotanok
öccse te, egy a sok közül, pogány
csillag, hanem ki eljött, csillagoltó
nap, s kinél kisebb nekünk nem elég:

magyarok és mindenek Istene.

NE ILY HALÁLT, NE ILY HARCOT!

Nem kell nékem örök béke
(meglesz majd a temetőbe').
Örök harc a kívánságom,
de nem ahogy tegnap láttam
hivatalos-kényszeredve,
kinek nincs is semmi kedve,
gyávaságból s alázattal
elmenni egy szolga-haddal;
ölni ismeretlen testvért,
aki bennünket nem is sért,
mert - bár közös minden eszménk -
ellenségnek kinevezték;
parancsszóra halni végül
cél nélkül és haszon nélkül
kutyamód és árokmélyen -
még a kutyát jobbnak vélem,
mert ki tudná ránevelni
ártatlan ebtársát ölni?
Ne ily halált, ne ily harcot
adjon isten a magyarnak!
Elég soká volt élete
játék mások kezeibe':
ne legyen már többet játék!
Legyen eztán a magáé!
Harcolja meg, ha van harca,
igazságát föl ne adja,
mert a föladott igazság
a világ testén sebet vág.
De senkise szálljon hadba,
ha egy angyal nem ragadja
saját hittel, saját célért,
s csak ha önkényt adja vérét
és nem gyávaságból bátor,
hanem angyala szavától.
Nem kívánok örök békét,
csak a gyáva harcok végét.
Szent áldozat ez az élet,
ha igaz szívvel fecsérled,
de amelyért kényszer-vér folyt
a zászlón szenny lesz a vérfolt.
Ne szűnjenek hát a harcok:
magam is zászlókat tartok.
Hogy lehetne béke boldog,
míg a tiprott jog sikoltoz?
Hisz a sikoltás a csendben
hangzanék még rémesebben.
De csak az álljon ki sorba,
kit angyala küld a harcba,
s ha kincsét oltárra hozza,

ne a más vérét áldozza!
Tisztelje a más békéjét,
ki halni kész az övéért:
akkor csupa hős ví harcot,
angyalok tartják a pajzsot
és az Isten újra ránk néz
felhőkből mint generális
és így szól a szívek nyelvén:
»Béke és harc mind az enyém!
»Jó katonám, hű zsellérem,
»fegyveretek elcserélem.
»Béke lesz az igaz harcból:
»de a béke tovább harcol.
»Új csata, más kard, új tábor,
»új csillagban győztes sátor!
»Nem kell nékem örök béke,
»csak méltóbb had szövetsége.«

ÚJ MYTHOLÓGIA

Nemzeteket láttam, hatalmas szörnyeket, küzdeni, óriás
testtel, s ez óriás testben mily fájó az emberi átom!
Taréjuk véresen ing még, levágott farkuk vonaglik
bús tartományokban, és feszülő, páncélos karjuk
vergődő kis nemzet-férgeket
szorít kegyetlen.

Nagy szörny-anyádhoz hiába kiáltasz,
ki nem érti fájdalom-nyelvedet
s kivel élned, élned és halnod kell ma.
Ellene bizsegsz-é a testnek, melyben hús vagy?
mellyel egy vagy? Tudnád-e nem szeretni?
harcának gátja lenni, áruló,
beteg parány, kivágni-való?
(bár végül jaj mindig a beteg parányoké lesz a szó).

Várj és nézz! Már sok szörny harctere volt ez a föld
a mesés halgyíkoktól a veszedelmes istenekig
és a türelmetlen szektákon át, míg ezek eljöttek
s fölfaltak szektákat és isteneket.

Ők is meghalnak egyszer. Légy büszke, kis átom,
legkisebb s legnagyobb! alfa és ómega te,
minden szörnyek bölcsője s temetője.

Te bennük vagy; de ők is tebenned, ki szörnyeid
magadból alkotod s magadért. Széthullanak ők
de te maradsz, hulláikból építve jövőd
harcainak új s új fálánkszait.

Óh tennen halandó hadaid rabja - mert az Ember harcainak
egynapos hadai csupán e nemzetek - óh lelkes átom,
ki messzebb látsz a testnél, melynek átoma vagy!

Tűrj és nézz! Élj és halj ha kell! Pusztulj és maradj!
Légy hű és légy szabad! Gondolj a madarakra,
kik hívek a fához, mely fészküket adja,
s mégis kilátnak, kiszállnak a légi magasba!
Két hazában otthonosok: polgárai a fáknak
s együtt örök polgárai mind égnek és szabadságnak.

POLITIKA

Martinuzziak kora jött újra. Összeszorított
fogak, keserű alkuvás, erdélyi ravaszság.
Már látom a csukott ajk s nyitott szem hőseit.

A régi fények égnek még előttünk, se fogyva, se lengve:
de lábunk óvatos, hogy el ne tiporjuk vetéseinket,
és szótlan, tartott, lélekzetfojtott lett bennünk a Hit.

Óh, vetéseink, gyenge kis magvaink, sarjadjatok fűvé
gyűljetek pázsittá, duzzadjatok bársonnyá, kezdjétek szőni
a reményszín szőnyeget a Nap sugárlábai alá!

Most harcol ő a Tél óriásaival. A gazda
vár, kinéz, kerítést csinál, öntöz. A nagy vizek
zúgnak már. Vigyázni kell. Vésszel és áldással jön a Láng.

AZ ELMARADT TÓSZT

F... M...-nak.

Hol év, perc, bor, barátság fölszakad,
engem különös gátak zsilipelnek
és hallgatok, mintha gondolatom
szédülne meredek hídján a nyelvnek;
de belül, lassan, fészken, titkosan
a szavak mégis gyűlnek, gyűlnek;
kiket rímek tollával tollazok,
hogy ki ne hűljenek, ha kiröpülnek,
(Ime az én tollas, késett tósztom.)

Beszélni nem tudok. De bármit
mondjon a boraimra-írigy tábor,
tudok a nemes mámor poharából
inni,
és tudok hinni
(amihez ma kell is a mámor).
És poharam beszéde: csengés.

Igaz emberhez, erős, hű baráthoz
talán illik is a néma pohár
hittel, és borral, mert röpül az élet.
Ülj le a gonosz évek lépcsején
egy pillanatra - melléd ülök én is.

Nehéz és mindig egyforma a lépcső,
de mégis: fölfelé visz.
(S ha nem hiszed, kérdezd meg fiaidtul:
föntebb indul, aki *ma* indul.)

Mi itt ülünk a fokok sivatagján,
a grádicson, mely fut és visz és elhagy.
De még kezünkben a pohár töretlen
s a régi tüzet olvasom szemedben
(nem volt mámor tiednél okosabb,
s okosság mámorosabb,
minden igaz mámornak kezét-nyujtó).

Igy ül együtt a mámor és okosság;
s az ördög-lépcső, mintegy Luna-parkban,
szalad a gyorsvonatnál viharban,
szalad velünk, s majd kiszalad alólunk, -
(jó, ha így zökkenésnél, állomásnál
kicsit összefogózunk)...

KABÁTDOBÓS, KALAPHAJITÓS!

Vad és hirtelen ízü élet!
már az illatok sűrüsödnek
ugyan ki mondja meg, mikor lesz
az illatból íz?
Illat vagy íz, jönnek és gyűlnek
megcsapva, mint hajdan, a nyelvem
hegyét, s ajkam erkélyét, mint az árvíz,
és szájam padlását elöntve...
Milyen ifjúság!
Igy csaptak meg akkor is, akkor...
bódultan és borulva jártam;
de most, Uram, már négy keresztje terhén
nyűttes életem
hogyne riadna útonálló
tavasz-hadaktól kik minden bozót
mögül lesvén, nem hagynak menni nyugton
kriptám felé - s ne támolyogna
taglói alatt
új márciusnak!? Hát csatázni még?
Pedig én már jobban szeretnék
alázatosan letérdelni mint a
piac közepén
a teve hogy terhét levennék -
de haj! még ostoroz a hajcsár!
Megint tavasz van, hív az erdő.
Gyürökre hát! Kábulva, támolyogva
mégis csak erő,
erő ez mégis! Ifjúság ez!
kabátdobós, kalaphajítós!

vagy rajta, mint vidám favágók
már csattog a fejsze! -
és félre azt ami nehéz: a lélek
izzadt ruháját! Semmi! S még e vers is
úgy akadjon meg az idők bogán,
mint egy ágon a favágók kabátja.

DOPING

Ha szólok, zengés lesz a hangból,
mely váratlan-messzire hallik;
ha lépek, léptem szökelés:
hirtelen elvisz társaimtól;
ha kezem nyujtom, csupa fájó,
titkolt, csodás sebekhez érek:
s ha csókolok, ha csókolok,
csókom holtig-nyűgöző bélyeg.
Melyik isten dópingol engem,
hogy csodája legyek magamnak
és ennen mozdulataimtól
mintegy idegentől riadjak?
Mint a kávéval megitatott
paripa, térdeim zsibognak:
ki vagyok én? s hová jutok?
úgy vágtatok, mint a halottak.
Óh élet nyüge, végy körül!
ne hagyjatok, drága barátok!
mert oly testvértelen mezőbe
hajt előre az ittas átok!
s ha, mint túlhúzott óra, szívem
a cél előtt pattanva öl meg,
gúnyol majd az üres gyep: mint ki
egy nagy nász-ágyon maga hal meg.

JOBB ÉS BAL

I.

Láng, láng, meddig cibálnak badar
szelek
jobbra és balra? Hajlik a láng jobbra,
hajlik balra, de mit neki
jobb és bal: ki csak *fölfelé* tör?
Melyik égtáj
mondhatja őt övének? Jobbra vagy
balra csak rokont keres,
kit áttüzesítsen, s magával röpítsen!

II.

Ki állíthat
jobbra vagy balra engem?
Labdázzatok, mindenkié vagyok!
Csak majd az Isten
ha az Itélet trombitája szól,
állítand jobbra vagy balra.
A többi: játék. (Noha sírnom kell rajta.)

III.

A többi: játék! bolond, noha véres,
vad játék olykor, melyben a szegény
méla gyerek szédülten, ütlegek közt
ing, míg el nem jő Apja, s kézen fogva
el nem viszi... ing, mint a báb
dülöng
bizonytalan színpadán.

IV.

S tán
ilyen báb vagyok én is - de a bábot
drótjai tartják: s tudjátok meg, izmos
drótjaimat nem kétfelülről
rángatják, hanem Valaki fölülről
igazítja
kimondhatatlan ujjal.

ELÉG A KÓSTOLÓ

Mi tüzel, hogy újra forrsz?
Kóstolót a duska sors
mindenből adott, és jól tudod, ha
tengereket adott volna, az sem
lenne több, mint ez a kóstoló...

Kínnal-borral gazdag úr!
Végigjátszva minden húr.
Hogyha mostan halnál, úgy omolnál
zajjal, könnyel, mint egy büszke bércről
zuhataggá leszakadt folyó.

Maga a Nap dobna rád
szivárványból - koszorút.
Nem hogy itten fuldokolj a sárban!
Nem hogy estig bukdosódj a buckán,
bús csavargó! egyre lefelé.

Minden folyót vár a Styx.
Óh, megoldó biztos X!
De jaj neked; apadva s feledve,
mint a pohár kiloccsantott alja,
lenni a földé vagy Istené!

VERSENYT AZ ESZTENDŐKKEL!

1928-1933

Mint a kutya silány házában,
legeslegutolsó a családban,
kiverten és sárral dobáltan,
és mégis híven és bátran
kiált egyedül a határban
fázva és szeleknek kitártan:
amit kiáltok, úgy kiáltom
vénen, magamban és ziláltan,
sárosan, rúgdalva, ruhátlan,
híven, remegve és bátran.

Magamra maradtam, magamra
és hangom mint vén kutya hangja
rekedt már, vagy mintha a kamra
mélyéből jönne, tömlöckamra
mélyéből. (Én vagyok a kamra.)
És mire fölér ajakamra,
száz faltól fulladt és bamba,
mert az élet mosott goromba
habjaival, és süket és tompa
iszapot rakott minden ablakomba.

Nagy almáriumaimban néha
szalagokat találok, léha
csecsebecsét. Fakó, únt, méla
régi divatuk maradéka,
régi gazdagság bús hagyatéka.
S szólok: »Gyermekeim, ti hangok,
vegyetek föl néhány cafrangot,
néhány szalagot és sallangot!«
És fölvesznek néhány sallangot
gyermekeim, a megfakult hangok.

De abban is csak ügyetlenebbek,
félszegebbek és feszesebbek
- mint kinőtt ruhában - merevebbek
s koldus irígyeim nevetnek:
de a hangok csak jönnek, tolulnak,
semmivel sem törődnek, kibújnak,
s botlódva bár, újak és újak,
gáton, iszapon átnyomulnak,
s fulnak és túrnak és fúrnak,
míg cafrangjaik rongyokban lehullnak.

S kérdem: »Mit jöttök egyre-másra,
fázva, fulva, fakulva, vásva,
hogy szégyeneteket mindenki lássa?

Mért jöttök ki ilyen dadogásra?«
S felelnek: »Dadogunk, botorkálunk,
de ki kell jönnünk, egy szó előtt járunk,
dadogás vagyunk, egy szó jön utánunk,
követek vagyunk, utat csinálunk.
Nagy szó, nagy szó a mi királyunk!
Mi dadogunk, de várj, ki jön utánunk.«

GONDOK KEREPLŐJE

A csupasz fák csúcsa mint tűk hegye bök be
az égi flanellba:
az Isten a földet hóba és ködökbe
puhán becsavarta,
hogy óvja azt a pár maradék plántáját,
amit az ember nem
irtott ki még, s amik a bús tavaszt várják
szabadon vagy kertben.

Milyen szép lehet most ottkünn a mezőkön
elveszni nyomtalan;
bújdosni, mint aki maga van a földön,
az Ürben maga van
s minden lépésénél mögötte, úgy tetszik,
elsüllyed a parlag,
és a szomszéd falu semmivel se messzibb,
mint a szomszéd csillag.

Ott még felröpülne különös madaram
a fényködös égig.
Csak itt olyan alélt és mozdulattalan,
hogy tán holtnak vélik.
Pedig él: egész nap csirreg a fülembe,
dalt töredez halkan;
elkezdi, s elhagyja... dalainak selyme
rongy az utcazajban.

Ó szegény madárhang! hogy leng száll és szakad
minden kis szellőre!
s hogy riad, hogy némul, ha rákezdi a vad
gondok kereplője!
Ki kötötte ezt a kereplőt nyakamba,
mint a poklosoknak,
hogy ezer arc közt is vakon, mint a bamba,
s egyedül, bolyogjak?

AZ ÁLOM KIVETETT

Engem ma a hallgatag álom kivetett hangos partjaira.
Sárban görgetett, sziklához ütött, míg szennyesen és fájva
kiáltottam kedvesemnek: »Ments meg kedvesem!«

Ma reggel, mikor elsőt csilingeltek a villamosok,
oly csöndes volt még, lehetett hallani a szomszéd apácák
klastromából hogy kondul imára a kis harang.

Kedvesem kinyujtotta karját - ő maga is
az álom hajótöröttje volt, s a Valóság szennyes és sziklás
partjain találkoztunk, mint szegény Robinsonok,

kiknek most majd el kell indulni valami barátságtalan
idegen föld belseje felé, ahol a Törzsek laknak
s idegen, féltékeny szemekkel néznek meztelen és vadan.

Mint indián faluhoz érve, csilingelés, harangmuzsika
fogad, de majd elvész a harci zsivajban; fogságra hullunk
s kinoznak, mig eljön értünk az Álom, a mentőhajó.

ÁLMOK KUSZA KERTJEIBŐL

Álmodtam én és az álom, az álom én magam voltam.
Kertben bolygtam, és magam voltam a kert, ahol bolygtam,
a kert, ahol bolygtam és bolygok, botlódva bozóttól bozótig,
mint ki éjjel jár tapogatva és az árnyuktól húzódik.
Gonosz ligetben járok én, utamat nem látom előre,
és mégis biztosan tudom, hogy kijutok egyszer belőle.
Nem lesz az márma, sem holnap, sem holnapután, s azután sem,
és jól tudom, hogy nem lesz még halálom különös óráján sem,
s nem az idők végén - az idő sohasem érheti végét:
hanem az idők mögött valahol, hol az Isten tartja székét.

S veszélyesen, mintha az ürben egy csillag egy másikra hullna,
hullt, kedvesem, kertemre kerted és testvér álmod álmomra.
Most titkosan egy helyen két kert, és két álom olvad keverve,
mint egy lemezen két fénykép, vagy két hang egyszerre leverve.
Mintha külön nem volna elég útvesztő lelkünk vagy testünk,
egymásra dobott két háló, egymás zavarába estünk.
Egymás élete szörnyeivel tele minden bozótunk:
dupla sürüségben járunk mi, s kézfogva tapogatózunk.
Vagy néha dacosan, ha egymás lázas kezét eleresztjük,
nem vagyunk sem egy már, se kettő, magunkat is velevesztjük.

Óh, nem vagyunk mi boldogok, se tiszták, se jók, se bölcsek.
Életünk a kócos erdők ágainál kúszább és törtebb,
ezer rosszaságtól sötét és könnyektől nedves;
de a lombok végül is egymást a nyilt égbe ölelik, kedves,
mely fényes homlokkal hajol ránk, mint dajka az ébredezőre...
s egyszer simára gombolyul minden ami zilált és dőre.
Nem lesz az márma, sem holnap: az idő csak oszlopos tornác.
A Takács a napok mögött ül, amik során élve túl nem látsz.
Durva cselédei tépik álmaink kócát, a Sorsok,
mely gubancban hever előtte s nagy kezeik szelében borzog.

REJTVÉNYEK

Nem az átlátszó forrásvíz kell nekem.
(Zavaros, sáros és gőzölgő fakadás
gyógyít engem a mama-földből.)

Két kezet láttam, meztelen két kezet.
(Az egyik fiú volt, a másik meg leány.
Imára voltak összetéve.)

Homlokod lámpa, mint a bányászoké.
(Szépen ég, de ne hidd, hogy sokra mégy vele:
a fénye takar, mint egy fátyol.)

Kedvesem arcát sohase láttam én.
(Mindig álarcosan ölelt meg engemet.
De saját szívemet se láttam.)

Már rég nem élek, mozgó halott vagyok.
(Szívemben esztendők tudják, hogy nem lehet
egyszerre élni és szeretni.)

A KEDVES ARCKÉPE

Hirtelen amint a szobába léptem,
előttem ült a drága valaki,
közel és mégis holdtáj-messzeségben,
mert e világból keret zárta ki.
Örök magányba zárta, arany ablak:
és nem nézett rám, nem is nevetett:
csak a színek daloltak és lobogtak
s lengették a keretet.

Nem ismersz hát, kedvesem, nem szeretsz hát?
Két kisujjad úgy fonod egybe, mint
szeretők írigy karja fűzi egymást,
hogy számüzött lesz aki rátekint.
Alsó és felső ajakad szoros pár
összesimulnak meleg-meztelen
mintahogy két szerelmes egy csukott száj,
ki a világnak nem felel.

Más keresi majd a könnyű örökfényt
arcodon s a szitakötő mosolyt
s meg sem ismeri tán a csüggeteg lényt,
ki itt méla-magába elomolt.
De én ismerlek, mert magány marad csak
a magány, bárha két magány vegyül
ismerlek, asszony, így ahogy *magad* vagy,
gyógyíthatatlan egyedül!

Ismerlek?... Kép vagy; lehetünk-e mások
egymásnak, és ki lát a kép mögé?
Bár lelket párolognak a vonások,
mint e vászonra festett alaké,
hol a festőnek lelke s a modellnek
ködben villódzik, mint hold udvara,
mely fátyol és sugár egyszerre, s elfed
miközben világítana.

De dalolnak és lobognak a színek
lángként, mely kohó nyitjában fogoly.
Piros kabátkád, lila párna, szőnyeg...
mint ablakon túl kinyilt tűzbokor.

Elvarázsolt bokor az, csipkerózsa:
óh, szerető, váltsd meg, ha szereted!
Micsoda csókra vár, micsoda szókra,
szétvetni a keretet!

FÜST ÉS KOROM KÖZÜL

Füst és korom, megtorlik a Vád
feje körül, aki fáklyával megy
ilyen fulladt, szűk pincéken át.

Maró füst és keserű korom:
óh, be gonosz levegőt kell színom
bújkáló bús magyar útamon!

Megvakít, rág, bénít, töm, tapad.
Látjátok még lángom? Én nem látom,
csak a füstöt, ami visszacsap.

És már mindent elvet undorom...
Híg madarak szárnya hull szememre:
hull a híg, lágy, loncsos, langy korom.

Különös álarcosként halok
s úntan fogják képemet föltárni
a morc hullamosó századok,

kiknek arca csak akként derül,
mint a kapzsi archeológ arca,
ha a múmiából kincs kerül.

Ami kincseimben legcsudább,
ők lelik meg, mert ti eldobtátok,
mint a gyermek az almacsutát.

Árva, kemény, nedvtelen csutak:
mégis benne minden nedvek anyja,
a jövőnek szórt morzsa, a Mag.

FÁRADTSÁG

Ki a Betűk veszélyes menetét
vezeted e labirint papiron, hol
se jel, se korlát s régi nevedet már
restelled ihlető Véletlen - ingyen
hatalmad nemcsak ajkunkat s az írók
ujját dajkálja: minden mozdulat
anyja vagy és cinkos sugója e
föld forgó-színén. Te diktálod azt a
lihegtető, rosszvégű és kegyetlen
regényt is, melynek címe »Élet«. Áldott
vagy siratott sugalmad söpri el
vagy hozza helyre mit a siket Ész

homlokunk padlásszobájában ülve
értetlenül kitervelt. Belzebub
és Ráfael! ki Tóbiás gyanánt
fogsz kézen, hogy a Mélység szája-szélén
vakok legyünk; vagy bokros őrület
paripáján röpítesz ismeretlen
élet-tájakra. Engem is milyen
tájakra vittél, mily sohase-vélt
szökéseket bűvöltél inaimba,
mily lengésekre lökted rest karom,
hogy magamnak látvány és csoda lett
amint nehéz zászlókat gyenge ujjal
vagy a váratlan kedves társ kezét
hirtelen megszorítva, életet
s jövőt pecsételt. És kiállítottál
világ elé, magasba, s ajkaimra
oly szókat adtál, hogy álmodva sem
mondtam volna ki nélküled. S ma itthagysz
ébredve és vénen és meredélyek
fölött, s én nem is tudom, mit kívánjak,
amint susogó hangod távolodni
s halkulni érzem: azt-e hogy maradj még,
maradj velem - vagy menj, veszélyes angyal,
menj, hadd pihenjek, itt az este már!
Ne kergess, hadd csavarjam újra sértett
lelkem köré a puha nyugalom
óvó kendőit. Minden mozdulat
ledobja egy fátylunkat, mind leleplez
új meg új pőreséggel. Engem is
addig sarkantyúztál, gonosz, hogy egyre
meztelenebbül állok itt - de ez
nem a boldog bujaság diadalmas
meztelensége már, hanem a gyertyás
korbácsos üngös penitencia
szégyenkező és fájó hősisége.

ISTEN GYERTYÁJA

Engem nem tudtak eloltani:
élek és itt vagyok, itten!
Pedig nagy világ-szelek elé
emelted hős, vak, kicsi gyertyád -
mit akarsz velem, Isten?

Inog a láng már és tövig ég
bölcs, szent, konok kezeidben. -
S új szelek jönnek, fattyu-vihar,
vakarcs-poklok szégyen-fuvalma -
mit akarsz velem, Isten?

Szégyen-szél, fattyu-lehellet is
zord annak, aki mezitlen:
gyötörni tud, eloltani nem,
míg viaszom csöppig kisírom -
mit akarsz velem, Isten?

Mért tart magasra nagy tenyered?
és milyen éj vize zug lenn,
hol sisteregve kiszenvedek
ha majd kegyetlen beledobsz, hogy
körmödre ne égjek, Isten?

INTROI BO

Oh dohos frisseség! Pincék és templomok
frissesége! A ház télen át szundikázott
magában, s most ahogy kitárom ajtaját,
első vendég aki megelőz, besuhan,
akit magam előtt bocsátok mint arany-
ruhás királyt (vagy mint templomba lép a pap
dús pluviálében) a fénypalástú nap.

Belép a pap, belép, s mögötte zendül a
kórus, bizsereg a sarjadás, lüktet a
kakukszó, s olyan ez, mint amikor tavasszal
nyíl a pinceajtó s mozdulnak a borok.

Ez lesz, ez lesz az én templomom, s úgy szököm
ide mint jámbor ős népség futott a barbár
harcok elől a szent helyekre hajdan, így
mentvén bús kincseit és összeköpdösött
szentségeit a szent, hűvös falak között
s úgy teszem el magam, mint a tetszhalott fakir
ki századokat is átszunnyad és kibír.

Királyok lettek így fakirrá Indiában
kriptába szállva bölcsen, ha ellenségeik
száma sokasodott, tudva, hogy minden új
ellenség keltén új ága nő koronájuknak.

Ez lesz az én kriptám, pincém és templomom.
Introibo... Körül mindent elönt a Vadság
fojtva mint árvizek után a gaz... Tekints
vermembe, nap! Borom él és forr. Itt rakom
sorba hordóim és gyógyul áhítatom.
Künn zengnek sarjadó, kakukszavas misék,
benn üdít eleven, kriptai frisseség.

MEDVE-NÓTA

Fordul a világ, kiborul alólam.
Megkapaszkodtam peremén egy dombnak.
Kis ház, börtönöm vagy-e? csillagnéző
tornyom-e? Barlang

kell a medvének, ha megunja táncát
a vásár padján s kiszökik magányos
bérc közé: mint én vonulok most tüskés
bérci-magamba.

Más vagyok mint más. Magasan, tüskésen,
így kell már élnem, s ha te nem volnál itt,
tán nem is látnék melegebb szemet zord
csillagokénál.

Más vagyok mint más. Minek is tagadnám?
Lásd, a föld kibillen alólam, és mint
visszatérő láz, kamasz éveim vad
gőgje megújul

s mindentől eltép. Köszönöm, hogy itt vagy.
Szólj egy szót, s én úgy teszek egy szavadra,
mint szökött mackó ha vidám kedvében
bércei közt új

táncra áll kétláb a vadonban; mancsán
zeng a cintányér ami rajta még; az
éji vándor hallja, megáll, s az erdő
ámul.

LEVÉL

Ne kérdezd, barátom, hogy mit dolgozom
mert csak vékony időm könyvét lapozom
s ez a fáradt élet úgy tart pihenőt,
mint üres könyv-oldal új szakasz előtt.

A fű sarját nyírom, a fákat nyesem,
fázó bárány módján a Napot lesem.
Lapokkal, levéllel halmos asztalom:
zsongó gyepem ágya csendesebb halom.

Asztalom bús szirtjén lapok, levelek,
lelkekből verődött, nyugtalan sereg
idevert madárraj, zsibog és csipog:
üzenetek, élet, levelek, lapok...

Ne várj tőlem semmit, távoli jóbarát?
Ne lesd a poétát, tirannus világ!
Barlangba huzódott, sárkányokkal vív,
szökevénynek látszik, aki volt oly hív.

Szökevénynek látszik, lelke csupa dac,
amit tőle várnak, sohse teszi azt.
Jaj, szegény lélek, hát világ rabja légy?
Vagy saját szobrodnak hitvány majma légy?

Búsan mosolyog rám kertemből a nyár,
mert engem az ősz kezd aranyozni már,
hervadt fa rozsdája, halálos arany,
kit ez a fény von be, annak este van.

Mint kit egy dús ünnep örömére rég
talpig aranyba vont az éh-szemü nép,
mezitelen állt ott, eleven szobor:
csak ő maga tudta, hogyan fuldokol.

HOLT PRÓFÉTA A HEGYEN

Nyájas magasságban csüng a dombtetőn a ház,
de én mordan ülök benne, mint Jerémiás.

Hozza postámat a posta. Ujság és levél
mintha mind olyanról szólna, aki rég nem él.

Hol a sok *netán* és *hátha*? Meghalt a jelen,
s ami hír fülembe ér, mind csak történelem.

Elsüllyedt a világ és nem maradt élve más:
dombon ül s fejet csóvál a mord Jerémiás.

Eltüntek és elsüllyedtek, s talán így a jobb:
míg itt voltak, kínzóbb volt hogy egyedül vagyok.

Hozza postámat a posta: mennyi hír, divat!
Engem nem visznek magukkal, föl nem oldanak.

Mindegy! a világ süllyed vagy én lettem halott:
akként élek mint akik már Változatlanok.

S mordan nézem hogy köröttem a vak élet hal,
mint egy holt próféta kit már senki úgyse hall.

Mint a nyiltszemű halottak kiket régidőn
barbár törzsük künnhagyott a nyájas dombtetőn.

Hozza postámat a posta: mennyi rossz madár!
Be jó hogy csőrük csapása egy cseppet se fáj!

DZSUNGEL-IDILL

Jer ki, kedves, az esőtől minden újra friss.
Láttad, hogy kinyilt a másik georgina is?
Ne nevess! Csak pár szál virág tipeg körülünk:
de legalább mindeniknek külön örülünk.

Hajdan rengetegbe vágytam, legiónyi vén
góliát fa sürüjébe, kicsi Dávid, én.
Érzéssel fújtam tanítóm csitri dallamát:
»Árnyas erdőben szeretnék élni nyáron át!«

De ma lásd, oly rémes erdő zaját hallgatom,
s ennen életem mögöttem olyan vak vadon!
Éjjel is magába húz egy ingó sűrüség,
hol az ijedt álom jár és zsombékokra lép.

Jer hát, jó itt csöpp kertünkben, mely ma újra friss!
Örülj, hogy kinyílt a »másik« georgina is.
Nékem ez a pár fa-alja époly dús világ,
mint a legnagyobb erdőség, »élni nyáron át«.

Fű között szemem ha lát egy pöttöm bogarat,
vele megy veszélyes útján, dzsungele alatt,
s tudja, mily tér egyik diófától másikig,
hol ezer csoda burjánzik, ezer rém lakik.

Sohsem ér a kert végébe. Elég messzeség
elérni a ránkborúló levelek közé,
amik olyan illatosak és keserüek,
mint e nyár, melyet alattuk élni jó veled.

CSAK EGY KIS MÉHE...

De jó ébredni fehér falak közt
madárszóra,
ahogyan engem márma költött
a hajnalóra.

Nap néni oly szelíden mosolygott
az ablakra
éji viharnak könnyes emlékét
szárogatva.

De mint egy morcan kedélyes bátya
vastag hangja,
mordult be kintről az öregtemplom
morc harangja.

Egy kicsi méh meg beszorult valahogy
a szobába
s az egész szoba most zeng, mint egy zsongó
zeneláda.

Szeretnék sírni: olyan szép minden!
Korholj, bátya:
mért veszett bangó figyelmem annyi
csúnyaságra?!

Mosolyogj, néne! Csak egy kis méhe
szállt lelkembe
s újra zeng lelkem - zsong, mintha örök
hangszer lenne.

VERS A CSIRKEHÁZ MELLŐL

I.

Dombon égek, csorgó nyár fürészt.
Csöpp kert ringat búzamezők közt.
Nézek egy kis törpe házat, azt,
amit rakott a szomszéd paraszt
csirkéinek. Vályog a fala,
de piros cserép a taraja.

Drága kincs az idő s oly kevés!
Jer, segíts meg, bölcs semmittevés!
Tárd ki mégegyszer a kapukat!
Add vissza mit tőlem elragadt
két zsarnok: a Feladat s a Gond:
óráimat, e fogyó vagyont!

Nézdelhessem mit az óra ád
pici háznak piros taraját
s hogy cikáz fölötte két galamb!
Szilaj idill, fehér ditiramb...
Ditiramb vagy idill, bánom én!
Míg célom nincs, a világ enyém.

II.

Két galamb mint két fehér levél
miket hullva keringet a szél.
Levegőből dobta egy merész
röpülő? Vagy égből égi kéz?
Száll a napban, s lefelé cikáz,
mint egy új kinyilatkoztatás.

Be jó nézni ahogy párosán
elülnek a tető pirosán!
Rest galambok, ti tanítsatok!
Béke és restség a nagy titok.
Mit ér a sok tett és törtetés?
Vér lesz abból, szenny és szenvedés...

Ég veled, cselekvés, munka, harc!
Engem többet eztán nem zavarsz.
Igy vonul ma félre aki jó:
küzdeni a komisznak való,
míg eljő az új háboru majd
s kipúsztítja az emberi fajt.

III.

Igy tünődöm s izgalom fog el:
nem, nem! menni s cselekedni kell!
Harcot a Harc ellen! és a Tett

gyilkos lelkét tettel ölni meg,
míg az egész földön kitűzik
a szent Restség fehér zászlait,
hogy galambok módján lengjenek
jámbor csirkeházaink felett,
hol szelíd szárnyasként, jámboran,
- mint aki jámbor, de szárnya van -
megbuvunk majd... S tárom a kaput:
búzaföld közt fut elém az ut.

Ki az őre a kalászhadak
aranylándzsás dandárainak,
hogy mind veszteg áll, és titkosan
mégis mintha menne, úgy suhan,
menne, mint a Vezér tervelé,
szélben, évben, dús kaszák elé?

ZENGŐ LÉGYPOKOL

Fekszel az ágyon s nézed félsötét
betegszobád meszelt mennyezetét,
mely mint az élet pusztasága nyúl
közted s a szabad ég közt makacsul.

Fehér a mennyezet, de egyhelyütt,
ahol a füstös olajlámpa függ,
koromfolt, másutt zápormosta nyom
Polinéziát rajzol a falon.

Felfelé fordul lábbal téveteg
járnak e mappán szerte a legyek,
mint egy semmibe-lógó sivatag
szikes rétjén a csúf sötét vadak.

Messzebb egy légvonatban lobogó
enyves pántlika leng: a légyfogó;
rajt elfogott legyeknek tízei
s halálig tartó kínjuk zengeti.

Te hallod s mintha vergődő saját
lelked sötét zengését hallanád;
szárnyát veri, halálos csöpp fogoly,
s röpül a Föld, a zengő légypokol.

Ottkünn az eső megered s kopog,
mint majd ítéletnapján a dobok
s mindent valami nagy magányba zár
szennyesen és puhán a sár, a sár.

ÁFRIKA, ÁFRIKA

Sűrű, ragadós, fekete sötétség ez,
mint egy melegfürdő, amibe szeszeket töltöttek
megüllepszik, elárad, fojtogat
Áfrika, Áfrika
ilyenkor nőnek a varázsfüvek,
a csillag ég, villog, nem világít,
gyere kedvesem, félek a forró
óriás árnyak alatt.

Négerek ülnek a folyóparton,
boszorkányok susogásától nehéz az éjszaka,
nem hallod a dobokat, a dobokat?
Áfrika, Áfrika
különös állatok sírnak a ketrecekben,
a folyó csillog, mint egy meleg mocsár,
a fű mászik, a kígyók merednek
valami bálvány előtt.

Ó, kedvesem, csak titkos kígyók, titkos kígyók
ne csuszkálnának itt minden bokorban,
a bálványok torzak és naivok és nevetségesek
Áfrika, Áfrika
de nem tudunk nevetni rajtuk,
ketten vagyunk majdnem egyedül,
mindenfelől késeket fennek
ebben a rémes és gyerekes világban.

A VETKŐZŐ LELKEK

Vetkőzni vágy lelkünk, mert tenger az ég most és part a világ.
Eleven és veszteg állnak és reszketnek a százkezü fák.
Ezer remegő ujj, remegő sötét ujj kapkodja szelid
kívánkozással az ellengő szeleknek úszó selymeit.
Még e selymek közt, e remegő sok ujj közt úszik, foszlik, száll
végső pár szavad, mint egy utolsó fátyol, amit ledobtál.
S most lelked oly pőrén csapódik lelkemhez, mint a néhai
táncos orgiákon, ha kihúnytak már a fáklyák lángjai,
de a tánc tovább folyt, s a heverő vendég bőrét hirtelen
sima comb surolta a pajzán sötétben forrón, meztelen.
Óh, mit ér a hús únt mezitelensége! mily semmi a test!
Jobb szerelem, szégyellt lelkünk tilosáról vetni le a mezt.
Nézd, a Nap fáklyái kihúnytak, homályban, a nagy Orgia,
csüggedez a fáradt vendég - be jó lelked érintése ma!
Szomjasan remegnek gondolataink, mint ezerujju fák,
ezer remegő ujj - s nyilt tenger a Semmi - vak part a Világ.
Ugy állunk a parton, mint halálra jegyzett boldog szeretők
meztelen és veszteg állnak és reszketnek a tenger előtt.

A NAP NEM EMLÉKSZIK A CSILLAGOKRA

Zengve s lámpákkal, mint a szinpadok
láza s tragikus szárnyakon suhan
tünte felé a rövid nyári éj.
Óh éjszaka, aki naponta meghalsz,
taníts meghalni! Mennyit ültem e
hegy fölött, a hajnalok karzatán
s tünődtem, milyen a halál? de egy
csillagot sem értem még rajt, mikor
a semmi mögé elbútt! sem a percet
mikor elhallgat a tücskök zenéje.
Minden úgy tűnt el, lopvást, mint az álom,
s a nap nem emlékszik a csillagokra.

Igy tűntök el hát ti is, életem
csillagai, és mint az égi morzsák
oldódtok szét? akik ma oly makacs
tüzekkel ültök egemen, kegyetlen
kivilágítva, mint a fájdalom
a test valamely zúgát, mely talán
nélküle boldog volna és aludna.

Óh életemnek csillagai ti,
kemény morzsák vagytok, és nem tudom,
el tudtok-é majd olvadni a Nappal
meleg szájában? vagy ha majd utam
véget is ér már, Isten e keserves
moccanása, tán megtapadva porként
vak szemcséitek még sajogva fájnak
a fénylő semmiség csigahusának?

VERSES NAPLÓ

Esztergom, Előhegy, 1932 nyarán.

Naplót irni... Akkor írtam naplót mikor gyermek voltam
s napjaim simán gurultak, mint a füznivaló gyöngyök.
Jaj, egy élet is kevés már, és egy nap is sok nekem!
Én már csak az órák képét festegetem, mint a piktor,

aki ugyanazt a tájat reggel, délben, délután és
este újra s újra festi, fények játékát tanulja;
én is óráról-órára, ahogy jön és megy a felhő,
lelki fényeim játékát festegetem újra s újra,

fények és árnyak játékát amik jönnek és eltünnek,
de versem mint fénysugár, a távol ürbe viszi őket,
a jövőbe, mint a fénysugár a táj képét az ürbe,
ahol él és száll örökké, az Isten szemébe gyülve.

(Reggeli hat óra)

Nem zene még, nem zene még ez.
Mégcsak hangolnak a zenészek.

Most apad az álmok vize.
Kenderice. Kenderice.

Fészek csippen... Rigócska rikkan...
vagy kakuk zeng föl innen-onnan,

emberi hangon, mint egy titok,
amit a morc éj elhallgatott,

de már nem állja, és kibuggyan
itt is, ott is, a bokorban.

Nem zene még ez, nem zene...
A hajnali óra üt bele.

(Hét óra)

S én hallgatom, ködből, mint a vak,
hogy múlnak a hajnali órák.
Életem órái múlanak.

Folyton rövidülő életem
órái múlanak zengve.
Ércesen múlnak ők, öblösen.

Zengés, de nem zene még ez, nem!
Azt az órát én meg nem érem...
Zenétlenül, így kell végeznem...

Ottkünn tyúk kárál, szarka csörög.
Ki a vendég akire várjak?
Az ablakon egy dongó nyöszörög.

S mily emberi hangon szól a kakukk!
Mintha önmagát csufolná...
S a szél is kezdi már: zug, zug, zug...

(Nyolc és fél kilenc közt)

Itt a legnagyobb átok a szél.
Ilyenkor kezdi s csak este ül el.
... Mit álmodtál, kedvesem?

Fülemüle is szólhatott az éjjel:
mi nem hallottuk, mi aludtunk mélyen.
Mi már hiszen falusiak vagyunk.

Falusi gond üz minket. Most vakolnak
a kőmivesek. Villany ég maholnap
s olaj nem fogja kormozni falunk.

Fülemülével nem gondol a gazda.
Terrászokat rakattam sárba-gazba.
Mint felvigyázó botos babilón

rabok nyüzsgését, vagy a polinézi
gyarmatos, néger szolgáit ha nézi,
ugy állok fönn a lépcsőfordulón

sárga kalapban. S órahosszat nézem
a munkát. Pedig sem évem, se pénzem
kis gyarmatunk álmára nincs elég.

Játék ez. Sem úr, sem úrnál dicsőebb
munkás nem vagyok. Csak úgy nézem őket,
ahogy hallgatjuk a fülemülét.

(Később)

De nem fülemüle muzsikál, hanem a szél zakatol,
minthogyha hosszu táviratot kopognának valahol;
kopog, fürészel, von, csikorog: dróttalan Morse-jelek,
érthetetlen s végérhetetlen sziszegés a mezők felett

s dombokon át, idegesítő izenet egy idegen
vidékről. Valahol lehült a levegő hirtelen
s mert egyetlen életbe kötve e földön száz távoli táj,
ami egyik oldalon történt, az a másik tájon is fáj.

Elbúvok a forró nyárban, egy kis hegyen búvok el én,
de búhatnék vad preríken, vagy rejtek völgyek ölén:
a világtól nincs föld elzárva. Rámkopog, megcibál,
utánam nyujtja hideg kezét egy szomszéd éghatár.

(Már tízre jár)

Hozzák a postát, nem a postás,
mert ide föl se jön a postás,
hanem a kis cseléd, Mariska:
piros szatyrával ő a posta.

Jön és jön. Emelik a lépcsők.
Hozzák felém hireit és őt.
Kék, szélesfodru, könnyü szoknya
száll terraszokról terraszokra.

Jön, jön, naivul, mint a végzet:
nem tudja, mit tart a kezében.
Ugy jön ujsággal és levéllel,
mint Aeolus lánya a széllel.

Mindig megdobbanok ha látom.
Mily szelek fujnak a világon?
Ing a domb, leng a ház, s nyugalmam
hajlong mint a levél az ágon.

(Délelőtt)

Hajlongj csak ingj remegj te bűnös nyugalom.
»Mit álmodtál, kedves?« - kérdeztelek elébb.
Nekem mindig vádló, rossz álmaim vannak:
nem szégyen-e társa ma a nyugalomnak?

Veszem a fünyírót s a fanyeső ollót:
megyek, hol a zsering s vad gaz összetorlott,
ami, munka hijján, megfojtja a kertet,
mint a gondolatok hálója a lelket.

Jó volna irtani, munkában izzadni;
emberi törvényt a vak bozótnak szabni.
Ami Istentől van, rendetlen, vad dolog:
csak azt mondom rendnek, amit én rajzolok.

Óh gonosz természet! ellenséges világ!
Szakállas burjánzás, engedetlen csirák!
Óh irtó mámorom! óh gyilkos gyönyöröm!
Kemény fonadékát vágom, ölöm, töröm...

Megdől ollóm előtt a tüskés gyülevész.
Meginog és poshadt, kusza boglyakba vész.
Vágom hatalomban, átforrósult hitben:
a nap ugy néz rám, mint zsarnokra az Isten.

Kábulok. A szemem lehunyom. Mi haszna?
Nagyonis sokáig bámult már a gazba.
S tudom, majd ha este elfujom a lámpát,
szobám éjében is füvet és torzsát lát.

(Ebéd után)

Ebéd után, elpilledve, tompán
benn ülünk a függönyös verandán.
Kávé gőzöl, édes-erős illat.
És a pasziánszot rakja ujjad.

Csészémbe nézek hol a cukornak
nyomán apró szökőkutak forrnak;
s arcom visszanéz, mint bűvös körből
egy fekete, kerek jóstükörből.

És a kártyák hullnak az asztalra,
piros szivek, zöld levelek, sorra,
mint az ősznek piros és zöld galyja
hull majd nemsokára az udvarra.

Óh mondd, hol a tükör, hol a kártya,
amely megjósolja és beváltja,
hogy hány nyáron ülünk még mi itten
ilyen polgárilag és meghitten,

óciumban ómód elhúzódva
és remegve hogyha jön a posta?...
Igy múlanak életem órái:
kártyaejtő ujjaidra várni,

mig kislányunk hintáz lenn a kertben:
eltünik az egyik másodpercben,
majd fölbukkan újra, mintha szállna,
karjait mint szárnyakat kitárva.

(Fél három)

Költő vagy, csupa szeretet:
szereted-e a legyeket?
A délután oly fülleteg!
Pihenni próbálsz: nem lehet.

Olvasni próbálsz: halk, potom
fátyolszárny csikland orrodon;
majd hirtelen fülön kotor
egy rebbenő kis légsodor.

Ezerszer hessented tovább:
ezerszer visszaszáll reád,
mint kinos emlék, pici vád,
mely nyugtot egy percig se hágy.

Pici mint kisujj-körmötök
s eleven mint az ördögök
s puha mint száraz, puha csöpp,
mellyel a világ arcbaköp.

Költő vagy, csupa szeretet:
szereted-e a legyeket?
vagy ölnél, ölnél, ezreket,
hogy megvédd bús kényelmedet?

Menj ki ahol a szabad ég
lesz szobád: kisebb nem elég,
hogy megférj és békibe légy
a léggyel, és veled a légy!

(Négy óra felé)

Zeng, placcsog a szélben a vitorlaponyva.
A pallér a beton lágy husát paskolja.
Csüggedt szemmel kérdez az üres délután:
Mit csinálsz most, gazda? Mögibük állsz ujra

sután? avagy veszed ujból a fünyírót?
Nincsen egyéb dolgod? más kert amit munkálj?
más gaz, mint e szegény füvek, amit gyomlálj?
Szólogatom magam, mint aki poéta...

Nyilt irógépemen leüllepszik a por.
Nem furcsa-e, kedves, igy idehuzodva
élni (s tán egy kicsit táblabirómódra)
egy irógéppel, mint tört vitéz egy rokkant

gépfegyverrel: aki elmaradt egy dombon
s messze látja hogy a barbár ellenerő
mindent befon, nincs jog, s a kuszára görbedt
igazságtalanság fölveri, a völgyet -

óh halálos dudva! hol a szivós indák
s lombok poshadt árnya alatt az isteni
igazság beteg lesz s nem bir lélekzeni -
Az az igazság is, aki bennem lakott,

így fult ki s hullt e kis házba, mely mintha
nem is tér, de idő távolában ringna
egy tünt, naiv század hét szilvafája közt...

(Öttől hatig)

Ugy érzem, mint aki tisztásra menekül:
mindenfelé erdők s szörnyek veszik körül;
küzdött ellenük, de most attól is fél ha
egy levél a szélben lába elé röpül.

Nincs erdő köröttem. Állok zöld domb ormán:
nagy folyó, kis város szeliden néz föl rám;
s már a szél is megáll, hirtelen elhallgat,
mint a ventilátor amit lecsavarnak.

Alig olykor-olykor egy ágyuhang dördül:
katonagyakorlat moraja a völgybül.
Folyón innen és tul két kis szomszéd ország
lapdázza fülembe a jövendő harcát.

S már a pallér szedi szerszámát s hazatér.
Messze tütül egy gyár: a munka véget ér.
De a csóvás bomba egész éjjel dörög
s a gyanu virraszt az alvó világ fölött.

(Nyolc óra)

Nézd: tologatja festett
kulisszáit az este:
giccses alkonyat.
Páthosszal, tragikussan
szinpadról lecsusszan
a vén szinész, a nap.

A házfal rózsaszin már:
őr diófánk ir rá
idegen betüket.
Mint Belshazárnak ódon
falára mozimódon
égi vetület.

Bazilika gömbje
keresztjét zord ökölbe
szorítva emeli.
Zordan nyujtja a Béke
jelét s baljós égbe,
mely vérrel hullt teli.

Vérét fölitatják
a szürkületi vatták.
Árnyék elborit.
Bezárul a diófa,
leveleivel óva
magányát s titkait.

Oszlopba, háztetőbe,
koppanva, beütődve
bőregér csap át.
Gyertya lobban égni,
s száz pille összevéti
az életet s halált.

S száz kandi szemer láng
pislog egyszerre fel ránk:
a város villanya.
Köztük e fölébredt
csillagos földi égnek
tejutja a Duna.

(Kilenc után)

Kisleányunk nem akar még lefeküdni, elaludni:
még nem játszott eleget ma, panaszkodik siró szájjal.
Igy sirunk talán ha majd a Halál akar ágyba dugni:
mikor már rég megbékéltünk a mindennapi halállal.

Te fáradtan jössz a kertből, palántáid látogattad,
mint egy kastély szent urnője völgyi falvak szegény népét:
tarkakendős pórleányok vettek körül a virágok.
Jer, szép várurnőm, halkléptü tollas szerecsen szolgáink

leeresztették mögöttünk fölvonóhidját az éjnek.
Jer, kigyul királyi cellánk... kigyul a szerény olaj,
melynek lángja éppoly könnyen ful koromba mint az élet.
Nagy, esetlen cigány prücskök ugrálnak ajtónk körül.

Nemsokára itt is villany ég; a föltépett falakban
ideges drót várja már az áram lázát, mely a város
élő hálójába kapcsol. Fényben fognak uszni függő
kertjeink, s e hegy mely István király óta szomoru.

Fényt, óh mily rég szomjaz rá bús telepünk! Fényt, és több fényt és
mindig több fényt! Ne maradjon egy homályos zug a földön!
Gyuljanak ki planétánknak utjai és rétjei!
Ragyogjon mint boldog gyarmat fekete puszták között

s mint egy fényes röpülőgép szelje át a vak eget!
Fényt, óh tiszta fényt! Ne kelljen pötty kezednek kormos lámpát
gyujtogatni többet! és ne ácsorogjunk, mint e prücskök,
búsan, félig nyilt ajtóknál, a fények küszöbjein!

Fényt és fényt! Már mint a Néró fáklyái, magunk is égnénk,
csakhogy fény legyen! Nincs lepke szomjasabb, halálosabb
mint mi e petróleummal világított vak viskóban
e homályos hegy hullámán - mint ki egy szál deszkán úszna

a sötét tenger fölött mely minden percben összecsap!
Vigyázz, jól fogózzunk, édes, el ne ereszd vállamat!
Messze vad rakéta pattog s az ország bús utján járó
gépkocsik sugárseprője ablakunkon be-becsap.

MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ...

Mint különös hírmondó, ki nem tud semmi ujságot
mert nyáron át messze a hegytetején ült s ha este
kigyultak a város lámpái alatta, nem látta őket
sem nagyobbnak, sem közelebbnek a csillagoknál

s ha berregést hallott, találgatta: autó? vagy repülőgép?
vagy motor a sima Dunán? s ha szórt dobogásokat hallott
tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta, házat
vernek lenn kőmivesek, vagy a rossz szomszéd a folyón túl

gépfegyvert próbál - oly mindegy volt neki! tudta,
balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is,
századokon át épít, s egy gyermeki civakodásért
ujra ledönt mindent; sürgősebb néki keserves

jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és
a konok isteneket vakítva lobogjon az égig
szellem és szerelem - jól tudta ezt a hegyi hírnök
s elbútt, messze a hírektől; de ha megjön a füttyös,

korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
bánatban elhagyott szeretői, a lombok és ingnak,
mint beteg táncoslány aki holtan hull ki a táncból:

akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes
völgyek felé mint akit nagy hír kerget le hegyéről
és ha kérdik a hírt, nem bir mást mondani: ősz van!
nagy hírként kiáltja amit mindenki tud: ősz van!

úgy vagyok én is, nagy hír tudója: s mint bércet annál több
forrás feszíti, mennél több hó ül fején, öreg szívem
úgy feszűl a szavaktól; pedig mi hírt hozok én? mit
bánom a híreket én? forrong a világ, napok állnak

versenyt az évekkel, évek a századokkal, az őrült
népek nyugtalanok: mit számít? én csak az őszre
nézek, az őszt érzem, mint bölcs növények és jámbor
állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb

tájaira, s lankad lélekzete, mint szeretőké -
óh szent Ritmus, örök szerelem nagy ritmusa, évek
ritmusa, Isten versének ritmusa - mily kicsi minden
emberi történés! a tél puha lépteit hallom,

jő a fehér tigris, majd elnyujtózik a tájon,
csattogtatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha
tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség,
megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében.

TREMOLO

Nyugtalan érzékenységeim, kései gyermekfélelmeim remegései, ne szégyeljétek magatokat!
Halljátok a talpra riaszgató, élni biztatgató, vigasztaló példázatokat.

Remeg a vonat alattad, addig remeg, míg szalad, azért remeg, mert nem áll.
Ülj csak remegő párnádon: koporsód párnája majd nem fog remegni már.

Mennél jobban reszket, annál jobban csillog, sűrűbb ezüsttel a nyárfalevél.
Remeg a csillag mig ég, a gép mig dolgozik, a szív amig él.

Remegsz, ne bánd, remegj csak! remeg a párna alattad, a nyárfasor elrohan
Gyerekségem, idegességem, remegj csak, a remegésben a remény is benne van.

Remeg a táj is kétfelül, s nézd, jobbra-balra milyen más, kétféle színü a két
karéj amire minden vonat mindig szétvágja az ég kerekét.

Mert az egyik mindig szürkés vagy barnás, s felhőtelen is komorabb;
s a másikán még a köd is fehér, mert rangrejtve mögötte jár a nap.

Remeg alattad a párna, s tűnik a táj, szalad a nyárfa! Erdő és hegy elmarad.
De megy veled estig, s kései gyermekfélelmeid remegései közt veled remeg a nap.

TÉLI BARLANG

I.

Lakás, óh pesti lakás, óh téli
barlang! most egyszer rajtakapom...
Még mult telemnek titkait éli
látatlanúl és hallgatagon.
Mert meg nem áll a kegyetlen naptár; -
de őrzi tavaszról a tavalyt
a zárt lakás, mint télen a kaptár
némultan őrzi a dermedt rajt.

Mily furcsa az ember, balga állat,
aki nyáron alszik, télen él. -
Fölrántom a villanyt. Unt fény, áradj!
barlang, ébredj! kezdődik a Tél.
Kel, rezzen az emlék, megzavart raj!
Zsibongnak a könyvek a falon.
Régi írás lepi az asztalt, jaj!
Fenyegetve csillan a telefon.

Óh mint irigylem a medve boldog
téli szédületét, az ázott
föld mellén, vagy a holtak oldott
életét, vagy a kicsirázott
magvat, hogy a jó lágy sárba vetve,
téli szállásra, faltalan és
ajtótlan, az új kikeletbe
s a végtelenbe vegyülni kész!...

II.

Míg az ember, az árva,
kizárva és bezárva
marad négy szük határba’.
Hideg falak védik meg,
hogy ne érje a hideg
és csufolják a könyvek
a polcokon egy sorban
sok nyelven és hangosan
zsinagóga zsivajban
emlegetve szépeket,
boldog messzeségeket,
messze-messze népeket,
kik lakozzák Ázsiát,
Pontust, Cappadociát
és Mezopotámiát.
De te, szegény, e sivár
skatulyába zárt bogár,
szomszédod’ se tudod már.
S tán jobb volna, kedvesem,
nem is lakni seholsem,
szállni földön és vizen,
csavarogni világba’,
hálni réten, határba’,
vándorcigány módjára,
ahol nem csuknak kövek,
nem csufolnak a könyvek,
hol a vágy nem zsibbad meg.

III.

Szállni, de hova? az egész föld nagyon kicsi már,
s ha a csillagokba röpülnénk, az is mindegy már:
magunkkal hordjuk mindenütt a falat, mely bezár,
vakabbak a bomló csiránál, s úgy ülünk a régi karszékben,
mint kiszakadt két láncszem a zeg-zugos Mindenségben:
elgurult és összeakadt, és e helyen megcsücsült szépen.
Csücsüljünk hát, jó így, kedvesem, horgonyt vetve egy kedves-ilyen
kis zátonyon, s hű tárgyak lassu éveit szürcsölve hiven
jól megfogózni a nagy Lánc e közeli szemeiben
s a szerény butorok mentén lassan az ős Lánc felé, - mint
türelmes vak, asztaltól, széktől, amit legközelebb érint,
tapogatva indul a Hang felé, mely vibráló köde mélyén int, -
vak-boldogan visszatalálni... A lélek ujja finom
mágus-ideggel suhan végig a sima Polituron,
megsejtve a holt tárgy-páncél mögött az örök-egy, rokon
életet időn és téren át; mert nincs min ő át nem hathat,
oly sikos és zárt keménység, (mint szigorú sziklafalaknak
zárát megporlasztja hatalmas gyökér-ujja a magnak...)

PAPLANOM VIRÁGAI

I.

Bágyadt ágyban fekszem, fekszem.
Nappal már, de semmi kedvem...
paplanom virágai.
Néha egy-egy gépkocsi
az ablakon beszalad
és megtapossa kegyetlen
a szegény virágokat.
Óh jaj minden csontom fáj!
A virágok alatt alszom,
mint majd egyszer, ha meghaltam.
Kedvesem, mért nem jössz már?
Szedd csokorba a virágot,
mig mindannyi el nem bágyad.
Festve bár, nem élni nőttek
és lelketlen szőtte gyár,
lelkemmel tápláltam őket:
hiszed-e hogy élnek már,
mint egy élő virág-szőnyeg?
s amint hangod vagy kicsi
csibénk csipogásai
érik, mind érezhetőleg
borzolódva emeli
fejét, s örül, mint mezőnek
virágai friss szellőnek...
Szedd hát, szedd csokorba őket
s tedd el nedves reggeli
szemeidnek poharába,
ne viruljanak hiába...

II.

Óh jőjj már, nézd már! Lelkifurdalás
minden virág mit nem lát senki más
s talán ha bűn ma tőlem (amikor
ennyi virágot sem kap a nyomor
s paplana csak ha már nem látja, künn
lesz virágos a temetőn) ha bűn
ma mikor a Természet (jóllehet
ő minden embert egyformán szeret)
legtöbbnek csak a sirját hintheti
virággal - bűn így elmerengeni
mint kinek semmi gondja, ily vakarcs
semmiségen, mint ez a gyári rajz
ma mikor annyi szép és nagy dolog
mint csillagmorzsák, zúzottan forog
az Ürben: oszd meg ezt a bűnt velem
hadd szépítse a bűnt a szerelem.

CSAK POSTA VOLTÁL

Ki úgy véled, nyomot hagysz a világnak,
kérdezd a szőnyeget mely dupla lábad
  nehezét únja s rímét ismeri:
marad-e rajta valami magadból,
vagy csak az utcán cipődre ragadt por
  amit emlékül továbbadsz neki?

Aztán menj ki és kérdezd meg az utcát
melyet oly égve és merengve futsz át
  naponta többször hogy már, azt hiszed,
minden ház lelked mély szineit itta
s lelked rongyait lengi mindenik fa
  s a sarki szél is tégedet sziszeg,

kérdezd és olvasd amit rájuk irtál,
s vedd ki a szélből mit beléje sirtál
  mint gramofonba mely megőrzené:
miről beszélnek? Régibb otthonodról
s a vad hegyekről, melyek alul egykor
  közéjük jöttél, s amelyek felé

emléked visszanéz közülük; ez vagy
te, ez az emlék! egy csöpp Fogaras vagy
  Pest közepén, azt hordasz és vetitsz,
s ha árnyat festesz a város falára,
az csak a hűvös havasoknak árnya,
  mely rádtapadt s amelyet közvetitsz.

Nem! hiszen ott is csak valaki voltál,
és a hegyekkel egy csak ott se voltál.
  Mi voltál ott? keresd tovább magad!
Ott nyájas szőllőtőkéket cipeltél.
s a barbár csúcsoknak *nem*et feleltél,
  mert szülőfölded felelt általad.

Nagyapád háza s a szelíd Dunántul:
de abban se lelheted igazánbul
  magad lelkét, lázadó siheder!
Más voltál ott is! más táj, messzebb útak
voltak még amik rajtad áthuzódtak
  s csak posta tudtál lenni és meder.

Életed gyenge szál amellyel szőnek
a tájak s mult dob hurkot a jövőnek:
  amit hoztál, csak annyira tied
mint a por mit lábad a szőnyegen hagy.
Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy
  magad is, kit a holtak lépte vet.

IMRE HERCEG

Históriás ének

Régi jámbor herceg, ki valál a vad
hullám szennyes hátán szelíd fehér hab,
kiben tükröt lelt a Tenger Csillaga,
nézz mennyekből, megcsúfolt rokonságodra,

mert ma is, levágva orrunk és fülünk,
koldulunk és árván kárveszékelünk,
mint ama gyászhírű balga magyarok
s bosszuszóval átkozzuk vesszős Nyugatot,

holott István atyád, első szent király
nem átkot, nem bosszut rendelt és kivánt,
hanem bölcs alázat hűvös fürdejét,
mosni a kudarcbatört magyar láz fejét.

Azért lettél köztünk példa és rege,
Imre, szent alázat édes gyermeke.
Neved is, neved már, Henrik, Enricus,
alázat bélyege volt, óh Emericus!

Német nevet hordtál és hordtál görög
keresztet a bő bús magyar üng fölött,
s nem röpködött üngöd, lefogta nehéz
láncával a Kereszt, mint bölcs szemérmü kéz.

Szárnycsukva a rabló ős madár Turul
ember-alázatot s illemet tanult,
hogy, mint atyád hagyta, az Egyház elé
hullván, amely Krisztusban minden emberé.

Ispánokat egyként és vitézeket
megbecsülnél minden jóembereket,
mivel minden ember Istennek fia
s csak az alázatosság nyugodt glória.

Igy oktatott István, és hogy országod
ereje, ha így téssz, lészen istápod,
de ha konok gőggel ülsz nyakára, csak
veszedelmet szignáland királyságodnak.

S megfogant a bölcs mag s mondják szent atyád
látta éjjel cellád fal-résein át
hogy (két gyertya mellett, fejedelmi sarj)
imádtad a Keresztet, térdeplő magyar!

Emese parázna, gőgös madarát
megtagadtad a test tirannus sarát.
Görög császár lánya, szüz menyasszonyod,
oldaladnál térdepelt, zsoltárt olvasott.

Mint fiatal orcád tejjel-vérrel folyt,
lelked is tej és vér Kánaánja volt.
Szelidséged harcnál győzedelmesebb,
jég szemérmed világi tüznél tüzesebb.

S mint a régi pásztor Páfusz szigeten,
akibe szerelmes volt a Szerelem,
úgy haltál, Adonis! s duhaj Kan fehér
fogairól csepegett a szüzpiros vér.

ÁJTATOS PÁRBESZÉD HÚSVÉTRA

Ember mondja:

Hogyan támadjak föl, Jézus, hogyha nem éltem soha?
Föltámadni csak az tud, ki élt és meghalt valaha.
Én csak sírok, és nem égek, mint a hitvány tűzifa.

Lélek mondja:

Sírj hát! és ne hajts a szóra hogy sírni se szabad már.
Sírj, de sírj úgy, hogy sírásod messzebb sírjon magadnál!
Ez is élet! Óh bár minden ember helyett sírhatnál!

Jézus mondja:

Hallod, hallod, Jézus mondja: »Én ontottam véremet
minden emberért, hogy jusson véremből mindenkinek:
te meg adj ma könnyeidből akinek még nincsenek!«

Ember mondja:

De hogyan lehessek főniksz, míg szememből könny szakad?
Mégha lángokat sírhatnék! mert a könny csak oltogat
s aki nem ég és nem lángol, nem lobbanthat másokat.

Lélek mondja:

Emlékszel, hogyan sóhajtott oltárnál egy szent leány?
»Óh milyen nehéz azt tenni, amit a Jézus kiván!«
Ő is sírt, s az angyalok bús csókja kéklett ajakán.

A szent leány sóhajtása:

»Oh milyen nehéz azt lenni, amit a Jézus tanit!
De milyen boldogság ép hogy ilyen nehéz valami:
mily boldogság a keresztet gyenge vállal hordani!«

DE TE MÉGIS SZERETED EZT A KORT?

Búgócsiga De én mégis szeretem ezt a barbár
iramot is, akárhová visz! Oldott
búgócsigák táncos agóniája,
végső lengések részegsége! Nincsen
lánc haláltáncnál, dal a hattyudalnál
Rózsa elszabadultabb, s mint a rózsa dúsabb
illatot önt hervadva, ama Rózsa,

földünk misztikus fényrózsája, melynek
mindenik szirma egy-egy lélek, öntse
hangos páráját! Már a Szellem érző
selyme vonaglik, zsugorodva játsza
Fém és sugár vadult játékát, villódzik a Város,
surran és tülköl a szomjatag élet,
fém és sugár közt meztelen: mohóbban
meztelen sohse volt! A fürge néger
combokat Senecák szeme is itta,
de soha ennyi fény és ennyi hullám
nem indult tőlünk csillagokhoz. Ennyi
zene sem: és elönti rádiónkból
Szférák zenéje a Jaszband a világürt. (Messze szférák
lakói ha volna lég az Ürben,
edzhetnéd, csillagok kíváncsi népe,
füled a méltó muzsikára, mellyet
A Macska földünk röpít a mindenségbe!) Frissnek
kellene lenni, mint széptérdü lányok
s hetyke fiucskák, cincogó egérnek,
s játékra venni: már a Macska ugrik
s a vad ma ádáz árnyakat vetít a
holnap üres falára. Már a titkos
gyárak füstölnek, kémek kémiája
maszkokat ölt - (Óh kedvesem, milyen maszk
menthet meg majd sárga gázmérgeitől?)

A JÓ HIR

Mikor megszólalt éjjel a telefon,
az álmok zsúfolt hadseregein
zavar futott át, nem lehetett tudni,
mi történt a különös mezőkön? villám
ütött-e le? tengerek áradtak
s megbokrosodtak a paripák, fények
hintáztak szerte, óriás fálánkszok
hátráltak, tüntek, itt-ott valami
iszonyú lövedék szórta föl a földet és
emberi tagokat szökökútmódra, s ilyen
kutaktól bugyborgott a csatatér.
A vitézek fejeiket keresték
és lovaik sörényébe csimpaszkodtak.
Hullámzott a sötétség, mindenfelé
betört az ijedt valóság, a szoba
hidege, az ablak keresztje, forogva
mint egy roppant Kapisztrán kezében,
kimutatott a megfagyott téli
utakra ahol soványan integettek a fák.
A holdvilág a tócsa jegén
úgy villogott mint az ezüstkanál

melyet az ómód hipnotizőr
kábítva tart a beteg elé.
Néhány kövér rémmé bugyolált
alak bandukolt lámpással, farkasok
vonítottak messzi a pusztán.
Hideg volt, szörnyű józan és hideg
s az alvó vacogott amint kikelt az ágyból
félig már ébren, fejéből jobbra és balra
az álmok apadó tengerei
húzódtak vissza a rejtelmes szögletekbe.
Úgy ment, imbolygott mint fehér kísértet,
fölkapta a kagylót, beleszólt rémült hangon,
s a messzeségből világos zengéssel
csapott vissza kitáruló
fülébe a hír: *»Megszületett a gyermek!«*

OLYAN AZ ÉLETÜNK...

Olyan az életünk mint öregek szeme.
S mint a köd az előtt, aki ködben járkál,
úgy száll előttünk a holnapok függönye:
sohse libben föl, csak hátrál, egyre hátrál.
Mint makacs ellenség, a ravasz jövendő
fölégett mezőkön lassan vonul vissza:
kincseit mind messzebb és messzebb rejti ő,
mig végül is inkább a Kútba hajítja.

Minden föld puszta lesz mire mienk lenne
és minden kastélyból csak az üres romok
fogadják a győztest aki megszáll benne.
Igy győzünk mi, szomjas, gyűrt Napóleonok
s ha megállunk este valamely ablakban
s kinézünk a házak fölött a vad égre,
szívünk reszket, mintha minden alkonyatban
egy hasztalan meghódított Moszkva égne.

Napjainkat sorra fölgyujtják az esték,
s egyikben sem tudunk megpihenni soha.
Jönnek az évek mint beburkolt szüzecskék
kikről lassan lehull a hófehér ruha
s már forrón hevernek, lihegve, meztelen:
de mi nem öleljük, s csókos kedvük meghal.
Ujra fölöltöznek s búcsúznak nesztelen,
visszanevetve ránk hideg fogaikkal.

DOBSZÓ

Zsindelytetős régi háznak voltam gyermeke.
Vad szobákban lapultam mint fogoly őzike.
Rám ezer zöld szájjal éhen ásított a kert.
Úgy utáltam az unalmat! pedig az nevelt...
Az fogott kézen, az csalt a bokrok indián
sátrába, az hajókázott fenn a kajszifán,
s elvitt a félszerbe hol a hullós sárfalat
támasztotta két dőlt szán a hosszú nyár alatt.
Nyáron a telet kívántam, télen át nyarat:
ojjé, nyáron ülni szánban, télen lomb alatt!

Padlásra is velem jöttél, nyájas unalom,
mert engemet te vezettél, mint mást a nyomor.
Te nem voltál olyan meleg, sokkal hidegebb:
kíváncsian forralgattad félénk szívemet.
Zsufa polcok háta mögött kék ujjad kotort,
vén könyveket nyitottál és lefújtad a port:
mint ki cellafalban apró ablakot kitár
és váratlan szárnyveréssel becsap egy madár;
vagy bukkanna sziklák közt egy bűvölt, furcsa táj:
nyárba vendég télnek arca nézne, télbe nyár...

Mindig jóbarát-arccal néz ami messze van,
csak a saját hazánkban vagyunk mi hontalan.
Azért perget egyre marsot szívünk mint a dob,
melynek nyugtalan verője mint két láb topog.
Oh lovacskám, vad dobom, mit topogsz egyhelyütt?
Fáj a bolond sarkantyú, mely két oldalról üt?
Üt az egyikkel a nyár üt, másikkal a tél,
az egyikkel üt a nappal, másikkal az éj.
Volt-dajkám, az unalom, zokogva elmaradt:
vesszőt futunk, s lehullunk az ütések alatt.

A FELNŐTT KARÁCSONY

Mit akarsz? Hová sietsz? Talán
azt várod hogy a fal aminek nekirepülsz
mint gyermekjátékot rugója, visszadob
utadnak elejére ahelyett
hogy az Idő fenéktelen
gödrébe suhintana?

Karácsony csenget a szörnyű télben.
Alig hallom csengését. Sárga
arcokat látok a hóverésben
s koldus kezeket reszkedni, ujjaikon
kékül a gyűrűk nyoma, s torkomat
fojtja az ünnepek kalácsa.

Nézd ezt a kort amelynek legnagyobb
s elérhetetlen éden-álma hogy
enni legyen kinek-kinek
elég! nézz a gonosz nyájra mely
naiv báránykora multán
nem vél többé magáról semmi jót.

Nem kell neki szalag és csengő.
A gyermek megnőtt s szép játékjait
elrugta. Nézd, milyen üres ünnep ez!
A szív hideg és kemény mint a föld.
Tudjuk már hogy ölni s halni születtünk.
Nézd a bedugult időt s hazug tereket:

a földet mely a sírok rothadását
s csontok pőreségét takarja,
s az eget, a Mennyek csillagos
homlokzatát, a kivilágított
Potemkin-frontot, mely mögött
nincsen még levegő sem...

BETEG-KLAPANCIA

Látom a ködöket,
téli reggeleket,
hétfőket, keddeket,
napokat, heteket...
Nem írok verseket,
Beteg vagyok, beteg.

Beteg vagyok, beteg.
Nem írok verseket,
nem zengek éneket...
Csak egypár szót nyögök
vagy inkább köhögök:
beteg vagyok, beteg.

Régi időm elmult,
régi kedvem fordult.
Ki volt hivem, elbujt,
hírem, nevem elhullt,
erőm veszni indult,
pénzem sohasem volt...

Mondd, van-e jussod már
hogy így nyögj és kántálj
mint unott koldusszáj?
Ki hallgat terád már?
Naphosszat motyogd bár
hogy itt fáj, hogy ott fáj...

Künn a fagy közelít.
Öröm, gond közelit.
Karácsony közelit.
A hegyek hátait,
fenyőfák sátrait
ünnepre meszelik.

MINT FORRÓ CSONTOK A MÁGLYÁN...

Nem az énekes szüli a dalt:
a dal szüli énekesét.
Lobbanj föl, új dal, te mindenható!
Szülj engem újra, te csodaszép!

Most beteg a testem. A földi
vágyak messze nagyon...
Mint ropogó csontok a máglyán,
heverek forró ágyamon.

Barátaim elhagytak engem:
egyedül maradtam már.
Lelkemet kiüritettem,
mint aki nagyobb vendéget vár.

Úgy fekszem itt, mint a főniksz,
ki félve reméli a tüzet,
amelyen el fog majd égni
s amelyből újraszület.

Lobbanj föl, röpíts el engem
piros szoknyáid között:
egy dallal ölöm meg azt aki
voltam, és már más leszek.

Nem az énekes szüli a dalt:
a dal szüli énekesét.
Lobbanj föl, új dal, te mindenható!
Szülj engem újra, te csodaszép!

ELGURULT NAPOK

Napjaim mint az elgurult gyümölcsök
botlanak, futnak, sárban hemperegnek,
végre megállnak, éjjel, s vég időkig
kicsi gödrökben poshadnak, felejtve.

Ki szedi föl fa alól a gyümölcsöt?
Kis gödrökből a poshadó gyümölcsöt?
Sárból, szemétből a szennyes gyümölcsöt?
Ki szedi föl fa alól a gyümölcsöt?

Óh kedvesem, ne engedd így gurulni
a lejtőn, fogd köténybe, fogd öledbe
a bús hullókal, ízlelje meg ajkad
perceim ízét, mely csak frissen édes!

Jön a favágó már hallom a léptét
ütemre s mint a gyilkos szívverése
konokabb egyre - mit tudom a hangról,
messze-e még vagy mikor ér idáig?

Másodpercenként lép egyet kegyetlen.
És a táj dobban, mint az ágyuzott vár.
A fiatal fák inganak, recsegnek
S a vének lepke levelei fogynak.

TAVASZI SZÉL

Tavasz van, vagy tavasz se még.
Ez a nap olyan fiatal,
mint kislány arcán a mosoly;
szöveg nélküli könnyü dal,
mely maga se tudja talán
hogy a témája szerelem,
csak a világba mosolyog
gyanutlan, csalva, szűzien.

Ez a friss nap se tudja még
hogy a földben zavart csinál
amely nem lesz se szelidebb,
se tisztább a tavalyinál;
sötét csirák kéjeiről
semmit se sejt; csak mosolyog
s édessen ömlik mint a must
mely bor lesz majd s égetni fog.

Égetni, részegíteni...
És úgy sugárzik ez a nap,
mint egy új eszme, csupa fény
míg nyájasan erőre kap.
Csupa fény, ígéret, jövő,
olyan mint egy szebb, új világ
tárt kapujának súgara,
mely felé úgy tolong a vágy,

mint fényszomjas gyerekcsapat,
vagy mint lesükből a sötét
csirák tolúlva fény felé
nyomják a vad fü késhegyét,
míg nemsokára proletár
zászlóit emeli a gyom,
mindent elöntve, mint király
csarnokát a forradalom,

ha elzengett az olvadás
vad ágyuharca, s a tömeg
győz; a virágok fölveszik
vérvörös jelvényeiket;
a jégparkett földulva rég,

a padló csupa sár, latyak...
Hol a szelíd és tiszta láng?
Tüzes diktátor lesz a nap.

Szentségtörőn s illetlenül
sáros csizmában egy paraszt
staféta futkos a nagy ég
kék templomívei alatt.
Csizmáját szárogatja és
hetykén fütyülve mond rekedt
szókkal tüsszögtetőn igaz
s félőssen betyár híreket.

ZÖLD, PIROS, SÁRGA, BARNA...

Füves fészekben kis húsvéti nyúl
csücsültem nagyanyám udvarában
gyermekéveim szép korában
zöld fű, piros, kék, sárga virág
s a barna kerti lóhere közt.
Kerti lóher levele barna.
Be nagy volt kis szivem vigalma!
Homlokom nedves nyelvü szelek
nyalták, mint kedves nagy kutyák!...

Ki vitt el a tarka mezők
mézeitől? A dajka föld
kötényéből ki emelt ki?
Ki ültetett könyvtárba engem
hogy a piros, zöld, barna, sárga
könyvtáblákat nyitogassam
mint ajtókat egy másik tarkaságba?...

Zöld ruha, piros ruha, sárga, barna...
A könyvek varázsa odavan ma.
A lélek csak ruha a testeken.
Mennyi rongyot raktam magamra!
Hányszor vágytam már lenni meztelen!
De a nyár-ég forró vad torka
rámkacagott, és akkor, kedvesem,
láttam hogy a test is csak ruha volna.

Mi van túl minden tarkaságon?
Világon, virágon, ruhákon?
Lelken és testen?
A semmi vagy az Isten.
Nekem már a tavaszi lomb is őszi,
mintha ugyanazért virulna ki,
amiért az őszi fa ága
zöld, piros, kék, zöld, barna, sárga
ruhákat vesz magára,
halálra készülődni.

BOTOZGATÓ

A rügy a fán - mint ifju arcon
a pattanás - kiütközött.
Vén életemmel sántikálok
a csecsemő zöldek között.
Botom dühödten üt a fűbe,
szívem irígy és izgatott:
ez a szerény tavasz kicsúfol,
hogy telhetetlen agg vagyok.

Mint ki ráijed hogy hamar járt
s céljához túlkorán elér:
lassabban lépek, majd megállok...
Éveim nyilallnak belém.
Botom szédülve döf előre,
mint ha az út sötétbe lejt.
Lejtő ez, minden léptem egypár
másodperccel mélyebbre ejt,

s úgy érzem, csúszok, elmerülök...
És majd kinyílnak a rügyek.
Vadmeleg bálokon kibontják
csipetke legyezőiket.
A legyezőkből csupa szárny lesz!
De én csak süllyedek süket
botommal, míg fölöttem, elszáll
az egész szárnyrakelt liget...

Már száll is... Az ágok, a bokrok...
lányok ruhája... száll, suhan...
Csak én botozok botladozva,
a könnyűek közt súlyosan.
Oh hogy szeretnék megfogózni
valami lomb vagy szoknyaszárny
fodrába: mind szakadna, tűnne,
mint tüske közt a pókfonál.

Lomb nincs is még! Csak a rügyecskék
bujtak ki, pirinyónyi zöld
nyelvek amik nyalják a szellőt.
Az egész liget nyelvet ölt.
Nyelveket ölt reám az erdő...
Koppanj nagyot, mogorva bot!
Ez a szerény tavasz kicsúfol,
hogy telhetetlen agg vagyok.

AZ ISTEN ÉS ÖRDÖG...

Az Isten és ördög két jó hivatalnok.
Mennyivel vadabb lett és gazabb a világ,
mióta az Ember, e gyenge akarnok,
viszi mindkettőnek ürült hivatalát!
Mint a gyermek, épít és rombol is egyben.
Épít, hogy legyen mit rombolni. Felhőket
karmol házaival; majd fölibük szökken
és nagy diadallal lebombázza őket.

De talán úgy kell és már elvégeztetett.
Én már összeomlott városokat látok.
Vad paloták helyén csöndes romhegyeket,
s betonok gőgjéből törmelék sziklákat.
Szakadt drótok lógnak, mint a tavalyi gaz
s messze tereket fed a vasak selejtje:
feledt célú gépek hullamezeje az,
ahol a rozsdának nyil virágoskertje.

A megmaradt ember kibúvik tornyából,
Gyilkos üledékek foszlanak a völgyben.
Van-e még friss szellő eleven virágból?
Vannak-e ép csirák a mérgezett földben?
Óh lesz-e még jó íz gyümölcsben, italban?
Lesz-e jámbor állat a gyilkos gép helyett?
S a megehült pásztor fogja-e, mint hajdan,
nézni még óriás óráját, az eget?

Mit mutatsz minekünk, te nagy, sima óra,
magunk gyilkosává ítélt embereknek?
Vagy átallod sorsunk jegyezni, mióta
gonosz kis órákat gyártunk tehelyetted?
Közönyösen tűz rám vad arcod. Itt állok
a fa alatt, mely pár aszu meggyet ad még,
s úgy érzem hogy ingád vagyok és himbálok...
Csak ringass, míg bambán végkép elaludnék!

ÚJABB VERSEK

1934-1937.

A MEGLÓDULT NAPTÁR

1.

Az irigy körhinta

Jaj hogy suhannak, versenyt év az évvel!
S egyre kergébben! Tél az ősz után!
Liheg a tavasz mezei szelével,
mint szaladásban elfulladt leány.

Hányszor látom visszatérni, mint a
körhintán szálló lányra aki les!
S mind hadaróbban pörgeti a hinta
rámvillan, és már a forgásba vesz.

Ki mondja még hogy lassu az öregkor
s lomhább ütemben él a vénhedő?
Lám, ha kevés van már belőle, akkor
fut legkajánabbúl a gyors idő.

Fut, száll, suhan, fogy, itt a tavasz újra.
Itt a kacér ki röptében kacag
elleng mellettem és piheg kifulva
ruháján a zöld máslik bomlanak.

Hányszor szállt már el így! De sohse még ily
hevülten, izgatottan, fullatag...
Csak én öregszem: Ő most is a régi
s a réginél még gyötrőbb és vadabb.

2.

A kitámasztott esernyő

Váratlan zápor zengett át a tájon,
mint szeretők között a hirtelen
pörpatvar, mely csak arra jó hogy fájjon
és még forróbb legyen a szerelem.

Nagy árnyak ingnak s apró tüzek égnek
a serdülő és könnyes pázsiton.
Az ördög veri asszonyát, s az égnek
egyik fele nevet a másikon.

Tornác kövén egy kitámasztott női
esernyő guggol, mint barna kutya.
A kerti lombot látni szinte nőni.
Megtört fü csúcsán lógáz a csiga.

Tapadva himbál, lassan nyúl ki szarva
s az érzékeny világba ágazik.
Most megrázza magát egy fiatal fa
s egyszerre szökőkúttá változik.

Itt is egy, ott is... minden kicsi szélre
megremeg és könnyekbe öltözik.
Ideges az egész táj, mintha félne
a gonosz nyártól amely érkezik.

3.

A reszketők felekezete

Öreg vagyok, mért reszketek e nyártól?
Ugy járhatnék itt, mint bölcs idegen,
ki nyugton és közömbösen megy által
izgatott és vajúdó földeken,

s a fákon végiglengő reszketésre
ugy nézhetnék, mint táncra süketek,
vagy mint aki hitetlen állva nézne
egy vak, rajongó gyülekezetet,

valami különös felekezetnek
rejtelmes, könnyes szertartásait,
ahol a hívők sorra fölremegnek,
ha a Lélek szárnya vállukra üt

galambtollával... Óh de engem, engem
nem nyugtat meg, hogy idegen vagyok:
saját kertemben, ennen életemben
tolonckocsit váró kitagadott,

s ha vágyatokra nem zeng vissza vágyam
és alig izgat már izgalmatok,
annál izgatóbb kín lesz árvaságom
köztetek, reszkető zöld karzatok!

4.

Pomóna tánca

Cseresnye már csak aszva csügg a légi
magasban, madárlábon járható
ágakon pár szem... Hogy is szól a régi
költőnő? Ακρον ἀπ ἀκροτάτφ...

A kajszi is leszedve rég, folyékony
arannyá főtt. Langy körte és dicső
őszibarack pompáz a törpe fákon,
roncs férj karján virágzó húsu nő.

Kéjenc darazsak szája marja. Szilva
elég van az idén, kékell a lomb.
A mandulának keskeny tokja nyilva.
Már jár a róka, kerepel a domb,

érik a szőllő. Mindannyit szeretnéd
falni és marni, mint a gaz darázs.
De mire magad kedvedig ehetnéd,
már vége is van, jön helyette más,

és rögtön azt is elviszi előled
s mintha vetítve volna vagy varázs,
kapkodja fogásait az időnek
irigy házigazdád, a változás.

5.

Az érzéketlen szolgáló

Hányszor kínálsz még végig ízeiddel,
izgatva halkuló vágyaimat?
Óh ha már hoztad, oly hamar ne vidd el,
mi még nyelvemnek édességet ad!

Elhajlik az ág ha fölnyulok érte,
elgurul a dió ha leütöm.
A gyümölcs mely szép, mint a lányok térde,
letottyan és eltöpped a füvön.

Sárga levél hull mellé, karikázva.
Szomorun nézem, s mintha valami
eltörött volna, szeretném vigyázva
fölvenni és visszaragasztani.

De jön a szél, s elsöpri ami elhullt,
mint érzéketlen szolgálóleány.
Ki hozza vissza nyaram? S ha ez elmult
hány marad? Tíz? vagy egy? Vagy egyse tán?

Jaj, hogy suhannak! Egyre-egyre gyorsabb,
mint őszi napok, év az év nyakán!
Kurta a ma, de még kurtább a holnap,
és még kurtább lesz a holnapután.

A SZÖKEVÉNY SZERELEM

Annyi év, annyi év:
a szerelem tart-e még?

Azt hiszem, kedvesem,
ez már rég nem szerelem.
A szerelem meggyujtott,
meggyujtott és elfutott,
itthagyott,
itthagyott.

Mintha két szép fa ég
puszta környék közepén
és a lángjuk összecsap,
s most a két fa egy fa csak:
pirosak,
pirosak.

Nem is két fa, két olajkut
és a lángjuk összecsap -
mélyek, el nem alszanak.
A szerelem messze van már
és kacag,
és kacag.

Mit kell itt még szerelem,
kedvesem?
Úgy tudlak már csak szeretni
mint magamat szeretem,
égve s égetve, kegyetlen

s érzem, hogy kacag mögöttem
a szökevény szerelem.

DÉLSZAKI EMLÉK

Olyan meztelen volt az ég
fényes köldökével, a nappal;
akár egy szemérmetlen őrült,
ugy ünnepelte önmagát.

A kába tó fehéren izzott
s úgy hullt rá a fekete hegy
bozontosan; kacagtak véres
foggal a gránátalmafák.

Guruló, tüskés gesztenyék
csiklandozták a buja föld
néger husát; a fény sötétkék
nyelvei nyalták a tarajt,

hol az erdőtüzek kiégett
tarlói ujravörösödtek,
mint napvadító lobogók
s most a nap egy végsőt rivalt

s egyszerre meghalt; s akkor oly
csönd lett egyszerre, s oly sötét és
olyan hideg hogy vacogott a
nőkön a bolyhos, puha sál,

vacogtak a bolyhok és rojtok;
ür hullt az ég és föld közé,
magasba szökött föl az ég
s a mélyben meglapult a táj,

mint szükölő vadállat. Én is
összehuztam galléromat
s ugy néztem az idegen ürbe
mint a bujdokló bujdosók,

ha veszélyes tisztásra buknak...
Kezem kezedben lüktetett.
Remegtünk, mint két gyáva bajtárs
egy part élén hol nincs bozót,

nincs fedezék... Előbb-utóbb
szembe kell nézni a halállal,
dobolta egy bolond ütér,
míg a társalgás elakadt.

Ideges, ijedt és pici
csillagok cincogtak az ürben
s egy reflektor hideg tüze
karmolta simán a tavat.

Mint régi társak, kikre már
a halál is duplán les, álltunk
az éjben mely oly hüvösen
tagadta forró nappalát,

a messze, forgó ég alatt,
melyre reggelig új lemezt
csavart a nap, hogy tarka táncát
folytassa a sodrott világ.

A GONOSZ HORTENZIÁK

(Villa Leoncavallo, Lago Maggiore.)

Mint nálunk az orgonák,
ugy sövényzik itt a kertet
a gonosz hortenziák.

Milyen gazdag és buja
ez a sok hortenzia!
Kékjük, ahogy elhajolnak,
mint az esti égnek kékje,
bágyadt rózsaszínbe olvad.

Elhajolnak, mert a nyár
virágának vége már,
bár a bokrok, bár a fák
nem törődnek novemberrel,
megtartják a szép ruhát,

és az ég is csupa kék
s mint öröktüz, a nap ég
és a termés csupa tarka
s mindig friss vérrel hasad
a gránátalmáknak ajka,

Ki bocsátja meg nekem
ezt a kéket az egen?
és a földön ezt a zöldet?
és e vén nap telhetetlen
lángját, és a sok gyümölcsnek

buja husát, jó izét?
s a szikrázó tó vizét?
a felhőt, mely vertarany?
s a gonosz hortenziáknak
szépségét hogy céltalan?

Hogy adok majd otthon számot
a sok lombjavesztett fának?
Óh pazar, hiú világ!
Vezekeljetek helyettem,
hervadó hortenziák!

GYÜMÖLCSBE HARAPVA...

(János-szanatórium.)

Tíz órakor bejött a szobalány s hozott
egy tál gyümölcsöt. Körte és barack között
hevert kékes magányban, satnyán, ráncosan
egy bús füge, mint egy sötét rabszolgalány
hajnal felé valami antik orgián,
aléltan, kéjtől elcsigázva, rózsaszín
s fehéressárga hamvas húsok halmain
óh te kit puhává aszalt a lángnapok
sütése: jer! barna melledbe harapok.
Vadbeteg ínyem szomjas rád, te szerecsen,
s kívánós, mert nem érintettem kedvesem
szőke testét x hónap óta már - tanum
ez a zord ágy és ez a szanatórium
ahol fogam most kicsordítja véredet...
Óh érdes bőr, sikamlós vér, nyelvem alatt
foszladó rostok, s csurranó hirtelen íz
mellyel lelkem, mintegy varázslat, megtelik
valami érdes édességben! A füge
bokrát is látni vélem, durva bársonyát
tapintom levelének: ott van a bokor
szőllőhegyünkön, a présház mögött, ahol
a hegy miatt a tető szinte földig ér.

Mennyit ültem töredezett fazsindelyén
kamasz-koromban, ház mögött és hegy előtt,
surló lombok közt, a fügét s a mogyorót
tépdesve, és a füge mint a könnyű nők,
adta magát, de a mogyoró összenőtt
egymással és üngével, csak mókus-fogam
erőszakának engedett. Beh boldogan
dobtam magam a kemény háztetőn hanyatt!
Az égen gyujtogató Neróként a nap
kéjelgett, föntebb énelőttem a hegyen:
napszámoslányok hajladoztak; meztelen
lábszáraikat combig láttam; engemet
nem látott senki, csak a huncut istenek.

KARÁCSONYI LÁBADOZÁS

Komisz, kemény idő. Még a vér is megfagy
állatban, emberben.
Öregek mondják, hogy ritkán láttak ily nagy
telet decemberben.
A hó szőnyegébe puhán süpped a láb,
mintha dunyhán menne.
Hejh, ha a hó cukor volna, ez a világ
milyen édes lenne!...

A kis nyugtalan nő, ki a friss hegypályát
futja hótalpakon,
akármennyit zuhan, puha combocskáját
nem üti meg nagyon.
És az állástalan szegény ember, aki
nem mer még meghalni,
örül hogy reggeltől estig szabad neki
havat lapátolni.

Végig a városon nem csilingel a szán,
mint gyerekkoromba.
Nem gőzölög a hó fázó lovak hátán.
A kocsit gép vonja.
Angyalok elszálló csengője se csenget
a fehér utcákon.
Jézuska pénzért jő, s karácsonyfát rendez
gazdagok házában.

Nem édes a világ, de mégis szép látni...
És én már gyógyulok...
Csupa szomj vagyok már, mindenre kíváncsi;
mindent elgondolok...
Minden éget már hogy lássam is, hogy nézzem...
Tapintom tagjaim...
Én nem vagyok halott, én mindent tuléltem,
s vár a fény odakinn...

Oh kedvesem, aki annyi rémtől védtél,
jere, add kezedet:
a fagyba, hidegbe, már nem rémít a tél,
vezess ki engemet!
Nem édes a föld, de mégis szép a hótul.
Én megyek... indulok...
s azt gondolom, hogy a világ is meggyógyul,
ha én meggyógyulok.

EMLÉKEZÉS GYERMETEG TELEKRE

Telek jutnak eszembe, telek,
régi, kemény, csillagos telek,
murijáró szép falusi utcák,

deres bajszok s nagy piros fülek.
Parasztszagu éjféli misék,
mennyi süllyedt, jámbor semmiség,
nagykendőbe bagyulált cselédek,
cukorbundás házak, tejes ég.

Bocsmód, még mint egész csöpp gyerek,
Pesten is átbujtam egy telet.
Csillagok és lámpák kavarodtak,
félelmes volt a sok emelet.
Nappal kezdődtek az éjszakák,
csilingelt és búgott a világ,
cicázott az ablakok viszfénye:
Mikulás ment a hátsó gangon át.

Később, kisvárosi zsúrokon,
mikor összejött a sok rokon,
lányokat kellett hazakisérni
s én hallgattam az egész uton.
De másnap, mint röpülő-cipős
Merkur, versre lengtem a csipős
ködben a magányos jégen - mit ma
nemcsak lábam, de szivem se győz.

Ó teleim, gyermeteg telek!
mily bolondul elfeledtelek.
Úgy megfakultatok, mint a gyöngy ha
nem ringatja eleven meleg.
Némelyik már, mint egy szertehullt
láncnak szeme, halkan elgurult...
Pedig amint fogy-fogy a jövendő,
egyre-egyre drágább lesz a mult.

RESTSÉG DICSÉRETI

Örök feladatban élek,
mint a befogott diák.
Nem ismerek szabadságot,
csupán felszabadulást.
Mennyi munka, vád, igéret!
Multam foglya vagyok én.
Igy fonódik önnön únt
hálóiba aki vén.

Be jó volna szabad lenni,
ujra ifju és szabad,
kit e földön nem nyügöz még
se szerep, se feladat!
Nekem már csak ritka-ritkán
mosolyog egy pillanat,
bús diákként, lecke végén,
visszalopni magamat.

Szép szabadság, tarts soká,
ne tünj mindjárt semmibe!
Kezdhetnék most ami tetszik...
és nem kezdek semmibe.
Félek minden új munkától:
mind csak új rabságba ránt,
Gyűlölöm az első lépést,
mely megköti az irányt.

Óh az átkozott első sor,
mely ha a papíron áll,
mint egy szigorú egyenlet,
mind a többit vonja már!
Amig tiszta, úgy irom
tele, ahogy akarom...
Csak a resté a valódi
gazdagság és hatalom!

Hófehér lap a jövendő,
teljes és határtalan
szabadság, mig nem mozdúlok.
Mért tegyek hát énmagam
talpam alá síneket?
szemeimre ellenzőt?
Mért veszítsem el egy útnyi
keskenyért a nagy mezőt?

Igy tesz tétlenné a tettvágy.
Ajkam annyiféle hang
ostromolja hogy már néma.
Szó, dal, alkotás, kaland
int felém, de basamód
nyúlok én el lankatag,
míg a világ fut s az évek
rekordokat ugranak.

Én már tavaly is itt ültem,
ahol az idén ülök.
Toll helyett egy szivart rágok
s feledem hogy vénülök.
Pedig jön-jön a sötétség,
a hegy árnya egyre nő
s szemem előtt mind szükebbre
zsugorodik a mező.

ILDIKÓ

A messze kertutakon,
lépcsőkön, terraszokon,
a fűvek tengere közt
s küntebb, a zöld here közt,
sugaras domb oldalán

és fönn a cseresnyefán,
cseresnyefa tetejében,
homokja selyem ölében
vagy hintán, felleg előtt
meg-megpillantom őt
hol erre, hol arra,
minthogyha lepke volna
amilyen egyszerre annyi
virághoz hű tud lenni,
itt is meg ott is ott van,
el is száll, mégis ottvan
mert mindig visszajő,
és éppenilyen ő:

mindenfele villog a
hajából a pántlika
vagy hátán a piros x
amit a köténye ir;
ez a csöpp domb, ez a kert
kacajával teli telt
mint zöld lugas, hacsak egy
pöttömke méh beleszáll,
zsongással mind tele már,
hogy még az a búsabb hegy,
hogy még az a némább táj
amit magamban hordok,
én sohase boldog,
az is tele
lesz övele
s ha behúnyom a szemem,
meglátom őt odabenn,
azon a néma hegyen,
a csüggesztő sötétben,
amint gond és gyülölet
sok mérges völgye felett
szálldos pirosan vagy kéken
hol erre, hol arra
minthogyha lepke volna,
mint azok a tarkaszin
lepkék odalenn a réten
ahol a kert tövében
egymásra hajlik a szélben
a zöld here s baltacim.

RIMEK

Még az egész napon át
bolygjuk a nyár vadonát,
de az est már szelid ősz:
bágyadt szemünk elidőz

a sötétség mélytavu
völgyein s a vértanu
ég testén mely csillagos
fénysebekkel gyulladoz.
Ami nappal olyan pogány,
a fű a domb homlokán:
ez a fény s az esteli
harmat megkereszteli.
Házunk is a dombon ül,
mint aki templomban ül,
s mintha gyertyát tartana,
nyúl az éjbe ajtaja
vékony résén a sugár -
dombon ül és muzsikál
- azaz benne rádiód -
bezengi a régiót
igaz hogy nem templomi
hanggal, hanem londoni
dzsesszekkel... De mért ilyen
fényes a táj hirtelen?
Mind nagy ostya, kereken
kel a hold a tej-egen.
És a ház most térdepel.
Öltönye fehér lepel.
Mint ki áldozásra vár,
s közben más imát darál,
mit egy messze, ördögi,
szuggeráló súg neki.
Óh mily csúf, frivól ima!
Vétek ennek szólni ma.
Zárd el, édes! Jámborabb
Zene zeng a lomb alatt.
Hallgassatok, városok!
Bokraink jobb kórusok.
Hagyjátok a tücsköket,
hadd zengjék túl dzsesszteket!
Szeretném a londoni
rádióba mondani:
»Dzsiggek, csitt egy percre, csitt!
Világszám következik.
Páris, London, Nazarét,
Assisi és Tiszarét,
Barcelona, Mexico,
egy a programm: tücsökszó!«

ESŐS NYÁR

I.

Mint egy ország levert forradalom után,
oly csöndes ez a nap.
Vacognak a füvek, s az ágak fenn a fán
gyáván bólintanak,
ha elleng köztük a halk inspektor, a szél...
Az égből is csupán
szűken szűrődik át valami szürke fény
az ónos cenzurán.
Micsoda nyár! Talán kezdődik már az ősz.
Korán vénül az év,
mint csüggedt férfi, kit korai gond redőz...
A házeresz csövén
könny ül, s a kerti sok kisírt szemű virág
úgy néz föl a csigás
fűből, mint akiket nem enyhít semmi más,
csupán a zokogás.
Mit ér a zokogás? Ugyis meghal a nyár.
Ugyis meghal az év.
Pár hétre még talán kijő a napsugár...
Az is csak haladék.
A legvirágosabb ősz is a télbe visz...
Szép lejtő is leránt...
Lesz még tavasz, de az más tavasz lesz, s nem
emlékezik miránk.

II.

Most ujra megered az eső, kopogó
zajjal, s az ég olyan,
mint a félárbocra eresztett lobogó:
úgy leng, alacsonyan.
A szél meg hangosabb s füvek és fák között
parancsokat kiált.
Ők szótfogadnak, mint ijedt ujoncsereg:
»jobbra át!« »Balra át!«

»Mily parancsuralom, milyen fegyelem ez,
micsoda hadsereg,
amelyet a gonosz hadvezér egyenest
a halálba vezet?«
- kérdem, és minthacsak egyszerre magam is
közöttük állanék,
amint hajlongnak és egyhelyben állva is
mennek az ősz felé...

Éltem félszázadot, de már nem élek én.
Léptem nem visz tovább.
Csak annyit mozdulok, amennyit hajt a szél:
gyakorlom a halált

veszteg, száműzve, és várva ítéletem,
  mint a sztoikusok,
a Császártól, kinek nyarából életem
  elejtve kicsuszott.

BÚCSÚ A NYÁRILAKTÓL

Búcsúznunk kell újra, kicsi ház,
s egyre nehezebb a búcsuzás.
Hányszor látlak, ki tudhatja, még?
Hány nyarat fog adni még az ég?

Az idei zord volt és fukar.
Kárpótolni talán most akar.
De pávázhat a nap tolla már:
kései nyár, nem igazi nyár.

Óh e párás, pávás lomhaság!
Félszegen nyujtózik a faág
s olyan tarkák, merevek a fák,
ahogy pingálná egy kisdiák.

Mint a dróton csüggő művirág,
lanyhán ling-lóg szárán a virág,
S néma s fényes az egész világ,
mint üveg alatt egy mű-világ.

Mint egy akvárium fenekén,
idegen nagy csendben járok én.
Körülöttem sok halk szörnyeteg,
jövőm félelmei, lengenek.

Isten veled, kicsi hegyi ház!
Nem soká tart már a ragyogás.
Szétroppan a kék üveg, az ég,
Beszakad a zápor és a szél.

S én futok, mint aki menekül,
Mint aki nem bírja ki egyedül
Mint vihar jöttén a kósza juh
nyájat keres és karámba bú.

Én tudom, hogy ez a béna csend,
ez a vak fény gonoszat jelent.
Jön az ősz és életem is ősz:
Óh jaj, mit hoz őszömnek az ősz?

Ha egyszer a förgeteg beront,
mit ér, hogy ily tarka-szép a lomb?
Ami legszebb és legpirosabb,
az fog hullani leghamarosabb.

Remegnek a gyenge levelek,
mint siralomházban a fejek.
Az egész táj szép siralomház.
Isten veled, kicsi nyári ház!

Engem a város karáma vár,
Te itt maradsz, őszi tarka táj.
Eldobott rajz, míg majd a vihar,
letöröl nedves spongyáival.

ÁDVENTI KÖD

Tél van megint!
Reggel amint
fölébredek,
még betekint
az utca lámpa
sötét szobámba,
mert odakint
köd van megint.

Elbuvik a
nap-paripa
az ég dugottabb
aklaiba,
hova a csillag-
állatok bujnak
nappalira:
Kos, Bak, Bika...

Tán a ravasz
égi lovas
»sötéten tartja«,
míg egy kamasz
s vig turf-inas
a forró pálya
gyepét kitárja:
az uj tavasz.

S én mint kinek
nagy versenyek
tétén végső
reménye remeg,
szorongva kérdem,
mit rejtenek
e függönyök
s az istenek?

És lesz-e még
hogy fölfakad
a borulat,
s küld-e a nap
egy sugarat,
mint vért a seb,
vagy megfuladt
a köd alatt?

És lesz-e még
Lángja elég
hevitni, mint
valaha rég
e földi lét
fagyát s az ember
vak életét
valaha még?

Ágyon ülök
s nincs egy szemernyi
kedvem kikelni.
Talán örök
marad a köd
amely beföd
s kásásan ing a
tetők fölött.

Óh könnyű rímek,
friss zengzetek,
csengessetek!
Végem, ha vígaszt
nem lelhetek
tibennetek...

CSILLAG UTÁN

Ülök életunt szobámban,
hideg teát kavarok...
Körülöttem fájás-félés
ködhálója kavarog.
Kikelek tikkadt helyemből,
kinyitom az ablakot
s megpillantok odakint egy
igéretes csillagot.
Ó ha most mindent itthagynék,
mennék a csillag után,
mint rég a három királyok
betlehemi éjszakán!
Gépkocsin, vagy teveháton -
olyan mindegy, hogy hogyan!
Aranyat, tömjént és mirrhát
vinnék, vinnék boldogan.
Mennék száz országon át, míg
utamat szelné a vám.
»Aranyad tilos kivinni!«
szólna ott a vámos rám.
»Tömjéned meg, ami csak van,
az mind kell, az itteni
hazai hatalmak fényét
méltón dicsőíteni«.

Százszor megállítanának, -
örülnék, ha átcsuszom:
arany nélkül, tömjén nélkül
érnék hozzád, Jézusom!
Jaj és mire odaérnék,
hova a csillag vezet,
te már függnél a kereszten
és a lábad csupa seb,
s ahelyett hogy bölcsőd köré
szórjak tömjént, aranyat,
megmaradt szegény mirrhámmal
keserüszagu mirrhámmal
kenném véres lábadat.

AZ ELBOCSÁTOTT VAD

Nem hiszek az Elrendelésben,
mert van szivemben akarat,
s tán ha kezem máskép legyintem,
a világ másfelé halad.
Mégis érzem, valaki néz rám,
visz, őriz, ezer baj között,
de nem hagy nyugton, bajt idéz rám,
mihelyt gőgömben renyhülök.

Ez a valaki tán az Isten
akitől bujni hasztalan.
Nem hiszek az Elrendelésben,
de van egy erős, ős uram.
Már gyermekül vermébe ejtett
s mint bölcs vadász gyenge vadat,
elbocsátott, de nem felejtett:
szabadon sem vagyok szabad.

Ily vadra, régi hercegeknek
szokásuk volt, mondják, jelet,
aranyos nyakörvet verettek,
hogy mindég ráismerjenek.
Igy hordom én is titkos örvét
annak aki e rengeteg
ölében elfogott, de önkényt
újból elveszni engedett.

Azóta bolygok a viharban
vadmódra - de az ő jele,
erejének bélyege rajtam
hogy ne nyughassam nélküle
s mint szélcibált bogáncs amelyen
a szivárvány lába pihen,
illattal tellik: úgy betelljen
sóvárgással bogáncs-szivem.

Nem hiszek az Elrendelésben,
mert szabad vagyok: oly szabad,
mint a bolond bogáncs a szélben
vagy vad bozót között a vad.
»Vezessen Hozzád a szabadság!«
így kérem olykor aki vár,
mert nem annak kell az imádság,
ki Istent megtalálta már.

INTELEM VEZEKLÉSRE

Mivel e földön jónak lenni oly nehéz -
erényeid elhagynak mint az ifjuság,
de bűneid utánadjönnek, mint a hű kutyák
s ha netán elfáradva az uton leülsz,
mind köribéd telepszik és arcodba néz
nyugodtan, mintha mondanák: »Nem menekülsz!« -
s ha néha egyet bottal elkergetsz és messzeversz,
kicsit hátrábbhuzódik, és ha nem figyelsz,
megint előjön, kezed nyalja, s mintha már
lelked belső helyein és zugaiban
kotorna nyelve ragadósan, sikosan,
és érzed már hogy többé nem kergetheted
s nem verheted hacsak magadat nem vered -
verd! verd! ezer bűn nyelve lobog benned mint a tűz
és lelked már nem is egyéb mint ez a tűz:
te csak a bűnök teste vagy, mely lábon jár
s viszi és rejti mint legmélyebb lényegét
s önbelsejét, az önzést és rossz vágyakat,
mint a bélpoklos poklát mely benne rohad
és őt is elrohasztja - viszi mint az őrület
vak égését, ezt a sivár belső tüzet
amelyben minden bölcs erő és fiatal
erény ugy illan el, mint tűzben az olaj,
légbe leng fel és híg egek felé enyész -
mivel e földön jónak lenni oly nehéz!

ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT

Elzengett az őszi boros ének.
Megfülledt már hüse a pincének.
Szél s viz csap a csupasz szőllőtőre.
Ludbőrzik az agyagos domb bőre,
elömlik és puha sárrá rothad,
mint mezitlen teste egy halottnak.

Este van már, sietnek az esték
álnokul mint a tolvaj öregség
mely lábhegyen közeledik, halkan,

míg egyszercsak ugrik egyet, s itt van!
Nem tudjuk már magunkat megcsalni:
óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!

Leesett a hó a silány földre,
talán csak hogy csúfságát befödje.
Most oly fehér mint szobánkban este
fekhelyünk, ha készen vár megvetve,
puha dunnánk, makulátlan párnánk:
s mintha a saját ágyunkon járnánk,

mint a pajkos gyerekek, ha még nem
akaródzik lefeküdni szépen,
sétálnak az ágy tetején, ringva,
mig jó anyjuk egyszer meg nem unja
s rájuk nem zeng: »Paplan alá! Hajjcsi!«
Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!

Már az év, mint homokóra, fordul:
elfogy az ó, most kezd fogyni az új,
s mint unt homokját a homokóra,
hagyja gondját az ó év az ujra.
Mennyi munka maradt végezetlen!
S a gyönyörök fája megszedetlen...

Türelmetlen ver a szivünk strázsát,
mint az őr ha tudja már váltását.
Idegesen nyitunk száz fiókot.
Bucsuizzel izgatnak a csókok.
Öreg öröm, nem tud vigasztalni:
óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!

Olvad a hó, tavasz akar lenni.
Mit tudom én, mi szeretnék lenni!
Pehely vagyok, olvadok a hóval,
mely elfoly mint könny, elszáll mint sóhaj.
Mire a madarak visszatérnek,
szikkad a föld, hire sincs a télnek...

Csak az én telem nem ily mulandó.
Csak az én halálom nem halandó.
Akit egyszer én eleresztettem,
az a madár vissza sohse reppen.
Lombom, ami lehullt, sohse hajt ki...
Oh jaj, meg kell halni, meg kell halni!

Barátaim egyenkint elhagytak,
akikkel jót tettem, megtagadtak;
akiket szerettem, nem szeretnek,
akikért ragyogtam, eltemetnek.
Ami betüt ágam irt a porba,
a tavasz sárvize elsodorja.

Száradt tőke, unt tavalyi vendég:
nekem már a tavasz is ellenség!

Csak te borulsz rám, asszonyi jóság,
mint a letört karóra a rózsák,
rémült szemem csókkal eltakarni...
Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!

BALÁZSOLÁS

Szépen könyörgök, segíts rajtam, szent Balázs!
Gyermekkoromban két fehér
gyertyát tettek keresztbe gyenge nyakamon
s úgy néztem a gyertyák közül,
mint két ág közt kinéző ijedt őzike.
Tél közepén, Balázs-napon
szemem pislogva csüggött az öreg papon,
aki hozzád imádkozott
fölémhajolva, ahogy ott térdeltem az
oltár előtt, kegyes szokás
szerint, s diákul dünnyögve, amit sem én
s ő se jól értett. De azért
te meghallgattad és megóvtad gyermeki
életem a fojtogató
torokgyíktól, s a veszedelmes mondulák
lobjaitól, hogy fölnővén
félszáz évet megérjek, háladatlanul,
nem is gondolva tereád.
Oh ne bánd csúf gondatlanságom, védj ma is,
segíts, Sebasta püspöke!
Lásd, így élünk mi, gyermekmódra, balgatag,
hátra se nézünk, elfutunk
a zajló úton, eleresztve kezetek,
magasabb szellemek - de ti
csak mosolyogtok, okos felnőttek gyanánt.
Nem sért ha semmibe veszünk
s aztán a bajban újra visszaszaladunk
hozzátok, mint hozzád ma én
reszkető szívvel... Mosolyogj rajtam, Balázs!
ki mint a szepegő kamasz,
térdeplek itt együgyű oltárod kövén -
mosolyogj rajtam, csak segíts!
Mert orv betegség öldös íme engemet
és fojtogatja torkomat,
gégém szűkül, levegőm egyre fogy, tüdőm
zihál, s mint aki hegyre hág,
mind nehezebben kúszva, vagy terhet cipel
kifulva, akként élek én
örökös lihegésben. S már az orvosok
kése fenyeget, rossz nyakam
fölvágni, melyet hajdan olyan megadón
hajtottam gyertyáid közé,
mintha sejtettem volna már... Segíts, Balázs!

Hisz a te szent gégédet is
késes nyiszálták, mikor a gonosz pogány
kivégzett: tudhatod, mi az!
Te ismered a penge élét, vér ízét,
a megfeszített perceket,
a szakadt légcső görcseit, s a fulladás
csatáját és rémületét.
Segíts! Te már mindent tudsz, túl vagy mindenen,
okos felnőtt! Te jól tudod,
mennyi kínt bír az ember, mennyit nem sokall
még az Isten jósága sem,
s mit ér az élet... S talán azt is, hogy nem is
olyan nagy dolog a halál.

Maradjatok összesek
Egy költőt eltemettem
Most már más költő leszek
És leszünk vele ketten.

JÓNÁS

1937-39

JÓNÁS KÖNYVE

1937-38

ELSŐ RÉSZ

Monda az Ur Jónásnak: »Kelj fel és menj
Ninivébe, kiálts a Város ellen!
Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság:
szennyes habjai szent lábamat mossák.«
Szólt, és fölkele Jónás, hogy szaladna,
de nem hová a Mennybeli akarta,
mivel rühellé a prófétaságot,
félt a várostól, sivatagba vágyott,
ahol magány és békesség övezze,
semhogy a fedett népség megkövezze.
Kerülvén azért Jáfó kikötőbe
hajóra szállott, mely elvinné őtet
Tarsis felé, s megadta a hajóbért,
futván az Urat, mint tolvaj a hóhért!

Az Ur azonban szerzett nagy szelet
és elbocsátá a tenger felett
s kelt a tengernek sok nagy tornya akkor
ingó és hulló kék hullám falakból,
mintha egy uj Ninive kelne-hullna,
kelne s percenként összedőlne ujra.
Forgott a hajó, kettétört az árboc,
deszkaszál nem maradt hü deszkaszálhoz.

A görcs hajósok, eszüket veszítve,
minden terhet bedobtak már a vízbe,
s mig arcukba csapott a szörnyü sóslé,
kiki a maga istenét üvölté.
Jónás mindent kiadva, elcsigázva,
betámolygott a fedélközi házba,
le a lépcsőkön, a hajófenékre,
s ott zuhant bódult félálomba végre
guritván őt az ázott, rengő padlat.

S igy lőn hogy a kormányos belebotlott,
a deszkákat vizsgálva, s rája szólt:
»Mi dolog ez, hé, te nagy alható?
Ki vagy te? Kelj föl, s kiálts a keserves
istenedhez, talán ő megkegyelmez!
Vagy istened sincs? Szólj! Miféle nemzet
szült? Nem te hoztad ránk a veszedelmet?

Mely város vall polgárának, büdös?
S e fene vizén át velünk mivégre jössz?

S ő monda néki: Zsidó vagyok én
s az Egek Istenétől futok én.
Mi közöm nékem a világ bünéhez?
Az én lelkem csak nyugodalmat éhez.
Az Isten gondja és nem az enyém:
senki bajáért nem felelek én.
Hagyjatok itt megbujni a fenéken!
Ha süllyedünk, jobb itt fulladni nékem.
De ha kitesztek még valahol élve,
tegyetek egy magányos erdőszélre,
hol makkon tengjek és keserű meggyen
békében, s az Isten is elfeledjen!«

De a kormányos dühhel csapta vissza:
»Mit fecsegsz itt erdőről össze-vissza?
Hol itt az erdő? És hová tegyünk ki?
Innen csak a tengerbe tehetünk ki!
Ki is teszünk, mert nem türöm hajómon
az ilyet akit mit tudom mi bűn nyom.
Már biztos hogy te hoztál bajba minket:
magad mondod hogy Isten átka kerget.
Ha Isten üldöz, az ördög se véd meg.
Hé, emberek! Fogjátok és vigyétek
ezt a zsidót!« S már nyolc marok ragadta,
nehogy hajójuk süllyedjen miatta,
mert nehéz a kő, és nehéz az ólom,
de nehezebb kit titkos súlyu bűn nyom.

Jónás azonban jajgatott s nyögött
és meglóbálták a tenger fölött.
»Vigyázz - hó-rukk! Pusztuljon aki nem kell!«
S nagyot loccsant... s megcsöndesült a tenger,
mint egy hasas szörny mely megkapta étkét.
S már a hajósok térdencsúszva, kétrét
görbedve sirtak és hálákat adtak
könnyelmű áldozatokat fogadtak,
s a messzeségben föltünt a szivárvány.

A viz simán gyürűzött, mint a márvány.

MÁSODIK RÉSZ

Az Ur pediglen készitett vala
Jónásnak egy hatalmas cethalat
s elküldte tátott szájjal hogy benyelné,
halat s vizet vederszám nyelve mellé
minek sodrán fejjel előre, hosszant
Jónás simán s egészben ugy lecsusszant
gyomrába, hogy fején egy árva haj

nem görbült, s ájultából csakhamar
fél-ébren pislogott ocsudva, kába
szemmel a lágy, vizes, halszagu éjszakába.

És igy jutott a szörny-lét belsejébe
vak ringások eleven bölcsejébe,
és lakozék három nap, három éjjel
a cet hasában, hol éjfél a déllel
egyforma volt, s csupán a gondolatnak
égre-kigyózó lángjai gyulladtak,
mint fulladt mélyből pincetűz ha támad.
És könyörge Jónás az ő Urának
a halból, mondván: »Kiáltok Tehozzád,
hallj meg, Isten! Mélységből a magasság
felé kiáltok, káromlok, könyörgök,
a koporsónak torkából üvöltök.

Mert dobtál vala engem a sötétbe
s tengered örvényébe vetették be,
és körülvett a vizek veszedelme
és fű tekeredett az én fejemre,
bő hullámaid átnyargaltak rajtam,
és Egyetemed fenekébe hulltam
a világ alsó részeibe szállván,
ki fenn csücsültem vala koronáján!
Én aki Jónás voltam, ki vagyok már?
Ki titkaidat tudtam, mit tudok már?
Kényedre hány-vet hánykódó vized
s nyálkás hus-záraiba zárt a Cet«.

S lélekze Jónás, mivelhogy kifulladt,
sürün szíván kopoltyuját a Halnak,
mely csupa verdesés és lüktetés volt,
s a vízből-szürt lélekzet mind kevés volt,
a roppant haltest lihegve-dobogva
szokatlan terhét ide-oda dobta
kinjában, míg Jónás émelyegve s étlen
tovább üvöltött a büzös sötétben,
s vonitva, mint a farkas a veremben,
nyögött: »Bezároltattál, Uram, engem!
Sarak aljába, sötétségbe tettél,
ragyogó szemed elől elvetettél.
Mindazonáltal szemeim vak odva
nem szűnik nézni te szent templomodra.

Sóvár tekintetem nyilát kilőttem
s a feketeség meghasadt előttem.
Éber figyelmem erős lett a hitben:
akárhogy elrejtőzöl, látlak, Isten!
Rejteztem én is elüled, hiába!
Utánam jöttél tenger viharába.
Engedetlen szolgádat meggyötörted,

magányos gőgöm szarvait letörted.
De mennél csúfabb mélybe hull le szolgád,
annál világosabb előtte orcád.
Most már tudom hogy nincs mód futni tőled
s ki nem akar szenvedni, kétszer szenved.
De te se futhatsz, Isten, énelőlem,
Habár e halban sós hús lett belőlem!«

Ekkor nagyot ficánkodott a Cethal,
Jónás meg visszarugott dupla talppal.
S uj fájdalom vett mindkettőn hatalmat:
a hal Jónásnak fájt, Jónás a halnak.

És monda Jónás: »Ki táncoltat engem?
Ki az aki nem hágy pusztulni csendben?
Besóztál görgő tengered savával
és csapkodsz, mintha játszanál csigával.
Mert megfogyatkozott bennem a lélek:
de az én Uram akará hogy éljek.
Ebének kíván engemet a Pásztor
és megszabadított a rothadástól.
Jössz már, Uram, jössz, záraim kizárod
s csahos szókkal futok zargatni nyájad.
Mert imádságom elhatott tehozzád
és végigjárta a Magasság hosszát.
Csapkodj hát, csapkodj, ostorozva bölcsen,
hogy amit megfogadtam, ne felejtsem,
mert aki éltét hazugságba veszti,
a boldogságtól magát elrekeszti.«

Igy szóla Jónás, s eljött a negyednap
és akkor az Ur parancsolt a halnak,
ki Jónást a szárazra kivetette,
vért, zsirt, epét okádva körülötte.

HARMADIK RÉSZ

S monda az Ur Jónásnak másodizben:
»Kelj föl és menj, mert én vagyok az Isten.
Menj, a nagy Ninivéig meg se állj,
s miként elédbe irtam, prédikálj!«

S fölkele Jónás, menvén Ninivébe,
melynek három nap volt járó vidéke,
három nap taposhatta azt akárki
s kanyargós utcáiból nem talált ki.

Menvén hát Jónás, első nap kiére
egy sátrakkal telt, csillagforma térre
s az árusok közt akik vad szakállát
és lotykos, rongyos, ragadós ruháját,
ahol helyet vőn, kórusban nevették,
kiáltott, mint az Ur meghagyta, ekként:

»Halld az Egek Urának Istenének
kemény szózatját, nagy Ninive, térj meg,
vagy kénkövekkel ég föl ez a város
s föld alá süllyed, negyven napra mához!«

Igy szólott Jónás, s szeme vérbeforgott,
kimarjult arcán veritéke csorgott,
de az árusok csak tovább nevettek,
alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek
s Jónás elszelelt búsan és riadtan
az áporodott olaj- s dinnyeszagban.

Másod estére másik térre ére,
a szinészek és mímesek terére,
kik a homokon illegve kigyóztak
s szemérem nélkül a nép előtt csókolóztak.
Ott Jónás a magas ülés-sorok csucsára
hágván, olyat bődült bozontos szája,
hogy azt hitték, a szinre bika lép.
Mohón hökkenve némult el a nép,
mig Jónásból az Ur imígyen dörgött:
»Rettegj, Ninive, s tarts bünbánva böjtöt!
Harminckilencszer megy le még a nap,
s Ninive napja lángba, vérbe kap!«

S az asszonyok körébe gyültek akkor
s kisérték Jónást bolondos csapattal.
Hozzá simultak, halbüzét szagolták
és mord lelkét merengve szimatolták.

Igy ért, az asszonyoktól közrevéve,
harmadnap a királyi ház elébe.
Ott már tudták és várták és bevitték
egy nagy terembe, hol arany teríték
mellett hevertek a Hatalmasok,
nyüzsgvén köröttük szép rabszolga sok,
és meztelen táncoltak ott a szolgák
vagy karddal egymást ölték, kaszabolták
játékul. Jónást meg egy cifra oszlop
tetejébe tették hogy szónokoljon
és jövendölje végét a világnak.

És Jónás akkor egy iszonyu átkot
kiáltva a királyra s udvarára
s az asszonyokra és a palotára
s a szinészekre és a mímesekre
s az árusokra és a mívesekre
s az egész Ninivére mindenestül,
leugrott, és az őrökön keresztül
kitört, s a termen át, s a szoborerdőn,
csarnokon, folyosókon és a kerten,
tavat megúszva, rácsokon lekúszva,
s a vízvezeték-csatornán lecsúszva,

utcán és bástyán, falmentén szaladva
rohant ki Ninivéből a szabadba,
egyetlen látomással dult szivében:
hogy kő kövön nem marad Ninivében.

És méne a pusztába, hol a sáskák
a gyér fü szomjas zöldjét mind levásták,
hol aki a forró homokra lépett
jó saru nélkül, a talpa megégett:
ott megfogadta, harmincnyolc napig
böjtölve s imádkozva ott lakik
s nem mozdul, mignem messze kénköves
lángoktól lenne lenn az ég veres
s hallanék hogy a föld egyszerre szörnyet
dördül, s a nagy vár tornyai ledőlnek
s ugy elpusztul minden ninivei,
maga és apja s anyja, fiai
s lányai, huga-öccse, nénje-bátyja,
mint hajdan a Jeroboám családja.

S azontul, harmincnyolcból visszamenve,
a napokat számlálja vala rendre,
kiáltozván az Úrhoz: »Halld, Hatalmas!
Hires Bosszuálló, szavamra hallgass!
Elküldtél engem, férgekhez a férget,
kik ellenedre s fricskád nélkül éltek.
Én inkább ültem volna itt a pusztán,
sorvadva, mint ma, gyökéren és sáskán
De böjt s jámborság néked mint a pélva,
mert vétkesek közt cinkos aki néma.

Atyjafiáért számot ad a testvér:
nincs mód nem menni ahova te küldtél.
Csakhogy a gonosz fittyet hány a jóra.
Lám, megcsufoltak, Egek Alkotója!
Szolgádat pellengérre állították,
mert gyönge fegyver szózat és igazság.
Nincs is itt haszna szépszónak s imának,
csak harcnak és a hatalom nyilának.
Én Jónás, ki csak a Békét szerettem,
harc és pusztulás prófétája lettem.
Harcolj velük hát, Uram, sujtsd le őket!
Irtsd ki a korcs fajt s gonosz nemzedéket,
mert nem lesz addig igazság, se béke,
mig gőgös Ninive lángja nem csap az égre.«

S elmult egy hét, és kettő, három, négy, öt,
és már a harmincnyolcadik nap eljött.
Jött a reggel és a dél és az este:
Jónás egész nap az ég alját leste.
S már a láthatár elmerült az éjben,
s egy árva ház sem égett Ninivében.

NEGYEDIK RÉSZ

Mert látá az Ur, hogy ott egyik-másik
szivben még Jónás szava kicsirázik
mint a jó mag ha termőföldre hullott,
s pislog mint a tüz mely titkon kigyulladt.
S gondolta: »Van időm, én várhatok.
Előttem szolgáim, a századok,
fujják szikrámat, mig láng lesz belőle;
bár Jónás ezt már nem látja, a dőre.
Jónás majd elmegy, de helyette jő más,«
igy gondolá az Ur; csak ezt nem tudta Jónás,
s azért felette megharaguvék,
és mondta: »Mikor ide kijövék,
s azóta napról-napra s egyre többen
jöttek a városból kérdezni tőlem,
kicsit gunyolva, kicsit félve-bánva,
hány nap van hátra még? S én számról-számra
közlém pontossan. S most szégyenben hagytál!
Hazudtam én, és hazudott a naptár.
És hazudott az Isten! Ezt akartad?
Bünbánók jószándékát megzavartad.
Hiszen tudhattam! Kellett volna tudni!
Azért vágytam hajón Tarsisba futni...
Mert te vagy aki fordit rosszat jóra,
minden gonosznak elváltoztatója.
De már az én lelkem vedd vissza tőlem,
mert jobb nekem meghalnom hogysem élnem.«

Tudnivaló pedig itt hogy kimenve
a városból Jónás, ül vala szembe,
a város ellenébe, napkeletnek,
árnyékban, mert egy nagylevelü töknek
indái ott fölfutva egy kiszáradt,
hőségtől sujtott fára olyan árnyat
tartottak, ernyőt eltikkadt fejére,
hogy azalól leshetett Ninivére
fátylában a nagy fények fonta ködnek.
S örüle Jónás módfelett a töknek.

Aztán egy reggel, hajnaltájra, szerzett
a nagy Uristen egy kicsinyke férget,
mely a töknek tövét megrágta volna
és tette hogy indája lekonyulna,
levele megpörögve kunkorodna
s az egész tök elaszva szomorodna.

Oly vékonnyá fonnyadt, amily nagyra felnőtt:
nem tartott többet sem árnyat sem ernyőt.
S akkor az Isten szerze meleget
s napkeleti szárasztó szeleket

s lőn hogy a nap hévsége megsütötte
Jónás fejét, és megcsapván, felette
bágyadttá széditette, ugyhogy immár
ugy érzé, minden körülötte himbál,
mintha megint a hajón volna; gyomra
kavargott, és gyötrőn égette szomja
s ezt nyögte csak: »Lelkem vedd vissza, kérlek,
mert jobb már hogy meghaljak, semhogy éljek.«

S monda az Ur Jónásnak: »Lásd, valóban
méltán busulsz s vádolsz-e haragodban
a széleslombu, kövér tök miatt,
hogy hüs árnya fejedről elapadt?«

S felelt, kitörvén Jónásból a méreg:
»Méltán haragszom azért, migcsak élek!«

És monda akkor az Isten: »Te szánod
a tököt amely egy éjszaka támadt
s egy másik éjszaka elhervadott;
amelyért kezed nem munkálkodott;
amelyet nem ápoltál, nem neveltél,
lombja alatt csak lustán elhevertél.

És én ne szánjam Ninivét, amely
évszázak folytán épült vala fel?
melynek tornyai vetekedve kelnek?
mely mint egy győztes harci tábor terjed
a sivatagban, és utcái mint
képeskönyv amit a történet irt,
nyilnak elém? Ne szánjam Ninivének
ormát mely lépcsőt emel a jövőnek?
A várost amely mint egy fáklya égett
nagy korszakokon át, és nemzedékek
éltek fényénél, a nem birt meg vele
a sivatagnak annyi vad szele?
Melyben lakott sok százszor ezer ember
s rakta fészkét munkálva türelemmel:
ő sem tudta, és ki választja széllyel,
mit rakott jobb-, s mit rakott balkezével?

Bizd azt reám, majd szétválasztom én.
A szó tiéd, a fegyver az enyém.
Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.
Ninive nem él örökké. A tök sem,
s Jónás sem. Eljön az ideje még,
születni fognak ujabb Ninivék
és jönnek uj Jónások, mint e töknek
magvaiból uj indák cseperednek,
s negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi,
az én szájamban ugyanazt jelenti.«

Igy szólt az Ur, és Jónás hallgatott.
A nap az égen lassan ballagott.
Messze lépcsős tornyai Ninivének
a hőtől ringatva emelkedének.
A szörnyű város mint zihálva roppant
eleven állat, nyult el a homokban.

JÓNÁS IMÁJA

1939

Hozzám már hűtlen lettek a szavak,
vagy én lettem mint túláradt patak
oly tétova céltalan parttalan
s ugy hordom régi sok hiú szavam
mint a tévelygő ár az elszakadt
sövényt jelzőkarókat gátakat.
Óh bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos útakon
vinni tenger felé, bár verseim
csücskére Tőle volna szabva rim
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom,
hogy ki mint Jónás, rest szolgája, hajdan
bujkálva, később mint Jónás a Halban
leszálltam a kinoknak eleven
süket és forró sötétjébe, nem
három napra, de három hóra, három
évre vagy évszázadra, megtaláljam,
mielőtt egy mégvakabb és örök
Cethal szájában végkép eltünök,
a régi hangot s szavaim hibátlan
hadsorba állván, mint Ő sugja, bátran
szólhassak s mint rossz gégémből telik
és ne fáradjak bele estelig
vagy mig az égi és ninivei hatalmak
engedik hogy beszéljek s meg ne haljak.

A KÖLTŐ UTOLSÓ GYÜJTEMÉNYÉBE FEL NEM VETT VERSEK

1903-1941

UTOLSÓ VERSEK

1934-1941

A) LAPOKBAN MEGJELENT VERSEK

1937-1941

SARKUTAZÁS

1937. május.

1. Fürdök az óraketyegésben. Visz a sok
puha, pici
hullám, amely az egész világot viszi.

2. Ringók, simák, s Niagarák vizeinél
sodruk sürübb.
Páncélhajó se tudhat úszni ellenük.

3. Lassan visznek. Csak alig változik a táj.
Igy marad el
egyenként minden amit futni látni fáj.

4. Ház és bokor,
a nyájas föld mely otthonom volt s egy velem,
a semmiségbe siklik és már nincs sehol.

5. Gyér a vidám rét. Több már ami sivatag
és idegen...
Mert zordabb világrészbe ér be életem.

6. Hogyan öltözzem? S felszerelést mit vigyek?
Idegen ég
süvít elém. Fukar, kietlen és hideg.

7. A zöld jég s lila köd hona, hol a hazug
sarkfény lobog,
szelídebb, mint ahová menni én fogok.

8. Minden pici
hullám tovább hajt egy makacs pólus felé.
Míg utam befagy, s gyász-szinem lesz a fehér.

9. Telek tele
holott nem vár fókabőr, eszkimó-verem...
Fagy, bőjt, magány: se jó falat, se szerelem.

10. Jaj mi marad abból ami ma még enyém?
S mi lesz ami
még ott is éltet? Milyen silány sarki fény?

11. Hulló társak, elveszett expedíció...
Értem soha
nem jön repülőposta vagy mentőhajó.

12. Óh boldog, boldog és háromszor boldog a
sarkutas! Ő reméli még, hogy visszatér:
de én soha.

13. Vad rémregény. Valószinütlen. Költemény.
Oly ostobán
zeng fülembe, mintha magam sem érteném.

Est hármaskönyv, 938.

INDULÁS AZ ÖREGKORBA

1937. május.

Fürdök az óraketyegésben
az apró hullámok között
amelyek messze tájra visznek
honnan már vissza nem jövök.
Apró hullámok, ringatóak,
de sodruk örvénynél sürübb.
Páncélhajót is elragadnak,
senki sem úszhat ellenük.
Lassan visznek tovább, a parton
csak alig változik a táj.
Mégis elmarad bokor és ház,
hiába mondanám: »Megállj!«
A nyájas föld, mely otthonom volt
s azt hittem, szinte egy velem,
úgy elcsúszik a messzeségbe,
nem fogom többet látni sem.
Mindig kevesebb a vidám rét.
Minden kietlen és csunya.
Igy érek egy zordabb világrész
idegen országaiba.
Óh hogy' öltözzem? mit pakoljak?
milyen fölszerelést vigyek?
Mint ki a sarkvidékre készül,
mely fukar, kemény és hideg,
hol csak a zöld jég és fehér köd
s a hazug északfény ragyog:
úgy kell készülnöm a nagy útra,
melyből megtérni nem fogok.
Minden piciny hullám tovább hajt
sivatag pólusom felé:
s lassan-lassan befagy a tenger
és gyász-szinem lesz a fehér.
Sűrűsödő magány, örök böjt,

fókabőr, eszkimó-verem...
Nincsen a szegény utazónak
se jó falat, se szerelem.
Jaj mennyi kisérhet odáig
abból, ami ma még enyém?
S mi fog még ott is hitegetni,
miféle silány sarki fény?
Tudom a sorsomat előre...
Kegyetlen expedició!
Nincs, onnan ami visszahozzon,
repülő vagy mentőhajó,
boldog, kit jég közt, sarki éjben
Kétség s remény esélye vár.
Az én utamnak egy esélye
és biztos vége a halál.

Budapesti Szemle, 1940. márc. 1.

KARÁCSONYI ÉNEK

Mért fekszel jászolban, ég királya?
Visszasírsz az éhes barikára.
Zenghetnél, lenghetnél angyalok közt:
mégis itt rídogálsz, állatok közt.

Bölcs bocik szájának langy fuvalma
jobb tán mint csillag-ür szele volna?
Jobb talán a puha széna-alom,
mint a magas égi birodalom?

Istálló párája, jobb az neked,
mint gazdag nárdusok és kenetek?
Lábadhoz tömjén hullt és arany hullt:
kezed csak bús anyád melléért nyult...

Becsesnek láttad te e földi test
koldusruháját, hogy fölvetted ezt?
s nem vélted rossznak a zord életet?
te, kiről zengjük, hogy »megszületett«!

Szeress hát minket is, koldusokat!
Lelkünkben gyujts pici gyertyát sokat,
Csengess éjünkön át, s csillantsd elénk
törékeny játékunkat, a reményt.

Korunk szava, 937. dec. 15.

EUCHARISTIA

Az Ur nem ment el, itt maradt.
Őbelőle táplálkozunk.
Óh különös, szent, nagy titok!
Az Istent esszük, mint az ős

törzsek borzongó lagzikon
ették-itták királyaik
husát-vérét, hogy óriás
halott királyok ereje

szállna mellükbe, - de a mi
királyunk, Krisztus, nem halott!
A mi királyunk eleven!
A gyenge bárány nem *totem*.

A Megváltó nem törzsvezér.
Ereje több, ereje más:
ő óriásabb óriás!
ki két karjával általér

minden családot s törzseket.
Egyik karja az Igazság,
másik karja a Szeretet...
Mit ér nekünk a Test, a Vér,

ha szellemében szellemünk
nem részes és ugy vesszük Őt
magunkhoz, mint ama vadak
a tetemet vagy *totemet*?

Áradj belénk hát, óh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,

hogy szellem és ne hus tegyen
magyarrá, s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.

Nyugat, 938. jún. 1.

ÁLDÁS A MAGYARRA

Ne mondjátok, hogy a haza nagyobbodik.
A haza, a haza egyenlő volt mindig
ezer év óta már, és mindig az marad,
mert nem darabokból összetákolt darab:
egytest a mi hazánk, eleven valami!
Nem lehet azt csak úgy vagdalni, toldani.

Máskor is hevert már elkötött tagokkal.
Zsibbadtan alélt a balga erőszakkal.
De mihelyt fölengedt fojtó köteléke,
futni kezdett a vér elapadt erébe.
Visszakapta ami soha el nem veszett.
Nagyobb nem lett avval. Csak egészségesebb.

Lám, igaz jószágunk visszatér kezünkre,
bár a világ minden fegyvere őrizze.
Mert erős a fegyver és nagy hatalmasság,
de leghatalmasabb mégis az igazság.
Utja, mint a Dunánk és csillagok útja:
nincs ember, aki azt torlaszolni tudja.

Él a nagy Isten és semmise megy kárba,
Magyarok se lettünk pusztulni hiába,
hanem példát adni valamennyi népnek,
mily görbék s biztosak pályái az égnek.
Ebből tudhatod már, mi a magyar dolga,
hogy az erős előtt meg ne hunyászkodna.

Erős igazsággal az erőszak ellen:
így élj, s nem kell félned, veled már az Isten.
Kelnek a zsarnokok, tünnek a zsarnokok.
Te maradsz, te várhatsz, nagy a te zálogod.
Zsibbad a szabadság, de titkon bizsereg,
és jön az igazság, közelebb, közelebb...

Pesti Napló, 1938. nov. 6.

ZSENDÜL MÁR A TAVASZ

Szekszárd, 1939. ápr. 2-5.

Zsendül már a tavasz langy hegyek oldalán.
Pöttöm kis nefelejcs nyitja ijedt szemét.
Halk fák gyönyörű gyöngéd
ujja rajzol a szines ég

hártyájára bogas kinai titkokat.
Friss fürdő a világ, enyhe sugár legyez.
Déltől harmatos estig
járhatsz könnyü kabátban és

olvashatsz a napon, kéjjel izelgetvén
olcsó hirlapodat s borzatag ámulván
országok születésén,
népek vészteli életén,

mig körötted a fák nőnek, a rügy buvik
a fű sarjad, a fűz sárgul, a mandula
habzik, mint a szökőkút,
ejtve szirmai záporát

minden szélre. Be jó volna ma bolygni mint
hajdan bolygtam e bölcs otthoni tájakon
hetykén, sorra köszöntve
Sédet, Sárvizet és Siót.

P. N., 1939. ápr. 9.

EZERKILENCSZÁZNEGYVEN

Mi minden voltál már nekem, édes hazám!
Egész világ, melyben kedvtellve utazám...
Meghitt otthon, ahol nyujtóztam szabadon...
Keménypados börtön és bujdosó-vadon...
Észrevétlen voltál, mint a jó levegő,
majd égő fájdalom, mint a szoros cipő...
Homlokomon bélyeg... a nyakamon járom...
De mostan kősziklám vagy és erős váram.

Fölforrtak az idők, egy nagy had a világ.
Most gyűrd be, magyar, a süveged taraját,
s amint büszke voltál harcaidra hajdan,
légy büszke békédre e nagy zivatarban.
Mert csodálatos és hősi a te sorsod:
harcolnod kell, mikor más nyugodt és boldog,
s mikor körülötted tombol az egész föld,
te maradsz türelmes, mozdulatlan és bölcs.

Immár a népeket terelik mint nyájat,
emberek futkosnak, mint riadt patkányok,
városok lángolnak telhetetlen tűzben,
nemzetek halálát engedte az Isten.
Te állsz vén bástyádon fürkészve, hallgatag.
Gonosz, szomszéd szelek borzasztják hátadat.
Szemed úgy száll szerte, mint a bibliai
özönben a Noé csapzott galambjai.

Mire tart a végzet s mily sorsra szánt minket?
Micsoda jövőnek magvaivá rendelt?
Óh, ki tudja, milyen nehéz parancsokat
hordunk már zsebünkben titkos pecsét alatt!
Várakozva állunk, mint ki némán, hosszan
áll egy kényes strázsán, s vigyáz és nem moccan;
s ahogy a rossz évek rozzanva meghagyták,
néz ránk a vén bástya, a nyügös szabadság.

Meg ne inogj, népem, tarts ki nagy strázsádon,
mert kell ma a bástya az omló világban,
s talán épen ez a te nehéz parancsod:
tartani keményen a kopott ős roncsot.
Mert nem véd az, amit te meg nem tudsz védni,
de rozzantan is szent, ami tiéd s régi.

Átkoztad elégszer... kicsi volt magadnak...
S ma áldott, és tágabb, mint nagy birodalmak.

Mi minden voltál már nekem, édes hazám!
De most érzem csak, hogy mi voltál igazán.
Most érzem, hogy nincs hely számomra kívüled
s mi börtönnek látszott, szabadság tornya lett.
Most érzem hogy sorsom a hazámnak sorsa,
mint fához a levél, hulltomig kapcsolva,
mert nem madár vagyok, hanem csak falevél,
mely ha fája kidőlt, sokáig ő sem él.

A Szellemi Honvédelem Naptára 1940.

TALÁN A VIZÖZÖN...

Irtóztató telünk volt az idén,
mintha meg akarná mutatni a
természet, hogy még ő is létezik,
őt se lehet semmibe nézni, mert
époly gonosz tud lenni, mint az ember.

Koppanva estek le a madarak
az ágról, fagyva ért az őzike
könnye a földre, a vadállatok
bemerészkedtek a falvakba: hány
élet hullott el úton-útfélen!

Bölcs koldusok a szeméttelepen
háltak s a mély szemétbe takarózva
megfagytak. Hisz még a kabátos úr is
majd megfagyott az utcán, vagy a rosszul
táplált kályhák köhögős tüze mellett.

S a legborzasztóbb, hogy már a tavaszt sem
szabad kívánni! Máskor oly epedve
vártuk, most félve gondolunk reá
hogy több sebet fakaszt majd mint virágot
s jázminillattal hullaízt kever.

S titkos vérszomjunk mégis ezt kívánja!
Vagy mint rossz kártyás, nem bírjuk tovább...
Sujtsd el fölöttünk ítéletedet,
olvaszd meg, Uram, nagy folyóidat
és bocsáss újabb vízözönt a földre!

Igen, tedd ezt, ha tán nem akarod,
vagy már méltónak sem véled vigyázni,
hogy győzzön az igazság és szabadság
bús földeden: ha a zsarnoknak átadsz
s oly állapotnak, mely rosszabb a télnél.

Megengednéd-e, hogy gyermekeink
gyermekei, - gonosz új iskolák
neveltjei már nevét is elfelejtsék
annak, ami előttünk szent ma még
s amiért annyit küzdtenek apáink?

Akkor inkább a vízözön! Talán
egy bárka majd azon is fog lebegni!
Egy szabad emberpár és jámbor-édes
állatok, komoly elefánt, bolondos
mókus, szép macskák és erős teve.

1940. február 13.

ERDÉLY

Rólad álmodtam, Erdély,
kamasz koromban, Erdély,
messzirül süvegeltek
hegyek és fejedelmek.
S ki voltál könyvem, Erdély,
ezeregyéjem, Erdély,
lettél ifjonti házam
és tanuló lakásom.
Három nagy évig, Erdély,
laktam földedet, Erdély,
ettem kürtös kalácsát
s a tordai pogácsát.
Ismertem színed, Erdély,
tündérszín őszöd, Erdély,
üveg eged metélő
csúcsaid gyémánt élét.
Most versbe szállok, Erdély,
az első hírre, Erdély,
hogy varázsod határát
sorompók el nem állják,
öreg pilóta, Erdély,
ül így gépébe, Erdély,
mégegyszer ifjúsága
tájain szállni vágyva...

Híd. 1940. szept. 17.

EGY VERSES LEVÉLRE

Remenyik Sándornak

Ha nem tudtam mindjárt felelni,
tulajdonítsad zavaromnak.

Úgy forgattam soká kezemben
zengő leveled, mint aki
nézi, nem hibás-e a címzés.
Nem ismersz, messze vagy, barátom!
Ha látnál, hogy fetrengek itt,
már csak a testben élve, már csak
egy nyaláb testi fájdalom,
erőtlen, gondolattalan:
nem írtad volna amit írtál.
A versed édes és kegyetlen.
Úgy hangzik mint a trombita
a nyomorék vitéz fülében,
vagy a halott álmai közt,
aki már feltámadni nem tud,
de a hangot, mely költené,
beszövi az álmok közé,
beszövi kínjai közé
s a költögető hang, a hang
kínok és álmok közt örökre
zeng tovább édesen s kegyetlen.

Sorsunk, 1941. 1-2.

B) UTOLSÓ KÉZIRATOK

1934-1940

Furcsa elmenni Délre
és hazajönni télre,
furcsa és iszonyatos.
Halottak napja van ma:
a halottak fogadnak.
Furcsa és iszonyatos.
Milyen puha és süket
ködök tömik az eget!
Furcsa és iszonyatos.
Tán hogy senkise értse
amit a holtak beszélnek...
Furcsa és iszonyatos.

A halottak fogadnak,
kik ujra többen vannak
s olyan nehéz a szivem.
Be jó, hogy messze voltam
s úgy fáj, hogy messze voltam,
olyan nehéz a szivem.
A halottak beszélnek:
mi lenne, ha értenélek?
Olyan nehéz a szivem...

Messze már a pálmafák.
Vacog a szélben az ág:
olyan nehéz a szivem!

mért faggatnak a holtak
kik élve némák voltak?
miért hangos a halál?
miért van, ami nincsen?
miért fáj, ami mindegy?
mért nagy dolog a halál?
hisz úgyis csupa zárás,
véglegesség és válás
az élet, s fiók halál.
Minden élő szerte fut,
csak a halotthoz van út - -

1934. november.

- Hányan sirják, panaszolva
ezt az életet:
milyen szép lehetett volna
s milyen csúnya lett!

Nyerstejjel és citromkővel
eltünik a folt.
Csak az életről nem tűn el
ami foltja volt.

- Nem én, nem én szennyeztem be
hófehér ruhám.
Más emberek keze kente
szutykait reám.

Olyan voltam mint fehérre
meszelt tiszta ház,
kit az utcák csőcselékje
behány s meggyaláz.

- Mit csalod magad bús sárház?
Sárból a falad!
Fehérséged csak hitvány máz,
sár vagy az alatt.

Sárból vagy, s ha besároznak:
sirni nincs jogod
saját elemeddel dob csak
aki sárral dob.

- S ha tetszett az Ég Urának
hogy e sárvilág
szinén sárból vert magának
ily kis kalibát - - -

Piros virágfejek lámpái lengnek,
ugrálnak a fűszálak a gyepen,
e kertben, hol ma romlott életemnek
rosszizü gondjait szürcsölgetem.

Árnyékba bujtam egyedül és távol,
de mindenütt utánam jő a nap,
keresve óriás reflektorával
s a kert az ő tükre és kémje csak.

Lengnek a lámpák, mint az őrökéi,
arany körök cikáznak hangtalan,
mig eltolva az árnyak venyigéit
az egész vad fény súlya rámzuhan.

Mért üldözöl e vádló fényzuhannyal?
Nincsen elég kéjenced s udvarod?
Hagyj elhúzódni sötét poharammal,
ha már izét elvenni nem birod,

Beleőrülsz, mint ópiumszívásba:
Emberekre gondolni keserű,
keserű s mégse tudsz gondolni másra
és mégse látod, hogy táncol a fű.

Mért nem szállsz, versem, oly csillogva s lengve
e fű fölött mint őszi fonalak,
ha szirom esőz és lassan kerengve
aeroplánján utra kel a mag?

Nem törődve az emberek szemével
mely megvet s kezével, mely összetép,
ringatózva a füvek ütemével - - -

Dobd inkább azt a poharat a földre,
melyben az emberek emléke van,
hadd folyjon el a füvön szétömölve
hol semmivé szárítja sugaram. - - -

Zugliget, 1937.

Rossz utakon döcög már velem
az életem:
de minden útját szeretem.

Mint akivel egy bolond vonat
vad ég alatt
sivár, gonosz tájon halad.

S amint fa és cserje tünedez,
elrévedez:
zord ut, de milyen érdekes!

Egymásután marad minden el.
Kopár e hely!
De szivem fölizgulva ver. - - -

Mi van veled ember? Nincs már teveled
apád, az Igazság, sem anyád, a Képzelet.

Belépsz az életbe, fejmeghajtón,
mint egy hivatalba, a párnás ajtón.

Nincs főnök itt, s mégis szigorú hivatal
szabja tenni mindenkinek azt amit nem akar.

Az Idő, goromba irodaszolga,
az üres lapokat elébetolja.

Egymásután, s már készen, rubrikázva.
Előre tudod, hogy mit kell irni rája.

Alighogy kitöltötted, elkapja előled,
s úgy nézel utána az elröppenőnek,

mint aki valamit elfelejtett;
s titkon már bánni kezded,

mért nem huztad keresztül a buta rubrikákat,
vagy mért nem rajzoltál inkább valamit, madarat, virágot, - - -

937.

TIZENHÁROM PÁRVERS

1. Olyan rövid az élet! - Én bucsut
   mondok a nagy céloknak, és csak ugy
2. irogatok már, mint aki magában
   beszél buvában, egy üres szobában
3. semmitse bánva. Ha valaki hall,
   nem baj. S ha senkisem hall, az se baj.
4. Mivé ébredtem! Öregur vagyok,
   ki legyekkel csatázik és motyog,
5. tudja, hogy akármit mond, úgyse használ,
   és hogy amit mond, az nem is igaz már,
6. mivel az ember, mint az álló óra,
   csupán egyszer mond igazat naponta.
7. s már énfölöttem elvonul a nap...
   Ugy nézem, mint a távozó hadat
8. egy cserbenhagyott őr, aki magában
   ül rossz sátrában, idegen hazában.

9. s tünődöm: ki lát még, és ki szeret?...
Engem az ellenség is elfeledt.

10. Öreg vagyok, de semmit el nem értem:
vagyonom nincs, és érdemem nem érdem.

11. Nem is törődöm többet semmivel.
Kezem gyerekes dolgokat mivel,

12. tudom, hogy nemsokára meghalok,
mindegy, csak unt szokásból gajdolok

13. cél nélkül, s arra is bágyadt vagyok már
hogy e verset kissé jobbnak faragnám:

...aki nem szeret, annak jó lesz így is,
és aki szeret, annak jó lesz így is...

1937.

Özönvizet, kőessőt, üstököst
nem küld az Ur, ki emberek
fegyvereivel
veszítette el
hajdanta Jeruzsálemet.
Mi szükség az Istenre? Hisz
elég erős az ember is.
Felhőt csinál, gázat lehel
s napkelte és napszállta közt
egy kisebb nemzet pusztul el.
Kuruc, tatár busulhat itt ma még,
hajdu begyürheti a süvegét,
kifordíthatja a köpönyegét,
káromolva apái istenét:
nem isten az aki nyakára lép,
süket és néma talp -
még a bubánat sem él itt tovább.
Isten talán megszánna még:
ember nincs szánni a magyart.
És már azt kérdik tőlem álmaim:
milyen lesz magyar nélkül a világ?

Lelkem kiszikkadt mezején
pár szál virágot keresek
annak ki lelkem lelke és
minden virágnál kedvesebb.

kit boldog lennék boldogan
tudni, álomnál édesebb
életben, s mégis én teszem
hogy az élete csupa seb.

Fojtó szél verte zord mezőn
böngészve, sirva keresek...
Szegény, szegény virágaim,
be fonnyadók, be kevesek,

bús menekültek, mint magam,
s halálra szántak, s kékesek,
s utolsó pár szál ez talán
amit most lábadhoz teszek.

Tünődöm olykor, édesem,
jobb lesz-e ha már nem leszek?
Lesz-e nyaradnak ősze még
vidámabb, és virága szebb?

937.

Hadakozom a világgal s idővel
Óriásoknak szegülök ellene
Jégverésben állok meztelen
malmok acél zugását hallom
s remegő ujjaim közt görcsös tollam
szalmaszálam, egyetlen fegyverem.

Magyarságom naiv gőgje fogytán
de magyarság eredendő veszélyi
fejem körül feketén tornyosodván,
szavaim súllyal és kínnal teremnek,
mint bölcsek szemén a nehéz könnyek,
vagy sűrű mézga a beteg fa odván.

937.

Miért hazudsz, te fáradt öreg arc?
Én nem vagyok még fáradt és öreg.
Felszántott mezőn legtermőbb a rög
s vihar is mennyi verte, mit akarsz!

Hány tűnt év, mint elrontott régi rajz,
hever a sár közt és szélben pörög.
Mit bánom! Amig vásznam egy fikarc
maradt még, váltig újat bűvölök...

Sokat rontottam, s most förtelmesen
elborult, és vacogva ültök az
aeroplánok árnyai alatt.

De én csak pingálok türelmesen
győzhetetlen, bár sohse győztesen,
míg a szél el nem kapja rajzomat.

1939. elején.

HAJNALI SZÜRKÜLET

Ez csak az éjnek betegsége... Lesz-e
valaha reggelebb?
Oly csöndes künn az utca, mint a messze
harcterek,
csak tompán hallok egy-egy elviharzó
gépkocsit,
mint távol ágyut, vagy mint hosszu jajszó
fütty sivit
a szomszéd pályaudvarról, homályos
harcijel,
üzenet a ködben, amelyre válasz
nem felel.
Az utca, óh az utca, néma, mint a
harcterek.
Árad, árad, mindent elöntve, kint a
szürkület.

939. ősz.

Vasárnapi csendes eső
mélán hull a házereszről
nedves az udvar szalmája
sáros csizma tapos rája.

A kocsiut csupa tócsa
száz bugyborék a hajósa
lassan száll le, elkanyarog
mint kis szennyes gondolatok.

Csirkék, tyúkok szomorúak
egy rossz szekér alá búnak
csúf a kakas, csorg a zápor
összeragadt farktolláról.

Állva alszik egy bús tehén
állva is kérődzik szegény
rá-ráébred az esőre
gőzöl ázott, meleg szőre.

Óh az eső rossz mulatság
nem mulat más, csak a kacsák
hangjuk mint a vásári síp
hápog hápog visit visít.

Máskülönben csak a csorgó
alatt muzsikált a hordó.
Sem emberszó, sem állathang,
ló sem nyerít, eb sem vakkant.

Zúg a zápor minden sülyed
elcsöndesült minden élet
agyamban is a gondolat
mint őrült a zuhany alatt.

Jaj komor vidéki udvar
sáros térő, piszkos pitvar!
Meddig kell még itten állni
ezt a záport végigvárni?

Mintha örökké omolna,
mintha más egyéb se volna
se nyomorgás, se háboru
ez is ép elég szomoru.

1940. nyár.

Világon való bujdosásaimnak
esztendeit szaporítani tetszvén
az én bölcs istenemnek,
engedé bár, hogy élvén élni bírjak
s ne legyen fáradt törzsem ága fösvény,
sőt holtomig teremjek.
De ahelyett kórokkal és sebekkel
ver ezerféle tarka nyavalyákkal,
se vége már, se hossza;
uj ostort vesz kezébe minden reggel
s versenyt gyötörve a komisz világgal
kinjaim sokszorozza.
Ki mondja még hogy életem unalmas,
mikor a saját testem hoz naponta
meglepetést, kalandot,
veszélyt és harcot, hősies vagy aljas
kinok élményét, s a vak unalomba
váratlan szörnyű hangot
visit minduntalan, új iszonyoknak
tárva utat birodalmába, mígnem
keskeny szobám kitágul - - -

940. okt.

»KIHAGYOTT VERSEK«

BABITS MIHÁLY ÖSSZEÁLLÍTÁSÁBAN

1903-1938.

A ZENGŐ SZOBOR DALA

1903.

A hajnal fénye rezzenésén
a puszta szobra hangot ad:
a hajnalt elaludni, *ember*!
nem resteled rest álmodat?
Ha későn ébredsz, fönn a nap már
és erős fénye szúr, vakít
s te meghökkenve dörzsölöd majd
sötéthez szokott szemeid.

«A gyáva faj, a törpe lelkek...»
Aludni ugy-e jól esik?
Ha alszanak nem kell mozogni
s hogy élnek, észre sem veszik.
Kelniök kell! Szavammal őket
felrázni akarom s *tudom*!
A hajnal harci trombitása
a lelki ébresztőt fuvom.

Kelniök kell, ébredniök kell!
mert mi, mert mi ébren vagyunk.
Haljon meg, ki aludni kiván:
a sírban majd békét hagyunk.
Ki lelkes állat, ne legyen kő,
Ki él, az éljen igazán,
Kin embertest az uniformis
ember legyen ma új csatán.

A gyáva faj, a törpe lelkek...
Nem tudják amit mi tudunk,
Míg ők a tegnapot alusszák,
mi a holnap felé futunk.
Uj hajnal ví a régi éjjel,
s a ma küzdelmükből terem
és bármilyen sötét az éjjel,
a hajnalé a győzelem!

Tornyomból hirdetem a hajnalt,
mert én is müezzim vagyok.
Magas a torony, messze látok
és lenn sok piszkot láthatok.
Készüljetek a nagymosásra!
ébredjetek rá szaporán!

mert sok a szennyes, hí a munka
s az igazság sohsincs korán.

Tornyomból hirdetem a hajnalt
s látom fölbukni a napot
és hangosabban trombitálok
s azt hiszem, gyujtok, ragadok!
Nem nézem, jönnek-e utánam,
mert hátra nem nézek soha:
előre nézek és előttem
falakat bont a harsona.

Nyugat, 1912. 1024-1025. l.

SOK SULYOS ÁLOM

Sok sulyos álom háborit gyakorta,
amilyen álma senkinek se volt
és lelkem mint az óriás retorta,
amelyben egykor Isten főztje forrt,

midőn a világ tésztáját sodorta,
remekké gyurva a sötét gomolyt,
hogy bár nem édes, ékes lett e torta
s disziti föllül a nap és a hold.

Igy lelkem uj világok vegyedénye,
de zárt edény és szája, csőre nincs.
Az én szobámnak nem nyilik redőnye.

Az én kincsem elásott, néma kincs,
az én álmom felejtett, régi álom:
saját szivemnek kulcsát nem találom.

Kiadatlan kézirat.

NAPSZÁLLTAKOR

1903. jun.

Alig volt dél - és ime este már
az ablakot ködfátyol keni be,
áttetszik rajt’ sok vonalatlan árny
sötét és mégis halavány szine.

Benn ágy alól, sarokból a sötétség
Kimászik, mintha tolvaj volna csak,
Ki nappal még a házban elrejtőzék,
s előbuj lopni, mikor alszanak.

Tévedsz, tolvaj sötétség, én nem alszom,
s te kincseimből semmit el nem lophatsz,
amelyek lelkem mélyében ragyognak.

Lelkem ragyog, mint gyémánt, úgy ragyog,
s te félsz a fénytől. Én a fény vagyok
s én nem alszom, mert én sohasem alszom!

Magyar Szemle, 1906. aug. 23. 547. l.

EGY RÉGI SZERELMES VELENCÉBEN

Velence, 1908.

Ó mennyi szerencse
és mennyi talány!
A régi Velence
s az ifjú leány.

Már este van itt benn
sötétül a ház
s kigyúl ereidben
az éjjeli láz.

Hív csendes ölébe
az ágy meg az éj
jer vár gyönyörébe
a vágy meg a kéj.

Ottkünn a csatorna
csupa láng, csupa dal:
boldog az, Madonna,
aki fiatal.

Nyugat, 1911. I. 1058. l.

A CSÜGGEDT KAPITÁNY

1909.

- Hol jár a lelked, éjszívű kapitány,
hol jár a lelked éjszínű paripán?
  hol jár megint, hol jár a lelked?
    mely hadakat, vadakat vág, kerget?

- Nem az vagyok már, aki valék, szegény
szegény legény, de büszke, bitor legény,
  ki egykor a tilosba vágtam
    hej, bitoran, botoran, de bátran!

Mennyi sok kincsem, mennyi sok aranyam
szeleknek szórtam, vége van, oda van!
  Most szellemem, miként gerincem
    nyugtot eped s veszi bármi kincsen.

Jer hát nyugodjunk, jó paripám! Rövid
kantárra foglak! Nézd a tavaszt, ma víg:
  kész vendégasztal: lásd a hasznát!
    Föl ne ijedj, ha zokogna gazdád:

a nyugalomnak ára a fájdalom,
nekem: mert érzek és nem mondhatom;
  neked: mert még röpülni vágynál
    és nem ereszt a hideg kantárszár!

Pesti Napló, 1917. máj. 27. 12. l.

MAGAM SEM TUDOM TITKOMAT

1908 körül.

Valamit én elveszitettem
hogy mit? hogy mit? már elfeledtem
a sorsmadár kering felettem:
mi lenne ha eszembe jutna?

Boldog vagyok hogy elfeledtem.
Ha gondolatom visszajutna
a félve sejtett, régi utra
jaj, mivé lenne, hova futna?

Mi baj ha lelkem vére buggyan?
Csak meg ne lássam, meg ne tudjam!
Ha éjjel visszaálmodom,

reggelre ujra elfelejtem.
Ha rátalálok az uton
fölveszem és megint elejtem.

Független Magyarország.

AZ ELVESZETT KINCS

1910 körül.

Előbb meg kell halnia annak,
aki feltámadni akar:
meghalni is, feltámadni is
csak az tud aki fiatal.

Volt nekem egy ritka kincsem
és a nevem volt a neve
ragyogott az egész világnak
és én boldog voltam vele.

Beköltöztem a nagy városba,
hogy mutogassam kincsemet,
s a városban, a tolongásban
jaj, egyszer elveszett!

Azóta járom a világot
kincstelen és magamtalan
nem haltam meg, de nem is élek:
elvesztettem magam.

Hajam ritkul, járásom lankad,
már feltámadni nem fogok:
viseljék akik megtalálták
kincsem, az ifjak, boldogok!

Kiadatlan kézirat.

ÉKSZERLÁDA

Régi vers 1910-ből.

Lelkemnek kincsei, szegény szomorú kincsek
alusznak naptalan, sötét ládába rejtve.
Néha előveszem, mint ékszerét a vénlány
s játszom velük magam, mindenkit elfelejtve.
És ékesítgetem magamat gondolatban:
ez itt egy diadém: egy régi szerelem:
ha föltenném megint lelkemnek homlokára!
ez itt egy bús gyűrű, egy bús gyűrű az ujjra,
pecsétes bús gyűrű - oh mennyi ékszerem! -
oh szomorú pecsét! - mennyi könny volt az ára! -
Ez itt egy karperec: elnézem mint a fösvény:
kígyós kösöntyű volt, Tuntalus-álmomé,
mely vétkes kört csinált, mint labirintus ösvény.
Ez itt egy régi lánc, a zsarnok vágyak lánca:
mily súlyos és arany, s karika karikára
ütődve még, ha nyúlsz hozzá, jajdulva csörren.
Ni itt egy régi bú, egy édes régi násfa,
a viselés miatt kívül kissé levásva,
köve baljós opál fájdalom-szülte gyöngyben.
Fülönfüggő emez, alakja csöpp harang
és minden mozdulat megcsendítette halkan,
mint távoli zenét, a csöpp ezüstharangot -
Ah! ah! hunyd be szented! hallod a régi hangot?
a régi néma szót hallod-e zengeni?

(Milyen gazdag vagyok, de csak úgy mint tolvaj,
ki rablott kincseit mutatni nem meri!)

Magyarország, 1928. dec. 25.

NERVUS URBIS

Mitől lobognak a lámpák?
És a gépek mitől zúgnak?
Fel szoktál-e nézni néha,

Hol a hosszú drótok búgnak?
Úgy tetszik, hogy értem olykor
- Úgy jön olykor mint az álom -
Hogy a zúgó sodronyokban
Mit beszél a villanyáram:

»Hajdan aki szabad órjás
Fenn a felhőkben dörögtem,
Mostan rabként gépet hajtok;
Surranok e dróterekben.
Surranok a selymes ércen,
Érben holt vér, vérben rab láz:
Jaj az efemér embernek,
A ki engem drótba zabláz.

Jaj a rám szálló madárnak:
Szárnyat ejtve fog lehullni;
Jaj az efemér embernek,
A ki hozzám merne nyúlni.
Surranok a szabad légben
Félelmesen, bárha szolga:
Tudjon nekem szótfogadni,
A ki nékem parancsolna.

Télen sodronyom ezüstös
Zuzmarával kivirágzik,
Nyáron a nap gyilkos fénye
Gyilkos drótjaimon játszik.
Minden gyilkol ami fényes,
Anélkül, hogy maga veszne:
Így a nap és így a villany - - -
Így a kard és így az eszme.

Így a város forró lelke.
Melyet titánteste zabláz:
Ezer vékony idegszálban
Csupa zárt hő, csupa rab láz.
Mennyi erő feszül bennem
S mozdulatlan drótban rángok -
Csak forogjatok ti gépek
És lobogjatok ti lángok!«

Az Ujság, 1910. jan. 1.

DIVINA MACHINA

Van e földön sok lehetség, sok borzasztó gondolat,
melytől fázik gyenge hátad, égre lázad gyér hajad;
van e földön (s egyre több lesz) sok véletlen Vakeset
mely akár egy őrült isten zuzza kinra szivedet:
gondolat, amellyel élni egymagában hősiség;

csoda, mely már lehetetlen, puszta álma is kisért:
de legszörnyübb gondolatnak, legborzalmasabb csoda
az hogy nincs csoda a földön, az hogy nem lehet csoda.

Hős vagy ember, mái ember, ki e gondolattal élsz
hős mert élsz és nem várasz semmit, hős mert élsz és nem remélsz.
Ó ha sikerülhet olykor minden társaságtól válnod
s nincsen nyitva könyv előtted, s nincsen gondod s még sincs álmod
(hogyha könyved, gondod, álmod, társaságod a magány,
akkor tudsz csak önmagadról, akkor élsz csak igazán)
nem roskaszt-e akkor össze ennek a gondolata:
az hogy nincs csoda a földön, az hogy nem lehet csoda?

Az hogy semmi, semmi, semmi nem történhet, semmi új,
nap jön éjre és tavasz jön télre válhatatlanul;
az hogy vergődhetsz örökké, falba fejed verheted
mégsem fog történni más mint ami rég megirva lett;
az hogy sinek vannak rakva a világkerék alá
s nincsen semmi, nincs erő mely sinéről kihajtaná;
az hogy e világ egy fád gép, lázadásra ostoba;
az hogy nincs csoda a földön, az hogy nem lehet csoda.

Elfeledtet tán egy percre jóltevő gond, társaság;
könyv, bor, álom képzeletre fest talán hamis csodát;
de magadba, öntudatban, magadé és szabadon,
»Mind hazudság!« - igy kiáltasz temetősdi ágyadon -
»Mind hazudság! nincs szabadság! csupa rabság életünk;
sors pórázán, buta bárány, vágóhidra mehetünk,
egy uton csak: nincs választás! s türhetetlen kaloda
az hogy nincs csoda a földön, az hogy nem lehet csoda«.

Ok és Kényszer, két borzasztó, istenek közt óriás
ül e bus buta világon, buta bus lidércnyomás
s ha csak moccan rab világunk, már fején e fene két
óriásnak érzi nyomni halhatatlan fenekét. -
S hogyha kérdezné az Isten: »Világ, mért van rajtad átok?
Nemde minden jót megadtam? Béna lelkek mit kivántok?«
azt kellene válaszolnunk (jaj, hogy nem lehet soha):
»Adj uram csodát csak egyszer! egyszer csak legyen csoda!«

Kiadatlan kézirat 1910-ből.

REGGELI SZÉL

1909 táján.

1.

Mint kunok űzte bus legény,
szórtam a kincseket mögém,
és addig szórtam balgatag:
most már maguktól hullanak.

Itt egy darab, ott egy darab:
lassankint minden elmarad!
s hiába hintem, egyre jő,
üldöz a vén kun, az Idő.

2.

Beteg szeretnék lenni már.
Ugy fáj az, hogy semmi se fáj!
Ha semmi más: e semmi fáj!
Beteg szeretnék lenni már.

Ó jöjj kór, oltsd ki bágyatag
kézzel a gyertyás vágyakat,
s mint vén egyházfi, csöndbarát,
zárd el a szentély ajtaját!

Feledni hogy még van remény,
egy szelid ágyba fekszem én:
maradj, Remény, te vén csaló!
Nekem a szelid ágy való.

Ne mulattasson semmi más,
csak ami képet fest a láz
vagy zenét a csönd ujja sző,
amig a végső óra jő.

Valaki akit szeretek,
kezemet akkor fogja meg,
és addig ne eressze el,
mig érzi hogy az ere ver.

De mikor elhallgat az ér,
s fehér lesz, ollyan törtfehér
a kéz, mint hervadt liliom,
fektesse végig ágyamon.

És mondja: »Mit az ég adott
(Mint a virág a harmatot,
ha reggel szelében meging)
könnyelmü kéz! elszórta mind.«

»Hadd fonnyadjon hát szárazon!«
Mondja, s ne sirjon már azon!
Menjen el, s törve, hagyjon ott
mint a szél a liliomot.

Szemle.

EGY KURUC A XX. SZÁZADBAN

Mint egy víg rigó
vígan rikító
kiáltottam egyszer:
Huncut a bíró!

Huncut aki kap,
huncut aki pap;
huncut aki úr és
huncut aki rab.

Huncut aki buj,
huncut aki nyul,
huncut aki gyáva
s fél az uraktul.

Nem vagyok ma már
rikkantós madár,
hanem mint a holló
azt mondom, hogy: Kár!

Kár az urakért,
kár a papokért
legnagyobb kár volt a
régi Istenért.

Kár a gazdagért
kár a szegényért,
legnagyobb kár értem
szegény legényért.

Nyugat, 1911. I. 1959. l.

ESTI IMÁDSÁG

melyben a költő kéri a Múzsát, hogy az elköltözött lelkekért imádkozzék.

Üdvözlégy Máriára harangoz a harang
de meg se hallva hal ki házak közül a hang.
Midőn a föld közömbös, talán a menny megért:
imádkozzunk ma Múzsám *a minden lelkekért*,

kik bolygva - s vajjon ők is tudják-e, merre? mért? -
nyerik talán az égtől amit a föld remélt;
kik útban és felezve lét és nemlét honát
lesik talán a földtől amit az ég nem ád;

kiket közel megérez a finomult ideg
s sok gyenge nőt sötétben lúdbőröz a hideg;
akiktől fél a gyermek, ha csendben fél maga;
akiknek szenvedése borzongat éjszaka;

kiknek lehére fodrot vet síma tón a hab
és elhomályosul a fényes tükördarab;
akiknek rémes esten ajkukról sir a szél
s ujjuktól ing az asztal s báj koppanás beszél;

kik bolygnak milliónkint teretlen téreken
s kiderül szenvedésük a végítéleten:
azokhoz sok közünk és eleven nincs utunk:
azok közül jövünk és azok közé jutunk.

Ismertem egy leánykát, szép volt és halavány,
és elrepült a lelke egy szennyes éjszakán.
Mit csinál, árva lélek, föld felett, ég alatt?
Sápadt teste azóta a sírban elrohadt.

Nyugat, 1911. I. 355. l.

ÖRÖKSÉGEM

Ilyenkor szünidőn járok a vén szobákban,
ahol a nagyanyám lakik, szegény, magában
kályha táblái közt kopogva hull a gipsz
s az ócska bútoron kopik a régi ripsz
és minden régi fák dobognak és ropognak
szekrényajtó sóhajt, a rossz padlók zokognak,
pattog a nagy sifón, sikít a kis fiók,
sírnak az ablakon a titkos szélvonók,
mindennek hangja van - milyen csodára vársz még?
Harangjátékba kezd, ha lépsz a vén pohárszék,
hol néhány csöpp szobor, üvegből a király,
s Erzsébet, drága hölgy, királynők gyöngye, áll,
egy száradó bukét emlékül régi táncra,
rulett és francia kártyák a pasziánszra
(a présen négy kis ász, gyöngyökből kirakott)
falánc mit nagyapám tömlöcben faragott,
s egy gyűdi Mária, fából kivágva, finom
üvegbura alatt; s a cifra baldahinon
van egy borsszemnyi rés; s ha fény elé vonod,
láthatd e résen át a gyűdi templomot.
És a sok ős pohár! apáim szája szítta
belőlük nedvedet, hatalmas aqua vita!
vadászatról jövén ha meleg és erős
szivüknek jól esett a meleg és erős.
A könyvespolcon is ujat sohase kaptál
katatva mint gyerek; idei csak a naptár
annak is régi vers zöld hátán zongorál,
vers fölött régi kép, erős Komárom, áll.
Van Honvédalbum ott, grammaire és úti napló,
regény is: Paul de Cock s az Arkanzászi rabló.
Egy régi imakönyv, - leválik a kereszt -
a belső oldalán áll: *Petrus natus est*
anno millesimo... A latin bibliákra
a padlás pora vár; patkányok foga rágja;
de megbecsülve áll a *Poesie*-kötet,
amelybe még anyám másolt be verseket.
A tömpe asztalon album ezüst virággal,
fekete alapon, ó fotografiákkal:
apák és nagyapák - az őseim! minő
sok régi délceg úr, finom szép régi nő.

Egy Jókai-regény hősei! sok gavallér,
nálam külömb legény! - sok régi módi gallér,
sok régi pantalón: akkor szép uj divat: -
e sok vadász, ivó, kártyás urak miatt
vagyok most koldus én; ezektől örököltem
nem pénzt, de szivemet, amelyet meggyülöltem
nem pénzt, de vágyakat és átkos lelki pénzt,
aranynál súlyosabb s gyűlöltebb aranyészt,
amelyért emberek büntetnek, büntet Isten:
e büszkeséget is, amelybe belevesztem;
s e csillogó szemű, szomorú, régi nők
szerelmet hagytak rám, vakot és vakmerőt,
szerelmet, nem fogyót, mindenre, minden ellen
s hogy majd álmok közé tépődjön rossz szerelmem,
e hölgyek és urak, e régi emberek
sok lelki nyavalyát hagytak rám pénz helyett.
Ezért most, őseim! megátkoz unokátok:
ottlenn a sírban is örökre verjen átok
s ha csontjaitokat megette már a föld:
legyen belőletek minden ami gyűlölt
legyen belőletek mérges gyümölcsök rossza,
legyen belőletek váltóknak papirossa
minőre nevetek írtátok annyiszor,
legyen belőletek tüdők halála, por
és marja lelketek pokolban is az átok
s a szégyen, hogy ilyen - mint én - az unokátok!

Nyugat, 1912. II. 50-51.

NÉMA KÖLTŐ MENTSÉGE

1915.

Ó ne civódj a szegény művésszel
Hogy néma, bár a szive meghasad:
mely kovács az, aki puszta kézzel
gyurni merné a meleg vasat?

Könnyű annak, ki hideg viasszal
formálgatja játékbábuját:
laza forma; mégis percig azzal
gondjainak játszat csicsuját.

S boldog kinek bőre sérthetetlen,
mint a Siegfried meztelen meze
minden-értő, mindig érthetetlen,
mint az asbest istenek keze.

Jaj de lelkem nem szilárd sziget,
hanem hányt hajó e tengeren
s máris annyi hév vas égetett:
csupa hólyag fájó tenyerem.

Nyilt seb bőröm minden pórusa
minden új érintés újra kín:
s vakon zsong a kínok kórusa
idegjeim tépett húrjain.

Pesti Napló, 1917. márc. 11. 1. l.

ARANY

Mélán ültük még az iskolát,
s ittuk már a lelked italát
tejnek, mint a jó bor elejét:
ó csak most érezzük erejét!
Lelked ize lelkünkön maradt
s lelkesebb a lelkünk általad.

Ó most hull a test és hull a vér
addig élünk mig a lélek él!

Borsszem Jankó, 1917. március.

KARÁCSONY ELÉ INKÁNAK

Hát ujra Karácsony elé
harangozom a sziveinket!
Tavaly, tavaly, emlékszel-é?

tavaly a Sors vetélt ki minket,
a Sors, a vén harangozó
s mint két harangnak nyelve, lengett

a láb, a vér, a szív, a szó,
a kéz, e lengő, bús ütő,
s a hír, e szakadós huzó,

s a csápos szem, s a vak tüdő,
mely levegő után liheg
és vár, mint hegyen téli tő.

Óh puszta tőkék, bús szivek!
Valami filozófiának,
vad újnak, vagy nyűtt réginek,

jó tán ez is, öröm vagy bánat;
de inkább vallás kell nekem.
Az évek árapálya támad

a régi lankás hegyeken.
Jer! Isten úr vetélt ki minket.
Oh jer, hitetlen gyermekem!
vigyük hozzá örömeinket!

Ma újra Karácsony elé
harangozom a sziveinket.

Nyugat, 1921. II. 1769. l.

ERDŐ, FÁK, ÁGAK...

Erdő: fák, ágak, levelek, mókusok;
város: út, házak, ablakok, lányfejek;
mindegy, ha kocsi zörög vagy lomb susog:
én is egy vagyok, egy kerék, egy levél!

Óh kerekek boldogsága, óh levelek
boldogsága! szent, megkötöző varázs!
Fejek és felek, parányok, ezerek:
csak a csöppnyi számít, csak a csonka él.

S mit bánom, mi zúg, autó vagy darázs?
Zúg, zúg a lelkem és zsibog a husom:
csak fuss, autó, messze még a garázs!
röpülj nászra, darázs! messze még a tél.

Jer, jer, mi aprók, szeressél, mókusom!
Kerek erdőbe, kerek Budapestbe
mi boldog férgek, okosom, csókosom!
tárjuk szét a szárnyunk, hadd vigyen a szél!

S oly lendülettel suhanjunk az Estbe:
lopja be az Estbe mámorát a Dél!
Kerék sem áll meg a gépből kiesve;
levél ha lehull, csak messzebb táncra kél...

Ünnep, 1923.

A LEGFŐBB SZEMÉREM

Mindig csodálom, mért mondják ki azt a szót,
mért nem titkolják azokat a szavakat,
mért nem szégyellik, jobban mint a szerelem
szégyellt, titkos szavait, mért nem fáj ilyen
rettentő szót kiejteni, mért nem nyelik
vissza torkukba, mért nem dobban szét a szív
e vérhökkentő hangra, mért nem áll meg és
mi védi a hideg Utálat kavaró
kezétől, hogy hozzá nem nyúl? Mondják, van oly
nép Afrikában, mely nem enne más előtt
és inkább veszne éhen, mintsem ezt a szót:
«evés» kihörögje. Restellik az életet,
de ki restelli a halált? Hősök? Dehogy!
Csak szemérmetlenek, csak undort nem tudók.

Mert van-e szemérmetlenebb, mezítlenebb,
létünknek piszkos mélyét jobban felfedő
szó, mint ezek: halál, sír, hulla, temető?
Jer, takard el e szörnyű szókat, könnyü rim!

Isten! takard majdan rímedbe csontjaim!

Pesti Napló, 1923. dec. 25. l

AZ EZÜST RÓZSA ALATT

Fénnyel az Isten
öntözi a földet;
kannája ezüst
rózsája a hold.
Kannája alatt a
locsolt fű legörbed...
Ideges fejed is
párnára hajolt.

Itasd, égi Kertész
bolond virágomat:
hadd járja be lelkét
e béke-ár;
hadd legyen benne
minden gondolat
csöndes és gyengés
mint a holdsugár.

Ha holdat látok
Látom Azt, aki régen
így beszélt: «Boldogok
a szelidek.»
Suhan az égen:
körülötte kéken
szent felhőasszonyok
fátyla libeg...

Oh, felhők, égi
ápoló-szüzek!
hűstüzű csillagok
s te síma bolt!
hegeszd remegő,
véres életünket!
s táplálj csitító
tejeddel, hold!

Pesti Napló, 1924. aug. 10. 14. l.

UGY MENTEM A HARCBA...

1924.

Ugy mentem a harcba, hogy előttem
lydiai fuvolások, mögöttem
biborsátrak...

Győztem - de a fuvolák összetörtek.
Sátraim az ágyu ronggyá tépte.
Én egy rongyba

takarózva heverek a téren.
Én nem fogok már harcolni többé,
Kimerülten

s elfeledve heverek - a láz
forró kezét, szigoru ápolónő,
homlokomra

tette, s én már csak azon tünődöm
hogyha ez a kéz ilyen nehéz
ez a semmi,

hogyha ily nehéz a levegő
súlya bőröm s rongyaim felett
mily nehéz lesz

még a temetőben a tömör föld
súlya, ha meleg könnyeid talán
meg nem puhitják, kedvesem...

Kéziratból megjelent a Magyar Nemzetben, 1942.

UTÁLOM A SZEMEMET

Kiadatlan kézirat 1924-ből.

Utálom a szememet
Mert csak rosszat látok azzal.
Utálom a fülemet,
mert csak rosszat hallok azzal.
Utálom az inyemet,
mert csak rossz izt érzek azzal.

Utálom a kezemet,
mert csak rosszat teszek azzal.
Utálom a lábamat,
mert csak bajba megyek azzal.
Egész gonosz magamat
utálom tetőtől talpig.

Nincs istennek mennyköve
mert csak engem verne azzal.
Nincs hóhérnak kötele,
hogy engem nem fojt meg azzal?

Ó véletlen bolondság,
hogy sohasem öltem embert!

Bálint-klinika.

TUDOM, HOGY CSUSZOM

Kiadatlan kézirat 1924-ből.

Tudom, hogy csuszom, lejjebb, egyre lejjebb;
kicsikém, egyetlen vigasztalásom,
te se soká maradsz meg énvelem.

Oh jaj, az élet hinárába léptem,
szennyes karjai ölelnek, lehuznak,
minden lépés csak ujabb sülyedés.

Multam uszálya nem hagy engem uszni,
nyálkával ittasan gáncsolja lábom,
nyálkás állatok tapadnak reám.

Szememet nyálka, szájamat utálat,
karjaimat a pántlikás gyülölség
kötözi, és szivemet zord tudás.

Mindent kidobtam, zsebeim üresek,
mégis nehéz vagyok, nehezet nyeltem,
szájamban ólom lelkiismeret.

Bálint-klinika.

A VISSZAFELÉ SZÁLLÓ MADARAK

Madarak röpülnek
felleges égen.
Nem arra szállnak már
amerre régen.
Azelőtt előre
szálltak a jövőbe.
Mitől ijedtek meg szegény madarak,
hogy most visszafelé szállnak
a felhők alatt?

Ne hagyjuk, kedvesem,
fogjuk itt őket:
kár folyton kergetni
futó mezőket...
Fonjanak nekik hát
karjaink kalitkát:
meleg kalitkában majd elalszanak,
míg bús csókok csillagoznak
felhőink alatt...

Magyarország, 1925. júl. 25. 15. l.

MŰVÉSZ IMÁJA

Adj nyálat ajkaimnak, Isten,
adj termékeny kilenc esztendőt,
hogy hangos, unokás vasárnap
üdvözítse az uj teremtőt!

Adj napjaimnak szőkeséget
és éjeimnek barnaságot,
hogy virágától gyökeréig
végigszagoljam szent világod!

Naptól, sártól és virágvértől
csatakossan állok előtted:
mind, amit adtál, elfogadtam:
áld meg áldódat, követődet!

Magyarország, 1925. aug. 15. 11. l.

A SZÉPSZEMÜ ÖREG TOVÁBB MESÉL...

I.

Te vagy a táj, hová szivem
folyton epedve hazarándul:
te kék, finom, fantasztikus
Dunántul!

Ha otthon kell, ha mese kell,
feléd futok. Te vagy a dajka,
kinek tej-édes szavakat
ad ajka.

Mert együtt otthon és mese,
mint tarka fény és enyhe árnyék,
bús varrólány és álmodott
királynék...

II.

Tépve a fák, kidőlt a fal,
szennyes iszap zuhant a kertre:
kedvünk lepkéjét a vihar
leverte.

De im a szépszemű öreg
benn, egy erős öreg szobában,
tovább mesél... Tünt viharok
szavában

kelnek és mulnak, és boru
derüre, szürke égre rózsás:
hullám és hullám... Oh dicső
hajózás!

III.

Bár néznénk minden bajra úgy,
ahogy a hajós néz a hullám
völgyére: szemünknek gyönyör
a villám:

fülünknek gyönyör a zúgás:
és gyönyör az élet szivünknek,
mint dus hajózás, bérci út,
vad ünnep,

hazárd nagy játék, játszani
gondtalan gonddal, könnyü bájjal,
vigyázva, - gyilkos és bolond
szabállyal.

IV.

Röpíts hát pelyhül, szárnyas ajk!
hogy legyünk könnyüek a bajban,
könnyü hajósok e gonosz
viharban!

könnyü játékosok e vad
játékban, otthon a veszélyben,
otthon és bátrak e hazárd
mesében!

S te, együtt otthon és mese,
hova bus szivünk hazarándul,
ihless még, leghívebb hazánk,
Dunántul!

Nyugat, 1925. I. 146-147. l.

SZIMFÓNIA AZ IRÓGÉP ELŐTT

Most eleresztem ujjaimat az írógép billentyűin és nézem, mit írnak? Szaladjatok, kis csikók, szaladjatok! Az alaktalan márványtömbben szobrok rejtőznek... a legszebb szobrok, minden szobor... csak ki kell fejteni. Igy rejti magában az írógép billentyűzete is a legcsodálatosabb költeményeket - vigyázzatok, ti csodálatos ujjak, micsoda sorrendben ütitek le őket!

Óh milyen nagy, különös, veszedelmes dolgok bujhatnak itt - mennyi felelősség van rajtatok, ti könnyelmű ujjak! Csak egy csekélyke sorrendkülönbség, és amit leírtok, tán egy megbotránkoztató trágár szó lesz... vagy talán az a szó... a tilos varázsszó, amely megadja a Lét Kulcsának rejtélyét. Most figyelem! ezt a betűt itt ki kell hagyni, mert különben az egész értelem megváltozik... az egész értelem ostoba lesz vagy hökkentő vagy nevetséges... Mi lenne, ha egyszer csakugyan egészen szabadon eresztenélek benneteket?...

Oh, bizonnyal semmi - csak értelmetlenség, megzavart betűk futkosása, őrült szavak Agramas-tábora... mert mik vagytok ti magatokra hagyva, vad, eleven ujjak? Ostoba ösztönök játékai,

az emberi állat életének játékai, aki oly tehetetlen, ha kézenfogva nem vezeti a Világűrnek ama személytelen s géplábú lakosa: az Ész. Vagy talán, mint mondják manapság, akkor bölcs igazán, s ti se tehettek jobbat, elszabadult ujjak, minthogy vaktában s ösztönötök szerint értelmetlen vagy trágár szókat vertek, vagy talán valami bolond indulatban megfojtjátok azt, akit szerettek?

Mit rejtesz magadban, te szörnyű gépecske, ami nem esik az Észnek útjába? Talán a Legnagyobbra. Legfélelmesebbre, ami tebenned van, csak a Véletlen szörnyű mozdulata tapinthat rá?

Már este van s kint ülök a terrászon, köröttem a világ, alattam a város, félkörben mint egy óriás billentyűzet... azon pedig az Isten ujja ír! Ir, ír, türelmesen, fáradhatatlanul; az ő ujját bizonnyal nem az ész vezeti. Az ész a gépben van és nem az ujjakban; én s te a gépben vagyunk, s ti, kik ujjaknak vélitek magatokat, csak billentyűk vagytok.

Láttam billentyűket, kik égi olajért imádkoztak, s láttam billentyűket, kik nem tudták, mily szavakhoz kellenek?

Nyugat, 1925.

VONATON, TÁTRA FELÉ

Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csúnya!
- Még szép volt reggel, bár a Tél,
mint egy levetkezett tavasz,
csontig mezítlen és kacér...
De jött a hó, s a régi Hegy,

a Három Hegyek elseje!
(Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csunya!)
A hegy, a hegy a régi még,
noha, úgy vélném, a fenyők
rosszkedvűn rázzák águkat.

De nem! cukros kép, elcsuszó
Karácsony-ábrák, szenvtelen!
(Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni és milyen csunya!)
...És mord zsivaj, szoros kupé,
s a nyelv... s a táj is... idegen:

csunyább (vagy szebb?) mert másoké.
Ily könnyű, otthonos vidék,
elkenni ismert arcotok?
Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csunya!
(Nevükből vetkezett csucsok!)

De mindegy! Élek és futok!
Név, ember, birtok, balgaság!
Övék? Miénk? A hó vakít
s már mámor ez a hóderű!

Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni! (Mi vagyunk csunyák.)

Magyarország, 1926. dec. 25. 19. l.

ŐRÜLT VASAK ÉS HALK ACÉLOK

Álmomban halk kezek és halkezüstfény
acélok delejeztek s én remegtem...

Alagútban futunk, és durva füstjén
a rab vonatnak ingunk szédületben.

Az ablakon hűs csillámok szaladnak:
hüsek, eltűnők, hazugok, vizessek.

Halálszaga van minden pillanatnak
s omolva csusztat el hogy továbbessek.

Kapaszkodom... szemembe kormos gőz ül...
Lesem a fényt... (Csak addig óna Krisztus!)

Vad sors-vasak zörögnek és az őrült
vasak közt reszked és elfolyik a híg hus.

Uj csillanás az ablak párafüstjén...
Szegény remegős álmom! Elalélok...

Hogy is volt? halk kezek és halkezüstfény
halk kezek és halkezüstfény acélok...

Magyarország, 1926. ápr. 11. 13. l.

REGGEL VAN, FÉNYES REGGEL

1927. aug.

Reggel van, fényes reggel,
de látszik a holdvilág -
Mi tart még téged ébren,
miért nem tudsz meghalni, holdvilág?

Csorg a fény, ád az Isten
még egy pár szép őszi napot:
s te ottfönn, halk kisértet,
az élet zaj-zenéjét hallgatod?

Nem félsz az erős Napnak
féltékeny szemeitől,
aki minden sötétet
éltet és minden fényeset megöl?

Nem bánt hogy a fű ujját,
a fa ezer tenyerét
s a virág szomjas arcát
felé fordítja mind és nem feléd?

Tudod, hogy a halottnak
élnie rettenetes,
mégis sápadt világod
a földre néz és az életre les!

Eredj vissza az árnyak
közé és add hírül ott,
hogy megyünk mind utánad,
megyünk bizony, megyünk, hisz itt se jobb...

Kéziratból megjelent a Magyar Csillagban 1942.

(MILYEN IDEGES NAPOK!)

1926 és 1930 közt.

Milyen ideges napok! - a levegő zug-zubog.
Óriás fürész-telep! - Árad hideg és meleg.
Hideg szél és meleg nap - sivit, lenget és borzogat.

Mintha üstökös kél a kegyetlen égen
vagy itélő ércet emelne kezében
az utolsó trombitás:
jajgat a kedves táj és szinte menekül.
Futnak a, futnak a füvek a szél elül:
millió láb, egy futás.
Karjaikat a fák lengetik kapdosva:
Kutyáktól a város egy veszett zsolozsma,
lángbaborult ugatás.

Minden fut és mégse fut - menekülne, de nem tud.
Menekül egy hete már - menekül, de helyben áll.
Csak az a csöpp papirlap - száll el amit a por fölkap.

Mert a holt tárgyak is táncrakelnek szerte,
mint riadt szellemek egy halottaskertbe',
ha dudál a csontdudás.
S ki söpri szórt porként a vak gondolatot?
Ki keveri gonosz fürdőként a napot?
milyen égi uszodás?
Már kiáltó torkunk zihál és elakad,
és csupa görcs uszó karunk, az akarat -
ólomhullám, fulladás...

Valami nagy mennyei - Klytaemnestra keveri.
Csöpp királyok elveszünk - mi is hullámok leszünk.
Nem is hullám, nem hullám - csak nád amit a hullám hány.

Sürü süket hullám! óh nehéz varázs szél!
Éled a holt, s holtként hányódik ami él.
  Veti a vak áradás!
Mint a füvek, mint a füvek, mintha futnánk,
pedig csak a szél fut és mi nem is tudnánk:
  velünk is a szél csatáz.
Soha ennyi mozgás, és ilyen bénaság!
Soha ennyi sereg - de hol a katonák!
  Szólhatsz, szólhatsz, trombitás!

Kéziratból megjelent a Magyar Csillagban 1942.

HAJADNAK NYIROTT LOMBJÁT

1926.

Hajadnak nyirott lombját, arcod üdvöz
rózsaszinjét, szemed acélát
amit a lélek halk ezüstje ötvöz

s tested, meleg méhkasát vágyaimnak
orvosság módra issza szinvak
szemem, amely minden világot
mindig egy szinnel sötétebbre látott.

Oh jaj minden világ csak bellül ég
s a testek csunyán elernyőzik
de a tied átlátszó, mint az ég
melyen aki jól átnéz, ott az Isten!
Igy látom én a szemeidben
a lélek paradicsomát
felhőknek és fényeknek otthonát.

Kéziratból megjelent Magyar a Nemzetben 1942.

OLYAN-OLYAN GAZDAG VOLTAM

1926 táján.

Olyan-olyan gazdag voltam: gazdagságommal nem törődtem
Olyan-olyan szomoru voltam: mi hasznom lett volna belőle?
Elástam minden kincsemet mélyre, s mélyebben a mélynél:
fölötte föld és kő és viz és évek és álmok és éjfél.

Elástam minden kincsemet viz alá, könnyek alá,
s ahonnan hajdan kivájtam, kegyetlen kövek alá,
kenyértermő mindennapok fösvény bus földje alá,
mit csak gyáva eke tár, mely kincset nem talál.

De most tavasz szelei fujnak, és kedvesem biztat
és kezek nyulnak felém, és szivem is izgat.
Mi lenne ha kincseim ujra fölásnám?
Mert erős vagyok én, és gazdagabb mindenki másnál.

(Oh jaj vigyázz, a nagy vizeket kiszabadítani vészes!
Kincsed tán nem is volt arany, csupa rozsdás és penészes,
vagy elrabolták azóta, s ha talán meg is találod,
tolvajok ujjnyomatával szennyezve máris utálod.)

Kéziratból megjelent a Magyar Nemzetben 1942.

A FESTŐ HALÁLA

Rippl-Rónai József emlékének.

Mikor lassan, mint hajnal a szürkület organtinjain
oly lassan és oly izzón, mindjobban áttört rajzaidon a Szin;
vagy mintha vászon és papír csak függöny volna lelked előtt,
mint áttetsző függöny egy fényes és színes színpad előtt
s nem krétád kenné, hanem életed vetné rá a képeket,
s éreztük, a vászon mögött már csak maga a Lélek lehet -
a lélek s lakói: meghitt emlékek, otthoni táj,
vén szoba és rokoni arcok, s hány puha asszonyi árny,
Páris visszfénye, s magyar rétek - de nem ahogy így a szürke Rim
nevezheti, hanem maga a dolgok névtelen lelke, a Szin,
amit minden reggel rájuk csókol istenük, a nap -
mikor így lassan és izzón áttörte vásznaidat,
mint meleg lámpák dus fénye a fakó jégüveget:
tudtuk, láttuk, hogy hajnal ez, s egy uj világ született.
Uj világ, magyar és méla, s mégis csupa *chic*, s finom,
mely mint kövér somogyi kertből egy kecses, halk liliom,
szakadt ki bozót szemöldököd és paraszt pillád megül - - -

Im a Nap, a szinek apja, az Élet, elmerül;
de a virág tovább él s őrzi szinét uj napok számára:
így időz még tovatünt lelked világának ezer árnya
kép-függönyödön - óh varázs-függöny! - s amint messzebb száll el életed
mint ki messzebb lép a függönytől s a Fényhez közelebb,
mind nagyobb lesz és nemhogy kisebb az árny, mit a függönyre dob:
ugy nő előttünk árnyad, amint távozik kedves alakod;
és ami szemeid kincses golyóiból kikölt,
szabadon, mint a madár, ha tojása összetört,
suhan az Időbe, s friss szemek elé viszi légi ut -
csodaszikrák, és tarkállnak még, mikor tüz-anyjuk kialudt.

Nyugat, 1927. II. 807. l.

ISTENEK ÖZVEGYE

Mint aki egy zordon,
fantasztikus regényt él:
betegen szunnyadtál
s száz év mulva ébredtél...

Óh szomjas borzadás,
érthetetlen hatalmak!
Amig te aludtál,
isteneid meghaltak.

Ki jósolhatja meg,
amit az Idő terem?
Más a nyelv, a szív,
más talán a szerelem.

Nincs is tán szerelem
- tömegek és masinák;
Párok helyett falkák vannak,
nem is emberi világ.

Mégis a Regény fia
büszke, remeg, kiváncsi,
mert ki másnak adatott
százada holnapját látni

emberszemmel s ésszel
századot századhoz mérve,
az Emberpálya ívét
több nyomig elkisérve,

évek ákombákját
mohón betüzve, lesve
s egy magnyi cél vagy értelem
csillanását repesve,

s bár riadt és félszeg
mégis kissé gőgösen
hordva a Mult titkát
az új nép közt idegen...

(Óh két kard, egy akol!
védett, szabad életek!
Ezervirágu kert!
ezerhangu koncertek!...)

Mint aki egy zordon
fantasztikus regényt él:
iszonyut zuhantál,
s nagy káoszban ébredtél.

Véres lábbal gázolsz
az uj idők gaza közt,
lépni is alig tudsz
a sok fojtó inda közt.

De, mint szűz, uj földre
   messze kertből jött kertész,
a veszélyes sűrűbe
   szemed kandi gőggel néz.

Nincs itt virág, s ha van,
   elfojtva, lihegve küzd
maga se tudva tövét,
   s mit tehet a kertész, ha nem Isten?

De te látod, érzed
   burjánban is a nemes
csirát, elfajzást, csökevényt,
   s mohón ámulsz: mivé lesz?

Talán kivedlik a gazból,
   s gazdagabban ujra kiszökken,
önnön pór trágyáján
   megedzve és százszor szebben.

Szeretnél meghúzódni
   egy kis szabad helyen, távol:
boldog, ki egy csöpp virágot
   kiválaszt, megment, fölápol.

Vagy szeretnél lángot
   vetni már e rengetegbe,
mint megromlott mezőt
   javítják, fölégetve,

hogy elporlott erején
   új, szeplőtlen flóra teremjen. -
Az Úr főniksze e föld,
   - s tán így tesz a kertész, ha Isten.

Pesti Napló, 1928. febr. 19. 34. l.

A TITKOS SZÉL

(Úti emlék) Taormina, 1928. május.

Emlékszel-e a titkos, forró szélre?
Mint egy kisleány,
ki egész éjjel sírt, vörös, dagadt szemekkel ébred - »Óh
a moszkitók!« - nyögtél amint kijöttél reggelizni sárga
japán-selymedben... »Ennyit ér a csipkeketrec! a habos
szúnyoghálók! a tornyos ágy! Úgy összecsiptek! vak vagyok!« -

Alattunk a szent táj örök operadíszletét kitárta.
Egyedül ültünk óriás terrászon. Meghalt a szezón.
Amerika leányai visszahajóztak a tüzes
olasz karokból, s mintha a hivek fogytán egy régi zárda
elárvul, ránk maradt a nagy hotel, s mint büszke várurak:
tátongó termek, drága függőkertek dus lépcsői, mind

mienk, s a völgy szédületes hajlásain könyöklő várta
minket lesett, s árkádok és balusztrád, s este ablakok
pazar sora gyult egymagunk tiszteletére, a szakács
magunknak főzött, szolgahad figyelt és rangot tartva várta
ébredésünket reggel a palota mint királyokét,
s meghitt mosollyal Mario, kedves pincérünk... aznap is
ő jött elénk, sajnálva: »Szép signorinák szemének árt a *scirocco*!...«
S emlékszel, hogyan bámultunk? - Scirocco? - De hisz
egy pálmaág sem ing, de hisz vak csöndben a magnóliák,
meredtek a naspolyafák, és terraszokról terraszokra
oly mozdulatlan hullt a lomb mint elvarázsolt vizesés. -

»Ép ez az, signor, ez a mi sciroccónk!... fojt a levegő,
a gégében homok kapar, s biz aki nincsen ideszokva,
könnyen duzzasztja föl szemhéját a száraz viszketés.
Nem érzi, signor?« -
Óh, alig tudtam már nyelni! Különös
reggel volt; kásás borulás feküdt forrón a kaktuszokra.
A titkos szél! Baedekerünk egy régi theátrum mesés
romja felé vitt; kétfelől guzsgolt a kaktusz-karaván
s forrón legyezte zöld husát a mozdulatlan áram sodra,
mint fülleteg szeánszokon rejtélyes érintésü kéz.
A titkos, tikkadt, forró szél! Felhő nem volt, mégis nagy árny
fojtott, szirom se libbegett, de a hullámok vitusodva
rángtak a roppant tengeren s tangót járattak a nehéz
hajókkal. Más tánc alig is volt. Amerika lányai
messze már *jazz*-eikkel. Óh vad madarak! verdeső szoknya!
A szezón meghalt: s mintha bús üzenetét a szenvedés
küldené, titkon, ólmosan, nyugtalan és fenyegetőn;
s a föld, a nagy betegszoba, lázak leheiben pozsogna,
ugy fülledt, fojtott, fult a titkos, forró szél, s tapadt egész
csontig: a mozdulatlan szél!
Az Aetna csöndesen pipált,
mint egy vén és közömbös ur: emlékszel? s lomhán, nem mozogva
a bölcs, szadista kaktuszok kaján körmökkel ültek és
kövéren, kéken, kéjesen, mint ki meleg fürdőben ül.

Nyugat, 1930. II. 138-139. l.

POSHADÓ KISVÁROS A ZÖLDBEN

A két fa közt a Mária-szobor
mint csipkés fülke zöld lombjaiból
imád Istent, s az égen a barokk
felhők arany cirádák s angyalok.
Régi présház *»vinis hujatibus«*
s bus kulipintyó fönn a dombtetőn
bitangul: az egész hegy gazban usz,
mely lábánál az ósdi temetőn
kiárad, és - mindent elöntve, vad

csőcselékmód - fullasztón összecsap.
Dult sírtáblák hányódnak odalenn,
mint kőtutajok a fűtengeren,
s még lentebb a városka, melyre sok
poéta mondaná, hogy épenoly
temető mint amaz, hol »lomb susog«
s fehér kövek közt fojton körbefoly,
poshadást rejtő kövek közt - de én
tudom, hogy ez is élet, mintahogy
élet a lomb amelybe belerogy,
sirban a féreg, sir fölött a gaz,
és akármire nézhetsz, élet az;
hegyen a szőllő, pincében a must,
s tekintsd a fölburjánzott juniust!
Ennyi élettel mit akar az Ur,
fakasztva egyre céltalan s gazul?
vagy kell a rossz, s kívánja Mária
hogy legyen miért imádkoznia?
vagy kell a jó, s árny nélkül isteni
ecset se tudna fényeket festeni?
Pedig nézd, nézd, hogyan fest! Szétszalad
egének abroszán az esti bor:
s most színes égen, arany fák alatt
maga sötét a Mária-szobor.

Az Est, 1928. dec. 25. 14. l.

ABLAKTALAN HÁZ

Verses riport.

Ez az ablaktalan ház!
Jövendő ház! álomház!
Építik Amerikában.
Húsz emelet! Harminc emelet!
Háztömb, házváros, ház-sziget!
S nem süt be soha a nap.

De egyforma, bölcs, bőved, kellemes fényt
szükség szerint és enyhén szűrve kap.
S újrendszerű fényforrások öntik
- pótolni az élő napot, a kintit -
a violántúli sugarakat.

Száz és száz előnye van!
Soh'sincs benne léghuzam.
Építkezésnek is olcsó.
Puritán, nagysíkú fal-ormok
zárják ki a nedvet és kormot.

Ottkünn az utca egyre halálosabb.
De bent alpesi lég a folyosókon
s tengeri pára, s mesterséges ózon,
s hőt és hüvöst fokszámra mér a csap.

S minek is az utca már?
Egy ilyen tömb egész vár.
Megeszi a ház az utcát.
Liftek, lépcsők, alagsor.
És tömb a tömbbel összeforr,
ki se kell menni az ég alá.

A paraszt gyúrja ottkünn még a földet
kenyérré, - de mint megnőtt gyerek
anyja emlejéről leválik,
mi se csüggünk már az emlőn sokáig,
s vegykonyha táplál a rög helyett.

Fütyülünk a Földre, mint az Égre.

Földalatti vasutak
házból-házba siklanak:
ki se kell menni a házból.
Csillagot csak csöveken
fogunk nézni üvegen,
vakondokai az Ürnek.

Az egész Föld egy nagy ház lesz.

Ez az ablaktalan ház! óriás ház! csukott ház!
Csukott kocsi, - mindegy a pálya.
S visz, mint betónpáncélos léghajó
a kormányozhatatlan Földgolyó
céltalan aeroplánja.

Pesti Napló, 1929. jan. 6.

RITMUS A KÖNYVRŐL

Óh ne mondjátok azt, hogy a Könyv ma nem kell,
hogy a Könyvnél több az Élet és az Ember:
mert a Könyv is Élet, és él, mint az ember -
így él: emberben könyv, s a Könyvben az Ember.

Tudom én, hogy ülj bár autód volánja
mögött, vagy a gyár köt, rabként, vagy a bánya, -
mostoha vagy édes: az Élet leánya
lelked, s csak a forró Cselekvést kívánja.

De jaj, a Cselekvés! jaj, a híres Élet!
Próbáltuk eléggé, láthattuk, mivé lett?
Csatatér a világ, s minden csuromvér lett,
mióta az Írást legyőzte az Élet.

És azt se mondjátok, hogy elég a könyv már,
hogy sok is az írás, s elborít e könyv-ár,
s alacsony lármával tellik ma a könyvtár,
ami volt szent kincsek csarnoka, és mentsvár!

Mert a Könyv is élet, nem hideg kincs az se;
s mint az emberkertben, nem hiányzik gaz se:
de a gaz is trágya, ne bánjátok azt se!
Csak a Holnap tudja, jó volt-e vagy rossz-e?

Óh öntözd lelkünket, termékeny áradás,
melytől szőlőnkben a bölcs részegség csodás
bora érik, s melynek sodrán a tanodás
fiú messze tenger öbléig csónakáz!

Óh elröpítő bor, gyors csónak, tárt ablak!
Jó oktató, aki virgács nélkül oktat!
Választott, hű barát, ki sohase zaklat,
de kész a hívásra, s mindig ad, ha adhat.

Öröklött, nagy Varázs, holtak idézője,
messze nemzedékek egymáshoz fűzője;
mert csak a Könyv kapcsol multat a jövőbe,
ivadék lelkeket egy nemzetté szőve.

Ki nélkül a nép csak feledkező falka,
emlékezet! áradj szerte a magyarba!
Jaj, nem elég minket kapcsolnod a Multba:
jelent a jelenhez kell kötöznöd újra!

Jelent a jelennel, testvért a testvérrel
köss össze, Magyar Könyv, dús közös eszmékkel!
S elszorított, fájó tagokba is érj el:
ne engedd zsibbadni, fussad át friss vérrel!

Különös háló, mely országokat fog be!
Óh megmaradt fegyver: út messze szívekbe!
Ködön át, bús társak, törjétek küszködve:
s fonjuk majd kis hálónk a Nagyba, az Egybe,

az Emberszellem szent hálójába, amely
idegent is szelíd testvérségbe emel,
mint titkos felhő, mely e földi vesztőhely
szegény elítéltjét ég felé viszi fel.

Pesti Napló, 1929. május 19.

ÉNEK AZ ÉLET JAVAIRÓL

Se nem fehér holló, se nem tarka páva
az a madár akit minden ember áhit.
Csak köznapi veréb, parázna és lármás.
Szivesen megfészkel akárki eresszén.

De jaj annak aki egyszer elzavarja
nagy igényességből, uri kényességből.
Elrepül a madár, minden szomszéd lesi.
Röpülj, madár, röpülj! van nekem madaram.

Röpülj, madár, röpülj! az se kellett volna,
hogy valaha nékem te kellettél legyen,
Ugy se verhetsz fészket az én ereszemre,
mert sohsem ér nekem ereszig a házam.

Én egy sohse-kész ház építője vagyok,
egy véget-nem-érő viadal győztese.
Nem is születtem én tetők mivesének:
itt a munkám, itt a tárt kapu-iv körül.

Festem a kaput, hogy lássák. Nem a végső
szint adom én, ezer ecset jön utánam:
csak szerény alapnak, ahogy rozsda ellen
minium jó, festem véremmel a Kaput.

S dolgozom, mint jámbor napszámos. A zsoldom
alacsony, de boldog vagyok ha az ecset
jól fog, s munka után kedvesem vár puha
meleg kenyérrel és meleg puha csókkal.

Nyugat, 1930. L. 823. l.

SÖTÉT VIZEK GYERMEKE

Minden este valami nagy hullám alá bukok én.
A mélység palotáiban bolygok egész reggelig.
Mint kiről a mese mesél, aki sellő volt előbb,
tritonfiu, tengermagzat, és a tengerben lakott,
ahonnan fölhorgászta őt régi jámbor csókhorog.

Régi szeretők kiszöktek, balgán, silló tengeren,
titkok fölé; ladikjuk a lélekvesztő szerelem.
S az a csöpp sellőporonty a csónakszélbe csimpaszkodott
és a régi jó szeretők partravonták jámborul.
Partravonták és embernek fölnevelték jámborul.

De őt folyton visszahuzta bírhatatlan nagy erő
és sötét nosztalgiával leszállva ha jött az est,
ott bolyongott reggelig a mélység palotáiban.
S mint akit rejtelmes rabló bódulatban elrabolt,
száját tömve, és reggelre emléke mint tépett köd,

mérges gázak rongyaival maradozó csatavölgy.
Mily hipnózis átka ez? Mily égi orvos szuggerál
e mindennapos varázzsal? Mikor gyermek voltam én,
este mindig sirtam: »Még ma nem játszottam eleget!«
de fejem, még ki se mondtam, máris ingott, lecsüggedt,

vagy diák könyveim mellől hirtelen alábukott.
Az ős hullám mindenestől, makacsul elborított.
Ifju legénykorban olykor hetyke daccal ellenálltam,
napok hosszat elkerültem, s vézna lettem s halovány.
Oh ma már nem állok ellen! vágyva hívlak, vak hullám,

te sötét viz, melybe lábam tocskol, mig a csillagot
lesem bohón, s este, mint az elfajzott sellő, fejest
bukok beléd otthonosan, és egyszer majd ugy bukok,
hogy vissza se jövök többet, bár mint csacska vén gyerek
nyöszörgöm folyvást magamban: »Nem játszottam eleget!«

Az Est Hármaskönyve, 1930. II. 70.

FIATAL LEÁNY

Mint zöld nagy szájak, mint falánk virágok,
tárul két szeme hirtelen,
mélyen, nedvesen, titkosan.
Arcát ugy issza át a vér,
mintha arany piskótát borba mártasz.
Teste még ismeretlen,
mint Afrika;
oly szűz, oly forró, oly veszélyes.
De lelke még
sokkalta ismeretlenebb,
mint a föld vad tüzében születő új elem,
s szomjuságában oly sötét és tudatlan,
mint a pogányok lelke volt, amely
vakon várta nem-ismert Krisztusát.

Óh Megváltó! miért nem csókolod
homlokon őt, mint régi sok apácát,
hogy rejtelmes ajkadtól égő
homloka újra hűs legyen s fehér
s szájad lehelletében nyugtalan
lángja biztos és egyenes sugárként
lenghessen ég felé, mely minden láng hazája?

Pesti Napló, 1930. aug. 30. 9. l.

AZ ELŐKELŐ TÉL

Olyan halk és hideg idő van,
halk és hideg, halk és hideg:
hallani szinte suhanóban
a gyöngyház égen a telet.
Selymesen száll ő rongyaink közt
s arcba legyez, bár semmi szél...
Oh láthatatlan, hűvös angyal,
előkelő, gyönyörü Tél!

S a hó is itt lesz nemsokára
s minden egyszerre eleven.
Aki rápillant ablakára,
fehér apácák végtelen
meneteit véli vonulni,
s ki boltbul az utcára lép,
lágy-fehér könnyek ostromolják
kemény csomagjait s szivét.

Estefelé kitisztul néha,
a csillagok kilátszanak
s mint gyermekek állunk alélva
egy nagy karácsonyfa alatt,
amelynek ágát föl nem érjük,
de gyertyás fénye ránksajog:
gyertyásan és csufolva néznek
a karácsonyi csillagok.

Ünnep, 1930?

KIRÁLY-MESE

Óh züllött társ! e fosztott élet
fájáról leesett levél,
száraz levél,
    hányat hány-vet ma fajtádból a szél!
Összezsugorit, mint a levelet
és végiggörget járdáink felett,
mig, egyformára festve, a nyomor
csukaszürkéjét adja rád a por,
hogy seregében holtig megmaradj.

Mi köt még? mily illem? miért nem
dobod le szennyes rongyaid,
bőrig-husig?
    Akkor talán majd, mint a hajdani
királyt aki koldusnak öltözött
és elveszett a koldusok között
mihelyt ruháit levetette mind
s meztelen állt, fölismerték megint:
úgy ismersz rá te is magadra, hogy ki vagy!

Nyugat, 1930. II. 140. l.

ABBÓL A KIKÖTŐBŐL...

1930.

Abból a kikötőből, a tornácból, ahol
ifjúságomban az ifjúság madarai, lánykacagások
csapódtak a joviális fehérszin oszlopokhoz -

óh kövér nevető ház! akiből annyiszor
indultam szürke hajnalban; aludt még aranyos
Ilka-néni: sápadt szinekkel, lengve intett búcsut, a kert...

Kölcsön-kocsim előállt, kölcsön-bundám beült.
Küszöbről Miska bácsi küldött, korholt, kehült:
»Eredj ha nincs eszed már!« - S a csipős szürkeségben
mint égvefelejtett lámpa, égtek még a makacs
lányszemek... Óh ha maradnék! De én már mentem, már mentem
át az alvó Szeremlén, szekcsői kompon át...

Balladásan János ostorral mutogatta a gólyát, a sast,
és hogy Kalocsa merre, vagy (mit tudom én!) Kakasd?
Duna még nyergeletlen, nem ült még rajta a hid
Olykor jég közt, ladikkal, tudott csak átvinni a révész
s a különös álmok s remények titkos vontató-serege...
Mily más ez a vasút, hol ma kávém szürcsölöm!

S mily más bennem a lélek! utamban nincs öröm.
Nem uj remény vagy álom csábit már engemet,
csak emlékezetétől futok a réginek.
Mért is jöttem ide vissza? Tán hogy a szűk jelen,
mint mikor még jövő volt, ujra szép ép nagy legyen:
de ahelyett a megnőtt mult lett kicsiny megint...

S a bús vonat velem mint uszó jégtábla ing
valami nagy jégzajlásban: házakat, életeket
torlódni láttam és tűnni mint a kisérteteket.
Hogy megtörpült a torony! milyen szük lett a tér!
Milyen roskadt a tornác! s a rég-látott lányszemek,
mint csillag, mely mogorva felhők között remeg,

öreg arcokból néztek... vagy elfeledt lámpafény,
lassan kialvó... Miska bácsit is láttam én
s karszékben Ilka nénit... sirtak és elhagytam őket
ujra, mint idegen hajó két vén Robinzont egy puszta
szigeten, vagy mint a hajót, melyet már-már elnyel a tenger,
elhagyja valaki, az ingó jégtáblán tovaúszva...

Kiadatlan kézirat 1930-ból.

NEM MEREK KÖZÉTEK JÖNNI...

1931.

Nem merek közétek jönni, régi társak!
Kit vártok? Nem vagyok már az akit vártok.
    Az már régen meghalt.
Megfojtotta lassan a napok özönje:
s aki helyette ma, ha jöhetne, jönne,
tán úgy néznétek rá, mint egy idegenre
    ki jöttével megcsalt.

Idegen léptekkel és meg-megbotolva
jönne mintha fáradt s kissé zavart volna,
szomoru vagy részeg.
Nem a régi fiu aki álmatagon,
de még friss szívvel ült köztetek a padon,
s a táblán át, mint egy fekete ablakon,
a jövőbe nézett.

Mint az álmodóra les a gonosz reggel,
úgy lesett a jövő véres fellegekkel.
Ki írt a táblára
vad leckéket, melyek szűnidőn is fájnak?
Ki hágott székébe a nyájas tanárnak:
egy uj évszázadnak, egy zordabb osztálynak
kegyetlen tanára?

Ismeritek ti is ezt a tanárt aki
mindenkit elválaszt s külön-külön tanít?
S e szörnyü leckéket
miktől a haj ritkul, a hát görbül, a szem
bágyadt szomoru lesz... s a lélek idegen
s vén, mint az enyém lett... jobb nekem, jobb nekem
nem menni közétek!

Hadd legyek az nektek aki voltam régen
s nem ki ma vagyok - hogy bennetek még éljen
aki nincs már sehol
s aki... harminc évvel fiatalabb... Ezen
nevettek; de ugyis szomoritott versem:
vigasztalást érte egy pohár csengessen,
egy pohár pécsi bor.

Sírva vigad, mondják, a magyar! Sötétben
látszik meg a láng, és esti csöndességben
harsan ki az ének.
Igy égnek boruló élet-délutánunk
mélájában egyre szebben ifjúságunk
emlékei, s zengnek ifju fiunk-lányunk
ajkán a friss évek.

(50 éves érettségi találkozóra kéziratban elküldött vers.)

EGYNAPOS HÓ

A keserü városokat
a hó cukorral szórta be,
s fehér gallért vetett a sok tehertől
szennyes vállak fölibe,

oly makulátlan, tiszta gallért,
hogy most a szegény, megpökött
csavargót szűzebb hermelin takarja
mint a boldog püspököt,

az évi nagy processzión,
mikor reáadják a szent
köpenyt, mely körül enyhe naftalinszag
és ezer molypille leng...

Oh pillék, himbáló kavargás!
Pillék, hópillék, egynapos
pillék! Egynapra minden ujra szűz lett,
prémes, cukros, ájtatos...

Pesti Napló, 1932. febr. 14. 8. l.

VARJAK, VEREBEK...

Varjak a Vérmezőn, galambok a
Mátyás-tornyon, sirályok a Dunán
és mindenütt verebek, verebek!
Hány észrenemvett, titkos szárnycsapás
rebben a házak közt, hogy szinte már
feszül a város, s a kő is remeg...

Ki figyel rátok, varjak, verebek,
kis senkik, tollas polgártársaink,
s figyeltek-e egymásra, madarak?
Talán ugy éltek ti is mint külön
közösség, megvetve ki köztetek
lakik, az embert, így puskátalan.

Bus óriás kőkalitkáiban
lakik ő, hol a hideg ormokon
lesnek az éhes macskák körmei.
S tán a valódi úr a macska. De
az embernél a ló is valakibb
ki az utcán szijjait csörteti.

A ló, ki egyre ritkább lesz ma már;
pedig az ő nyomán él a szorult
veréb és napról-napra éhezőbb.
Rossz világ jár a madarakra is -
elgondolom míg várok csöndesen:
autobuszt várok a Vérmezőn.

Itt csupasz a föld, őszről fü maradt;
gőzölg a rét mint a lovak fara;
a hó piszkos köntöse szakadoz.
Mint szegényruha, szakadoz a hó,
mint mérges gáz, lassan leszáll a köd...
Áradj, jó gáz, szegénység, fulladozz!

Szük lett a föld és elapadt az ég:
Varjak, sirály, galambok, verebek,
röpülni tudtok, de hát hova még?

Röpülni tudtok, titkos szárnycsapás
száz és száz, fojtva a házak között;
feszül a város és dobog a rét...

Pesti Napló, 1932. III. 13.

EMBER A MEZŐN

1932 őszén.

A mezőn egy ember hever
és ez nem olyan víg mező
amilyen azelőtt szokott
lenni, és máshol, a mező:
mert itt füstöt evett a fü
ugyhogy a nyugvást kereső
még kormosabb lesz tőle, bár
ugyis ép elég kormos ő.

A mezőn egy ember hever;
de ez nem olyan víg legény
amilyet máskor visz vigabb
mezőkre melegebb idény,
mert ősz van és talán azért
hagyta el a várost szegény
hogy föllógassa élete
rongyát az első fa göcsén.

Ugy hever a sáros fü közt,
kormos fü közt, hogy látni, már
nem bánná, nőne rajta át
a fü, és ő is lenne sár
s gázolná a kormot bele
minden láb ami arra jár:
egy kissé több vagy kevesebb
a szennyből, mindegy volna már!

A mezőn egy ember hever...
Testvér, milyen jó lenne ma
mellédfeküdni és veled
sirni, hogy minden ily csunya!
Óh bár fordulna ki a Föld,
alólunk, s mint a rossz anya,
lökne el, hogy vak életünk
az üres égbe hullana!

Pesti Napló, 1937. márc. 28. 15. l.

HA NEM VAGY ELLENÁLLÁS...

Ugy élj, hogy a lelked is test legyen
melyen szineket ver vissza a nap.

Foglalj magadnak tért a levegőből,
határozott helyet az ég alatt.

Mert semmi vagy, ha nem vagy ellenállás.
Vigyázz, ne fujjon rajtad át a szél!
Őrizzed árnyékodban szent, komoly
s nyugodt dolgok biztos lélekzetét.

Ugy élj, hogy a lelked is test legyen!
Fordíts hátat a politikus vének
karának, s szögezz mellet a bolond
fiatalok gyanakvó seregének.

Vesd meg a lábad, az idő gonosz
s egy bal léptedre les már a vadon.
Ne táncolj minden ősz füttyére, mintha
virág volnál a saját sírodon.

Ha meghalsz, a lelkedből is virág nő
s ing-leng a hitvány jövendők szelében.
De makacs csontod a virág alatt
üljön sulyosan és keményen.

Pesti Napló, 1936. ápr. 12. 2. l.

MARGITSZIGETI RIMEK

1937. május.

A szálloda hallja most oly hűs!
Puhán piroslik a bársony plüs.

Ellépdel a szép kis angol lány.
Rikoltoz a páva a park alján.

Mustárszinü függöny, lenvászon.
Ebédre terítnek a terrászon.

Csillog ezüst és porcellán.
Már kint ül a szép kis angol lány.

Cocktailt iszik édes meggyszesszel
s elsurran a déli expresszel.

Kirakva csomagja a hallban már.
Portán a személyzet karban vár.

Mint fellegek égen, filmen kép,
tünik a régi, jön uj vendég.

Lankadthusú dísznő, lomhán ráng.
Sóvár szeme ég, mint reklám-láng.

Kopasz, csunya férj csügg balkarján.
A páva rikoltoz a park alján.

Magyar Nemzet, 1938. julius 25.

EGYÉB, GYÜJTEMÉNYBE FEL NEM VETT VERSEK

1903-1932

OLVASÁS KÖZBEN

1903. jún.

Szobámban ülök. Könyv előttem. Apró
hangyák mászkálnak feketén a könyvben
jaj... nézd... lecsusznak a világos lapról!
és fejembe bizsegnek... hosszú sor... tömötten.

S mindegyik egy-egy darabkát elrabló
súlyos velőm'... vékony csáp... viszi könnyen...
s agyam e mindig szikra-éhes tapló,
elfogy!... hál'isten... s megindul a könnyem...

A könny, a szelid, meleg, enyhítő...
és attól oly érzékeny lesz a kedvem,
amilyen nem volt száz esztendő óta.

Megáll... elég vén: meghal az idő;
a fülem zúg; s lenn mélyen a szívemben
örök búgássá szélesül egy nóta.

Politikai Hetiszemle, 1907. szept. 22. 1. l.

MEMENTO

1903. április.

A hajad olyan fekete
A ruhád oly fehér;
Az ifjuság igérete
Az élettel felér.

Ó csal az ember élete
Ki tudja mi nem ér?
Ruhád is lesz még fekete,
Hajad is lesz fehér.

Budapesti Napló, 1907. márc. 31.

TÁJKÉP

1903. június.

A vörös király ködbe sűlyed messze
szél borzogatja az utpart gyepét,
csodássan súg-búg a kalászok ezre
s hirtelen összébbveri telt fejét.

Szántó barnitja távolabb a zöldet,
pilledt jószága már alig kocog:
a fény elhagyja lassanként a földet
s az ürességbe visszapárolog.

Az égen vérrelöntött felhő nyúlik
és rajta ül a vihar angyala:
hangolja rozsdás kürtjét. -

(A kézirat itt befejeződik).

Politikai Hetiszemle, 1907.

A SPINOZA SZOBOR ELŐTT

1904. szept.

Jól esik látni, nagy zsidó, remek
képmásod, íróasztalom fölött:
jól esik nézni terhes fejedet,
amely nyakadnál szinte megtörött.

És látni, hogy a kinba' vajudó
gondolat szent gyötrelmét élvezed,
amit a művész benned, nagy zsidó,
századaidon át kiérezett.

Te boldog vagy, már csak kőmásod töpreng;
az én agyamban még küzd a velő,
én még itt bolygok lenn e földi ködben.

és fáradok csiholni fényt elő -
nagy rokonom! én is gondolkodom, ládd,
és szenvedek s méltó vagyok te hozzád.

Budapesti Napló, 1906. jun. 22. 14. l.

ÚJÉV

1904. Újév.

Szabad vagyok én! a legszabadabb!
Banyaként a kandallónál
Többé sohasem ülök!
Ihaj! Tyuhaj! fehér a vidék:

Fuj a szél, vágyaim szele:
A szél szárnyán röpülök!

Ropog a zuzmara lábam alatt.
Ihaj! Tyuhaj! fehér a vidék!
Lám most van az újesztendő
- Szabad vagyok én, a legszabadabb!
Szerencsémnek büszke kovácsa,
Parancsomra vár a jövendő.

Mily nagy vagyok én! Isten vagyok!
Imádnak a fák, a bokrok,
bár én rájuk fütyülök -
Fuj a szél, vágyaim szele,
Hajlongnak a fák a bokrok,
de én tovább röpülök.

Ihaj! Tyuhaj! Fehér a vidék!
Lehullt az ég börtön fala!
Belátok a végtelenbe!
Tovább, tovább! Szellő paripám!
Tovább! Túl a csillagokon!
A lét gyomrába kerengj be!

Ott, emberi szem nem látta helyen
ezen az újév éjjelen
táncolnak a boszorkányok.
Az egyik épen szeretőm -
de különben mind szeret engem,
s szebbek, mint földi leányok!

S ma éjjel mind ölelni akar
És mind tüzes! És mind fiatal!
(bár mind van ezres is - évben: -
perc nekik az év és év a perc)
mikor Heraklit volt a nevem
már akkor is értük égtem.

Ihaj! Tyuhaj! Fehér a vidék!
Fuj a szél! Szellőparipám
Lám most van az Újesztendő!
Szeretőim felé sietek!
Mit nékem idő? Isten vagyok!
Parancsomra vár a Jövendő.

Nagyvárad, 1909. jan. 1. 1. l.

TAVASZI HARSONA

1905. ápr.

Szép tavaszi reggelen megharsan a trombita,
katonák vonúlnak végig az uccán,
s hogy pattog a villanyos csengő!

ma először nyitottak ki minden ablakot;
ma először szimatolom a napsugár szagát;
ma azt riadom: Diadal! Diadal
s lelkem csupa villamos csengő.

Ne kötözd a sebeket! Hadd folyjon a vér!
hadd haljon aki haldoklik! Az éljen csupán,
ki föl se vesz holmi kis karcot!
süt a nap! Süt a kard! Süt a trombita!
lelkem csupa villamos csengő,
s mind azt csengi: Diadal! diadal!
mert harcot vívtam, győzelmes harcot.

Diadalmasan vonulnak föl lelkem vadabb érzetei
s a megszokott hunyaság, elfeledkezve félelmeiről,
elszégyenűlten bámul utánuk:
mint mikor szép tavaszi reggelen megharsan a trombita,
katonák vonulnak végig az utcán,
s a kis szolgáló, föltérdepelve az ablakdeszkára
majd kiesik, úgy bámul utánuk.

Nyugat, 1925. II. kötet 200. l.

NEVESSETEK!

1906. márc.

Ti szép leányok, két leányok,
kik úgy nevettetek velem,
terhet hajómból mind kihányok:
lám könnyü lettem hirtelen,

lám, gyermek lettem ujra, lányok,
Nevessetek, nevessetek,
minden komoly képet lehányok,
cigánykereket vetek.

Ti szép leányok, két leányok,
nevessetek.

Politikai Hetiszemle, 1907.

HULLIK AZ ABLAK

1906. március.

Hullik az ablak
résin a napnak
üszke már
költi az álmost
és a szobám most
tüzben áll.

Butora máza
szikra fészek,
tavaszi láz, a -
merre nézek;
lángol az asztal
rőt az ágy
s kél a panaszdal
S gyúl a vágy:

Hejh, csupa börtön
s árny, mibe töltöm
életem
pedig a tágot
csak a világot
szeretem.
Itt a szobában
Nincsen élet
kivül a tágban
új dalom,
bent a szobákban
únalom.

Messze hazába,
Amerikába
szállnék én,
tengeri hantra,
vizi kalandra
járnék én:
metszve a szárnyam,
ajtóm zárván,
tömlöcös árnyom
tengem árván
tengeri hantra
nem szállok,
vizi kalandra
nem járok.

»Nap, ki koronkint
ablakomon kint
üszköt vetsz,
fénynyilad által
vén nyilas, által-
tüzködhetsz,
nyitni e zárnak
rézkilincsét
törni ez árnyak
jégbilincsét:
Tavaszi hónap
nincsen hőd,
csalogató nap
nincs erőd!«

Igy száll a panaszdal
szól a vágy
de lángol az asztal
ég az ágy...

Magyar Szemle, 1906. nyarán.

MA DÉLELŐTT, MA DÉLELŐTT

1907-08 táján.

Ma délelőtt, ma délelőtt
itt hagyom ezt a telelőt,
ma délután, ma délután
megyek a kedvesem után.

A haja barna, arca szép,
olyan mint egy madonnakép;
pillája hosszu, szeme mély,
az ajka csupa szenvedély.

Amerre pillantása hitt,
fesziti vágyam vásznait
és vágyam vászna ugy dagad:
ki tudja, meddig nem ragad?

Ma délelőtt, ma délelőtt
itt hagyom ezt a telelőt;
lobog a vászon, süt a nap:
én leszek a legboldogabb!

Ma délután, ma délután
megyek a kedvesem után;
csipője karcsu, keble dús:
csupa egészség, csupa hús.

Hét, 1909.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK

Ó ti kik oly régen s mégsem igen messze
tevétek, e nyelv hogy forrásait eressze
(Háznak idült jégtől így csurran eresze
s hanyagolt bányának nyíl tágan eressze):

Nem akarok, gyenge, veletek kiszállni,
beteg, erőn föllül csúcsokon ugrálni,
fiatal, ősz fők közt versenybe' kiválni,
hamit azok hagytak, magam azt munkálni:

de azok neveltje, kik mezejük aszfalt,
kiket e bágyadt kor vergődve magasztalt,
vágyón, irigyelve nézek tifelétek.

Szellemem a koré, anyagom tiétek,
s bárha silány viskót, bárha csupán vázat,
magyar égett kővel építem e házat.

Nagyváradi Napló, 1908. okt. 18. 2. l.

TEMETŐI TAVASZ

1911.

Honnan is ismerem én e bús temetői tavaszt már!
Gyermek voltam... rég... Laktam a méla falun...
Oly gyönyörű szép volt, hogy minden olyan szomorú volt:
vittem friss koszorút, jártam az ó temetőt.
Oh, gyönyörű szomorúságom, szomorú gyönyörűség!
gyermeki gyémántkönny! Óh, temetői tavasz!
Mellettem gyászfűz és szépszemü fekete néni...
Élni kivánt a holt, halni kivánt aki élt...
Szürke hajók az ég óceánján nesztelen úsztak:
sárga pamlagokat szórt e hajókra a nap;
sárga pamlagokon szép meztelen angyalok ültek,
meztelen angyalokat néztem az ó temetőn.
Már az esteli harmat a síri virágokon ingott
(könnyes kis gyermek, friss temetői virág!)

Megjelent a 927-ben kiadott első «Versek» kötetben.

ÜNNEP

Ó honni halmok nyájas enyhesége,
friss gyermekségem gyönyörü vidéke,
szivem remegve veri: Béke! Béke!
ó hajóhinta, messze dobbanások!
A föld is enyhén dombokat dobog
s nagy emlei hulláma elcsobog
verdesve halkan, mint távoli dobok,
ó hajóhinta, messze dobbanások!
Ünnepre dobban a falunk harangja
s a völgy teknőjét megingatja hangja,
hintaként ing a lanka, ring a lanka
ó hajóhinta, messze dobbanások,
minthogyha messze vihar volna kinn,
lassan inogna a teknős kabin,
mert teknején vihar dobolna kinn -
ó hajóhinta, messze dobbanások!

Dob... dob... harang... hajók harangja... Bim-bam
hány drága társam a viharban kinn van
magam szédülök a sötét kabinban,
ó hajóhinta, messze dobbanások!
ó honni domb, sík földön enyhe ránc,
mi lelt, hogy szerte vadul ingva rángsz?
- egyedem, begyedem, tengertánc -
ó hajóhinta, messze dobbanások,
dob... ágyúszó... haldoklók tompa szitka...
ó szent hazám, habokra kitaszítva:
merre az örvény és merre a szikla?
ó hajóhinta, messze dobbanások!
lövés... harangok... távoli dombok...
hullámzó dombok... dombozó habok...
szív, mely földdé vál... föld amely dobog...
ó hajóhinta, messze dobbanások!
dob... ágyúszó...
Csak az ünnep harangja
és békét hullámzó domb, enyhe lanka,
s békét sóvárgó szívem béna hangja -
ó hajóhinta, enyhe dobbanások!

Nyugat, 1914. II. 459. l.

VÉRTANUSÁG VÁGYA

I.

Vértanut! Vértanut!... De hol nő a pálma?
Fejünkre tikkadt az idők Szaharája.

Óh Isten! van-e még markodban datolya,
vetni magvait egy jövő oázodba?

vagy fáradt ujjad közt ha maradt egy-kettő
pálmamag: azt is már leejted a meddő

semmibe, mint sok bus csillagod!?

II.

Igy hullna
a vér is, a vér is haszontalanul ma.

Bujjunk el, testvérek, félnek a próféták,
hol az Igazság is hamisan fog krétát.

Nézzétek: szavaim elrejtik magukat,
mint ha sövény mögül a gyáva eb ugat.

Óh bilincses élet! óh zsákbafutó kor!
Fárad a fény; császár lett a poroszlóból

s görnyedten járnak a hercegek.

III.

És mi már
nem birjuk. A mellünk nyugtalanul zihál.

Sajgnak hüvelyükben a megcsiszolt szavak:
csak nekiindulni, mint a Bolond Lovag!

ragyogva, kitárva, kamaszul és bátran!
s nem is e gép-évek motor-fogatában,

amely csak arra visz, amerre *akarják*,
amerre számítva csattintja csavarját

a Céltudat kemény ujjhegye!

IV.

Paripán!
S a keresztutaknál ha megállsz, paripám,

szegd föl szép nyakadat a szimatos égnek
s míg hosszú sörényed a Végtelenségnek

szelei borzolják, jövendők és multak
keresztútja mellett ha megállsz tágultabb

cimpával: megérzed valahol talán ott
az Isten illatát! mint lepke a lángot

megleli, ha belehal is!

V.

S ha az Isten
fáradt már mint lámpa, mert olaja nincsen:

tápláld te az Istent, aki táplált téged!
égj Benne, ki benned évezreket égett!

Óh paripám! pillém! óh gyenge molyocskám!
tudom, kicsi vagy te hogy Abba lobognál:

de hány mag elömlik szent kéjjel, céltalan,
míg tán egyikben a Jövendő megfogan!

Az Est, 1925. VII. 20.

JÓKAI

Ugy emlegetünk, mint a nagyapát:
fehér szakáll, jóságos szem... s amint
kivetted a pipát fogad közül
s ajkcsucsorítva s arcod trombitások
tréfás módján dagasztva - óh öreg

gyermek! - fujtál a könnyű levegőbe
egy pelyhet... Árkon, bokron, vizen át,
a fák fölött, a ház fölött, magassan,
simán a kék szép sima levegőben
szállt a pehely... s e pehely volt a lelkünk!

Lenn apró hangyák másztak lassan, unt
rögök fölött; és minden rög nekik
hegy volt, és minden kavics szikla volt.
Óh jaj, egy esőcseppbe belefultak!
Óh jaj, mennyi vesződség és veszély
rágta és nyelte egyre terhes utjuk
kanyargó vonalát, míg megszegett
egymásután... De könnyü diadallal
szállt fönn, simán a sima levegőben
az elröpített pehely... ami lelkünk!

... Nézd, nézd, mivé lett a szegény pehely!
Nézd, földre hulltunk, ajkad messze már!
S jött a viharok vízömlése, jött
a sár, jöttek a tipró talpak - óh nézd!
mászni se tudunk, mint a hangya! Jaj!
Magyarország! Hol van II. Árpád,
jövő század regénye s álmaink? -
Te oly helyütt élsz, mely örökre védett
minden vihartól - és kinek az ajka
röpít el még?... Tiprott pehely a lelkünk!

Az Est Hármaskönyve, 1925. 43. l.

MÁSODIK ÉNEK

ELSŐ RÉSZ
AZ ARANYSZŐRŰ KECSKÉK

(Magas part a Balaton mellett, kilátással.)

A királyi csősz:

Pista öcsém, hej hó! ördög egye májad:
megin' így elkószálsz? Hova lett a nyájad?

A pásztor:

Lenn késik az aljban.

A csősz:

Csípjen meg a kánya:
híjja lesz a juhnak.

A pásztor:

Bánja aki bánja.

A csősz:

De nem addig, öcskös, ne beszélj így, héka,
míg garasod nincsen, legalább egy véka.
Bánja aki bánja? Bánja majd a gazda.
Az ilyen rossz szógát szóval se marasztja.
Fel is út, le is út, kiadja a béred:
barna bugyor, kis pénz, mehetsz, ahol éred.

A pásztor:

Nem szorulok pénzre.

A csősz:

Nem ám a Krisztussát!
Az utolsó bakter is kéri a jussát.
Krisztus koporsóját sem őrizik ingyen.
Esz a fene téged - nincs ki nálad minden.
Nincs rendben a szénád; kutya van a kertbe:
bolygsz szerte bolondul, mint az Orbán lelke.
Egy kerékkel több van, vagy kevesebb esmég.
No csak veszne eggy el, az ugyan jól esnék!
Az eszed csáléra, míg a lábad hajszra
tátogatsz a holdra, mint valami sajtra.
Mit lesel? Az angyalt? Vagy a sült galambot?

A pásztor:

Csak nézem a felhőt és nézem a dombot,
a Balaton habját, a lobogó lombot,
és hallgatom szólni a lomha kolompot.
Ugar az én lelkem, hol nem terem élet,
bús legelő, melyen legel a nyáj mételyt:
télen, ha a rossz szél sűrü havat szűr szét
s pelyhekből a földnek szövi prémes szűrét,
s búsul a rab bárány a borús karámban:
a lelkemet látom ebben a bárányban.
Legjobban szeretnék...

(Ezalatt jön Meseország királyának kísérete, az egész udvar, hölgyek, férfiak vegyest. Mintegy sétálnak a gyönyörű időben; gyalog jönnek, a kocsikat hátrahagyták. Egyenkint buknak elő a part megől.)

Első udvaronc (előbukik):

Egy regényes pásztor!

A pásztor:

... elmenni világgá a holdújuláskor,
a világ végére, Operenciára,
vagy el a törökre, vagy a franciára...

A generális:

Derék fiú mégis!

A pásztor:

Vagy nem, sehova már:
meghalni szeretnék!

(Lassan feljön a dombra a nyáj, szamár, kos, birkák, kecskék, hátrább komondor.)

Egy udvarhölgy:

Ni, egy szamár!

A csősz (a pásztorhoz):

Szamár!
Mondanék valamit - csípje meg a kánya -
de tudom...

Másik udvarhölgy:

Ni egy kos!

A csősz:

...nem nézel a lányra:
lány nélkül is meg van az eszed zavarva.

Az udvarhölgy:

Csengő van a nyakán, és görbe a szarva.

A csősz:

Adj Isten jó napot!

A generális:

Fogadj Isten, öreg!

Az udvaronc (kezdve):

Nincs a szerelemnek...

A generális (a csőszhöz):

Hogy ityeg a fityeg?

Az udvaronc:

Nincs a szerelemnek határozott tárgya
ide-oda röppen - a semmibe - vágya.
A fiatal szívnek nem kell a valóság
csiklandják az orrát gulisztáni rózsák,
Szerelmes a fiú, de nem tudja, kibe.

Első udvarhölgy:

Ni virág!

A csősz:

Tán biz a mennydörgős mennykübe!
Hogyha szerelmes vagy, csókold meg a Pannát.

Az udvarhölgy:

Rezedát... gólyahírt... zsályát... majorannát...

A bojtár (magába morogva):

Kóbászfű, az annyát!

A csősz (a bojtárhoz):

Te számold a nyájat!

Egy hölgy:

De szép a Balaton!

Másik hölgy:

Juj! az ökörnyálat!...

A bojtár (a nyájat olvasva):

Egy, kettő, három, négy...

Másik bojtár:

Ahun hajt a Bodri!

Egy udvaronc:

Hát Tihany merre van?

Másik udvaronc:

Tiszta idő!

A generális:

Ott ni!

Udvarhölgy:

Milyen édes, selymes, hosszúszőrű juhok
és kecskék!

A bojtár:

Húsz, huszon...

Másik udvarhölgy:

Hallga, a nád suhog!

Generális (halkan az udvaronchoz):

Erre ment a felség?

Udvaronc:

Nem erre ment; mégsem...

Fiatal udvarhölgy:

A szememmel láttam.

Udvaronc:

Óh az a nagy kék szem!
Boldog akit meglát.

Fiatal udvarhölgy:

Úgy boldog a király.

Egy másik udvaronc:

Ily messze se ment még, amióta kijár.

A generális:

Mily különös ötlet... így egyedül járni.

Udvaronc:

Mennyi felelősség!

Másik udvaronc:

Történjen akármi...

Harmadik:

Mi vagyunk hibásak.

Első:

Tán kérdeni kéne.
Öreg!...

Lányok (jönnek énekelve):

Járt utánam hét falu legénye.

A legelső udvaronc:

Ilyesmi sem eshet, csak Meseországban.

Másik udvaronc:

Nem ügyeltél erre egy öreget - zsákban?

A csősz:

Zsákban?

A generális:

Zsákruhában.

A bojtár (befejezve az olvasást):

Híjja van a nyájnak!

A generális:

De olyan az arca, akár a királynak.

A csősz:

A királynak? Akkor tán a királyt lássam?
Láttam, nem is egyszer, követem alássan,
jól ismerem én Őfelsége személyét,
szolgáltam inasként királyi szeszélyét.
Azután vén lettem, s ki falun születtem
a király csőszinek ide kéredzkedtem
a falun meghalni, a Balaton mellett
hol a kedves birkám legelőször ellett,

ahol legelőször vigyáztam a nyájra,
mielőtt vigyázni vittek a királyra.
Mostan, hogy a felség idejött, mint mondják
betegült lányának viselni a gondját
hogy a láthatatlan balzsam, amit Isten
szent keze kevert el levegőben, vízben,
gyógyítsa szegénykét, sokszor...

A bojtár:

Pali bácsi!

A csősz:

...látom, amint erre...

A bojtár:

Híjjas a nyáj!

A csősz:

Ácsi!
Sokszor, amint mondom, látom ő felségét...

A bojtár (a pásztorhoz):

Híjjas a nyáj, Pista!

A pásztor:

Ejh, hagyj vele békét!

A csősz:

Látom, amint méláz csupa zsákruhában
és nézi a földet egyedül magában,
mivel, amint mondják, érti is a mágiát,
netalán lányának leli orvosságját,
naphosszra magában keresi a gyógyírt:
engem, öreg szolgát, néha meg is szólít.

A generális:

De ma még nem láttad?

A csősz:

Nem láttam.

Udvaronc:

Azonban
mehetünk.

Asszonyok (súgva a csőszhöz):

Szóljék kend.

Mások (éppúgy):

Mondja neki.

A csősz:

Mondjam?

A generális:

Mi itt, önök arra -

A csősz:

Kegyelmes uraság
engedd meg egy vén fej együgyű mondását,
de tudni szeretné férfi, gyerek, asszony,
hogy érzi magát a felséges kisasszony?

A generális:

Nem beteg az épen.

Udvaronc:

Csak ideges, gyenge.

Másik:

És bú a világtól.

Harmadik:

Kit se bocsát szembe.

Udvarmesternő:

Semmi etikétnek nem tartja szabályát.

Orvos:

Kincsért sem akarja elhagyni szobáját.

Udvarhölgy:

Hol a szőnyegekbe léptek belehalnak.

Másik:

Nagy kárpitok ontják bársonyuk a falnak.

Harmadik:

Ott ül arany trónon naphosszra magában.

Negyedik:

Éjjel hever ébren arany nyoszolyában.

Ötödik:

Kedves papagálya mellette rikácsol.

Hatodik:

Fekete ajtóban a gonosz szú ácsol.

Parasztasszonyok (egymás közt):

Fekete ajtóban ácsol a gonosz szú.

Hetedik:

Hosszú neki a nap, az éjszaka hosszú.

Udvaronc:

Nem szól soha szót sem.

Másik:

Nem nevet az ajka.

Első udvarhölgy:

Hiába vidítja a komorna, dajka...

A generális:

Önök itt, mi arra!

Első udvarhölgy (távozás közben):

...a bohóc, a doktor. *(Mind el.)*

Parasztasszonyok (egymás közt):

Királynál boldogabb a parasztnép sokszor.

Egyik:

Tán erre jelentett a földindulása.

Egy öreg:

Háború lesz, véres, akárki meglássa.

A csősz:

Vörös az ég, szél lesz.

Az öreg:

Mondtam ugyan régen:
a szakállas csillag járt multkor az égen.

Egy másik:

Az az Úristennek a mutatóujja.

Egy fiatal:

Hallgasson el ked már, mer az Istók fújja!

Az előbbi:

Hát ki az az Istók?

A fiatal:

Az a kecskepásztor.

Az előbbi:

Hogy én elhallgassak, ha ilyen flótás szól?
Hiszen hét falunak ő volt a csihása,
málészkodni nem volt hét faluba mása,
lányra csak úgy pislog bamba szeme sandán -
Hé! a királylányra gondolsz oly búsan tán?

A pásztor:

Nem a királylányra, - nem lány, se nem asszony
akiért a bánat szivemen szakasszon:
a lányra nézek, csak a nótám nézem,
s felejtem az asszonyt, ha a nóta készen.

Egy legény:

Akkor mire gondolsz?

Másik:

Tán a híjjas nyájra?

Harmadik (gúnyosan):

Juhaidnak híres, aranyos gyapjára?

A pásztor:

Nem, nem a kecskékre, nem is a birkákra,
hanem a világra... a messze világra...

Egy paraszt:

Jó lesz hazamenni: a falu van messze.

Másik:

Gém bömböl a nádban.

Első:

Mindjárt jön az este.

Második:

Fenn szólnak a tücskök, lenn szólnak a békák.

A pásztor:

S borulnak a földre aranyszögű vékák.

Egy asszony:

Mindig ilyen furcsát mond.

Másik:

Furcsa a legény. *(Mind elmennek.)*

A fiatal lány (súgva):

Ha senki se szeret, Istók, szeretlek én. *(Elszalad.)*

(A csősz és a pásztor ketten maradnak. Alkonyodik.)

A csősz:

Megvan-e kapcádban a hibádzók ára?

A pásztor:

Nincsen.

A csősz:

Micsinálsz hát? Hogy tér meg a kára?

A pásztor:

Sehogy.

A csősz:

Akkor mi vár az ilyen szolgára?

A pásztor:

Elmegyek világgá vagy Amerikára.

A csősz:

Ahhoz is ám pénz kell.

A pásztor:

Ej, van nekem pénzem.

A csősz:

Már hun a fenébe vóna?

A pásztor:

Oda nézzen!
Fenn a magas parton most mennek a kecskék
s a fehér bárányok mint gyenge szüzecskék
a hatalmas Estnek csodatemplomába,

hol ezer az ének és ezer a lámpa,
hol a vén diófa szent oszlopot állít
s csodamélyen terjeng a bíborszín kárpit
fejhajtva a sorban ájtatosan...

A kecskék:

Mek, mek,

A pásztor:

...egy régi zsolozsmát bólintva mekegnek,
egy régi zsolozsmát, milyet a pap nem tud,
mely egy örök szónál tovább sohasem jut
de azért az Égnek ez kedveszerinti
s aranyával őket kegyesen behinti.
Odanézzen, nézze! aki nem lát, dőre!
Most mind arany, ugy-e? A kecskéknek szőre,
a juhoknak gyapja és szarva a kosnak -
Nem akarják látni a dőre okossak,
kicsúfolnak érte - de azért én látom:
ez az én vagyonom! ez a királyságom!
mely elvehetetlen és pazarul omlik,
soha el nem vész és soha el nem romlik.
Ott van a szememben, ott van a lelkemben,
minden bánatomban, minden gyönyörömben:
Nekem adta Isten a zápor ezüstjét,
az éjjeli égnek leborított üstjét,
tócsa szivárványát, kapolyák márványát,
a fellegek égen legelő bárányát,
hópihe gyémántját, melyet a szél kerget,
s hogy drága szemekből bányásszam a lelket,
az aranyos csillag enyim a mennybolton:
az egész világot a szememben hordom.

A csősz:

De nem ad a zsidó semmit az ily kincsre.

A pásztor:

S oly hely, ahol adnak, e világon nincs-e?
A városig, ahol megbecsülik, értik,
megyek, ha a lábam lekopik is térdig.
Bokorba születtem, árván növekedtem,
és hátra ha nézek, nincs senki mögöttem:
nem is nézek eztán soha többet hátra,
mindenütt hazám lesz a magas menny sátra.
Kell lennie népnek, kellett lenni mindég,
kik aranyra váltják szemeimnek kincsét,
kiknek igazabb pénz juhaimnak szőre,
mint mit a ládában rejteget a dőre.
Aranyon kel itt lenn minden gyönyörűség:

de az én aranyom maga gyönyörűség.
Nincsen arany nélkül e hazában élet:
de az én aranyom maga magas élet.
Elmegyek a néphez, aki méltó arra,
s kiszórom a kincsem keletre, nyugatra,
és ha lesz jutalmam, világ pénze, jó sok,
akkor is énnékem ők lesznek adósok.

A csősz:

Ejnye, talán bizony bűbájos a flótád?

A pásztor:

Nem, nem is a flótán fujom én a nótát.
Összetöröm flótám buta, száraz fáját

(kettétöri)

már régen meguntam hitvány muzsikáját;
nem kell nékem semmi, se flóta, se kóta:
a világ a kótám, én leszek a flóta,
a világ zenéje muzsikál át rajtam,
a világ szavának kapuja lesz ajkam,
nyelvem a világnak lecsapódó hídja,
mely a világ útját szemtől szemig nyitja;
alatta a lelkem gyors csermelye zuhog
s a hídon át járnak aranyszőrű juhok.
S tudja, mik e juhok? Selymes szavak...

A kecskék (messzebbről):

Mek, mek.

A pásztor:

... mik e csermely fölött rigmusra ügetnek
s mert dúsan ég rajtuk a világ dús napja,
mindenik juhomnak színarany a gyapja;
s lélektől-lélekig nem megy a nyáj pőrén:
viszi a világot aranyszínű szőrén.
Ez ám az én nyájam, akivel vesződöm:
s gazda juhával csöppet sem törődöm,
a magamét hajtom, hizlalva kövérre,
lelkemtől lelkekig, lelkek örömére.

A csősz:

S merre felé indulsz? Hová mégy!

A pásztor (csüggedten):

Nem tudom.

A csősz:

Jobbra-e vagy balra? Mely néphez? Mely uton?

A király (már egy ideje a part mögött félig elrejtve hallgatott):

A királyhoz indul.

A pásztor:

A királyhoz...

A király:

Nyomban,
hogy a beteg...

A pásztor:

...lányát...

A király:

...vidítsa...

A pásztor (megreszketve az örömtől):

...dalomban!

A csősz:

Felséges királyom...

A király:

Szegény kis madárkám,
étel-ital nélkül szótalan ül, sárgán.

A pásztor:

Hol a szőnyegekbe léptek belehalnak,
s nagy kárpitok ontják bársonyuk a falnak.

A király:

Kedves papagálya mellette rikácsol.

A pásztor:

Fekete ajtóban a gonosz szú ácsol.

A csősz:

Fekete ajtóban ácsol a gonosz szú.

A király:

Hosszú neki a nap, az éjszaka hosszú.

A pásztor:

De ha én eresztem juhaimat széllyel,
rövid neki a nap, rövid lesz az éjjel.
A vén nap, a vén hold, messze kihajítva,
úgy gurul az égen, mint két csodalapda,
amellyel a Nyugat s a Kelet lapdázik.

A király:

De ha arany nyájad vidítni hibázik,
előtted a vérpad: készülj a bitóra
mert a halálodnak ütött azon óra.
Ha pedig győzni tudsz a szomorúságon,
a tied a lányom s fele királyságom.

A pásztor:

Csak arra születtem s nem egyébnek élek,
hogy nagyot álmodjam és álmokat éljek.
Az álom az élet: s ha szép az az álom,
életemet érte sohasem sajnálom.

A király:

Jer, fiú, sajnálnám, ha a halál várna. *(Elvezeti.)*

Egy udvaronc (a másik oldalon felbukkan):

Itt a király!

Kövér udvaronc (szintén, lihegve):

Csak ily messzire ne járna!

Másik udvaronc:

El ne hagyjuk többet.

Harmadik:

Csitt, mer észre vesz még.

Udvarhölgy:

Kit vezet a karján?

A csősz (az elvonulóknak):

Szerencsés jó estét!

A király hangja (menet):

Lehet, vissza se jössz: nem is nézel hátra?

A pásztor hangja:

Látni és dalolni megyek a világba.

(A csősz egyedül. Csend. Pásztortüzek gyúlnak.)

A csősz:

No ez aztán legény!

A békák:

Brekekeke.

A tücskök:

Zip, zip.

Halászok (éneke a part felől):

Balatoni halászlegény
hálóját kiveti szegény,
fog beléje három halat,
de magának egy se marad.

A csősz:

Mi lesz most a nyájjal?

(Meglátja a parton a bográcsozó halászok tüzét.)

Hívok embert.
Hip! hip!

Halászok éneke:

Eggyet elvesz a főbíró,
eggyet a vicispán kiró,
harmadikat szeretője
édes párja kapja tőle.

A csősz:

Hé, Marci!

A halász hangja:

Mi kő no?

Másik halász:

Éppeg vacsorálunk.

Harmadik:

Kednek is jut, ha gyün, valami még nálunk.

A kecskék (messziről):

Mek, mek.

A kolomp (messziről):

Kling, klang.

A kecskék (messziről):

Mek, mek.

A csősz:

Szívesen, de máskor.
Kiabálj, segéljen valamelyik pásztor
nyájat beterelni.

Halász:

Hó!

Másik halász (énekel):

...gyet a vicispán...

A békák:

Brekekeke.

A tücskök:

Zip, zip.

A fiatal parasztlány (visszaoson):

Pista... *(fülelve)* Pista!...
(sirva) Pistám!

(Függöny.)

MÁSODIK RÉSZ
A BETEG KIRÁLYLÁNY

(Nagy terem. Két oldalt nagy fekete ajtók s óriás fekete keretű tükrök szakítják meg a fekete kárpitok sorát. A fényes padlón fekete szőnyegek. Középett két hosszú sorban a néző felé lámpák oszlopai, melyek a termet három hajóra osztják. A lámpák akkor kezdenek sorban egyenkint kigyúlni, mikor a függöny felgördül. A háttérben óriás kétfelé osztott fekete bársony függöny, mely egy kisebb belső termet (mintegy alkovot) egész szélességében eltakar. A függöny mellett, a nézőnek jobbról egy régi, óriás, csodálatos óra, mindenféle arany zodiákusokkal.)

Az óra (nagyon hangosan):

Tik. Tak. *(Elhalkul.)*

A bútorok (pattognak):

Rip, rop.

A szú az ajtóban:

Kip, kop.

(A hátsó nagy függöny közepén, a választéknál egy nagyon fehér kis kéz jelenik meg, vakító fényű gyűrűkkel. Láthatólag ő húzza el a függönyt jobbfelé, míg balra lassan, magától húzódik el. A belső kisebb terem közepén, ahová néhány lépcső visz, látható a királylány vakító fehér és gyönyörű arca, sötét háttérben, mely alig jól kivehető. Sötét és csodálatos, bőven terjengő ruhában ül, úgy hogy a ruha egészen körülveszi, jobbra és balra két apród, akik láthatólag hordják a ruhát, mikor jár. Mögötte egy kis majom, talán szintén uszályhordozó, arcokat vág. Balra arany rúdon tarka papagály. Jobbra, az előtérben, óriási és gyönyörű kutya, gyémántos nyaklánccal, igen komoly. A királylány előtt, meghajolva, a főudvarmesternő és nevelőnő.)

A főudvarmesternő:

Kívánja felséged,
hogy bebocsássam a török követséget,
mely nem akar addig innen tovamenni,
amíg nem tudhatta tiszteletét tenni
felséges királyunk egyetlen sarjánál?

A királylány:

Nem fogadom őket.

A nevelőnő:

Felséged nagy lány már:
tudhatja, királyi magas születése
kötelességet is...

A királylány:

Beteg vagyok.

A főudvarmesternő:

És e
betegség...

(Az előtérben egy ajtó nyil és a lakáj jelent.)

A lakáj:

Az udvar orvosai.

(Az orvosok bevonulnak írnokokkal, aki nagy protokollusokat tartanak a kezükben. Egyszerre függönyök mögül és mellékszobákból előjönnek a királylány gondviselői: dajka, udvarhölgyek, ápolónő, komorna és mások; ezek a főudvarmesternővel és nevelőnővel együtt mind lemennek az előtérbe, a nagy teremnek a néző felőli sarkába, ahol az orvosok kikérdezik őket és az irnokok jegyeznek.)

Első orvos:

Álom?

Ápolónő:

Semmi.

Második orvos:

Ebéd?

Dajka:

Minden megmarad a tálon.

Első udvarhölgy:

Harmatból is élhet, mint virág a száron.

Második:

De hisz ajka széle sem volt a poháron.

Orvos:

Receptet. *(Az írnokhoz.)* Ön írja, amíg én diktálom:

(Roppant fontoskodva, az írnok írja.)

Étel, ital, álom: szükséges e három.

(Az ápolószemélyzet egymás között tárgyalja a dolgot).

Első:

Pedig minden jó volt.

Második:

Fiatal, friss spárga.

Harmadik:

Vagdalt csibe.

Negyedik:

Ó bor.

Első:

Kis gyönge madárka!

Ápolónő:

A saját kezemmel puhítom az ágyát.

Egy orvos (ujját feltartva, nagy tekintéllyel):

De legelőbb fel kell kelteni étvágyát.

(Ezalatt az orvosok egyenkint felmennek a beteghez, megtapogatják az üterét, megnézik a nyelvét és azután fejcsóválva visszajönnek.)

Első orvos:

Vett-e be étvágyport?

Második:

Idegerősítőt?

Harmadik (haragosan):

Vette-e teámat?

Negyedik:

Vett-e be frissítőt?

Főorvos:

Egyszóval kimondjuk, *(az írnokhoz)* ön írja, barátom:
O r v o s i j e l e n t é s. Hivatalból. Dátom:
Király villájában a Balaton partján.
Folyó év satöbbi, cseresznye évadján
Királyi betegünk állapota válto...

Másik orvos:

De hisz éppígy írjuk...

Főorvos:

...zatlannak találta...

Másik:

egy hete már.

Főorvos (mérgesen):

...tatott: s így határoztatott
(meg kellvén szüntetni ezt az állapotot)
tekintve, hogy a test úrnője a lélek,
s nem lehet a test ép, hol beteg a lélek,
amilyen az úrnő, olyan a szolgáló

s fordítva is áll az i n c o r p o r e s a n o:
a betegnek lelkét fel vidámítandók
jöjjenek áktorok, bohócok és bangók,
törpék, szemfényvesztők és efféle mások!
Diktum. Aláírva: Minden fakultások.

(Az orvosok kivonulnak.)

A királylány:

Mindig ez unalmas játékot tekintsem,
mikor úgy szeretnék...

A dajka:

Mit aranyom?

A komorna:

Kincsem?

A királylány:

Mindig e szinészi, rossz komédiákat,
ez ostoba, mázolt, hazudott világot,
mikor úgy szeretnék...

Az ápolók (nagy örömmel és várakozással):

Fog valamit kérni!

A dajka (épúgy):

Madaram...

A királylány:

Oh dadám, úgy szeretnék - élni!

(Mind csalódottan elfordulnak.)

A főudvarmesternő:

(Látva, hogy a lakáj jelenteni készül, rendelkezik.)

Húzd le a függönyt!

(A fekete kárpit lassan, látszólag magától összecsukódik.)

A lakáj:

Az udvari művészek.

(A művészek bevonulnak.)

Az udvari költő:

Óh minő hangulat: e fekete fészek!

Egy stréber művész:

Nincs honn a király még?

A mesélő:

A poéta részeg.

A bohóc:

Részeg az ihlettől.

A szalon-szociológ:

Költők és színészek!
érzik-e önök most azt, amit én érzek?
mikor a közönség, mely eddig lenézett,
észreveszi azt, hogy szüksége van ránk is,
v a l ó d i szüksége és m a t e r i á l i s,
mint az orvosságra, vagy a táplálékra,
nem mint a gyereknek a henye játékra.

Egy orvos:

Csakhogy ugyan eddig uraim nem sok a
hatás a betegre.

A szociológ:

Annak is az oka
talán a művészi nevelés hiánya.

A stréber művész:

De uram...

Másik:

Mit mond ön?

A színész:

A k i r á l y leánya!

A szociológ:

Királyi nevelés nem i n t i m eléggé.

A stréber művész:

Úgy vélem, a hiba mégsem a felségé,
hanem a kontárság...

Másik:

...a felületesség...

Az előbbi:

...áll neki útjában, hogy kifejlődhessék
a művészi érzék.

Másik:

A sok álművészet...

Harmadik:

Félremek...

Negyedik:

Amelytől a valódit, készet
nem ismeri jól meg, aki nem ért hozzá.

Ötödik:

Az utánzó, ki a nyelvet modorossá...

Népies:

Az üres virtuóz -

Klasszikus:

A naturálista.

Humoros:

Boruban kéjelgő pózos pesszimista.

Modern:

Csinált népiesség, elavult és vánnyadt.

Konzervatív:

A Nyugatról jött új, beteges irányok.

Reálista:

A híg eszményítés.

Művészies:

Lágy, pongyola forma.

Ideálista:

Turkálás a szennyben.

Lírikus:

Üres, ügyes torna.

Modern:

A vérit a művész, az életit adja!

L’art pour l’art:

Legyen hideg szobrok, dús remekek atyja.

A szociológ:

Szóval nagy a szükség erős kritikára.

Mind:

Ugy van.

A lakáj (jelent):

Meseország felséges királya!

(A művészek felállnak kétoldalt, a király közöttük megy a belső terem zárt kárpitjáig. A királyt kíséri az első felvonásban látott kíséret. Vele jön a pásztor, aki szerényen ül a művészek közt az utolsó helyre.)

A művészek (összesúgnak):

Hát ez ki?

Másik:

Ügyetlen.

Harmadik:

Öltözete céda.

Negyedik:

Egy tipikus félszeg vidéki poéta.

(A fehér kéz újra megjelenik és a fekete kárpit széthúzódik. A király felmegy a lépcsőn, homlokon csókolja leányát és leül egy arany trónra. Az udvaroncok nézőkül elhelyezkednek.

Ötödik művész (még mindig a pásztort szólja):

Süvege bárányból.

Hatodik:

Csizmája barombőr.

A király:

Kezdjük.

A kikiáltó:

Az első szám: Don Guriga, zsonglőr.

Don Guriga:

(Selyem blúz és bugyogó; fellép, amit mond teszi is.)

Golyómat a tálon, tálomat a vállon,
vállamról karomra guri-gurigálom.
Vállam pereméről karom peremére
kereken gurítom szemek örömére.
Párosan a lapdám egyre lebegőben
odanézz: már három jár a levegőben,
faromon kereken gurul kereken ki
tudom a játékot, mit kívülem senki.
Guruló golyóim egemen a bolygók
nem üres ügyesség: vérem után forgók
s gyürüként tányérnak kergetve a szélén
könnyü gurulásuk lélekbeli élmény.
Nosza perge párom, párom után három,
hármamat a tálon, tálomat a vállon
mint valami felleg, mint valami álom,
körbe kavarodva guri-gurigálom.

Hang a közönségből:

Ez igazi művész!

Másik:

Neki lelki élmény...

A kikiáltó:

Második szám...

A papagály (rikácsolva):

Szép! szép!

A kikiáltó:

Turpi urat kérném!

Turpi (törpe):

Az eget nem vívom, se magas problémát,
megvetem a modern, a vívódó témát,
föl nem akarózom, nem is affektálok,
nem magas a sarkom, még székre sem állok:
az én levegőm csak a piciny valóság,
törpe szívek élte, az egyszerű jóság
és e kicsiségben nagyobb a művészet,
mint kik az óriást mind játszani készek:
aki el nem hinné, csinálja utánam.

A papagály:

Szép! szép!

Egy hölgy:

Milyen kedves!

Másik:

Mily kicsi!

A királylány:

Én szánom.

A kikiáltó:

Következik Uj Don, ki kötélen táncol.

(Két lámpaoszlop közt kötelet feszítenek.)

Uj Don (fellép a kötélre):

Én vagyok a költő, ki egeket ráncol,

(Egyensúlyozó mozdulatokkal simogatja a levegőt.)

fennlebegő fürtöm levegőben vész el,
kapdosom a semmit ingadozó kézzel.
Építek a légből palotát magamnak
és az üres szélből vánkost a nyakamnak;
nem érem a földet banális sarokkal,
kerülöm, mit bírnék megfogni marokkal
nem nyúlok én ahhoz, amihez nyúl más is
elemem extázis, művészetem hásis.
Könnyű nekem járni a magas fonálon,
mert könnyű a lélek, s vékony a test nálam.

Egy modern műveltségű udvaronc:

Ezt nem sokan értik!

Egy fiatal:

Szubtilisen hintált.

Egy másik (a modern műveltségűhöz):

Nem is érteni kell, mint érzeni inkább.

A papagály:

Szép! szép!

A kikiáltó:

Negyedik szám: Zéta Éta Théta!

(Suttogás a közönségből.)

A nagy filozófus.

Más hang:

A modern próféta.

Zéta Éta Théta:

(Hegyes süveg, bő fekete öltöny, planétajeles szalagokkal, mint a százesztendős jövendőmondó.)

Krisztus után háromezredik esztendő:
ezer új csodákat hozhat a jövendő.

(Szakállába morogva.)

Epakta... Aranyszám... Hold kulcsa... Vasárnap
betűje... Szaturnusz rossz gyürüi járnak.
De nem a Szaturnusz az időnek rosszát,
sem üstökös égen, csak a lelkek hozzák:
a modern lelkekben csirázik a válság
s kihajtja virágát a százados álság.
Tanuljatok ezért nem élni időben,
nem élni a multban, nem a jövendőben,
nem élni a húsban, mely maga az átok,
mely bűnbe s halálba vitte a világot,
nem élni személyben - külön élet semmi -
hanem a nagy lélek bölcs részei lenni
mely egy az anyaggal és végtelen élet
s amelybe feloldva töredék személyed
lel az örök honra, haláltalan utra:
ezt hirdeti Krisztus s tanította Buddha.

Egy hang:

Magas elme!

A papagály:

Szép! szép!

Más hang:

Alapja monista.

Harmadik:

Bár determinista...

A király (a kikiáltóhoz):

Hosszú még a lista?

Harmadik hang (folytatva):

...vallja a transzcendens Kanti szabadságot.

Negyedik:

A jövő vallása...

Ötödik:

E beteg világot...

A kikiáltó:

Még hátra az íven...

A király (leányához):

Kicsikém, ma tartsuk?

A kikiáltó:

...a kaucsukember.

Valaki:

Szelleme is kaucsuk.

Másik:

Ő a modern szkepszis.

Harmadik:

Csontja csoda vékony.

Negyedik:

Valamennyi stilre s eszmére hajlékony.

A kikiáltó:

A sebmutogató!

Első:

Összeszurkáltatja
magát és sebeit világgá mutatja.

Második:

Minden pici tüske mély sebet üt bőrén.

Harmadik:

Csupa seb a teste...

Negyedik:

s mutogatja pőrén.

A kikiáltó:

A tágbőrű!

Első:

Bőrét addig huzigálja,
amíg a mellén lesz vörös seb a szája.

Második:

Ez az igaz líra, ahol az ajk egy seb.

Harmadik:

Seb a szíven.

A papagály:

Szép! szép!

A kikiáltó:

Hasbeszélő!

A papagály:

Szebb! szebb!

Első:

Az aki hangot ad a halott tárgynak.

Második:

Fekete anyagnak.

Harmadik:

Vak fekete vágynak.

Negyedik:

És az anyag lelke lelked előtt megnyil.

Ötödik:

S u n t l a c r i m a e r e r u m, dalolá már Vergil.

A kikiáltó:

Magyar mulattató!

Első:

Régi magyar humor.

Egy bohóc (gúnyosan):

Még tán Szcitiából hozta Magyar s Hunor!

Más:

Felejti, ha hallja, akit csak a bú nyom.

A papagály:

Szép!

A kikiáltó:

A szemfényvesztő!

A királylány:

Édes apám, únom.

(A király halkan beszél a kikiáltóval. Nagy várakozás.)

A kikiáltó:

Király őfelsége bölcs akaratjából
most elbocsáttatik mind e művésztábor...

(Nagy mozgás, ideges suttogások.)

Egy művész:

Milyen megalázás!

A szociológ:

Hiába, valódi
művészt ma sem érthet a világ.

Más:

Csak módi!...

A művész:

A javát mellőzik!

Másik:

Csőcselék!

A kikiáltó:

Kivéve,
ha művészetének t e l j e s sikerére
a fejét rá merné tenni...

(Nagy mozgás.)

Egy hang:

Milyen tréfa!

A kikiáltó:

Mert az a felségnek mától a szándéka,
hogy aki a lányát vidítni próbálja,
ha sikerül, övé fele kincse s lánya,

de ha unalommal nézi a hercegnő:
fogadja a fejét vérpadon a teknő.

(Konsternáció.)

Egy hang:

Terror!

Másik:

Megalázás!

Harmadik:

Önbecsülő szellem
nem tehet ilyesmit.

Negyedik:

Az ilyesmi ellen...

Ötödik:

A művészi érték nem függ a hatástól.

Hatodik:

Nem is akad senki!

Hetedik:

Hirdetheti százszor!

A kikiáltó:

Kéretik a kürtös kürttel olyasformán
jelet adni hármat, mint a lovastornán.

(Kürtszó.)

Egy bajnok előre feliratkozott már.

(Ujabb konsternáció. Második kürtszó.)

Suttogás:

Nincs benne önérzet?

Másik:

Ki lehet az?

Harmadik:

Botrány!

(Harmadik kürtszó. A pásztor előlép.)

A királylány (felkönyököl):

Életedet, ifjú, veszteni nem féled?

A pásztor:

Ha gyenge a nótám, nem élet az élet.
Ha dalomra lelkek madara nem rebben,
lelkem tüze nem gyujt tüzet a szemekben,
s szavaim kaviccsát szám hasztalan ejti,
s a szivek tavának gyürűit nem kelti:
annyi a lelkemnek, mint aki van halva.

A királylány:

Életedet, ifjú, felteszed egy dalra?

A pásztor:

Dalra teszi éltét minden igaz dallos,
s ha dalolni gyenge, jókor jön a pallos:
de ki a pallossal mer szembe dalolni,
nem lehet az gyenge, nem lehet az talmi
dalnak katonája, hősen megy a dalra
és kész a halálra, vagy a diadalra
s mint a nap erejét élezik az árnyak,
élesíti éltét árnya a halálnak,
halálos életre gyul daloló szája:
az élet ösztöke a halál kaszája.

A királylány:

Életedet unod, azért nem tudsz félni.

A pásztor:

Dicsérem a halált, mert s z e r e t e k élni.
Halál az izetlen életben a fűszer,
s a nulla, amelytől becses a szám tizszer.
Örök élet égne, mint könny kisiratlan
s hiu teher volna, mint gyapju nyiratlan:
enyhület és gyémánt a könny ha kisirjuk
és vagyon a gyapju csűrben, ha lenyirjuk.
S mi a dalos kincse? mi a dalos gyapja?
minden szava, melynek a lelke az apja.
Ha ezt bevihetjük a jövő csűrébe,
mehetünk aludni a sirnak űrébe
s majd akinek nem szól a szivében ének,
a mi gyapjunkból sző ruhát a lelkének.

A királylány:

Pásztorra vallanak szavad és ruháid.

(A lámpák hirtelen elsötétednek.)

Egy női hang:

Iszonyú!

Egy másik női hang:

Miféle vörös ember áll itt?

(A háttérben, a trónusok mögött, ahol még egy láng csillog, feltűnik egy tetőtől talpig vörösruhás férfi, szemmelláthatólag a bakó.)

A pásztor:

Te vörös vendég a fekete teremben,
Köszöntelek, új szin, szinivó szememben.
Ruhádat a festő jó szinre festette,
hogy nem feketének, de vörösnek vette:
mert vörös a hajnal és vörös az alkony,
a halál a sebben, az élet az ajkon;
vörös az ég, mikor a madárka lelke
fekete fészekben ébred az életre...

Az udvari költő:

Fekete fészekben...

A király:

Én gyenge madárkám...

A pásztor:

...mint gyerek a bölcsőn, mint hajós a bárkán;
s vörös az ég, mikor juhaimnak szőre
megtérve aranylik a messze mezőre
s fejhajtva a sorban ájtatosan...

Egy képzelt hang:

Mek, mek.

A király (önkénytelen folytatja):

...egy régi zsolozsmát bólintva mekegnek...

A pásztor:

Igenis, királylány, én vagyok a pásztor,
jöttem palotádba kecskéstől-birkástól,
de a birkám szőre csoda-csoda sárga:
én vagyok a pásztor - s te vagy a madárka.
Fekete fészekben, a barna bokorban
látsz ugy-e, vörös fényt -?

A királylány (húnyt szemmel):

Az ég fele pirban...

A pásztor:

A barna bokorban, fekete fészekben
hallasz ugy-e, hangot -?

A királylány:

Soha, soha szebben.

A pásztor:

Én jövök tehozzád, lélekhez a lélek,
ki rég a mezőben helyetted is élek:
hangom az a halk hang, lelkem a vörös fény;
bűvölt palotádba halálos az ösvény,
de ezer halállal szembe vigan szálltam
kincsemet elhozni, mit teneked szántam.

A királylány:

Pásztorfurulyádat vártam is ám régen -

A pásztor:

Pásztorfurulyámat eltörtem a réten.
Eltörtem a réten hitvány furulyámat
s egyedül lelkemmel indultam utánad.
Kifaragtam lelkem mint egy csodaládát
s számodra beloptam az Isten világát
s mint méhe a mézet, rejtettem, a lépben
s hozom amit láttam, hozom amit éltem.

A királylány:

De mit is láthattál a bus legelőkön,
mit is élhettél ott a puszta mezőkön?

A pásztor:

Láttam a szép hajnalt és éltem a reggelt,
mikor a nap, mint egy nagy lusta gyerek kelt
s álmos kerek arcát kidugta pirossan
egy nagy sima selyem paplan alól lassan.
Ezer apró fodra van a nagy paplannak
s hívják a tudatlan népek Balatonnak.

(Ezalatt teljesen sötét lesz és semmit sem látni, csak a királylány fehérségét, aki lassan, öntudatlan kibontakozik a bő sötét ruhákból és fehér köntösben kikönyököl - és mögötte, a bakó felé, határozatlan vörös fényt, mely lassankint távol hajnalpír és felkelő nap látszatát ölti.)

Láttam a nagy a paplant hányódni sok este,
mintha a lefeküdt nap óriás teste
alatta aludná vad, nyugtalan álmát.

(Világosul. A nap felkel a Balaton partján.)

S láttam üvegsimán, mint egy szűzi párnát.

A királylány (felemelkedve; a trón eltűnt):

De mi ez? hol járok? Az apám nem látom!

A pásztor:

Egyedül vagyunk már az egész világon.
Nem vagy te királylány: ma velem vagy pásztor.
Nézd: a juhaimat terelem mint máskor
de a magam nyáját; és a legszebb bárány
a tied lesz egy szép mosoly édes árán.
Hallga, harang! ott ég a toronynak gombja:
mostan az anyókák mennek a templomba.
De a mi templomunk ez a magas égbolt:
eztán a tied lesz, - eddig az enyém volt.
Amoda a ménest hajtják ki a tóra,
a csikósok hajtják hajnali itóra:
kapar a mén lába és a habot hányja -
de itt a mi partunk tiszta kavicsbánya.
Amodább bokros hely őriz üde titkot,
bokrok alól mélán villog a viz itt-ott:
meztelen ott sokszor fürdik a parasztlány,
karmolja a fent sás barna husát aztán.
Még ha tovább nézel, meglátod a nádat,
napos templomodban sipos orgonádat:
este kel itt ének: felzengnek a gémek
s ezer sip a nádszál kezében a szélnek
és az egész tájat betölti e siphang,
s szól a harang: Bim bam: s szól a kolomp:
Kling klang.

Beljebb a vető vet; s a lenyugvó naptól
vörös a kéz, mellyel kebelébe markol:
mintha a szivébe markolna a körme
és a saját vérét szórná ki a földre.
Lásd, édes igy reggel képzelni az estét:
ebben az órában térnek meg a kecskék
a deszkakarámba; - ebben az órában
gyul a tűzhely lángja a messze tanyában
s láthatatlan ott ül a lobogó tűzben,
mint hajdan az égő bokorban, az Isten.
Pásztortűz a parton, hűsíteni hevét,
bemártja a tóba sok lobogó nyelvét,
s hogy eladja pénzért a piacon holnap,
készíti a pásztor havát a turónak.

Minek neki a pénz? Selyem keszkenőre.
Minek a keszkenő? Egy szép szeretőre.
Ha feljön a csillag, bokrok alatt várja:
Isten adja, ő lesz szüret után párja,
mint dupla fa törzse összenőtt a réten,
mint az ikercsillag összerezeg égen.
Látod, ez unalmas, e puszta mezőkön
ezer itt az élet e bús legelőkön -

A királylány:

Az élet...

A pásztor:

Itt sző az élet ezer szála -
és ezer életnek ezer a halála.
Mert ami csak élhet, mind a halálért él:
a bogár, amelyre gondtalanul léptél,
a virág, amelyet szedtél a köténybe,
és amit az ajkad izlelt, a kökényke,
a csillag, amely most elbútt a mennybolton,
a pásztortűz, mely majd este gyul a parton,
a nád, amely, hogyha nem fuj a szél, hallgat,
a szél, amely néha éjeken át jajgat,
mind élet és halál -

A királylány (megfogja a kezét):

Pásztor, kezdek félni...

A pásztor:

Madár, kiröpültél kalitodból élni!

A királylány:

Nem, dehogy is félek, leülök a réten:
virág süt ölemben, nap nyilik az égen.
Ülj le ide mellém, pázsit tetejére:
hadd kötök koszorut dalosom fejére.
Korona lesz ám ez! gyémántja a harmat:
réti király, de szép a te birodalmad.

A pásztor:

S tudod-e hogy én e birodalmat únom?

A királylány:

Únod?

A pásztor:

Igen. És ha szememet lehúnyom,
egy más birodalmat fest lelkem az éjre.

A királylány:

De hisz él itt minden!

A pásztor:

Tűzzel feketére
festem egy még élőbb birodalom álmát
s a jegenye helyett festek bele pálmát,
puszta cserény helyett tornyokat és házat,
s az egészség helyett festek bele lázat:
a szegény helyett, ki vérrel veti földjét
és este fáradtan öleli tört hölgyét,
festek bele népet, mely lelkes a kéjben
s hüsül a hő napban, s hevül a hűs éjben.
Mikor a Balaton síma és töretlen,
mint egy szürke tükör zöldszínű keretben,
vagy ha befagy télen, mondom: De jó volna,
ha ez a tó táncra tükörpalló volna!
S mikor a Balaton nagy tornyokat épit
s kezeit felhányja haragban az égig,
mint bábeli pallér, mondom: De szép lenne,
ha ez a zivatar a szivemben lenne.
Az én muzsikusom a haragvó hullám,
s a világon napnál szebb nekem a villám
s lelkemet a vágyam oda-oda huzza,
ahol a villanytól világos az utca.
Fuss messze, ne nézz rám, te fehér királylány:
beteg az én lelkem, mint mételyes bárány;
kerülj ki, mert tőlem elkapod a vágyat,
s beteg álmok ágya lesz a te bús ágyad.

A királylány:

Dehogy is kerüllek, én betegem, árvám,
dehogy is ér téged egyedül a járvány.
Vagy te egészséges, vagy betegek ketten:
betegedni szivem teveled nem retten.
Megapollak csókkal, ápollak is jókkal,
dalra vigasztallak szerető szép szókkal.
Lásd ma zsibong minden, ma méhraj a lelkem.
Tavasz van: a méhraj kiröpült a kerten
és most tele mézzel: izleld meg a mézét!

(Megcsókolja.)

A pásztor:

Most szép ez az élet, szép a világ!

A papagály hangja (belerikácsol):

Szép, szép!

(A pásztor felkapja kucsmáját és dühösen a hang felé vág. Minden elsötétül.)

A pásztor hangja:

Te ostoba, te csúf, tarka gyalogszárnyas!

(A nagy terem kivilágosul a két sor lámpával. A királylány zavarodottan áll fehér ruhában. A sötét ruha a trónuson látszik. A papagály rúdja mellett a földön hever mozdulatlan.)

A király:

Madaram, mi történt? Jer ide apádhoz!

A királylány (apja elé omlik):

Óh apám, remélek, szeretek és félek.
Apám! meggyógyultam! beteg vagyok! élek!

(Függöny.)

HARMADIK RÉSZ
A VIHAR

(Óriási, masszív, várszerű kőterrasz, nagy sötétszürke kövekből, mely láthatólag nagyon magasan rúg ki közvetlen a Balatonra. A szél zúg: érezni, hogy magasan vagyunk, és az éles levegőt; lenn pedig a mélyben sejteni a nagy vizet s hallani háborgó morajját. Sötét van, de nem az estétől, hanem a közelgő vihartól. A terrasz két részre oszlik; az egyik három oldalon szabadon kiszögellő, oszlopos, párkányos; a másik alkov, óriás nyoszolyával, mely az alkov egész szélességét elfoglalja, függönyökkel, vánkosokkal; függöny, vánkos, nyoszolya mind bíborszínű. Az alkov belsejében egy kis függő mécs ég, veres üveggel. Nehány év mult el. A királylány - most már királynő - éppoly sötétszürke ruhában, mint a kövek, a terraszon áll és a szürke párkányhoz támaszkodva aggodalmasan kitekint a haragos tóra. A szél elkapja hosszú, szürke fátylát, melyet kis aranykorona erősít hajához.)

A királynő (erősen kihajol és felnéz a világítótorony felé):

Ki van a toronyban? Fordítsd meg a tükröt!

(Nagy fénykéve dűl végig a Balaton felett és egy vitorlás bárka aranyos árbocainak hegyét világítja meg, közvetlen a terrasz alatt.)

A férjem! a férjem! édes uram megjött!

(Hallatszik a bárka kikötésének zaja, azután nehéz léptek a kőlépcsőkön, végre egy alig látható ajtón benyit a pásztor, már mint az ifjú király.)

Csakhogy hazajöttél! Ó mennyire féltem!
Minek is indulsz ki ebben a nagy szélben?

Az ifjú király:

Ilyenkor a legszebb táncolni keresztül,
mikor álmából a Balaton kirezdül
s ezer élő fejét egyszerre kidugja
s egyszerre beszél mind, régi dühét zúgja,
hogy fogoly és soha nem juthat az égig.

A királynő:

Mért nem utazhattam veled én is végig?
Ha szép ha a széltől a Balaton ébred,
te az asszonyodtól irigyled a szépet?

Az ifjú király:

Férfi mulatság az, durva mulatság ám!
De a legszebbjére hazajöttem, drágám.
Most gyul ki az égen a mennykövek lángja,
jer ide, leülünk bíbor nyoszolyánkra,
hol a kis mécs színes harangja mögött csüng,
s zug a tó alattunk, s zug a szél fölöttünk,
hallgatom a könnyes szélnek zokogását
s hallgatom a szíved ijedt kopogását.
Hallod a mennydörgés, ez az égi dobszó:
harci szerelmünkhöz lehet-e még jobb szó?
szakadt szalagokkal, mik kékesen égnek,
fonja be az Isten fodrait az égnek.
Felleg alatt szélben és vérszinü ágyban,
mi borus szerelmünk reszkessen a vágyban.
Fürdik a világ künn a vihar vizében:
két betegek együtt lefeküszünk szépen
zivatarban, hősen, remegve és várva
hullunk szerelembe, mint más a halálba.
Roppan az ég, rendül a torony.

A királynő (ideges öleléssel):

Ó félek!
S téged ily időben vitt útra a lélek!

Az ifjú király:

Te bohó asszony, hisz semmi veszély nem volt!

A királynő:

Oly szörnyű sötéten beborult a mennybolt!
és a fagyasztó szél iszonyukat beszélt!
s te gonosz gyönyörrel keresed a veszélyt.

Az ifjú király:

Dehogy, dehogy, édes.

A királynő:

Láttalak a harcban:
keveseddel ezret vágtál ugy-e arcban?
Láttalak, amikor a palota égett;
Isten csodája volt, hogy el nem vitt téged.
Láttalak a légben: ragadt a monoplán
s szirteken és tóban várt a halál duplán.
Szavaid megsebzik a fület és ajkat
s tekinteted olyan szörnyű mikor hallgat.
Homlokodba csapzik hajad, mint egy átok
s e haj alatt néha holt szemeket látok.
Emelgetem titkod, lásd, asszonyi vállal
s félek: nem vagy-e tán jegyes a halállal?
Mi jár az eszedben? Nem birok a gondtól -

Az ifjú király:

Te szegény kis asszony! Lám mit ki nem gondol!
Most akarnék halni? Amikor végtére
felhágtam az élet magas tetejére!
Király vagyok - birom az egész világot,
Az enyém minden kéj, veled együtt - látod?

A királynő:

Te, - ha szerelmese lettél a nagy éjnek
s a halált kivánnád legutolsó kéjnek,
mindent beborító, örökös gyönyörnek:
lásd, gyáva sírással azért nem gyötörlek;
nem állok utadba; nem mondom: Ne tedd meg
nem irigylem tőled a gyönyört: szeretlek!
Csak az egyet kérem: vigy engem magaddal!
Add ki gyönyörödből, mi megillet joggal:
mint ahogy az illik feleségnek, férjnek,
hogy a testük együtt gyúljon ki a kéjnek.
Lásd, dobban a szívem s vad örömben éled,
ha gondolok is rá: meghalni tevéled!
Lelkemben, mely szélre mint régi szobor, zsong,
sohase sejtett kéj előszele borzong.
Ugyis a szerelmünk rokon a halálhoz:
fogd meg a kezemet, ha a nap leáldoz,
s hívj, mint a legények párjukat a bálba,
ne a szerelembe, hanem a halálba!

Az ifjú király:

Te bolond kis szentem! mit nyersz a halálon?
A kéje csak egy perc, aztán jön az álom.
Azután örökre vége van a kéjnek:
jön kéjtelen álma egy ostoba éjnek.
S mint a bibor bűn is beteg unalomnál,
becsesebb a kín is kéjtelen álomnál.
Hát míg lehet élni, addig azért éljünk
és ha a halálban reméljük a kéjünk,
életünket tesszük eleven halállá,
melyre a nagy éj majd csakis akkor száll rá,
mikor átélveztük e hosszu halálban
mindent ami kéjet remélsz a halálban.
Két eleven holtak, lásd itt van a kriptánk,
ezer iszonyú kéj várakozik itt ránk.
Vörös a koporsónk, szürke kövek őrzik,
kripta tetejéről az örök mécs vérzik.
Hallod! a nagy szél zeng künn a temetőben,
Rekviemek zúgnak a magas felhőben.
Feküdj le, ne mozdulj gyönyörű halottam,
halotti ruhádban, viharos sírodban.
Mint aki halottra helyezi gyász csokrát,
mély, gyászos imákkal buzgón borulok rád.
A halálban reszket gyönyörittas csontom,
ruháid aszalját csókolom és bontom.
Minden tagod elhalt, csak a fürtöd él még
s halott homlokomat csiklándja, hogy élnék.
Minden tagod újabb halál a szivemnek
s csirázatos ágya újabb szerelemnek.
Mint síron a holtnak kivirágzik álma,
hajtott ki karodból két eleven pálma,
kebeled halmából rózsa bibor bodra:
külön ének kéne valahány tagodra.

A királynő (visszalöki, hogy szemébe lásson: nagy izgalommal):

Mondd, mondd, mondd, mondd, mikor fogsz újra dalolni?

Az ifjú király (csókkal fogná be a száját):

Édes kis halottam, nem jobb-e így halni?

A királynő:

Nem! nem! mikor nyílik dalra megint ajkad?
Felelj nekem egyszer! mért hogy egyre hallgat?
Messze röpült híre dalod erejének -
s mire szárnya megnőtt, néma lett az ének.
Lásd, az egész világ énekedre éhes
és te - te azóta hallgatag élsz édes.
Hogyan is tudsz halként hallgatagon élni,
mikor annyi bús szív énekedet kéri?

követet küldenek, leveleket írnak,
énekedet sejtik enyhületes írnak.
Nincs nap, hogy ne szóljon a kapusnak kürtje:
de a felvonó hid marad azért függve,
de a te bús ajkad marad azért néma.
Lásd, bizony ez nem szép! s azt gondolom néha,
hogy az ördögtől van - úgy mint a mesében -
a te bűvös hangod, s a szerződésében
kikötötte, hogy csak egyszer szabad szólni.

Az ifjú király:

Lám, ez a kis asszony milyen nagy bohó, ni!

A királynő:

De szólj, mért nem danolsz?

Az ifjú király:

Semmi kedvem sincsen
kivinni világgá lélekbeli kincsem
a profán világba tenni ki cégérré,
dalomat, amelynek ritmusa a véré
s hagyni pelengéren rideg embereknél
dalomat mely tette, hogy te megszerettél.
Azért vagyok néma s ha a dalvágy éget
énekelek édes, - de egyedül néked!

A királynő:

Nem igaz! nem igaz! nekem is csak ritkán
s akaratod ellen adsz ki szived titkán
amikor nem birsz a felbugyogó szókkal
s feleded lezárni ajkadat egy csókkal.
És ha szavad olykor vérbeborul, vérzik,
dalodból a lelked nagyon is kiérzik:
látom az arcodon, hogy a szived döbbent,
ajkadba harapsz, és szemed égve töpreng
mintha szemrehányást tennél énekednek.

Az ifjú király:

Az is csak azért van, mer’ igen szeretlek.
Lelked, amely gyenge, bús asszonyi lélek,
nagyon is vad dallal ijeszteni félek.
Szívedre, mely minden szélre zsongva rezzen,
félek, hogy e bal szók viharát eresszem.
Életedet félek nyugtalan álommá
tenni, sima lelked zúgó Balatonná.
Hiszen úgy is elég barna vihart látsz itt,
képzeleted úgy is a halállal játszik.

A királynő:

Te tanítottál meg a vihart imádni,
te tanítottál meg a halálba látni,
igazi dalosnak zivatar a szája
s az élet ösztöke a halál kaszája.
Hogy is tehetnéd, hogy nekem adni féljed
azt, ami lelkedben a legeslegmélyebb?
Hogyan is fojthatnád szívedbe halottnak
eleven forrását viharos dalodnak?
Mikor aludt lelkem, te felébresztetted,
most már a halálig nem aludhat veszteg
s ha letépted szűzi fátyolát, az éjet,
ne irigyeld tőle viharosabb kéjed.
És ha talán félnék: gyönyör az, így félni.

(Óriási csattanás, gyönyörű nagy villám; a királynő az ablakhoz vonja férjét.)

Ó de csodás szép ez: a viharban élni!
Mondd, ugy-e magasba üt a villám jobban?
De csodás szép, lakni a magas toronyban!
Olyan a mi lelkünk, mint szélben a hullám:
égig akar csapni, a magasba nyulván
hogy a feleutján érje a villámot.

(Kürtszó. A királynő férjéhez símul.)

Ki jön ily viharban?

(Megjelenik a kapus, nagy kulcsokkal.)

Az ifjú király (zordonan):

Künn marad!

A királynő:

Nem szánod?
Ily rémes időben... s tán messze az utja...

Az ifjú király:

Minek jön ilyenkor ide, mikor tudja...

A királynő:

De az én kedvemért - adj legalább szállást!

Az ifjú király:

Jó. Vond le a hidat. Kap vacsorát, hálást.

(A kapus el. Új villámlás. Hallani a vonóhid felvonását, az ifjú király el akarja vonni nejét az ablaktól.)

Jer be a záporból!

A királynő:

Dehogy fogok menni!

Az ifjú király (kifakadva):

Ó, bár soha, soha...

A királynő:

Mi az édes?

Az ifjú király:

Semmi!

A görög követ (belép):

Felség, Görögország hatalmas királya
drága szövetségét üzeni s kínálja
kérve, mivel beteg ifjú felesége,
ha talán felséged dalával...

Az ifjú király:

Elég!

A görög követ:

De...

(Kürtszó.)

A kapus:

A török követség!

A török követség feje:

Beteg fia végett
felséged színéhez ezt a követséget
ím küldi negyedszer a hatalmas szultán:
de ha újra nemet kapna válaszul tán,
üzenetül adja: a türelme bételt
s háborúval fog majd venni elégtételt.

Az ifjú király:

Lakomát majd kaptok s azután...

A királynő (még mindig a párkánynál):

Egy hajó!

(A világítótorony fénykévéje árboccsúcsokra esik.)

A török követ:

Mily istenkísértés!

A görög követ:

Ily időben...

A hajósok hangja:

Hahó!

(Kürtszó; felvonóhíd zaja, s minden bejelentés nélkül belép kíséretével a francia király.)

A francia király:

Ismersz-e király? Én, szép Franciaország
királya jövök ím könyörögni hozzád,
magam jövök íme...

Az ifjú király:

Álmodom-e? Bárkák
követek, királyok mind e vihart várták?

A francia király:

Igenis ó, király, ezt a vihart vártuk,
kapudat kizárva eleget strázsáltuk
de mára reméltük e nagy zivatarban
hogy csak nem lesz lélek a hires magyarban
a szegény vendéget kapuján kizárni.

(Kürtszó.)

Az ifjú király:

Be ne bocsásd, legyen bárki avagy bármi!

A kapus (elmegy és visszajön):

Felség, egy nő!

Az ifjú király:

Egy nő?

A kapus:

Egyedül egészen.

Az ifjú király:

Bocsásd be!

Egy gyönyörű hölgy (belép és a király lábaihoz omlik):

Ó király, egy dal a kérésem.

(A király elfordul.)

Csak egyetlen egy dalt! és azután kérd te
a lelkemet, akár a testemet érte!
Kapum előtt eped a császár, a pápa:
a tied a testem egy dalod díjába'.

(Csönd.)

Ha szerelmem nem kell, fogadd el a kincsem:
aranyos lánc, násfa: a tied lesz minden

(Letépi.)

Régi király hozta még Palesztinából.

(Kibontja nagy szőke haját.)

Itt van a hajam is, ez az aranyzápor.
Ennél becsesebb kincs nincsen a világon
és pótolhatatlan.

(Levágja.)

S lásd, tőbe levágom:
a tiéd! Eladva, milliókat érne!

(Csönd.)

Ha nem kell, szálanként kiszórom a szélbe.

(Kürtszó.)

A török követ:

Minden haja villám lesz, amint kiszórja.

A kapus (jelent):

Király ő felsége, felséged apósa.

Az ifjú király:

Álom ez, álom ez, rettenetes álom.

Egy lakáj (kitár egy nagy szárnyasajtót):

A királynak vendégtermeit kitárom.

Az ifjú király:

Csak viharos estén láthat ilyet lelkünk.

A görög követ (a francia királyhoz):

Felség!

Az egyik török követ (a másikhoz):

Basaságod!

(Átvonulnak a másik terembe.)

Egy francia (távozóban):

Hol az a hölgy?

Másik:

Eltűnt!

(A gyönyörű hölgy valóban nem látható sehol. - Az öreg király fellép. A következő jelenethez a zivatar mintegy zenekíséretet alkot; ahol a királynő vagy az ifjú király beszél, ott tombol, ahol az öreg király, ott elcsöndesedik.)

A királynő:

Apám! ily időben!...

Az öreg király (nagyon ünnepélyesen):

Fiam, hozzád jöttem.
Öreg vagyok. Száz év zúgott le fölöttem.
Fiatal koromban háborúkat jártam,
Öreg napjaimra békességet vártam.
Mint valami pallér, eleget ácsoltam,
békesség szögeit összekovácsoltam.
S amit építettem húsz-huszonöt éve,
mostan temiattad porba legyen téve?
Ujra lovam nyerge legyen derekaljam?
Vén fülemmel ujra harc robaját halljam?
Veszélyben országom s kedveseim élte:
éj- s napon át ujra retteghetek érte.
Törékeny a béke, mint valami nádszál.
Lásd, már a török had a határon átszáll.
Tedd meg, fiam, n e k e m, amit kér a császár:
holtom után úgyis birodalmam rádszáll.

Az ifjú király:

Mondjon apám bármit: ezt tegyed! azt tegyed!
lehetetlenséget - csak ne ezt az egyet!
Birodalmát harcban egymagam elvédem
s fejemet adom rá, hamiben elvétem.
Át tüzön, át vizen, millió halálon
menni hivebb, bátrabb senki se lesz nálam.
Hogy én meg ne tenném, nem gondolhat olyat:
Csak azt ne kívánja, hogy újra daloljak!

A királynő (ragyogó szemekkel):

Mindig a halálba! Mindig a veszélybe!

Az öreg király:

Nem, nem ezért jöttem idáig e szélbe'.
Te hős nevet a harc mezején keresnél:
de mi lenne velünk, hogyha te elesnél?
Látod, a vén fának, a régi toronynak,
kell bizony a támasz nyomorult koromnak.
Engem az Úristen fiúval nem áldott:
fiu helyett fiam te lehetsz csak, látod,
hogy a jövő miatt vén fejem ne zugjon
s ihassam a méhsert véneimmel nyugton
aranyos kancsóból arany italt szíván.

Az ifjú király:

Ó, apám, ha tudná, mi az, amit kíván!

Az öreg király:

Kívánom, amit te magad is kívántál,
mikor a mezőn még a juhokkal bántál:
fel akartad vinni a dalod magasra
hogy az egész világ egyszerre láthassa,
hogy mint csodazápor hulljon a fülekre
s szórhasd ki a kincsed Nyugatra, Keletre.

Az ifjú király:

Most már a világtól undorodom torkig.

Az öreg király:

S mivelünk nem gondolsz? Harcot akarsz holtig?
Engem, ugy-e, nem kár, öljön meg a bánat?
Szegény feleséged csak ríjon utánad?
A birodalomra szakadjon özönvíz?
Csak magadra gondolsz, csak a vak ösztön visz,
amilyen a lepkét a ropogó tüzbe,
viharmadarat künn a viharba űz be;
pedig most nincs szükség halálra, viharra:
szükség van békére, szükség van a dalra.

A királynő (nagy szenvedéllyel):

Nem, nem, apám! nem, nem! azt ne mondja többé:
halálra, viharra szükség van örökké!
Dalol aki harcos; csöndes aki békül:
nem is lehet ének a zivatar nélkül!
Nem hallja zenéjét künn a zivatarnak?
Zivatar a legjobb mestere a dalnak.

A halált nem félem, a vihart nem bánom,
s nem a békét kérem, ha a dalt kívánom,

(Férjéhez):

ne is dalolj értünk, ne is a békének:
magadért dalolj csak, neked kell az ének
nehogy szived békén daltalan elasszon,
a dalba, viharba én küldlek, az asszony!
Nem nézem a népet, beteget és királyt,
sem a hölgyet, aki szerelemmel kínált,
nem nézem magamat, nem nézem apámat.
Jöjjön a háború, a vihar, a bánat:
nem kívánom javát semmi teremtettnek
csak teneked édes, csak az énekednek!

Az ifjú király:

Az az ének méreg és hallani romlás.

A királynő (felsikolt):

Hallgass! Ne beszélj így! A szavad káromlás.

Az öreg király:

A vihar felizgat madaram: láz éget!

(A vejéhez):

Lásd, mennyire szeret a te feleséged.
Odaadna mindent, bárha belehaljon:
gondolod-e néha; érdemled-e vajjon?
Mivel fizeted meg? Csunya hallgatással,
egy kívánságára ezer tagadással.
Látod, fiam, én is teveled jót tettem,
az együgyü pásztort koronámba vettem,
nagy volt a veszélyed, igaz, és a kocka:
a szerencse lova gonosz egy poroszka,
de mi lettél volna, ha nem jön el érted?
Életedet élnéd, ma is, ahol élted.
Ha valami lettél, én tettelek azzá,
és hamit álmodtál, én tettem igazzá.
No tehát vőm uram, most kérem a bérem
énekedért tettem: énekedet kérem.
Ne hozz a fejemre véres öregséget,
ne taszítsd a sírba árva feleséged!

Az ifjú király (keserűen):

Gondja apám semmi se legyen miattam:
igaza van, érzem, dalomat eladtam,
elzárni szivemben semmi jogom sincs már
meg se született még, és idegen kincs már.

Azért, ha a lelkem eltörik is kettő:
jól van! a világnak nem maradok meddő
fájni dalom vérét kiadom: hadd színnák,
a halovány lelkek éledni hadd innák,
mint valami Krisztus, leszek életbánya,
szivemet vájom, mint nádas pelikánja.
Bánom is eztán, ha a világ is rám néz,
ünnepi szobámba belát is a bámész,
hallja meg dalomat a földkerekségen
mindenki, csak egy nem...

A királynő (aggódva, sejtve):

Ki?

Az ifjú király:

A feleségem!

A királynő:

Én?

Az öreg király:

A feleséged? Vőm! fiam!

A királynő:

Én?

Az öreg király:

Mért ez,
ez a...

A királynő (mintegy magában):

Az az asszony!

Az ifjú király:

Mert a dalom mérges!
Amivel áldani jöttem a világot
hasztalan az ének s mindenkinek átok!
Igen, észrevettem, tudom is régóta,
hogy az én ajkamról híg méreg a nóta.
Talán a virágból szíttam a mezőben,
talán a nyálamból, mint a kigyó szőttem:
de mérges a lelkem! és akihez érek
lelkemmel, a lelkét megéri a méreg.
De bánom is! érje: dalolni kívánok:
mérgezni szeretném az egész világot.
Csak egy van a földön, egy szomorú lélek,
akit, úgy kívánnám, ne érjen a méreg;
és (sejti-e, apám, amit én megértem?)

ebben a lélekben már benne a mérgem!
A beteg királylányt dalommal megöltem
és halott testébe leheltem a lelkem:
s most a magam lelkét nem szeretem többé,
a régi királylányt szeretem örökké!

A királynő:

A királylány lelkét...

Az ifjú király:

Láttam ezt a lelket:
betegnek mondtátok, amikor szendergett;
föld nem érdekelte, mert az égben bolygott
s boldogtalan volt, mert nem tudta, hogy boldog.
Láttam sima égnek, mely fényleni virrad,
s amelyben a fénytől nem látszik a csillag -
üresebbnek tetszik, ha derűs, a mennybolt:
betegnek alítám, aki pedig szent volt.
Láttam sima tónak: felületén semmi
csak a szent ég feküdt tükrébe pihenni.
Én ekkor a parton, felrázni világát,
beléjevetettem önző kövem átkát
s íme, a tó őrült habjaira bomla -
Hol van az ég? - Nézzen most a Balatonra!

A királynő:

Nézzen, apám - látta a Balaton százszor:
látta-e ily szépnek, daliásnak másszor?
Csillagokat csapkod ezer-ezer karral,
egekig mer törni dalos diadallal.

Az ifjú király:

S jaj, tudod-e, mért tör karral az egekbe?
Mert a saját egét lenn elveszitette.
Attól a rossz kőtől millió darabbá
mély ege tükrének összetörött habbá.
Ó, e tükör mellett mennyi sokat álltam:
összeilleszteni hiába próbáltam.
Mint aki tükröt tört, sírva soká néztem:
be' gyönyörű lenne töretlen egészben!
De jött a nagy hullám a léleközönnel
s elborított és vitt engem is a könnyel:
ekkor bevetettem könnyemet is habbá
s kavartam a habot még viharosabbá,
hogy azután nyögve álljak meg a szélén.

(Szünet.)

Ó, ha ezer évig mindegyre beszélném,
kibeszélhetném-e amit szivem érzett

s minden szavaidnál hogy mennyire vérzett?
Mondtad: „Te tanítál a vihart imádni,
„te tanítottál meg a halálba látni.”
Mondtad: „Aludt lelkem s te felébresztetted:
„most már a halálig nem aludhat veszteg.”
Mondtad: „Te letépted fátyolát, az éjet,
„most már adj cserébe viharosabb kéjet.”
Minden szavad bennem kalapácsütés lett
kalapácsütéssel a szívembe véslett:
s most sebbel a szívem tele, mint a szikla,
melyre a halottak neve van felírva.

(Szünet. A vihar mintha csöndesülne; csak a zápor verését hallani a tavon.)

Bár maradtál volna szép szűzi szobornak,
bár maradtam volna együgyü pásztornak.
Mikor legelőször a szemembe tüntél
s mint felleg a holdat, te halovány tündér,
félig beborított a fekete párna:
hirtelen szerelmem lett a dalom szárnya,
felszökött a lelkem, mint naphoz a pálma,
s magas ismeretlen volt a merész álma.
De hogy érjen égig, zsinegen, a sólyom?
Most már a szerelem a szivemben ólom.
Nem is akar szállni a magasba, messze:
jobb hogy e kriptába nyomorát temesse.
Minden ami szép volt, szomorodott balra
s nem tudtam a lelkem rávenni a dalra.

Az öreg király:

Fiam, az ifjú szív, ha tele van mézzel,
bajokat magának, hogy legyenek, képzel.
Percnyi betegséget örökös dolognak,
gondol hebehurgyán kicsi bút is soknak.
Hasonlatos ebben Balaton vizéhez,
mely kicsi szellőt is nagy habosan érez.
Fiatalok vagytok, szeretitek egymást:
minden az idővel jóra derül, meglásd.
Mostan értesítem mind a követséget,
hogy dalolni fogsz - mert ez kötelességed. -
Feleséged gyenge, gyenge szegény asszony,
nem kell, hogy izgalmas dalokat hallgasson.
Te dalolj békéért, mint nemzeted őre.
Ifjú vagy: a többit bízzad az időre.

(Elmegy. Hosszú csönd. Az eső künn csöndes. Az ifjú király lehanyatlik a párkány mellett egy nagy karosszékbe. A királynő elébe borul és ölébe hajtja a fejét és sír.)

A királynő:

Te, ha a szerelem a szívedben ólom,
vagy zsineg, amelyet eltéphet a sólyom,
elmegyek! itthagylak! sohase látsz többé:
légy szabad és dalos! légy magad örökké!

Az ifjú király:

Ó, kedves, a lelkem már gyenge madár lett:
Zsinegedet soha nem tépheti már le.

A királynő:

Tudod, mit álmodtam nem régen egy éjjel?
Jártam a sólymommal a mezőkön széllyel.
Egyszerre a sólyom zsinórát feszíti,
lábaival ránt és szárnyát kiteríti
és elkap a földről: s mielőtt gondolnám
fennúszom a légben, röpülve zsinórján.
A zsinór szerelmünk: lásd, te vagy a sólyom:
kapj fel engem édes, nem vagyok én ólom.
Nem akarok többet lehágni a rögre:
ha a nótád mérges, mérgezz meg örökre!
Ha te nem dalolsz már, élhetek-e vajjon?
De ha dalolsz, akkor dalodat meghallom.
Talán álruhában titkon belopózom,
Talán, ha kizársz, az ajtón hallgatózom,
de ne hidd, hogy tőlem dalodat elrejted.

Az ifjú király (izgatottan):

Mily iszonyút kívánsz...

A királynő (hevesen):

Igen!

Az ifjú király:

Azt nem sejted.

A királynő:

A mérgedet, édes, a halálig színi...

Az ifjú király:

Kudarcomat inkább, szégyenemet inni.
Dalaim kudarcát!...

A királynő:

Nem! Soha! Ne mondd ezt!

Az ifjú király:

Lásd, néha a lelkem, mint valami holttest,
nem akar mozdulni.

A királynő:

Ó, te szegény!

Az ifjú király:

Félek,
meghal az én lelkem.

A királynő:

Nem, te örök lélek!
Ahogy te daloltál, ugyan ki dalolhat?

Az ifjú király:

És ha ma daloltam, bírok-e majd holnap?
És azt hiszem olykor, hogy sohase bírtam.

A királynő:

S nem dalod volt a nap, amitől kinyíltam?

Az ifjú király:

Megmondom a titkát édesem a dalnak:
Önmagát hallgatja, aki dalra hallgat.
Mindenik embernek a lelkében dal van
és a saját lelkét hallja minden dalban.
És akinek szép a lelkében az ének,
az hallja a mások énekét is szépnek.

A királynő:

Ó, te szegény férjem! Ne! Erre ne gondolj!

Az ifjú király:

Nem tudok én, látod, dalolni a gondtól.
Ifjunak az első könnyü dal és víg dal,
de ki tudja, mi nem jön a másodikkal?
Visszaeső, kényes rakéta a véré,
nem körmös a szárnya, mint a denevéré.
Jön a szégyen!

A királynő:

Nem! Nem! Soha! Semmiképpen!

Az ifjú király:

Tudod, mért dalolok? Mert k ö t e l e s s é g e m!
És tudod-e mi a kötelesség? Börtön,

börtön, amely fogva tart idegen földön,
falait a foglyok éltükön át túrják
s halnak a homályban; soha ki nem fúrják,
és magas a börtön: de nincsen tetője
s akinek van szárnya, kiszállhat belőle,
föléje repülhet, messze - ha nem gyáva.

A királynő (biztatva):

Madár a te lelked, csodaszép!

Az ifjú király:

Az: páva!
Kötelesség nékem hét lakat a szájra,
mely a fogoly lelket elapadni zárja
s ha kötelességtől ajakam megzendül,
nem az ének tör ki, csak a lakat csendül.

A királynő:

Gyere, szökjünk messze! Ne dalolj, csak nékem!

Az ifjú király:

Maradok, dalolok - mert kötelességem.
Eldalolok mindent, úgy, ahogyan érzem,
beleöntöm a vért, amitől most vérzem.
Hajdan a világot énekeltem ifjan,
amikor még é n n e k a világot hívtam.
Szívvel idegenbe hódítva beszálltam,
ami legszebb volt, legszebbnek találtam:
de a fájdalomnak természete olyan:
megtanított, hogy csak magamat daloljam.

A királynő:

Dalold magadat hát, és ne szeress engem,
csak magadat s a dalt, mesterem és szentem.
Ne szeress, csak csókolj; ne szeress, csak ölelj
akkor legyek én jó, ha felejteni kell.
Hallga! A szél elállt, de a hab még egyre
hull lejteni völgynek, tör hajtani hegyre
s nem tudja feledni ütemét a szélnek.

Az ifjú király (tenyerébe hajtva arcát):

Ó, de szomorú lesz a m á s o d i k é n e k!

(Függöny.)

NEGYEDIK RÉSZ
A MÁSODIK ÉNEK

(Az előbbi felvonásban látott torony alatt, a Balaton partján. Látszik a nagy szürke kövekből épített torony, masszív, nyílt terrászaival, melyek helyenként le vannak függönyözve. A másik oldalon látszik a Balaton. A torony mellett óriási csodálatos művű rácskapu, melyen át egy kertbe látni. A kertben mindenféle egzotikus növények, pálmák, kaktuszok és egy fehér márvány kereszt. Másnap; zivatar utáni hangulat. A másik oldalon a terrászok fölött világító torony, alatta kikötőhely. A kert kapujában áll a kertész sarlóval; a parti réten az első felvonásból ismert öreg csősz, most már újra pásztor, nyájat hajt. A bárányokon színes szalagok és nagyon szép zenéjű csengők. A nyáj messzebb látszik, amint legel.)

A kertész (beszédbe akar elegyedni):

Jól esett ez a kis zivatar!

A csősz:

De jól ám.

A kertész:

Zuhogott a zápor három egész órán.

A csősz:

Friss megin a világ.

A kertész:

Tihanyi toronyba
becsapott a mennykő.

A csősz:

Min' valami bomba.

A kertész (mintegy leereszkedőleg):

Hát ked ujra pásztor?

A csősz:

Abbizén.

A kertész (kegyesen):

A nyája
szép.

A csősz (nagy önérzettel):

Királyi.

A kertész:

És mi az ángáriája?

A csősz:

Minden ami csak kell szememnek és számnak.

A kertész (hitetlenül):

Lám no.

A csősz:

Tejbe-vajba fürdetnek.

A kertész:

No lám no.

A csősz (megoldódott a nyelve):

Mer' ezek nem olyan közönséges kecskék.

A kertész:

Hát mi fenék?

A csősz:

Hát az aranyszőrű kecskék.
Mer' ezek csináltak királyt a pásztorbul.

A kertész (hunyorítva):

És a csőszbül urat.

A csősz (huncut szerénységgel):

Ha nem csöppen, csordul.

A kertész (irígyen):

Nagy róka ked bátya.

A csősz (folytatva):

No megérdemeltem,
Isz' kölyök korába szintég én neveltem,
apja helyett voltam nyavalyásnak apja,
ópiskáltam rá mig kisütött a napja.

A kertész (szükségesnek látja, hogy fölényét éreztesse):

Nagy róka ked bátya! ha deákul tudna
talán még kertésznek-minek is bejutna.

A csősz (megvetőn):

Kertésznek diákul?

A kertész:

Nem látja, hogy tábla
van minden virágon?

A csősz (magában morogva):

Adta kutya svábja

(Ezalatt az egyik magas függönyös terraszról nagy beszélgetés hallatszik.)

Mi ördög az ott fönn?

A kertész (nem hagyja magát zavartatni):

Például ez C a n n a
I n d i c a. *(Meglátja a kertészinast.)* No.

A kertészinas:

Mestram, rést kapott a kanna!

A kertész:

Te bamba, hát minek csapod egyre földhöz?

(A csőszhöz nagy fontoskodva.)

sok itt ma a vendég.

A csősz:

Mért?

A kertész:

Aligha bőjthöz.
Hercegek, királyok!

A csősz:

Tán valami ünnep.

A kertész (a nagy márványkeresztre mutat):

Addig esznek-isznak, amig idegyünnek.

A csősz:

Hova?

A kertész:

A kriptába. Ugyis nyavalyás nép:
nem jött volna köztük ennyi beteg másképp.

A csősz:

Beteg?

A kertész:

A kocsiból ugy vitték a várba.
Alig jár, de eljön mulatni.

A kertészinas (abbahagyja az öntözgetést):

Egy bárka!

(Egy nagyon díszes bárka közeledik.)

A kertész:

Pedig ugyan rég volt mulatás itt.

A hajóslegények (kikötés közben):

Lassan.

A csősz:

Ha a királyok se, ki fene mulasson?

(A bárkából kiszáll a görög császár, azután aranyos hordszéken szerecsen rabszolgák viszik ki a beteg császárnőt lassú léptekkel; rabnők mellette haladva óriási legyezőkkel legyezik. Utánuk fényes kiséret, bizánci öltönyök. A menet előtt szőnyegeket terítenek a kikötőpart márványkockáira. A várból lakájok jönnek, akik sorfalat állnak. A menet megkerüli a várat, hogy a kapuhoz érjen, amely a másik oldalon van; így eltűnik szem elől.)

A kertészinas:

Ki ez?

A kertész (rárivall):

A dógodra!

(A terrasz alatt megnyílik a kis ajtó, amelyen a harmadik felvonás elején az ifjú király felmehetett. Ezen az ajtón kisurran a királynő, fekete ruhában. Utána megjelenik az öreg király. A királynő megfordul, mikor észreveszi, hogy valaki utánajött.)

A királynő:

Édes apám, félek!
Oly rettenetes volt!

Az öreg király:

Mi lányom?

A királynő:

A lélek,
a lélek az arcán! Óh a szívem rémül:
egy halottnak lelke nézett a szemébül.

Az öreg király:

Lányom...

A királynő:

Alig szóllott. Azt mondta: „Ne légy itt!
nem akarom." És én nem is vártam végig,
mint valami őrült rohantam a lépcsőn.

Az öreg király:

Jó, hogy elértelek legalább a végsőn.

A királynő:

Mi lesz atyám, mi lesz? Nem merek felmenni.
Óh mi lesz belőlünk?

Az öreg király:

Semmi! Ugyan! Semmi.
Kicsikém! Te voltál mindig olyan bátor?

A királynő:

Egy amitől félek: a lelki haláltól!

Az öreg király:

Lelki?... De hogy lehet ilyet kieszelni.

A királynő:

Óh apám, ha nem tud többet énekelni!

Az öreg király:

Nem t u d? Nem a k a r tán! Bezzeg akart máskor!

(Elfogja a düh.)

Hiába, kilátszik a paraszt, a pásztor!
Akkor a k a r t díjért, most nem akar ingyen.
Ja, aki paraszttal...

(A királynő elfordul.)

De aranyom!

(A királynő leül egy márványpadra, ölébe hajtva fejét.)

Kincsem!
No hiszen haragszik. - No nem úgy értettem:
tegnap is, hallottad, úgy-e nem sértettem?
Mint drága cicával, szőrmentibe bántam, -
csak azután legyen hálás is irántam,
mert tudja talán, hogy a varázslást értem,
de ha megkisértem, fejére kisértem.

A királynő:

Óh apám, itt olyan közönséges minden;
utálom a kertészt abban a kék ingben,
utálom az írott táblát a virágon
és ezt a sok embert ezen a világon.
Óh miért nem vagyunk e világon ketten:
semmi seb sem érne ebben az életben.
Apám, ha megélek ebből a nagy gondból
sohasem jövök le a magas toronyból.

(Nagy zaj fenn a terrászon. Egy lakáj megjelenik és némán meghajtja magát az öreg király előtt.)

Az öreg király:

Kezdődik az ének.

(Megcsókolja a lányát.)

Járd addig a kertet.

(Elmegy.)

A királynő:

Apám, ez a világ megöli a lelket.

(A terrász egyszerre elcsendesül. A királynő feláll és a falhoz hajtja fejét, mintegy hallgatva. Az ég beborul, felhők gyűlnek, szél jön, a Balaton fodrozódik. A csősz messze van, de egy-egy bárány, kecske a királynőig is elballag.)

A kertész:

Zivatar lesz megint.

A csősz:

Pedig már elég volt.

A kertész:

Tegnap is ily gyorsan beborult az égbolt.
Mi az oka vajjon?

A csősz (tréfál):

A tündelevények.

A kertész:

Hogy ily hamar indul?

A csősz:

Vízi hüvelvények.

A Balaton habjai:

Mi vagyunk, akik soha meg nem állunk,
Mi vagyunk, akik örökké élünk,
Mi vagyunk, akik táncolunk örökké!

(A királynő zokog. Udvarhölgyek jelennek meg.)

Az udvarhölgy:

Felség, zivatar lesz.

A királynő (elfogódva):

Mi hír ott fenn?

Az udvarhölgy:

Ezren
töltik meg a termet.

Másik:

Légy szárnya se rezzen.

Harmadik:

Selyemsuhogás sincs.

Negyedik:

Ha hallgatod innét,
üresnek a termet bizonyára hinnéd.

(Határozatlan zaj hallatszik felülről.)

A Balaton habjai:

Mi vagyunk mindig tiszták,
Mi vagyunk mindig hűsek,
Ezerszínű, fodros ruhában járunk.

A királynő:

Köszönöm. Egyedül maradni kívánok.

Első udvarhölgy:

De...

A királynő:

Köszönöm, semmi.

(Az udvarhölgyek elmennek. A báránykák a királynő felé ballagnak.)

Ti szelíd bárányok
mért nem aranyos most egynek sem a szőre?

(A kiskapu megnyílik és megjelenik az ifjú király, lihegve, mintegy szökve, kipirulva, hajadonfőtt.)

Az ifjú király:

A szégyen... a szégyen... én tudtam előre!

A királynő (megfogja a kezét és a parton egy csónak felé vonja):

Jere, menjünk messze együtt! Zivatarban!
Láttak idejönni?

Az ifjú király:

Nem... olyan... zavar van.
Óh ha láttad volna a dalom kudarcát.
A legostobább is rángatta az arcát.
Sohse... szégyen! ilyen!... kötelesség... ördög!...
Hét lakat a számon iszonyúan zörgött.
A lelkemen zörgött... csönd is volt... tömeg volt!
Ne éreztem semmit. Óh a lelkem megholt!

Balaton habjai:

Aki hozzánk jön, jó helyre jött,
Mert mi a testét szépen elringatjuk,
Lelkét csöndesen Istenbe zugatjuk.

A királynő:

Jere, szökjünk együtt tetején a tónak,
Zivatarban, messze! Lásd, készen a csónak.
Hol nem lakik ember, egy puszta szigetben
Oda megyünk élni boldogan és ketten.

A Balaton habjai:

Dalát dalunkba vesszük,
Karját karunkba öltjük,
Mint szerelmesek összedörgölődzünk.

Az ifjú király:

Ha a dalom meghalt, nem élet az élet.

A királynő:

Vagy meghalok együtt a viharban véled,
s akkor a halál lesz legszebb dalod, édes.

Az ifjú király:

Óh igen, a halál még hátra van.

A királynő:

S szép lesz!

Az ifjú király:

Óh, igen, a halál kincse a szegénynek,
Tartva a végsőre.

A királynő:

Az utolsó ének!

Az ifjú király:

A halál a szent hegy, az a magas csúcsu,
Melyre merész éltem vezetett.

A királynő:

A búcsu
csókja, amely égőbb, mint mind, amit kaptál,
Az alkonyi fény, mely aranyabb a napnál.

(Nagyon sötét van a fellegektől és a hab zúg. A csősz és a kertész már nem látszik, de a parton mintegy izgatottan szaladgálnak a fehér juhok.)

Pásztor, kit a trónig ragadt fel a szárnyad,
Végigéltél mindent: életet és álmot,
Dalt és dicsőséget, szerelmet és szégyent.

Az ifjú király:

És most a halálra mondom ki a l é g y e n t.
A halált is élni kell.

(Csudálatos sötét van. A terrasz ablakai kivilágosodnak mögöttük nagy mozgás, járás-kelés.)

A királynő (sürgetve):

Nosza, hát légyen!

Az ifjú király (az ablakokra pillant):

Óh, az a nagy csönd ott! A szégyen! a szégyen!
Az az érzés, mikor nem mozdul a lelkünk!

(Belép a csónakba.)

Nosza, légyen!

Az öreg király (megjelenik a kis kapunál):

Lányom!

Egy hang (az emeletről kihajolnak az ablakon fáklyával):

Hol a király?

Más hang:

Eltűnt!

Egy művész hangja:

Kimerült egészen.

A stréber művész hangja:

Tán beteg.

Másik művész:

A végzet!

A szociológ hangja:

Nem a királyoknak való a művészet.

Más hang:

Hogy zúg a tó!

Az öreg király:

Lányom!

Negyedik hang:

Vihar jön az éjre.

Az ifjú király:

Vigy Balaton habja a halál hegyére!
Oda szállunk, édes - nem féltelek immár -
Hogy velem a hegynek kútjaiból innál.
Nem akarlak többé kímélni gyötörve
Keltettem: eloltom a szomjad örökre.

(Eloldja a csónakot.)

Hála, - kötelesség, - lakatok és láncok,
De a mi ladikunk szabadon jár táncot.
Hogyan is lehetnék valakinek hálás?
Nem enyém volt a kincs, s a kincshajigálás?
Kötelesség, hála, - most igazán látom
Maga van a dalos az egész világon.
Életemen köd volt, - ez a köd most gyérül,
Lásd tág a kilátás a halál hegyérül.

(A kerteket fáklyákkal járják át.)

Hang:

Felség!

Az öreg király:

A leányom.

Hang:

Nincs.

Másik:

Nincsen a kertben.

Az ifjú király:

Most igazán látom, nem halt meg a lelkem,
Csak nagyon éreztem, csak nagyon is sírtam
és a zokogástól dalolni nem bírtam.
Nem hagy a könny látni, nem hagy a gond szólni.
Óh mért is akartam magamat dalolni?
Nyelvem a dal súlyát emelni se bírta
Mint néma a bárány az előtt, ki nyírja.

Az öreg király:

Világíts a tóra toronybeli lánggal!

Az ifjú király:

Dalos ne törődjön az egész világgal,
Sohase gondoljon amíg él egyébre
Csupán csak a dalra, csupán csak a szépre.

(A világító torony kigyúl és a fénykéve némi keresgetés után a csónakra esik, ahol az ifjú király és a királynő összeölelkezve láthatók.)

Az öreg király:

Utánuk! Utánuk! A lányom! a lányom!

(Nagy hullám jön, amely a csónakot eltakarja szem elől, s az nem is lesz látható többé.)

Valaki a parton:

Iszonyú!

Másik (aki nem jól látott):

Mi történt?

Az öreg király:

Utánuk!

(Néhányan beugranak a görög császár fényes bárkájába és eloldják.)

Egy hajós (beugrik a bárkába):

Utánam!

Az öreg király:

Óh átok a habra, mely sírba temette,
És átok a dalra, mely elveszítette.

(Óriási villámlás a torony felett.)

Csapjon be a villám a magas toronyba,
Rohanjon a rossz nyáj a rossz Balatonba!

(A nyáj nagy csilingeléssel szanaszét berohan a vízbe.)

Hányja ki a körmét a Balaton szerte
S sohase nyughasson rossz pásztora lelke,
Mint juhai körme, váljon dala kővé,
Maga meg szavában örökös élővé.
Legyen szava visszhang fenn a magas bércen,
melyet a kíváncsi kényére idézzen.
Hányja a hab testét, ne aludjon nyugton,
Lelke pedig minden zivatarban zúgjon.
Én, én, Meseország királya kívánom,
Bűnhödjön örökké!

(Zokogva.)

A lányom! a lányom!

(Függöny.)

ÍRÁS ÉS OLVASÁS

ELŐSZÓ AZ »IRODALMI PROBLÉMÁK« ELSŐ KIADÁSÁHOZ

1917.

E kötet a magyar irodalomról írt tanulmányaimat tartalmazza. E tanulmányok problémák és nem deskripciók: irodalmunknak inkább kérdéseit tárgyalják, mint jelenségeit. A magyar irodalom világirodalmi helyzete: legnagyobb alakjainak értéke s viszonya; az irodalmi miliő lankadtságának hatása az írói egyéniségre; a műfordítás szerepe és jelentősége az irodalomban; az irodalmi nevelés, mint minden szellemi nevelés és műveltség központja; s végül az irodalmi forradalom és succrescentia kérdései kerülnek fel bennük.

Az első cikk másfél éve készült: eredeti alakjában a *Műveltség Könyvtárának Világirodalom* című kötete számára. (1915.) Itt némi változtatásokkal s rövidítve adom. A többiek egy része a *Nyugatnak* írott könyvbírálat (kettejük *Két kritika* címen a *Nyugat-könyvtárban* is megjelent). Most ezekből is kihagyom a szorosabban aktuális helyeket. Az *Irodalmi Nevelés* eredetileg iskolai program-értekezés; egyebekről l. a kötet végén levő jegyzetet.

A cikkek némelyike első megjelenésekor bizonyos ellenkezést keltett: egy jeles bíráló a paradox látszatát vetette szemükre. Azt hiszem, e kötet fényében kitűnik, hogy ez valóban csak látszat: gondolataim lényege távol áll a paradoxontól.

Matthew Arnold szerint a kritikus első kötelessége az alázatosság. E tanulmányok nem akarnak maguk is irodalom lenni: csak gondolatok az irodalomról.

Babits Mihály.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

1924.

Azóta megint hét év telt el, s ha véleményeim nem is változtak, a hangsúly, mellyel elmondanám, ma sokban más volna. A világirodalmi helyzet más lett tán azóta: az irodalom halottjaira mind sűrűsödő árnyat vetett az eleven irodalom felnőtt fálánksza: az új generáció is itt van már, s talán egy új korszak, már akármilyen is. De ez a fejlődés még sokkal kialakulatlanabb, hogysem irodalmunk régi és lényegi problémáit, melyekkel e könyv foglalkozik, új, éles példákkal világíthatná. Ezért könyvemet ez új kiadásban is változatlan hagytam: csupán a függelékhez csatoltam egy új, apró jegyzetet.

Az első kiadást Schöpflin Aladárnak ajánlottam, hadd írjam itt le újra az ő nevét, régi barátsággal.

Babits Mihály.

ELŐSZÓ A JELEN KÖTETHEZ

1938.

Az *Irodalmi Problémák* anyagát kiegészítettem néhány írói arcképpel, s elvi és polemikus cikkel. Igy ez a kötet magában foglalja legjavát mindannak, amit magyar irodalomról, s egyáltalán irodalmi kérdésekről - az *Európai Irodalom Történetén* kívül - eddig írtam. Csupán azokat a dolgozatokat hagytam ki, melyekben az irodalmi téma csak ürügy vagy illusztráció valamely világnézeti probléma megvilágítására; ezek az *Ezüstkor* c. kötetben találták természetes helyüket (pl. *A mai Vörösmarty*). Az elrendezésben eltértem az első kiadások sorrendjétől, és az időrendet állítottam vissza.

IRODALMI NEVELÉS

Egy tantárgy filozófiája tanulók számára.
1910.

(Fogarasi diákjaimnak, az Értesítőbe.)

Sokat beszélnek az irodalmi nevelésről és sokszor ellenséges hangokon. E tanulmány célja megmutatni, miért lett az irodalmi nevelés s miért marad az emberi szellem minden nevelésének tengelye.

A stilisztikáról és retorikáról lesz szó: arról a két stúdiumról, melyet a klasszikus ókor egynek tekintett és egy néven retorikának nevezett. Egy stúdium ez most is, csakhogy két oldala van: gondolataink összegyűjtése és kifejezése. Egy oldalról gondolkodni, más oldalról beszélni tanít, a szó legtágabb értelmében. Az olvasás is gondolkodás s az írás is beszéd.

Gondolkodni és beszélni: nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. Nem tanítunk mesterséget és nem képesítünk semmi mesterségre. Nem tanítunk ismereteket vagy a feledésnek. Nem tanítunk tudományt: a tudomány nem 10-18 éves gyermekeknek való. Aki tudományt akar tanulni, annak már nagyon jól kell gondolkodni tudnia. Művészetet sem tanítunk: azt nem lehet tanulni. Gondolkodni és beszélni tanítunk.

S ha ily szempontból nézzük a dolgot, akkor megértjük, miért volt a művelt ókor szellemi nevelésének egyetlen és főtárgya a retorika s be fogjuk látni, hogy ami a lényeget illeti, manapság sincs ez másképp. Egész iskolád retorikai s minden tantárgy igazában csak retorika ma is. Minden nyelvtan és minden irodalom gondolkodni tanít és beszélni. A nagy írók művei stilisztikai és retorikai példatárak s az idegen nyelvekből még jobban megérted a gondolkodás és kifejezés bonyolult masináját, mint a magadéból, melyet már megszoktál. A számtan levezetéseivel, a retorika egy része: a dedukciók tana. A természetrajz megfigyelésre, a fizika az induktív következtetésre tanít meg. Ha felelsz tanárod váratlan kérdésére, gondolkodni tanulsz; ha összefoglalod, amit tanultál, beszélni.

Gondolkodni és beszélni: voltakép egy. Gondolkodás nem képzelhető beszéd nélkül és megfordítva. Az állat sem beszél, sem gondolkodik. *Logos*: ez a görög szó észt jelent és szavat s ész és szó nem különböző dolgok. »A gondolat hangtalan beszéd, a szó a megtestesült gondolat« - mondja egy híres nyelvtudós.[1] Ezért a retorika, amely gondolkodni s a stilisztika, amely beszélni tanít, voltakép egy tudomány; külön nem lehetnek. Elválhatatlanok, mint a test és lélek; a gondolat a lélek, a kifejezés a test. Mikor olvasmányod eszme-sorrendjét átgondolod, pontokra szeded, mikor a *Toldi* szerkezetéről, részeiről beszélsz: retorikát tanulsz. Mikor Kölcsey vagy Eötvös egy szép körmondatát elemzed: stilisztikával foglalkozol. Minden magyar dolgozat retorikai és stilisztikai feladat elé állít egyszerre. Minden tárgy, minden óra együtt hozza meg áldozatát stilisztikának és retorikának.

Beszélni és gondolkodni tehát egyszerre tanulsz és folyton és lassan. De amihez egész iskolai pályádon állandó gyakorlással szoktatnak, annak lassankint némileg tudatossá is kell válnia benned. Olvasmányaid segítenek ehhez. Mondjuk például apró meséket olvastál, iskolakönyved szemelvényeit régi magyar meseírókból. Tárgyra, felfogásra, terjedelemre nem sok különbség volt köztük: ugyanazt a modort, az ú. n. aesopusi modort utánozták mind. De különböző íróktól voltak, sőt különböző korban élt íróktól. S íme: mingyárt meglepett, mily más hatású minden új író műve. Észrevetted, hogy a hatás különbségét a kifejezés módjának

[1] Müller Miksa Felolvasásaiban.

különbsége okozza: a *stílus* változik. Egy korból való íróknál is változik: Heltai hosszadalmasan, kedélyesen meséli el, amit Pesti röviden, szárazon. De a kifejezésmód nemcsak írásban, hanem beszédben is más-más. Magad megfigyelhetted, mennyire különbözik ismerőseid beszédje egymástól. Az elbeszélések, színdarabok írói feltüntetik ezt a különbséget hőseik beszédében. Ugy-e, másként beszél az öreg Bence, mint a fiatal Toldi? *Mátyás deák* utolsó jelenetében a király is, meg a kántor is ünnepiesen akarnak beszélni: mily különbözőképen sikerül!

Mért beszélnek az emberek ily sokféle módon? Mert sokféle módon gondolkodnak. Ha a latin valamit másként fejez ki, mint a magyar, azért van, mert a régi római másként gondolta, mint a mai magyar. A latin *valakit* fut, a magyar *valakitől*. A régi magyar evett az étel*ben*; a mai étel*ből* eszik. Nem a szó más, hanem a gondolat. Ami áll a népekre és korokra, az áll az egyes emberekre is. Igaza van Buffonnak: a stílus maga az ember; hű tükre az ember gondolkodásának, erényeiben és gyengeségeiben egyaránt.

Először elárulja a gondolkodás gazdagságát vagy szegénységét. A nyelvkincs egyúttal gondolatkincs. Akinek több szava van, több ismerete van. Sőt, mivel a rokonértelmű szavak sohasem egyértelműek, akinek több szava van egy dologra, több gondolata is van róla. Mikor a rokonértelmű szavakat gyüjtöd, képzeteidet sokasítod, szellemedet, lelked világát népesíted. Igy van a szólamokkal is. A szólam átöröklött, megcsontosodott gondolatkapcsolás, azaz - ahogy tetszik szókapcsolás. Kőépítőszekrényedben vannak kockák is: kockákból is kirakhatsz oszlopokat, falakat: de mekkora könnyebbség, hogy oszlopaid is vannak! Lelked építőszekrényében kockák a szavak, oszlopok a szólamok. Mennél több oszlopod van, annál gazdagabb vagy, annál könnyebb lesz mondataidat megépítened. Sőt gondolkodnod könnyebb lesz, hajlékonyabb és gazdagabb lesz elméd. Ez a gazdagságod folyton gyarapodik s a számtanórán ép úgy, mint a történelmi órán szólamokat tanulsz, melyek képessé tesznek számtani vagy történeti dolgokról gondolkodni. De mást is jelentenek neked a szólamok, mint könnyebbséget és eszközöket: másképpen is kincset jelentenek, kincses örökséget. Apáidtól örökölted őket, apáid gondolkodásmódját örökölted velük. Örököse vagy őseid szellemi kincseinek és rajtad a sor megőrizni őket. Ne add el idegenért, idegen szólamokért, melyek idegen gondolkodás tükrei. Ismerd meg ugyan az idegen gondolkodását is, tanulj idegen nyelveket és a magadét is jobban fogod érteni. Semmit sem lehet igazán ismerni önmagában, csak mással összehasonlítva. Legkevésbé a gondolatot, mely oly finom, oly nehezen megfogható. A görög, a világ leggondolkozóbb népe, nem tudott úgy gondolkodni, mint a mai népek, mert csak egy nyelvet ismert. Ismerj meg tehát idegen nyelvet is, hogy jobban gondolkodhass a magadén. De csak a magadén gondolkodjál, ha azt nem akarod, hogy gondolkodásod roskatag legyen, mint a felemás kövekből épített ház. A saját köveidet gyüjtsd, a magad bányáiból: e bányák nemzeted nagy költőinek művei. Elsősorban annak, aki leggazdagabb szóban és gondolatban, aki legjobban tudott magyarul. A *Toldi*ból többet tanultál magyarul és magyarul gondolkodni, mint talán minden más könyvedből együttvéve. Most azt hiszed, hogy nagyon ismered és nagyon szereted: olvasd mégegyszer és látni fogod, hogy nem ismerted és nem szeretted eléggé. Olvasd addig, míg minden kifejezése, minden szava lelkednek egy részévé válik, kitörölhetetlen, elveszthetetlen kincseddé. Stílusod gazdagodik, a stílus gazdagsága a gondolat gazdagsága.

S *másodszor*: a stílus helyessége a gondolat helyessége. A stílus elárulja a gondolat egészségét vagy betegségét. A stílus testhezálló ruhája a gondolatnak s a test semmi fogyatkozását sem takarhatja el. Minden rossz mondat törött ablak, melyen át egy rossz gondolatra látni. Görbe hüvelyben nincs egyenes kard. A stílushibák gyüjteménye: nyomorék gondolatok kórháza. A főmondattalan mondat olyan, mint a láb nélküli ember. Egy felemás mondatszerkezet olyan, mint egy kificamodott tag. E kórháznak megvannak a maga félrebeszélő őrültjei s

eszméletlenei: az érthetetlenségek, gallimathiások. A stílus él mint maga a gondolat: vágd meg és vérzik.[2] S a stílus épségét észrevenni

mint a jó egészség
Szelíd hatású titkos működését
Könnyebb, mikor *nincs*, mint akkor, ha van.[3]

Oratio sicut corpus hominis ea demum pulchra est mondja Tacitus is, - *in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus et bonus sanguis implet membra.*[4] A mesterségesen, erőltetve csinált mondatban mindig meglátszanak az erek és a csontok. A stiliszta szerény, mint Mikes. Ne akarjunk többet mondani, mint amennyit gondoltunk, mert mondatunk beteg lesz. Minden gondolatunkat külön mondatban fejezzük ki: az összenőtt ikrek ritkán egészségesek. Ne mondj semmit kétszer: a pleonazmus gondolathiányt árul el; ami haszontalan, az káros. Némely mondat olyan, mint a túlságos kövérségben szenvedő ember: alig bírja önnön felesleges zsírját. Az ép gondolat egyenesen megy célja felé s nem tántorog, mint a részeg ember. Ha stílust tanulunk, gondolkodásunkat fegyelmezzük: a stílus gondolkodásunk fegyelmezettségének fokát árulja el.

S *harmadszor* elárulja gondolkodásunk elevenségét is. Aluszékony embernek a stílusa is aluszékony. Mi teszi a szellem elevenségét? A gondolatok könnyed és szabad társulása. Szellemes ember, kinél olyan képzetek társulnak, egymással idézik fel egymást, melyek másnál külön, idegen maradnak, melyek közt más nem lát összefüggést. Minden hasonlítás, minden ellentét, minden átvitel az eszmetársítás mozgékonyságának a jele. A megszokott metaforák, melyeket minduntalan használsz: őseid gondolkodásának élénkségét bizonyítják. Szellemes népnek szellemes a nyelve, szellemes embernek szellemes a stílusa. Az ilyen stílus a lélek eleven mozgásának eredménye, a hallgató vagy olvasó lelkét is eleven mozgásba hozza. S a lélek ily mozgása a legnemesebb élvezet. Az egészséges lélek, épúgy, mint az egészséges test, mozogni kíván: futni, dolgozni, látni. Egy kiváló költőt vagy írót olvasva, lelked a költő lelkével együtt fut, lát és dolgozik. Ujjongva fut hegyeken, mezőkön és változatos messze tájakat lát. De csak akkor, ha követni tudod a költőt, elképzeled metaforáit, megérted célzásait: máskülönben olyan vagy, mint a vak ember a legszebb vidékeken. Stilisztikailag műveletlen embernek a legszebb könyvek mintha idegen nyelven volnának írva. Kevéssel ezelőtt még a legszebb Berzsenyi-vers számodra holt kincs volt. Ha kezedbe kaptad volna, tán nem is átallod kinyilvánítani, hogy ez valami nagyon unalmas dolog lehet. Stilisztikai elemzést kellett végezned, stilisztikát kellett tanulnod, hogy megértsd (ha egyáltalán meg tudod érteni: nem mindenki tudja), mi a szép az ilyen sorokban, mint ez, a virtusról:

Talpa alá szegi a chimaerát:

vagy a megelégedett emberről:

Izzadásának gyönyörű gyümölcsét
Éli örömmel.

Vajjon mi okozza a költői tömörség sajátságos hatását a lélekre? Érezzük, hogy a költőnek *sokat* kellett *egyszerre* éreznie és gondolnia, hogy ilyen sokat tudjon egyszerre kifejezni; és mi is sokat érzünk és gondolunk *egyszerre*, mikor olvassuk. Ez azt az érzést adja nekünk, mintha a mi lelkünk is sokkal hatalmasabb és erősebb lenne: mert ennyi mindent tud érezni és

---

[2] *Cut these words and they would bleed; they are vascular und alive.* Emerson.

[3] Arany: Vojtina levelei.

[4] A beszéd is, mint az emberi test, akkor szép, ha nem tűnnek ki erei, nem lehet megolvasni csontjait; hanem nyugodt, jó vér kering a tagokban. *Taciti dialogus de oratoribus.*

gondolni egyszerre! Aki ezt nem érzi, művelt emberek közt olyan, mint a vak a látók közt: mintha egy érzéke hiányoznék. Pedig aki nem érti, nem érezheti. A költők gyakran nehezek, mint Berzsenyi volt neked; de minden nehézség új szépség, új édes munkát adván a léleknek. Ilyen szempontból mondhatni: aki stilisztikát sohasem tanult, az élet legszebb élvezeteinek egyikétől örökre meg van fosztva, mint a süket a zenétől. Természetesen ezt az élvezőképességet nem itt, az iskolában, egy év alatt, sajátítod el. A csírái kell hogy lelkedben legyenek: minden egészséges lélekben meg is vannak. E csírák fejlesztését első jó olvasmányaid már régen megkezdték: irodalmi és poétikai tanulmányaid egyenesen folytatni fogják: de voltaképpen sohasem szünetel az, sem gimnáziumi éveid alatt, sem azután.

Ime stilisztikád három fő része a nyelvkincsről és a stílus tulajdonságairól: a szabatosságról és az elevenségről, amiben a többi mind benne van. Az első rész képzeteidet s szavaidat gyarapítja, a második azokat használni, a harmadik a nagy írók képzeletvilágát megérteni tanít. Az első két rész ismeretére mindennap szükséged lehet; a harmadiknak ismerete mindennap élvezetedre szolgálhat. Az egészből pedig megérted, hogy a stílus épúgy, mint anyja és testvére, a gondolat, élő dolog; sejteni kezded különbségeit nemzetenként (mennyire különböznek Ovidius versei Arany Jánoséitól: az idegen versforma, sőt az idegen nyelv hangulata a magyarétól) - és egyénenként; - s fejlődését koronként: legjobb bevezetés az irodalomtörténet tanulmányához, melyhez később fogsz hozzáfogni rendszeresen. A stilisztika vezetett rá, hogy mennyire érdekes és szükséges e tanulmány: mert itt láttad azt, hogy mennyire nem mindegy, hogy valamit mikor írtak? ki írta? és hol? De még egy különbséget észrevettél a stílusban: észrevetted, hogy valamint minden tudománynak megvan a maga stílusa, úgy megvan minden irodalmi fajnak is, és hogy egészen más stílusban írnak aesopusi mesét, mint leírást vagy jellemrajzot. A műfajok e stílusbeli különbségének fejlődését is - mint fakadtnak azok valamely nemzetnek vagy kornak képzetvilágából - az irodalomtörténet fogja megértetni veled; de e különbségek voltaképpen sokkal tágabb értelműek s hasonlóikra találhatunk az emberi szellem alkotásainak minden körében. Különböző korok és különböző népek képzetvilága minden téren különböző módon jut kifejezésre: építészetben, festészetben csakúgy, mint az irodalomban; s e különböző módokat az építészetben és festészetben is stílusoknak nevezik. E művészeti stílusok majdani megértéséhez is - ami nélkül nem lehetsz igazán művelt ember - itt kaptad tehát az első alapot.

Mindezek a dolgok a stilisztikát alapvető tanulmányává teszik a művészetnek - de elsősorban alapvető tanulmánya marad a stilisztika az életnek. Az ember gondolkodó és beszélő lény és egész élete gondolkodásból és beszédből áll és mindig jobban csak abból. Az ember szavakkal gondolkodik és szavakkal cselekszik. A művelt ember gondolatokkal küzd, szavakkal csatázik. A leghatalmasabb fegyver a gondolat és a szó. A történelem: gondolatok csatái s gyakran szavak győzelmei. A szabadságharc előtt Széchenyi gondolatai harcoltak s Kossuth szavai győztek. Az egyes ember élete: gondolatainak fejlődése és szavainak hatása. A természet az oroszlánnak karmát, az elefántnak agyarát, az egyszarvúnak szarvát, a méhnek fulánkját adta: az embernek gondolatát és szavát. Élesítsd e fegyvereidet, hogy megállhass az élet harcában: mert az élet harc, s az «erős megállja».

Ime: a stílus olyan eszköz, melyet nem nélkülözhetsz egy egyszerű levél megírásánál, egyszerű történet elbeszélésénél, egy egyszerű kérdés megvitatásánál sem, sem akkor, ha akaratodat érvényesíteni s valakit valamire rábírni akarsz. A levél maga is mindegyik lehet: elbeszélés, rábeszélés: mint könyved nevezi. De egy levél még egyszerű feladat elé állít: gondolataid készen állnak hozzá; s ha egyszerűen és érthetően leírod őket: jól végezted dolgodat. Mikes is csak így tett; igaz, hogy az ő egyszerűségében kedvesség és szellem van: te megelégedhetsz az értelmességgel. De már a többi retorikai olvasmányaid bonyolultabb gondolatok közé visznek: pedig csak ezekből nyersz igazi fogalmat a gondolat és szó szerepéről az életben. Mert itt már tökéletesen a megtörtént életben vagy; nem a *Toldi* kedves,

költött világában; nem mesét olvasol. Komoly, magas, nehéz dolgokat hallasz, amilyenekkel a nagyok foglalkoznak, nem mulatságból, hanem kötelességből; érezned kell, hogy nagy diák vagy és az élet felé közeledsz. Érezned kell, hogy majdan neked is az lesz a gondod, a megtörtént dolgok, a létezők és a megtörténendők: *történet, tudomány, politika*.

Történet: mert a nemzet, amelynek nem volna történelme, olyan lenne, mint a gyermek, aki ma nem tudja, mi történt vele tegnap. Létének nagyobb részét: multját vesztené az ily nemzet, nem volna egy nemzet többé s minden emberöltővel kihalna, mint az egynapos pillangó. Az emberi öntudat alapja az emlékezet: a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezet. Testemben egy parány sincs abból az anyagból, amiből hét évvel előbb voltam: de ugyanaz vagyok, mert emlékezem. Épígy: ma senki sem él azokból, akik 200 éve éltek e hazában: de ugyanaz a nép vagyunk, mert emlékezünk. A jelent csak a multból lehet megérteni: a jövőt csak a mult alapjára felépíteni. E multat mint alapot meg kell ismerned, és megismered a történelemórán, a latin-órán s másutt. De a retorika-órán magát a mult megőrzésének a módját ismered meg s a történetíró műhelyébe tekintesz bele. Mikor műveit elemzed, látni fogod: honnan vette adatait? hogy győződött meg igazságukról? hogy válogatta ki? hogy rendezte el? Az első és második, a kutatás és bírálat módszereinek megismerése, oly módon fejleszti feltaláló- és ítélőképességedet, hogy az élet majd minden mozzanatában hasznát veheted. Megtanulod tisztelni a régi kor maradványait, belátván, hogy csak az értő számára nem néma kövek. A mult ismeretének lehető forrásait époly szükséges ismerned, mint a történelmi hazugságok eredetét. Kezdetleges ember mindent elhisz, intelligens mindent megbírál. Tanuld megkülönböztetni a hihetőt a hitetlentől. De a kiválogatás és elrendezés tanulmánya épolyan szükséges. Mindent nem lehet és nem érdemes megjegyezni. Meg kell találnod az eseményekben a fontosat: s a fontos az *ok*. Annál jelentősebb egy esemény, mennél több más eseményt hozott létre. Oly esemény, amely magában áll: mintha nem is történt volna. Az elrendezés is okok szerint történik. S az események okait kutatni annyi, mint az élet gépezetét tanulmányozni. Az élet fogaskerekeit és erőátvivő szíjait. Ez a legnehezebb és legnagyszerűbb tanulmány, de te ezt nem tanulod: ezt a történetíró tanulja. Te azonban, mikor fiatal elméd követi a történetíró elméjét e bonyolult utakon, kétségkívül sokat haladsz ahhoz, hogy a történet és élet eseményeit majdan helyesen felfogni s a magad kis körében (egykor talán nagyobb körben is) helyesen előadni képes légy. Felfogás és előadás - gondolkodás és beszéd - tulajdonképpeni retorikai célok; de más, történeti ismereteket is nyersz e szemelvények olvasásával. Lehet: a feledés számára; de azért nem felesleges dolog a történet egy-egy fejezetét egyszer-egyszer így részleteiben is megismerned, amint a történet-órán sohasem kaphatod. Mennél közelebbről nézed a történelmet, annál inkább fog hasonlítani az élethez. S mikor - e történeti olvasmányaiddal egyidejűleg - otthon a *Zord Időket* vagy akár az *Új Földesurat* olvastad, észrevetted, hogy a költő még inkább életszínt akar adni a multnak, azáltal, hogy még közelebbről nézi s képzeletéből oly részletekkel egészíti ki, melyeket a történet fönn nem tarthat. S a történetíró eléd tárván az emberi tettek belső rugóit, emberismeretedet is fejleszti. Igy lesz a történet az élet mestere. Azonkívül egyazon eseményt - például a nándorfehérvári ütközetet - különböző írók előadásában olvasva, ismét tanulmányozhattad a különbséget felfogásban, stílusban. A krónikás gyermeteg előadása tanítja csak igazán megbecsülnöd az oknyomozó történetíró érett, mély felfogását. S a nagy történetírók művészete - mert a megtörtént dolgok visszaképzelése nem kisebb művészetet kíván, mint a megtörténhetőké - nem kisebb élvezetet szerezhet, mint a nagy költőké. *Est enim historia proxima poetis et scribitur ad narrandum, non ad probandum.*[5] De tudományt és politikát *ad probandum* írnak.

Tudomány: az emberi gondolatoknak egy másik világa, amelybe retorikád úgynevezett *értekezései* vezetnek be. Ha a történet tárgya a mult, a tudományé az örök jelen, a természet örök

[5] Quintilianus, a nagy retorikai író mondja.

törvényei. A természethez tartozik minden: az ember is, a történet is: a történeti mű is tudományos értekezés, ha a törvényeket keresi, melyek a történelmi fejlődésben megnyilatkoznak és nemcsak a multra vonatkoznak, hanem örök érvényűek. De az örökké jelenvaló törvények keresése voltaképpen egész más gondolkodást igényel, mint a történeti események megállapítása. A történetíró ritkán figyelheti meg maga, amit leír: mások tanuságtételére utalva, legfeljebb azt nézi meg, kinek higyjen? A tudós csak önmagának hisz: nagy példa neked, hogy olyan dologban, melyről magad is meggyőződhetsz, te is csak magadnak higyj. A tudós csak azt hiszi, amit maga is tud s minden tudás csírája a tapasztalás. Tudni akarsz? Tanulj meg látni. Minden ismeretedet kívülről kaptad: semmi sincs lelkedben, ami nem volt meg előbb érzékeidben.[6] De látni az állat is tud s keveset tudnál, ha nem tudnád a látottakat általánosítani. Az indukció oly művelet, melyet ezerszer is végzel naponta öntudatlanul. Két jelenséget sokszor láttál egymásután: következtetni fogod, hogy azok ezután is követik egymást, mint a villámot a dörgés. S ezen az egyszerű következtetésen nyugszik minden fizikai tudomány. Ezt az életben és tudományban egyformán nélkülözhetetlen műveletet gyakorlod te is a fizika-órán. De a matematikában másféle következtetéseket gyakorolsz; ott elemezni tanulsz: megkeresni egy tételben, milyen más tételek foglaltatnak benne. Ez a dedukció. De jól vigyázz: evvel nem tanulhatsz újat, hanem csak meglevő tudásodat részletezed, mintegy házkutatást tartasz ismereteid közt. Az axiómákban benn van az egész matematika: csak ki kell fejteni.[7] Ne bízz a nyakatekert szillogizmusokban, melyek látszólag egészen új, meglepő eredményre vezetnek; a dedukció nem adhat új eredményt, ha ad, hibásnak kell lennie és félrevezető szofizma. Mindazonáltal a dedukció a legnagyobb mértékben szükséges: nélküle ismereteid kihasználatlan, öntudatlan szunnyadnának lelkedben. Felébreszteni, nyilvántartani őket; egyetlen módszer ez: az elemzés. Gyakorlása feltétlen észélesítő. Az indukció és dedukció együtt alkotják okoskodásunkat. Aki helyesen használja őket: logikus ember. Te egész gimnáziumi pályádon, az elsőosztályos nyelvtantól a nyolcadikos logikáig, tanulod őket helyesen használni. Ez mind retorikai feladat: gondolkodni tanulás; s retorikád értekező olvasmányainak elemzése tesz tudatossá róla. De fontos alkalmazásukat nyerik a retorika azon részében is, melyről hajdan az egész stúdium a nevét nyerte s mely ma sem utolsó fontosságú része: a szónoklattanban.

Politika: egy emberi társaság jövőjének előkészítése. Ilyen értelemben minden szónok politikus. Ha a történetirót a mult, a tudóst az örök jelen: a szónokot a jövő érdekli, mégpedig nemcsak a saját jövője. A szónoknak terve van embertársairól s azt embertársaival el akarja fogadtatni. A szónoklás tudománya: a rábeszélés tudománya. Könnyű belátnod, mily fontos e tudomány az életre. A görögöknél, a rómaiaknál ez volt az élet iskolája. De a szó hatalma azóta sem csökkent, mert a szóval a gondolat harcolt; s van-e hatalmasabb a gondolatnál? De jegyezd meg: csak a jó gondolat harcolhat jó szóval. Be tudsz-e bizonyítani valamit, ami nem igaz? Csak gyengeelméjűeknek. Rá tudsz-e bírni valamire, ami nem helyes? Csak gyenge jelleműeket. Az igazi szónok nem gyengeelméjű, nem gyenge jellemű hallgatóra számít. Nagy szónok nem lehet hamis ügy szónoka: tudatosan soha. A jó szónok elsősorban igaz ember: *vir bonus dicendi peritus* - mint a rómaiak mondták. Rossz gondolatból nem eredhet jó szó. Hol találsz annyi nemes gondolatot, emelkedett érzést, mint a nagy szónokokban: Kölcseyben, Eötvösben? Kit ne ragadna rokonszenvre egy Kossuth rajongó lelkesedése, egy Deák józan komolysága? Ezért a nagy szónokok olvasása nagy erkölcsi haszonnal is jár: emez megint melléktermése a retorikának, amely dús, mint a banánfa s a szellemi élet egész kertjét elfedik új meg új gyökereket hajtó, új meg új gyümölcsöket hozó ágai. Ime, egy másik

---

[6] *Nihil est in intellectu, quod non fuerit prius in sensu.*

[7] Ez az állítás, mint e tanulmány több más helye is, maga egyszerűségében kétségkívül nagyon távol áll a nehéz, és bonyodalmas igazságtól.

melléktermés: a nagy szónokokat olvasva, olyasmit tanulsz, ami az intelligens ember életére okvetlen szükséges: megtanulod a politikai alapfogalmakat, amelyek nélkül hírlapodat sem fogod megérthetni: Kossuth és Deák beszédeiből megtanulod nemzeted közjogának alapjait, melyeken ma is minden kérdés forog. S e modern politikai viszonyok megvilágítására legjobb összehasonlításul kínálkozik mingyárt a római politika, mely Cicero beszédeiben tárul szemed elé. Cicero és Kossuth szónoklatai közt általában, a *Pompeiana* és Kossuth július 11-i beszéde közt különösen vannak rokon vonások. De tovább megyek: a legnagyobb szónokok a legnagyobb emberek voltak s olvasva beszédeiket, megismered hazád legnagyobb embereit. A szó az ember; senki sem titkolhatja el önmagát, nem adhat mást, mint ami benne van. Igy domborodik ki szavaikból előtted hazád jelenének három nagy teremtője: Széchenyi, Kossuth, Deák. Nem ismerheted meg őket: gyermek vagy még ahhoz; de sejteni kezded alakjaik félelmes nagyságát s óriás árnyékuk beesik tanulószobádba. Még tovább: Széchenyitől politikai röpiratot olvasol (ez is szónoki mű), amilyet százat és ezret fogsz olvasni az életben s hogy megértsd őket, kell egyet olvasnod az iskolában. Ugyane mű a nemzetgazdaság fő fogalmait is megismerteti veled: a nemzetek életének anyagi alapjait megsejteti. Viszont az emlékbeszédek, Kölcsey, Eötvös, Gyulai művei, a nemzetek életének szellemi alapjait sejtetik meg. De a saját, mostani tanulóéleted is megtalálja vonatkozásait a nagy szónokokban. Kölcsey *Parainesise* egyenesen neked szól; s az iskola gondolatvilágától nem idegen Cicero *Archiása*. E beszéd egyúttal példát ad a törvényszéki beszédre, mellyel szintén alig kerülöd ki életedben a közelebbi megismerkedést.

Ime, mily sokfelé elágazik, mily sokféle gyümölcsöt terem a retorika hatalmas fája. De legnagyobb haszna mindig egy marad: hogy gondolkodni és beszélni tanít. A szónoki mű logikája a legbonyolultabb valami; itt nem elég, hogy az egyes gondolatok épek és igazak legyenek; a szónoknak rögtöni, praktikus hatást kell elérnie: szükséges, hogy a gondolatai érvényesüljenek is. S csak akkor érvényesülhetnek, ha helyes sorrendben vannak: az előző előkészíti a következő hatását; a következő viszont betetőzi az előzőét. Az érv igazsága független helyétől, de meggyőző volta nem az s mit ér az igazság, ha nem veszik észre? Ahol emberekre teendő hatásról van szó, ott minden gondolatnak helyértéke van, mint a tizedes számrendszerben a jegyeknek. A gondolatok támogatják egymást, mint a csatasorok: van előcsapat és hátvéd. *Dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.*[8] Ekként alkalmad nyíl megfigyelni, hogyan fegyelmezik nagy szónokok harcra gondolataikat: még sok ily megfigyelés s majdan a magad kisebb céljaihoz képest te is tudod fegyelmezni a tieidet. Intelligens ember manap is alig kerüli ki, hogy meg ne kelljen olykor ragadnia a nyilvános szó fegyverét: *fortia arma verbosi fori*. Hogy ez ne egészen *insolita manu* történjék: természetesen csak gyakorlattal érheted el s e gyakorlatra olykor már az iskolai élet is alkalmat nyujt. De a nagy szónokok megértése fog csak megóvni attól, hogy gyermekes és nevetséges fegyvereket ne használj: cifra, de életlen fakardot vagy goromba, nemtelen husángokat. Itt tanulhatod meg, hogy ami több a kelleténél, az kevesebb a kelleténél s ami nemtelen, az hatástalan vagy visszás hatású. Minden felesleges szó egy lépés az unalom felé: a sértő szó még annál is rosszabb. Nagy szónok *breviter simpliciterque* beszél; nem «száraz-ridegen» ugyan: *non fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis proeliatus est Cicero*; de mégis dagály nélkül. Figurák és trópusok mesterkélt halmozása játék, nem szónoklat; a szónoklat az élet eszköze s komoly, mint maga az élet. Jó szónokok stílusa olyan, mint minden jó stílus: nemesen egyszerű és a tárgyhoz mért: külön »szónoki stílus« nincs.

[8] A helyek elrendezése, mint a katonák felállítása, épúgy legkönnyebben szerezheti meg a győzelmet a beszédben, mint amaz a harcban. Cornificius.

Ezt a jó stílust, amely csak jó gondolkodás alapján épülhet, kell elsajátítanod, ezt gyakorlod, ezért olvasol, írsz, beszélsz nyolc éven át és azután is még sok éven át. Oktatásodnak ez a fő célja, minden tanulmányodban ez a cél közös, minden: alkalom, minden: eszköz neki.[9] Ez a tanulmány az egész középiskolán át és minden tárgy körében foly s ez a tanulmány retorikai és stilisztikai tanulmány: más szóval egy magasabb *beszéd- és értelemgyakorlat*. Ez a tanulmány minden látszat ellenére is nem a könyvek, hanem az élet tanulmánya: nem is tanulmány, hanem nevelődés, edződés az életre. Mint az ókorban: ma is egyetlen, legfőbb, leghasznosabb. S legélvezetesebb is. Mert mi lenne élvezetesebb, mint érezni, hogy napról napra több ember leszel, használhatóbb, képesebb gondolkodni, kifejezni gondolataidat, megérteni, élvezni másokét, jobb is és erősebb: *vir bonus dicendi peritus*.

[9] *Tout tui est occasion et tout tui est moyen.* M. Guérin: *La question du latin.*

AZ IRODALOM HALOTTJAI

1910.

1.

Nem azok az irodalom halottjai, aki lerázva ezt a testi porhüvelyt, diadalmasan bevonulnak az Emlékezet nagy Pantheonába. Az irodalom igazi halottjai az elfeledett írók, akiket nem olvasnak, akiknek »mintha hallottuk volna a nevét«, akik félbenmaradtak és eltemettettek, mint egy torzó, egy csonka szobor. Rákosi Jenőtől kezdve mennyien megmondták már (és magyarázták, magyarázták!), hogy a magyar irodalom különösen gazdag ilyen torzókban. Nagy nevek tolulnak a tollamra, de elhallgatom őket: a példa mindig fáj. Esztendők mulva a történetíró, csákányával, mely a multakban vájkál: keménybe ütközik: s előkerül a mélyből a törött szobor: ez Katona volt, ez... a példa fáj.

Előttem három könyv; két új és egy régi. Két halott, aki feltámadt, és egy, aki még nem támadt fel. Az első könyv: egy Komjáthy-tanulmány. Én Istenem, ha elgondolom: nem is olyan régen, kevesen, fiatalok, ismeretlen rajongtunk egy halottért, egy ismeretlenért, aki éppen azért, mert ismeretlen volt, mert nem beszéltek róla az irodalom hivatalos fórumai: *a miénk volt*, teljesen, kizárólag, a mi költőnk, akit saját eszményeink aranyával festettünk ragyogóvá. Tízen voltunk és tízen úgy őriztünk egy nevet, mint a koptus a vallását, melynek messze földön ő az egyetlen híve. Tízünkön kívül ki tudta ezt a nevet?

Ma az az irodalmi fórum, mely bennünket kiátkoz, *ugyanaz* fedezte fel Komjáthy Jenőt, sőt Komjáthy nevét ellenünk használja. Mégis oly örömmel olvasom a nagy könyvet Komjáthy Jenőről, mintha a saját diadalomat olvasnám. Örömömet csak az csorbítja egy kissé, hogy a könyv elég gyenge. Hihetetlenül dagályos könyv, tele ízléstelen entuziazinussal hőse iránt, kit folyton a világirodalom legnagyobb alakjaival ejt párhuzamba. A puffogó mondat rossz apostol: s a túlbecsülés valódi értéknek is megárt.

Mindent megbocsátanánk, ha Komjáthy jellemzését találnók a könyvben. Valóban Komjáthyt még senki sem jellemezte komolyan és érvényesen irodalmunkban. Sokáig ismeretlen, aztán felfedezve, s a felfedezés bámulata sem alkalmas hangulat jellemzőnek, elemzőnek. A megértést csak szeretet adhatja: a megértés csak ész műve lehet, lehiggadt szereteté.

Komjáthy élete a legérdekesebb tanulmányok egyike lenne egy lélektani érdeklődésű kutatónak. Annyit élcelődtek már félreismert zseniken; ki írta meg a *valódi* félreismert lángész jellemrajzát, a csökönyösen visszahúzódó lélekét, aki fájva keményedik a világ ellen, mint a gyöngycsiga kagylójában a tenger ellen?[10] Micsoda erjedés, micsoda vegyi folyamatok folynak nappal a lidérc távol helyén, mely majd csak éjjel fog fellobbanni, a síron, jelezve a rejtve maradt kincset? Schopenhauer, Katona életírói birkóztak evvel a problémával, Komjáthyé fel sem teszi a kérdést. A másik életrajzi probléma volna Komjáthy szerelme, mely a legérdekesebb, mert a legritkább dolgok egyike: egy intellektuális szerelem.

Vajjon a gyér adatokból lehet-e rekonstruálni ezeket a fejlődéseket, ezeket az érzéseket? Lehet világot vetni rájuk a *versekből*. Művésznél mindig a műveit kellene életrajzának alapjául vetni. Komjáthy biográfusa az életet és a költészetet egészen mereven elválasztja. Azzal menthetné ezt, fel is hozza, hogy Komjáthy verseiben mindössze két sornyi életrajzi adat van,

[10] Ki fény vagyok, homályban éltem,
Világ elől elrejtezém
Nagy ismeretlen messzeségben
Magányosan lobogtam én.

s egy vers az anyjához, egyéb semmi. Hogy nincs költő, kinek költészete annyira élettől elvonatkozott lenne, mint az övé. De látnia kellene, hogy ez az élettől elvonatkozás csak látszólagos. Minden költőnél csak látszólagos lehet; ez *a priori* biztos, hisz a költő csak a *saját* benyomásait, *saját* érzéseit, *saját* belső életét adhatja a verseiben, önmagából ki nem léphet. Kétszeresen így van ez Komjáthynál. Nem volt költő, aki annyira kizárólag verseiben élt volna, akinek a külső világ annyira semmit sem számított volna, mint neki. Talán ép azért van ez így mert versei teljesen az övéi voltak, sem közönség, sem kritika meg nem osztotta vele birtokukat, lelke közvetlenül és fentartás nélkül beleömölhetett e versekbe, melyek profán szemek elé nem voltak kerülendők. De ép azért, mert teljesen verseiben élt, e versekben nem a külső világot, nem külső életét találjuk, hanem kizárólag *belső életét*; és biográfusának a belső élet iránt nincs érzéke. Csodálatos dolog valakinél, aki egész könyvet ír - egy lírikusról!

A belső életrajzot nem kapjuk meg a Komjáthy *költészetéről* szóló fejezetekben sem. Behatolás helyett gyakran hőse teljes félreismerését árulja el. Igy például Komjáthynál tömörségről beszélni: Komjáthy költői géniuszának tökéletes elferdítése. Sohasem volt áradozóbb költő. Az első fenséges sortól kezdve:

Ki fény vagyok, homályban éltem...

végig *egy* hatalmas ár az egész kötete, egy óriási himnusz, széles, diadalmas, mindent magával ragadó, mindent elborító, zuhogó lendület. A szavak Niagarája ez, a költemények Amazonja. Minden, csak nem tömör. Áradozó, eszmékben, úgy mint szavakban. Komjáthy mindig egyforma, folyton ugyanazt és ugyanúgy mondja, a méltóságos folyam egyformaságával. Egyes verseinek nincs egyénisége, külön hangulata. Kezdetről, végről, szerkesztésről nála szó sem lehet. Egész költészete *egy* költemény vagy egy sem: mert a szám fogalma csak szilárd dolgokra alkalmazható, Komjáthy költészete pedig folyó.

E szerkezeti sajátsága Komjáthy poézisének szorosan összefügg egyénisége legjellemzőbb, leglényegesebb vonásával, melyre már élete utalt: és ez valami egészen sajátságos magábazárkózottság, csak-magából-csak-magának fejlődés. A Komjáthy-monográfia szerzője említi a magábazárkózottságot, de távolról sem veszi észre, hogy ez olyan forrás, melyből Komjáthy egész egyéniségét meg lehet magyarázni és hogy e szempontból tekintve, Komjáthy életében és költészetében minden vonást a lehető legszorosabb összefüggésben fogunk látni.[11]

E magábazárkózottság több és más a lírikusok közönséges érzékeny maguknakvalóságánál. Ha a tipikus lírikusban, Csokonaiban, Petőfiben minden legkisebb külső hatás nagy érzelmi reakciót kelt, Komjáthynál ellenkezőleg külső hatás, külső világ egyáltalában nem létezik. Komjáthy lírája *tárgytalan* költészet; sohasem volt még ennyire tárgytalan költészet. Szavai elvontak, metaforái nem a meglátás, nem a képzelet munkái, hanem gyakran csak a nyelvé és a sablóné. Érzései nem fejlődnek, hanem áradnak; nem táplálkoznak: oly légiesek, hogy nincs szükségük külső táplálékra. Levegőből élnek, mint a növények; - vagy inkább: önmagukból. Komjáthy

[11] *A faculté maîtresse* az a vonás, mely az arcképet örökre felismerhetővé teszi. Az aprózás még nem elemzés; a lelkiekben minden összefügg: *egy* vonást kell keresni s nem sokat. Nem pótolják ezt a cifra műszavak, »irányok«; mint »pogány panteisztikus, misztikus entuziaszta, ideális pesszimista«. Még kevésbé pótolják az összehasonlítások, melyek úgyis többnyire csak az olvasottság fitogtatására valók - de könnyen elárulják annak emésztetlenségét is. Érdekes, hogy a gyenge kritikus mindig több esztétikust mint pszichológot érez magában; s a jellemzés elől összehasonlításokba és ítéletekbe menekül. Pedig összehasonlítás és ítélet a jellemzést már feltételezi. Hogyan ítélkezhet valaki, aki pl. Reviczkyre, érzelmes nők e kedves költőjére, nem lel jellemzőbb szót, mint hogy *nagy* és *filozófus*; vagy aki Komjáthyt a világirodalom legnagyobb költőivel, válogatás nélkül, zagyván, egy sorba helyezi?

költészete ezért a *par excellence* elvont intellektuális költészet; - ilyet várhatunk a világtól dacosan elhúzódó, félreismert lángésztől. Nincs nagyobb ellentét, mint Petőfi és Komjáthy lírája - bár találunk nála sablónos Petőfi-utánzatokat - s az igazsággal homlokegyenest ellenkezik, hogy: »Megtaláljuk Petőfiben mindazon elemet, mi Komjáthynál megvolt« és »Petőfi korában Komjáthy Petőfivé vált volna és Komjáthy idejében Petőfi Komjáthyvá«. A Petőfi líráját csupa külső benyomások táplálják s mindinkább túlsúlyra jut a külső benyomás a belső érzés fölött. Valóban, Petőfi a lírai epika felé fejlődik és költészetének csúcspontját utólérhetetlen leíró költeményeiben éri el. Gondoljunk a fejlődésre *Hazámban* c. első versétől a *Puszta télen* s hasonlók bámulatosan teljes realizmusáig. Petőfi a benyomások költője. Komjáthynál nincsenek benyomások.[12] Benne nincs semmi apollinikus elem; az ő költészete teljességgel dionysosi.

Ha valakit lehet a világirodalomban Komjáthyhoz hasonlítani, az inkább például Shelley. Közös bennük az elvontság, a külső világgal való nemtörődés, a csak magából táplálkozó lélek. *Ideális* költészet mind a kettőé. E hasonló okok hasonló eredményeket hoznak létre. Első eredményük természetesen az önérzet túltengése; aki előtt a külső világ semmi, annak önmaga minden, az voltakép önmagát imádja. Komjáthy valósággal himnuszokat zeng önmagához. Folyton magával foglalkozva, önnön nagyságának, önnön jövendő dicsőségének gondolata mámorítja.

> Nevem a csillagokba írom
> s emberszívekbe égetem
> és túl időkön, túl a síron
> terjed hatalmas életem.

A második eredmény az elvont eszmékért való rajongás. Minő eszmékért? Az önérzet túltengésének megfelel az individuális szabadság eszméje; annak pedig, hogy az egész világban semmit sem látunk, csak önmagunkat, megfelel a panteizmus. Mindkettő megvan Shelleynél úgy, mint Komjáthynál. De éppen a panteizmussal kapcsolatban akadunk közöttük a lényeges különbségre. A panteizmussal együtt jár a természetimádás. Az ily *ideális*, azaz a külső világtól elzárkózó lelkek, ha festők, tájképfestők lesznek: gondoljunk Mednyánszkyra.

De Shelley látja a természetet és a természetben keresi saját érzéseit: a tengerben, a nyugati szélben, az érzékeny virágokban. Az érzések túlnyomóak, de képek támasztják őket. Komjáthynál ellenkezőleg: érzéseiben keresi a természetet, nem látja, nála legfeljebb az érzések támasztják a képeket; a képek csak kifejező eszközül szolgálnak, mint másnál a szavak. Komjáthynak egyáltalán nem volt érzéke a természet iránt. Csak a lélek iránt volt érzéke. A természet nála csak a lélek más szavakkal: semmi egyéb.

> Hattyú lebeg a ringó vízen:
> az én gyönyörben úszó szívem;
> a fénybogár a rózsapelyhen:
> az én gyönyört sugárzó lelkem;
> a pillangók levelek selymén:
> az én gyönyörtől ittas elmém.

---

[12] Mondanom sem kell, mily felületesség ebből Komjáthy fölényére következtetni. A Komjáthy-könyv írója azt mondja: »Petőfinél... minden *felszínesebb*, leíróbb, reálisabb. Komjáthynál *tartalmasabb, boncolóbb*, légiesebb. De ne feledjük, hogy Petőfi huszonhat éves korában halt meg; addig írhatott csak, míg a vér a legszilajabb«. Éppen megfordítva. A szilaj vér nem kedvez a realizmusnak. A fiatalok költészete mindig »légiesebb« s láttuk, hogy Petőfi is az epikaiság felé fejlődik. Werther légiesebb, mint a fejlődött Goethe, Faust vagy Meister. A kettő közt bizonnyal nem a realizmus a felszínesebb, nem a légiesség tartalmasabb. De Komjáthy légiessége egészen más, lényegileg más és Komjáthy sohasem lehetett volna reálissá, valamint Petőfi sem Komjáthyvá.

Látta Komjáthy ezt a hattyút, ezt a fénybogárt, ezeket a pillangókat? Dehogy látta. Érezte. Shelley keveset lát és nagyon sokat érez; Komjáthy érez és semmit sem lát. Ezért nagy tévedés azt mondani, hogy »nagyobb vonatkozásba tudja hozni a természetet énjével, mint Shelley«. Komjáthynál a természet egyszerűen nem létezik.

Gondolhatunk arra, hogy Shelley élete hányatott volt, nagy benyomásokkal teli; Komjáthyé egyszerű, nem is alkalmas arra, hogy benyomásokat nyerjen. De gondoljunk arra is, hogy mindaz, amit a lelki zárkózottságról és eredményeiről mondtam, talán nem egyformán illik Shelleyre és Komjáthyra. Komjáthynál a magábazárkózottság következménye lehet az önérzet túltengése és az elvont eszmékért való rajongás; Shelleynél valószínűleg éppen ez önérzetnek és e rajongásnak (melyek már tanuló korában összeütközésbe hozták a tanári és atyai tekintéllyel) következménye a külső világ hatástalansága. Igy érthető az, hogy Shelley *képes* a külső benyomások felfogására, Komjáthy képtelen (Shelley verseiben vannak életrajzi adatok, Komjáthyban nincsenek). Valóban, az élet nem oka, hanem okozata jellemünknek; sorsát mindenki maga csinálja. Ezért illik a költők élete oly csodálatosan jellemükhöz.

A harmadik eredménye e heroikus magányosságnak a pesszimizmus. A külső világ néha erőszakkal is megzavarja az elzárkózott lelket; az ily lélek a külső világból csak az ilyen erőszakos érintéseket érezvén, csak a legnagyobb pesszimizmussal, gyűlölettel tud a külső világra gondolni. Komjáthynak az egész külső világ rabság. Szanzara. Abdera. S amint a panteizmus Spinózához, úgy a pesszimizmus Schopenhauerhez viszi. De az ő pesszimizmusa egyáltalán nem lényegi. Lényegi csak a lélek, önmaga; és ez jó, nagy, élvez, győz: Komjáthy alapjában optimista.

Az abszolút jó nála a gyönyör, a lélek gyönyöre, melyhez a test gyönyöre is hozzátartozik, a szerelem és entuziazmus részeg gyönyöre. A gyönyör valóban az egyetlen állapot, melyben az egész külső világ tényleg megsemmisül és a lélek egy pillanatra *de facto* magára marad. Ezt a gyönyört, ezt a megsemmisítő, nirvánás gyönyört hirdeti ezer és ezer változatban Komjáthy lírája. Igaza van életírójának (maga sem sejti, mennyire igaza), mikor azt mondja, hogy nála »az érzékiségben mintegy átszellemül a szenvedély«, - de éppen ellenkezője az igazságnak, amit nyomban utána mond, hogy »nincs benne semmi a Nirvána hangulatából«.

Átszellemült kéj, kéj a szellemnek a külső világtól való (bár pillanatnyi) emancipálása céljából: ez várható és tényleges alapmotívuma Komjáthy szerelmi lírájának. Az ily szellemnél a szerelem is önmagára vonatkozik, voltakép csak önmagát és önmagáért szereti; a külső nő szerelmének csak alkalma, nem tárgya. Ennek megfelel, hogy végső szerelme, neje, Éloa, *intelligens nő*; ez a lélek nem ellentétét keresi, mint más, hanem rokonát, akibe kihelyezheti saját tulajdonságait, hogy azokat imádja. A nőben önmagát szereti s szerelme is egészen magából táplálkozó. A nőt, akit szeret, voltaképpen nem ismeri, hanem képzeli: önnön lelkét képzeli beléje.

Túltengő önérzete, pesszimizmusa, rajongása a filozofikus eszmékért, a gyönyör dicsőítése legalább is érthetővé teszik feltámadását, népszerűségét a modern holnaposok között, ha velük való rokonságát nem is bizonyítják. A holnaposokban mindezek a vonások kevésbé mélyről jöttek, mint nála (közöttük nincs ily elzárt lélek). De aki nem vette észre hasonlóságaikat, az nem veheti észre különbségeiket sem s nincs joga a holtat az élők rovására dícsérni.

Teljesen félreismeri a Komjáthy-monográfia szerzője Komjáthy költészetének *nemzetköziségét*. Mert bizonyos, hogy sohasem volt annyira nemzetközi költőnk, mint ő. A nemzet a külső világhoz tartozik, a nemzet konkrét dolog, a nemzetiség megszorítás; és Komjáthy költészete teljességgel belső, absztrakt, általános. A művészet nemzeti színe szoros összefüggésben van realizmusával: mennél reálisabb egy művész (mennél több, egyénibb vonást mutat benne a külső világ rajza) annál nemzetibb. Komjáthy *világköltő*, olyan, amilyenekhez Arany, a legreálisabb, a legnemzetibb e sorokat írta:

Puszta elvont ideállal
inkább nem is dallanék.

Világköltő nemcsak azért, mert a világszabadságért rajong, mint Petőfi; világköltő, dacára annak, hogy szép hazafias költeményeket is írt. E hazafias költemények sem nemzetiek, mert nem reálisak; bármelyik nemzetre illenének. Ezért nem lehet Komjáthy állítólagos nemzetiességét kijátszani a holnaposok állítólagos nemzetietlensége ellen. A holnaposok (értve nem éppen a Holnap tagjait) élükön Adyval, minden Magyarország-szidásuk mellett is sokkal nemzetiesebbek, mert érzéseik a magyar világ viszonyaiból fakadtak; Komjáthy érzéseihez semmiféle (külső) világnak nincs köze.

A költői képzelet és költői nyelv azonban teljesen annak a viszonynak a tükre, melyben a költő a külső világgal áll. Mindenki természetesnek fogja találni az eddigiek után, hogy Komjáthy képzelete szegény és egyoldalú; de viszont ragyogó. A képzelet gazdagságát a külső világ adja, ragyogását a belső világ. Komjáthy költészete csupa fény és semmi szín. A fény a nap dolga, a színek a tárgyaké; - a fény: a lélek, a szín: a benyomások. Ehhez képest nyelve sem színes és mégis ragyogó. Az ilyen költőnek voltakép nem is a nyelv az erőssége, hanem a zene. Zeneiségében van valami Vörösmartyéból, Vörösmarty színei és plasztikája nélkül. De az, hogy »azt a költői magyar nyelvet, melyet Kazinczyék után Vörösmarty, de még inkább Petőfi, Arany adtak vissza a magyarságnak, ő Reviczkyvel együtt... tovább fejlesztette«, nemcsak túlzás, hanem alapjában hamis. A magyar költői nyelv Aranyig állandóan a realitás és plasztika felé fejlődött; s Reviczkyvel és Komjáthyval e fejlődésről hirtelen lehanyatlott, színtelenné, plasztikátlanná lett. Mindazonáltal Komjáthy nyelve éppen nem az az egyéniségtelen nyelv, ami Reviczkyé, sőt egy hatalmas egyéniség kifejeződése, elvont, de ragyogó szavakkal, nem színes, de fényes képekkel; nem szemléletes, de izzó, nem elképzeltető, de éreztető. Még verselése is teljesen megfelel az elmondottaknak: az örökös, egyforma, folyamatos jambus, itt-ott anapaestusokká forrva, minden nemzetibb vagy festőibb lejtés nélkül, igazi kozmopolita forma, mint Reviczkyéké, de szárnyaló, égő, csupa lendület. Csak néha, egy-egy rémes hangulat hatása alatt születnek durvább képek, erősebb kifejezések, egyénibben verselt, trochaikus strófák; egy pillanatra mintha Vörösmarty tájain járnánk:

Fent az ormon ködök ülnek
rém a rémmel elegyülnek
köztük átok a viszony;
lent az aljba' vad kacajba
tör a szélvész; vérbe fagyva
veti vemhét az Iszony;

de ez is mennyire csak belülről kivetített kép, milyen kevéssé kép. Komjáthy nyelve, verselése himnikus, áradó, dagadó folyó, egyforma, mint Miltoné.

Hosszasabban foglalkoztam Komjáthy költészetével; magával a Komjáthy-könyvvel nem lett volna érdemes ily hosszasan foglalkozni. Mégis érdekes jelenség e könyv, érdekes jele a feltámadásnak, mellyel közelmult irodalmunk halottjai egymásután felkelnek a feledékenységből. Csak most kezdjük észrevenni, hogy a magyar szellem ébren volt a lefolyt évtizedekben is. Előttem fekszik egy más könyv: Rédey Tivadaré Péterfy Jenőről. Péterfy irodalmi sorsa hasonló volt a Komjáthyéhoz; életében nem olvasták, ma könyveket írnak róla. Egy harmadik könyv is van az asztalomon: Dömötör János munkái. Ki ismeri ma Dömötör Jánost?

Hogyan tartozik össze a három alak? Hogyan adják meg együtt sajátos jellegét egy irodalmi kornak? Mért éltek homályban? Mért voltak az irodalom halottjai? És mi közünk még e halottakhoz nekünk, az élőknek?

2.

»Igaz, hogy nálunk az irodalom halottjai mélyebben vannak eltemetve, de mégis hiszem, hogy Péterfy valódi élete már megkezdődött.«

Ezt írta Angyal Dávid már 1901-ben, Péterfy Jenő összegyüjtött munkáinak bevezetésében. Ma, tíz év mulva, mikor Komjáthy Jenő is feltámadni látszik halottaiból: Péterfyt már a magyar essay-irodalom klasszikusai közé sorozzák s talán nem alaptalanul nevezhetnők őt az ifjabb magyar irodalom egyik nevelőjének.

Rédey Tivadar terjedelmes könyve nagy szeretet és szorgalmas tanulmány eredménye; a jó tanítvány könyve ez, tele hálás rajongással a mester iránt s nemes törekvéssel, helyesen érteni, szépen megvilágítani annak tanításait. Felhasználva elég helyes választással Péterfy önállóan meg nem jelent cikkeit is, végigvezet ismertetésével Péterfy egész írói pályáján, melyet három korra oszt: hírlapi cikkek, essay-k és görög tanulmányok korára. A korok egymásba játszanak és így Rédeynek az időrend ellen kell vétenie; ez más szóval annyit jelent, hogy csak mozaikképet adhat és nem Péterfy lelki *fejlődésének* a rajzát. Mert e fejlődés az idő függvénye; sohasem volt összefüggőbb fejlődés, melyben az egyes szemek annyira egymásból nőttek, oly szoros láncot képeztek volna, oly kevéssé volnának felcserélhetők. Péterfy lelki élete folytonos és szerves, s egész irodalmi működése lelkéből fakadt: témái, gondolatai, stílje mind a lelki fejlődés hű szimptómái. Rédey idézi Taine-nek azt a mondását: »A szellemi alkotások gyökerét nem kizárólag az észben kell keresnünk; az ember lelkületének, kedélyvilágának összes részei nyomot hagynak mindazon, amit csak gondol és ír.« Ez valóban találó idézet Péterfyre; az övé igazi »lírai kritika«; annál líraibb, mert önkénytelenül az, mert líraiságát rejteni törekszik. Egész lénye folyton fejlődő, eleven gyümölcsfa, melynek lehulló, ért gyümölcsei voltak művei; sokat ugyan lerázott a szél érés előtt s a szegény fa előbb kidőlt, mint minden gyümölcse megérhetett volna. De minden gyümölcsöt a fa vére táplált s nem hasonlítottak azok a karácsonyfákra aggatott csillogó talmi gyümölcsökhöz. És Rédey, bár mozaikszerű könyvében képet nem ad Péterfy egyéniségéről, inkább kivonatát műveinek, a könyv végén egy mondattal megmutatja, hogy volt fogalma ez egyéniségről; könyve legszebb mondatával; íme: »Péterfy földjén mennyi nemes növényt láttunk, mely kedvezőtlen körülményeknél fogva nem bírt virágot hajtani: olyant azonban egyet sem, melynek ne lett volna mélyre eresztett - gyökere.«

Hol keressük ezt a gyökeret? A választ e kérdésre, s vele Péterfy képét épúgy magunknak kell megszerkesztenünk a magunk szempontjából, mint ahogy Komjáthy képét megalkottuk. Komjáthyban oly intelligenciát láttunk, mely a külső világ képei és benyomásai elől makacsul elzárkózik. Nos: Péterfyben hasonló elzárkózást találunk, de az ő elzárkózása nem intellektuális, hanem *esztétikai* jellegű.

Ő nem zárkózik el a külső világ igazságai elől; sőt mintha bizonyos lelkiismereti kérdést csinálna abból, hogy csak ilyen objektív igazságokat adjon a világ elé. Ő más menekvést ismer, más elzárkózást: a külső világot a szépség szempontjából akarja nézni, a távol élvező, nem az érző szereplő szemeivel. Ez is elzárkózás: az elzárkózás azon neme, mely a tudós lelkiismeretével megfér. Add hozzá Komjáthy lelkéhez e tudományos lelkiismeretet: és Péterfy lelke lesz belőle.

Ez egyszersmind megmagyarázza, mért fejlődött e két, mélységében hasonló lélek oly tökéletesen különbözővé.

Nem azt mondtam, hogy Péterfy tudós volt; sőt éppen: a tudományos lelkiismeret az ő lelkét artistalélekké tette. A tudományos lelkiismeret kötelességünkké teszi tudomást szerezni a világról, akkor is, ha az fájdalmas; önlelkünk ellenére is. Mi a magába zárkózni szerető léleknek menekvése az ebből eredő fájdalomtól? Az egyetlen menekvés: az artista szemével

nézni a világot, mint egy tragédiát és az igazban és szomorúban meglelni a szépet. S nem lehetne jobban kifejezni Péterfy egész életének törekvését.

Artista-lélek lesz, könyvbarát, művészetek[13] és irodalmak ismerője, idegen lelkek szépségeinek magyarázója: így keresi a külső, az objektív világban a szépet. Egyszersmind az élet szomorúságaiban is a szépet: a *tragikumot* keresi: s művészetben és életben egyként a tragikum fejtegetéséhez vonzódik leginkább. Keller első, tragikus Heinrichja, Kemény, az öreg Arany, Teleky László, Shakespeare, a görög tragikusok, Ibsen, a Haláltánc: érdeklik a művészetben, Széchenyi, magyar szabadságharc tragikuma az életben, a politikában. Ugyanezért érdekli a történetírás is: a Thukydides-féle tragikus történetírás, a francia forradalom története, ilyesmik. Valóban, az esztétikai tragikus felfogás az egyetlen mód a tudományos lelkiismeret és a magábazárkózó lélek kibékítésére. Nem zárkózni tisztán egy színtelen belső világba, mint Komjáthy, hanem a külső világból csinálni belső világot, a külső világot a belső szépség törvényei értelmében fogni fel.

Akármerre nézünk Péterfy világában, mindenütt megtaláljuk e tudományos lelkiismeretet, mely mindenáron önmaga ellenére, önlelkét kínozva, a külső világra függeszti tekintetét s mely aztán a tragikus, esztétikai felfogásban békül meg. Ezt mutatja ifjúkorának természettudományi érdeklődése, melynek *Összegyüjtött Munkáiban* nem maradt nyoma s melyet Rédey részben Goethe hatásának, részben (s ez sokkal finomabb megjegyzés) a korviszonyoknak tulajdonít. »Az alkotmányosság beálltával - mondja - önkénytelen, a legkülönbözőbb csatornákon át beszivárgott hozzánk a pozitivizmus szelleme; az illúziókban csalódott, de ismét tetterőre ébredt ország mohón kapott mindenen, ami *tény*...« De hogy mennyiben voltak összefüggésben a korviszonyok irodalmi halottjaink lelki történetével: ennek kutatása e dolgozat végső részének célját képezné, ha a szerzőnek merészsége volna e nagy témához nyúlni.

Az eddigiekből már megérthetjük azt, hogy Péterfy nem lehetett tudós, hanem az igazat, de artistaszemmel néző essay-író; azt is, hogy figyelmének az élettelen természetről a szellemi világ felé kellett fordulnia, amelyet inkább nézhet a tragikus szépség törvényei szerint. Természettudomány helyett most történetírás és regényírás - lényegileg rokonok - kezdik érdekelni. A tudós lelkiismeret nem kisebbedett benne: nem tér ki a legfájdalmasabb igazság elől sem, sőt különösen keresi a legfájdalmasabbakat. Rokonszenvét nem bírják az oly írók, akik, mint Jókai, felszabadítják magukat az igazság békóiból, sőt mintha nem bírnák teljesen az olyan alakok sem, akik mint Eötvös, mint Kossuth, harmonikusak, fátumtalanok,[14] tragikumtalanok. Keményt, Széchenyit érezte rokonainak. A fájdalmas igazságokat keresi, hogy tragikummá emelje őket s így elvegye fulánkjukat, melyet nagyon is érez.

A fájdalmas igazság keresése teszi őt szkeptikussá a rendszerek, a schémák ellen, amelyek iránt alapjában rokonszenvet érez. Tainet így szereti és kritizálja. A legnagyobb önmegtagadás volt az igazságért: rendszertelennek lennie.[15]

A fájdalmas igazságok keresése hozza őt ellentétbe a nemzeti elfogultsággal, a »nemzetiszínű korlátokkal«, mint ő nevezi. Követeli, hogy a politikus »eszével álljon kívül a háromszínű sorompón«, hogy a költő ne álljon útjában a nyugati áramoknak, »a szép inváziójának«. E szándékos, hajlamainak ellenére való nemzetköziség alapja tragikus, mint Széchenyinél is az:

---

[13] A képzőművészet nagy tárgyilagossága előtt énjének minden gyötrelme elsímult. Angyal Dávid.

[14] »Egyéniségéből hiányzott egyes tehetség... fátumszerű uralma a többi felett« - Az Eötvös-essayből.

[15] Euripides-tanulmányában elméletet alkot a vígjáték fellépéséről, mely ráillik Euripides és Racine korára, de nem Schillerére: itt elárulja szeretetét a schémák és elméletek iránt. Grünwald Béla könyvében is az elméletet nélkülözi. Nagy tisztelője Hegelnek!

saját csekélységünk ismerete. Péterfy a politika kritikájában is mindig a fájdalmas, önmegtagadó józanságnak ad igazat és nem a nemzeti fellobbanásoknak: Széchenyinek és nem Kossuthnak. Éppen úgy elítéli nemzetiségi politikánk sovinizmusát.

Ilyenformán a régi magyar irodalommal szemben sem ismeri a kegyeletet. Saját szempontjából megérteni; de aztán: kegyetlenül mai, nyugati szemmel bírálni mindent: ez az eljárása. Épily kegyetlenül ellenszegül a közönség véleményének: Jókainál Keményt, a kedvelt *Karthauzinál* a *Falu Jegyzőjét* többre becsüli.

Részben a népszerűtlen, fájdalmas igazságok kereséséből, részben artista lényéből fakad nemes konzervativizmusa. Tévedés volna azt hinni, hogy e konzervativizmus a *Budapesti Szemle* irányának tett engedmény; ellenkezőleg, a konzervativizmusa vezethette őt a *Budapesti Szemléhez*. E konzervativizmus egész lényét áthatja s maga is ismeri, mikor (Péterfy kitűnő önelemző, mint minden magábazárkózott lélek, s másokat is gyakran önmegfigyelések alapján elemez) tréfálkozva mondja, hogy ő nem fél egy kis copftól. Ellenszenves előtte az újdonság népszerűsége s artista tragikai világnézete változatlan, kornak alá nem vetett szépséget és tragikumot ismer. Ez magyarázza állásfoglalását a Nietzsche-féle forradalmi nagyságokkal szemben. Ez a szkeptikus változatlan igazságokat ismer s ha ilyennek jó kifejezésére akad s gondolatai kapcsolatában szüksége van rájuk, azokat átveszi majdnem kifejezésükkel együtt, Taine-től vagy akár Müller-Strübingtől. Nem akar mindenáron eredeti lenni s másutt elég eredeti ahhoz, hogy ne mondhassuk átvételeit plágiumnak. (Másutt kritizálja mestereit, Tainet kivált.)

Ezzel összefügg folytonos önismétlése is, amiben némileg Gyulaihoz hasonlít. Ugyanazt a gondolatot nem habozik gyakran majdnem azonos szavakkal újra leírni, ugyanazon gondolatokat több cikkben egymásután ismételve és fejlesztve, újból fejtegetni. Érdekes látnunk ebből a szempontból is, hogyan összefüggnek egymással egyes dolgozatai, mennyire folytatása, továbbfejlesztése egyik a másiknak, mennyire egy tőből fakadtak és egymásba hangzanak, mint Ibsen egyes drámái. A magából, mélyből gyökeresen, szervesen fejlődő lelket mutatja ez is, melyre mindjárt tanulmányunk elején felhívtuk a figyelmet.

Konzervativizmusa, szerénysége mások véleményének elfogadásában, megismert igazságokhoz való, szkepticizmusát ellensúlyozó ragaszkodása, önnön gondolatainak ismétlése és fejlesztése összefügg jellemének komolyságával és azon tulajdonságával is, melyet Rédey megismert és *diszkréciónak* nevez. Valóban, ez igen fontos tünete az esztétikai magábazárkózottságnak. E diszkréció tiltakozik benne a kíméletlen »pszichológiai mohóság« ellen, mely a nagy halottak magánéletében turkál. E magábazárkózott lélek elsősorban a saját magánéletét féltette a kíváncsi szemektől. Ezért nyom el oly gondosan minden eláruló, lírai vonást kritikájában, melyek azért lépten-nyomon előtörnek; hiszen e látszólagos, készakart objektivitás voltakép éppen a túlságos lírai érzékenység kifolyása. És itt talán megtaláljuk a tudományos lelkiismeretnek: a külső világ igazságaihoz való kényszerített, fájdalmas, ily magánakvaló léleknél, melynek minden külső érintés fáj, kétszeresen meglepő ragaszkodásnak csíráját is, mely őt Komjáthytól elsősorban megkülönbözteti és panteista lírikus helyett artisztikus essay-íróvá tette. Kétségkívül hozzájárult ehhez a tényeket kereső, kiábrándult kor is (artisztikumba menekvő kiábrándultság Péterfy egész lénye) - de hisz Komjáthy kora ugyanez volt. A jellemkülönbség: Péterfy diszkréciója, mely mint írót, elzárta a lírától és a külső világra utalta. Ha világ: igazság legyen!...

Mi hozta létre Péterfy diszkrécióját? Péterfy élete kétségkívül. Családi körülményei, könnyelmű apa, érzékeny anya, hivatásának lekötöttsége, idegbetegség, minden. Ezek nem olyan hangulatokat fejlesztenek, melyeket világba szeretnénk kiáltani. Azonkívül Komjáthy ismeretlenül, önmagának írt; Péterfy, bár érdeme szerint nem ismerve, hírlapíró volt. Komjáthy alkothatott lelkéből új, színtelen, de fényes világot; Péterfy önnön lelke tragikumából

menekült a világ esztétikai tragikus felfogásához. Péterfy elzárkózottsága így mintegy ellenkező irányú lesz Komjáthyéval. De *mindkettő elzárkózás*: közös bennük a külső világ teljesen pesszimista felfogása, mely Komjáthynál hermetikus intellektuális elzártságban, Péterfynél esztétikai-tragikai felfogásban talál vigasztalást.

Rédey inkább hőse gondolatait kutatja, mint érzelmi jellemét, és ezt helytelenül teszi. Péterfy gondolatainál nagyobb értékűek az érzelmek, melyeket e gondolatok leplezni törekszenek; mindennél nagyobb értékű az ember, aki a sorok mögött áll. Érzelmei csak kevésben nyilatkoznak, talán csak a *modorban*, mellyel gondolatait előadja; de éppen e modor az, - hogy azt mondjam róla, amit ő mondott Széchenyiről - ami Péterfynek lelke. E modor legfőbb jellemzője az *ízlés*: diszkréciójával, konzervativizmusával, mély, szinte zenei érzékenységével (zenekritikus volt!), artista lényével, egész lelke mélyével szorosan összenőtt tulajdonság. Kényes ízlés: ő is »vájt fülű«, mint Kazinczy és vájt lelkű, nemcsak szók, hanem dolgok iránt. Sérti a népszerű reklám, sérti Nietzsche kalapács-filozófiája; kritikájának fő szempontja, gondolkodásának, nyelvének fő szabályozója az ízlés.

Nyelvének az ízlés, az ízléses folyékonyság adja meg a jelleget: minden diszharmonikus hang kerülése. Péterfy mint stiliszta: az ízlés művésze németül és magyarul. Finoman ritmikus folyékonyság ez: halkneszű folyócska, mely alig vet látható hullámokat.

Még egy pár szót Péterfy fejlődéséről. E fejlődés rajza nem egyéb lenne, mint felelet azon kérdésre: mint gubózódik be a tudományos érdeklődés lassanként az esztétikai zárkózottságba? Az első állomás általános tudományos érdeklődés (még természettudományi is); a második történeti (s ez fejleszti ki a tragikus világnézetet); ezután már csak egy haladás van hátra az artistaságban, az esztétikai begubózottságban: végkép eliminálni a tudományból (a világból) mindent, ami nem szép lehet és - a görögséghez menekülni. (Ez a szaka Péterfy életének talán a Dante-essay-vel kezdődik s a görög irodalom tanulmányával tetőpontját éri.) Eszerint én is három részre osztanám Péterfy fejlődését, de nem külső alapon (mint: hírlapírás, *Budapesti Szemle, Görög irodalomtörténet*), sem műfajok szerint (cikkek, essay-k, könyv): hanem a belső fejlődést vévén alapul.

3.

Két ember áll előttünk, akik egy korban éltek és közös volt a sorsuk; két zseniális író, kik életükben nem találták meg közönségüket.[16] Hol keressük a közös sors okát? Közös jellemvonásban. E közös jellemvonás jellemük gyökere: a visszahúzódás, a zárkózottság.

Hol keressük a közös jellemvonás okát? A fajban vagy a korban, a miliőben?

A közös zárkózottság Komjáthynál intellektuális, Péterfynél esztétikai karaktert ölt. Jellemző Péterfy tragikum-elméletére, mely, mint láttuk, egész lelkével oly szorosan összefügg, hogy szerinte a tragikumnak semmi köze a morálhoz. Az ő zárkózottsága, az ő tragikuma valóban tisztán és teljesen esztétikai. De ha a kor, ha az ország e zárkózottság oka, valószínűnek fog feltűnni, hogy e korban, ebben az országban intellektuális és esztétikai mellett a morális zárkózottság típusát is megtaláljuk.

[16] Péterfyt voltakép nem lehet elfeledett írónak tekinteni. Az irodalmi szakkörök már életében kitüntették; a Kisfaludy-társaságnak tagja volt. De a közönség nem ismerte vagy félreismerte; addig névtelen, a Jókai-essay után népszerűtlen lett. És belül, a lelke egy ismeretlen író lelke volt; egy íróé, aki magának ír, a közönséggel való kapcsolat nélkül: különös jelenség hírlapírónál. - Péterfy kapcsolata a közönséggel halála után kezdődik, összegyüjtött műveinek kiadásával.

Ezért akarok néhány szót mondani Dömötör Jánosról s ismét leírni e sokáig eltemetett nevet. Nem akarom jellemezni őt, nem akarom feltámasztani: irodalmi halottak feltámasztására nem érzek elég krisztusi erőt: fel fognak támadni, ha kell, maguktól. De amit mondani akarok, nem lenne teljes az ő neve nélkül.

Dömötör János Komjáthynak és Péterfynek idősebb kortársa. Parasztfiú, vidéki, csöndes ember. Verseket, műfordításokat, népies leveleket, kisebb tanulmányokat írt, nagyobbrészt a *Vasárnapi Újságba*. Öngyilkos lett, mint Péterfy. Munkáit halála után Baráth Ferenc adta ki vékony kötetkében.

Kevés verse: rendkívül mély vallomásai egy magábazárkózott léleknek, akiben a tudós lelkiismeret helyett (melyről Péterfynél beszéltünk) a morális lelkiismeret fejlett ki. A kifejezés ily egyszerűsége kevésszer szövetkezett az érzés ekkora mélységével.

Alapvonása neki is az elzárkózás. Megvan az ezzel összefüggő pesszimizmus a külső világ iránt. De morális jelleménél fogva őt kizárólag az *emberi* világ érdekli:

> Minden dolgod, emberfia,
> Komoly képű komédia.

Morális aggodalommal iparkodik fájdalmát magának tartani:

> Fájdalma nem a világé:
> Elég neki a magáé.

Iparkodik senkit sem vádolni:

> Ó én senkit sem vádolok;
> Minden dolog rendes dolog,
> Ami fáj is, elfödözöm,
> *S a világgal semmi közöm*.

Ez utóbbi pár sort két versében is ismétli. És mégsem tud elvonulni a világtól, nem engedi morális lelkiismerete. Ez lesz tragikuma, mint Péterfynek a tudós lelkiismeret.

> Itt az ember, itt előttem
> S Jákob harcát harcolom
> S bár a harcot már kiálltam,
> Nem törött meg, fentart lábam
> S erőt érez tomporom.

Morális feladatokat érez s biztatja magát:

> Állok, állok *kételyemben*
> Harcra újra van erőm...

Dehogy van ereje!

> Hiszen volt már Megváltója
> S e világot meg nem óvta,
> Hát te, gyarló, mit tehetsz?

Mégis, mint Péterfy, ő is aggó lelkiismeretességgel akar a külső világba, ő a morális világba, a tettek világába hatni, bármint fáj neki. Ha tollára veszi, élénk realizmussal festi e külső világot: a morális mindig praktikusabb, élesebb szemű, mint az intellektuális vagy az esztétikus. Nyelve is népiesebb, reálisabb, magyarabb, kissé Arany-ízű. Mint Péterfy, az esztétikus, a német, ő, a morális, az angol irodalom kedvelője. Mint Péterfynek a nyugodt esztétikai élvezetekbe merült élet, neki az erkölcsös, egyszerű családi élet volna ideálja. A magyar paraszt-

család életét kevesen ábrázolták úgy, mint ő, többi közt a *Tornyos nyoszolyáról* szóló versében: a nyoszolyáról, mely minden titkot lát:

És előtted titok nem volt
sem öröme, sem baja' -
Gyászt, örömet vegyest láttál,
régi tornyos nyoszolya.

Ismétli (gyönyörűen) a *Beatus Illét*. És sohasem lehet ily *Beatus*. Hitetlen Tamás, nősülni nem mer, megőrüléstől fél. Folyton erkölcsi aggályok, furdalások, határozatlanságok meredélyein jár: mult és jövő nem hagyják feledni:

Előttem a pohár. Igyunk:
Igyunk a multért s a jövőre!
Hiszen *mind Jánuszok vagyunk*:
egyszerre nézünk hátra és előre.

»Neki mindig nyugalom kell. - S azt keresi, ami fáj.« Hiába vágyik »Megnyugodni, nem kutatni. - Azt élvezni, ami van.« A bibliaolvasó protestáns morális szemével nézi korát:

A kor gyarapszik, szépül, épül -
Csak egy vén híd lett semmivé,
mely kezdet óta eget-földet
Számunkra tarta együvé.

De végre úgy tetszik, megtalálja azt a moráltalan pesszimizmust, amely már belenyugszik a rosszba. »Fájó igazság, vérez a szív, Ha mélyebben tekint belé.« De mégis: igazság, melyben meg lehet állapodni a sokat hányatott léleknek.

Dönthetetlen tudományom
nem inog, mint Hamleté;
Hogy kövesse, nem kívánom,
aki el nem érheté.

»Éltem sivár, jövőm iszony« - mondja, de úgy érzi, hogy nyugodt. Most már nem is csak a kort vádolja:

Rossz az ember, rossz a kor.
S hiszem, eljő valaha még
az egy pásztor, egy akol.
Pásztorunk majd Lucifer lesz.
Közös aklunk a pokol:
bűn és vétek a halálban
minket együvé pakol.

E nagy morális lélek a pokolban, a szenvedésben akar megnyugodni:

Leszünk sokan a pokolban,

- mondja egy másik versben -

Van ott jó is, van elég
Van kit nincs mért oldni, kötni
Van akinek bűn se gyötri,
Csak a másé, kebelét.

E látszólagos moráltalan vagy morális megnyugvás életébe került. Péterfy is akkor lőtte főbe magát, mikor eljutott a görögség esztétikai szigetére. Mint Péterfy Széchenyivel, Grünwald

Bélával, Teleky Lászlóval, úgy foglalkozott ő is egy tanulmányában öngyilkos költőinkkel, morális szemmel helytelenítve az öngyilkosságot. De az elzárkózásnak mindig tragikus vége lesz, ha lelkiismerettel párosul.

Ez magyarázza, mért tragikus Péterfynél és Dömötörnél és nem oly mértékben az Komjáthynál. Neki *sikerült* elzárkózni, önmaga zsenijébe.

Dömötör *humbler bard* (hogy az általa fordított Longfellow szavával éljek), de jó költő, minden szava mélyen jött lelkéből s tipikus illusztrációja annak, amit mutatni akartam.

*

Most hogy az utolsó és legfontosabb kérdés jönne: mi a közös forrása egy korban egy nemzet irodalmában ennyi elzárkózásnak, - oly korban, mikor az a nemzet már irodalmi életet él - mi az oka a magyar irodalmi életek ez örökös tragédiáinak és éppen a közelmultban: a kritikus nem mer tovább írni. Péterfy azt szokta mondani, hogy különb legény lett volna, ha a sors ifjúságában a külföldre veti, de így élete, mintha el volna tiporva. Így van-e? vagy Dömötörnek van igaza, aki a kort vádolja? - nem kutatom.

Vannak dolgok, melyek keserűbbek kimondva, mint érezve s azt hiszem (attól félek), olvasóim már sejtik, amit mondanom lehetne. S talán már nem időszerű is kimondani: mintha a feltámadások korát élnők.

De a feltámadások ünnepe legyen a kegyelet ünnepe is. A magyar irodalomnak, még mindig kötelességei vannak az alig letűnt kor halottjai iránt. Komjáthy versei talán lassanként hozzáférhetőbbekké válnak, mint ma, de Péterfynek hány értékes essay-je nem szerepel összegyüjtött munkáiban? várván egy negyedik kötetre. És Dömötörre ki emlékezik?

Maint joyau dort enseveli
Dans les ténèibres el l'oubli
Bien loin des pioches et des sondes.

PETŐFI ÉS ARANY

1910.

1.

A nagykőrösi Arany-szobor leleplezése alkalmából olvastunk egy cikket valamely napilapban, melynek írója azon panaszkodott, hogy nagy költőink közül csak Petőfinek van több szobra az országban, Arany, Vörösmarty egy-két szoborral kénytelen beérni. Annak az illusztrálására hozza fel ezt a cikkíró, hogy mennyire nem becsüljük meg még az igazi magas művészetet: regényes életpálya, politikai dicsőség s a költői nyelvnek bizonyos könnyed rakoncátlansága és szellemessége sokkal nagyobb okok egy költő elismerésére, mint mélyről jött művészet, - ami mélyről jött, szükségképpen halkabb, - mély és halk egyéniség hatalmas formák önkénytes bilincsében.

Ime, az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről: bármily esztétikátlan és filozófiátlan, mégis igen érdekes jelenség, mert jóformán az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott. S ha az irodalmilag kevésbé művelt emberek körében vizsgáljuk ezt a tömegpszichológiai jelenséget, - ahol kevésbé bonyolultan jelenik meg észrevesszük, hogy a két költő összehasonlításánál nem annyira költészetük, mint emberi egyéniségük a mértékadó. E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindenikünk közelállónak érzi a maga kedélyéhez s e rokonságérzet adja meg irodalmi ítélkezéseinek öntudatlan alapját. Igy lőn nálunk az esztétika bizonyos fokig vérmérséklet kérdése; s a flegmatikusok és melankolikusok különváltak a szangvinikusoktól és kolerikusoktól, öregek a fiataloktól s (mert a politika is többnyire vérmérséklet dolga) a nyugodtabb haladás hívei függetlenségiektől és szocialistáktól.

De a dolog tulajdonképi fontosságát akkor fogjuk csak látni, ha a nézőtérről az irodalmi élet színpadára fordítjuk szemeinket. Minthogy legműveltebb irodalmi köreinkben elterjedt ama felfogás, hogy a művészet nagyságait összemérni és osztályozni nem lehet, ez a kontroverzia sem jelenhetik meg itt nyiltan és öntudatosan, mint a kevésbé művelt közönség körében. Mindazonáltal a vérmérsékletek alapvető különbsége utat tör magának az irodalmi esztétikába is s kétféle felfogáskülönbségben nyilvánul. A túlzók vagy az egyik vagy a másik *fajta költészetet* (mert a vérmérsékletfajtákból költészetfajtákat csinálnak) egyáltalán nem tartják költészetnek; így mondják Ady túlzóbb követői, hogy az Arany-féle költészet egyáltalán nem költészet s ez újabb költői iskola részben talán költői gyakorlatával is azt akarja igazolni, hogy objektivitás és művészet nem tartoznak a költészethez. Viszont az ellenkező párt túlzói a naiv Petőfire tekintenek bizonyos kicsinyléssel s a művész Aranyt valami arisztokratikus magasságba helyezik e népszerű költő fölé. - Van aztán a kontroverziának egy sokkal rejtettebb s még sokkal fontosabb formája is. A kérdés e formában az lesz: mi a költészet lényeges értéke? A *tűz* - feleli az egyik párt - új tüzek és új lobogások, mennél újszerűbb egyéniségnek mennél szabadabb, mennél korlátlanabb, mennél pongyolább kifejezése. *A művészet* mondja a másik párt - művészi világítás, művészi vers és nyelv, tanulmány, arisztokratikus érzések és ízlés, s formák, művészi formák. Az ízlésre az előbbi párt nem sokat ad, sőt talán öntudatlan is keresi a disszonanciákat; s bár új formák jelszavával megy harcba, fontosabb neki a régi formák megvetése, mint újak alkotása. A másik fájlalni kezdi az új iskola formai anarkiáját, körülbelül úgy, mint hajdan az Arany-iskola fájlalta a Petőfi-utánzókét. Öntudatlanul szembenállnak a kritikában is: az egyik, amelynek tanulmány- és művészetellenes elmélete a pozitív kritika alapjait nyíltan elvetette, hipermodern és affektált fellengéssel iparkodik kifejezni a kifejezhetetlent s ködösen új terminológiával költeni a nem sejtett benyomását; a másik irány kritikája ragaszkodik a Gyulai-Péterfy-féle nemesen objektív essay-stílushoz.

Ilyen világításban az Arany-Petőfi-kontroverzia tipikus jelensége a magyar irodalmi életnek mind e mai napig. Az a két kötet tehát, melyek kezünkben vannak s melyek egyike Petőfi műveinek új esztétikai elemzését nyujtja, másika pedig Arany elveszettnek hitt irodalomtörténetét adja közre, történeti és esztétikai tekinteteken kívül nagyobb irodalompszichológiai érdekkel is bír, midőn egyrészt mai irodalmunknak Petőfivel, másrészt Aranynak az egész magyar irodalommal szemben elfoglalt állására vethetnek új fényt.

Az elsőre roppant szükség van, mert az új magyar irodalomnak Petőfivel szemben voltakép állásfoglalása nincs. Ady iskolája, melynek igen romantikus ideálja van a zseniről, mint Balassában és Csokonaiban, úgy Petőfiben is ennek az ideálnak a megtestesülését szeretné látni; ők Petőfi regényes életéből, idealisztikus forradalmi politikájából s némely fiatalos és affektált rakoncátlankodásából akarják megalkotni Petőfi képét, megfeledkezvén mindazon vonásokról, melyek az ő ideáljuknak ellentmondhatnának. Viszont az ortodox kritika az adatgyüjtésen kívül alig tett egyebet, mint ismételte és ellaposította Gyulai tömören fogalmazott ítéleteit. Ehhez járul mindkét részről az a nagyhangú bálványozás, belemagyarázás, gyakran modernkedéssel vegyítve, nagypipájú, kevésdohányú tudományoskodás és művészieskedés, melynek klasszikus példáit láthattuk újabban is, s amely egy darabig csilloghat a modern kritika hangzatos jelszavaival, de időmultán okvetlen csömört okoz.

Az új Petőfi-essay szerzője Gyulai szellemének ajánlja könyvét, de mestere voltaképpen Riedl; az egész könyvtervén, valamint egyes lapjain is észrevehető az író ambíciója, hogy a Riedl remek Arany-könyvének mintegy pendantját nyujtsa Petőfiről. Stílusa is az a modern essaystílus, melyet Riedl és köre honosítottak meg irodalmunkban. Ha Gyulai stílusát Macaulay élénk és mégis nyugodt, festő és mégis fejtegető, kiválóan józan stíljéhez lehet hasonlítani: Riedlék mintaképe inkább Taine, az érdekfeszítően analizáló, francia logikájával és szellemes hasonlataival. De míg ez a stílus a kiválóan logikus Tainenak legbensőbb lényegéből fakadt, míg Riedlnél egy érdekes temperamentum és Péterfynél egy melankólikus kedély külön színt ad neki: addig kevésbé kifejezett egyéniségű követőinél igen könnyen sablonná válhatik. A részletező logika magától értetődő dolgok kifejtésére csábíthat, a szellemes hasonlatok folyton egy tárgykörre vonatkoztatva, végre szólamokká süllyednek, a rövid (elemző) mondatok szenvelgés színét öltik. Ide tartozik a modern műveltség minduntalan betolakodása is a szerző és tárgya közé, amely néha már Riedlnél bánt bennünket. Ide tartozik végre az előadás líraisága, mely minduntalan a kritikus érzelmeivel zavar; van-e pedig joga valakinek az igaz, nagy lírát kicsinyes próza-lírában feloldani, mint cukrot a vízben?

De, elválasztva a felszínen úszó salakot, nézzük meg, ami alatta marad. Vessünk egy tekintetet a képre, melyet az új könyv Petőfiről fest. Több tekintetben érdekelni fog. Az első értekezés Petőfi jellemének egy sajátságos antagonizmusát állapítja meg. Az irodalmi arckép célja talán mindig az, hogy divergens, gyakran ellentétes vonások belső összefüggését megéreztesse. Az új könyv szerzőjének ez, talán öntudatlanul, sikerül: megérezteti velünk, milyen mély belső összefüggés van Petőfi korláttalan forradalmi természete s másrészről erkölcsössége s bizonyos mértékben így nevezhető korlátoltsága közt. Mert tény, hogy Petőfi a legerkölcsösebb és (erkölcsi szempontból) legkorlátoltabb költőkhöz tartozik, akik valaha éltek. Aki csak a forradalmi külszínt hajlandó benne látni, alaposan félreismeri. Legmélyebb hajlamai és nézetei Petőfit tökéletes nyárspolgárrá teszik s jobban vizsgálva, még forradalmiságán is észrevesszük ezt a (nincs jobb szó) nyárspolgári színezetet. Valóban, a nyárspolgári élethez hozzátartozik, hogy a fiatalság kitombolja magát. Petőfit, aki már eleve mint kivételesen jó fiút ismertünk meg, élete végén mint kitűnő férjet és boldog apát látjuk viszont, akit a legkiáltóbb forradalmi szereplésekbe voltakép lázas véralkatú neje ingerel bele. Lásd az életrajzokat, Ferenczit.

Maradj, maradj el a csaták teréről:
Nem léssz kevésbé kedves én előttem
Árnyas magányodnak homályiban,
Mint lennél künn, bár bámultatva a
Nyilvánosság napfényes ormain.

Igy ír a költő (lelke mélyén éppen nem híve a nőemancipációnak) feleségéhez, aki nemzetiszín váll-kötőkkel felpántlikázva jelenik meg a forradalmi népgyűléseken, ahova más asszony nem jár: és sütkérezik a nyilvánosság verőfényes ormain.

Természetesen, ez csak példa; mikor forradalmiságról beszélek, nemcsak a politikát értem.

A fődolog, hogy Petőfiben e két véglet: forradalmiság és nyárspolgáriság, korláttalanság és korlátoltság szorosan összefügg, mert egy tőből fakadtak: szülőjük az egészség. Petőfi valósággal tipikus egészséges kedély, amihez épúgy hozzátartoznak erőtől és önbizalomtól duzzadó túlzásai, mint mély erkölcsi érzése és optimizmusa. Petőfi forradalmiságában semmi sincs a dekadensek forradalmiságából; sőt annak éppen ellentéte. Mindnyájan tudjuk, hogy szociális világnézete mennyire korlátolt és naiv, demokrata és nyárspolgári. Erkölcsi világnézete és ami több, élete teljesen az uralkodó erkölcs alapján áll, - önkénytelen, erőltetés nélkül. Esztétikai ízlése époly korlátolt és naiv. Szét kell tehát rombolnunk azok ábrándjait, akik Petőfiben a mai forradalmárköltők rokonát akarnák látni: ilyesmiről szó sem lehet oly költőnél, aki maga a megtestesült egészség.

S ennek a lelki egészségnek legtipikusabb tünete az őszinteség, amelyet Petőfi legtöbb méltatója annyira kiemel. Valóban, ez az a vonás, amelynek megfigyeléséből a lélek egészségi állapotának legbiztosabb diagnózisát lehetne adni. Az egészséges lelkű ember őszinte, éppen azért, mert nincsenek lelkének fájó pontjai, melyekhez nem szeret hozzá nyúlni. Petőfi őszinte és kíméletlen, az ősember őszinteségével és kíméletlenségével. Ezzel szemben az agyonsebzett lelkű dekadens költészete fátyolos: szimbolikus vagy (művészien) impasszibilis, szemérmes és *l'art-pour-l'artos*. S ilyen voltakép az Arany Jánosé is. Ime, ismét az örökké szembenálló két szellemirány s azt hiszem, nem lenne nehéz kiválasztani, melyik közülök a modernebb, a sebhedt modern lélek költészete. Arany határtalanul modernebb Petőfinél. Petőfi határtalanul egészségesebb.

De az egészség szó általános és sokértelmű. Miben áll közelebbről a Petőfi egészsége?

Volt életében egy kor, a *Felhők* kora, amikor a világgyűlölet és byronizmus beteges életnézetével kacérkodott.

»Gyűlöltem én is - volt reá okom« - mint ő maga mondja. S valóban, míg eddig inkább e világgyűlölet szenvelgett voltát hangsúlyozták kritikusaink, az új Petőfi-essay arra fordítja a figyelmet, hogy a költőnek *volt oka reá*. S ez a helyes szempont. Petőfi szenvedett; az egészséges ember sír és káromkodik, mikor szenved; Petőfi sírt és káromkodott igen egészségesen. De csak azért, hogy a sors fordultával annál jobban élvezze megint az életet. Az ok megszűntével megszűnt a hatás is; s Petőfi maga is csodálkozva és szégyennel kérdi:

Én hittem-e egykor
Átoknak az éltet?
Én bolygtam a földön
Mint éji kisértet?
Elégeti arcom
A szégyeni láng! -
Mily édes az élet,
Mily szép a világ!

Ime, az egészséges lélek. Röviden kifejezve: erős, de nem mély érzése a világnak: gyorsan lángol, könnyen felejt. Nem jól ismerte magát a fiatal Petőfi, mikor lelkét szembeállította a Dunával, melyet *hajó futása s dúló fergeteg* annyiszor megsebez:

Mégis, ha elmegy fergeteg s hajó,
A seb begyógyul s minden újra jó.

Az ő lelke a Dunához hasonlatos. S ez talán szükséges feltétele annak, hogy a lélek egészséges maradjon s ne sebhődjék agyon e gonosz világban. S ez talán a legnagyobb szerencse. Petőfi a legszerencsésebb költő.

Hasonlítsuk össze vele Aranyt, akit egy-egy érzés halhatatlan üldöz, akinek költészetében egy-egy képzet makacsul vissza-visszatér, a nagy tépődőt, tele titkolt sebekkel, melyek minden időváltozáskor megújulnak.

Petőfi szerelmi élete éles példákat ad az elmondottakhoz. A könnyű, gyors és egészséges lángolás, valamint a könnyű, gyors és egészséges gyógyulás itt nyilvánvaló. Kitűnően jellemzi azt, amit Csapó Etelka halála után nemsokára írt:

Szeretnék már szeretni újólag
- - - - - - - - - - - - - - - - - - -
A hegytetőn még ül a téli hó,
Midőn tövében már virág fesel.

Valóban, mikor a költő azt mondja, hogy a szerelem

Rózsafán kis madárfészek
Melyben vígan fütyörészek,
S ha feldúlja a fergeteg,
Tovább szállok, mást építek,

ez nemcsak kedves kacérkodás a világfisággal, hanem a költő egészséges kedélyének őszinte nyilatkozata. Általában, ahol a kritika vagy irodalomtörténet Petőfi szerelmi költészetéről ír (s kivált mikor Szendrey Júliáról szól), többnyire a frázisok felszínes magasságaiba téved. Egyáltalán nem akarom kétségbevonni, hogy a költőnek Júliához való érzelme erős és nagy szerelem volt, nagy akadályokon győzni tudó egészséges szerelem. Nem is fogom talán világfias könnyelműséggel vádolni azt, akiről csak az imént mondtam, hogy alapjában szigorú erkölcsű nyárspolgár volt. Ez azonban nem von le semmit azokból, amit előbb beszéltem. Az egészséges nyárspolgár természetrajzához hozzátartozik, hogy ifjúkori szerelmeit könnyen feledi, feleségéhez pedig hű marad.

Petőfi férjnek született és családapának. Már legelső verseiben is erre gondol *(Az én mátkám)*. Jellemző, hogy az olyan hámból kirúgós, affektált és rossz vers után, mint ez:

- - - engem a rendes élet
Időnek előtte megölne, tudom:
Költő vagyok, költőileg kell
Végig rohannom az életuton,

nyomában egy ilyen végződésű vers következik:

Megérem-e, hogy nekem is lesz
Szép, csendes házi életem?

Költészete a családi idillben éri el majdnem a tetőfokát. A *Téli esték* a legszebb magyar vershez tartozik. Petőfi ideálja a visszavonult jó családi élet

Füstöljünk, iddogáljunk...
Vidáman ránk ragyog
A lámpa, feleségem
Szeme s a csillagok.

- És hogyan lehet, - azt hiszem, önkénytelenül kérdi az olvasó - hogy ez az ember mégis véresszájú forradalmi hős, a nagy idők egyik legexponáltabb szereplője lett?

Meglátjuk, hogy ez önként következik.

Az új Petőfi-essay szerzőjének kitűnő ötlete, hogy Petőfi hazafiságát családi érzelmeiből és a szülőföld igazi nyárspolgári szeretetéből származtatja le. Legelső hazafias költeménye, *Arany-kalásszal ékes rónaság*, világosan mutatja ezt az átmenetet. A nyárspolgár ragaszkodása a földhöz, amelyen született s a fajhoz, amelyből született, - a családi érzelmeknek mintegy kitágulása egészséges büszkeség és harci kedv: ezek teszik Petőfi hazafiságának alapját. A földhöz és a fajhoz; és hogy mindezek dacára Petőfinek a multhoz kevés érzéke van (bármennyire szeret is lelkesítő történelmet olvasni), az éppen olyan dolog, mint ahogy, láttuk, saját élete multjához is kevés érzéke van: a mult sebei gyorsan tűnnek nála; Petőfi a jelen pillanat költője. Viszont Aranyt, amint a saját multja folyton üldözi, úgy üldözi örökké fajának multja is: az ő költészete valóban az egész mult eredője.

Igen érthető az is, hogy Petőfi hazafisága még jobban kitágul: demokratikus és anarchikus világnézetté. Mindenben teljesen korának embere; a jelen embere, történelmi érzék és vatesi előrelátás nélkül s korának eszméit úgy érti, mint egy szegénysorsú egészséges nyárspolgár értheti. Valódi nyárspolgári gyűlölet az előkelők és minden arisztokratizmus ellen, az erkölcsös nyárspolgár s az akaraterős, egészséges kedély büszkesége és korlátlan harci kedve jellemzik őt. Akaraterős és bátor, mint teljesen egészséges lélek; minden akadályt megvet, minden célt elér. Milyen más az arisztokrata, Hamlet-lelkű, habozó, félénk Arany.

De könnyű annak bátornak lenni, akinek sebei olyan könnyen gyógyulnak. S erre vezethető vissza Petőfi roppant élénk nyilvános szereplése is. Első sorban állott, mert sérthetetlen volt, mint Siegfried vagy Achilles; s nem volt Achilles-sarka. Ami bántotta, azon őszintesége s egészséges haragja mindjárt túladott. Arany, a »túlérző fájvirág«, visszahúzódó.

Neki azonban kellett a világ. Mint egészséges lélek, élni és hatni akart, benyomásokat kapni és továbbadni; semmi sem volt benne a nagy magánosok lelkéből. Az olyan embernek, aki csak a jelenben él és akinek a multból nincs tartalékkincse, szükségesek a benyomások; s az olyan, ha költő, a benyomások költője. Ilyen volt Petőfi. A külvilág minden apró jelensége iránt fogékonyabb lelket nála keveset találhatunk. Ez teszi, hogy minden jelentéktelen alkalomra verset ír s gyakran jelentéktelen verset. Ha fáj a szeme, ha a pipafüst kicsordítja könnyét, kész a vers. Az új Petőfi-könyv is idézi:

Nem vagyok én verseknek szűkiben.

És mint egészséges lélek, nem befelé néz, önmagát kínosan vizsgálva, hanem kifelé, benyomásokat várva. Voltaképp nem szubjektív költő. A benyomások iránti nagy fogékonysága teszi őt nagy leíróvá. Leíró költeményei a magyar költészet legmagasabb szintjén állanak. Új kritikusa jól kiemeli realizmusukat. Petőfi általában nem nagy művész. A benyomások sokkal nyersebben jelennek meg nála, sokkal kevésbé öntődnek át a lélek olvasztó kohóján, hogysem az lehetne. Kevés benne az alkotó, sokkal több a tükörszerű. A tükör minden képet gyorsan visszaad és rögtön elfelejt. A tükör a képeket kevéssé alakítja. Petőfi ilyen. Nyelve nem mutat egyéni színezetet, mint Aranyé. Látása nem oly sajátságos. Demokratikusabb és közérthetőbb. De gyorsabb és nagyon hív. Tükör. De ez a tükör csodálatosan tiszta és éles képeket ad.

A világ képei gyorsan mozognak, egy pillanatra élesen megvillannak a tükörben és aztán eltűnnek.

A leírás tárgya természetesen leginkább, amit a költő leginkább szeret: a családi élet, a szülőföld. Hegyes vidéket alig néhány helyen, pl. *Salgó*ban rajzol. Ebből új kritikusának az a sajátságos, lélektanilag is megokolatlan gondolata támad, hogy amit a költő nem szeret, azt nem is tudja rajzolni; pl. a telet. Hogy téli leírásai nem sikerülnek. Számos helyet hozhatnánk ezt cáfolni; így a gyönyörű *Téli világ* című verset. De maga a bíráló választja meg a bizonyító példáját legszerencsétlenebbül. A *Puszta télen* című versről akarja kimutatni, hogy nem sikerült. Ez mutatja, hogy egy *a priori* gondolat milyen helytelen ítéletekre csábítja az esztétikust. Valóban nem érteni, hogy akadjon valaki, akit meg ne kapjon az a csodálatos hangulat, mely ebből a költeményből kiárad, aki ne bámulja a leírás csodálatos képzeltető erejét és a folyton fokozódó hangulat szigorú felépítését. Mikor még gyermek voltam, gyenge és ideges, könnyek jöttek a szemembe, valahányszor ezt a verset olvastam. Az új bíráló teljesen korlátolt érvekkel megy ellene és Gyulai ellen, aki dícsérte. A negatív leírást veti szemére, Péterfy tekintélyére hivatkozva. De nem veszi észre, hogy ami másutt impotencia lehet, az e versben művészi szükségesség, kontraszt, melynek felmerülése a lélekben lélektanilag époly érthető, mint helyzete a költemény elején szükséges *esztétikai alap* - hogy Beöthy kifejezését használjam - a továbbiak hangulati előkészítésére.

Általában ez a kritikus Petőfi tájképművészetének nem néz a mélyére. Mesterséges módszereket keres benne. Az *Alföld* című költemény strófáiról pl. azt mondja »A két első sor rendesen a tér, a két utóbbi a rá felvonuló élet.« Ezt kevés helyen lehetne erőltetés nélkül alkalmazni. Petőfi nem dolgozott ily *recipe* szerint. Ami a legmélyebb és legérdekesebb Petőfi leírásaiban, a képek bámulatos tisztasága, élessége, mely onnan származik, hogy a tükör színben, világításban igen keveset ad hozzá a képekhez. Ami megint oda megy ki, hogy költőnk a benyomások költője és voltakép nem szubjektív költő. Az ő egészséges, egyszerű lelkén, mint az ablaküvegen át majdnem egészen természetes színekben látjuk a világot, nem ad mindennek külön fényt és színt, mint az abnormis nagy művészek, mint Arany.

Valóban, Petőfi lelke, mint minden egészséges lélek, rendkívül egyszerű, átlátszó és naiv. Erről a naivságról az új Petőfi-könyv külön fejezetben beszél s nekünk itt már alig van hozzátennivalónk; az eddigiekből különben is minden magától értetődő és dedukálható.

2.

Láttuk az elmondottak szerint, hogy az ellentét Petőfi és Arany között tényleg megvan; de lényegesen más az, mint ahogy akár az ortodoxok, akár a modernek képzelik. Arany a beteges, abnormis zseni és Petőfi az egészséges nyárspolgár. Ha csak életviszonyaikat vesszük tekintetbe és nem iparkodunk pszichológiájukba behatolni, teljesen külsőségek után indulunk és téves eredményekre jutunk.

A *faculté maîtresse* Aranynál valami előkelő szenzibilitás, amely a külvilág minden behatását mély és mulhatatlan sebnek érzi. A benyomás ilyenformán nem vesz el, hanem tovább rezeg, tovább fáj a lélekben és a lélek folyton gazdagodik a multtal, az egész mult tovább élvén benne. Ez magyarázza Aranynak rendkívüli érzékét a mult iránt, ami mint az érzékenység, arisztokrata vonás: a demokrata Petőiteknek csak a jelen létezik.[17] Az arisztokratalélek, amely

[17] Az arisztokratizmusra nézve vesd össze Arany származását, a *Toldi szerelme* enumerációját, a nemes stílt és történeti érzéket, a levelet, melyben Petőfi le akarja beszélni Aranyt, hogy a *Murány ostromát* Wesselényinek ajánlja s azt, amit Riedl mond Aranynak a cigányokkal szemben való ítéletéről.

az egész multat hordozza magában, költészetében is tudatos folytatója és eredője az egész mult költészetének és minden sorából az egész mult lelke cseng. Innen Aranynak nagy irodalomtörténeti érdeklődése, melynek legbővebb dokumentumát, irodalomtörténeti előadásait a nagykőrösi gimnáziumban, iskolai jegyzetek alapján nagyon híven és pontosan rekonstruálva adta ki Pap Károly.

Figyeljünk arra, hogy a multnak ez a továbbélése és felhalmozódása szoros kapcsolatban van Aranynak rendkívül sajátos egyéniségével, egyéni látásával. Valóban az ily lélekben, amely a mult minden sebeit viseli, a jelen képei sem tűnhetnek fel oly egyszerű és természetes színekben, mint pl. Petőfinél; a vele együttható mult sajátságos színt vet rájuk, egyéni színt. S amint a képzelet, úgy a kifejezés is teljesen egyéni lesz az ily komplikált lelkekben. Arany kifejezésmódja egyáltalán nem egyszerű, mint Petőfié, sőt ellenkezőleg. S alig van sora, mely nem viselné magán az egyéni látás és stílus kettős bélyegét. Ezt legszebben Riedl mutatta ki, akinek könyvében az első mondat: »Arany költészete egész világ, melynek megvan a maga emberfaja, a maga növényzete és állatvilága, szóval sajátos természete és éghajlata.« Arany szenzibilitása époly érzékeny a valóság iránt, époly jól lát, mint Petőfi - de mindent sajátságos világításban.

Az ilyen rendkívül egyéni költőt voltaképpen époly kevéssé szabadna objektívnek mondani, mint Petőfit szubjektívnek. Az, amit rendesen a költő objektivitásának neveznek, az elmondottakkal szorosan összefügg. Az ily végtelenül sértékeny, szenzitív lélek valóban nem szeret önmagáról beszélni, mint a beteg nem szeret sebeiben turkálni. Az ily arisztokrata lélek nem viszi sebeit a piacra. Sőt a költészet neki voltaképpen csak menekvés a valóság kínzó, sebző világából, mely iránt haj! nagyon is eleven érzéke van és érzékenysége. Ezt fejezi ki pl. a *Vigasztaló* című verse. Menekülés, hova? a mult világába, az egyetlenbe, mely a sebző jelentől elfordíthatja figyelmét, mert az ember lelke nem állhat másból, mint multból és jelenből. A mult sebei kevésbé fájnak s a képzelet, amely a mult sebeit kombinálja, eltereli a figyelmet a jelen fájóbb sebeitől. Ezért Arany lírája sem közvetlen benyomásokat ad, hanem emlékekből táplálkozik és diszkréten fátyolozott líra. S ugyanezért költészete leginkább epikai. S ámbár ez epikai költészet mélye csupa titkolt és eltagadhatatlan szubjektivitás, megjelenése mégis egy realista, sőt naturalista[18] költészet megjelenése. Rendkívüli szenzibilitása s ezzel összefüggő óriási képzet-, azaz szókincse képessé teszi a legfinomabb dolgok látására és kifejezésére s külön fejezetet érdemelne a lelkiismeretesség, amellyel az általa látott valósághoz aggodalmasan ragaszkodik. Ez ugyanaz a tragikus lelkiismeretesség, amelyről Péterfyről szólván is beszélünk,[19] s amely minden ily sértékeny arisztokrata léleknek közös vonása. Aranynál három alakot vesz. Az első a költői realizmus. Petőfinél a realizmus önkénytelen, magától értetődő, könnyű. Aranynál aggodalmas, fájdalmas. Az egyik a tükör, a másik a festő. A másik forma az erkölcsi lelkiismeretesség. S itt tapintunk az egész dolognak mélyére. Petőfi, a nyárspolgár, erkölcsös ember, önkénytelen és nem érdemből, nem lelkiismeretből, erkölcsös, mert úgy született, erkölcsös époly könnyedén, mint amily könnyedén tesz mindent. Őszinte, mert egyszerű és nincs mit elhallgatnia; őszinte, mint ahogy az üveg átlátszó.

Aranynál máskép van. Akinek egész lelke seb, annak az őszinteség keserves lelkiismeretesség. Az csak azért őszinte, hogy ne legyen egy újabb, még keservesebb sebe, a lelkifurdalásé; mert minden lelkifurdalást ismét mély és halhatatlan sebnek érez. Aki multját mindig magában hordja, annál a lelkiismeretesség lényege a multhoz való ragaszkodás és erkölcsi következetesség, mert minden legkisebb ellentét mult és jelen közt új seb és örök lelkifurdalás. Ez

[18] V. ö. a *Bolond Istók* 1. énekét és Thewrewk Árpád könyvét a *Nagyidai cigányok*ról.

[19] L. az *Irodalom halottjai* c. tanulmányt.

az, amit *Weininger*, a hirhedt osztrák filozófus *Gedächtnis*nek, erkölcsi emlékezetnek nevez és a zseni legmélyebb sajátságának mond.

Ilyen Weininger értelmében vett zseni Arany. Ez annak a rendellenes erkölcsi érzékenységnek alapja, mely Arany egész életét egy Hamlet életévé teszi; ha Petőfié az egészséges erkölcs, Aranyé beteges erkölcsi szenzibilitás, *»égető, mint Nessus vére«*. Riedl kimutatja, hogy ez van meg Arany hőseiben is, Toldiban (gondoljunk a György vitézének vagy Tar Lőrincnek megölése utáni hangulatokra); Piroskában, Etelében, a balladahősökben.

E rendkívüli erkölcsi érzékenység a lelket habozóvá, félénkké, szemérmessé teszi. Itt minden megint összefügg az előbbiekkel. Akinek minden ártatlannak látszó cselekedete új lelkifurdalások bőséges forrása, az elzárkózik, hogy ne kelljen cselekednie. Az, ha tán ki is csábul néha a tett mezejére,

> De majd, mint beteg az ágyba,
> Visszavágyik a magányba.

Az iparkodik úgy élni, hogy azon ne lehessen folt. Amily lelkiismeretes költő, oly lelkiismeretes tanár, férj, apa. De ez a nyárspolgárság lényegileg különbözik a Petőfi nyárspolgárságától. Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.

A harmadik formája Arany lelkiismeretességének a tudós lelkiismerete. S itt visszatérünk a könyvre, melynek kapcsán írtuk e sorokat s mely Aranyt mint tanárt és tudóst mutatja be. Aranyt lelkiismeretessége esztétikai dolgokban époly hipochondriássá és habozóvá teszi, mint mindenben; ezért hagyott annyi töredéket és kiadatlan művet. Neki minden kritika új seb volt:

> Mert - betegnek - izgalom,
> Ha olvassák itt is, ott is
> S bírálgatják új dalom.

Ez végletekig vitt esztétikai gondosságra késztette, hogy csak tökéleteset adjon ki. (Ebben is ellentéte a könnyen dolgozó Petőfinek.) Ezért az esztétikából valóságos nagy tudományt csinált magának,[20] amelynek gyümölcsei az utólérhetetlen *Vojtinán* kívül (és néhány kisebb költeményen, mint a *Sárkány* címűn) prózai dolgozataiban maradtak ránk.

Arany prózai dolgozatairól újabban sokat írtak, noha inkább kivonatokat adva belőlük, mint eredeti ítéleteket róluk. Mégis rájövünk lassan, hogy őt, kit az ortodoxok ismertek esztétikai vezérükül, egyáltalán nem lehet elmaradott kritikusnak tartani. Ez a nyárspolgár-költő, amint gyakorlatában megelőzte a legmodernebb naturalista és *l'art-pour-l'artos* irányokat, úgy elméletében többszörösen megelőzte Tainet, először módszerben, alkalmazva a milieu- és race-elméletet írói arcképeiben és *Zrínyi és Tasso*ban;[21] azután az eszményítés elméletében, megírva a *Vojtinát* hat évvel a Taine híres előadásai előtt *de l'Ideal dans l' Art* (1867), amelyekben nincs több, mint a *Vojtiná*ban. Gondoljunk arra is, hogy pl. Hebbelt ő méltatta először irodalmunkban, mint az eposz modernizálóját, maga is nagy modernizálója az eposznak; hogy Flaubert-t és az orosz írókat ő fedezte fel a magyar olvasó számára. Irodalomtörténetének kiadója közli tervezett, de nem engedélyezett olvasókönyvének előszavát is, mely úgy pedagógiai, mint esztétikai szempontból kitűnő és eredeti munka.

Aranyban, mint irodalomtörténészben az esztétikai ízlés és tudás egyesül a mult iránti nagy érzékkel. Eredeti történetírónak nem lehet mondani, önálló kutatásra alkalma nem volt;

---

[20] Ebben is ellentéte Petőfinek, aki csak a divatos írókat szerette.

[21] »A szenteskedő kéjsóvár olasz« szembeállítása a magyar hadvezérrel olynemű dolog, mint Musset és Tennyson szembeállítása az angol irodalom történetében. Arany még pontosabb a dokumentálásban.

nagyobbrészt Toldy és mások adatait veszi át.[22] A szoros és önálló tudományosságot pedagógiai célja is kizárta. Arany, mint Benkó ismert könyvéből és másunnan tudjuk, kitűnő tanár volt; nemcsak nagy egyéniségének önkénytelen hatása, higgadt modora és nagy tudása tette azzá, hanem az a lelkiismeretesség, amellyel kötelességeit teljesítette és saját pedagógiáját alaposan átgondolta. E pedagógia kiválóan józan gyerekismeretre vall. Azt mondja egy programm-értekezésében, hogy »az a 15-16 éves ifjú, aki előtt most nyílt meg a stíl virágos mezeje, aki rokon- vagy ellenszenvét csupán a külsőhöz köti s elsősorban ebből a szempontból ítélkezik, képtelenség, hogy egyúttal magasabb érdekeket, mint a nyelv erejét, a komposzíció hatalmát, a költészet egyszerű fenségét is érezze. Már lelki alkatánál fogva - ki akarván tűnni - csak a *jelent* nézi, a *mult* ügyetlen törekvései, avult szépségei iránt, amiket önfejlődése színvonalán alul állóknak tart, sem kedve, sem érzéke.« Ezeket a szavakat számos mai tanárunk megfontolhatná. Annál feltűnőbbek, mert oly történeti érzékű ember írja, mint Arany, önmegtagadó objektivitással. Még modernebb pedagógia hangjait üti meg egy levelében Lévay Józsefhez: »Oly alkalmazott esztétika, mely minden művészetre kiterjed, vagy oly teoretika, mely csupán szemlélődéssel lakik jól - nem ily korú, olvasottságú ifjakhoz való. A szókat betanulhatná, de az értelem éhen maradna.« Annyira simult e tanár a gyermekek értelméhez és ízléséhez, hogy az újabb irodalmat, mint könnyebbet és élvezetesbet, előbb tárgyalta, tanította a réginél, nem törődve a tudományos szempontokkal, melyek e sorrend ellen szólnak.

Arany az irodalomtörténetet teljesen a mai módszer szerint, induktíve, olvasmányok alapján tanította s a diktátum csak végleges, megjegyzésre szánt összefoglalás akart lenni. Igy nem is várhatjuk, hogy a költő egyéniségéből sokat találjunk benne. Azonkívül a nagy költő prózája másutt sem valami nagyon egyéni: Arany valóságos ellentéte a modern szubjektív kritikusoknak. Mint előadásainak kiadója is megjegyzi, ő rakta le nálunk a filológiai módszer alapjait. Lelkiismeretessége a tényekhez és adatokhoz ragaszkodik és szemérme, mely érzéseit még lírájában is fátyolozottá teszi, prózában lehetőleg egyáltalán nem engedi őket nyilatkozni. Ami versben diszkrét, az prózában szemérmetlen nyiltság lehet. Arany idegesen borzad minden szemérmetlenségtől. Díszt, hasonlatot, az egyéni képzelet jeleit, csak olyan helyen enged prózájába, ahol a megértéshez szükség van rá. Ezért lesz prózája, mint maga mondja, *fahangúvá* és olyanná, amilyennek Riedl elemzi. Kétszeresen így van ebben a »száraz összefoglalásban«. Annál inkább meglep bennünket a rendkívüli gondos tömörség és szabatosság, mely minden mondatát jellemzi. Ez is művészet: a legérettebb logikai művészet. És néha, mint a villám, egy-egy pillanatra egy epigrammai fordulat, egy kitűnő jelző (»a vízeszű Zsigmond«) felvillan az iskolás kifejezések közt.

Valóban szerencsés a kiadó kifejezése: ezeket a rövid, logikus fejezetkéket leginkább epigrammai él jellemzi. S tartalmilag még több érdekeset találunk bennök. Ilyen mingyárt a húnmagyar mondák és ősműveltség jellemzése, mely a Csaba-trilógia tudományos forrásaira világíthat rá s látható szeretettel van megírva. Aranynak e dolgokban olyan szakműveltsége volt, mint akárkinek abban a korban. S több tévedése mellett is szembeszökő a bámulatos önmegtagadó lelkiismeretességű józanság, mellyel a költő kedvelt tárgyával, epikai hitelének összes alapjaival szemben ítélni tud.

A középkori irodalomról igen szigorúan ítél, annak szépségeit kevéssé sejti: ami természetes, hisz középkori irodalmunk kincseinek megvilágítása csak a legújabb kutatások műve. Annál több figyelmet szentel a korrajzi háttérnek s itt egyes kis fejezetei valóságos kis mesterművek, annak az Aranynak művei, aki a korai reneszánsz egész műveltségébe oly csodálatosan élte bele magát *Toldi szerelmé*ben. Arany legendás történeti érzéke párosul itt szigorú logikájával

[22] Maga - szerényen - Toldy extraktusának nevezi jegyzeteit.

és semmit kicsinek nem néző lelkiismeretességével, hogy e kis művekben olyat alkosson, amelyből mint egy Heredia-szonettből elvenni, sem hozzátenni egy szót sem lehetne. Egy-egy kor beszorítva néhány színtelennek tetsző mondatba; csak aki maga hasonlót próbál, veszi észre a benne rejlő roppant logikai műveletet.

A következő kor még inkább a Tinódiak és Ilosvaiak kora Arany szemében, mint Balassáé - s ez talán érthető a Toldi, Török Bálint, Szondi költőjénél a Rodvánszky-kódex felfedezése előtti időben. Legérdekesebb itt (pedagógiai szempont is) a régi magyar versformák összeállítása, amelynek ma sem szabadna hiányozni egy iskolai irodalomtörténetben.

Felélénkül a könyv azon kor felé, melyről Arany írói arcképei szólnak. Korok, iskolák, írók jellemzése itt mind kitűnő s megegyező a mai ítéletekkel. A kiadó szerint Toldy és Gyulai később ismerték e jegyzeteket s így nem lehetetlen, hogy egyes dolgokban hatással is voltak a mai ítéletekre.

A reformkor elemzése megint kitünő; Széchenyiről két szó (»ezek a lángész hibái«) élesen világít. - A következő kor iránt megint kissé igazságtalan; ez már talán a győzelmes irodalmi iskola igazságtalansága a legyőzöttel szemben. Kölcsey lírája mást érdemelt volna (bár itt mentség, hogy e nagy költőt ma sem becsüljük eléggé); nekem Vörösmarty jellemzése is kissé halványnak tetszik.

Önnön győzelmes iskoláját dícsérve, Arany egészen diszkrét, nemcsak abban, hogy magát nem említi (amely hiányt állítólag Szilágyi Sándor igen szépen és méltóan pótolt a későbbi jegyzetekben), hanem költő társainak dícséretében is. Nem valami merész újító, ami tankönyvben nem is volna szabad, hanem a megállapodott közvélemény kifejezője. Mégis helyesen jegyzi meg a kiadó, hogy e kis irodalomtörténetnek nagy érdekessége az, hogy az új iskolát ez helyezi irodalmunk fejlődésében az őt megillető helyre először időrendben; Toldy még teljesen konzervatív. És ha igaz, e kis könyvecske ebben sem maradt titkos hatás nélkül újabb irodalomtörténeti felfogásunkra.

Petőfiről szól legtöbbet Arany, védelmezve őt a vádak ellen, körülbelül olyan hangon, mint az utóbbi években Adyt volt szokás védelmezni.[23] Érdekes, amint a kiadó bebizonyítja: kronologice Arany itt az első, aki kimondja, hogy Petőfi a világirodalomban is számottevő költő; a második utána a francia Taillandier, a *Revue des deux Mondes*ban. Gyulai még nem mert hasonlót mondani s Erdélyi, akit még újabb kritikánk is érdemén felül becsül, - Erdélyi az esztétikailag oly kevéssé fogékony esztétikus, aki képes volt Arany *Katalin*ját végigolvasni, anélkül, hogy észrevette volna, hogy az gyönyörű jambusokban van írva és nem rossz ősi nyolcasokban - s ezt oly időben, mikor Byron hasonló költeményeit minden valamire való kritikusnak kívülről kellett volna tudnia, - Erdélyi azt mondta, hogy ne merjük Petőfit összemérni - Bérangervel.

[23] Nagyon érdekes - és tárgyunkkal szorosan összefüggő - lélektani tanulmány lenne itt kutatni, milyen szemekkel olvashatta Arany - Petőfit?

AZ IFJÚ VÖRÖSMARTY

1911.

Ez a tanulmány tulajdonképpen csak bevezetése a következőnek: mely a *férfi Vörösmarty*-ról fog szólni. Az író nagyon kéri az olvasót, kövesse őt keresztül türelmesen e bevezetésnek unalmasabb s talán haszontalannak látszó fejtegetésein is, hogy azután megérthesse azokat a lázakat és felettébb érdekes kataklizmákat, amelyek a férfi Vörösmarty csodálatosan temérdek és tarka képzeteit, mint a kaleidoszkóp színes üvegszemeit, a legkétségbeesettebb és tarkább táncokra rázták.

E bevezetés végén úgy hagyjuk el ezt a lelket, mint egy abnormisan gazdag és fantasztikus, szomorúan mély színű, de nyugodt és harmónikus, mozdulatlan képet. A következő tanulmányban úgy fogjuk viszontlátni, mint az elvarázsolt házat, melyet ő ír le egy meséjében, ahol minden bútor és minden tárgy, sulyok, piszkafa, küszöb, tű, guzsaly maguk a röpködő színek és illatok, önálló és mozgó cselekvőkké lesznek és a legőrültebb hancuzást rendezik.

1. Ismeretlen szigetek, ahol kincseket lehet találni.

Nagy szellemek és nagy művek a régibb időkben sem hiányoznak a magyar irodalomból: valami mégis hiányzik, hogy ezt az egységes elnevezést: *irodalom*, teljesen igazolja. Hiányzik az irodalomnak egységes folyama, ami az egyes szellemeket és műveket egymáshoz csatolja s ezáltal az irodalmat, a magyar lelket önmagának, önnön kincseinek tudatára ébressze - az öntudat mindig összekapcsolódás, mint a pszichológusok mondják. Hiányzik az irodalom az irodalomról, mely hagyományt és egységet teremt, az összekötő lélek; s a magyar irodalom a megszakadozott öntudatokhoz hasonlít, amilyeneket Janet tanulmányozott. Ma is, ugyebár, nem idézzük egymást és kritikánk lényegesen szubjektív és kérdés, hogy olvassuk-e egymást? De régen minden zsenink olyan volt, mint egy sziget, mérhetetlen pusztaság között. Kincses keleti országok átka ez, ahol nagy erők laknak kicsi kultúrában s így nagy különbségek. De íme, felírtam egy zsenink nevét, aki irodalmi társaságok központjában élt, ifjúkorától országos hírnévben, legnagyobbként tisztelve; most hatalmas szobra van s neve minden magyar ajakán s alapjában nem ismert költő és nem sejtett lélek. Lehetne kérdezni: megvan-e a szép magyar irodalom? amiről voltakép senki sem tud, nem annyi-e, mintha nem is léteznék?

A Vörösmarty-irodalom szánalmasan csekély. Gyulai Pál egy mintaszerű kiadással és egy eleven és tiszta nyelven művészileg megírt életrajzzal ajándékozott meg bennünket; de a kiadás jegyzetei csak nyers adatok; s az életrajz inkább kor- és miliőrajz, melyben a hős alakja csak kívülről nézve jelenik meg úgy, amint környezetében mozgott és kortársai előtt mutatkozott. Gyulai nem mert Vörösmarty lelkének mélységeibe lehatolni - s talán nem is gondolt rá. S amink azonkívül és azóta van, alig több iskolás - és valóban iskolai dolgozatoknál. S ami csodálatos, ezek a dolgozatok, kezdve az öreg Toldyén, aki könyvet írt Vörösmarty epikai műveiről, majdnem mind a költő oly oldalait rajzolják, melyek bevallottan gyengébb oldalai, pl. újabban legtöbb a drámai műveit. Líráját mintha nem mernék vizsgálni; pedig legtöbben itt érzik őt nagynak - érzik, ha nem is ismerik.

Mert ismerni, Vörösmartyt nem ismerik - jóformán senki sem ismeri, még az írók sem. Vörösmarty, a *Szózat* költője, - egy olyan költeményé, amelynek szépségeit a megszokástól nehezen érezzük, - Vörösmarty a *Zalán futásának* költője, egy hosszú eposzé, amely (mondjuk csak ki) számunkra unalmas. De Vörösmarty a *Vén cigány* költője is, kétségkívül a legcsodálatosabb magyar versé, amelyet ismerünk; s ezért Vörösmarty nagy ember és izgató talány számunkra, töredékekből, amelyek összetartozandóságát nem értjük - mint a fejtörő

játékok, amelyekben különböző alakú kövecsekből kell kirakni egy figurát. De lehet-e kirakni a figurát, ha a kövecsek nagy része hiányzik? Vörösmarty műveinek legnagyobb részét egyáltalában nem ismerjük. Vörösmarty elfeledett költő és nagyságát csak sejthetjük.

2. A művész, akitől várnak valamit.

Elfeledett? Kérdés, hogy ismert volt-e valaha. Hisz Vörösmarty a nemzet előtt kezdettől fogva a *Zalán futásának* a költője volt. Az első és korai nagy siker, mint sok költőre, rá is átokként nehezedett egész életében. Hazafias buzdításokat vártak tőle és a nemzeti történelem éneklését - s Vörösmarty azok közé tartozott, akik nyomasztó tehernek és kötelességnek érzik, ha valamit várnak tőlük. Vörösmartynak, az embernek, különben is egyik jellemző vonása valami lázas (Vörösmartyban minden lázas) és makacs ragaszkodás ahhoz, hogy beváltson minden várakozást s nemcsak másokkal, hanem elsősorban önmagával szemben. A *Zalán futását* erőszakkal is befejezi, megfeszített munkával, keresztültörve magát a meddő dárdaerdőn s minden bonyolult harcok egyhangú förgetegein. Témáit nem tudja abbahagyni, azok vissza-visszatérnek és üldözik őt, még akkor is, ha (mint *Zalán*, vagy *Salamon*, *Toldi*, vagy *Zotmund-Kund*) csak külső divatparancsolta témák és nem lelkéből nőttek ki. Ifjúkori tragédiáját öt év mulva újra dolgozza, ismét hat év mulva balladát csinál belőle, szemmelláthatólag küzködve a kemény és hideg külső témát lelke tüzével felolvasztani: de győz. Nem tudja kihányni magából az értéktelent: ellenkezőleg, beolvasztani és megnemesíteni törekszik. Azt hiszem, nem is mer olyankor másra gondolni és semmit sem mer pihentetni, nehogy abbahagyja:

> Ami jót kezdtél, jól folytasd, vissza ne bámulj:
> A gyakran pihenő dolga pihenni szokott -

mondja egy epigrammájában, melyet Gyulai későn találván meg, a zsengék jegyzetei közé tesz - holott igen jellemző. A költő nem tud elszakadni attól, amit egyszer kezdett: a nehéz nagy lélek tehetetlensége ez, mely rokon a nehéz nagy test tehetetlenségével.

Ha Vörösmarty lelki fejlődését megérteni akarjuk, ezt a vonást kell magyarázó elvül szem előtt tartanunk. Neveltetésénél fogva szerény és munkás fiatalember volt, születésénél fogva nagy energia, aki éber, ifjú szemekkel nézett az életbe és leste, hogy ez az élet mit vár tőle, az energiától. Aktív szellem volt; férfi; az élet pedig pezsgett körülötte, egy felébredt, felifjult nemzet élete, eleven pezsgés, eleven munka, megfogta magának. Nem is lehetett másra gondolni, míg ez előtte állt: így kívánta az élet. Később, mikor nagy filozófiai kérdések bántották, ez a dolog teljesen öntudatossá vált benne.

> Előttünk egy nemzetnek sorsa áll:
> Ha ezt kivittük a mély sülyedésből...
> Köszönjük, ó sors, áldomásidat:
> Ez jó mulatság, férfimunka volt.

Most érdekes elnézni, hogyan szegődnek ez egyetlen közvetlen, természetes munka szolgálatába szerény, ifjú életének minden eseményei. Mik az események ebben az életben? Az olvasmányok és a szerelem. Olvasmányait, persze, a véletlenek hozták; s a hazafias, férfias Berzsenyi lobogó fáklyája villogott szemébe. De olvasott külföldi költőket is és kétségkívül megvolt benne a vágy, amelyről Arany beszél, mindig a leghíresebbet és nem a legélvezetesebbet olvasni; a növekvők szerénysége ez, a fejlődés előérzete, az ízlés akarata önmagán felülemelkedni, szükséges és természetes ösztöne az emelkedésnek. Shakespeare, Homér, Tasso voltak a kiválasztott könyvek: és íme, az ifjú talál egy kort a magyar történetben, mely hasonlatos a Shakespeare históriáiban rajzolt világhoz és drámát ír róla; azután hexameteres eposzt ír Árpádról. Az olvasmányok csak mintákul szolgálnak, formákul, melyekkel a nem-

zeti mézesbábot ki lehet szaggatni. És a virágokról gyüjtött méz, az ábrándos gyermekszerelem édessége, jó arra, hogy ezt a nyúlós süteményt édesítse. A gazdag kisasszony alakja, akiért a nevelő, szegény fiú, titokban eped, az olajbarna arc, komoly és nemes vonások, a harcok fáradalmait fogják deríteni, mint a gobelin-csataképeken, összecsuklott, összebonyolódott ló- és emberlábak alatt a virágos mező.

3. Egy lázadás története.

Ez a Vörösmarty talán nem nagy költő még (az első *Salamon*t nem ismerjük), csak erő és férfi, aki nem született hasztalan veszteglődni, hanem egész életét, minden benyomását bele tudja görbíteni annak a célnak a szolgálatába, melyet az élet kínál neki. *Zalán*t kezdi írni, éjjelezve, makacsul és töri magát, elnyomni az eszköz lázadását a cél ellen; mert íme, az eszköz fellázad, az igába hajtott lélek fellázad mestere, a munka ellen; és evvel a lázadással kezd Vörösmarty nagy költővé lenni. Ez a lázadó lélek, az eszközök gyüjteménye, rendkívül, abnormisan gazdag már; magába szedett ezer képet és ezer hangulatot, sokkal többet, hogysem ki ne dagadnának a cél szűk kancsójából. Eleven nép volt ez a képzetek népe, melyet nem lehetett sorompókba zárni; s oly szesz, melynek íze kiégett a tortából.

A *Zalán* rengeteg pazarságú képsorozata valósággal lázadó tömeg és minden lépten ezt a benyomást kelti. Minden telik belőle: egy *egész* mitológia, rengeteg képhalmaz a harcok ezerféle módjaira (olyan embertől, ki harcot sohasem ismert), egész élet, kemény és egészséges humor -

Sorra kemény áldást mondok fejetekre botommal -

a lányos és gyermekes bájnak páratlanul gazdag és édes jelenetei, *»illattal viselős ibolyák«*, gyönyörű tájképek, fantasztikus pompák leírásai, plasztikusan meglátott állat- és pásztorképek hasonlatok gyanánt, melyek úgy vannak elrejtve a nagy munka zugaiba, mint a gazdag faragású szarkofág sarkain egy-egy kosfej. Mindez époly rendetlen és zavaró összevisszasággal (az ifjúság áradó pazarságával), éppen mint nagyon is gazdag és aprólékos és tömött faragású szarkofág mintázatában növények kocsányai, állatok szarvai, istennők fürtei és vitézek kardjai egymásba fonódnak. Kétségkívül látnunk kell, Vörösmarty nyitva tartotta a szemét és lelkiismeretes gyüjtő volt, aki abból, amit látott és amit érzett, semmit sem hagyott elveszni, de nem is selejtezett ki semmit s a fiatalság fegyelmezetlenségével hányta kábító kincsét garmadába.

És ez a kincs teljesen az *övé*, maga gyüjtötte. Olvasmányai *csak* formákat adtak, amint mondtam, kiszaggatni süteményét: olvasmányainak szellemébe igazában be se hatolt (mint már Gyulai észrevette), csak formájukat leste. Nem volt szüksége másra. Történelmi, mondai anyaga *Zalán*hoz nagyon kevés volt: mese, divina machina, minden a saját kincseiből tellett. S a nyelv is onnan tellett, a nyelvet is maga csinálta, vagy legalább azt a mély barnaszín szőnyeget, melyet örökölt Berzsenyitől, átszőtte a legcsodálatosabb, legtarkább színekkel, hogy nem lehetett többé megismerni. Ahol sok a képzet, ott sok a szín, sok a szó, gazdag a nyelv. Valóban, ha valahol, úgy Vörösmartynál a nyelvkincs egy a képzetkinccsel; elég gazdag, soha kevesebbet, elég erős (mert a nyelv fegyelmezéséhez is férfierő kell), soha *mást* nem mondani a kellőnél. Ez ad klasszikus és tömör ízt ez áradozó nyelvnek. A képzetek fellázadtak a munka ellen: a szavak engedelmes szolgái a képzeteknek.

Mindez magyarázza a *Zalán* vegyes hatását: végigolvasni majdnem lehetetlenség; az ember elveszik e tömkelegben: a fiatal író, akinek még sohasem volt közönsége, az összhatást egyáltalán nem tudta kiszámítani. De egyes képei, egyes sorai végtelen izgatják a fantáziát és beleragadnak az emlékezetbe: egyik a képzetek, másik a szavak dolga. E képzeteket és szavakat zene borítja el, zenére születtek; s ez már aztán egészen sajátságos, meghatározhatatlan

valami, Vörösmarty lelkének egyéni zenéje, mindig egy, bár oly változatos, mint maguk a képzetek; akár a harci robajt festi, amikor a messze pusztákat

Napkelet ifjainak dobogó paripái tiporták[24]

ami (igaza van Tóth Bélának) még szebb, mint a *quadrupedante putrem sonitu*; akár édesen olvad feléd, deli Hajna, mikor ápolgattad a bajnokot s

Szép szemedet szemein szerelembe merülve mulattad.

Vörösmarty hexameterei semmit sem klasszikusak: ez egészen modern vers: Vörösmarty zenéje. Néhol talán Vergiliusra emlékeztetnek, de csak azért, mert Vergilius már néhol modern költő.

Most úgy képzelem valahogy (bár talán nem fogja mindenki megérteni), hogy a zene kapcsolja eggyé a képzeteket s teszi őket mindig-egyszerre-mindjelenvalókká, úgy, hogy minden egyes képből a végtelenbe nyílik kilátás. Amit Gellért Oszkár egy szegény mai költőről írt, az fokozottabb mértékben illik Vörösmartyra: ez ad filozófiai zamatot legegyszerűbb képeinek. Mindnyájan emlékszünk arra, mikor éj van,

...az élet
Elnyugszik s a fél föld lesz nyoszolyája...

Micsoda távolság van ebben a versben. És micsoda részegítő elröpítése a képzeletnek az ilyen sor

Ég szüze, aki dicső fejeden szép csillagot ingatsz.

Ha Vörösmartyt olvassuk, mindig közel vannak a csillagok, a halál és a végtelenségek. Mikor arról van szó, hogy egy vitéz nem hord zárt sisakot, páncélt, mingyárt arra gondol:

Kard nekem a páncél; szabadon viszi homlokom a nyílt
Könnyű kalpagot és mikor eljő végnapom, a szép
Föld színét s ragyogó egeket még látom utólszor;
Te pedig eltakarod fejedet...

A gazdag végtelenség ez örökös együttlátása szomorú dolog Vörösmarty előtt; sajátságos, de a végtelen látása (amely művésznek lehetséges), mindig szomorú. Mintha az volna szomorú, hogy nincs út tovább: ez a sok szépség mind céltalan volt, mert ez az egész. Ezért keserves minden, ami határtalan,

Mint harag és szerelem, ha határ nincs benne, keserves.

Ezért van az, hogy a költő előtt, aki pedig a régi dicsőségét énekli, mégis (annyira nem tűrik a képzetek és hangulatok a munka és a cél igáját)

Gyászos vagy s szomorú, emléke az ősi időnek.

Mert ez az *ősi idő* voltaképen csak Vörösmarty lelkének időtlen ideje.

Ez nem lázadozó fájdalom, hanem nyugodt és klasszikus: tudatában a maga gazdagságának, szépségének és gyógyíthatatlanságának. Ez nem lázadozó fájdalom és mégis lázas, mint minden Vörösmartyban, mint a hipnotizált fájdalma, akinek az fáj, hogy sokat lát. És különben az egész Kárel éneke, mint nemsokára *Hábador* is, s a tervezett *Helvila*, a mélabús Ossziánra emlékeztet - ami az első voltaképeni idegen hatás Vörösmarty költészetére. Innen már nemcsak formákat kapott, hanem színeket is, egy egész színezési modort, mely talán Rembrandt,

[24] Nem a *Zalán*ból való, de ugyanazon évből és a *Zalán* stílusában; az utolsó fél sor a *Zalán*ban is előfordul.

talán - mint Beöthy finoman vette észre Caravaggio modorával hasonlítható, s mely *Eger* egy jelenetében s a *Két Szomszédvár*-ban a clairobscur remekeit alkotta. De ami a lényeges rokonság s ami megmagyarázza, hogy e színezés mindkettőhöz illik: az nem átvétel: ez az *ossziáni hangulat* Vörösmartynál voltakép egészen más forrásból származik, mint Ossziánnál: Vörösmartynál, mint láttuk, a képzettömeg a forrása, Osszián pedig képekben és képzetekben igen szegény könyv. Vörösmarty talán még a *Zalán* kiemelt része előtt írta a *Kis gyermek halálára* című ismert és gyönyörű versét, melynél semmi esetre sem lehet Ossziánra gondolni s melyben már ugyanez a nyugodt és végtelenbe sóhajtó fájdalom zenél:

Alunni fogsz s nem lesznek álmaid,
Alunni fogsz s nem lesz több reggeled -

mindenki tudja kívülről, de nem mindenki sejti, milyen szép.

Osszián azonkívül egy műfajt adott Vörösmartynak, egy műfajt, amely hasonlatos a régi alexandriaiak epyllionához: nem eposz, hanem hőskép, alkalmas a nagyszerűségre, melyet Vörösmarty végtelenbe lendülő fantáziája mindig megkíván, alkalmas eszköze a honébresztés nagy munkájának is, alkalmas gyüjtőedény a kiáradt színek és képek számára, alkalmas műfaj oly költőnek, akinek lendülete, bár a külvilágból táplálkozik, mégis alapjában lírai, - azt hiszem, megmagyaráztuk, mért és hogyan - akár az alexandriai eidyllion költőké, mert az epyllion közel áll az eidyllionhoz és Vörösmarty kis eposzai és képecskéi éppen a fájdalom nyugodtságánál fogva sok tekintetben idilli hatásúak. Első a *Cserhalom*, az utólérhetetlen szépségű sátorjelenettel, melyben valami nyugodt és bánatos ragyogás (a szerelmes könny ragyogása) és a kifejezés mesteri adekvátsága valóban görög versekre emlékeztetnek és előhírnökei Vörösmarty későbbi csodálatos epigrammáinak. A csillagok itt is közel vannak hozzánk, akkor is, mikor a költő Etelkét a hattyúhoz hasonlítja, mely könnyű lebegéssel suhan

S leszállnak
Hold és csillag ezüst sugarakkal játszani hozzá.

A másik a *Hábador*, drámai formában, valamennyi közt a legossziánibb. De íme, ebben az évben már 1826-ban vagyunk, csak egy évvel a *Zalán* megjelenése után - a képek lázadása tetőpontra hág. Lehányja a nemzeti igát és valóban a végtelenbe lendül, időkön túl keres tündérvölgyeket és délszigeteket. Ezek lázadó epyllionok, az egyik még a régi formában, a másik egészen merészen és zseniálisan a magyar népmeséhez köti felszabadult fantazmagóriáit és Zrinyi-köntöst szab rájuk - íme, a második nagy hatás Vörösmartyra, a kemény Zrinyié -, oly végtelenül stílszerű köntöst, amelyben Zrinyi ügyetlenségei és döcögései mesterileg utánozva, megannyi szépséggé lesznek: oly utánzás, amelyre csak a legnagyobb stílérzékkel megáldott művészek, az Anatole France-ok képesek. Ez a két fantasztikus költemény a legtipikusabban mutatja az ifjú Vörösmartyt, az ő lázadozó képzettömegével és ha német volnék, azt mondanám, hogy betetőzik Vörösmarty első periódusát. Ez a túltömött és végtelenbe lendülő ifjú fantázia vadul szomjazza a sohasem látottat, sohasem sejtettet, ez a nagy művész, a kötelességből multak énekese, a hagyományos versekben újat és hallatlant akar teremteni.

Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni,
Újat írok, nagyot is, kedveset is, rettenetest is
... Oly dalt mondok világ hallatára
Melynek égen, földön ne légyen határa,

mert érzi agyában rengeteg képek soha nem álmodott nyüzsgésével, hogy ez a nyüzsgés, amint az ő lelkében, az ő lelkének zenéjével egybejött, maga egy egészen új világ

Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.

4. A fogoly visszatér börtönébe.

Vörösmarty huszonhatéves. És még gyermek, az *Ezeregy éjszaká*t olvassa. Ő az a gyermek, aki egy délszaki puszta szigetén él és a bérc tetejére kiállva, a csillagokat faggatja:

Szép kis ezüst csillag, menj el, kérdezd meg az istent

De akkor, a lázadás tetőpontján, a makacs és erős lélek, aki annyira ragaszkodott munkájához, észrevette, hogy kisiklott a munka alól. Mi hozta eszébe? Először a külső kötelesség (*Eger*t kellett megírnia, hideg szobában, pénzért, hamar, az *Auróra* számára), azután Zrinyi. Zrinyi, ez a praktikus, csupaerő magyar, a *Török Áfium* Zrinyije, aki észrevette, hogy senkitől sem várhatunk mi magyarok semmit, csak magunktól, aki talán legelőször látta meg a mi népünk nagy tragikumát Nyugat és Kelet közt, amelyet Vörösmarty a róla szóló versben oly klasszikus tömörséggel tudott kifejezni:

Néz Nyugatra, borús szemmel néz vissza Keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének.

Zalán költője egyszerre megérti a nagy tragikumot, mely a Nyugatra és Keletre való örök nézdelésben rejlik. S gondoljunk arra, hogy e kor nagy szelleme, Széchenyi, azt hirdeti, hogy ne nézzünk többé vissza Keletre. S gondoljunk arra, amit még nem emeltünk ki elég határozottan, hogy Vörösmarty, a multak énekese, voltakép egyáltalán nem a multak énekese. A világot, melyet ábrázol, maga teremti; s hogy lehetne multak dalosa az, aki mindig nem látott, nem hallott dolgokra sóvárog? Ha valamelyik költeménye a multaké volna, *Eger* volna az; s mégis mennyire Széchenyi szellemét lehellik ezek a - talán mint Gyulai mondja önkénytelenül - Zrinyi, a politikus és praktikus Zrinyi egy gondolatát is ismétlő sorok:

Mért lakozunk mink itt? haj! mért hoztak ki apáink
A fövenyországból?...
...Most ennyi világ nem nézne szemünkbe,
Nem látná, hogyan elmaradunk a többi nemektől,
A nemes országot mint hagyjuk lenni vadonná,
E gyönyörök kertét ínségnek puszta helyévé...
...El hagyjuk apadni
Gazdag arany folyamát a megtérhetlen időnek...
Multakról perelünk, nem igyekszünk óni jövendőt.[25]

Vörösmarty a jövő szolgálatára énekli a multakat tér vissza ahhoz a munkához, amelyből lázadt képzetei egy pillanatra kisiklottak. Ott kezdi, ahol abbahagyta, hazafias balladákat ír, *Told*it, *Zotmund*ot és *Salamon*t dolgozza át. És - mily lehetetlen dolog egy lázadást leverni! - az új Salamon akaratlan is lelkének kifejezője lesz: íme, mit mond az új Salamon:

Önként leginkább én akarhatok?
És legszebb jót akarni? *Jót akarni,*
Melyben lerontom szívemnek felét
S szabad röpültét elfelejti lelkem!
De így is, törve, úgy is, összezúzva,
Nem mondok ellent. Azt a háborút,
Mely itt marad még *(keblére mutatva),*
elviszem magammal

[25] Ide tartoznak a *Salamon* végén az egész multért penitenciát tartó sorok:

Ó, ennyi karral, ami itt lehullt.
Világokat dönthettünk volna meg
S most minmagunkat törtük meg velük.

S ha ingadozni láttok útamon,
Ne szóljon meg gyalázó nyelvetek,
Mert én egy ország harcát hordozom.

Igy beszél Salamon; de Vid, a tűzeszű Vid, egy lappal később még erősebb kifejezést használ.

Téged cudar nyelv, téged tág kereplő,
Tőből kitéplek, mint a rossz gyomot,
Ha még szivemnek ellenére szólsz.

5. Egy költő, aki tanulja a mesterségét.

De ne magyarázzunk bele Vörösmartyba semmit. Vegyük azonban észre, hogy ami a munka és a cél fékével lehetetlen volt - rendet csinálni a lázadt képzetek káoszában -, az a művészet fékével lehetségessé válik, és a művészet fékét kezelni Vörösmarty néhány év alatt tökéletesen megtanulta. Megtanulta talán Zrinyitől, talán Shakespeare-től (akinek szellemébe a nagyobb behatolást *Salamon* átdolgozása mutatja először). Ez *ars*, azaz mesterség, és meg lehet tanulni a nagy mesterektől. De a képzetek táborának megfékezése nem jelenti azok meggyilkolását, csak rendes csatasorba sorakoztatását. Sőt Vörösmarty még új színeket vesz Zrinyitől és Shakespeare-től, mint előbb Ossziántól, megtalálja és kiválasztja belőlük a Vörösmartyhoz illő színeket, mint ahogy a színes fotográfiai eljárásokban kiválasztja a szükséges színeket a fény. Zrinyiben keleti színekre nyer ösztönzést, *Eger*-hez, *Szilágyi és Hajmási*hoz, ami kora és köre, az Auróra-kör kívánságainak is megfelelt, a *couleur locale* jelszavának, a romanticizmus orientalizmusának: ijesztő, táborzavaró lóelszabadulások, romantikus Nisus és Euryalus-barátságok, széltől fogant kancák, dühital s rejtekben ivott bor, mely a csatázó vitézek ajakán gőzölög, tiporgó hangfestések, hárem, tizenkét hölgyek gyönyörálmú teremben, *kín választást tenni közöttük* és a herélt, időtelen aggság, mely gyönyörök forrási előtt áll vala vágy nélkül, sanyarún, öltözetek korhű pompája, ama részletezés és realizmus, mely csak a romantikus hatás kedvéért reális és részletező, mert távoli dolgokról beszél, melyekről hallani igazat is új. Shakespeare-től pedig való Vid jágói alakja, akiben - mint általában ez első drámában - Vörösmartynak a testi végtelenségek képeivel telt lelke a szellemi világ végtelenségei felé hajóz ki: mint aki hosszú szárazföldi utazás után tengerre száll. Ime: a végtelen gonoszság szirtjei felé hajózunk, a szegény Omár lelkén át, akinek ágyasa lett a bűn. Vid felé, akitől úgy kell félnie Salamonnak, mint a *bús hajósnak szirtok élitől* s akit zavart ügyében úgy kell szeretnie

S ha félve is, feléje hajlani
Mint a hajósnak szirtok élihez,
Midőn hajóját már habok nyelik.

Vid felé, akinek egy ember kára kevés,[26] a tűzeszű Vid felé! És ki áll szemben a tűzeszű Viddel? a filozófikus Bátor, akit íme vadászva mutatok be:

Bátor:

Eluntam ezt is. A szegény vadat
Felverjük álmából: nem nyughatik
Sem a ligetben, sem hűs berkein

[26] Vid:
Hidd, nem kerestem károdat soha.

Bátor:
Károm csekély is volna tán neked.

Azonban a sok embervad fene
Agyarkodással bünhetetlen él.

Kinek ne jutna a melanchólikus Jaques eszébe az *Ahogy tetszik*-ből? Azonban Jago és Jaques nem voltak-e épúgy meg Vörösmartyban, mint Shakespeare-ben?

De nem ez az, amit a költő tanulásának neveztünk. Az sem, hogy néha a fantáziának bizarrul átfilozófiásodó képei (vissza fogunk térni rájuk) még az átfilozófiásodás fordulatában is Shakespeare-re emlékeztetnek; láttuk, hogy ami ebben lényeg, megvolt a *Zalán*ban is, ahol nem lehetett szó Shakespeare-hatásról s csak a megjelenésnek egy új módja a tanult. Nem tanulás a vers sem. Vörösmarty jambusai époly kevéssé shakespeare-iek, mint ahogy hexameterei nem homérosziak. Vörösmarty újra csinálja a magyar nyelvvel ezt a versformát is és ennek is - a drámai blank versnek -, mint a hexameternek, ő a legnagyobb mestere irodalmunkban. Sorai keményen és férfiasan zengenek és nagyon gyakran egy-egy sor egy műremek, a műremek befejezettségével és zártságával. Ami ezt - a kifejezés technikáját, a sorok megcsinálását illeti, Vörösmarty már a *Zalán*ban kész mesterként lép elénk. Az egyenes kölcsönzéseket sem számítom tanulásnak.[27] Mást kellett Vörösmartynak megtanulnia: a gondolatok bizonyos összefogását vagy ahogy előbb mondtam, a lázadó képzetek művészettel való megfékezését, ott például, ahol egy alak beállításáról van szó. Shakespeare *Vihar*jában a részeg matróz énekel egypár sort, aztán azt mondja:

- *This is a very scurvy tune to sing*

Aztán megint énekel egy strófát és arra is azt mondja:

- *This is a scurvy tune too.*

Vörösmartynál Jolánka énekelve jelenik meg és virágot szedve, aztán az ének végén azt mondja (ez az egész monológja):

- A kék virág is szép, a sárga is szép.

A hangulat, az alak *toto coelo* különböznek, a beállítás módszere ugyanaz. Egészen sajátságos lélektani tünet, hogy a képzetfűzés hangulata mennyire külön életet élhet elszakadva maguktól a gondolatoktól, a képzetektől, a képzethangulattól, mindentől. Ez maga a gondolathangulat, a viszonyhangulat, megkülönböztetve a képzethangulattól. Ennek a képzetfűzés hangulatának költözésére és hatására, bár nem teljesen függetlenül maguktól a képzetektől és zenétől, eklatáns példát ad Vörösmarty *Hedvig*jének egy helye, összehasonlítva Goethe *Besuch*jának egy helyével, melyet Vörösmarty kétségtelen ismert.[28]

---

[27] Ilyen is van, ott, ahol stílszerű és szükséges. Vörösmarty alkalmazza első drámájában, amikor, mint láttuk, először nyíltak meg szemei előtt az erkölcsi világ csodái, a Sophokles híres és voltakép minden drámának mottóul szolgálható gondolatát:

Az ember, ó, csodálatos szer az!

Shakespeare vígjátékaiból, melyek a *Délsziget* írójának nem lehettek közömbös olvasmány, még később, apróbb verseiben is kölcsönöz. *Hűség* c. költeményének, e szeszélyes ugrálásában végtelenül bájos semmiségnek utolsó fordulata:

A leány hű nem lehet -
Férficsontból vétetett

a *Twelfth Night*ból való: *Far such as we are made of such are we.*

[28] Goethe:
Auf die Lippen war die stille Treue,
Auf den Wangen Lieblichkeit zu, Hause

Ime, Vörösmarty tanulóévei a lázadó évek után: fejlődésének második korszaka. Nagy és erős küzdelem a művészet fékéért, hogy majdan képzeteinek hadseregét, melyhez hasonló nagy és tarka sereg nem nyüzsgött magyar lélekben, szoros műremekek falankszaiba sorakoztathassa. Eseményekben szegény évek, hogy egy nagy költő nagy művésszé válhasson.

De még egy honi mestere volt: a népdal.

6. Egy egészséges fiatalember.

Mert nem szabad az ifjú Vörösmartyt könyvek között képzelni. A munkás, benyomásokat mohón gyüjtő és azokat aktív felhasználó szellem, akit benne az első pillanattól megismertünk, a természetben és az emberek között érezte magát jól. Mindent szeretett és mindenütt szerették; semmi jónak nem volt elrontója, mint Gyulai mondja. Fiatal volt, egészséges, kedves, élvezte az életet, amelyből oly dús teljességet tudott szerezni lelke; s ha e dús teljesség végtelenbe lendült és már érezte a végtelenség tragikumát és melancholiáját, kétségkívül ezt is élvezte, mint valami szép és nagy érzést, igazában a legszebbet és legnagyobbat, ami létezik. De a legkisebb apróságot is élvezni tudta és a legkisebb apróságban is megtalálta a végtelenség minden mélységét és varázsát. Vörösmarty birodalmában a legbájosabb szögleteket találjuk, ahol kedves és hamis parasztlánykák és legények, Ilus és Andor ingerkednek, ahol Matild, a kis gili, zokogva búg, ahol búsmogorván ül Petike, ahol Gábor diák ugyancsak meg van akadva; a költő végtelen gyönyörűségét leli mindenben, pattognak ritmusai, tetszik neki a világ, tetszenek az okos és huncut parasztok, tetszik a félős öreg, aki eloltja a mécset, hogy a tolvaj be ne találjon hozzá, tetszik, bár megátkozza, az elhagyott csárda, amelyre rászáll a nagy kelepes gólya, güzütanya, denevérház, tetszenek a kalandos mesék és holdvilágos éjek, a csínyek és tréfák, tetszik a betűk kitanult zenéjével mímelni az élet ezer hangjait, örökös dobpergését, tetszik a történelem, de még jobban tetszik az élet; a kis gyerekek tetszenek csakúgy, mint a nagy vitézek, legjobban a szép lányok tetszenek; tetszik neki »a szerelem dalain ligetekben epedni«, felfedezni a nő ezeregy édességét, ismételgetni bolondos zengéssel: haj, haj, haj, száj, száj, száj, szem, szem, szem.

Tarka s tarkább lőn tapasztalása.

Tetszenek neki a leánylelkek, melyekben olvadásig lágy óhajtat, búmerengés, kedv, csapongva játszó, lenge jóság, elmúló szelídség a hiúság cifra köntösében változnak, mint a hold világa vétlen vétkes vágyaik sokával s álmaiknak minden ezredével.

Tetszik neki Etelka, a finom, a komoly, a nyájas, tetszik neki ezer környezetben elképzelni ragyogó alakját; - kinek lelkében lehetett több díszlet egy ily alak köré? Tetszik neki bevilla-

---

Und die Unschuld eines guten Herzens
Regte sich im Busen hin und wieder.
Jedes ihrer Glieder lag gefällig
Aufgelöst von süssem Götterbalsam.
Freudig sass ich da und die Betrachtung...

Vörösmarty:
S rózsafelhők arci, szép hajának
Gyenge fodra barna köd valának,
S minden, ami kellem és gyönyör van
Harcban állott termetén, vonásin
S a szemérem diadalma rajtuk,
Mint királyné ünnepel szelíden.
Gábor angyal ahogy látta mindezt...

nyozni Etelka emlékével minden képzeteit, titkos összefüggéseket keresni Etelka és az egész világ közt. Tetszenek a Völgység enyhe dombjai, a fiatal szépséggel igéző völgyek, fiatalságának tündérországa, melyet később, mikor már nem láthat többé - ó, hogy minden szépséget akkor érzünk igazán, mikor már nem látjuk - oly gyönyörűen rajzolva sirat meg: mely még később is a régi szerelmet költi fel lelkében. A *Széplak* gyönyörű tájképe melanchólikusan zárja be ezt a fiatalságot.

7. Képek, képek.

Ez időben írt első elbeszélését, a *Holdvilágos éje*t, valamint legszebb költeményei egyikét, *Hedvig*et s kisebb költeményeit is a fantáziának ugyanaz az ezeregyéjszakai pazarsága jellemzi, ami a régieket. Az éjszaka bizarr és bolondos eseményei, az arkangyal, aki ott ül a háztetőn, mint egy üstökösláng és rózsafelhőkkel és sánta hangyákkal beszélget, kétségkívül mutatják, hogy az ifjú Vörösmarty, az élet szeretője, több, mint az élet szeretője: nem elégszik meg az élettel, hanem kilendül minden lehetetlenek felé. És nem látjuk-e lépten-nyomon fantasztikus színeit: a sugár topolyt, mely a holdnál messze kinyujtja képtelen árnyékát, az áradó Zagyva elől szaladó szoknyás agg Uleman bizarr komikumát vagy amint az omló templomtorony darabonként leszórja fénylő bádogait, vagy amint Ida és Dalár kezeiben két liliom ég: két hószínű szövétnek; nem látjuk-e Dobó holdat ijesztő jobbját s a bombákat, melyek terhelt gyomrukat földszint hordozzák, görbe szivárványként lánghidat festenek s megszökkenve, tüzes szárnyukkal pázsitot égetnek, nem látjuk-e Salamont futni a tetőkön, mint egy éji rémet? Minden éppen a roppant reális szemléletessége által lesz fantasztikussá, mint Dantenál. Az ifjú Vörösmarty a képek költője s így elsősorban epikus költő, de ez az epika a telhetetlenség által, mellyel kibuggyan, lírává lesz. Minden dolog végtelent rejteget, az egészség alatt rettenetes betegségek lehetőségei lappanganak és a szépség, - maga mondja - a szépség, mint a hínár, veszedelmes mély fölött jár.

Minden keservesen nagy vagy mélyen különös, *Salamon* hősei egy ország harcát, egy nemzet sorsát hordozzák tragikusan. A humor, a legegészségesebb érzés, túlságai által bizarrá és nyugtalanítóvá lesz. A legegyszerűbb dolgok szokatlan színt öltenek a kifejezés bizarr konkrétságában: mindenki elmondaná, hogy Leila a *világon* a legszebb; de ki mondaná, hogy *négy világban*? Akkor négy világrész volt ismert: a vers megnyitja e világrészek távolságait.

Ami a testi világban távolság, az a lelki világban keserves mélység.

Ah, mennyi pohárnak a fenekén van keserűség! Laboda, a világ legkomikusabb alakja, aki után a gyerekek utána kiabálnak, furcsa és szerelmes tragikumot takar. A szerelmes játékok, a népies kedvességek virágai nem mérges virágok-e?

> Megbánod, ha leszakasztod,
> Megbánod, ha nem szakasztod,
> Mindenképen veszedelem,
> Másnak, magadnak gyötrelem.

Ó, el fog jönni, hogy a bort földre öntjük és félrelökjük a piros lányt, aki úgy ül a pincegádorban, mint a sárkány a barlangja előtt. És te, Becskereki, gonosz kalmár: aki csak úgy ontottad lányoknak a tarka kendőt, kartonszoknyát, piros cipőt:

> Vigyázz, kötél szegi még nyakadat,
> Beteg sem léssz, mégis meg kell halnod,
> Kettős oszlop között fennakadnod,
> Lábad alatt tüskét kerget a szél,
> Megtalálod, amit nem kerestél.

Vörösmartynál valahogy mélyebbek és líraibbak ezek a népiességek, mint Petőfinél: jobban átizzottak a költő tüzében. Végtelen stílérzékkel vannak megalkotva, egy szó sem zavar ki a népies hatásból és mégis bennük csillog e nagy lélek minden csillogása. Azok a románcok pedig, melyek nem népi formában vannak írva s melyek majdnem kivétel nélkül a hűtlenség tragikumát éneklik, bár eleinte némi Kölcsey-hatásra vallanak, később teljesen egyéniekké válnak, néha mint az *Éjféli ház*ban, a romantikus költészet erőszakosságával süllyedve egyszerre halálba és sírokba, míg a hős ménje a sírkereszthez kötve fenmarad, máskor, mint a *Haldokló leány*ban vagy a *Hű szerető* címűben, klasszikus elégiára emlékeztető nyugalommal és művészettel gyászolva a szerelem mulandóságát. A nagy művészet, amelyre Vörösmarty felért, valóban klasszikusan nyugodt hatásúakká teszi a verseket, bár éreznünk kell, mi minden van e nyugalom alatt. Az az egész teljes és nagyszerű élet, mely Vörösmarty minden képében ragyog, valami nagyszerű halállal van aláaknázva. Ez a halál átkeservesíti az egész életet. »Ah, miért születtem? kínos a halál!« - kiáltja *Salamon* egy hőse haldokolva. Aki *Hábador* végét ismeri, annak ez is eszébe fog jutni.

Egy tragikus filozófia van a nyugalom alatt, melynek megjelenése a művészet. Egy teljesen fejlett világnézet, mely íme, megérett arra, hogy végleges kifejezést nyerjen. Ezt nyeri meg a *férfi Vörösmarty* első műveiben, az epigrammákban és *Csongor*ban.

Csak azért, hogy aztán rettenetes események hatása alatt a veszedelmes mély végleg felforrjon, a tragikum kiégjen minden klasszikus nyugalom bilincsei alól s a művészettel fékezett képzetek, a lélek hadserege őrült lábadozásban törjön ki. Mintha egy gyönyörű és nyugodt csillag szétrobban az égen.

Ez lesz a férfi, a tragikus, a filozófus, a lázas Vörösmarty.

A FÉRFI VÖRÖSMARTY

1911.

A második és a harmadik.

In medias res.

Igaz, hogy amily divatban volt a mult században az egyensúlyát vesztett, pesszimista, beteg költészet, olyan divatba jő napjainkban a harmonikus, derűs, egészséges. A divat a kor lelke; de a nagy költőknek külön lelkük van. Vörösmarty, Byron fénykorában, nem byroni lélek. Nem született betegnek; de a túlságos erő maga is betegség; a túlságos élvezet fájdalom. A betegség relatív; plussza, mínussza van. Vörösmarty lelke *fölfelé* beteg. Észreveszi: nem akar beteg lenni. Korlátozza, leköti, egyensúlyozgatja a túlságos lelket, művészettel, életfilozófiával, munkával! Szerelemmel is. De nem bír lelkével; az egyensúly újra meg újra fölbillen. Igy lesz örök körforgás élete.

1. A művészet korláta; klasszicizmus. Férfias nyugalom.

E körforgás történetét írjuk. A legérdekesebbek egyikét, egy lélek történetét. 1830-ban e lélek már férfilélek és művészete a férfi művészete. Amíg az ifjú Vörösmarty műveinek a kifejezés minden klasszicitása, a sorok minden befejezett tökéletessége ellenére is, a képek zavaros bősége valami romantikus kuszáltságot ad s a rendkívülinek, a soha sem hallottnak keresése még fokozza a romantikus hatást: addig a harmincéves költőnek már nemcsak egyes sorai, hanem egész versei teszik a klasszikus tökéletesség benyomását. A romantikus iskola nagy költője ebben az időpontban oly rokon a klasszikusokkal, amennyire egyetlen más magyar költő sem volt az soha. Olyan most a költészete, mint az érett gyümölcs: dúsnedvű, zamatos, édes, teljes, gömbölyű - és ki gondol rá, hogy az édes baracknak keserű magva van? A virágban tán még nem volt keserű mag: de a virág nem is volt ily édes és érett, mint a gyümölcs.

A hősidillek (a *Magyarvár* című töredékben Dalma és Igar jelenete, mely a Cserhalom sátorjelenetére emlékeztet, a *Rom*ban a hármas álom beteljesedése: a boldog pásztor, a vadászatkedvelő földesúr, a völgyi szerelmes életének rajza) most nem kevésbé gazdag, de nyugodt és tiszta színekben ragyogó festmények, melyeket a sötét háttér - a *Magyarvár* elkeseredett alakjai, a *Rom* pesszimista filozófiája, a Romisten - csak teljesebbekké tesz s ami teljesebb, az annál nyugodtabb. A románcokban (az *Éjféli házat* kivéve, mely nem tartozik a remekek közé) szintén bámulatos a felsőség és nyugalom. Formájukra teljesen romantikus románcok, olyanok, amilyeneket Kisfaludy Károly vagy Bajza is írtak; de szellemüktől nem áll távol a klasszikus elégiák bája és nyugodt művésziessége.[29] Ez a klasszicizmus az igazi klasszicizmus, mert teljesen öntudatlan és egyáltalában nem utánzott.

És meg kellett jönni annak a külsőségnek is, mely illő volt ehhez a szellemhez, egy lírai műformának, mely a férfi Vörösmarty, a nyugodt művész műformája legyen. Bajza 1828-ban írta meg az *Epigramm teóriáját*; Vörösmarty számára most *trouvaille* volt ez a műfaj, melyben már mint ifjú némi ügyességre tett szert, anélkül, hogy akkor még különösebben

[29] E sorok írója megpróbálkozott Vörösmarty költeményeinek latinra való fordításával. Az olyanféle románcokat, mint a *Haldokló leány*, Tibullus versmértékében ültette át. A klasszikus forma csodálatosan illett a költemény szelleméhez. 1828-ban, mikor a vers íródott, a költő még nem fedezte fel magának e formát. De szelleme már közeledett e forma szelleme felé. - (A fordításról és a formák viszonyáról l. a kötet végén levő jegyzetet.)

egyéniségéhez illőnek érezhette volna. És most ugyanő, aki a görög epigrammot valószínűleg inkább csak Bajzáékon keresztül ismerte, az epigrammból egyénisége szerint oly műfajt alkotott magának, mely közelebb állt a göröghöz, mint mindaz amit akár Bajzáék, akár Szentmiklóssyék képzeltek róla.

A Vörösmarty-féle epigramma eleinte *kép*: Vörösmarty most is a képek költője. De a régi zavaró bőség helyett most egyetlen, nyugodt művészettel drágakőbe metszett kis kép van előttünk. A szarkofág domborműve helyett gyűrűbe való kámea. S e történeti és szerelmi medaillonképecskék, melyek a parnasszista szonettírók modorára emlékeztetőleg, nyugodtak és művésziesek, mégis mélységesen líraiak. Kámeák vagy kis szobrocskák, csodálatosan kemény, tömör, ünnepi és egészen új magyar nyelv bronzából kimintázva és végtelen egyéni és minden disztihon-volta mellett is, ismét teljesen modern zene lángja (nem olvasztó láng-e a zene?) olvasztja ezt a nemes bronzot. Ez a zene nem az a sercegő láng, ami az epigrammok zenéje szokott lenni s nem hasonlít hangja az ostorpattogáshoz; hanem néha távoli ágyúszót hallunk benne, mely a messzeségben mély és fenséges muzsikává tompul, gyakran meghalljuk azt a csodálatos apró ezüst harangot, melyről Vörösmarty a *Hedvig*ben beszél s melynek csattanása, mint a szűzlány csókja, oly mondhatatlanul kedves és múló.

Az epigrammák Vörösmarty költészetének ünnepe. Mint az ünnepnapok az évben nyugodtan ragyogó napok: úgy e kis versek az ő életének könyvében nyugodtan ragyogó lapok. S mint a nyugodt ragyogás a tetőket aranyozza meg, ezek a csodálatos kis versek is tetőpontot jelentenek: tetőpontot, ahonnan lelátni a lejtőre, melyet fölmenet csak sejteni lehetett.

Valóban természetes, hogy ez a nyugalom nem lehet állandó, hanem csak olyan, mint a holtpont nyugalma, melyről a fizikusok beszélnek s amely a mozgás legmagasabb pontját jelenti. E disztihonok miniatűr kereteibe a költő régi lelkének egész lázongó képtömegét sűríti bele, mint a fizikus a leydeni palackba az elektromosságot. A sok nagyharagú hős, ki mint rohanó villám éget, rombol, tűnik: s ki ha elhúnyt, álmaihoz harsogó Dunák zengenek hadat, s a sok méla lélek, egek és csillagkoronák éjféli barátjai s a régi szép leány, sok szívnek gyötrelme míg élt, gyötrelme hogy elhalt, mind e kedves képzelt szerelmesek, kiknek édesbús enyelgései, *daloknak hugai*, mint a költő nevezi, a mézes sorok közt, mint méhek a mézes lombok közt, alélva zengenek: nem palackba zárt szellemek-e, mint a Lesage varázslójának szellemei, várva a kitörést?

E szellemek nagy feszültségét kell érezni az epigrammák csodálatos nyugalma mögött annak, aki Vörösmartyt régebbről ismeri.

S Vörösmarty lelke a célhoz ért lélek szomorúságával lebeg az igába hajtott nagy és ragyogó tömeg fölött. Vörösmarty - mint Gyulai is megjegyzi - harmincéves korában mindennek tetőpontján állott, amit magyar költő akkor elérhetett - külsőleg és belsőleg. Gyulai még azt is hozzáteszi, hogy »amit a költő 1832 végéig írt, költői pályájának csak első felét képezi ugyan, de mégis majd mindent magában foglal, ami költészetének lényege és hatásában korszakos«. Ez az állítás hibás és teljesen jellemző Vörösmarty költészetének hagyományossá vált, helytelen felfogására; de az a helyes érzés is mögötte rejlik, hogy Vörösmarty költészete ez időben valamelyes tetőpontra jutott; és ez volt magának a költőnek az érzése is. És ez szomorú érzés volt; s Vörösmarty úgy járt képzeletének buja, de immár rendezett kertjében, mint a világ kielégült és soha ki nem elégíthető, csalódott szeretője, mint valaki, aki elbánt a végtelenséggel és a végtelenségben sem találta meg azt amit keresett. - Ez lehet az a *Bús kert*, melyről énekli:

E helyet elbódult szerető keresé ki magának
És szomorú fákkal rakta meg a szomorú:
Őt tavasz, ősz egyaránt s tél és nyár sírva találta,
Mint bujdokló rém jár vala lombjai közt...

Most üresnek találja a világot és üresnek magát ez a nagyon is tele szív; most pesszimista, halálvágyó verseket gondol ez az egészségtől duzzadó, még fiatal lélek:

Szív vagyok, elkeserült ifjúnak szíve, üres ház,
Melyben kedv nélkül száll meg az égi lakos:
Itt az öröm szomorúvá lesz, kéj és gyönyör elhal,
A boldog szerelem megriad és tovakél,
Néma halál, te szelíd vendég, jer s zárd el az ajtót
S írd rá: Búk, örömek! vissza! bemenni tilos.

2. Életfilozófia.

Ezen a ponton - mikor ime, életkérdésévé vált - teszi fel magának a fiatal Vörösmarty az életfilozófia örök nagy kérdését: hol van a boldogság, melyben az ember kielégülhet? Erre a kérdésre oly könyvvel felel, mely kétségkívül a magyar irodalom fő művei közé tartozik s mely a világirodalom legnagyobb filozófiai költeményei közt is méltán foglalna helyet: *Csongor is Tündé*vel.

Csongor egyike azon sok magyar költeménynek, amelyeket még senki sem méltatott igazán, - bár már Kölcsey érezte benne a nagyot. Dícsérték zenéjét, nyelvének szépségeit, az irodalomtörténészek egymás szájába adták egy jelenet dícséretét, mely végtelenül bájos ugyan, de egyáltalán nem legszebb vagy legmélyebb jelenete e nagy filozófiai drámának; ellenben hibáztatták szerkezetét, meséjét, motiválását, csupa olyan dolgát, amelyekkel Vörösmarty szemmelláthatólag ugyan keveset törődött és jól tette, hogy nem törődött. Vörösmartynak eszeágában sem volt kerek és jól motivált mesét írni: sokkal nagyobb dolgot akart és csinált.

Valóban, ha valaki ezeket a kritikusokat olvassa, azt gondolhatja, hogy nagyon könnyű mesterség a költő mestersége. Azokon a dolgokon, amelyeket Gyulai és utódai Vörösmarty szemére vetnek, olyan könnyű lett volna segíteni! Miért nem tanulják meg már a költők ezeket az egyszerű szabályokat? Semmi különös fáradságukba nem kerülne (tudnak ők sokkal nehezebb dolgokat is) és a kritikus urak mingyárt meg lennének elégedve.

Vörösmarty itt is a népmeséhez fordul, mint a *Tündérvölgy*ben: de a meséből csupán szimbólumokat vesz, melyekbe gondolatait öltözteti: egyéb minden az övé. A drámai formára kétségkívül a *Szentivánéji Álom* volt hatással; de költőnk, akinek nagyobb és több mondanivalója van, mint ebben a formában elférne, tágítja ezt a formát a *Faust*-féle drámák formája felé. A verselést pedig megváltoztatja: a spanyol dráma versét alkalmazza, mely ezer lehetőséget ad a magyar népies ritmushoz való közeledésre s melyet Vörösmarty végtelenül változatosan és egyénileg kezel. Hol légiesen finom ez a vers, hol parasztosan kemény és durva: tarka, de jól simuló öltönye a mesének: és a mese ismét csak öltönye, kényelmes öltönye egy színes, reális és mégis Vörösmartyasan átbizarrodott világképnek; és ez a világkép megint csak öltönye annak a nagy lírai sóhajnak, amelyből a költemény született: Hol a boldogság?

Allegória ez és mégsem allegória, mert önkénytelen és félig öntudatlan; de talán ilyen az igazi allegória. Csongor keresi Tündét, aki egyszer, még otthon, atyja házában, a kertben, ahol gyermekkorát töltötte, egy tavaszi éjszakán az övé volt, mint ahogy otthon, gyermekkorunk álmában a mienk a boldogság, hogy azután örökre eltűnjön - hova? Tündérhonba; és egész életünkben keressük, ahogyan Csongor keresi Tündéjét. Ez a lázas, öröklő, nyomtalan keresés tölti meg az egész költeményt ezer reményével, kétségbeesésével, várakozásaival és lemondásával.

Csongor szinte megátkozza ifjú álmait, melyek e nyomtalant kutatni ragadják «mint vihar».

Tündérálmaim világa
Ah, miért is hajnalodtál
Ily hamar, hogy elborulj?
Most fényhez szokott szememnek
E ború, az éj sötéte
Olly ijesztő, olly nehéz.
- - - - - - - - - - - - - ... de
Mit tünődöm itt? Megyek:
Isten áldjon, agg apám,
Isten áldjon, agg anyám...

Milyen útra megy! Furcsaságokkal teli útra, ahol kedves kis nemtők mulatnak, akik csillag után járnak és játszva mennek át a menny kapuján, méhcsoportot, rózsafát játszani szállnak a gyönyörű földre, de tüske szúrja kis lábaikat: - ahol szeszélyes ördögfiak civódnak, mesebeli furcsa és mégis végtelenül reális alakok, valamely Délszigetből kilopóztak: most már az egész életet behálózzák huncutságaikkal; önzők, gonoszok, falánkok s mégis naivok és kedvesek, mint a természet vad, játékos és fukar erői, nem oly szellemesek, de élettől duzzadóbbak, mint kedves bátyjuk, Puck; s akiknek nyelve egy egészen különös, durva, csúnya, gyermekes, gyökérszagú, vad és bizarr képekkel teli, furcsán bájos magyar nyelv, a legcsodálatosabb dolgok közül való, amiket Vörösmarty nagy művészete valaha megálmodott. Van valami nyugtalanító, nevettető és mégis félős ezekben az alakokban, grimászaikban, féktelen kapzsiságukban s a csúnyaságokban, amiket oly különös naivsággal tudnak összehadarni.

Ezek között a játékos, verekedő, fukar és kapzsi kis lények közt visz Csongor útja és mindenütt egy rossz boszorkány cselvetései környezik őt. Mirigy a boszorkány, vén képzelhetetlenül, »nénje tán a vén időnek« örök - s akit, »mint leláncolt fergeteget«, Csongor maga szabadít fel bilincseiből, rút kíváncsiságaitól ingerelve: egy boszorkány, aki ha megszólal, »utálatos zavart szól szép s rútakból összeszőve«: akinek egész lelke egy rettenetes lejtő, az emberi szellem örök lejtője s e lejtőről belátunk és szinte becsúszunk mindenbe, ami rossz és perverz kívánság, és kíváncsiság öntudatlan ülhet mélységeinkben, mint a sárkány barlangja fenekén; egy boszorkány, rosszakaró, kéjenc, mindenekfelett irigy; bosszúálló, önnön lányának kerítője, aki gyönyörködik a bűnben, a sötétben, akinek kedves az éjfél, »a gyilkosnak, denevérnek és tolvajnak s kósza szellemnek dele«, amikor vad csillagon ül, ül a felleg

Szürke apján a bagoly
Szemmeresztve lovagol
- - - - - -- - - - - - - - -
Bömböl a bölömbika
S a szűzek legjobbika
Most fiát megy eltemetni,
Ölni, aztán eltemetni -

- Utálat, förtelem! - mondja Csongor: és ez a förtelem akad mindenütt boldogságkereső útjába; ezer cseles szállal, melyeket maga sem vesz észre, fonja be a lelkét; csodálatos kísértéseket hoz elébe, csodaszülte légies nőalakokat, akik ismeretlen kutak mélységeiből fátyolosan szállnak elő; kis ledér parasztlányokat, akik megkerítve és felcicomázva várják. A leglégiesebb és a legtestiesebb kísértéseket ugyanaz a rejtett boszorkány hozza.

Ezek között a különös, szeszélyes, összefüggéstelen és képzelhetetlen akadályok és kísértések között, e titkos naiv és ellenséges erők játékai között játszik le maga az emberi élet, minden vágy és törekvés, melyek végelemzésben mind a boldogságot, a kielégülést keresik. De mennyiféleképpen keresik! Ahány lélek, annyi módja a keresésnek és a költő teljes realizmussal, nagy és szomorú humorral mutatja meg ezeket a módokat.

- Miért az olthatatlan szomj, miért
Rejtékeny álom, csalfa jóslatok
S remény vezérrel eltűrt hosszas út,
Ha ahol kezdtem, vége ott legyen...?

kérdi Csongor. S Balga, a paraszt is ezt kérdi a maga módja szerint:

- Hát én mindig éh legyek
S úntalan csak szomjúhozzam?
És e gyomrot és e torkot
Csak bolonddá tartogassam?

Balga, a falánk paraszt, szimbolikus kísérője az elérhetetlent kereső Csongornak, mint ahogy Don Quijotenak szimbolikus kísérője Sancho Pansa. Megírták már, mily fölényes realizmussal van megalkotva ez az alak, amelyhez hasonlót a népies alakok rajzában oly gazdag magyar irodalom sem igen tud fölmutatni. Benne a paraszt minden nehézkessége, ostobasága és kapzsisága és mégis nagy kedvesség, a tudatlanság kedvessége ömlik el alakján. Egy nagy humorista és igazán mindenben gyönyörködő világszem alkotta meg, apró megfigyelésekben is kifogyhatatlanul. De amit nem méltattak eléggé, az Balga szimbólumának tökéletessége. Az a mód, ahogyan a legapróbb részletekig és árnyalatokig kiegészíti Csongor alakját, az ellentétnek és párhuzamnak ez a szerfelett drámai vegyülete, mely a fény és árny viszonyához hasonlít, ellenállhatatlanul felhozza a gondolatot, hogy íme, a legigénytelenebb és legostobább lélek is kénytelen átszenvedni a kielégíthetetlenség és célérhetetlenség kínjait, akár a legmagasabb, legszárnyalóbb. Balgát is megkísérti a lebegő palack és sült galamb, mint urát a tündér-alakok; Balga épúgy karjában tartja egyszer Ledért, mint Csongor Tündét

(»Ó én boldog állat
Minden emberek között!«),

- mígnem szürke lószőrpamat és faláb marad a kezében; Balga is kétségbeesik a maga módján (nem süt már nékem Böske lágy cipót); és mikor Csongor, röpülése után oly gyönyörű s Vörösmartyt annyira jellemző szavakkal mondja el világlátását:

A világot láthatám.
Egy nagy arc volt végtelen
Rajta millió szemek;
Mind oly ékes, oly remek...
Hogy beszédem képtelen
Méhdongás, szunyogzene
Elbeszélni, amit láttam,
Ahogyan forrt fenn s alattam
A világok mindene -

Balgának is van mit felelnie rá:

Míg te égen, csillagon
össze-vissza nyargalóztál,
Addig én kordélyomon
Jöttem itt a vert uton.
Mennyi csárda, mennyi csapszék
Volt előttem és utánam
Az egész út csárda volt
S rajta százezer pohár
Csillogott, mint napsugár
S mennyi zaj, mily kurja volt,

Azt én el nem mondhatom,
A menydörgő menykű dobszó
S a legmérgesebb mozsárszó
Ahhoz képest cimbalom.

Sokat idéztem, hogy lássuk a gondolatok belső, szimbolikus ritmusát, mely végig tökéletes s melyben Vörösmarty legnagyobb művészete minden mesterkéltség nélkül ragyog.

Ilyen emberszimbolum a mi Balgánk.

Az Asszony azonban, aki szemben áll Balgával, az Emberrel, az Ilmává lett Böske, különösen földies és nőies alak, már nem járja az emberiség közönséges vágyútjait, hanem a tündérek szolgálatába szegődött: az asszony, még a legföldiesebb is, és éppen a legnőiesebb, a tündérek szolgálatába szegődött - nincs-e ebben valami szimbolikus? Azoknak a tündéreknek a szolgálatába, akiket hiába kerget mindig az ember. És az, hogy Ilma maga sehogyse hajlandó a tündérségét komolyan venni, csak tréfálkozik vele - nem szimbolikus-e szinte? De nem akarom állítani, hogy Vörösmarty mindezekre a szimbolumokra éppen így gondolt. Amit a költő a képek nyelvén gondolt, azt ezerféleképen lehet lefordítani a fogalmak nyelvére s minden fordítás szükségképpen halovány és hűtlen. Tévednek, akik azt hiszik, hogy a szimbolum csak valamely gondolat kifejezése: ellenkezőleg, a szimbolum az elsődleges lelki tény és a gondolat csak gyenge kifejezése a szimbolumnak.

*Csongor és Tündé*nek egyik legfőbb bája éppen az, hogy benne a tündérvilág csodálatosan ölelkezik a reális élet alakjaival és minden tarka és összefüggéstelen dolog a főgondolatban nagy szimbolikus egységgé olvad. Minden célzás, minden szó erre a fő kérdésre vonatkozik: Hol a boldogság? Gondoljunk Ledér jeleneteire, melyek egy kis és mindennapi tragédiát oly igaz vonásokkal és oly tömören tárnak elő; Ledér alakja a költő megfigyelő- és teremtőképességének igazi dicsősége; csak néhány jelenete van, s mégis, tehetetlen sóhajtozásaival, naiv habozásaival

M i r i g y.

Jer velem, ne búslakodjál,
Jer te csinos kis boszorkány.

L e d é r.

Oh, jaj - elmegyek haza.

M i r i g y.

Hogyne mennél! most velem jőjj.
Mennyi szál hajad terem
Mind arannyá változik
Olyan gazdaggá tehetlek.

L e d é r.

Istenem! hát merre menjünk?
Én tán elmegyek haza...

kislányos hiúságával, gúnyolódásaival -

M i r i g y.

Kisleány.

L e d é r.

Oh, oh bizony ni
Kisleány.

M i r i g y.

No, nagyleány hát!

L e d é r.

Hát bizony, nem mindenik
Olyan ám, mint nénike,
Oly redőből szőtt öreg zsák...

kíváncsiságaival és ledérségeivel, piperészkedéseivel

Igy ni! most belem szerethet
Még a szívtelen halál is

szentimentálizmusával, késő bánatával, jó szívével és rossz cselekedeteivel; amint várakozik Csongorra

Ah! biz én már únom is,
A bolondos vén anyó
Biztatott, hogy szép fiú jön
S most az ördög sem köszönt be,
Még az ördög öccse sem,

énekel, tépi a rózsát, aztán megsajnálja

Ah, szegény levélkék
Elszaggattalak.

aztán sóhajtozik, siratja régi kedvét, gyermekkorát, aztán végre egy igazi vásott csínnyel áll bosszút Balga személyében az egész férfinemen és elsurran kikacagni magát és így végkép eltűnik a könyvből; ez a rajz, csak így epizódnak odavetve, rávall a legnagyobb mester ecsetére. Csongort valóban meghamisította az az illusztrátora, aki csupa *ideális* alakokat pingált hozzá. Ez a költemény részleteiben maga a realizmus. Mily gazdagok e részletek, mily elevenek! Gondoljunk a görög boltos jelenetére is, vagy a kis zsidóra, akit a manó kifosztott s hasonlókra, amiben a költemény igazán kimeríthetetlen. S mondom, e részletek itt nem maradnak zavartan és idegenek, mint *Zalán*ban, hanem egytől-egyik a nagy alapgondolatba olvadnak össze; s ez a nagy alapgondolat, ezer színben és változatban, mindig csak az, hogy Csongor keresi Tündét.

Csongor keresi Tündét.

Hol, hogyan keresi? Milyen nyomon, mily jel után? Minden adat csak ennyi:

Sík mezőben hármas út
Jobbra-balra szerte fut,
A középső célra jut.

A középső! az arany középút! Csongor azonban olyan három úthoz ér, amelynek mindegyike középsőnek látszik; s itt találkozik a nagy Vándorokkal (a nagy V itt egyszer nem affektálni, hanem jelenteni akarja a mélységet) - s a versforma megváltozik, a jelenet ünnepies, drámai lesz, érezzük, hogy a dráma egyik fő jelenetéhez értünk. Csongor kérdezi a Vándoroktól, merre van Tündérország? Kalmár, Tudós és Fejedelem... És mellettük Csongor, a szerelmes.

A kielégíthetetlen emberi vágyak örök típusai. És mindenik felel a nagy kérdésre, a maga módja szerint. Feleleteikben nagy humor és léleklátás, de ennek a mélyén mély filozófia van.

És a költemény végén Csongor, hosszas bolyongás után, megint a hármas útra kerül vissza

A hangya futkos, apró léptei
Alig mutatnak járást és halad;

csak az ember forog körben szüntelen.

Földhöz ragadtan mász a vak csiga;
De a természet válhatatlanúl
Hátára tette biztos hajlakát,

csak az ember hontalan és vándor, és másra vágyó mindenütt. És íme, ismét jönnek a Vándorok »tépetten mint a vert had s szomorún« - és ismerjük azt a hatalmas jelenetet, ami ezután következik. Vörösmarty filozófiájában korszakalkotó ez a néhány oldal. Az a pesszimista világnézet, mely mind jobban közeledett a nihilizmus felé, itt jelenik meg először a maga teljességében. Az »élhetetlenség és halhatatlanság« kérdései itt formulázódnak először. De legfelségesebb ebből a szempontból az Éj jelenete, mely közvetlen megelőzi. Az Éj, a Káosz megszemélyesítője elmondja a világ történetét önmagára vonatkoztatva:

Sötét és semmi voltak: én valék
Kietlen, csendes, lénynemlakta Éj
És a világot szültem gyermekül.

Elmondja, hogyan született meg ezer fejével a nagy szörnyeteg, a Mind; föld és tenger küzdve osztoztak az eltolt légnek ősi birtokán, a föld mint egy menyasszony, virágruhába öltözött, a por mozogni kezdett s

Az ember lőn és folytatá faját
A jámbort, csalfát, gyilkost és dicsőt.
Sötét és semmi vannak: én vagyok
A fény elől bujdokló gyászos Éj. -

De nem soká kell bujdokolnia: fény és féreg csak a pillanat buboréka; elvész, s még az ember is - az ember, akinek megkülönböztető nagysága és fensége Vörösmartynál mindig a világlátás -

Az ember feljő, lelke fényfolyam,
A nagy mindenség benne tükrözik.
Megmondhatatlan kéjjel föltekint
Merőn megbámul földet és eget
- -
S már nincs, mint nem volt, mint a légy fia
Kiirthatatlan vággyal, amig él
Túr és tünődik, tudni, tenni tör;
Halandó kézzel halhatatlanúl
Vél munkálkodni és mikor kidőlt is...
Még kőhegyek ragyognak sírjain.
- -
De hol lesz a kő, jel s az oszlopok,
Ha nem lesz föld s a tenger eltünik.
- -
A Mind enyész
És ahol kezdve volt, ott vége lesz,
Sötét és semmi lesznek, én leszek
Kietlen, csendes, lénynemlakta Éj.

És nem lenne ez a filozófia olyan teljes és mindenoldalú, mint amilyen, ha Ilma rá nem mondaná:

Ah, szegény bús asszonyságnak
Milyen furcsa álmai vannak.

3. Szerelem az Éjben.

A Vándorok és az Éj jelenetei tehát nem epizódok, nem ártanak a mű egységének, hanem ellenkezőleg, itt sűrűsül eggyé a nagy költemény ezer szála, itt lehet megfogni e nagy csomó végét. S ha ezekre a magas pontokra állva, nézünk végig az egész költeményben nyüzsgő életen, minden mesét és komédiát tragédiának fogunk látni. Valóban, *Csongor*ban megvan a tragikum minden csírája, és ha a Vándorok második jelenetével bevégződnék, bizony a világ egyik legszomorúbb költeményét kaptuk volna. Gyulai megrója, hogy a válaszúton Csongor elveszti reményét, mint a többi Vándor. »Ez ellenkezik a dráma alapeszméjével« - mondja. Gyulai teljesen félreértette Vörösmartyt. A dráma alapeszméjével inkább a befejezés ellenkezik. A tragédiából ismét mese lesz, a királyfi megkapja a tündérkisasszonyt Csongor váratlanul, ugyanazon bizarr és játékos erők révén, akiknek hercehurcája az egész mesén átvonul, megtalálja Tündét: a harmincéves költő még tud egy feleletet a nagy kérdésre; az Éj valóban mindent elnyel, a kalmár pénze, a tudós tudása, a fejedelem hatalma, mind hiábavaló, nincs semmiben kielégülés: csak a szerelem, a magas és átfinomodott szerelem élvezője mondhatja, hogy nem élt hiába, a diadalmas szerelem nem fél az éjszakától; és íme, a költemény utolsó sorai

(Azonban az arany alma hull és messziről ím ez ének hallatik):

Éjfél van, az éj rideg és szomorú
Gyászosra hanyatlik az égi ború:
Jőjj, kedves, örülni az éjbe velem,
Ébren maga van csak az egy szerelem.

A *Csongor* utáni évekből valók Vörösmarty szerelmi költészetének remekei. 1830-tól 1844-ig (amely évszám ismét fordulópontot jelent költészetében) átrajlik e lelken a szerelem egész skálája, az *Idához* c. heinei hatású, de mély és komoly dalocska gyengéd epedésétől a *Késő Vágy* mindenek ellenére való szenvedélyéig. Mennyi édes nő képét hordja magában, mennyi édes nő képét festi meg, a gyenge, gyermeteg *Szép Ilonká*tól, a begyes kis *Pipiské*től, a döbbent és tragikus *Enikő*ig, vagy az *Úri Hölgy*ig, akinek fürte tengervészes éj, és csupa gőg és kéj a lelke. Hajdan az ilyeneket hajlandók voltak stilisztikai szóvirágoknak tekinteni; s Vörösmartyról azt mondták, hogy a nyelve remek, de... de... és nem vették észre, hogy mikor azt mondták, hogy a nyelv remek és gazdag, avval már minden képzelhető dícséretet elmondtak. Valóban, a nyelv nem lehet *külön* gazdag; a nyelv gazdagsága mögött a képzetek, a lélek gazdagságának, a nyelv színessége mögött a lélek színességének kell rejtőznie; a nyelv kristályedény: ha színes, tele van. Vörösmartynak *látni* kellett a nő fürtében a tengervészes éjt, hogy e sort leírhassa.

Látni: mindig erre tapintunk rá Vörösmartynál, mint valami fő érzékenységre, fő büszkeségre és legfőbb fájdalomra. A szerelmes ember legnagyobb kincsét áldozná szerelmeséért. Ime. Vörösmarty szerelmének kiáltó Votuma:

Szerelmedért
Feldúlnám eszemet
És annak minden gondolatját
S *képzelmim édes tartományát*
Eltépném lelkemet
Szerelmedért

A képzelmek édes tartománya: ez az, amin Vörösmarty lelke legmélyebben csüng. S e képzelmek tartományának királynéja, ki hajdan Etelka volt, egyszerre Laura lesz. De ekkor a költő már nem fiatal. Sok szerelem lehetősége suhant át a lelkén és maga Etelka emléke, akit szerelme megtett királynénak (mert *kell* lenni egy királynénak), rég fanyarrá és erőssé változott, mint az óborok, amelyeket csak ünnepnap hozunk fel a pincéből. Megváltozik Etelka a távolságban: a költőhöz kezd hasonlítani; tragikus színt kap; Enikő lesz. Egy pillanatra még, az ősz Peterdi úriházában, poharazásnál, mint házikisasszony, búcsúzásnál a tornácon, megvillan a régi Etelka kedves, ismerős képe; de jött azóta sok szerelem és jön aztán az új szerelem.

Azt, hogy *sok szerelem*, nem jól mondtam: egy lélek szerelme mindig egy: tárgya változhatik, de az érzés színén alig változtathat. Laura alakja mégis újat hozott Vörösmarty lelkének: a késő vágyban rejlő tragikumot, mely az akadály erejével lobbanthatja fel a vágyat, mint ahogy a nyomás nagyobb lesz, ha a tere csökken. Hogy Vörösmarty szerelmi érzésében kezdettől fogva volt valami tragikus, azt már volt alkalmunk látni.

4. Intermezzo a tragédiáról.

Ki kell itt emelnünk (csak zárójel között), hogy Vörösmartyt kitűnő tragédiaírónak is tartjuk, - ez években írta híres és sokat elemzett tragédiáit, melyek közé elsősorban a *Két Szomszédvárat* is sorozzuk. Voltaképen nem szeretjük különválasztani a költészet három országát - ez az elkülönítés nagyon is formális; líra és világszemlélet - vagyis epika - az ifjú Vörösmartynál már csodálatosan egyesült és ebbe mindjobban beleizzik a tragikum mély érzése. Hogy mily (külső) formába önti a költő e tartalmakat és érzéseket, az voltakép mellékes. De be kell vallanom, hogy nézetem szerint, Vörösmarty a drámai *formát* is kitűnően kezeli. A magyar drámai nyelvet ő teremtette meg és mingyárt a legmagasabb tökélyre vitte; - az egész magyar jambusdráma, egész Dóczyig és a mai akadémiai pályahősökig, az ő kenyerén élődik, nem a színtelen Kisfaludyén, sem a kemény Katonáén. Vörösmarty érzékét a drámai helyzetek iránt, hangulatteremtő és lélekfestő erejét minden drámában láthatjuk s bírálói különösen a *Marót Bán*ban és az *Áldozat*ban ki is emelték; hozzátehetjük humorát és színezésének rendkívüli változatosságát, mely Shakespeareére emlékeztet, anélkül, hogy tőle ebben függne. A mese gyakran gyermekes és a romanticizmus megszokott fogásaival teli; de nincs-e így Shakespearenél is? és nem mellékes dolog-e ez? Ez a mesterség dolga s hogy Vörösmarty maga is annak tartotta, azt látjuk abból a polémiájából, melyben védelmezi a *Marót Bán*t azon támadások ellen, melyek szempontokból érték. »Egyébbel« - mondja - »mint csupán ily olcsó leleményekkel törekedvén érdemet szerezni, arra s annak eredetiségére oly keveset tarték...«, »Szégyenleném, ha több évi munkálkodásaim sikere egy szegény ötleten szenvedne hajótörést«. Az ilyen mesét és leleményeket az irodalmi kor közös tulajdonának kell tekinteni.

A gondolatok öltözésében is úr a divat; s nagy egyéniség is járhat oly ruhában, mint a közönséges emberek. »Becsülnünk kell a tulajdont, de a levegőt is végre el ne pöröljük egymástól; mert ez mindnyájunkkal közös.«

A tragikum érzése azonban a lélekhez tartozik és nem a mesterséghez; és ez az, amit Vörösmartyban a végtelen világlátás kifejleszt. De ez nemcsak drámáiban nyilatkozik, nemcsak a *Két Szomszédvár*ban, hanem balladáiban, az *Özvegyben*, *Salamonban*, ahol végre megfogja a költő a régüldözött téma tragikumát: elsősorban pedig lírájában és voltakép mindig erről fogunk beszélni. Vörösmarty epikusból fejlődik lírikussá és a kettő közt átmenet számára a drámai forma. A lírikus kétségkívül drámaibb a drámaírónál; mert a drámaíróban még sok maradt az epikusból. Bővelkednek e művek a legszebb képekkel, a *Két Szomszédvár* gyönyörű tájképe, a Salamon-balladában az évszakok gyönyörű festése is idetartozik - és a drámák minden alakja, mint *Csongor*é, végtelenül szemléleti.

5. Szerelem az éjben. Visszatérés. Folytatás.

De a lírikus Vörösmarty tragikusabb a tragikusnál. Lelke tartalmának rendkívüli tarkasága érzelmeinek különös lázas vibrálását idézte elő s a végtelenség folytonos együttérzése mélyítette ezt a vibrálást tragikussá. Vörösmartyban a társas ösztön erősen ki volt fejlődve; világot szomjazó lelke egyre jobban kereste az embereket. A családi élet szépségét is erősen érezte, mint minden szépséget. De az ő vibráló érzései mégsem teremtődtek a családi életre. Talán azért is nem nősült meg oly soká. Most Laura alakja, a kékszemű, feketehajú, érzelmes és vidám Lauráé, aki nála sokkal fiatalabb, ezer új lehetőséget, vágyat és félelmet kelt benne. Ha a költő azt mondja: »Haragszom rád, mert nyugtom elveszett« az nem frázis.

Remélni oly nehéz
Az évek alkonyán,
S szeretni tilt az ész
Letünt remény után.

Milyenek voltak a fiatal lányka érzelmei? Kétségkívül nagy hatással volt rá a nagy költő és rendkívüli ember. »Laura mindinkább érezte Vörösmarty szelleme uralmát« - mondja finoman Gyulai. De az első hatás, úgy látszik, az ijedség volt. Ez az ijedség megjelenésében hasonlított a dacos idegenkedéshez és a pesszimista szerelmes valóban annak látta: de ez csak még élesítette szerelmét:

Rád nézek, mert szeretlek,
Rád nézek, mert gyülölsz,
Míg bájaid veszélyes
Dacával meg nem ölsz.

Vörösmarty képzeletében ez a késő szerelem elsősorban veszélyes: kétséges *lehetőségeknek*, egy boldogtalan házasságnak, egy elrontott életnek veszélyeit rejti magában - és annál csábítóbb. Erős és szuggesztív, mely aztán a lányt is magával rántja, ellenállhatatlan. Nem a Csokonai játékos, szentimentális szerelme ez, nem is a Petőfi naiv, akadályt nem ismerő szerelme. Vörösmarty nagyon is ismeri az akadályt és éppen a veszély ingerli, mint aki tűzzel játszik. »Én lángot szomjazom« - mondja.

Szomjas vagyok, leánykám, bájaidra,
Hibád, erényed s minden titkaidra.

Érzéki és kíváncsi szerelem ez, öregedő ember szerelme, fiatalénál fiatalabb. De kétségekkel teli szerelem; és megértjük a mély melancholiát, amellyel a boldog és révbe jutott Vörösmarty egy gyönyörű epigrammban azt kérdezi fiatal nejétől:

Nem fáradsz-e reám mosolyogni, ha csüggedek és ha
Megszédít a gond, tűrni szeszélyeimet?
Nagy feladás vár rád: fiatal szívednek erényét
Tenni napul megtört életem árnya fölé.

6. Megint életfilozófia. A fogoly megint visszatér börtönébe.

A Merengőhöz c. költemény, melynél szebb nászajándékot, mint Vörösmartyné maga mondta, menyasszony még nem kapott s melyet a szavak vibrálása, a nemes és mély színezés, a heves és mégis gyengéd érzés, amely a gondolatok mélyéről tompán csillog át, Vörösmarty legszebb költeményei közé avatnak: ez a költemény voltaképpen nem Laurához szól, hanem magához a költőhöz, Csongorhoz, sőt önmaga ellen és Csongor ellen: kísérlete az ön fegyelmezésnek és egyenes folytatása a *Csongor* gondolatainak. Ez a nagy lélek sokkal nagyobb és tagoltabb,

finomabb, hogysem egyensúlya minduntalan fel ne billent volna - most még egyszer megpróbál végleges egyensúlyba jönni. Miután megtalálta azt a szerelmet, amely Csongort kielégítette, ő is ki akar elégülni és megnyugodni az egész élettel, melyet senki sem lát és élvez jobban, mint ő. Nem lehet-e most a látás élvezete maga is kielégülés és filozófia? A megoldásnak ezt a módját próbálja meg a *Tót deák dala*. A koplaló, fázó tót diák, akinek semmije sincs, a világ szépségével gazdag és boldog. Erős ég, szilárd föld, nap és hold, arany világ, ezüst világ és a jövő ezer lehetősége - »ha majd nagy úr leszek, Ispán, alispán, potrohos, Magam, cselédem aranyos« - mind az ő birtoka. A vers refrénje - ó szép világ, roppant világ, dicső világ, erős világ és a többi ily felkiáltás - szimbolikusan jellemző Vörösmartyra.

De még egy gondolat csillámlik itt föl, még egy lehetőség a kielégülésre, az energia-felesleg levezetésére.

- S ha mindezt megunom - mondja a tót deák:

Csak tőlem függ, mivé legyek.
A legdicsőbb magyar leszek,
Mihelyt csak akarom,
Hazám naggyá teszem,
Ki szólhat ellenem?

Amit a tót diák tréfásan mond, abban Vörösmartynak nagyon komoly, vissza-visszatérő gondolata van, mely immár létkérdés számára. Amikor a merengőhöz így szól:

Ne nézz, ne nézz hát vágyid távolába
Egész világ nem a mi birtokunk, -

akkor már közel van ahhoz a mondáshoz, melyet tanulmányunk elején idéztünk:

Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbbekért,
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll. -

És ime, e lélek életének örök körforgása: erejét ismét a nagy nemzeti munka szolgálatába veti, mely lázasabban pezseg, mint valaha. A munka: ez az utolsó reménység a kielégülésre, mely túléli a szerelem reménységeit és a költő lázas kétségbeeséssel lesz a munka bajnoka. A nemzet ügye most a saját ügye lesz és ezzel hazafias költészete, mely régen epikai volt, teljesen líraivá és így remekké. És ha már a réginél kiemeltük, hogy a költő csak látszatra a mult költője, most már e látszat is elmarad: minden a munka, minden a jövő. »Nap a jövő, a mult csak hold« - mondja a költő. Az eposz meghalt; az utolsó, a *Két Szomszédvár*, már nem is volt eposz. A történeti drámát, a Shakespeare-féle históriát még megpróbálja *Cillei*vel: de íme, jobbágyjeleneteket vegyít bele, melyekre a legújabb politika nélkül nem gondolhatott. A drámai költemény - *Árpád Ébredése* - prológusa lesz a nemzeti színháznak, valóságos apoteózisa a kultúrmunkának. A költő humánus és szabadgondolkodó. A ballada - az *Árvízi Hajós* Wesselényit dicsőíti: s tragikumán a Jótétemény öntudata győz. Az epigramm - *Hahnemann, Gutenberg, Pázmány* s több - a felvilágosodott munka dicsőségét hirdeti, végül is, hatalmas ötlettel a legnagyobb reakciósnak adva a szájába:

Pázmány, tiszta valóságnak hallója egekben
Megtért térítő, állok az Isten előtt
S hirdetek új tudományt: halld és vedd szívre magyar nép:
Legszentebb vallás a haza s emberiség.

A hazafias beszélyke pedig annyira közeledik a jelen felé, hogy az utolsó, a *Katona* című, már egy új országgyűlési törvénycikkre vonatkozik s a költő egyenes politikai cél szolgálatába hajtja népnyelvi ismeretét és azt a tehetséget, mellyel a naiv ember gondolatmenetét után-

érezni tudta. Mindezek a versek Széchenyi szellemét lehelik. A *Fóti Dal*, a *Himnusz*, az *V. Ferdinándhoz* c. versek szerzője lojális és opportunista. De e látszólagos józanság mögött a szenvedélynek époly hullámai zajlanak, mint Széchenyinél - mint a forrás a szikla mögött. A költő munkát kíván és semmi kicsinyt sem vet meg, mint Széchenyi. A legcsekélyebb, legprózaibb dolgok, a hölgyek magyarsága, egyes városok emelkedése, a hazai borok jósága és tisztasága, szenvedélyes, túlzottnak látszó, de önkénytelen magukkal ragadó, mert nagyon őszinte lírai kifakadások okozóivá lesznek. Minden mingyárt szenvedélyes lesz és ódai. A munka a fő, a lázas munka, az egyetlen remény, felejtés, kielégülés. És a költőnek féktelen gúnyja veri azokat, akik nem dolgoznak, akik csak »szőnek, fonnak és akarnak« - éppen mint Széchenyié. Gúnyolja a magyart, aki »egy kis reszelt alkotmányt« kíván, egy pipa dohányt, diadalt, hivatalt; a magyart, akinek írói »a téli est unalmaiban« írják könyveiket, gúnyolja az Unalmat, a legrettenetesebb rémet, melyet a kielégíthetetlen *Csongor* írójának mindennél jobban utálnia kell:

Holdvilág az arcod
Kályha termeted.
Régi főkötőtől
Boglyas a fejed.

Vörösmarty az unalmat érzi a speciális *magyar* rémnek, magyar átoknak. »Valahára köztünk und meg magadat« - mondja az Unalomnak -, úgyis elég a nyűg e nemzeten.

De a buzdítás és a gúny hátterében, mély melanchólia szólal meg. A költő érzi, hogy a munka maga is hiábavaló és bizonytalan.

Azóta foly a munka
Jól rosszúl, mint lehet,
A sors borongva néz el
A küzdő hon felett.

De - dolgozni kell. Ki tudja, mint lesz? Eddig minden hiába volt:

Ki mondja meg, mit ád az ég?
Harag, káromlás volt elég;
Gyülöltünk, mint kuruc, tatár,
Bánkódtunk, mint a puszta vár...
- - - - - - - - - - - - - - - - -
A gyűlöletnél jobb a tett,
Kezdjünk egy újabb életet.

Dolgozni...

7. És mégis...

És mégis - a régi történetet mesélem - Vörösmarty távolabb van az egyensúlytól, mint valaha. Ezt éreznünk kell már a nyelvén is, a kifejezésein, melyek egyre különösebbek, egyre vibrálóbbak, egyre jobban távolodnak a közönséges ember kifejezéseitől. Már előbbi tanulmányunkban említettük, hogy e költő majdnem teljesen maga alkotta a nyelvét. Ha van valaki, aki a nyelvszokást semmibe sem veszi, ő az. Gyulai megrója merészségét, idéz egy kifejezést, melyet »sem a régiség, sem a népnyelv nem igazol«. Gyulai kritikai elve helytelen. A költő a saját nyelvén beszél, nem a régiség nyelvén, nem a népnyelven. A költő ki akarja fejezni magát s csak a magaalkotta nyelvén fejezheti ki magát. Vörösmarty különös kifejezései a különös lelket ruházzák. Ha a szavak egyensúlyukat vesztették, a lélek vesztette egyensúlyát. A szerető férj, a munkás hazafi, a világ minden szépségének élvezője *nem boldog és nem nyu-*

godt. Ez a klasszikus immár csupa láz. S ha Gyulai megrovásként említi, hogy Vörösmarty egy költeményén »nagyon is megérzik a testi láz«, evvel a megrovással egész Vörösmartyt, magát az embert is elítélhetné. Mert ez az egész ember csupa láz. Szerelem, munka, szépség, mind csak csillapító, kábító szerek neki a végtelenség és kielégíthetetlenség azon fájdalmas és soha végkép el nem tompítható érzése ellen, melyet a világlátás folyton táplál, a gondolat mind tudatosabbá tesz. Mennél jobban gyülemlik a világkép, mennél jobban formulázódik a gondolat, annál jobban tágul a lélek a végtelen és kielégíthetetlen felé, annál nagyobb a fájdalom, annál erősebb csillapító szerekre van szükség. A világlátás kielégíthetetlenségét, lázas és fájdalmas végtelen felé tágulását szimptómaként mutatja az a mód, ahogyan ugyanannak a költőnek lelkében, aki hajdan a világ legapróbb dolgait is oly kedvteléssel tudta élvezni, most minden képzet önkénytelenül egyre jobban megdagad és a nagyszerűség arányait ölti. Vörösmarty mindjobban az óriás dolgok és óriás érzések költője lesz: előtte a világ képei elvesztik halandó arányaikat: nyelve fenséges, műfaja az óda. De ez nem nyugodt, klasszikus fenség, hanem éppen a végletekig modern, lázas, türelmetlen kitörés és lázadás. »Ember, világ, természet, nemzetek!« kiált a költő és semmi sem elég nagy számára. *A nagy körül van nagy világ*, mondta valamikor az ifjú Vörösmarty; íme, ő körülötte most kitágult a világ, mint ahogy az ópiumevő körül, De Quincey szerint, kitágul tér, idő. Látja a nemzeteket, amint óriás kezükkel fáradnak; egy szegény nemzetet eleven szobornak lát; de e szobornak láza van s idegzete, mely küzd mondhatatlanul. Látni kívánja az egész Magyarországot, egy óriási testnek, amelyben

> Még a kő is, mintha csontunk volna
> Szent örömtől rengedezzen át
> És a hullám, mintha vérünk folyna
> Áthevülve járja a Dunát

és a nagyszerű haláltól fél, ahol a nemzet sírját népek veszik körül; s e nagy föld kerekén óriási záport és szelet lát szállni forró szárnyakon; könnyekből a zápor, sóhajokból a szél.

Ez a nagyság mindig tragikus: Istenben embernek, emberben Istennek tűrhetetlen. Ime, a nagy ember: Napoleonról írt epigrammát Berzsenyi is. Mily más Vörösmartyé! A mester csak a kor eszközét látja a császárban, a tanítvány a nagy embert, akinek nagysága miatt bukni kell.

> Tűrni nagyobbat irígy lőn a sáralkatu ember
> Tűrni hasonlót nem bírtak az istenek is,

De nemcsak a nagy dolgok duzzadnak tragikussá. Nincs oly kicsiség, mely ne volna belülről kelleténél nagyobb, ne rejtene mély tragikumot. A kis méh a *méznek és gyiloknak bogara*, sírva tör a légen át. A csalogány, az erdő fájó szíve, énekével fel szeretné gyujtani az erdőt.[30] Egy pohár rossz bor a magyar költők sorsának jelképe, szenvedélyes, fantasztikus kifakadást ad a költő ajkára. A nefelejtsnek, az ártatlan kis virágnak, feddő, durva színként kell átrémlenie az élet ezer borzasztóságain. Egy szegény színésznő életének kísértései démoni arányokat öltenek *(Árpád Ébredésében)*.

E fájdalmas világérzés ellen három kábító szere volt a költőnek: a szerelem, a nemzeti munka, a világ szépségeinek látása és tanulmányozása. De mint a kábító szerekkel szokott lenni, ezek is mérgek voltak és a fájdalmat csak pillanatra szüntették, a bajt voltakép még mélyebbé tették. Csodálatosan úgy találjuk, hogy éppen a megnyugtató, csillapító költemények legszebb

[30] Ahogyan Vörösmarty utánozza a csalogány (és más madarak) hangját: az világirodalmi specialitás, össze lehetne hasonlítani a Milton, a Matthew Arnold, a Shelley, Keats, a Meredith *(Night of Frost in May)* és Arany *(Fülemüle)* csalogányával. A két utolsó az, ki tényleg felidézi a madárhangot; de Vörösmartyé mind felülmúlja.

részei azok, amelyekben a költő minden megnyugvással dacol s a megnyugtató befejezés, a vers végén felcsillanó »küzdj és bízva bízzál« - gyakran csak formális befejezésnek tűnik fel. Van egy költemény *(Csik Ferke)*, mely a munka dicsőítésére íródott s az őrület rajzában kulminál.

Szerelem... de a hölgy hazug szemében mosolyt és átkozott könnyűt hord, fürteiben tengervészes éjet és bájai veszélyes dacával öldököl. S mily tragikus dolog, hogy a férfi életét felteszi egy nőre; egy szó, egy lehellet sorsa lesz.

Haza... Kór, szegény, bús és pirongó önnön szégyenétől. Hol a nagyobb rész boldogsága? - Munka... Könyvírás, fáradozás... De mely munka az, amely biztosan használ? »Ment-e a könyvek által a világ elébb?« A könyvírók rongykereskedők. S kiért dolgozzunk? Magunkért? Hogy léha tudománytól zabáltan elhenyéljük a napot? Az isten napját, nemzet életét? Nem lesz-e így számunkra minden munka sisiphusi és üres? Másokért? Vörösmarty valóságos szabadgondolkozó, hisz a korban, amikor «kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek», amikor Gutenberg igazi diadala eljő, amikor a beteg, megzsibbadt gondolat felkel rabágyának kőpárnájáról. De mit fog érni mindez?

Szépségélvezés, alkotás... »Istenész« és »angyalérzelem« kellene ahhoz, hogy a szépséget kielégülésig élvezhessük. És így is

> Míg nyomorra milliók születnek
> Néhány ezernek jutna üdv a földön,
> Ha istenésszel, angyalérzelemmel
> Használni tudnák éltük napjait.

A nagy többség számon kívül maradt,

> Ixion
> Bőszült vihartól űzött kerekén
> Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.

A nagy többség számára a szépség, az alkotás élvezete nem létezik. Azután emlékeznünk kell arra a megdöbbentő ötletre, amellyel Vörösmarty szimbolizálja azt a gondolatot, hogy minden alkotás hazugság. Emlékeznünk kell a rongyokra, amelyekből a szép könyvek készülnek.

> Erény van írva e lapon: de egykor
> Zsivány ruhája volt. S amott?
> Az ártatlanság boldog napjai
> Egy eltépett szűz gyenge öltönyén
> Vagy egy dühös bujának pongyoláján.

És végre - nem éppen ez a világlátás, ez a szépségélvezet volt-e minden bajnak az oka? Ugyanaz legyen most orvosság is? Ez a *homeopátia* nem sikerülhetett.

8. Az Unalom világnézete.

Az *Unalomhoz* írt remek szatíra költőjének költészetét e vers szempontjából is lehetne magyarázni. A költő az unalom ellensége s üldözöttje. Ez a lélek, mert nagyon félt a semmitől, nagyon is mohón szítta a mindent, minduntalan a semmi határaihoz ért. 1844-től 1848-ig Vörösmarty költészete folytonos közeledés a nihilizmus felé. De nem valami derűs Anatole France-i nihilizmusra kell itt gondolni (talán csak az egyetlen *Szent Ember* című költeményében lehetne ilyent látni): lázas, szenvedélyes, kétségbeesett, Vörösmartyas nihilizmus ez, égő nihilizmus. Miután e lélek teljesen megérett erre, minden értéknek rendkívül gyors és gyökeres átértékelése történik meg. Az eddigi ideálok és remények egymásután vetkőznek

meztelenre. Láttuk már, hogyan tűnik ki a munka haszontalansága, az alkotás hazugsága, az élvezet tehetetlensége, a vágy elégülhetetlensége; a hatalom boldogsága csak a képzeletben áll, a tudás csak szavakból.

- Szavak, nevek, ti öltök minket el! - mondja *Csongor* tudósa.

De a szavak is értéküket vesztik, a költő előtt annyira szent szavak. A »szent ember« így imádkozik: »Légyen átkozott az Isten« - és imádsága szent és üdvös. És mint a szavak, úgy az erkölcsi fogalmak is csupa konvencióknak bizonyulnak. Ezen a lejtőn nincs megállás. Ezen a lejtőn a költő lelke a világ legmélyére csúszik. És ekkor megírhatja azt a remekét, amely így kezdődik:

Hallgassatok! ne szóljon a dal!
Most a világ beszél.

Mert-e még költő ily hatalmasan kezdeni éneket? És ebben az énekben valóban a világ beszél. És a világ énekének ez a refrénje: *Nincsen remény*. Ezt a verset (az *Emberek* címűt) egészen ide kellene írni. Minden, az egész társadalom semmivé foszlik a költő rettenetes gondolata előtt: a törvény öl, a dicső, akinek »hatalmas lába törvény felett áll«, bukik, a hír csak villám az inség éjjelén, a föld dús, az ember mégis szegény. A vallás is megmutatja meztelenségeit, az az ember csak azért néz ég felé, mert »a föld az nem övé«. Az ember maga nem egyéb, mint őrült sár: *az ember fáj a földnek*: a legrettenetesebb különösségű mondat, amit valaha leírtak. De a haza is értékét veszíti. »Fiainak nem hazája«

Neve: szolgálj és ne láss bért
Neve: adj pénzt és ne tudd mért
Neve: halj meg más javáért
Neve szégyen, neve átok,
Ezzé lett magyar hazátok.

S mindez közvetlen a forradalom előtt, amikor egész Magyarország reményekkel, izgalmakkal volt telve. A forradalom egy pillanatra fellobbantja a régi Vörösmartyt, ír egy buzdító verset, mely époly kevéssé remek, mint Arany forradalmi versei. A költőben már nincs annyi hit, amennyi a forradalmi költészethez kell. Nihilista nem lehet forradalmár. Mégis halálra van ítélve, mégis bujdosnia kell, kiállnia a forradalmár minden izgalmait. Idegzete megrendül, fejében az őrület kezd kalapálni. Ez a harmadik Vörösmarty.

9. A harmadik Vörösmarty.

Mily kevés verset bírunk a harmadik Vörösmartytól, aki még hét évig vonta szenvedéseit. De minő versek azok:

Sötét eszmék borítják lelkemet,
Szivemben istenkáromlás lakik,
Kivánságom: vesszen ki a világ,
A földi nép az utolsó fajig.

Mi lett a humánus költőből, aki úgy rajongott a nagyobb rész boldogságáért? *Előszó* c. töredékében mindent visszavon, megfordít. Lefesti az egyenlőség, a szabadság, a munka világát, amelyet képzelt, amikor

Küzdött a kéz, a szellem működött
Lángolt a gondos ész, a szív remélt

(csak mellesleg figyelmeztetek rá, hogy költőnknél az ész is lángol), aztán lefesti a nagy vihart, amely emberfejekkel dobálózik az égre. Tél van: az Isten megőszült egyszerre, mert

Megteremtvén a világot, embert,
A félig istent, félig állatot
Elborzadott a zordon mű felett.

A költő minden dolgok végére jutott. Költészete elnémul. Egy-egy pillanatra még megkísérli a régi formákat, a régi hangokat. Próbál fordítani: a szegény Leart, igen szabadon, igen szubjektíve, igen szépen. Ir egy epigrammát a halálról, epigrammába szorít egy különös, méla viziót, mely régi Holbein-metszetekre emlékeztet. A klasszikus forma izgató színt ad a tartalomnak,

Mint a földmivelő felszántott földbe magot vet
S várja virúlását istene s munka után,
Úgy a sírokkal felszántott földbe koronkint
Hordja halottait a végtelen emberiség
És halványan a dús, a szegény és a koronás fők
Mennek alá, víg, bús, balga, mogorva vegyest.

10. A vén cigány.

A költő szegény, a megélhetés legapróbb gondjaival küzd. A költő beteg, idegbeteg, valóban az őrültség szélén. A költő hazája rab, barátai halottak, őrültek vagy foglyok. Ha Vörösmarty megőrül, csak osztja sorsát e kor legnagyobb magyarjainak. A költő vén cigány - felejti nótáit, a *Szózat*ot hallani retteg, az emberektől búj, öltözetét, melyre sokat adott azelőtt, most elhanyagolja.

Fogytán van a napod,
Fogytán van szerencséd...
Véred megsűrűdött
Agyvelőd kiapadt
Fáradt vállaidról
Vén gúnyád leszakadt,
Fogytán van erszényed,
Fogytán van a borod,
Mire virradsz te még
Szegény magyar költő?

És ebben az állapotban énekli el leghatalmasabb költeményét: a legszebb magyar verset.

Milyen különös vers ez! Semmi sincs benne a megszokottból. Egy őrült verse. A logika kapcsolata elszakadt. A képzetek rendetlen és rengeteg káoszban űzik egymást. A költő agyában megrendült a velő. A vére forr. A világ háborús képeit kavarogni érzi a lelkében. A zengő zivatartól tanulja dalát. A kemény jégveréstől - »odalett az emberek vetése!« Ime, hogy lép a képzet, a hasonlat egyszerre a valóság birodalmába. A képzetek viziókká, a viziók fájdalmakká, a remények kéjjé és istenek borává válnak. Minden képzet a testre hat, mint azé, aki ópiumot evett. A föld, a vak csillag, keserű levében forog. A lázadt ember vad keserveit, gyilkos testvér botja zuhanását halljuk. A szent honban Isten sírja reszket. Ki dörömböl az ég boltozatján? Mi zokog, mint malom a pokolban?

Hulló angyal, tört szív, őrült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények.

Ez egy őrült képzetkapcsolása. Ez a vers egy őrült verse. De ez szent őrültség. Az őrült látománya szent látomány. A bárka, mely egy új világot zár magába, egyetlen, lehetetlen, vallásos remény. A költő próféta és dalában »Isteneknek tellik kedve«. Zordon homloka derül. Az ember, aki minden dolgok végére jutott, minden dolgok végén különös remények kéjét, különös örömök borát találja. Lesz még egyszer ünnep a világon!

DANTE FORDÍTÁSA

(Műhelytanulmány.)

1912.

Az 1911-iki magyar könyvpiacon föltűnt egy valóban kiváló filológiai mű, a Kaposi József könyve, ki tiszteletreméltó bibliografikus pontossággal (gondos szerető, nem lelketlen gép pontosságával) nagyon érdekes adatokat kutatott eggyé Dante viszonyáról Magyarországhoz és hogy milyen volt hazánkban a *Fortuna di Dante*. Bizonyos meglepetéssel láttuk, mily hatással volt a firenzei vates a legnagyobb magyar szellemekre, jóformán azon időtől, amikor Mátyás király annyi viszontagságon keresztülment Dante-kódexének sok szép miniatűrjét készítették, addig, amikor Arany János állt meg e csodálatos vizek mélységei felett. A kiválóan *vizuális* és intenzív magyar fantázia nem érezhette idegennek a világirodalom legnagyobb látnokát.

De legtöbb feltűnést Kaposi könyve azzal az ítéletével keltette, melyet Szász Károly híres fordításáról mondott. Első volt, aki erről a nagy presztízsnek örvendő fordításról ki merte mondani, hogy rossz. Hisz amit ő kimondott, e nagy fordítás minden olvasójának éreznie kellett...

Előre kijelentem, nem akarom Szász Károly érdemeit kisebbíteni. Sőt azt hiszem, senki sincs e hazában, aki annyira megértené és tisztelné az ő nagy vállalkozásának hősiességét, mint kinek magának is volt alkalma birkózni e munka alig képzelhető nehézségeivel. Mégis ki vehetné tőlem rossz néven, ha Szász Károly fordítását kritizálom? Ha jónak tartanám, nem volna értelme fellépnem a magaméval. Valóban, hogy a tudós püspök nem győzte le a sárkányt, azt... e nagy fordítás minden olvasójának éreznie kellett. Csakhogy mi magyarok, akiknek minden szellemi termék a távolság arányában imponál, minden nyelvek és irodalmak közt olasz szomszédainkét ismerjük legkevésbé. Kérdezz meg egy budapesti könyvkereskedőt, megmondja, hogy olasz könyvekből ad el legkevesebbet. Ujjamon, azt hiszem, felszámolhatnám a budapesti embereket, akik Dantét számbavehető módon ismerik az eredetiben.

Igy eshetett meg az a kómikus és jellemző dolog, hogy a nagyközönség a fordítás nehézkességeinek okát az eredetiben kereste és Dante költeménye évtizedeken át úgy élt a köztudatban, mint valami rendkívül bonyolult, nehézkes, skolasztikus *tanulmány*, nem is költemény. E hit felkeltéséhez Szász Károly egyenes nyilatkozataival is mindenkép hozzájárult, előszavában és ijesztően rengeteg jegyzeteiben számtalanszor úgy tüntetve fel auktorát, mint a nehezen érthető súlyosságnak valóságos példaképét.

Nos hát, ez a benyomás, melyet Száz Károly révén Danteról szerezhetünk, teljességgel téves. Sohasem volt szellem gondolkodásban, mint előadásban tisztább, egyszerűbb, átlátszóbb. Maga a rendszeresség, melyben a skolaszticizmus *formális* hatását ismerjük fel Dante szellemére, csak arra szolgál, hogy még egyszerűbbé és szimmetrikusabbá tegye e szellem alkotásait s nyelvének rövidsége és kifejező volta egyáltalán nem a bonyolultság, hanem éppen az egyszerűség és szöget-fejéntalálás benyomását teszik. Hozzájárul a terzinák síma, szakadásnélküli zenéje, mely oly akadálytalan, egységes lendületben folyatja le minden énekét.

Ne tévesszen meg senkit a jegyzetek és kommentárok végtelen sokasága, amelyet Dante nagy csúcsíves szimmetrikus költeményének énekeire és terzináira ráaggattak, mint egy nagy csúcsíves szimmetrikus fenyőfa ágaira és tűleveleire a sok gyertyát és karácsonyi lim-lomot. E kommentárokat éppen nem a kifejezés nehézsége, hanem vagy a kora küzdelmeiben nagyon is bennélő költő rengeteg kortörténeti vonatkozása tette szükségessé vagy a kommentálók természetes vágya, hogy Dante rendkívül életteljes, gazdag és világos szimbólumainak geo-

metrikus sziklái mögül mennél többet fejtsenek ki az allegorikus Értelem titkos aranyából, mely kétségkívül a végtelenig volna bányászható.

Miből származik tehát Szász Károly fordításának különös nehézkessége? Egyenesen kimondom: a forma és tartalom örök küzdelméből, mely majd minden sorában érezhető. A híres fordító maga panaszkodik legjobban a terzinaforma majdnem leküzdhetetlen nehézségeiről: az átkozott *harmadik rímről*, melyet olykor lehetetlenségnek látszik megtalálni, az egész énekek sajátságos, pihenés nélküli összekapcsolódásáról, mely a kötött harisnya szemeinek összekapcsolódására emlékeztet: bonts fel egyetlen rímet s az egész ének fáradságos szövete felfejlik. Egy-egy énekre verselési bravurként le lehet győzni e nehézségeket: de mily kitartás kell száz éneken át állandóan oly verselési bravúrral dolgozni, mely minden sornál új meg új invenciót kíván, melynél a megszokásból eredő gépies könnyűség, a dolog bonyolultságánál fogva, teljesen kizárt. Valóban, Szász fordításában erősen érezzük is a lankadást, a munka csüggedését: és éppen azokban a részekben érezzük legjobban, melyeket Szász, mint írta, legjobban kedvelt: a *Paradicsom* canticájában, melynek csupa szárnyaló zenének kellene lennie s mely Szásznál csupa döcögő okoskodás. Képzelhetni, mily fárasztó e munka, ha kifáradhat benne a fordító, mire ahhoz a részhez jut, melyért legjobban lelkesedik! Elgondolhatni, mily nehéz ez a vállalkozás még közönséges költeménynél is, annál inkább olyannál, mint Danteé, ahol minden szónak, minden szóelhelyezésnek, külön értelme, szépsége, magyarázatai vannak, ahol minden sornak külön irodalma van, úgyhogy a legcsekélyebb vétség a hűség ellen egy egész irodalmat fosztana meg értelmétől. Nem csoda, ha ily körülmények közt nehézkes fordítás születik.

Hogy a könnyedségnek és érthetőségnek ezt a hiányát mennyire érezte mindenki, azt mutatja az a sok fordítás, mely már Szász Károlyé óta készült. Valahányszor valami okból közelebb kellett hozni a nagy költőt a közönséghez, mindig új fordítás is kellett: a Dante-körképhez a Gárdonyié, az egyetemi tanulmányok számára Cs. Papp Józsefé, a nagyközönségnek Zigány Árpádé. Mindezek a fordítások úgy érték el a nagyobb könnyedséget és olvashatóságot, hogy a forma nyűgét elvetették s vagy prózában, vagy rímtelen jambusokban szólaltatták meg a költőt.

De ha valamiben, abban kétségtelenül igaza van Szász Károlynak, hogy a rímtelen Dante nem Dante. Hisz a rím nemcsak testhezálló köntöse, hanem szinte röpítő szárnya és irányadó csatornája a képzeletnek. A fordításban, ahol az eredeti rímek eltűnnek, a vers folyása medrét, ugrása rúgóit veszti; oktalanná, érthetetlenné válhat. Ezt még azok is, akik maguk is rímetlen fordítások szerzői voltak, érezték és megírták (mint Witte). Mégis rímetlen fordításokat készítettek, mert a hívet és rímest lehetetlennek vélték! Olyan nyelvek művészei is, melyeket a miénknél sokkal fejlettebbeknek szoktak tartani!

És még mindig csak a külsőségekre gondoltunk: semmit sem szóltunk a nagyszerű költemény szellemének, nyelvhangulatának visszaadásáról. Valóban, lehetetlen nem idéznünk Witte szavát: hogy oda egy szikra kellene Dante saját költői szelleméből.

*

Mi izgathatná a művészt, ha a lehetetlenség nem?

Dante fordítása mindig a világirodalom legnehezebb feladatai, legcsábítóbb problémái közé tartozott. Egy irodalmi körnégyszögösítés, bölcsek köve: oly izgató, olyan népszerű. Nyelvek és nemzedékek vetélkedtek benne, egymás vállára hágva törtek a magas pálma felé. Nagy költők, nagy nyelvművészek és nagy tudósok áldozták rá idejük és erejük jó részét. Hány értékes emberélet egészen ráfeledkezett!

Az ember szinte kétkedve kérdezi: honnan a mesterkélt, külsőleges munkának ily csodás varázsa? Hogy hajthatták oly eredeti költők, mint Longfellow, Ratisbonne, vagy újabban George, ily lekötő, nehéz igába nyakukat? Vajjon érdemelt-e ez a szükségkép tökéletlen s talán gépiesnek látszó mesterség ennyi áldozatot? A talányfejtés léha gyönyörűsége meddig viszi még az emberi lelkeket?

Igaz, hogy a *Divina Commedia* terzinái még talánynak is tökéletesebbek minden más talánynál, melyet alkotás valaha műfordító elé állított. Az igazi talány, melynek csak egy megoldása van. Más remekműveknek el tudom képzelni több jó fordítását, Dante egy-egy terzináját oly talánynak érzem, melynek minden nyelven csak egy tökéletes megoldása lehetséges: jaj annak, aki ezt az egyet el nem találja! Eltalálása pedig tisztán ihlet dolga, mint az igazi talányfejtés is: egy felvillanó ötleté; és egyáltalában nem gépi munka.[31]

A másik, hogy magát a műfordítást is sokkal nagyobb és fontosabb dolognak tartom, mint amilyennek látszik. Az emberek lelki életét semmi sem választja el egymástól annyira, mint a nyelv. Hisz csupán a nyelv segítségével vagyunk képesek gondolkodni és öröklött nyelvünk alkalmazkodó képessége oly elenyésző, hogy jóformán csak annyit vagyunk képesek elgondolni, amennyit nyelvünk enged. A műfordítás tehát, amely a nyelvet a gondolat után hajlani kényszeríti, a nemzetek *finomabb* gondolati közösülésének jóformán egyetlen eszköze. De természetesen igazi közlekedő eszköz két nemzet lelki élete között csak a ritmushű műfordítás lehet, hisz a gondolat legsajátosabb színét ép a ritmus adja meg s aki csak tökéletlenül tudja nyelvét az idegen ritmushoz hajlítani (mint pl. a francia), az elől a megértés és közlekedés legfontosabb lehetősége zárva maradnak. (Azt hiszem, ez összefüggésben van a franciák megértésre alig képes sovinizmusával.)

És hol van szellem, amellyel közlekedni érdemesebb volna, mint az a szellem, mely Dante nyelvében nyert örök kifejezést? Egy oly kornak, egy oly kor legreprezentatívabb népének kifejezése ez, amelynél szellemiekben gazdagabbat az ugrásokkal és visszaesésekkel dolgozó világtörténelem nem könnyen produkál. Arról a századról szólok, mely a középkort az újkorhoz köti. A középkor érzésbeli és művészetbeli nagy örökségéhez (melyik korban volt nagyobb érzés s nagyobb művészet, mint a középkorban?) visszahozta ez még az ókor gondolatbeli és formális (rendszerező és kifejező) gazdagságát. Dante a provençal trubadúrok és gótikus templomok tanítványa - de egyszersmind Aristotelesé és Vergiliusé is. És ha vele *belülről* végigéljük e régi kor összes szellemi árnyalatait, melyeket ő mind magába olvasztott - az atheista epikureustól kezdve a misztikus franciskánusig - oly skálát futunk meg, melyhez hasonlót a mi korunkban is alig találnánk.

Danteban több van, mint más költeményben - és sokkal egységesebben van benne több - és ezt az egységet egy csodálatos szellem lelki élete adja meg, mely ugyanaz minden mennyeken és poklokon át. Ezt az egyéniséget is bajos lenne megismernünk, ha meg nem próbálnók lelki világát a mi lelki világunk edényébe, a mi nyelvünkbe átönteni. A lélektan tanítja, hogy voltaképp passzív megismerés nincs: minden megismerés aktív, mint ahogy a gyermek szájmozgása önkéntelen utánozza annak szájmozgását, aki hozzá beszél. A közönség, ha kijön a színházból, dúdolja a hallott dallamokat. Azt hiszem, a festő nem ért meg igazán egy képet, amíg meg nem próbálja lemásolni; még magam is, ha nézek egy szép rajzot, ujjam önkéntelen vonalai után mozog. Előttem az egyetlen teljes asszimilálása valamely költőnek, ha megpróbálom lefordítani.

[31] Ezért kell a műfordítónak meggondolás nélkül átvenni elődei munkájából mindazon helyeket, ahol azok ezt az *egyetlen* megoldást már eltalálták.

De a műfordítás nemcsak a közlekedés eszköze: egyszersmind a gazdagodásé is. S a művész semmiféle módját a gazdagodásnak nem vetheti meg. A műfordítás a nyelv - és ezáltal a gondolat, az egész lelki élet - gazdagodásának egész külön útja, olyan, amelyre a csupán magából dolgozó irodalom sohasem vezetne rá. Az ó-görög gondolkodás bizonyos egyoldalúságain megérzik ez iskola hiánya. A műfordítás új csatornákba kényszeríti egy nép gondolkodását, mely addig csak nyelvének megszokott folyosóin tudott haladni, mást alig sejthetett. Kazinczy nagyon szépen érezte már ezt és azok a *magyarosak*, akik ellene voltak (s voltakép még most is vannak) a Kazinczy diadalmas eszméinek, gondolkodásunk gazdagodásának akadályai.[32] Mindezekért egy-egy kitünő műfordítás - ami különben tán még ritkább dolog, mint egy eredeti remekmű - korszakalkotó dátum egy nyelv történetében. Régi bibliafordításaink, zsoltárfordításaink, Boccaccio és a *Gesták* régi átültetései, Kazinczy klasszikusfordításai, Arany Aristophanese, *Szentivánéji álma*, Bérczy Károly *Anyegin*je, új fordulatokat, új lehetőségeket, új zenéket, sőt új tartalmakat adtak a magyar nyelvnek.

Egészen természetes, hogy a műfordítás e gazdagító ereje arányban van nehézségével - mennél gazdagabb a gondolat és muzsika árnyalatokban, fordulatokban, annál nehezebben ültethető át veszteség nélkül.

És Dantenál nehezebben fordítható auktor nincsen.

*

Az a harc tehát, az a versengés, mely Dante asszimilálásáért folyt a nemzetek között, voltakép egy világ birtokáért folyt, hasonlóan ahhoz, mely Peru mesés és régi kincseiért vívódott hajdanán. De voltak, akik Peru arany szobrait csak az aranyukért becsülték; eltördösték, hogy kis hajóikon könnyebben vihessék haza; vagy felolvasztották, hogy új szobrokat önthessenek belőle, melyek az ő *modern* ízlésüknek jobban megfelelnek.

Ehhez hasonlítom, aki Dantét prózában, vagy nem az eredeti mértékben fordítja.

Valóban, mindent megpróbáltak. És ime: a nyűg nélküli próza nehéz és tudákos, mikor az eredeti könnyű és egyszerű: a modernizált vers elavult, mikor az eredeti még friss.

A prózai fordításban persze a franciák vezetnek Colbert d'Estouteville és d'Artaud idejétől. De ép, hogy ez az irodalom, amely különben annyira idegenkedik a verses fordítástól és amely versek fordítására oly zenélő prózát teremtett, Dantét már elejétől kezdve (Balthasar Orangier fordítása 1597-ben már második kiadást ért) újra és újra megkísérelte versben is rekonstruálni: mutatja, mennyire lehetetlen a próza-Danteval megelégedni.

A germán népeknél legnépszerűbb Dante-forma a blank vers - *versi sciolti*. Ebben a német Witte és Philalethes (János szász király) s az angol Cary mind aprólékosabb gonddal, értelmi hűség dolgában mind jobban és jobban közelítették az eredetit, mint ahogy a körbe írt sokszögek mind apróbb és apróbb oldalakkal, jobban és jobban közelítik a kört. Ebben a formában, Shakespeare, Milton, Tennyson versében adta híres fordítását Longfellow is, az amerikaiak nagy költője. De ha valahol, ép Dantenál fontos a rím. Nemcsak zeneelem, hanem a geometrikus tömörségű dikció vázát képezi: tagolja és összeköti: egységeket kerekít belőle s az egységeket láncszemekként kulcsolja ismét egybe. Dante dikciója olyan, mint a finoman

[32] Irodalmunkban gyakori betegség az elzárkózásnak e csökönyössége, melyet néha igen kiváló szellemekben is észrevehetünk. Még Gárdonyi is, éppen Dante-fordításának előszavában írja: »nekem a fordítás nem mesterségem s ezenkívül ellene is vagyok minden idegenségnek, ami a magunk világába akár egész mű, akár csak egy szó alakjában is bejön és helyet foglal.« Az ily gondolkodás olyan, mint a makacs gyermeké, aki hogy egyéniségét megőrizze, senkinek szavát sem akarná hallani. S lehetetlenné tenne ez minden szellemi életet s egységes kultúrát.

artikulált rovartest és nem nyúló és hajló, mint a kígyóé. Az egymásba olvadó rímtelen sorok soha sem adhatják vissza a precíz Dante hangulatát. Cary minden értelmi hűség mellett, Haselfoot jól mondja, lényegében miltonikus, nem danteszk költeményt adott. *English classic* - nem Dante. Ha a fordítás a nemzetek *hangulati* érintkezésének és gazdagodásának is eszköze: akkor nem elégedhetünk meg az oly fordítással, mely a forma szellemét megmásítja. Hisz a hangulat főleg a formának s a forma és tartalom viszonyának emanációja; s nem túlzás azt mondani, hogy a költeményben a forma a lényeg.

De épúgy nem elégíthet ki a számos fordító (kivált francia), kik a terzina-forma helyett más módon rímelték meg Dantét. Legtipikusabb az ügyesen sima Chabanon; egy példán látni fogjuk, mennyire mást csinál ez Danteból és azt is, hogyan csábít a versforma változtatása a tartalom körülírására és változtatására is. Az *Inferno* II. énekének egy gyönyörű hasonlata így hangzik:

Qual'i fioretti, dal notturno gielo,
Chinati e chiusi, poi che il Sol gl'imbianca
Si drizzan tutti, aperti in loro stelo:
Tal mi fec'io di mia virtude stanca.

(Az én fordításomban:

Mint kis virág, mely fagyos éjszakában
hajlott és zárt, s mihelyt naptól fehér lett,
nyílva szárán emelkedik magában:
a fáradt virtus bennem úgy feléledt.)

Ebből Chabanonnál ez lett:

Comme un lis qu'attristait la froidure ennemie
Sur sa tige inclinée, infirme et languissant,
Aux premières clartés du soleil renaissant
  Léve sa tête appesantie

Et s'ouvre aux doux rayons de l'astre bienfaisant:

  Ainsi mon âme épanouie
Renaît à l'espérance et revient à la vie.

Ime: mennél hívebbek maradunk a szöveghez *formailag*, annál több kilátásunk van arra, hogy *tartalmilag* is hívek maradhatunk, legalább ahhoz, ami a tartalomban lényeg.

Akad fordító, ki a terzina tagolódását megtartja, de azzal könnyít magán, hogy az egyes terzinák gyöngyeit nem fűzi egymásba a rím zsinórjával. Ezek között a franciák, akiknél különben is otthonos a hatsoros strófa, két-két terzinát fűznek össze (vagy mint Ratisbonne ilyen rímképlettel: aab ccb; vagy mint Margerie így: aab bcc). Itt azonban nyilvánvaló, hogy a terzinák még *egyenként* sem igazi terzinák. Az igazi terzinában a két szélső sor összerímelve magába öleli a középsőt.

Jobban megfelel az olasz terzina szellemének az a könnyítés, melyet az angol Wright alkalmazott (aba cbc) vagy, ahogy még egyszerűbben a nagy Schlegel csinálta, a terzina második sorát mindig rímtelen hagyva. (Axa, mert hisz ha már szét kell hullni a terzináknak, mindegy, kettesben vagy egyenként hullanak-e szét.) Witte már 1838-ban e Schlegel terzinától várta a tökéletes német Dantét és később Zoozmann, ki előbb már az egész *Commédiát* az eredeti versformában átültette, újra hozzáfogott a nagy munkához, hogy a Witte ideálját megvalósítsa.

A Zoozmann két fordítása a legtanulságosabb annak, aki dönteni akar az eredeti vagy a Schlegel-féle terzina között.

Gondolata az volt, hogy az értelmi hűség, amit talán eredeti versformában is el lehetne érni, nem elég. Dantenál hangulatilag és értelmileg egyformán fontos a *szók helyzete*: az, hogy a sor elején vagy végén áll-e a szó. Ez nagyon is igaz. De Zoozmann eredménye azt mutatja, hogy ennek tökéletes visszaadását a könnyebb formában sem lehet elérni, talán nem is annyira a vers, mint a nyelv kényszere miatt. Valóban, Zoozmann Schlegel-verseiben sem találunk ebből a szempontból nagyobb hűséget, mint a formahű fordításokban: a síma Streckfussnál (akit Goethe is dícsért), a zordon Kannegiessernél, a lelkiismeretes angol Haselfootnál. Érdemes volt-e ezért elvágni a gyöngysor zsinórját?

Ennyit a strófák struktúrájáról. Ami az egyes sorok versmértékét illeti, az természetesen az egyes nyelvek verselésétől függ. Latinul például bajos volna másként elképzelni az isteni költeményt, mint hexameterekben, ahogyan Boccaccio szerint Dante maga is kezdte írni: *Ultima regna canam*... De a hexameter jóval hosszabb sor, mint a hendekaszillabus, azonkívül enjambementokkal dolgozik, sor a sorba olvad, nem képez soronként külön egységet, mint az olasz forma. Ezekre az enjambementokra a latin Dantenál szükség is van, mert a latin tömörebb nyelv az olasznál: ha ragaszkodna ahhoz, hogy sor a sornak feleljen meg, henye szószaporítással kellene megtöltenie a sorokat. Ezért a latin fordítások (pl. a kiváló Dulla Piazzáé) kevesebb sorból állnak az eredetinél, de egyúttal nélkülözik annak tagoltságát és vershangulatát.

A francia epikus forma az alexandrin. Ennek sorai egységeket képeznek, akár a dantei sorok, de hosszabbak azoknál s így a francia fordítások elkerülhetetlen hibája a bőbeszédűség.

Közelebbről utánozhatják az eredeti mértéket a germán nyelvek. Az angol (shakespeare-i) dráma verse, mely a németeknél is polgárjogot nyert, teljesen megfelel az olasz hendekaszillabusnak. Az angol azonkívül, egytagú szavaival, tömör nyelv, még sokkal tömörebb, mint az olasz. Csakhogy az angolban ritka a 11 szótagú sor, Dantenál meg ritka a 10 tagú. Az angol fordítók ragaszkodnak nemzeti verselésükhöz és Byron példájához, aki a terzinát először hozta Angliába. Dantejük így tömör és kifejező, de nyugodtabb, lassúbb zenéjű, mint a frissen szárnyaló eredeti. A hímrím és nőrím hangulata közt nagy a különbség. Az olasz vers zengő, az angol tompa.

A németek váltogatják a 10 és 11 tagú sorokat. Nemcsak pihenőnek s mintegy forduló rúgónak használják a tomparíműeket, mint Dante. Sőt olyan is akad (Notter, Streckfuss), aki szabályszerűen váltogatja a hím- és nőrímeket, mint a franciák. Hogy e csinált szabályszerűség s általában a zengésnek e tompítása mennyire meghamisítása az eredeti vers hangulatának, már Szász Károly kiemelte. A tompa rímet csak ritkán szabad alkalmazni, oly ritkán, mint Dante, még sokkal ritkábban, mint Szász. Nincsen elég kétszótagos rímünk?

Röviden jellemezve a külföldi fordításokat, a franciák könnyítik, körülírják és mintegy magyarázzák Dantét, a németek vagy simítják és modernizálják, mint Streckfuss, vagy nehézkesek, mint Kannegiesser, az angolok lassítják és tompítják az eredetit.

*

Büszkén, bízva szállhatunk ki nyelvünkkel e nagy népversenyben.

A magyar nyelv tökéletes hangszer: minden zenére képes. Hatodfeles jambusa teljesen fedi az olasz hendekaszillabust. Kifejezésének tömörségét csak az angol múlhatja felül, semmiképp a csacska, naiv olasz, melyet csak Dante erős keze tudott meggyeplőzni. A magyar rímelés kétségkívül nehezebb, mint az olasz; de nem is oly egyhangú; váratlanabb, változatosabb. Tudós műveltségű és költői tehetségű magyar Dantistákban sem volt hiány soha.

Mégis a magyar Dante-fordítások inkább érdekes kuriózumoknak, mint sikerült műveknek tetszenek.

Valóban, az egységtelen szellemi életünket jellemző magyar *magántudósság* ezen a téren is diadalokat ült.

Az akaródzó Döbrentein kívül legrégibb fordítónk a síma Császár Ferenc kuriózuma a neologizmus: neologizmusai azonban, bármily komikusak, tömörségükkel gyakran nem idegenek Dante szellemétől s nyelvünk kifejezőképességének nagy lehetőségeire vallanak. (Pl. A körzetében általabbik égnek. Vagy: Fogok beszélni más ott láttamokról... L. Kaposinál.)

Egész kuriózum a Bálinth Gyula műve, aki rímes terzinákban ültette át Dantét, de e terzinák sorai hexameterek voltak. A sorok száma annyi, mint az eredetiben. Felesleges mondani, mily szószaporító e fordítás, melynek verselése is gyenge, rímei teljesen zengéstelenek és a hosszú sorok nagy távolságaiban szinte elvesznek.

Angyal János fordítását utóda, Szász Károly, nagyon szigorúan bírálta meg. Hűség tekintetében ez máig legjobb fordításunk s külföldiek közt is elől állna. Nem is nehézkesebb (bár itt-ott némi magyartalanságok bántanak), mint magáé Szászé.[33] Csakhogy rímtelen.

Az újabb fordítások igénytelenebbek. Zigány Árpádénak nyelve síma, de zamattalan, ami nagy hiba. Gárdonyié a kuriózumok közé sorozható. Ő vagy kihagyta a nehezebb helyeket vagy megmagyarázta, de *versben* és *szövegben*. A Dante célzásaiból történeteket kerekített, csakhogy a kommentárt kerülje. A nyelvet a végletekig elmagyarosította és elnovellásította. Egy modern magyar Dante: de Dante nem volt sem modern, sem magyar.

Kuriózum a tudós Cs. Papp József műve is. Ő a magyarázatokat zárójelbe teszi a szövegben; - a Paolo és Franceska híres jelenetét pedig sok mással együtt kihagyja - nehogy megrontsa az egyetemi hallgatók erkölcseit. (Olaszországban ezt az epizódot a gimnáziumokban olvassák.) Végre, ami a legfurcsább, Dantét az első személy helyett végig a harmadik személyben beszélteti.[34]

A szemelvény-fordítókról, Csicsákyékról, miért szóljak? Ennek az ügyes plagizátornak még kuriózuma sincs...

Valóban, végelemzésben Szász Károly műve az egyetlen számba vehető. Elismerten legsikerültebb része a *Pokol*. Ép azért, elsősorban erre gondolok megjegyzéseimben.

Szász bevezetésében, mint láttuk, a formára nézve nagyon helyes elveket hangsúlyoz. Kijelenti azt is, hogy a magyar nyelv *nem* rímszegény és *nem* szószegény. Az igényeket, melyeket az előszó kelt, nem elégíti ki maga a fordítás. Nem hű. Gyakran kevesebb vagy több a vers kedvéért; félreértés is van. Ezt kimutatta Kaposi. S ez Dantenál *filologice* nagyobb baj, mint más költőnél. De baj tisztán költői szempontból is: a szellemet, a szépségeket is elhomályosítja.[35]

---

[33] Fordításának jellemzésére felhozom a *Malebolge* fordítását. Ez voltakép rossz bugyrokat jelent; bugyroknak, vagyis bolgiáknak nevezi Dante a Pokol bizonyos árkait. Nos: Angyal e bolgiákat *bolygáknak* fordítja; és az egész helyet, a magyar helységneveket utánozva, Bolygásnak (v. ö.: Almás, Bodzás stb.) (Philaletes: *Übelbolgen*; a franciák tulajdonnévnek, vévén, megtartják a *Malebolge*t.)

[34] Mind e furcsaságokat Papp József műve második kiadásában expiálta.

[35] Inf. III. (67-69.: a Dante pontos képét elveszti. Inf. VII. 88-90.: más képeket hoz és jegyzetben menti magát. A változtatásnak nemcsak félreértés vagy verskényszer az oka, néha kifejezésbeli ügyetlenség is. Pl. Inf. XXV. 112. Egy ember kígyóvá változik: *Io vidi entrar le braccia per l'ascelle*. Az én fordításomban: Láttam, hogy a karját hónába gyúrta. Szásznál: A két kar a hónaljüreg alá nyúlt - értelmetlen, hiányos és nem annyit jelent.

Szász Károly Dante kétes helyeit *magyarázza*, gyakran tévesen, mindig egyoldalúan. Értelmezését beviszi fordításába s ezzel elrontja a gyönyörű szimbolumok ős szűziességét. (Ahol Dante kétes, kétesnek kell maradnia a fordításnak is. A fordítás ép annyiféleképen legyen magyarázható, mint az eredeti!)

Nyelve a formával való küzdés minden jelét mutatja. Hemzseg erőltetett, megcsonkított szóktól: jaj-város, ált (= által), nyúzz'a, irántam, azonba' (rímben), újr'a (a *Pokol* utolsó sorában). Személyneveket és városneveket önkényesen elferdít: Anaxagóra, Hippokrat, Pádva (mégis csak furcsa így v-vel),[36] Galeottúl (= Galeotto gyanánt), Achill stb. Henye szókat használ, gyakran értelem nélkül.[37] Ok nélkül cifrázza az eredetit.[38] Ahol tömör, ott érthetetlen, úgyhogy jegyzetben kényszerül prózai fordítását adni az eredetinek vagy körülírással magyarázni fordítását.

Nem tekintve a nehézségeket, nyelve sem dantei. Egyénisége nagyon távol áll Dantetól. A maga nyelvén fordít, nem Dante nyelvén, képes elejteni az eredeti kifejezés zamatát és egyéniségét, valami lapos magyarosság kedvéért. Erős protestáns ízű magyarosság ez, amelyen nem lehet a legkatolikusabb költőt átültetni. Ő maga Dante plaszticitásának visszaadását tartja érdemének, de a raffinált, artisztikus Dante helyett ügyetlen, nehézkes puritánt kaptunk.

Szász általában igen protestáns módra fogja fel Dantét: szinte Luther elődjét szeretné látni e tipikusan középkori és katolikus szellemben. (Dante ép ellenkezőleg, a katolikus és művészi *reneszánsz*nak elődje, amely ellen Luther küzdött.)

Szász a középkori szellem szépségeit és érdekességeit nemcsak nem adja vissza, de sokszor mintha nem is venné észre. Dante skolasztikus okoskodásait, stílusának bizonyos naiv tudákosságát, mely oly jellemzően középkori s melynek kétségtelenül megvan a maga pikáns varázsa, Szász Károly nemcsak hogy nem használja arra, hogy új szépségeket teremtsen belőle a magyar nyelv számára, hanem még tehernek és nehézkességnek érzi (el is panaszkodik róla a jegyzetekben) - és az ő fordításában ez teher és nehézkesség is.

Viszont Szász, ahol zamatot akar adni fordításának, archaizál. Ezt nem tartom szerencsés dolognak. Az egyházi nyelv és jó helyen alkalmazott latinizmusok megfelelnek Dante stílusának; a régiesség egyáltalán nem. Dante nyelve az eredetiben minden századok dacára tökéletesen friss és modern. Tömörsége is legmodernebb nyelvünkre utal: Arany utolsó modorára. A körülíró régi magyar nyelvben Dante sokat vesztene frisseségéből és erejéből.

Szász egyáltalán nem törődik a szavak rendjével és a sorok értelmi tagolásával. Ez - hogy mi van a sor elején és végén és hogy a sor magában is egy műalkotás legyen, bizonyos befejezettséggel és közmondásszerű erővel - Dantenál néha még fontosabb, mint a szószerinti értelmi hűség, pedig ez is igen fontos. E sokat idézett költőnek éppen tökéletes megalkotásuk miatt annyira köztudatba átment sorainál számolnunk kell azzal is, hogy ilyen sornak külön is kell hatnia, mint Dantenál hat. S ily sorban mindennek megvan a maga helye. Például a *Purgatórium* egy híres sorát idézem:

D'antico amor senti la gran potenza.

---

[36] Ezzel nem azt mondom, hogy a szavakat nem az olasz szótagolás szerint kellene versbe venni. Oly szavaknál, melyek a magyarban még meg nem honosodtak, magam is a Cary álláspontján vagyok. L. *Memoir of Cary translator of Dante*. I. 244.

[37] Dulakodás, *mit vad zaj hirdete*. Inf. III. 27. (Majd az egész sor betoldás.) Csendből oda, hol rezg a lég, *viszontag*. Inf. IV. 150.

[38] *La fiera crudele* szerinte: e fene Baál (Baálról szó sincs! Baál a kálvinista prédikációkból került ide).

A *gran potenzának* a sor végén kell maradni, csattanni. Alig képzelhető másként, mint így: *nagy hatalmát*; ez egymértékű is a *gran potenzával*. Az első gondolat a szószerinti fordítás:

- - - érzé
a régi szerelemnek nagy hatalmát.

Ez a fordítás, bár egész hű, magyaros és csengő: rossz. Jobb lesz, ha egy sorrá szorítom, kihagyva az egyetlen kihagyható szavat:

Érzé a régi szerelem hatalmát.

De sokkal kevesebbet vesztek az eredeti szelleméből, ha feladom az értelem egy árnyalatát, hogy a szórendet megtarthassam:

a régi vágynak érzé nagy hatalmát.

Ezt érzem e sor végleges magyar megoldásának, a leghívebbnek, bár értelmileg legkevésbbé hű. (De ehhez persze még két sornak kell rímelni, melyeknek mindenike ugyane nehézségeket adja és melyekre még tekintettel nem voltunk.)

Leggyengébb Szász fordítása verselésben. Maga bevallja, hogy jambusait kénytelen nagyon sok spondeusszal keverni. Nagy hiba.[39] Dantenak elsősorban csengőnek, zenélőnek kell lennie és a súlyos spondeusz a zene, a csengés legnagyobb ellensége. Kivált nagy baj, hogy a sor utolsó lába is tíz eset közül ötször spondeusz és a vers »húzza lábát, mint a sánta eb«.

Szász nagyra van a rímeivel, vagyis inkább asszonáncaival, de bevallja, hogy az asszonánc szabadságát, Arany szabályaihoz képest, tágította. Szász asszonáncait teljesen zengéstelennek találjuk. Oldalakon keresztül nem lelek egy rímet, ami csengjen, holott a terzinában a rímek nincsenek egymás mellett és strófákat kell messziről összekötniük. Azután milyen elegáns, tiszta, fürge, ezüstcsengésű az olasz rím! A Szász-féle vers pedig lassan baktat, mint egy lomha, kócos, tenyeres-talpas cselédlány.

A magyar irodalomban Arany óta bizonyos előítélet üldözi a tiszta rímet, amely ellen eddig csak Kosztolányi emelt szót. Én megvallom, jobb szeretem az ily rímet: szerelemben-türelemben, mint az ilyent: uramat - oly nagy (Szász: Pok. XIII. 82-84.), vagy ilyent: Vitaliánt itt - ám mind (u. o. XVII. 68-70.). A fődolog a rímnél a csengés: és ez Dante versének lelke.

Hátra van még a magyarázatok kérdése. Dante egyes kortörténeti vonatkozásait valóban nem lehet jegyzetek nélkül megérteni. De, amily hiba e vonatkozásokat egyszerűen mellőzni vagy a magyarázatokat a szövegbe szőni, mint Gárdonyi, époly hiba az isteni éneket az ízléstelen szubjektív jegyzetek tengerébe fojtani, mint Szász. Az olvasni való könyvben csak annyi jegyzetnek szabad lenni, amennyi a megértéshez okvetlen kell: a többi zavar. A költő elleni vétség, lapos tudákosságokkal rontani finom allegóriáit. A legnagyobb vétség az olvasót terjengős magyarázgatásokkal elfogulttá tenni aziránt, amit a költő csak sejtetni akar. Nem is említve, hogy a Szász jegyzeteinek egy része a fordítást magyarázza és a fordító mentegetőzéseivel van tele.

Azonkívül a terzinák egységes menetét nem is szabad meg-megszakítani a jegyzeteknek. Ezért tartom jónak a Margerie módszerét, mindazt, ami a megértéshez okvetlen szükséges, az énekek elé csatolt és lehetőleg egyszerű, koncíz bevezetésben mondani el. Ennek nagyon rövidnek kell lenni: a Margerie 1-2 oldala helyett csak fél oldalt szánnék rá. Mert szükséges, hogy az olvasó e bevezetéseket elolvassa, mielőtt az ének olvasásába kezd, mint ahogy egy hangverseny előtt elolvassuk a műsort. E bevezetéseket nem szabad összetéveszteni a Szász Károly 20-30 oldalas értekezéseivel, melyek a jegyzeteket egyáltalán nem teszik feleslegessé...

---

[39] Kivált a *Purgatórium* s még inkább a *Paradicsom* szárnyaló énekeiben. (A *Pokol* durvább jelenetei s színei nemcsak megengedik, hanem kívánják is itt-ott a verselés bizonyos durvaságát.)

*

Kit érdekelnek a fordító műhelytitkai? E fordítás egy egész kis világ, mint maga az örök költemény. Hol itt, hol amott fogok bele, évek óta. S az utolsó évben elcsüggedt bennem a költő. Az irodalom csüggesztette el. Most Dante szikláiból várat építek lelkem köré. Megutáltatták velem szegény hangszeremet. Amikor hát olyat kellett mondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És e hárfának volt húrja hangomra rezonálni.

Nem érzem magamat műfordítónak. Dantét csak költő fordíthatja. Hogy e költő méltó-e, rokon-e Dantéhoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy terzinát sem írtam volna le.

Lemondok arról a hiúságról, hogy színeredeti költőnek tartsanak. Megpróbálom a legszebb könyvet adni nemzetemnek, amit adni tudok. Hogy mint a középkori másoló, odaírhassam az elejére: olvassák szívesen, mert igen szép.

MAGYAR IRODALOM

1913.

E tanulmányban litteratúránkat világirodalmi szemekkel akarjuk vizsgálni. Nehéz feladat. Ezt a mi kis sötét fülkénket az emberi szellem nagy palotájában vendégek nem járják, Baedekerek alig említik. Sok könyvet írtak már a magyar irodalomról: még senki sem írta meg róla a Fejezetet - abba a nagy könyvbe, amelynek *Világirodalom* a neve.

Pedig tudós és magyar egyformán követelhetik ezt a fejezetet. A tudós: mert ha a világirodalom nem csupán gyüjtőnév, - ha szerves valami, amit e szó jelöl, maradhat-e bármely része hely és rang nélkül egy pontos rendszerben? A magyar: mert a nemzetek is adni akarnak, adni, beszélni, mint az egyes ember: és nemzetek szava az irodalom. Mit ér a szó, ha senki sem hallja?

1.

De talán nem is érdemes hallani? Csak zavar tán, csak terhel... Kis irodalmaknak van-e több létjoguk, mint a kis költőknek?

Mi dönti el egy *irodalom* értékét? Egy mű, egy írói egyéniség értékére nézve tűrhetőleg megbízhatunk a századok ítéletében *de mortuis*: de az irodalmak még *elevenek*! Eleven nemzetek irodalmai: s ezek versenytársak! S ha még szabad verseny volna ez, *csak irodalmi* verseny: nem ezer idegen - gazdasági, politikai - érzékenységekkel bonyolult!

Érthető, ha annyira nemzeti értékek, mint az irodalom, nehezen kapják, objektív, helyüket, Még nehezebben a *kis* irodalom, amelynek ismeretlen a nyelve is. Ritka a nagy világirodalmi szemű kritikus, ki fáradsággal akarna utat törni ily kétes és csekély bányákba, mikor annyi gazdag, óriás tárna nyíltan áll lámpása előtt. A *kis* tárnába politikai vagy faji rokonszenv szokott csak vezetni: és az nem irodalmi, annál kevésbbé világ, irodalmi kalauz; kritikátlan dícséreteivel még inkább elriaszt.

Műfordításokban sem lehet több remény. Tudjuk, mily ritka a jó műfordítás: valóságos irodalmi luxus: csak nagy erőfelesleg mellett állhat elő. S a legjobb műfordítás sem használható az érték megállapítás céljaira: oly amalgam az, melyben az író műve a fordítóétól semmi elemzéssel el nem választható. És különben is: vajjon éppen a reprezentatív művek kapnak-e fordítót? Nem véletlen kalauzok-e a fordítók is: véletlen csónakosok a nagy határfolyón, amelyen keresztül nincs rendes kompjárat, »A Duna száz mérföld« - szokták mondani régen. S ha még be nem áll! és ha még nem zajlik! mint háborúk, mint nemzeti ellenszenvek idején.

A magyar e tekintetben sem tartozik a szerencsések közé. Irodalmunk európai: első királyaink óta teljes akarattal és tudatossággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereszténységhez: és régi, pogány kincseit nemcsak kihalni engedte, hanem úgyszólván készakarva irtotta ki, hogy a nyugati kultúra évezredes törzsébe ojtva, egészen új életet kezdhessen. De fejlődése nem volt zavartalan: majd belső reakciók és ellenállások, majd külső háborúk és politikai szakítások választották el választott törzsétől: az ojtvány kókadt, csüggedt, majdhogy egészen levált. Nagy kertészek munkája, mely más fán különös, tripla virágokat, új gyümölcsfajokat hoz létre: itt mind arra kellett, hogy az ojtvány valahogy *megéljen*. S mikor már végre, véglegesen *megélt* s valóban soha nem látott virágai kezdtek fakadni, új gyümölcsei érni, akkorra oly messze maradt nyugati szomszédaitól, kikhez szellemben, kultúrában mindig ragaszkodott; oly politikai és történeti sorompók emelkedtek közöttük, hogy ha a magyar híven ápolta

kertjében a nagy nyugati fának e szerény bujtásait, olyan hűség volt ez, mint a szerény falusi leányé, kit nagyvilági kedvese elhagyott vagy igazában sohasem gondolt rá.

Távol volt, a forradalom után, a magyar, távol a világ szemétől, messze elrejtve Ausztria mögé s valóban megvetett szerelmese a nagy kultúrának. Soká, soká. S a távolság és a közöny mellé odaszegődött harmadiknak a leereszkedő jóakarat, az intelligencia nélküli jóakarat, a politikai félreértéseken alapuló lelkesedés. S a külföld nagyjai, még akik a világirodalom egységes nagy folyamának megérzésével törődtek is, vagy egyáltalában nem, vagy csak ilyen félreértésekkel vesznek a mi részességünkről tudomást: a kritikusok úgyszólván egyáltalán nem; a költők - talán észrevesznek - udvarias fölénnyel, vagy bámészan képzelődve, vagy hamisan idealizálva, mint egzotikumot, - törődve talán, hogy dícsérjenek, nem hogy ismerjenek, - pedig ez kell, ez kell! Goethe a *világirodalom* fogalmának megalkotója, kinek nagy, kutató, átfogó szellemét éppen a kis irodalmak annyira érdekelték, rólunk csak magánbeszélgetésben, alig ismerve szól, a fejedelmek köteles udvariasságával; Hugo Viktor a politikai költő retorikus módján, lelkesen, felületesen, hamisan; Heine, mint Korner, mint azóta Coppée, mint annyi más, egy sablonos hagyomány szellemében, mintha a magyar *csak* katona volna, csak szabadsághős és semmi más; az egyetlen költő Petőfi: ő is inkább szabadsághős, mint költő, egy romantikus élet és Carducci Mamelival hasonlítja össze; és mennyien csak a romantikát látják a magyarban, csak az Ázsiát (talán rajongva, talán örülve egy kis európai Ázsiának, szabadságnak, mesének: de mégis Ázsiát: bennünk, akik oly régóta, oly kitartóan, oly szent vággyal akarunk Európa lenni); és Poe és Richepin és hányan, hányan még, csak a messzit, csak a turáni fajt, csak az egzótikus miliőt, messze mesés mezőt, ahova nagy természetvágyukat, szabadságvágyukat, ahova mesevágyukat, kalandvágyukat, fantáziavágyukat legelni hajthatják!

A Puszta! A Puszta!

Közöny, félreértés... Ne áltassuk magunkat avval, hogy vannak világhírű íróink: e hírnév gyakran rosszabb az ismeretlenségnél. »A hírnév nem egyéb, mint egy névhez tapadt félreértések összessége« - mondja Rilke -: s Petőfinél félreértettebb alakja nincs a világirodalomnak. Az a romantikus sablónhős, akit Petőfiben dícsérget a külföld, egy tipikus legenda, - nem Petőfi, a költő. Azt, ami Petőfi valódi nagysága, a szemet, a kedélyt, e nagy gyermeknek egész friss, ép, egyszerű lelkét, e csodálatosan éles és természetes naturalizmusát a fiatal látásnak: hol sejtik? hol bánják? Pedig Petőfi a legkönnyebben fordítható költő: csupa ötlet s oly kevés árnyalat! Ami Petőfiben nagy, sokkal kevésbé veszik el fordításban, mint például, ami Aranyban nagy, Vörösmartyban. S hol van a többi, könnyen fordítható, sokat fordított költőnk? Jókai kölcsönkönyvtári író, kolportázs-regényíró odakünn: s valóban mindaz, amit Gyulai s Péterfy szemére vetettek e nagy mesélőnek, átmegy a fordításokba: s előnyei közül mi megy át? talán csak a nagy meseszövő ügyesség, az érdekfeszítő, a bohózatos ügyesség: az ügyesség megy át és nem a zseni! az ügyesség, úntig elég ottkinn is népszerű regényírót csinálni belőle: nem elég megsejtetni a nagy költőt. S Madách nem veszedelmesen közeledik-e a Goethe-utánzók közé, mihelyt elveszti a nyelv puritán zamatát, mely annyira elválasztja tőlük? nagy rideg épületének falai átmázolva valami sablónos festékkel.

S ha e nagyjaink csak így félreértve, megcsonkítva jutottak világhírre, hol maradnak egyáltalán a világhírtől más nagyjaink - köztük a legeslegnagyobbak? Arany sohasem tudott a külföld érdeklődéséhez férkőzni; Vörösmarty-fordítás alig van. És Kemény, Katona, Eötvös, - nem is említve a lírikusokat: Berzsenyit, Kölcseyt, Csokonait, Balassát. Holott hemzsegnek a jelentéktelen művek átültetései, melyekről a jelentéktelen szerzők maguk siettek gondoskodni. Nem torzképe lesz-e a magyar irodalomnak, amit így idegenben kapni lehet? S ez a torzulás majdnem szükségszerűnek fog feltűnni, ha elgondoljuk, hogy éppen a legnagyobb költők gyakran a legnehezebben fordíthatók. Minden művészet annál értékesebb, mennél

nemzetibb, mennél jobban differenciálódott minden irányban, a *nemzeti* irányában is. S az irodalom, a nyelv művészete, annál értékesebb, mennél nemzetibb a nyelve, mennél *idiomatikusabb*, a görög szó etimológiai jelentése szerint. Igy nem lehet csodálkozni, hogy a könnyen fordítható művek többnyire egészen más, nem speciálisan irodalom-művészeti értékekkel bírnak - ha egyáltalán értékesek: s az ilyen művek összessége hamis fogalmat ad valamely irodalom értékeiről.

Az értékeknek ezt az eltolódását legjobban mutatja irodalmunk *jelenlegi* világpiaci bélyegzettsége. Hírlapjaink és folyóirataink nagy diadallal hirdetik, hogy az évszázados félreismertetésnek vége és magyar színművek, regények utat, pénzt, dicsőséget találnak a külföldön is. De, még ha levonjuk is e sikerekből a véletlen, pénzen és összeköttetéseken alapuló érvényesüléseket, állíthatná-e valaki, hogy éppen irodalmunk reprezentatív értékei azok, melyek ez utakat a nagyvilágba megtalálták? Nem inkább a könnyű dolgok-e, az ötlet-művek, a külsőleges technika-termékek? (Mindenhez az irodalomban, ami nem külsőleges és technika, köze van a nyelv géniuszának - és lefordíthatatlan.) A külföldi magyar sikerek valóban technika-sikerek; s nincs jogunk neheztelni, ha a világkritika helytelen, de érthető általánosítással az egész magyar irodalmat valami külsőleges technika-irodalomnak tekinti, valami nagypipájú, kevésdohányú irodalomnak, amilyen parvenű, balkáni népnél természetes, mely kitűnő európai iskolákba járván, minden kifejező eszközt pompásan elsajátított, de mély és saját mondanivalója, ami csak régi és külön fejlődésen, hagyományon alapulhat, nincs még.

- De talán, - vethetné szembe valaki - talán a külföld ítélete a helyes és nem a mi elfogult ítéletünk. Talán csakugyan ilyen a mi irodalmunk. Talán az a *konszenzus*, az az elhelyezkedés a világirodalmi közvéleményben, amit előbb kerestünk és nélkülöztünk, ezzel már voltakép meg is történt. Talán csak azért nem akarjuk elfogadni, mert hiúságunkat bántja!

- Hiszen - feleljük - nem arról van szó, hogy a külföldnek ez az ítélete igazságos-e? Erre nézve nem akarunk most semmit anticipálni. Csak arról lehet most szó: elfogadható-e valóságos ítéletnek, úgy, mint például a latin irodalomról való világirodalmi ítéletünk: vagy legalább, mint valamelyik mai *nagy* irodalomról való ítéletünk, amelyet *az eredeti nyelven* ismerünk? Azt mondhatná valaki: talán nem azok a reprezentatív művek, amelyeket mi olyanoknak gondolunk: *világirodalmilag* talán éppen azok reprezentatívok, amelyek utat tudtak törni maguknak a világirodalomba, akárhogy inkább, mint sehogy, talán éppen ezt az erejüket, az úttörő erőt, el kellene fogadni *per definitionem* a reprezentatív értéknek, a világértéknek, mint ahogy az egyes irodalmak keretein belül elfogadtuk az erőt, mellyel a művek a nemzeti közvéleményben érvényesülni tudnak, nemzeti értéknek (vagy, ami ezúttal mindegy nekünk, a nemzeti érték jelének). Igaz, - mondhatnák - hogy a magyar irodalomról való külföldi ítélet nem alapul a magyar irodalom *teljes* ismeretén; de vajjon nem így van-e ez a nemzeti kritikával is, minden kritikával? nem előzi-e meg mindegyiket már egy természetes kiválogatódás? s nem elég-e, hogy *ezt* irodalmi erők eszközlik? melyik kritikus olvashat el mindent? Nos: a világirodalomban is megtörténik ez a természetes kiválogatódás, mielőtt még a kritikus játékba kerülne, csakhogy ezúttal más szempontokból: nem nemzeti erők eszközlik, hanem világirodalmi erők.

Mit felelünk erre?

A kérdés éppen az, vajjon ez a *kiválogatódás természetes-e?* vajjon csakugyan *irodalmi* értékeken, *irodalmi* erőkön alapul-e? És a felelet: Nem! Csak egy, nagyon feltűnő érvet fogok felhozni. Minden irodalom fordításban (egyebek mellett) *műfaji* eltolódást szenved: a líra veszít hatásából a regénnyel és a drámával szemben. Már pedig lehet-e mondani, hogy a líra világirodalmilag kevéssé jelentős műfaj lenne? Minden irodalomnak lelke a líra. El lehet-e képzelni az angol irodalmat, az angol irodalom világirodalmi helyének megérzését, meghatározását pl. Shelley ismerete nélkül? És ki képzeli, hogy pl. Shelleyt fordításból megismer-

hetné? A líra tulajdonképpen mindig lefordíthatatlan: és vannak lírikusok, *par excellence* fordíthatatlanok: ilyen pl. Shelley - (de ilyen Arany, Vörösmarty is). És amint senki sem merheti mondani, hogy Shelley nem tartozik az angol irodalom *világirodalmi* értékeihez, csak azért, mert fordításokban nem élvezhető - (sőt inkább Shelley egész lényénél fogva világirodalmi nagyság és távolról sem oly kizárólag nemzeti, mint sokan, akik talán sokkal könnyebben fordíthatók) - akként nem lehet mondani *a priori*, hogy pl. Arany és Vörösmarty nem lehetnek világirodalmi értékek: csak azért, mert külföldön, éppen a fordítások lehetetlensége miatt nem terjedhettek el. Az angol persze nem szorul fordításokra, hogy nagy költőit szétterjessze a világon.

Aki ezt velünk végiggondolta, látni fogja, hogy eredeti kérdésünk két kérdésre oszlott - és érezni, hogy e két kérdés nem mindegy.

Az egyik: milyen a magyar irodalom tényleg szerepe és elfogadottsága a világirodalomban jelenleg és milyen volt az irodalomtörténeten keresztül?

A másik: milyen szerepre és elfogadottságra volna joga - elfogulatlanul és *tisztán irodalmi* szempontok szerint?

Azonban nekünk a másodikat kell megfejtenünk: ez a nagy feladat. Mert az első ebben tulajdonképpen benn is foglaltatik - mint egy részletkérdés. »Irodalmi szerep«, »világirodalmi hely«: nyilvánvaló, hogy ezek komplex fogalmak. Az irodalomtörténeti fontosságnak nagyon sok tényezője van, s a tiszta művészi érték csak egy a sok közül. Midőn imént *tisztán irodalmi* szempontokról beszéltünk, nem azt értettük, hogy a külső (s akár véletlen) irodalmi hatások történetére *egyáltalán* nem leszünk tekintettel. Evvel elzárnók magunkat a világirodalom egységének és összefüggésének megértésétől, hiszen ezt éppen ezek a (gyakran véletlen, azaz nem irodalmi okokból származó) hatások és kölcsönhatások alkotják. Csupán azt érthettük, hogy minden tényezőt, mely fejtegetéseinkben elő fog fordulni, *irodalmi* fontossága szerint klasszifikálunk s így az ilyen (esetleg véletlen) sikereknek is csak annyi fontosságot fogunk tulajdonítani, amennyi az irodalomtörténet eddigi gyakorlata szerint (mint egy tényezőt, sok közül) megilleti: de nem mindenen felül álló vagy éppen kizárólagos fontosságot. Kétségtelen, hogy egészen véletlen hatások és sikerek is valóban *irodalmi* tényezőkké, irodalmi *erőkké* válhatnak: akár mint irodalmi értékek születésének vagy érvényesülésének segítői vagy gátlói, akár azáltal, hogy új technikai és témai lehetőségeket adnak (amik *magukban* még nem okvetlen irodalmi értékek), akár más módon hatva a standard-irodalomra - hisz tudjuk, nagy írókra gyakran milyen csekély értékű művek voltak jelentős hatással.

Ekként azon tényezők között, melyeket a magyar irodalom világirodalmi helyének megállapításánál tekintetbe veszünk, szerepelni fog az ilyen (bármily véletlen) hatások és sikerek minősége és mennyisége is, de éppen nem fogja az egyedüli, még csak nem is a fő szerepet vinni. Mint ahogy az egyes művek értékelő elhelyezésénél az egyes irodalmak keretein belül sem az ilyen hatásokra és sikerekre szoktunk főleg tekinteni. Egészen más lesz az, amit világirodalmi értéknek fogunk nevezni s ez annak csak egy csekély tényezője.

Mi hát az a világirodalmi érték?

2.

Vajjon éppen csak az esztétikai érték-e, azonos a közönségesen úgynevezett »irodalmi« értékkel, mely akkor szokott szempontunk lenni, mikor az egyes műveket helyezzük el az egyes irodalmak keretein belül?

Aligha. Sőt minden okunk megvan, hogy egy *sui generis* világirodalmi értéket vegyünk fel.

Először is, minden irodalom önmagában zárt egység, külön mértékeivel, nézőpontjaival, melyek szerint, keretein belül, összehasonlíthatunk egyes műveket, de melyeket idegen irodalmakra kivinni, idegen művekkel való összehasonlításokra alkalmazni nyilvánvaló hiba. Mindenki, aki egyforma behatóan foglalkozott több irodalom történetével, érezte ezt és tudja, hogy pl. az angol írót nem lehet ugyanazon szempontok szerint ítélni meg, mint a magyart. Maga ez a szó »irodalmi érték«, nem valami egyszerű szempontot és nem mindig ugyanazt jelenti. Nagy komplexumában az író és a mű eredetével és miliőjével összefüggő mozzanatok is - nagyon is - szerepet játszanak: mint ahogy a virágot sem vizsgálhatod *elvontan*, nem kaparhatod le róla egészen a gyökereihez tapadt földet, ezt a *valamit az egész kertből*. S ha minden irodalomnak más és más értékelő szempontjai vannak, melyiket a sok közül merhetnők érvényessé tenni az egész világirodalom nagy tekinteteire? Nyilván egyiket sem. A világirodalomnak külön szempontokra van szüksége.

Szavainkat a világirodalmi közvélemény hosszú gyakorlata megerősíti. Egy pillantást kell vetnünk a nagyobb irodalmak azon korszakaira, melyek világirodalmi elhelyezkedésüket már megtalálták. Azt fogjuk látni, hogy nem azonos a honi nagy író és a világirodalmi nagy jelenség. Akik nagy és fényes alakjai a világirodalomnak, otthon gyakran magányos jelenségek, valóságos outsiderek. Számos kínálkozó és feltűnő példát hozhatnánk az irodalomtörténetből, hogy valaki a legnagyobb sikereket aratja külföldön és honi kritikusok mégis másokat emelnek fölébe, olyanokat, kiknek neve a hazán túl jóformán ismeretlen. És megfordítva. Shakespeare sokáig nagyobb volt a külföldön, mint Angliában. Byron ma is így van. Hugo Viktor ellenkező irányban, de szintén egészen más helyet foglal el az irodalomban a francia kritikusok véleménye szerint, mint a külföldiek szerint. Nem akarok oly nagyon feltűnő, de kevés bizonyítóerejű, mai példát felhozni, mint a Wilde Oszkár értékelésének ingadozását. Mindezek a példák a külső sikerre is vonatkoznak, legalább arra is vonatkoztathatók s most nem erről, hanem a legmagasabb kritikai értékelésről van szó. A kettőt persze nehéz különválasztani: hisz számos kölcsönhatás van közöttük s egyik gyakran csak kifejezője a másiknak. Mégis vannak példák, ahol nyilván nem esnek egybe. Egy ilyent próbálunk felhozni, bár talán nem oly eklatáns, mint az előbbiek. Matthew Arnold és még inkább Wordsworth, az angol kritikusok ítélete szerint, kétségkívül az angol lírikusok legeslegelső sorában állanak és ha az angol irodalmat csak mint *angol* irodalmat tekintjük, valóban oda kell őket helyeznünk. De mint *világirodalmi* jelenségek, csak megközelítőleg sem jöhetnek oly súllyal számításba, mint pl. Shelley, Keats vagy akárcsak Rossetti vagy Swinburne is. Holott ezeknek sem voltak külső sikereik a külföldön és fordításaik is alig vannak.

De ha ennyire *sui generis* dolog a világirodalmi értékelés, akkor kutatásunk az eddig ismertetett veszélyeken kívül még két különböző veszélyét rejti a nemzeti elfogultságnak. Az egyik természetesen maga irodalmunk túlbecsülésének veszélye. Ez ellen a tudományos lelkiismeretesség oly fokával kell felfegyverkeznünk, mely valószínűleg áldozatokra is kényszerít és fájdalmas belátásokat is fog számunkra hozni. Vigasztalódhatunk azonban azzal, hogy a szeretet képesebbé tesz a megismerésre, még az elfogulatlan megismerésre is, mint a gyűlölet vagy a közöny, kivált oly dolgokban, melyeknél az átérzés, az együttérzés oly fontos, mint az irodalomnál. Nyugodtan fogunk a nagy ítélkezéshez, mint szigorú bírák, kik el vannak szánva a saját vérüket sem kímélni. Az önismeret nem árthat a magyarságnak, sem irodalmunknak. Valódi értékeink tudata, bármily kevesek is legyenek azok, emelőbb lesz, mint nemlétezőkben való képzelgés.

A másik veszély, - s ez teljes jóhiszeműség mellett is megeshetik - hogy a magyar irodalom speciális szempontjait alkalmazzuk akkor is, mikor a világirodalomról van szó. E veszélyt csak úgy kerülhetjük el, ha előbb pontosan megállapítjuk, mik azok a tulajdonságok, melyek világirodalmi értékké lehetnek: mi mindaz, a legtöbb, amit egy kis nemzet, mint a magyar, a világirodalomnak egyáltalán adhat s a legkevesebb, ami tőle várható.

A világirodalmi értéket nem lehet *definiálni*, hogy az minden más értéktől pontosan és logikailag s egyszersmindenkorra elválasztható legyen. A világirodalmi értéket, mint valóságos komplexumot, csak elemeire bontani lehet. S még arra sincs remény, - sokkal élőbb dolgokról van itt szó - hogy az elemeket egymástól teljesen elkülöníthetjük vagy felsorolásukat kimeríthetjük. De ha sikerülne adni róluk oly klasszifikációt, mely az összes lehetséges elemeket magában foglalja, célunk elértnek tekinthető.

Miben állhat tehát egy kis irodalom értéke?

Először is: ez az érték nem összeg, nem azonos az illető irodalmat alkotó művek értékeinek az összességével. Aminthogy az irodalmat sem pusztán művek összességének tekintjük e kutatásban, nem egyszerű gyüjtőnévnek, hanem élő és szerves egységnek. Igy könnyen lehetséges, hogy valamely irodalom, melynek egyes jelenségei a világirodalom legértékesebb jelenségeihez tartoznak, a maga egészében mégis csekély világ, irodalmi fontossággal bírhat. Ilyenek a mai kisebb északi irodalmak többnyire. Ép így találhatunk ellenkező példát. A középkori provençal-irodalom, bár egészében a legfontosabb világirodalmi hatóerők közé tartozik, nagy világirodalmi értékű *egyes* műveket aligha adott. Ekként az egyes jelenségek értéke (és pedig nem nemzeti, hanem *világirodalmi* értéke) ismét csak egy faktor lehet valamely irodalom értékének meghatározásánál - mindenesetre a legfontosabb faktorok egyike.

Tehát még egyszer föltéve a kérdést: mily tényezők tehetnek egy kis irodalmat világirodalmi jelenséggé?

Nyilvánvalóan ahhoz, hogy valamely irodalmat egyáltalában világirodalmi jelenségnek tekinthessünk, a minimumkövetelmény, hogy valóban része legyen a világirodalomnak, kifejezője részlegesen annak, amit egészében a világirodalom fejez ki. Az irodalom - s ez lesz első nézőpontunk róla - *kifejezésnek* tekinthető s minek a kifejezése? A népek lelkének, - mondhatnók egyszerűen - de ez még, ha egészen igaz volna is, nem volna a világirodalmi szempont. Azonban nem is egészen az, mert az egyes irodalmak nem népek, nem is országok, hanem nyelvek és kultúrák szerint különülnek el egymástól s az, amit a nemzeti irodalmaknál a *nemzet* szóval jelölünk, voltakép nyelvi és kulturális közösség. Az irodalom mindig kultúrának kifejezése a szó legtágabb értelmében: érzelmi és gondolati kultúrának és a világirodalom kifejezője annak, ami több nemzet kultúrájában közös, valamely nagy internacionális kultúrfolyamatnak.

És itt a helye emlékeztetnem, hogy világirodalmon nem minden irodalmi jelenségnek összességét értjük, amely az egész földkerekségen valahol és valaha megtermett; mert akkor alig beszélhetnénk róla mint egységes folyamatról. Világirodalmon csak az *európai* irodalmat értjük: azt a kultúráramlatot, mely a görög népből kiindulva, először a Földközi-tenger környékét öntötte el s aztán észak felé, friss fajokba gyökerezve, lassan, mint új földben az ős fa, meggyümölcsözött. Más, keleti irodalmak gyümölcsei csak annyiban fontosak számunkra, amennyiben e nagy nyugati fejlődésbe valahogy, bár kívülről belekapcsolódnak. Omar Kháyám csak az angol irodalomban való szereplése révén nevezetes s az *Ezeregy Éjszaka*, vagy Hafiz világirodalmi értékéről szólva, csak azt a helyet érthetjük, amelyet a mi, európai kultúránkban foglalnak el. Ez a világirodalom voltaképpen csak egy földrész irodalma, egy háromezer esztendős folyamat. S ez valóban egység volt, egységes szervezet, ahol minden rostot táplált, minden ágat szívósan együvé tartott, minden pórusba beszivárgott, mint a fának éltető nedvessége, az ős földből szüntelen élettel ömölve s ott fönn ezer színné, formává idomulva az, ami minden kultúrának összetartó lelke, keringő vére, eleven egysége: a tradíció egy közös hagyomány.

Röviden jeleztük már föntebb, hogy a magyar irodalom valóban, mióta egyáltalán írott irodalom, ebbe a hagyományba kapcsolódik: néhány szóval fogunk itt még utalni arra, hogy ez a vér, ez a nedv hatja át azóta állandóan és minden ízében, és története része az európai

nagy hagyomány történetének. Az első magyarok, akik lemondva (tán fájó nosztalgiával, mint Herczeg gondolta *Pogányai*ban, de a véglegesség tiszta érzésével) a magyar szellem régi monda- és dalkincséről Nyugat felé a kereszténység felé fordították lelküket, irodalmunk fejlődését is oly úton indították el, amelyen nem volt visszatérés. S azóta a magyar lélek együtt érez és él, szenved, vonaglik a Nyugat lelkével. Utána csinálja a szenteknek önsanyargatásait, utána álmodja a misztikusoknak álmait. Talán kissé nagyon is akartan, kissé értetlen még, hidegebben, kevés eredeti tűzzel, de egy neofita engedelmes buzgalmával, önmegadásával, elhatározott nagy akaratával. S mikor jön a nagy európai föllélekzés, a renesszánsz, a magyar az elsők egyike, akik hosszú és mély lélekzetet vesznek, a Nagy lélekzetet, mely egy reflex önkénytelenségével váltja ki önmagát egyik néptől a másikig. A Balassa lélekzete volt ez, a gyönyörű mezőkön: nem importált humanizmus, nem az udvar renesszánszának pünkösdi királysága, nem akart majmolás. Balassa - élet- és természetszeretetével, pompa- és színkedvelésével, erőszakos kalandos úri vérével - oly mélyen és magától renesszánsz-jellem, mint a nyugatiak. Nem a neofita buzgalma - szól itt többé, nem a jó tanítvány: hanem a társ, a testvér, a jóban-rosszban osztozkodó, a nagy nyugati lélekközösség embere, ki önkénytelen vesz részt s talán öntudatlan, minden érzelemben, mely e nagy közösségen végigsivít. Mint ahogy a legkisebb fa is arra hajlik a szélben, amerre a nagyok.

S ettőlfogva hűn kísérjük a nyugati lelket, hatásában és visszahatásában. A józan visszahatás is, a reformáció, új kultúra-kapcsot adott, talán a legerősebbet, Isten szavát magyarul:

> Azki zsidóúl, és görögül, és vígre diákul
> Szól vala rígen.

S az új kapocs a népig lefogózott. Jöhettek aztán a nagy Szakadások, jöhetett a Török! A magyar lélek, viharaiból is, úgy követi a nyugati kultúra áramlatait (reformációt, ellenreformációt), mint a világítótorony ide-odavetődő fénycsóváját a hajós. A magyar író: Nyugat élő követe a zajgó Keleten. Bár keleti hazája viharáról írjon - a legspeciálisabban nemzeti tárgyról -, írásának hangján, formáján átérzik valami nyugati: még az igénytelen, műveletlenebb írók írásán is: mint az erdélyi memoárokon a francia műfaj szelleme.

S mikor végre a XVII. század háborgó politikai és vallási érzelmei egy nagy s nemzeti eposszá értek meg, a Zrinyi eposzává: ez a viharban írott eposz is, egészen modern tárgyú és magyar, valódi kvintesszenciájává lett a nyugati eposz legősibb és legnemesebb hagyományainak, a Vergilius és az olasz renesszánsz-eposz hagyományainak, annak a hagyománynak, mely egész Homéroszig tudja fölvinni tiszteletreméltó családfáját. Talán tisztább és mélyebb tükre lett e hagyománynak a magyar eposz, mint a nyugatiak közül bármelyik.

A magyar lélek akkor már nyugati lélek volt s legönkénytelenebb sóhajtásaiban, kifakadásaiban, népi és vitézi énekeiben, a kuruc dalokban is, mindenütt érezni hangban, formában, fordulatokban azt a leírhatatlan valamit, ami a nyugati nagy hagyomány részesét árulja el. S amint a rím - nyugati virág - (az ősmagyar rímtelen vers helyében) egyre messzebb magzik el a nép ajkán is, úgy a nyugati irodalom *szelleme* is begyökerezik észrevétlenül, mélyen, amilyen mélyre csak lehet, egész a népköltészet legmélyebb rétegéig: s lehet-e erősebb kapocs a gyökérnél?

Igy a nagy fáradt éjszakában is, amely a viharra jött - s mikor az irodalom is alélni látszott a lankadástól -, a sötétben is, az új irodalom legelső kezdetleges próbálkozásaiban, lassan, tapogatózva. Nyugat felé nyujtja ki csápjait a nemzeti lélek. Mikes és Faludi lázas keresése, fordításaik, utánzásaik - madame de Sévignétől Balthazár Graciánig, a selyembogár meghonosításától a magasabb illemkódexig - tapogatózások a sötétben a kultúra elveszett fonala felé. Megragadta újra ezt a fonalat Bessenyei és soha többet el nem ejtettük azóta. Biztos kézzel ragadta meg éppen a főfonalat, melyet akkor Voltaire szőtt, csapkodva vele, mint finom és erős ostorszíjjal. A Mária Terézia politikusai, akik Nyugat mákonyával akarták

elkábítani a mi nemzetünket, nem sejtették meg azt, hogy a kultúra, vad népeknek méreg, a magyar számára immár orvosság lesz; a nyugati hagyomány fonala Ariadne-fonál, amelyen visszatalál önmagához. Ah! a harcokban eldurvult, fegyverhez szokott magyar kéz hogy megérezte ezt a finom fonalat. A magyar fül hogy meghallotta, ezer közeli zajon túl, a század titkos szavait! S a magyar nyelv mily lázas, mily kétségbeesett erőfeszítéseket tett, ezeket a szavakat utána mondani!

Kazinczyban váltak ez erőfeszítések tudatossá: szimboluma az ő neve mindannak, amit e pár szónyi történetben mondani akartunk. Az ő alakja azokhoz tartozik, akik apró nemzetek közé elszórva is, a világirodalom nagy egységének tudatosságát reprezentálják. S e tudatosság nélkül az egység nem is volna egység. Ebben áll Kazinczy világirodalmi jelentősége: új fejezetet adott ő a világirodalomhoz azáltal, hogy teljes tudatossággal és a legkomolyabb igényekkel bejelentette egy új vagy újraszülető irodalomnak csatlakozását. A magyar irodalomnak eleven világirodalmi lelkiismerete volt s éppen ezáltal lett nagy nevelőjévé: mert a legjobb nevelő a lelkiismeret.

S valóban a költők Kazinczy körül - *ut quitqut grandior* - tudatával bírtak világirodalmi részességüknek s e tudat műveltségükben, formáikban és eszméikben egyformán kifejezésre jutott. Kölcsey, Berzsenyi és Csokonai, olvasmányaikkal és írásaikkal a világirodalom legnemesebb hagyományaiba kapcsolódnak, egyik a Goethe és Schiller, másik a Horatius hagyományaiba s a harmadik temperamentumának teljes mohóságával szinte az egész európai irodalom asszimilálására tesz kísérletet. De világirodalmiak e kor írói már a *formákban* is s ez több, mint amit a legtöbb nyugati irodalom magáról elmondhat. Ugyanis a forma az, mely az egyes irodalmakat leginkább elválasztja s mindeniket legerősebben kötözi saját külön nyelvének és nemzetének talajához. A legtöbb irodalom nemzeti formái idegen nyelveken teljesen visszaadhatatlanok s igen sok irodalom e nemzeti formákon kívül egyéb formákat nem is tud asszimilálni. Igy például a francia. A magyar is, bár irodalmának kezdetén a rím átvételével[40] mingyárt megmutatta, hogy a nyugati irodalmak kincseiben e téren is részesedni akar, sokáig csak ősi, nemzeti formáiban tudta érzéseit kifejezni. S bár küzdtek már s vergődtek új kultúrával telített érzései ez avult formákban, mégis, régi kísérletektől eltekintve, a testőrírók voltak az elsők, akik az alexandrinban a fürge páros rím alkalmazásával a nyugati verseléshez közeledni mertek. Az a kor azonban, amelyről beszélünk, már formák tekintetében is kiküzdte nyelvünknek az európai irodalmak minden kifejezéslehetőségét s az időmérték szerencsés alkalmazásával a klasszikus és nyugat-európai versalakoknak oly változatosságát importálta, hogy a magyar nyelv valóban a világirodalom minden zenéjének leghívebb letéteményese, legméltóbb edénye lehet, verselésünk valóságos antológiája a nyelvzenének s irodalmunk egyetlen az európai irodalmak közül, melyben a világirodalom formai eredményei összegyüjthetők és áttekinthetők lennének valamely kiváló nyelvművész vagy nagystílű műfordító által.

De nemcsak műveltségben és formában, hanem érzésben és eszmében is valóban *európaiak* a Kazinczy-kor magyar költői: s amint a testőrírók már európai fegyvernek, az európai felvilágosodás fegyverének élesítették a magyar nyelv keleti pengéjét, úgy Kazinczyék is világ-

[40] A rím szépségét valószínűleg a latin himnuszokban érezzük meg először. Az első pontosan rímes vers irodalmunkban a *Szabács viadala*. A rím kötelező magyar formája, a *négyes* rím, csak a XVI. században fejlett ki. A reneszánsz hatása alatt nálunk is történt kísérlet a klasszikus forma meghonosítására, de a zseniális Szilveszter János törekvése elszigetelt maradt. A felszabadulás gyors egymásutánban történt. A kettős rímet francia hatásra Orczi Lőrinc alkalmazta először. A klasszikus verselésre nézve l. Baróti Szabó és Rájnis prioritási vitáját. Az ú. n. nyugat-európai verselés Ráday nevéhez fűződik. A nagy költők, Kölcsey, Berzsenyi s még inkább Csokonai már szabadon élnek az összes formákkal.

kultúrai eszményekért küzdöttek, szenvedtek, Kazinczy, Bacsányi azokért ültek a rabságban, a Martinovics-összeesküvés író tagjai azokért vesztették el életüket. S a világkultúrai eszmények tudata áthatja e korszak műveit is. Kazinczy levelein, fordításain, Kölcsey filozófus szónoklatain és költeményein, Csokonai előszavain, Berzsenyi számos versén (pl. a *Vandal Bölcsesség*) és episztoláján végigvonul a közös kultúra szeretetének és féltésének hangulata. A magyar írót ugyanazon érzések töltik be, ugyanazon problémák izgatják, mint nyugat-európai testvéreit. Minden áramlat képviselve van, minden esemény érezteti hatását. Mikor Európában, a *Werther*ek és *Adolphe*ok születnek, Magyarországon megszületik *Bácsmegyei* és *Fanny*, s mikor Berzsenyi Napoleonról énekel, nem a kicsinyes, politizáló magyar szól belőle, hanem a szabad látókörű európai költő, a kultúra őre és a kor bírája:

Nem te magad győztél, hanem a kor lelke, szabadság!

Épígy átéltük Nyugattal az irodalom *romantikus* korát. Ez az áramlat a nemzetit, a *couleur locale* jelszavát zászlajára tűzte, s maga már, hogy nálunk éppen ekkor, a romantikus eszmék hatása alatt, kezdődik az irodalomnak tudatosan *nemzeti* iránya, a legjobban mutatja, hogy irodalmunk mennyire európai még akkor is, még abban is, mikor nemzeti. Az ú. n. nemzeti irány nem jelentett nekünk valami egyoldalú begubózkodást és elzárkózást a világirodalom nagy áramlataitól: hanem éppen az áramlatok egyikét. A kor vezető szelleme, Széchenyi, bár egész életét a nemzeti ügynek szentelte, mégis *par excellence* európai szellem volt. Nemzeti izgatásait is európai látókörből s európai tekintetek szerint intézte, sőt európai céllal: hisz »az *emberiség* számára« akarta nemzetét megmenteni. De Vörösmarty is, a nagy nemzeti költő, minden ízében európai. Még nemzeti érzése is európai érzés, nemzetének életét és halálát egyként e nagy kultúrált világkeretben, mint világjelenséget érzi, fantáziája, érzése sohasem szűkül össze hazájának határai közé, sohasem felejti, hogy jelen van, körül, egy egész nagy kultúra kerete, Európa.

Népek, hazája nagy világ!

érzi közösségét, hozzá kiált a kétségbeesésben, látja gyászolva nemzetének nagy sírja előtt:

A sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül.

Míg a kisebb írók a divatokba és áramlatokba fogózva, azokat gyakran nagy buzgalommal és lelkesedéssel importálják: a nagyok önkénytelen és szinte öntudatlan fejezik ki koruk legmélyebb érzéseit. Míg Kisfaludy Károly még a nemzeti irodalom elveit is külföldről plántálja, addig Vörösmarty, elzárva, sohasem utazva és úgyszólván jelentős külföldi olvasmányok hatása nélkül is Európa szívének dobbanását érzi: bánatában a romantikus kor világfájdalma zeng, különcségeiben, káromlásaiban a byroni idők visszhangja, fantáziája az *Ezeregyéjszaká*ig kalandozik, mint a német romantikusoké, hősimádata is a romantikusok Napoleon-kultuszával rokon (ő is írt verset Napoleon bukásáról, érdemes Berzsenyiével összehasonlítani), *Csongor*ában a magyar népmeséből az egész emberiség romantikus illúziói és csalódásai, ódáiból az örök ember titáni küzdelmei sorssal és sorsért, még *Vén Cigány*ából is a nemzeti aggodalmak mellett és azokon felül az egész emberiség sorsáért való aggodalom és reménykedés csendül.

S bizonyítsuk-e még, hogy Petőfi is a nagy európai közösség költője, hogy a világszabadság lantosa valóban híven fejezi ki korának európai eszméit, a mult század negyvenes éveinek demokráciáját? Az európai közvélemény maga elismerte. S bizonyítsuk-e azt Kossuthról, Eötvösről, Jókairól? Már műveltségük úgy kapcsolja őket a nagy európai kultúrához, mint ahogy a fát kapcsolja nedveinek örökös áramlása a gyökereken át a talajhoz. Keményt maga ez a műveltség, maga műveinek formaszelleme odaköti s a »magyar Balzacot« legeurópaibb íróink egyikének kell éreznünk, habár témái úgy regényeiben, mint essayiban a legspeciá-

lisabban *magyar* témák is, habár meséit egyre kis hazájának multjából meríti, bölcsességét egyre annak jelenére és jövőjére alkalmazza.

És Arany? Arany valóban nem *kozmopolita*; - de nem is arról van szó. Mégis egyetértünk Reviczky Gyulával, aki az ősmagyar mondák énekesét sokkal magasabbra értékeli, hogysem egyoldalúan nép-nemzeti költőnek tarthatná:

> Nagy vagy a nagyok között:
> Nemzet ily naggyá sohsem tesz,
> Csak az eszme, mely örök...

Mi nem akarunk itt még értékelni, de azt mi is megállapíthatjuk, hogy Arany is valóban *európai* költő, az európai érzésvilág részese, ha nem is kozmopolita. Mert mit jelent az, hogy ő nem kozmopolita, milyen értelemben tiltakozik ez ellen ő maga? Konkrét költő és a konkrétság nevében tiltakozik: »puszta elvont ideállal inkább nem is dallanék«. Fantáziája, mely mindenütt a pontos realitásokat kereste, művészetére végzetes hibának tartotta volna nemzetének megkülönböztető pontos realitásaitól, melyek életét környezték, elválni. Nemzeti volta hozzátartozik művészi realizmusához; de nem éppúgy hozzá kell-e tartozni ehhez annak is, hogy művészete európai jellegű legyen, ha nemzete valóban európai, lelke, levegője európai lélek és levegő? És csakugyan, Arany egész költészetében a nemzeti levegőn félreismerhetetlenül átérzik az európai, a formán, a hangon, sőt élete vége felé, a *Hídavatás* költőjénél, amint városi környezetbe kerül, már a tárgyon is. Ő kétségkívül legnemzetibb költőnk: magyar lélek minden ízében; de mégis teljesen európai lélek is s ép ezért a magyar költészet európai jellegére ő adja a legfeltűnőbb példát.

Mennyire tudatos Arany költészetének európai jellege, mutatja az az állandó, kitartó, célbuzgó törekvés, amellyel a nyugati irodalom összes kifejező eszközeit elsajátítani s azokat hagyományos magyar témákhoz és kifejező eszközökhöz alkalmazni, azokkal összehangolni már kora ifjúságától mintegy kötelességének tartotta. A magyar irodalom mindig hasonlított azon keleti népek harcaihoz, melyek nemzetük ügyeit európai gyárakban készült fegyverekkel vívják meg. S Aranyt azon nagy keleti hadvezérek egyikének tekinthetjük, akik egész életükben tanulmányozták az európaiak harcmodorát és fegyvereit. Amint ifjú éveiben rajongott Homéroszért és Byronért, úgy öreg korában is alig olvasott egyebet, - a fia írja - mint a »vékony görög betűket, s az angol *Athenaeum* és *Academy* apró, sűrű sorait«. Az európai szellem két legnagyszerűbb kultúrájában, a régi görögben és a modern angolban teljesen otthon volt. S műveiben a tanultat mindenütt felhasználja: Homéroszt és Byront, Shakespearet s Ariostót: szellemét, formáit át- meg átitatja velük; s még a versforma is európai hangulatúvá válik. S ez éppen Aranynál, legnemzetibb verselőnknél. Nem ejti ki az ősmagyar fegyvereket kezéből: de még ezeket is az európai igények szerint alakítja át, az alexandrint valósággal időmértékessé teszi s az ősi nyolcast úgy kezeli, hogy az a trochaikus románcformákkal majdnem összefolyik.[41]

Az a tartalom, mely ezekben az európai műformákban oly könnyen és természetesen kifejeződhetett, csupán egy európai lélek tartalma lehetett. Igy ép az, hogy Arany költészete oly távol minden kozmopolitizmustól, bizonyítja legjobban, hogy a modern magyar lélek immár európai lélek, sőt a leghagyományosabb magyar tartalom sem üt ki az európai költészet kereteiből. Vannak azonban Arany kortársai között, akiknél a tartalom is bevallottan és általánosabban európai: a hangsúly az európai s nem a nemzeti vonásokra esvén. Ilyenek

---

[41] *Szibinyáni Jánk, Bor Vitéz* stb. - Másutt, a *Tengerihántás* számos sorában. Csokonai egy kísérletét utánozva, egy Horatius által felhasznált görög versforma szerint alakítja át az ősi nyolcast: ∪ ∪ – – | ∪ ∪ – –. (Jonicus a minore. V. ö. Hor. Carm. III. 12. - Csokonai: *Egy Tulipánthoz.*)

tulajdonképen Eötvös és Kemény is, valódi európai szellemek, Széchenyi méltó utódai, kik nemzetük múltját európai szemekkel bírálják, jövőjét európai célok szerint alakítják. Még inkább ilyen Madách, kinél nemcsak a formák, sőt nemcsak az eszmék, hanem azoknak alkalmazása is, a tárgy is, teljesen európai.

S hogy mennyire spontán és mélyen európai jellemű a mi újabb irodalmunk, kitűnően mutatja az is, hogy a hanyatlás éveiben. - amilyenek az Arany korszaka után is következtek, - amikor semmi újabb és erősebb hatás vagy megtermékenyülés nem volt s az irodalom élete úgyszólván csak a tengés folytonosságának látszott, azok a kissé fakó formák és műformák, melyek a folytonosságot fentartották, - az örök jambus s a városi regény stílusa, - egészen kozmopolita formák, míg minden erősebb nemzeti szín megjelenéséhez valamely kiválóbb egyéniség új erőfeszítésére, új lendületre, valamely régi mélységekből való új ásásra volt szükség. A *hagyomány* immár európai hagyomány: s ezért minden inercia-korszak irodalmunkat bizonyos színtelen kozmopolitizmusba ejti. Ezért látszik a legújabb magyar irodalom európaiabbnak, mint a régibb; de ez *csak látszat*: az igazság az, hogy újabb irodalmunk egyszerűen színtelenebb, mint a régi: s csupán nagy költőitől öröklött drága szeszének újabb és halványabb leöntéséből él, és ez európai ital. De *erősebb* európai hangok megütése, *friss* zsákmányolás a nyugati forrásból, csak épúgy kiváló egyéniséget, új erőfeszítést igényel, mint erősebb nemzeti hangok megütése: s ilyen új erőfeszítés legalább elég kitartó és sikeres, *nem történt*. Úgyhogy bizonyos értelemben azt lehetne mondani, hogy legújabb irodalmunk, dacára kozmopolitább külszínének, kevésbé európai, mint a régi. Ősi, nemzeti bányánknak időnként mindmáig akadtak kiváló bányászai (mint Mikszáth, mint Gárdonyi és még újabbak); de mélyebben európai műveltségű költőnk, olyan értelemben, mint a régiek, aki a nyugati kultúrát intenzíven átélve és gyökerestül bírná, annak nemcsak az előbbi nemzedéktől öröklött s immár színtelenné kopott formáit tudná kezelni: mai nap alig van. A nyugati kultúrhagyomány eleven fonalát, melyet nagy költőink a kezünkbe adtak, úgyszólván teljesen elejtette ez a nemzedék: s éppen ezáltal vált a nemzeti költészet hagyományaihoz is hűtlenné, mert hagyományunk volt ez eleven fonalat kézben tartani. A legújabb magyar irodalom a nagy nyugati kultúra fájáról leszakadt ág benyomását teszi: s hogy ezt irodalmunk maga is érzi és hogy bajként érzi, legjobban mutatják íróink azon csoportjának jelszavai, mely a *Nyugat* címet tűzte zászlajára. E jelszók áthatották már egész mai litteratúránkat; de olykor, sajnos, az írók kultúrájának egyoldalúsága lehetetlenné teszi, hogy a jelszók az alkotásokban megvalósuljanak. Igy igen kiváló írók a legújabb generációból is épúgy egyoldalúan nemzeti szellemek maradtak, mint Mikszáth s Gárdonyi: pedig náluk ez az egyoldalú és parlagi nemzetiesség még sokkal félszegebb, mint amazoknál. E kultúrátlanság nemcsak a magyar irodalom minden hagyományával, hanem magának a költészetnek természetével is ellentétben van. Mert ha megbocsátható is a naturalista regény, íróban, ki a nyers élet folyamából közvetlenül merít; a lírikusnál, kinek éppen lelkének mennél gazdagabb képzetedénnyé való kiművelése lenne feladata, szegénységet jelent és még inkább az essay-írónál. Tényleg, az egész világ nagy lírikusainak és essay-íróinak gyakorlatával ellenkezik. S nekünk tízével vannak kultúrátlan lírikusaink és essayistáink, éppen amikor először óhajtunk tudatosan érvényesülni irodalmunkkal az európai kultúrában! Nem csoda, ha csak színdarabokkal, kolportázsművekkel, technikai mesterkedésekkel tudunk: mert európai örökségünk immár teljesen formálissá kopott s újabb megtermékenyülés nem történt. Sőt! Ez a kultúrátlanság alkalmas arra, hogy irodalmunk éppen most veszítse el azt a mély és benső egységet a világirodalom egységével, mely évszázadokon át kétségtelenül a birtokunkban volt.

3.

De *európai* marad akkor is: ezen nem változtathat immár az sem, ha írói az európai kultúrától, akarva vagy akaratlan elmaradnak; európai írók maradnak azért, mint ahogy az akáclevél, leszakadva, sárgább lesz ugyan, de azért csak akáclevél marad.

Egyáltalán, mindeddig nem érintettük a magyar irodalom *értékének* problémáját. Helyet adtunk neki, de csak történeti és nem értékbeli helyet a világirodalom nagy folyamában, mint egy kis pataknak: megjelöltük, hol ömlik belé s a nagy folyó mely kanyarulatjait, mely cascadejait kíséri, szenvedi végig vele; hol tesped meg a szélén s hol kerül ismét fősodorba. Láttuk, hogy irodalmunk aránylag modern jelenség a világirodalomban, amint hogy idegennek ez a modernség tűnhetik rajta először szemébe - egy irodalom, mely őskorát megtagadta, melynek még eposza is - az Aranyé - egészen modern és egy modern regényhez hasonlít. De amint egyfelől ez a modernség nem az ősi erők hiányát jelenti, hanem egy szándékos újjászületést, európaivá válást, akként másrészt ez az európaivá válás, az, hogy valóban a világirodalom része, annak áramlatait, eszméit híven követi és kifejezi, hagyományait bírja, formáival és eszközeivel él, még nem jelent egyúttal értéket is; emellett irodalmunk egyike lehetne azon kicsiny epigon-irodalmaknak, melyek egyszerűen a világirodalom mennyiségét szaporítják, a nélkül, hogy valami lényegest vagy újat adnának hozzá: holott az irodalomban csak a minőségi szaporítás képezhet értéket és sohasem a mennyiségi. Ez értelemben, bármily paradoxnak látszhatik is, valamely irodalom éppen annál inkább lehet világirodalmi érték, mennél *nemzetibb*: mennél több *új* színt, *új* hangot visz belé a világirodalomba.

De félre ne értessünk; nem a vad és nyers nemzetiséget mondjuk és kétségkívül nem minden nemzetiség alkalmas arra, hogy beleilleszkedjen valamely nagyobb kultúra egységébe; a nemzetiség pedig csak akkor értékes a világirodalom számára, ha abba beleilleszkedett, avval összehangolódott, átitatódott. A világirodalom általában az egész kultúra - a népek lelkének óriás koncertje: minden nyers nemzeti hang disszonáns, míg e nagy zene egészével összehangolva nincs.

E nagy koncerthez egy új hangot adni, új színt a világirodalom nagy tarkaságához, a legnagyobb szolgálatok egyike, melyeket egy kis irodalom a világirodalomban tehet s része a kis nemzetek azon nagy feladatának, mely nálunk Széchenyiben vált leginkább tudatossá, aki így fejezte ki: »egy nemzettel ajándékozni meg az emberiséget«. Az élet mindig keresi a különbségeket és tarkaságokat és milyen szegény lenne az egyszínű emberiség! Minden nemzet különbözik a többitől (fajban és temperamentumban vagy nyelvben és gondolkodásban); s ha az irodalom csakugyan hű kifejezője a nemzet lelkének, alig lehetséges, hogy valamely irodalom ne mutasson külön színeket. Csakhogy valamint az egyes emberek között vannak kevésbé erős egyéniségek, vagy a kultúrától nagyon is idegen fajból származók, akik ha értelmileg el is sajátítanak valamely kultúrát, az ajkukon mindig csak külső máz marad, egyéniségükkel össze nem olvad s éppen ezért minden megnyilatkozásuk beszédben és írásban színtelen lesz és szólamszerű: épúgy lehetnek nemzetek is, melyeknek átvett kultúrája nemzeti sajátságaiktól mintegy *külön* marad, át nem hasonulva és meg nem emésztve s egész irodalmunk gyakran felületes, idegen máz, álarc, melyen keresztül a nemzeti arcvonások föl nem ismerhetők, legfeljebb sejthetők. Úgyhogy mennél színtelenebbül, mennél inkább külön szín nélkül európai valamely irodalom, gyakran annál kevésbé európai maga a nemzeti lélek, mely létrehozta; mint azt néhány balkáni irodalomnál láthatjuk.

Közel a kérdés: vajjon az egész magyar irodalom, melyről az előbbi fejezetben láttuk, hogy teljesen európai jellegű, nem csak ilyen felületes réteg lehet-e, a magyar léleknek inkább álarca, mint tükre; amely alatt ez a lélek teljesen ázsiai maradhatott volna?

Nem; már egy futó pillantás meggyőzhet, hogy a magyar az európai kultúrát kezdettől fogva nemcsak felületesen átveszi, hanem annak eszméit és irányait mindig a saját nemzeti esz-

méivel, sorsának és lelkének szükségleteivel összeolvasztani törekedett. Már maga a kereszténység is, mely a pogány magyar lelkének oly távoli és idegen világ lehetett, a magyarsággal érintkezve, azonnal erjedni, alakulni kezdett, új színeket és új szavakat kapott, kiválaszthatatlanul magába vette a pogány magyar istenek neveit, a magyar szentek alakjaiban nemzeti hősök mondáival bővült, képzelet világa magyar vitézi derűt nyert, Szent Lászlónk magyar hős lett és Máriánk, pátrónánk, magyar istennő. S a renesszánsz erőszakossága és pompakedvelése nem olvadt-e nálunk egész elválaszthatatlanul össze az ősmagyar erőszakossággal, a keletről hozott pompakedveléssel, melyről már a szent-galleni barát emlékezik? A reformáció és ellenreformáció sem tisztán idegen eszmékkel hatnak, hanem rögtön a magyar nép sorsára alkalmazódnak, mikor katolikusok és protestánsok az ország romlását egymásnak tulajdonítva, vallási eszméiket a magyarság erkölcsi állapotával és politikai viszontagságaival hozzák szoros összefüggésbe, ami a kornak majdnem minden művében, de kivált Magyari és Pázmány írásaiban jut kifejezésre. A XVIII. század egész Európában a nemzetköziség százada: nálunk maguk a francia eszmék éppen a *nemzeti* kultúra ösztönzői, a *nemzeti* haladás jelszavai az osztrák elmaradottság ellenében. Viszont a romanticizmus, egész Európában a középkor renesszánszának, a reakciónak, a ködös, misztikus és pesszimisztikus filozófiának korszaka, Magyarországon valahogy a haladás és a szabadság korszakává, a Széchenyi és Vörösmarty korszakává éleződött ki, anélkül, hogy azért megszűnt volna romanticizmus lenni: csakhogy a dicső mult, amelyen a magyar romantikus képzelete borongott, nem valami visszaálmodott misztikus középkor volt, nem is mult igazában, hanem a remélt szebb jövőnek multba vetített képe. A pesszimizmus nálunk is e forrongó romantikus éra kísérője, mint Nyugaton: sokkal később is jelenik meg, csak akkor, mikor már a nemzet nagy szerencsétlenségei okot adtak rá; csak az ötvenes évek Aranyában,[42] Keményben, Madáchban, legfeljebb hazáját egy nagyszerű haláltól féltő Vörösmarty[43] zaklatott fantáziájában veti előre rémes árnyékát. Míg Nyugaton minden pesszimizmus gyökere individualisztikus, nálunk ez is nemzeti színeket ölt. A demokrácia s a modern munka nagy eszméi is, melyekből az új realisztikus költészet táplálkozik, nálunk, egy ifjú s valóban a nemzeti alkotás nagy munkájára utalt országban, hol ez eszményeknek éppen az arisztokraták közt akadnak legbuzgóbb harcosai, hol a demokratikus ügy nemzeti ügy is egyúttal, szükségképen más hangulatot nyernek, mint Európa többi részében. Ottkünn ez eszmék a nemzeti eszmén kívül, vagy éppen annak ellenére törnek előtérbe.

A gondolkozó olvasó érezni fogja, hogy amiről beszélünk, egészen más és mélyebb dolog, mint amit közönségesen a költészet nemzetiességén értenek: a témák és gondolatok egyszerű hazafiassága, azaz politikai tartalma. Hazafias költeményeket, a politikai különállás himnuszait minden népnél megtaláljuk, s mennél kevésbé európai, mennél inkább, hogy így mondjuk, balkáni valamely nép, annál inkább. S ezek minden népnél, kihelyettesítve a tulajdonneveket, többé-kevésbé egyformák is: ugyanazon frázisok, ugyanazon sablónos lendület. Az ily költemények sem nem különösebben nemzetiek, éppen mivel minden külön szín nélkül valók; sem nem európaiak, mivel szűk országpolitikai érdekekre vonatkoznak s szokványosságuktól az európai koncertben új hang nem várható. A magyar irodalom szellemének dicsőségére válik, hogy *aránylagoson is* oly kevés ilynemű költeményt termelt, még a mai háború alkalmával is, például a némethez és franciához képest. Azokban a tényekben, melyeket az imént a magyar irodalom nemzeti különbözésének igazolására fölhoztunk, nem is ilyen külső, politikai érzelmek kifejezésére kívánjuk fölhívni a figyelmet (ez maga alig volna európai érték, alig volna egyáltalán érték), hanem a mély, belső egyéniségnek arra a hatalmas

---

[42] *Bolond Istók*, első rész. *Kertben. A dalnok búja. Hiú sóvárgás stb.*

[43] *Az emberek* - s más versekben. - De a legkeserűbb hangok Vörösmartyból is csak akkor fakadnak, mikor már a legrosszabb látszott valóra válni: *Emléklapra. Előszó* stb.

tüzére, amely szükséges volt, hogy a nemes európai érceket *hangulatilag is* ily tökéletesen s ily biztonsággal fölolvassza és átalakítsa. E mély nemzeti egyéniség kitűnik - s talán még jobban és jellemzőbben kitűnik - oly művekből és vonásokból is, melyek a politikai hazafisággal semmiféle kapcsolatba nem hozhatók: itt egyelőre könnyebb volt az említett néhány politikai és történeti vonatkozású ténnyel szemléltetni. Később behatóbban fogjuk vizsgálni mélyebb és rejtettebb jelentkezéseit.

De legelőbb is: nem szabad feledni, hogy a nemzeti karakter *világirodalmi* értéket csupán az irodalom egészének adhat *és sohasem az egyes műveknek*. Az *egyes* művek világirodalmi értéke éppen nincs arányban speciálisan nemzeti voltukkal. Ellenkezőleg, bármely műnek csak azon mértékben lehet szerepe és fontossága világirodalomban, amint valami általánosat is fejez ki, valamit, ami nem *csupán* annak a nemzetnek érzésvilágába tartozik, amely szülte. Sőt még ha valamely mű alig vagy egyáltalán nem bírna nemzeti vonásokkal: ez sem volna még ok, megtagadni világirodalmi értékét. Az alexandriai irodalom távol áll minden nemzetitől; a középkor vagy renesszánsz latin irodalmát még a nyelv sem kötözte nemzethez. A XVIII. század francia nyelven teremtett egy nemzetközi irodalmat. Gyakran az írók maguk is, a humanisták, épúgy mint a Casanova századának írókalandorai, nemzetközi alakok. Mégis ez írók, e korok tagadhatatlanul sok nagy világirodalmi értéket termettek. Itt domborodik ki jobban az a tény, hogy egészen más a világirodalmi érték és más a nemzeti bár egy műben együtt lehet mindkettő. Mert a világirodalom más közösség lelkét fejezi ki, mint a nemzeti irodalmak. Oly mű, mely *csupán* egy nemzet *speciális* bajaira-gondjaira vonatkozik, époly kevéssé jelenthet világirodalmi értéket, mint ahogy nem jelent nemzeti irodalmi értéket oly mű, mely pl. csupán a haza egy tájának, nemzetiségének érzéseit, egészen belülről, csupán azon nemzetiség érdekeire vonatkoztatva, és minden általánosabb nemzeti érdek nélkül fejezi ki. Ellenben világirodalmi értékű lehet a legspeciálisabban nemzeti bajok-gondok visszaadása is, ha *kívülről, objektíve* mintázódik, mint az általános emberinek, európainak egyik típusa, az általánosra való vonatkoztatással. Mint ahogy jelentős lehet a nemzeti irodalomban a legjelentéktelenebb környéknek, a legapróbb nemzetiség erkölcsi és érzésvilágának visszatükröződése is, ha kívülről, objektíve, mint a nemzet egy típusa jelenik meg, az egész nemzetre vonatkoztatva. Igy a nemzeti irodalomban értéke van Mikszáth *Jó Palócai*nak, sokkal kevesebb már Lisznyai *Palóc Dalai*nak; értéke lehet egy cikknek vagy szónoklatnak, mely az egész nemzethez szól valamely nemzetiség ügyeiről és érdekében, de nem ugyane témáról szóló vidéki vezércikknek, bármily jól is legyen különben megírva, mert azon nemzetiséghez szólva, csupán annak ügyeit teljesen belülről, minden magasabb nemzeti érdek és vonatkozás nélkül tárgyalja.

Míg tehát egy irodalomnak, *mint egésznek*, értéke annál nagyobb a világirodalomban, mennél inkább új hangot visz bele s mennél több új kifejező eszközzel gazdagítja, azaz mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig, megfordítva, valamely *egyes* műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai érdekkel bír, s mennél európaibb eszközöket használ a kifejezésre.

Eszerint a kis irodalmaknak kétféle szerepe és értéke lehet a világirodalomban. Vagy nemzeti jellegük által egy érdekes új színnel és hanggal, vagy kiváló világirodalmi értékű *egyes* művekkel gazdagítják. Ezzel függ össze, amit említettünk: hogy vannak irodalmak, melyek egészükben kiváló világirodalmi fontossággal bírnak, s európai értelemben maradandó műveket mégsem bírnak fölmutatni - és megfordítva is.

Az értéklehetőségek ilyetén megállapításánál azonban nem vettük még tekintetbe a történeti szempontot. Pedig kétségtelen, hogy az a szerep, amellyel valamely irodalom hatások fölvétele és kibocsátása, által a világirodalom történeti folyamában résztvesz, a világirodalmi érték egy neme, sőt annak többi nemére is módosítva hathat. Ennek azért kutatásainkban

egészen külön fejezet kell. Világos azonban, hogy a történeti hatásnak, amennyiben nem puszta véletlen, csak az előbb megállapított két értékmomentum valamelyike teheti alapját: de viszont az esztétikai értékmomentumok nem alapulhatnak pusztán, sem főleg a történeti hatáson. Igy vizsgálódásainkban is a megállapított esztétikai értékmomentumoknak kell elfoglalni az első és fontosabb helyet, s a történeti szempont csak utólag és másodsorban jöhet szóba.

Hogy a megállapított két értékmomentum - nemzeti karakter és európai horderejű művek - szükségének tudata az egyes irodalmak értéköntudatában valóban szerepel, azt minden irodalom és kritika története világosan bizonyítja. A magyar irodalom története azonban azt a sajátságos tüneményt mutatja, hogy e két értékmomentum elismerése állandóan küzd egymással és egymást háttérbe szorítani törekszik. Az egész magyar irodalom történetén két irány vonul végig: az egyik a nemzeti vonások konzervatív megőrzésére és kifejezésére törekvő, minden nyugati hatástól dacosan elzárkózó: a másik ezt az elzárkózást megvető és gúnyoló, európai minták szerint forradalmian újító. S miként a nemzeti karakter megőrzése, ahogy kimutattuk, az *egész* irodalom feladata, az európai érdekre való törekvés pedig az egyes alkotásoké: akként valóban az irodalmi közvélemény óvta rendesen a nemzeti irány zászlaját, míg az *egyesek*, a zseniális kiválók törekedtek az európai szellem irányában újítani.

E két irány szembenállásának történetét az egész magyar irodalmon végigkísérhetnők: irodalomtörténetünket e szempontból lehetne megírni. A magyar költészet az őspogány mitológiának és költészetnek az európai kereszténység elleni ellenállásával és lassú hanyatlásával kezdődik. Kétségtelen, hogy egész Szent Lászlóig, vagy tovább is, a nemzet óriási zöme költészeti kielégülését a régi pogány képzetvilágban és azon énekesrendek énekeiben lelte, melyek e képzetvilág örökösei és letéteményesei voltak. A kereszténység európai irányának importálása ekkor egy intelligens kisebbség fanatizmusának ügye volt: mígnem a régi énekesrendek előkelőbb közönségüket mindinkább veszítve, a pogány költészet maradványai a népnek mind alacsonyabb rétegei közé szorulnak. Ez a fejlődés tipikus s folyton ismétlődik: ami a régi regősökkel, ugyanaz történik a XVI. század folyamán a Tinódi-féle lantosok rendjével, akiket e században a nemzeti hagyományok csökönyös képviselőiül tekinthetünk olyan európai jelenségekkel szemben, mint Balassa. Ugyane szembenállás tanulmányozható a XVII. században a nagy európai műveltségű, zseniális, egyes és egyetlen Zrinyi, és a csökönyösen, hagyományosan nemzeti, népszerű, az általános ízlést kifejező Gyöngyösi között. A nemzeti ébredés korában, mikor a kulturális szükségleteket éppen a kultúra hosszú és fájó nélkülözése tudatossá tette, ez a szembenállás is tudatossá, s valóságos harccá fejlődik ki. Az ortológok és neológok harca, a nyelvújítás körüli polémia a legtanulságosabban mutatja a nyugati és nemzeti irány küzdelmét. Itt is a nyugati szellemű újítás az intelligens kisebbségnek dolga a konzervatív szellemű közvéleménnyel szemben, s itt is győzelmesen szorítja a régi, »nemzeti« irányt a közönségnek mind alacsonyabb rétegei közé, a Kónyi Jánosok közönségéig. Az ú. n. reform-korszakban a küzdelem az irodalmi térről ismét az egész közéletre árad szét, Széchenyi híveinek forradalmi európaiságában jelenvén meg a nemesség többségének nemzeti konzervativizmusával szemben. A nagy többség nemzeti, s a kiváló egyes európai igényei föltűnnek irodalmunk aranykorában is: eszmékben, pl. Petőfi gúnyolódásaiban a Pató Pálok ellen; formákban, pl. mikor Arany megpróbálja Byron egy finom versformáját *Katalin* c. költeményében utánozni, és Erdélyi János, híres kritikus, az egész verset magyar vers gyanánt olvassa végig, s nélkülözi benne a hagyományos ősi nyolcas cezúráját. Az európai törekvés, mint mindig, itt is győz, mint egy lassú beojtódás: s ami az egyik korban még új és idegen, a következőben már maga is része lesz a nemzeti hagyománynak. Arany még élt, mikor Reviczky és társai, kozmopolita költők, már elmaradt nemzetiességgel vádolták az Aranyiskolát, s a régi harc új formában támadt újra. Máig sem

szűnt az meg, sőt talán hevesebb, mint valaha. A mai, fiatal, *nyugati* írók körüli harc ismét a régi harc, ugyanazon irányokkal és ugyanazon invektívákkal.

Mert ez örök irodalmi harc sohasem volt invektívák, soha bizonyos elkeseredettség nélkül; s míg más, szerencsés irodalmak kezdettől fogva együtt érezték mindkét faktornak (az általános nemzeti színnek, s az egyes művek európaiasságának) szükségességét, addig nálunk az egyiknek híve a másiknak okvetlen ellensége. Az oka ennek kétségkívül történeti helyzetünkben rejlik. A magyar, keleti nép nyugati kultúrával, Kelet és Nyugat közt állandóan egyensúlyozódni kénytelen, s ez okozza szellemének örökös instabilitását. Vörösmarty legszebben kifejezte ezt:

> Néz Nyugatra, borús szemmel néz vissza Keletre
> A magyar...

E helyzet annyiban rendkívüli és ellenmondásos, hogy nemzetiségünket ugyanonnan érték egyre a legveszélyesebb támadások, ahonnan kultúránkat kaptuk: t. i. Nyugatról, s ezért a nemzetiséget féltő közvélemény mindig bizonyos gyanakvással tekintett a nyugati áramlatokra, míg a kiváló egyesek ez áramlatok kulturális fontosságát a legnagyobb mértékben átérezve, s éppen az ellenük való gyanakvástól felingerülve, gúnnyal és egyoldalú türelmetlenséggel képviselték az ellenkező irányt. Holott világkultúrai jelentőségünket kétségkívül nem az egyoldalúság, hanem csak mindkét tényezőnek együttléte és összeolvadása adhatja. A nemzeti irodalom már nemzetisége által új színt visz ugyan a világirodalomba, de ott nagyobb súlyt csak az egyes művek általánosabb érdekű tartalma által nyerhet: s viszont ez egyes művek európai tartalma mögött is színező háttérül átizzik a nemzeti irodalom nemzeti jellege. Ekként a legnagyobb világirodalmi értékű írók azok, akikben a két irány mennél jobban egybe tud olvadni, mint nálunk is a legnagyobbakban, mint Vörösmartyban, Petőfiben, Aranyban.[44]

4.

Vegyük most a két szempontot külön elemzés alá. Vizsgáljuk először is, minő új színnel, minő külön, nemzeti hanggal gazdagította irodalmunk a világirodalom nagy koncertjét; másodszor aztán majd, minő kiváló, európai értékeket hozott létre.

Az első vizsgálat - bármennyit fecsegtek is eddig nálunk nemzeti szellemről, nemzeti irodalomról - mindmáig voltakép előzmény nélküli, teljesen új: mert soha még csak a kérdést sem tették fel pontosan. E kérdés miben különbözik a magyar irodalom színben és jellemben a többi európai irodalomtól? - *egész* irodalmunknak egy külső, objektív karakterizálására vezet, amilyet még senki meg nem kísértett.[45] Az eddigi karakterizálások nem a regényíró objektív jellemzéséhez, hanem inkább a lírikus dicsekvéseihez és panaszaihoz hasonlítottak. De az ilyen belülről néző jellemzés kétségkívül nem a megkülönböztető vonásokat fogja kiemelni, bármennyire hangoztatja is a nemzeti jelszavakat: sőt azokat észre sem veszi, éppen

---

[44] Az igazi világirodalmi értékű egybeolvadás az, amikor a forma (nem a külső, hanem a belső forma), a színek nemzetiek, a tartalom ellenben általánosabb emberi érdekű. Ezzel ellentétben áll a sablónos hazafias költészet, hol a tartalom egyoldalúan nemzeti, a formák ellenben a legszíntelenebbül kozmopoliták. Az ilyen költészet minden nyelven csekély világirodalmi értékkel bír; ebben rejlik pl. Elisabeth Browning világirodalmi fölénye Felicia Hemans fölött.

[45] A célt még leginkább *Riedl* Frigyes közelítette meg, a régi magyar irodalomra nézve, a *Magyar irodalom fő irányai* c. tanulmányában: de ő meg, tárgya természetéhez képest, nem annyira a magyar irodalom *speciális*, megkülönböztető vonásait, mint inkább az európai áramlatokkal összeesőket vizsgálja. - *Beöthy* Zsolt tanulmánya, a *Magyar Irodalom Kistükre*, nem követ objektív és európai, hanem nemzeti és történeti szempontokat.

azért, mert teljesen beléjük fogódott. Milyen lehet a magyar irodalom *kívülről tekintve*? melyek azok a vonások, melyek a külső szemlélőnek rajta azonnal szemébe tűnnének, számára újak és érdekesek volnának? e kérdésekre sohasem próbáltunk felelni: pedig egyelőre legalább nem várhatjuk, hogy maga ez a külső szem, külföldi kritikusok szeme, fogna annyi tanulmányt szentelni nekünk, hogy ne csak meglásson, hanem még komolyabban karakterizáljon is: milyennek lát? Pedig e karakterizálás épúgy elengedhetetlen alapja a kritikának *egész* irodalmakkal, mint egyes írókkal szemben.

E karakterizálás azért nagyobb dolog, mint első pillanatban látszik, mert valamely irodalom nemzeti jellemét, megkülönböztető vonásait az ország és a nép színei adják meg, melynek lelke abban az irodalomban kifejezést nyert: az irodalom karakterizálása tehát tulajdonképpen az országnak és a népnek bizonyos oldalról való karakterizálásával esik egybe, körülbelül úgy, mint ahogy egy költő műveinek jellemzése nem képzelhető egyéniségének jellemzése nélkül. Sajnos, e nagy feladat megoldását ez értekezés szűk kereteiben még megkísértenünk is lehetetlen: meg kell elégednünk néhány általános irányelv nyújtásával, néhány vezető jellemvonás felkutatásával, melyekből a többit leszármaztathatónak gondoljuk.

Minden irodalom (mint minden egyes mű), egy képzetvilág kifejezése, melyet egy ország, egy föld, egy éghajlat színei s egy történet viszontagságai alakítanak ki, egy nép temperamentumán átszűrve. Taine elméletének ezt a megállapítását az irodalmi kritika sohasem nélkülözheti. Minden irodalomnak külön hangulatát és színeit elsősorban a klíma hangulatából, a táj benyomásaiból összeállt képzetvilág adja meg, másodszor a nemzeti múlttól nevelt és formált faji karakter, mely e benyomásokat földolgozza és színezi. Mindezek a gondolkodásnak és érzésnek nemcsak módját, hanem tartalmát is megadják, amely a módra ismét visszahat; mindezek formálják elsősorban a *nyelvet*, mely maga már mód is, tartalom is, mely már maga irodalom s az irodalomnak nemcsak eszköze, hanem csírája: őseleme és inspirálója.[46]

Kérdezzük tehát először: melyek azon benyomások, az éghajlat és föld benyomásai, melyekből a magyar irodalom levegője szükségkép szövődik, s mennyiben adtak ezek irodalmunknak egész külön, egyéb népek irodalmától eltérő színeket? Magyarország földje vidékenként rendkívül különböző és éghajlatát is a legszeszélyesebb, átmenetek nélküli változatosság jellemzi. Ehez képest népünk képzetvilága is gazdag és sokszínű, kedélyvilága mozgalmas és edzett. A magyar irodalom rendkívül gazdag képekben és mesékben s nálunk nincsenek is, vagy csak a legújabb idők városi költészetében akadnak halvány költők. Nálunk alig van nagy költő, sőt a kisebbek közt sem sok, akinek csak egy húrja, egy hangulata lenne. Lírikusaink végtelen gazdagok hasonlatokban, mint Petőfi, színekben mint Vörösmarty, képekben mint Arany; regényíróinkat a mese rendkívüli invenciója és változatossága jellemzi, még pedig nemcsak Jókait, aki e szempontból a világirodalomban páratlan, hanem pl. Mikszáthot, Gárdonyit, Jósikát, Keményt, sőt Eötvöst is. Csak össze kell hasonlítanunk egy magyar lírikust pl. Leopardival, egy magyar regényírót pl. Flaubert-rel, azonnal érezni fogjuk az invenció *természetes* gazdagságának és változatosságának fölényét még az átlagos magyarnál is, bármennyire törekszik is pótolni a külföldi esetleg, mint Flaubert, e hiányt a művészi tanulmány eszközeivel. Éghajlatunk benyomásai és történetünk viszontagságai szerencsésen táplálták fel e gazdagságra Keletről hozott fantáziánkat.

De a benyomások gazdagságával, konkrétságával és változatosságával nem mindig áll arányban mélységük. A magyar, hozzászokva a viszontagságokhoz, éppen az a lélek, akinek egy s más *katonadolog*: föl se vesz holmi kis karcolásokat. Ép és edzett. Az átöröklött edzettség, a

[46] Ami egyes írónál a stílus, az a nemzetnél a nyelv: *c'est l'homme, c'est le peuple*. - »Valami mágusi befolyása van nyelvnek a nemzetre, s viszonthatóságok által egyiknek a másikra« - mondja Széchenyi a *Világ*ban.

kiállt bajok, a hangulatnak minduntalan átélt változásai, a táj maga, mely a térben, az időjárás, mely az időben oly sűrűn hozza a meglepetéseket, kiegészítve ismét egy rest keleti faj szemlélődő természetét, valami fölényes bölcsességet, valami okos és igénytelen *nil admirari*-t szűrtek le e nép lelkében régtől fogva, mely apró érzelmek túlságosan szubtilis elmélyítését mindig megakadályozta. A szenvedélyek gyakran minuciózus ábrázolása nem hiányzik ugyan irodalmunkban, de maga ez ábrázolásnak majdnem állandóan objektív jellege bizonyos értelmi fölényre vall az érzelmekkel szemben, melyet más irodalmakban csak sokkal ritkábban találhatunk. Ez az objektív józanság érték is lehet (pl. Aranynál, Keménynél), de egészben véve mégis irodalmunknak egy hiányát jelenti. Valamely érzelemnek egészen elmélyített, szubtilis és belső ábrázolására alig mutathat példát a magyar költészet. Még a szentimentálizmus korában is, csak össze kell hasonlítanunk *Fannyt Werther*rel, látni fogjuk, mennyire megmaradt a józanságnak ez a kissé kemény magva Kármánnál (aki különben az érzelmi átengedésnek még ily fokát is csak nőben tudja elképzelni, ami szintén jellemző).

A magyar regény egész a legújabb időkig (egész Mikszáthig, Gárdonyiig, sőt Móricz Zsigmond *Sárarany*áig) inkább az invenció és cselekvés gazdagságával, a színek élénkségével, az alakok változatosságával és élethűségével tündökölt, mint az érzelmi ábrázolások mélységével vagy éppen szubtilitásával. A közönség ezt a változatosságot és élénkséget meg is kívánja és az érzelmi szubtilitásoktól (mely azt és főleg a cselekvés gyorsaságát gátolná) visszariad. Evvel függ össze a magyar regény nagy könnyűsége és technikai kitűnősége is, hogy annyira *olvastatja magát*: aminek Jókaiban és Mikszáthban klasszikus példái vannak. De hiszen a jó átlagot is csak össze kell hasonlítani a külföldi átlaggal: a magyar közönség olvasmányaival szemben élénkség, gyorsaság, változatosság szempontjából sokkal nagyobb igényekhez szokott, sokkal jobban el van kényeztetve, mint bármely külföldi irodalom publikuma. Sok, külföldön híres mű nálunk nem tudna érvényesülni *unalmassága miatt*.

Ez, látjuk, előny is, de hiba is.

A hangulatok e nagy változatossága és csekély kimélyítettsége leghátrányosabb a drámára, ahol éppen az emberi érzelmek és szenvedélyek mély és belső ábrázolása lenne a fontos s maga a szigorú forma kevés csapongást, kevés szín- és cselekvésbeli változatosságot enged meg. Valóban, a dráma inkább intenzív, mint extenzív műfaj: a magyar költészet szelleme pedig inkább extenzív. Ehez képest irodalmunkban a dráma van leggyengébben képviselve, s ami van, az is inkább a technikai virtuózitásnak remeke. A vígjáték, és pedig a cselekvésben, fordulatokban gazdag helyzet-vígjáték, a magyar költészetben sokkal magasabb fejlődési fokot ért el, mint a komolyabb drámai műfajok. Igy volt ez már Kisfaludy Károlynál, így Szigligetinél, így Csikynél, így van Molnár Ferencnél is. Ezenkívül legfejlettebb volt nálunk a romantikus dráma, a helyzettragédia, melynek oly előkelő képviselője is van, mint Vörösmarty.

Amit a regényről és a drámáról mondtunk, ugyanaz áll a lírára is: a benyomások, színek, hangulatok végtelen sokféleségével, de aránylag csekély mélységével találkozunk itt is. Igy a magyar líra tipikus műformája a *dal*, a csapongó, könnyű, nem nagyon mély, de annál változóbb kedélyállapotok röpke kifejezője. A magyar lírai versek átlaga rövidebb és könnyebb bármely külföldi líra termékeinek átlagánál, és *ez* az összehasonlítás nem éppen a magyarnak válik előnyére. A legmagasabb és legmélyebb líra, a nagylendületű líra, Pindaros szelleme, nálunk nemcsak kevés kiváló, de egyáltalán kevés áldozót talált; a magas, szárnyaló óda Kölcsey néhány remekén kívül csak Berzsenyit és Vörösmartyt, a mély elégia, csekélyebb értékű alkotásokat nem tekintve, talán csak Aranyt. Ellenben a magyar líra tipikus alakja Petőfi, impresszionizmusával, könnyedségével, bizonyos egészséges, vidám objektivitással s edzett kedélyével mellyel a hirtelen és bőven és pompásan fölszítt benyomásokon

oly könnyen ismét túlteszi magát.[47] A magyar költő lelkét nem nagyon viselik meg az apró semmiségek; mint sok halványabb, de mélyebb idegen lírikust. S még Aranyban - ő az pedig a magyar lírikusok közül, aki leginkább ki szokta mélyíteni magában érzelmeit - a *túlérző fájvirág* - még benne is van bizonyos józan és objektív fölény önmagával szemben, bizonyos fölényes tudata annak, hogy

...elefántnak néz szunyognyi bajt...

hogy nagyobb is érte.

A benyomásokban való nagy bőség s a velük szemben tanusított edzettség gyökere irodalmunk feltűnő *realizmusának* is, annak a konkrétságnak, mellyel a külvilág benne megjelenik. A magyart egész karaktere inkább ezer és ezer részlet megfigyelésére, apró benyomás felvételére, mint egy-egyen való rágódásra teszi képessé, inkább környezete szemlélésére, mint lelkének kimélyítésére utalja. Igy irodalmunk színei inkább külsők mint belsők: de maga az a rendkívüli élesség és világosság, amellyel ezeket a színeket, a *környezet* színeit visszaadja, maga ez a realizmus, mindennél inkább nemzeti különbséget, nemzeti vonásokat jelent, a nemzeti környezet vonásait. A vonások mindig a színek határai, és színek nélkül nincsenek vonások, nincsenek elkülönítők, elhatárolók.

Valóban, ha eddig a magyar irodalom formai, általános különbségéről beszéltünk egyéb európai irodalmakkal szemben, most tartalmi, színbeli különbségeire óhajtunk áttérni, előre remélve, hogy ezeket bőven fogjuk találni, éppen irodalmunk festő, mennél többet, mennél tarkábban, mennél inkább részletekben festő, realizáló természete miatt, mely biztosít arról, hogy a környezetnek legkisebb speciális különbségei is megjelennek benne.

Magyarország ég- és tájszínei, mint említettük már, nagyon sokfélék; mi négy fő színcsoportot akarunk most kiemelni, melyekre gondolva, irodalmunk jellegéről és összetételéről is fogalmat nyerhetünk.

A legjellegzetesebb magyar hangulat, mert minden más európaitól egészen elüt, az alföldi: idegennek is ez a hangulat tűnik föl először a magyar irodalomban. E hangulatot minden színével és részletével együtt a legreálisabban rajzolták Petőfi és Arany, és még tízen és tízen; eleget beszéltek arról is, minő jellemvonásokat fejleszt ki e hangulat a magyar lélekben és irodalomban. Nem akarunk most ezekre visszatérni. Csupán arra figyelmeztetjük az olvasót, hogy irodalmunknak imént leszármaztatott fő karakterét az alföld hangulata is a legnagyobb mértékben alkalmas táplálni. Első pillanatra úgy tetszik, mintha az alföld, puszta, fátlan és hegytelen, kevés benyomást nyujtó vidék lévén, inkább időt adna a lélek szemeinek *befelé* fordulni. A dolog azonban inkább megfordítva van. Minden tapasztalat mutatja, hogy a hegyes vidék, mely a kilátást elzárja, figyelmünket sokkal kevésbé szórja el, lelkünket sokkal inkább koncentrálja önmagába, mint a végtelen perspektívákat táró rónaság. Mindenki érezhette, ki nagy pusztákon járt, mily nehéz valamiről kitartóan gondolkozni, valami benső érzelmünkön osztatlan csüngeni, mikor körülöttünk mindenfelől nyitva egy egész végtelenség. Valóban, mindig mélyítettebb, bensőbb, lelkibb a hegyi népek irodalma, mint a rónáé; viszont emez külső fantáziában, leírásokban, változatos kalandokban, könnyed, kicsapongó impresszionista lírában gazdagabb: mint, hogy példát hozzunk, az alföldi románc, betyárének, hősdal a hegyi balladánál. A magyar alföld irodalma is amit talán veszt lelki mélységben, megnyeri a látás gazdagságában, a realizmus természetes teljességében. Azonkívül az alföld, időjárásának és természeti tüneményeinek szeszélyes változatosságával, sokkal több benyomást adhat, mint az idegen gondolná; nem is említve a nagy impressziót, melyet a legkisebb utazás is hozhat az alföldi írónak hazája egyéb vidékein, éppen a kiáltó ellentétnél fogva.

[47] Lásd e témát bővebben kilejtve *Petőfi és Arany* c. essaymben.

(Csak Petőfi erdélyi s más útjaira gondoljunk.) A magyar író közelebb éri a nagy úti élményeket, mint más, egységesebb geográfiájú föld írója. (Micsoda óriási benyomással gazdagodhatik pl. minden alföldi gyermek fantáziája, mikor először hegyet lát!) Mindezek valóban megadhatják a benyomásokban való gazdagságot s az edzettséget irányukban, amiről az imént beszéltünk. De itt - alföldi birodalmunkban - mégsem annyira a benyomások gazdagságán, mint inkább azok élénkségén, realitásán s főleg a fölvevésükben észlelhető objektív nyugalmon, edzettségen, szinte így mondhatnók, flegmán van a hangsúly. Az Alföld levegőjének tisztasága, láthatárának szélessége, atmoszférájának csöndje, tökéletessé emelik az alföldi magyar keleti flegmáját, látásbeli nyugalmát és élességét, ellenségévé teszik minden homálynak. Homály, misztikus és filozófikus elem, mely a lelkileg, befelé jobban kimélyült irodalomnak jellemzője (pl. a németé), nem is szerepel a magyar irodalomban, és kivált alföldi íróknál nyoma sincs.

Egészen más, majdnem ellentétes az erdélyi táj: sokban az erdélyi irodalom karaktere is. A táj, mondják, Skóciához hasonlít: az irodalom is, népballadáival és történeti regényeivel, rokon kissé a skóthoz; az tudatos hatással is volt rá, Walter Scottban Jósikára, Burnsben Gyulaira s Szászra. E hegyes országrész irodalma némileg különálló helyet foglal el a magyar kultúrában s legkevésbbé illik rá az a jellemzés, melyet előbb irodalmunkról általában adtunk. A székely balladák homályosabbak, Kemény regényei lélekrajzban kimélyítettebbek, mint egyéb tájakról való magyar balladák s regények. Mindazonáltal éppen Keményben is s még inkább Gyulaiban, kitűnően megfigyelhető a látásnak az az objektív realizmusa, nyugalma; s viszont a székely mondákban, mesékben s aztán Jósikában (aki e szempontból nálunk mingyárt Jókai után következik), sőt Keményben is, a képzeletnek *külső* képekben, kalandokban, mesékben való nagy gazdagsága, változatossága, amelyet előbb leírtunk: úgyhogy azt lehet mondani: az erdélyi irodalom az általános magyarnak csak negatív sajátságait nélkülözi, de nem egyszersmind a pozitívokat is.

Nem is tájirodalmakról szólunk itt: csak egyetlen irodalom komponenseiről. Mert a nagy írók sohasem kizárólag egy tájnak írói. Bár mindig benne gyökereznek valamely tájban, ama táj hangulatainak színét az egész kultúrára vetítik rá. Talán sehol sem látható ez a kulturális teljesség annyira, mint a Dunántúl íróin, Jókain például, akinek könnyű szelleme a magyar haza minden vidékén megotthonosodik, Vörösmartyban, Berzsenyiben, kik a legtisztább és legklasszikusabb, *legáltalánosabb* magyar nyelvet és érzelmeket tudták megszólaltatni. A Dunántúl Magyarország legváltozatosabb tája - a dunántúli ember épúgy megkaphatja a hegyvölgy, mint a róna könnyed benyomásait - s azonkívül enyhe, nyájas, utazásra csábító és alkalmas vidék. Irodalmi érintkezés, apró irodalmi gócok a Dunántúlon hamar fejlődhettek. E nyájas, enyhe vidék, amellett, hogy változatosságával a fantáziát állandóan foglalkoztatja, azt mégsem teszi sötétté vagy nehézzé, mint a komorabb Erdély hegyei. Kedves, harmónikus színeivel könnyű és elegáns, szinte klasszikus formaérzéket nevel. A Dunántúl íróiban legkevésbbé van meg a magyar flegma súlyossága, darabos nehézkessége, amely olyan prózaírókban, mint Pázmán, de még olyan tökéletes formájú verselőkben is, mint Arany, folyton szembeötlik. Jókai és Vörösmarty könnyűek, siklók, elegánsak. A Dunántúl enyhe, *kék* vidék, hogy Ruskin egy szavával éljek, aki négyféle vidéktípust állapít meg[48] s Itáliát kék vidéknek találja: a Dunántúl is kék vidék, hasonló legszebb részeiben Itáliához, Firenze környékéhez. Nem csoda ha a dunántúli írók állnak a latin könnyűséghez és elegánciához legközelebb. Azonkívül a Dunántúl Magyarország *nyugati* vidéke, legkultúráltabb vidéke, legközvetlenebb érintkezésben Nyugattal, előkelőbb vidék: s a dunántúli kovász adta mindig irodalmunknak az általánosabb, kevésbé népies, összefogó, előkelőbb, európaibb jelleget.

[48] *Poetry of Architecture* c. könyvében.

Jelentéktelenebb szerepet visz ezekhez képest irodalmunkban a felvidéki elem és hangulat. A felvidéken városok virultak fel s a városi élet nem volt magyar: éppen ezért felvidéki magyar irodalomról a legújabb időkig alig beszélhetünk. Felvidéki íróink többnyire meglehetősen kevés honi zamattal bírnak (mint Madách), s oly felvidéki író, ki szülőföldjében gyökerezve, annak színeit és hangulatát valóban magyarul fejezné ki, először csupán napjainkban akadt Mikszáthban. Ellenben *külső* vonásokat, festői színeket a felvidék gyakran és mindig adott a magyar irodalom nagy palettájára (csak Jókai némely regényére kell példáért gondolnunk) regényes tájaival, színes, ósdi városaival, festői, keverék népével, változatos multjával. Amikor a magyar irodalmat, bár egész durván, kezdetlegesen legfőbb külső színelemeire bontani megpróbáltuk, ezeket a színeket sem mellőzhettük.

Oly irodalom, mely ennyi s ennyire különböző színelemből szövi szövetét, - s kivált ha e színek között annyira sajátságos és minden más európaitól eltérő színek is vannak, mint a magyar alföldé, - kétségkívül egészen más lesz, színben, külsőségeiben, sőt bensőbb hangulataiban is, mint más egységesebb vagy legalább kevésbé különlegesen különbséges színű országok irodalmai. S hangsúlyoznunk kell még egyszer, hogy nem tájirodalmakról van szó, hanem a különböző színek mind egyszerre hatnak és összehatnak a magyar irodalom egységes szövetében, aminthogy a magyar irodalom és kultúra mindig egységes volt, még akkor is, mikor az ország több részre volt szakadva. Az a szétválasztás, melyet az imént - csak nagyjából - adtunk, egyike volt a tudomány mesterséges analíziseinek. Osztályozást próbált adni durván azon *külső* színekről és hangulatokról, melyek irodalmunkban megjelennek. Minden irodalom alkotó elemei közt elsősorban kell tekintetbe venni azokat a benyomásokat, melyek az írókat már gyermekkorukban környezhetik, lelküknek mintegy anyagát megadják, az alkatrészeket, melyekből fantáziájuk palotáját majdan fölépíthetik. Mert a fák, a hegyek, a felhők, melyeket gyermekkorunkban láttunk, azon papírmaséból készült fákhoz, állatokhoz, házakhoz stb. hasonlítanak, melyeket gyermekek szoktak ajándékul kapni, amelyekből egész majorságokat lehet összerakni. S kivált nagy lesz a környezeti elemek fontossága a magyar irodalomban: mert külsőleges, impresszionista, realisztikus. És ha valaki az irodalmunkban összeszövődő környezetszínek egész gazdag sokféleségét legalább jelezni tudná s e tarka szövet egészét más, külföldi irodalmakban visszatükröző környezetszínek szövete mellé fektethetné, mint a kalmár fekteti szőnyegeit egymás mellé: hisszük, hogy élesebb, tarkább és keletibb színeket mutatna a magyar, s tán nem egy egészen ismeretlen színt is, bár mélyebb, árnyalatosabb, halványságában is művészibb színezésű szőnyeg bizonnyal akadna.

Ismét csak irányt akartam jelölni a kutatás számára s nem magára a kutatásra vállalkozni. A kutatás eredményét sem előlegezhetjük. Csak annyit állíthatunk, hogy szőnyegünk, bár bizonnyal nem a legdrágább az európai szőnyegek között, valóban mindeniktől különböző, új szőnyeg s a szőnyegeknek gyüjteménye nem lehetne teljes nélküle. Részleteiben találhatunk más szőnyegekéihez hasonló motívumokat (az erdélyi motívumok hasonlíthatnak a skótokhoz, némely dunántúliak olasz tájakra emlékeztethetnek, a felvidéken német városmotívumokra bukkanhatunk): *egészében* mégis a szőnyeg páratlan s a külső környezetszínek a magyar irodalomban - egy ország színei egy nép lelkén átszűrve - oly tarka és mégis egységes szövetet adnak, melynek már magában is volna bizonyos érdeke.

De ez még csak nagyon külsőleges érdek volna, tisztán tartalmi: csak hogy *minő* környezet impressziói jelennek meg a magyar irodalomban és nem hogy *hogyan*: az irodalomban mindig a tartalom a külsőség. Az irodalom belseje, lényege a forma s a formának nem az a kérdése, miből, minő benyomásokból szűrődik le az irodalom, hanem hogy minő szűrőn szűrődik keresztül a nemzeti lélek. Hogy e nemzeti lélek a föld színeivel, hogy a forma gyökere így a tartalom gyökereivel s maga a forma a tartalommal örökös kölcsönhatásban áll, azt részben már említettük is, részben fölösleges említeni. De a gondolkodás világossága ismét ily merev különválasztást kíván tőlünk, s ha ezt megtesszük azt kell mondanunk, hogy táj és éghajlat

csak a nyers színtartalmat adják egy irodalomnak, nem a formai lényeget. A nemzeti lélek karakterizálása, a magyar nép lelkéé, mely a magyar földből, a magyar égből nyert benyomásokat egy nagy megformált kifejezéssé, irodalommá feldolgozza, ez képezhet csak alapot a magyar irodalom formai lényegének meghatározására és az európai irodalmakétól való megkülönböztetésére.

A magyar népet jellemezni, mint egy írót, mint egy költői egyéniséget, oly feladat, melyre, sajnos, nemcsak a hely szűk volta, hanem az involvált tudományos meggondolások messzeterjedése és komplikáltsága miatt sem vállalkozhatunk. Meg kell elégednünk néhány nagyon is szembeszökő vezéreszme hangsúlyozásával. A magyar nép nem egyszerű faj: sok és nagyon különböző fajokból olvadott az össze, mint tudósaink rég megállapították, mint költőink is annyiszor dicsőítették »a magyarság beolvasztó erejét«. E sok rétegből való összeolvadás a magyar irodalom hangulatskálájára csak jó hatással lehet. A világirodalom története mutatja, hogy az ily népkeveredések gyakran nagyobb irodalmi megtermékenyüléseket hoznak létre. Az angol is ily vegyes faj, sőt eredetileg az egységesnek látszó francia is. De az angolnál a nyelv maga is vegyes, keveredett, a franciánál pedig külföldről beszármazott, *harmadik* nyelv: így a nyelv fátyolán át az egyes faji elemek könnyebben és különebben áttetszenek (mint az angolnál a kelta és angolszász, a franciánál pl. a délfrancia). A magyar gondolkodásnak és kifejező művészetnek azonban a legősibb honi népfaj nyelve - egy minden idegentől teljesen távol álló, egységes és nagyon kifejezett karakterű nyelv, mely az összes beolvadt népek nyelvein győzni tudott anélkül, hogy azok bármelyikéből lényegi elemeket magába vett volna - olyan egységes feloldója lett, olyan meleg és eleven oldója, hogy faji elemek a magyar költészetben teljességgel meg nem különböztethetők. Igy a magyar faj keveredett volta költészetünknek csupán rendkívüli hangulati és formai kapacitásában érvényesül: amin azt a képességet értem, mellyel a legkülönbözőbb hangulatokat és formákat átérezni és átolvasztani, asszimilálni tudja. Erre kevésbé gazdag összetételű fajnak irodalma bizonnyal nem képes, ahogy pl. a francia minden csak kissé is szokatlan hangulat vagy forma elől (Shakespeare, Ibsen stb.) makacsul elzárkózik.

A magyar nép nem két-három fajtának egyesüléséből keletkezett, mint pl. az angol, hanem számtalan apró fajtöredéknek egyetlen erősebb törzsbe való beolvadásából: így irodalma is egységesebb és mégis sokszínűbb, mint számos más népé. S ha a magyar irodalmat kívülről nézve és kritikai szemekkel jellemezni akarjuk, tudományos kötelességünk előbb e keveredett és sokszínű magyar nép jellemképét megalkotni, mint egy írói egyéniségét, mint ahogy egy író műveit nem jellemezhetjük írójuk jellemzése nélkül. Ez a jellemzés nem lehet egyszerű etnográfiai: már irodalmi szempontokból kell történnie; meg kell találnia a nép karakterében az irodalmilag lényeges sajátságokat. Melyek ezek, micsoda *a priori* ismertető jegyeik vannak s mi biztosíthat róla, hogy őket csak némileg is kimerítettük: oly problémák, melyeket mindmáig tulajdonképpen világosan föl se vetettek.

Egy nép karakterizálása különben is a legnehezebb feladatok közé tartozik: s felesleges is elmondani, a motívumok mily sokasága és bonyolultsága, a fogalmak mint tisztázatlansága, az elfogultságok mennyi lehetősége teszi ily nehézzé. Csak mielőtt hozzáfogni merhetnénk is, oly erdőírtást kellene végeznünk, amire e szűk keretben lehetetlen vállalkoznunk. A differenciálpszichológia maga, melynek körébe vágna, megelégedett a kérdéseknek némi körvonalazásával. Mi is csak kereteket, néhány fővonást, néhány vezető ötletet adhatunk, sem logikai, sem ténybeli teljességre nem tartva igényt.

Az első jellemvonás, melynek gyökereit már föntebb megmutattuk, a magyar nép józan és objektív realizmusa; most még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy e realizmus nem praktikus jellegű, mint pl. az angolé, hanem *szemlélődő*. A látás realizmusa ez: s a magyar éppen az az ember, aki lustán kiáll a kapuba, pipázva nézelődni. A látás fölényes, tiszta, nyugodt: nem tűr

semmi homályt, semmi miszticizmust, metafizikumot; s mondtuk, ilyesmi a magyar irodalomban nem is igen van. De éppen a sokat- és tisztánlátás közönyössé tesz a cselekvés iránt: bizonyos intelligenciát és szkepszist nevel ez, amely mélyebb, mint hogyha tisztán észbeli, gondolkodásbeli volna: ez látványokból, élményekből szűrődött s legtöbbnyire egyáltalán nem is tudatos: de annál erősebbek az érzésbeli gyökerei.

A magyar nem tudatosan szkeptikus a cselekvés értékével szemben: de keleti flegmájában mégis kifejlett valami nemtörődöm, valami minden mindegy filozófia, erősen keleti nehézkesség, élesen elválasztva fürgébb európai népek jellemétől. Költészetünk egyik fő jellemvonása ez a rezignált, kissé mélabús nézelődés, egyik fő témája ez a cselekvésben való nehézség, mely éppen a legfajbelibb költője, Arany époszainak hőseit áthatja, sőt hamleti lírájában is gyakran fájdalmas iróniával panaszkodik:

> Nem dolgozom, csak ha valami hajt:
> Egyébkor lusta mélabú temet
> - - - - - - - - - - - - - - -
> S nem tagadom meg a keleti fajt...

Vörösmarty hazafias költeményeiben ugyanez a motívum vezet (l. *Az unalomhoz, Mit csinálunk, A sors és a Magyar ember* stb.) - s előfordul, bár kevésbé lírai módon, inkább kívülről rajzolva, még a nyugtalanabb szláv vérű Petőfinél is (*Pató Pál, Magyar nemes, Ebéd után* stb.), akinek kitűnő megfigyelése honfitársain elsősorban épp ezt a vonást figyelte meg. A magyar epikában is nem annyira cselekvéseket, mint inkább történéseket kapunk: vagy álomszerű kiszámíthatatlansággal, mint Jókainál, vagy sorsszerű végzetességgel, mint Keménynél: s talán evvel függ össze a cselekvést kívánó drámai műfajnak szegénysége is irodalmunkban.

Valóban, a magyar történetében sem mutatta magát soha a cselekvések emberének: s talán ezért nem tudott (mert igazában nem is akart) nemzetével a nagyvilágban érvényesülni. A magyar viszontagságos múltú nép, annyi dolgokon keresztülment, nem nagyon nagyba veszi már a dolgokat: és nem keresi a kalandokat, mert ismeri őket; fantáziája tele van velük, nem veti meg őket, a nagy dolgokat, mesélgeti szívesen, gyönyörködik is bennük, de nem érintik már nagyon és akaratát kitartóan fel nem buzdítják: sokkal okosabb. Legfeljebb pillanatokra: mert hiszen temperamentum van benne. Szkepszise nem cinizmus, hanem józanság. Nem cinikus keserűség, hanem józan, jóindulatú, fölényes humor. A híres *magyar humor*, irodalmunk egyik fővonása: tulajdonképpen ilyen flegmatikus parasztbölcsesség: a nyugodt szemlélődőnek fölénye a cselekvővel szemben. Nem csúfolódik, nem is irígykedik, mint más népek humora: sokat látott, tudja, hogy sok minden »nem érdemes«: de azért csak szeretettel mosolyog a világon, azokon, kik törik magukat: mint a tapasztalt férfi a bohó gyermeken. Nem blazírtság ez, hanem edzettség. »Katonadolog« - mondja ez a humor a bajokra - láttam én már különbet is! És a cselekvést -: a cselekvést nem veti meg, sőt gyönyörködik benne: néha, egy pillanatra maga is elragadtatja magát valami nagy dologra: hogy erejét megmutassa: nem is bánja meg aztán, mert semmit sem érdemes megbánni; de könnyen abbahagyja: mert a kitartó cselekvés nem kenyere. A magyar tudós típusa Dohai, hosszú tétlenségeivel, hirtelen zseniális nekibuzdulásaival; a magyar költőé Arany sok töredékével.

Az ily karakter, mondom, nem nagyon érvényesül, mert nem akar igazán és nem igen érzi érdemesnek: otthon pipázik inkább és jobban fogja szeretni földjét, mely leköti, családját, környezetét, mint a nagy világot és nagy cselekedeteket. A családias érzés a magyar költészet egyik fő motívuma, sokkal nagyobb mértékben, mint bármely más európai népnél és Petőfiben valóban klasszikus kifejezőjét találta meg. A magyar nép szeret mesélgetni kukoricafosztáskor az egyszeri királyfiról, aki »elment szerencsét próbálni«: de maga nem igen szeret szerencsét próbálni: a vándorló iparoslegények nem a magyar faj típusai. A magyar restebb és okosabb: csak képzeletben járja az operenciákat s ha külön kényszer, a katonaság, messze

utakra viszi is a magyar legényt, János vitéz vagy az obsitos megtér ismét a falujába, ezer kalandok után is. A magyar hazaszeretetnek is ez a konkrét lokálpatriotizmus az alapja, ez az okos otthon- és családszeretet; nem misztikus presztízzsel fellépő politikai frázisok, mint más népeknél.

Amit eddig mondtunk, jóformán megegyezik a köztudattal is, mely a magyar nép jelleméről századokon át kialakult. Élnek azonban más meggyőződések is, ezekkel látszólag ellentétben. Cselekvésre nem nagyon alkalmas és családi környezetben megvonuló fajtát festettünk: s ugyanerről mondják, hogy politikus nép, hogy irodalma is nem annyira egyéni, mint inkább politikai érzelmeket fejezett volna főleg ki századokon át. Viszont a történelem mutatja, hogy ez a »politikus nemzet« politikájában sohasem volt nagyon cselekvő: az »üngét is odaadta«, hogy a közmondással éljünk. A magyar hazaszeretet gyökerét az imént jeleztük: most hozzá kell tennünk, hogy évszázadokon át, egész a legújabb időkig (manap a régi nemzet helyét új osztályok foglalván el, a nemzetiségnek új érzése van kialakulóban), de, mondom, egész a legújabb időkig a haza a *nemzetet* jelentette: s a nemzet csak a nemesség volt, jóformán egy nagy család. A magyar egész konzervatív és családi érzésével (mely, mint láttuk, a hazaszeretetnek lusta, keleti vére számára megfelelő formája volt) ült benne ebben a nagy családban: bizonyos meleg családi büszkeség fejlett ki benne (meglehetősen különböző a külföldön úgynevezett nemzeti büszkeségtől) - és féltékeny gonddal őrködött nagy családi nyugalmának és méltóságának minden megháborítása ellen:

Az üngét is odadja,
De a jussát nem hagyja.

Ez a »magyar szabadság« lényege, ahogy évszázadokon át értették: hogy *senki ne háborgasson*: hogy senki ki ne zavarhasson nyugalmamból, inerciámból, kényelmemből. *My house is my castle*: mint az angol mondja, akinek alkotmányával - éppen ezért - a magyar alkotmány kezdettől fogva rokon is volt. A magyar alkotmány, a magyar szabadságszeretet tulajdonképpeni lényege is egy szóba foglalható össze, a Zrinyi jelszavába: *Ne bántsd a magyart!* Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ős nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen. S bár egyrészt ezen alapul az európaias újítók ellen való felháborodás is, másrészt gyakran maguk az újítások, a nemzeti reformmozgalmak is épp a dacos kiütődésnek következményei.

Nagy nemzeti cselekvésekre, fellendülésekre a magyar majdnem mindig csak ily megháborítások, sértések hatása alatt szánta el magát; azt lehet mondani, hogy nála a cselekvés is inerciából történt: védekezésből a konzervatív inercia megháborítása ellen. Mária Terézia mindent tehetett vele, mert nemzeti inerciáját kímélte, abban dédelgette; II. József ellen, ki abból föl akarta rázni, rögtön a leghevesebb ellenállást tanusította. S ez ellenállás annál erősebb volt, mennél nagyobb az inercia; mint ahogy a nagyobb inerciájú tömeg megmozdítva, mindig nagyobb reakciót mutat. Ezért hatja át ez a reakció, ez a hirtelen felbuzdult tetterő ilyen pillanatokban a nemzet egész nagy tömegét, minden érzését, egész irodalmát, talán jobban, mint a nyugati népeknél, ahol a nemzeti cselekvés nem a megbolygatott benső, családi nyugalom védelme, hanem egy állandó, kifelé irányuló, harcos erő, nemzeti féltékenységeken, hatalomvágyon, akarhatnámságokon alapuló.

Ehhez képest a magyar költészetben kifejezett nemzeti érzés is egészen más, mint amit külföldön nemzeti irányú költészetnek neveznek s ami nagyobbrészt, mint már említettük, világirodalmilag teljesen értéktelen politikai vonatkozásokból és frázisokból áll. Meglehetősen új és érdekes irodalmi problémát nyujthatna számukra a nemzeti érzés világirodalmi értéke: mert hiszen magától értetődik, hogy a nemzeti érzést épúgy mint az egyéni érzéseket, olyan módon lehet kifejezni, hogy általános emberi érdeke és értéke is legyen: az emberiség általános életére vagy az ember mély és gyökeres lelki tulajdonságaira vonatkoztatva, mint az

a görög és római irodalomban történt. A magyar irodalomban a *haza* problémája mindig a *cselekedet* problémája - gondoljunk elsősorban Vörösmartyra és Széchenyire. És ennek nagyon mélyenfekvő oka van. A magyar, mint láttuk, nem éppen cselekvő nép; de annál fájdalmasabban és haragosabban érez vissza nyugalmából és méltóságából való minden kizavarodást. Ezek a kizavarodások - amelyeknek pedig nagyon is ki volt téve - minden alkalommal bizonyos lelkifurdalást költenek fel benne: önmagának tesz szemrehányásokat apátiájáért. Nehezen mozdul a tettre:

ahhoz nem csekélyebb
Mint bánki sértődés kívántatik:

de ha egyszer megmozdult, iszonyú, maró megbánással gondol hosszú mozdulatlanságára. Ez adja meg a magyar nemzeti irodalom morális karakterét, a magyar tragédiák örök alapját, sőt általában azt a tragikus érzést, mely a magyar költészet mélyeiben mindig ott szunnyad. Egy kissé hamleti tragikum ez. Bánk lelki küzdelme a tragédia elején tulajdonképpen az apatikus konzervativizmus és a sértődések által fölkeltett harag, furdalás és tettvágy közötti küzdelem. Jellemző, hogy a magyar tragikus hősök bűne legtöbbször nem cselekedet, hanem mulasztás: mint Kemény hőseié majdnem mindig. A gondolkodó olvasó érezni fogja, hogy ez a pont az, ahol a magyar karakter látszólag egymásnak teljesen ellenmondó jelenségei egységbe foglalhatók: ahol ugyanazon alaptulajdonságokból magyarázható pl. a Széchenyi örökké töprengő, magával küzdő forradalmi lelke, mint a hagyományos gravaminális politika - a magyar paraszt flegmája s a magyar nemes pató-pálsága: mint az örökös dacos ellenzékeskedés.

S mindez az irodalomra is rányomja bélyegét. A tragédia testvére e szempontból a szatira: mint ahogy régi törvényekből a régi bűnökre következtethetünk, úgy utal ez a nemzet jellemére, mulasztásaira. A nagy magyar szatirák majdnem mind vagy a konzervatív tetthiányt vagy a gravámenek ellen felbuzduló hirtelen szalmatüzet ostorozzák. Az előbbire a *Falu jegyzőjé*-ben és Petőfi szatiráiban, az utóbbira Széchenyi számos helyén találhatunk példát. Az ifjú Arany e két végletnek jellemző képeit kívánta adni Hamarfiban és Rák Bendében.

Ily alkatú nemzet irodalmában előkelő helyet kell elfoglalnia a *szónoki* elemnek is, a költögető, biztató, korholó szónoklatnak. Aki nehezen cselekszik s aki ezt gyakran morális hiánynak érezi, az folyton akaratát kényszerül biztatni s ez éppen a szónoki. A szónokló magyar típusa a köztudatban él és sok nagy írónkban (Kossuthban, Berzsenyiben, Kölcseyben. Vörösmartyban, Jókaiban is, nem említve a kicsinyek százait) erős a szónoki hajlam, gyakran az esztétikai érték rovására. A magyar ember jobban szeret beszélni, mint tenni, nem erő-, hanem akarathiányból:

Nagyot iszik a hazáért
S fölsivit:
Hej, csak egyszer tenne is már
Valamit!

Hangsúlyoznunk kell azonban e szónoki természet *morális* gyökerét; e folytonos önkorholás, önbiztatás valóban morális szükségletből fakadt, lelkiismeretből. Éppen ez különbözteti meg egyéb nemzetek szónokiságától. A magyar szónoklat nem szellemi torna, mint a francia, nem is a szavak pátosza, mint a latin. A nagy magyar szónoklat egyáltalán nem értelmi természetű, de még kevésbé érzelmi ömlengés: hanem a lelkiismeret komoly szava. Az iskolákban Kossuthot és Deákot szembe szokták állítani, mint az ész és érzelem szónokait: tulajdonképen mind a kettő a nemzeti *morál* szónoka, bár teljesen ellentétes jellemek: az egyik a magyar józanság, a másik a magyar szalmatűz képviselője, melyeknek azonban közös gyökerét az imént már kimutattuk.

Valóban, a magyar irodalom teljesen idegen attól a szó- és szellemjátéktól, amely más szónoki jellegű irodalmakban, pl. a franciában, otthonos. Csak össze kell hasonlítanunk egy szónokiasnak mondott magyar költőt, pl. Vörösmartyt, egy hasonlóan retorikus franciával, pl. Hugo Viktorral: azonnal szemünkbe fog ötleni, hogy a miénknél az ötletek szerepét a képek és emlékek veszik át. A magyar szópompa egészen más, mint a francia. Míg a Hugóé szó- és ötletáradat, addig a magyar tulajdonképen nem csak szóbeli, nem is gondolatbeli, hanem látásbeli gazdagság, kép- és metafóra-gazdagság, nem eszmepompa, szópompa, nem geometriai vonaldekoráció, hanem színpompa, valami hasonló a magyar díszöltözetek keleties színpompájához és megfelelő annak, amit a magyar fantázia túláradó színgazdagságáról mondottunk. A nyelv konkrétsága is segíti ezt, az egész gondolkodás konkrétsága. A magyar szavak még nem olyan halványak, mint elhasználtabb nyelvek szavai. A magyar nem annyira szavakkal gondolkozik, mint inkább képekkel. A magyar irodalomban kevés a szóvirág, a magyar valódi virágot, valódi képet, valódi emléket használ inkább. S a magyar fantázia ez ifjúi frisseséget mind a mai napig megtartotta és Mikszáthban, Gárdonyiban époly szembeszökő, époly tagadhatatlan, minden más európait époly lényegesen felülmúló az, mint volt Balassában vagy később Csokonaiban, Vörösmartyban...

Mindezek a tulajdonságok - a képgazdagság, a realizmus, a kifejezés józansága, az edzett flegma és a bölcs, morális szónokiasság - beszivárogtak a magyar lélekből elsősorban a magyar nyelvbe, mely mint a nemzeti lélek első tükre, ahogy mondottuk, már maga is irodalom, az irodalom csírája és legkezdetlegesebb formája: s onnan módunk volt ezt is kiemelni - irodalmunk minden ágába minden műfajába. S amint a magyar nyelv, bármennyire is átvett századok folyamán európai elemeket, hatásokat, bármily sikerrel iparkodott is európai gondolatok hű kifejezőjévé válni s vált is azzá, európai nyelvvé, azért grammatikai formáiban, úgy mint leglényegesebb szókincsében mégis keleti nyelv maradt, páratlan Európában és rokontalan: épúgy az irodalom. Bármennyire európai irodalom lett is leglényegesebb, legmélyebb sajátságaiban, mégis egyetlen maradt az európai irodalmak között - mint ahogy a magyar nemzetnek Keletről hozott s egy külön történet viszontagságaival edzett karaktere sem hasonlítható egyetlen más nyugati nép karakteréhez sem. Egyetlen, épúgy különböző a praktikus angoltól szemlélődő természete, mint a belsőséges, misztikus némettől edzett józansága, a logikai ötletekben áradó franciától gondolkodásának és beszédének képies volta által. S bizonyára minden más irodalommal szemben époly könnyen és élesen megtalálhatnók e különbséget. Mert a magyar nemzet (a magyar irodalom) zárt egyéniségű s ily egyéniség olyan, mint a kör: más körökkel mindig csak egy ponton érintkezhetik s az összes többi pontokon különbözik.

S e különbséget még élesebben látjuk, ha a történeti szempontot is tekintetbe vesszük. A magyar nemcsak még Európába költözése előtt gyüjtött fel magának olyan valami iratlan és történelem előtti irodalmat, mely minden európaitól kétségkívül nagyon távol állt s melyet bármennyire is iparkodott emlékéből kitörölni, lehetetlen, hogy az mint titkos, tudat alatti hatóerő, folyton gyengülve, de teljesen el nem veszve, egész irodalmunk színezésében ne működött volna: hanem azóta is a magyar irodalom, története folyamán, számos oly hatásnak volt kitéve, melyeket a többi európai irodalmak nem ismernek. A XVI. század virágénekein (még Balassán is) félreismerhetetlen a török hatás s az országunkban lakó szláv és román nemzetek irodalma is mindig bizonyos kölcsönviszonyban állt a magyarral. Ilyenformán irodalmunk nemcsak egyéniségében, hanem részben még táplálékaiban is különbözik a többi nyugati irodalomtól.

5.

Mindezzel - az olvasó érezni is fogja - ha dolgozatunk feladatát igazában meg nem is oldottuk, a lényegeset, amit egyáltalán remélhettünk elérni, tulajdonképpen *implicite* már elértük. A magyar jellem azon karakterizálása, melyet az előzőkben adtunk, a magyar irodalom karakterét teljesen involválja. Mikor egy író helyét akarjuk valamely egyes irodalomban megállapítani, nem teszünk s az esztétikai tudományok mai fejlettsége mellett nem is tehetünk egyebet, mint hogy az illető írót *egyéni* vonásaiban jellemezzük s ezáltal más íróktól megkülönböztetjük s azokkal mintegy szembeállítjuk - s ép ezt nevezzük a helyes megállapításának. Hisz az esztétikai értékek nem mennyiségi, hanem minőségi dolgok lévén, a tulajdonképeni mérés helyét itt megkülönböztetésnek és szembeállításnak kell elfoglalnia. Ekként igazságtalanság volna egy egész irodalom világirodalmi helyének megállapításánál is bármi mást várni, mint ilyen nemzeti vonásai szerint való megkülönböztető karakterizálást, mely az értékelést implicite foglalja magában.

Azonban a világirodalmi érték komplex dolog s a világirodalomhoz való formai hozzátartozósággal s abban való egyéni - vagy helyesebben nemzeti - különszínűséggel nem meríthető ki. S bár valamely irodalom értéke nem egyszerű összege a benne foglalt *egyes* jelenségek világirodalmi értékeinek, ez az összeg mégis szerepet vivő momentum lesz az egész irodalom értékének nagy komplexumában. S mert az egyes jelenségek világirodalmi értéke egészen más, részben ellentétes momentumoktól függ, mint az irodalom egészének értéke: ezekről egészen külön kell beszélnünk.

Egy irodalom értéke nemzeti különszínűségével egyenes, egy irodalmi jelenség világirodalmi értéke azonban avval fordított arányban van. Ekként annyira egyéni és különszínű irodalomnak, mint a magyar (bár az egyéniség az *egész* irodalom értékét kétségkívül emeli is), nagyon jellemző és otthon legnépszerűbb *egyes* jelenségei a világirodalmi érték nem sok valószínűségével kecsegtetnek. S előre várhatjuk, hogy irodalmunk oly jelenségeit fogjuk találni világirodalmilag a legértékesebbeknek, melyek tisztán nemzeti szempontjainkból nem a legjellemzőbbek s tán nem is a legjelentősebbek, melyek itthon egyáltalán nem a legnépszerűbbek, *és összevéve sem sokat*. A magyar irodalom e szempontból azon írókhoz hasonlít, akiket nem annyira műveik hordereje vagy tökéletessége, mint inkább erős és eredeti egyéniségük tesz érdekessé. De ez involválja egyúttal irodalmunk értékének aránylagos ismeretlenségét is, minthogy az irodalom *egészét* is csak egyes jelenségeinek elterjedése teheti ismertté.

Az irodalmi jelenségeknek nagyjában három osztályát különböztetjük meg: műfajokat, egyéniségeket és műveket.

Minden irodalom azon műfajokon kívül, melyeket a nagy világirodalmi hagyományból készen kap, a saját szükségleteihez képest még egészen új, nemzeti műfajokat is fejleszthet ki. Ezeknek azonban csak akkor van világirodalmi értékük, ha világkultúrai eszmék és eszmények használható edényeinek bizonyulnak. Ilyenkor olyan csekély a világirodalom műfajkészlete - majdnem bizonyosan általánosabb világirodalmi használathoz is jutnak. Minthogy egy műfaj kifejlesztése nem egy ember dolga, hanem az egész irodalomé s minthogy az irodalmak műfajaikat mindig a saját szükségleteikhez képest fejlesztik ki: önként következik, hogy ilyen, általánosabban, világirodalmilag használható műfajokat többnyire csak azon irodalmak tudnak fejleszteni, melyeknek szükséglete az általános világirodalmi szükségletekkel egybeesik, azaz vagy olyanok, melyek bizonyos korszakban még maguk teszik az egész világirodalmat, mint a régi görög, vagy olyanok, melyek egy általánosabban elterjedt irodalmi nyelv segítségével nemcsak egy speciális nemzetnek, hanem nagyobb kultúrközösségnek irodalmává küzdik fel magukat, mint az alexandriai vagy a XVIII. századi francia.

Mindezért nem csodálkozhatunk, ha egy annyira speciálisan nemzeti irodalomról, mint a magyar, azt kell mondanunk, hogy az a világirodalomnak egyetlenegy új műfajt sem ajándé-

kozott. Az eredeti magyar műfajok, amilyenek például a jeremiádok és feddőénekek a XVI. században s a népszínmű a XIX-ben, teljesen egyoldalú nemzeti igényekhez vannak mérve s nem is ismerünk egyetlen alkotást sem e műfajokban, melynek csak szándékai, csak önmagával szemben felállított követelményei is világirodalmiak lettek volna.

Mélyebb kutatást kívánnak az egyéniségek. Irodalmunk egyéniségei többféleképpen osztályozhatók. Az egyik lehetséges osztályozást föntebb már jeleztük. A magyar írói egyéniségek óriási zöme a konzervatív magyarságot, a nemzeti hagyományok folytonosságát képviseli. Ezzel szemben a kisebb és - hogy így mondjuk - zseniálisabb az újító, európai. Ezek, amint mindenképpen inkább egyéniségek, úgy nyilván világirodalmi szempontból is értékesebbek a nemzeti hagyománynak egyszerű, Gyöngyösi, Dugonics, Vas Gereben stb.-féle letéteményeseinél. Azonban azt az álláspontunkat is jeleztük már, hogy legtöbb világirodalmi értékük azon egyéniségeknek lehet, akikben a két faj mintegy összeolvad, akikben minden nagyobb egyéniség és európaiság mellett is a magyar hagyományok elevenen élnek, mert így az egyéni értéken átizzik az egész irodalom nemzeti egyéniségének értéke is.

A magyar egyéniségek másik lehető osztályozása a nemzeti karakter ellenmondásaiból következik.

Amint a magyar jellem két végletét egyrészről a józan flegmában, másrészt a szalmatűzben állapítottuk meg, úgy a magyar egyéniségek egy része is főleg a józanság, más része inkább a szalmatűz kifejezője. De fejtegetéseink értelmében a flegmának kell a primérnek lenni s a szalmatűznek másodlagosnak: hisz, mint kimutattuk, a szalmatűz tulajdonképpen csak a flegma nyugalmából való kizavarodás reakciója. Talán evvel függ össze, hogy a józanság nagy képviselői a magyar irodalomban többnyire a legtisztább fajú magyar írók (Arany, Deák); a szalmatűz képviselői kevésbé tiszta magyar fajból származók (Petőfi, Kossuth). S mint a világirodalmi érvényesülésre mindig az oly egyéniség tarthat inkább számot, mely kevésbé egyoldalúan nemzeti, akként megérthetjük, hogy Petőfi egyénisége sokkal érthetőbb és érezhetőbb a külföld számára, mint Aranyé, s hogy Kossuth szónoklatai könnyen utat tudtak találni az angol és amerikai közönség lelkéhez is: mert bármennyire nemzeti volt is a gondolkodása, *egyénisége* kétségkívül európaibb volt, mint pl. Deáké. S pedig Aranyban vagy Deákban a mi magyar lelkünk számára épolyan mély- vagy talán még mélyebb értékek rejlenek.

A magyar irodalomtörténetnek régi ötlete volt, Petőfit és Kossuthot, Aranyt és Deákot, Vörösmartyt és Széchenyit bizonyos párhuzamba állítani. Az ilyen népszerű párhuzamoknak, bármily különbözően s többnyire rosszul indokolják is meg, rendesen van valami mélyebb összefüggésben rejlő és önkéntelen sejtett alapjuk. Természetesen a nevek csak véletlen képviselők, elég közel hozzánk még, azért ötlenek ők szemünkbe: de a három csoportot érezzük: a cselekvésben józan, kissé néha hamleti bölcseket, a sértett, dacos, lobogó és tettszomjas lelkeket és a harmadikat. Széchenyiben kétségkívül megvolt a sokon átment magyar minden látásbeli fölénye és minden cselekvésbeli nehézsége, akár a legjózanabban, a leghamletibben: de evvel egyesült a magyar elmaradottságának, éppen ennek a tetthiánynak oly maró érzése, mely őt éppen a legforradalmibb újítóvá teszi. Épígy Vörösmarty a keleti magyar álmatag fantáziagazdagságával s józan parasztfölényével (aki meg tudta alkotni a Balga alakját...) a lelkifurdalásig, szenvedélyig menő lobogó tettvágyat egyesíti. Ép ez ellenmondások egyesülése adja ez egyéniségeknek a tragikus vonást s talán összefügg idegrendszerük megőrlődésével is. S itt is, ismét azt kell mondanunk, hogy a legérdekesebb, legeredetibb és legkomplikáltabb egyéniségek azok, akikben az ellentétek összeolvadnak. Széchenyi, Vörösmarty egyénisége, az egyéniség, az általános emberi szempontjából nézve, komplikáltabb, mélyebb, érdekesebb, mint másoké, akiket speciális magyar irodalmi szempontokból talán föléjük vagyunk hajlandók helyezni.

De nagyon kényes dolog az értékelés és figyelni kell arra, hogy itt csak az egyéniségek és nem a művek értékeléséről van szó. Az egyéniség értékére nézve egyik fő szempontunk az lehet, hogy mennyire egyéniség; mennyire különbözik minden mástól: és ez, ha általános emberi szemmel nézzük, komplikáltságával van egyenes arányban.[49] Azonban nem mindig a legkomplikáltabb egyéniségű írók alkották a leghatalmasabb műveket: sőt éppen a magyar irodalomban gyakori eset, hogy nagy egyéniségek életműve torzó marad. Ezért az irodalomban megnyilvánuló emberi egyéniségek annak egészen külön értékei: - műveik világirodalmi értékétől független.

Ez egyéniségek értékelésére is csak szempontokat óhajtunk nyújtani s a felhozott példák csak *példák*: és nem kész értékelések. Nyilvánvaló, hogy a magyar irodalomban is találunk érdekesen és értékesen bonyolult egyéniségekre, csakúgy, mint bármely más irodalomban, sőt a magyar jellemben rejlő ellenmondások a bonyolultságot még elősegítik. Azonban lehet más szempont is: világérték esetleg éppen az egyéniség egyszerűsége: ha pl. valamely európai korhangulatot vagy általános emberi jellemvonást különös tisztasággal és erővel testesítene meg. Ez az eset pl. Petőfinél, akiben a naiv, friss és lelkes ifjúkor minden tulajdonsága oly rendkívüli egyszerűséggel jut érvényre, mint egy nemesfém, melyet a legnagyobb és legszebb ritkaság ily keveretlen állapotban találni. Ez az eset Balassánál is, akiben egy kornak hangulata nagy impetuózitással és élességgel fejeződik ki.

Ez általános szempontoknál tovább nem terjeszkedhetünk. Egyénenkénti összehasonlításokat nem tehetünk, éppen mert *egyéniségekről* van szó s az egyéniség lényege éppen a teljes *minőségi* különbözőség lévén, azok nem mérhetők és össze nem hasonlíthatók. Ezért hamis az, magyar egyéniséget egy külföldivel, pl. Balassát Villonnal, Csokonait Catulusszal, Petőfit Walt Whitmannal (vagy éppen Burnsszel), Aranyt Tennysonnal, Keményt Balzac-kal hasonlítani. Az ily összehasonlítások alapja többnyire külsőség s mennél igazabban *zsenik* az összehasonlítottak, annál lehetetlenebb lesz egyiket a másikhoz mérni, mert annál lényegesebben fognak *minőségileg* különbözni. De éppen az összemérésekben való bizonytalanságok eléggé mutatják, hogy irodalmunk nem szűkölködik egyéniségekben, akik bizonnyal semmivel sem kevésbé zsenik más irodalmak egyéniségeinél.

A magyar fajnak valóban minden ereje és kilátása megvan, hogy - aránylagos frisseségével, szerencsés keveredéseivel és megtermékenyüléseivel, keleti örökségével, s nagy és külön multon edzett nevelésével - nagy és új emberi erőket teremjen. S hogy ez nem önáltatás, eléggé bizonyítja azon elsőrangú zseniknek aránylag nagy száma, akiket más tereken - matematikában, zenében, festészetben, nyelvtudományban, fizikai s egyéb találmányok terén - ajándékozott a nagy világnak. S valamint e kiváló szellemek érdemei gyakran csak elkésve s akkor is csak néhány szakember előtt lettek a külföldön ismeretesek, nem mert az erő, hanem mert az akarat, a *törődés* hiányzott belőlük az érvényesüléshez, akként kétségtelen, hogy irodalmunk eddigi átlagos nemismertségét is egy részben nemzeti jellemünknek ez otthonülő, nemtörődöm vonása okozza. Hisz a külföldi érvényesülés lehetőségének még gondolata is csak a legújabb időkben, azóta kezd tudatossá válni, mióta nagy keveredések és súlypontáthelyeződések nemzeti karakterünket is átalakítani kezdték. Azonban itt se áltassuk magunkat: fajunknak e fölényes, keleti tunyasága, melyet mindig kissé büszkén szégyenlünk, irodalmunk ismeretlenségének csak részben lehet oka: s még azon kedvezőtlen külső körülmények

[49] Magyar szempontból nem egészen így van a dolog. A magyar szempont vagy az lehet, hogy az illető egyéniség mennyire fejezi ki a magyar nemzet ősi, primér jellemvonásait: s aki ezt nézi, Aranyt vagy Deákot valószínűleg jobban fogja értékelni. Vagy éppen az lehet a magyar szempont, mennyire *ellentétes* az illető egyéniség az ősi, rest magyarral, mennyire új, »üstökösszerű« jelenség: mint Petőfi, Kossuth. (De állandóan figyelnünk kell, hogy a nevek csak közelfekvő példák és nem kizárólagos megállapítások.)

hozzájárulása is, melyeket e tanulmány elején fölhoztunk, - a történetünkben, nyelvünkben rejlő okok - alig volnának képesek a tudatos világirodalom figyelmének ilymérvű hiányát az irodalmi érdeklődést éppen nem nélkülöző korban megmagyarázni: a nagyobb, belsőbb mélyebb oknak - be kell vallanunk - magában irodalmunkban, magukban a művekben kell rejlenie.

Mert bármilyen kiváló egyéniségeket tud is valamely irodalom felmutatni: az egyéniségek csak a művekben nyilatkoznak és az egyéniségek ismerete a művek ismeretétől függ. Nagy, elterjedt nyelvek irodalmainak kiváló egyéniségei ugyan, még ha nem is alkottak is minden néphez és korhoz szóló műremeket, mint egyéniség-értékek, beszivároghatnak a világirodalomba s megöröklődhetnek. Ha a nagyközönség szemét nem is igényelhetik torzó-műveik, a filológus érdeklődése kibányássza az egyéniség rejtett értékét s jönni fognak kitűnő essayírók, kik messzebb látszó színekkel s világirodalmi megvilágításban ez egyéniségnek a sokak számára méltó arcképét rajzolandják. De ismeretlen nyelvű, kis irodalomban, mint a magyar, minden a művektől függ s ha a művek nem elég jó szárnyak, hogy a haza határain túlra röpíthessék, az egyéniség, mint egy szárnyatlan Daedalus, egy sziget foglya marad. A tudományos, a filológiai érdek, mely nyelvünkhöz és irodalmunkhoz fűződhetik, sokkal kevesebb, hogysem ennek munkájától várhatnók rejtettebb egyéniség-értékek kibányászását.

A magyar irodalom összes értékei tehát, melyeknek világirodalmi érvényesülésére számíthatunk, magukban a művekben keresendők.

S itt, mint már említettük, éppen az lesz hátrányos, amit az *egész* irodalom értékének megállapításánál, mint előnyt emeltünk ki: a nagyon is külön nemzeti szín és jelleg. A magyar irodalom műveinek nagy részét pedig éppen ez jellemzi, nemcsak nemzeti karakterünk erős egyéniségénél, hanem irodalmunk történeti és politikai szerepénél fogva is. Vagy tartalmilag: a művek tárgya annyira tisztán nemzeti érdekű, hogy minden költői erőfeszítés, szárnyalás, szépség az idegenre, kiben a tárgy semmi asszociációt sem kelt, a *tant de bruit pour une omelette* benyomását kell hogy tegye; így a Zrinyi nagyszerű eposzi machinája olyan olvasóra, ki sem a szigetvári hősről, sem Magyarország kereszténységvédő szerepéről, ami belénk mind gyermekkorunktól beidegezve, még sohasem hallott; de így pl. *Buda Halála* is, vagy az olyan regények, melyekben a honi zavaros történelem nagyon is túlnyomó szerephez jut: ami standard-regényirodalmunkban nem ritkaság. - Vagy formailag: mikor általánosabb és közismert emberi érzelmek és hangulatok ugyan, de úgy vannak előadva, hogy minden eredetiség és érdek éppen ez általánosabb hangulatoknak speciális nemzeti formákban, szavakban, hangon való megjelenésében rejlik s mihelyt ezek nem éreztetnek eléggé, mint fordításban, az egész mű közhellyé válik, ahogy népies líránk többségével, sőt be kell vallanunk, azt hisszük, körülbelül a *Toldi* első részével is történik.

A magyar irodalomban tehát igen nagy az oly művek száma, melyek bármily mélyek tartalomban s magasak formában, mégis csupán nekünk tudnak szólni s világirodalmi szerepre igényt sem tarthatnak. De gyakran minden igények mellett sem remélhetik legkiválóbb irodalmi egyéniségeink is műveikkel e világirodalmi szerepet vagy hatást, mert művük, életművük igen sokszor csonka marad, töredék, ígéret inkább s magyar író csak ritkán tudja magából kiszólítani mindazt az egyéni kincset, ami benne rejlik. Számtalan példa van arra, hogy magyar író csak *egy* kitűnő, sőt egyáltalán csak egy nívón álló vagy mindössze is csak egy művet hoz létre, mint Katona, Madách; vagy több főműve töredékben marad, mint Aranynak; vagy éppen csak terv, mint Csokonaié; vagy hogy erős formai és hangulati egyenetlenségek, szépséghibák rontják, mint Keményét; vagy titkolja, vagy maga megsemmisíti műveit, mint sokáig Madách, mint Balassa; vagy hogy dicsőséges kezdet után hirtelen elhallgat, elkedvetlenedik, mint Berzsenyi, mint Arany László; vagy egészsége, idegállapota nem bírja többé a nagy lelki feszültséget, mint Vörösmartyé, Széchenyié.

Nem új megfigyelés ez: már Rákosi Jenő megírta egy Katonáról szóló cikkében, mennyire tele irodalmunk értékes *torzókkal*. Az oka e tüneménynek íróink szegénységén, az irodalom aránylagos megvetettségén és küszködésén (oly korban, mikor nemzetünknek sokkal vitálisabb érdekekért kellett küzdenie), egyszóval történetünk, nemzeti helyzetünk és társadalmi viszonyaink ezer viszontagságain kívül bizonyára a magyar fajnak kissé akaratgyenge, ellenmondásos s nem nagyon kitartó jellemében is rejtőzhetik.

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, be kell látnunk, hogy bármily igazságtalan és külsőleges a világirodalom eddigi ítélete rólunk, mikor oly kevés magyar írót és művet fogadott be nagy pantheonjába: valószínűleg akkor is, ha alaposabb és belsőbb motívumok szerint történnék a kiválasztás, a magyar irodalom csak korlátolt és elpazarolt nagy erőértékeivel arányban nem álló szerephez juthatna a világirodalomban.

A legnagyobb hatásra még a líra tarthatna igényt. A mi Parnasszusunkon mindig a líra is volt a vezető műfaj, mint amely a képek legszabadabb, legkönnyedebb csapongását engedi s már csekély terjedelménél fogva is a kitartást, kimélyítettséget kevésbé követeli, mint egyéb műfajok. Azonban európai igényekkel csak újabb líránk léphet föl. A régit s általában egész régi irodalmunkat bizonyos áradó mértéktelenség, műfaji formátlanság és durva nyelvi ömlés jellemzi (Faludiig, sőt Kazinczyig) s hasonlóvá teszi azon őserdei növényekhez, melyek gyönyörűek a maguk szülőhelyén s a természet óriás erőit sejtetik, de melyeket a műkertész mégsem szívesen fog kertjébe ültetni. Az újabb irodalom nagy lírikusai közül Csokonai inkább ígéret és nagy terjedelmű készülődés s ami véglegeset adott, annak értéke nagyrészt annyira a külső formával és nyelvvel forr össze, hogy idegenek elismerésére nem számíthat. Nagy tanköltemények (a *Lélek Halhatatlanságáról*) és komikus eposzának, azonkívül hogy ezek kompozícióban is kiválók, megvolna tán az az érdekessége is, hogy bemutatná egy olyan irodalmi érának és iskolának hatását és átalakulását egy valódi költői egyéniség műveiben, amelynek külföldi képviselői csak eredetibb költői egyéniség nélküli műbírák és irodalmi agitátorok - Pope, Boileau - voltak. Kölcsey és Berzsenyi legremekebb költeményei egészen nemzeti érdekűek, bár mindkettőjüknél találunk néhányat, mely általános emberi tartalmánál fogva is a világirodalom legmagasabb alkotásaival kiállja a versenyt *(Vanitatum Vanitas; Fohászkodás, A Poézis hajdan és most* stb.). Vörösmarty európai érdek- és értékgazdagság tekintetében minden magyar költészet tetőpontja. De egyrészt költészete - fiatalkori műveinek őserdőszerű képömlésével, fantasztikus kuszáltságaival s a későbbieknek az őrültségig fokozódó hangulati bomlottságával - kissé zavarbaejtő és egyenetlen s a nagyobb értékek kiválasztására még saját kritikánk sem szentelt elég figyelmet, másrészt költeményei a legzseniálisabb műfordítót is próbára tennék. Petőfi az, kinek útja kifelé legkönnyebb s hisszük, már-már egészen meg is nyílt. Ma még talán ferdén értékelik, de már vannak lehetőségek megismerésére bármely európai művelt ember számára s e lehetőségek a helyes értékelés felé is utat adnak. Arany művészete sok tekintetben rokon Tennysonéval, csak talán még mélyebb és egyénibb, nehezen érvényesülhet a nyelv egészen különös zamata nélkül, amelyet ez a nagy költő magának megérlelt s amelynél fogva néha egy szófordulatban, egy hangsúlyban többet fejez ki, mint ötleteiben és meséiben. Ily költők versei közepes fordításokban gyakran teljesen banálisan hatnak. Pedig szinte lehetetlennek látszik, hogy Arany mélyhúrú és mélyszínű lírája vagy páratlan kompozíciójú, képekben oly plasztikus és gazdag balladaköltészete, érett emberismeretével és morális bölcsességével, erős történetérzésével és finom stilizáltságával ne lelje meg ugyanazt a közönséget, mely pl. az angol lírikusokat élvezni tudja, ha sem a nyelv, sem egyéb elfogultság el nem állja útját. Újabb lírikusaink érvényesülésének talán zavarosságuk, egyenetlenségük s csekély súlyuk és mélységük fog akadálya lenni - az előbbi tulajdonság még a legkiválóbbakban, pl. Vajdában is megvan; sőt Ady számos helye is ködös marad az *egész* oeuvre ismerete nélkül.

A magyar epika színes és képgazdag naturalizmusával, a népélet objektív, józan festésével, humorával s a cselekedetlenség örökös, mélyen nemzeti problémájával az oroszhoz lenne hasonlítható s az *Oblomov* valóban minden ízében magyar regénynek illene be, ha kalandokban, történésben, kitalálásban nagyobb változatosságot mutatna: amit a magyar fantázia nem nélkülözhet. Mert a magyar, ha tettre lusta is, fantáziára annál mozgékonyabb: az álmodó Csórik, Hári Jánosok nemzete. A magyar epika két véglete tehát egyrészt a Kemény és Arany[50] gyakran sivár, de mindig dús valóságú és lelkiismeretes naturalizmusa, más oldalon a Jókai fantasztikus meséi. Az első faj érvényesülésének útját az állja, hogy a magyar történelem és népélet, melyre naturalizmusa klasszikus példányaiban alkalmazódik, külföldi olvasó előtt az érthetetlenségig ismeretlen[51] s míg egyrészt alig lehetne más indoka annak tanulmányára, mint éppen az irodalom élvezése, másrészt az irodalmat nem élvezheti e tanulmány nélkül; oly *circulus vitiosus*, melyen csak egy felfedezésszerű lendület segíthet túl, amint az pl. az orosz vagy a norvég irodalmakkal tényleg történt is. E felfedezésre azonban nyelvünk teljes ismeretlensége miatt véletleneken kívül kevés kilátásunk lehet. A másik könnyebb, Jókai-féle műfaj, mulatságosságánál, érdekességénél fogva előbb számíthat elterjedésre, sőt részben el is terjedt, de éppen csak könnyűségénél, mulatságosságánál, érdekességénél fogva, azaz mint bohó- és kalandregény. Mert ami e bohóságokat, kalandokat mélyebb irodalmi értékekké teszi s a magasabb ízlésű olvasóval elfogadtatja, a keleti faj fantáziájának *lendülete*, a mesélés gyönyörlendülete, tulajdonképpen lírai érték: a nyelv eleven ritmusában és árnyalataiban jut kifejezésre és époly nehezen fordítható, mint a lírai költemény. Mindezekből megint következik, hogy irodalmi értékelésre külföldön egyelőre leginkább tarthat számot olyan elbeszélőnk, kiben a két irány mintegy összeolvad, nyujtván a valóságból annyit, hogy alkotásának némi súlyt adjon, nem annyit, hogy távolivá s mintegy tanulmánnyá különítse; a meséből is egy kis cukrot, de nem hogy a sütemény minden íze ezen a cukrozottságon, valami lírai mesehangulaton múljon. Ez Mikszáth sikerének titka, főleg Angliában, ahol az egész modern regényirodalom nagy átlaga a magasabb és népszerűbb szempontok e megalkuvásának elveit követi. Mikszáth valóban minden zsenialitása mellett is példája a megalkuvó írónak s majdnem minden művéből a magyar nemtörődömségnek, erők parlagonhagyásának egy egészen új formája beszél: »Tudnám én ezt komolyabban is megcsinálni, de nem érdemes!«[52] E megalkuvások, ha tisztán művészi szempontból sajnálandók is, kétségkívül alkalmasak a nagyobb elterjedésnek útját egyengetni s nagy erőnek oly nyilvánvaló jeleivel párosulva, mint Mikszáthnál, a magyar irodalom gazdagságát némileg megsejtetni is. Az újabb magyar regényírók többsége azonban csupán a külsőleges és technikai könnyűséget, csupán a mese síma és gyors folyását tekinti céljának mélyebb vagy eredetibb tartalomra való minden törekvés nélkül; műveik könnyen terjedő, de csekély fontosságú irodalmi kolportázsművek. S éppen ez adja átlagát a ma külföldön forgalomban levő magyar regényeknek. A kevés számú kivételeket (köztük még Gárdonyit is), egyenetlenségük és kiforratlanságuk könnyebb és símább érvényesülésre alkalmatlanná teszi. Nagy akadály legtehetségesebb íróinknak aránylagos kultúrátlansága vagy félműveltsége is, éppen ma, az értelmi snobság korában, amikor éppen Németországban, az integrált világirodalom főpiacán, a legkiterjed-

---

[50] *Bolond Istók* I., *Toldi Estéje* néhol stb. - Nem tartozik ide, csak félreértések kikerülése végett említem, hogy e naturalizmus kép- és kalandgazdagságra maga is romantikus.

[51] Ha nem éppen aktuális nemzeti célok szerint összehordott anyag, mint Eötvösnél *(A falu jegyzője)*. Ez nem zárja ki magasabb irodalmi értékét, sőt világirodalmi érvényesülését sem, amire elég példa Turgenyev műve: *Egy vadász iratai* vagy Tolsztoj némely könyve, de ezekre aztán a szövegben jelzett okoskodás circulus vitiosusa teljes mértékben érvényes.

[52] Mikszáth jellemét sokan cinikusnak ismerik. Nem hiszem, hogy igazuk volna. Az előbbi fejezetben mutattuk ki, hogy a magyar nemtörődömség nem cinizmus.

tebb és legdifferenciáltabb műveltségű auktorok a legnépszerűbbek. De különben, mint más helyen már megemlítettük, az európai műveltség hiánya műveink európai értékké válását benső okokból is megnehezíti.

Kiemeltük már azt is, hogy a dráma, mely előtt a külső és kiterjedt érvényesülés legkönnyebb és legpompásabb útjai állanak nyitva, éppen a legszerényebb műfaj irodalmunkban. Jellemző, hogy az egyetlen mű, melyet klasszikus drámai termékeink közül, sikereire hivatkozva, bátran világirodalmi értéknek nevezhetünk, *Az ember tragédiája*, csak *drámai költemény*, azaz nem szigorúan dráma. A *Bánk bán* sokkal speciálisabban nemzeti mű és nemzeti érték, hogysem külföldi megértésre számíthatna.[53] A népszínmű nem is nemzeti erők folytán *alakult*, hanem nemzeti célokkal *csinált* műfaj, a csinált műfajok minden sablónosságával és külsőlegességével, még a nemzeti irodalomban is csak aktuális, nem állandó érték, annál kevésbé remélhet külföldön *irodalmi* sikert. A magyar színműírás csak azóta jutott odakünn sikerekhez, mióta egyrészt fajunk és nemzetiségünk - s vele irodalmunk karaktere is - átalakulóban van, másrészt átalakulóban a színműírás művészete maga is, *irodalomból* egy egészen másnemű ügyességgé. Ilyenformán drámaírás és magyar irodalom, e két egymástól oly idegen valami, kölcsönösen közeledtek. Fajunkba oly fajok olvadtak be, melyekben kevesebb a szétszóró képcsapongás s így talán több a kitartó szerkesztésmunkára való képesség: viszont a drámában, mint műfajban, nagyobb fontossághoz jutott az ügyesség, az eseményszövő, fordulatos ügyesség, melynek, mint kimutattuk, a magyar dráma azelőtt sem volt híjával. Igy Molnár és mások művei a világpiacon valóságos, bár nem tisztán irodalmi értéket jelentenek.

A magyar irodalom *egyes* jelenségeinek futó értékszemléjét evvel elvégeztük. Nem minden értékfajról tettünk említést: vannak értékfajok, melyek irodalmunkból eddig úgyszólván teljesen hiányzanak. Igy hiányzik pl. az eszmeérték annyira, hogy azon műfajok is, melyek ez értéknemen alapulnak, vagy semmi lényegeset (mint a filozófiai irodalom), vagy (mint az essay) csak nagyon is speciálisan nemzeti érdekű vagy kevéssé eredeti alkotásokat tudtak létrehozni. A magyar szemlélődő és nem okoskodó nép, erről már beszéltünk. A magyar irodalom eszmékben leggazdagabb írója, Széchenyi, eszméi nagy részét külföldi forrásokból fejlesztette és egészen speciális magyar témákra alkalmazta. Az irodalmi essay és kritika nálunk majdnem mindig igen szűk és egyoldalúan nemzeti szempontokat követett s jellemző, hogy az egyetlen írónk, akire e jellemzés egyik részében sem illik, Péterfy Jenő, nem magyar származású. Kemény, Arany, essayikben, költői természetükhöz képest, nem annyira okoskodnak, mint rajzolnak s jellemeznek. Költői műveinkben sem találunk eszmegazdaságra való törekvést, talán csak Eötvösnél, kire ugyanazt mondhatjuk e szempontból, mint Széchenyire, és Madáchnál, aki máskép is kivételes helyet foglal el irodalmunkban. Mindezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a magyar a gondolkodásra, eszmék termelésére, az emberiség e legdicsőbb feladatára képtelen faj. Már Széchenyi, Eötvös, Madách példája eléggé bizonyítja a magyar gondolat erejét. De a gondolkodás *akció*, jóval inkább, mint a puszta látás vagy érzés. S az eszmék hiánya a magyar irodalomban újabb bizonyítéka e szemlélődő faj akcióbeli gyengeségének. Nem erő hiánya, hanem akaraté.

Nem említhetjük világirodalmi értékek gyanánt a magyar irodalom külső, verselésbeli értékeit sem. Irodalmunk, más irodalomhoz viszonyítva, kétségkívül kivételesen gazdag a külső formákban s az ősi magyar verselés, nagy költőink kezén kicsiszolva, a világirodalomnak nemcsak legkülönlegesebb, hanem egyúttal legélénkebb s ha nem is legárnyalatosabb, de mindenesetre legváltozatosabb ritmuskincséhez lenne sorozható. Irodalmunk jelenlegi ügye-

[53] L. erre vonatkozólag Schöpflin Aladár kitűnő tanulmányát, melyet a *Bánk bán* berlini előadása alkalmával a Nyugatba írt. Külföldi színészek, még a legnagyobbak is, többnyire hősszerelmest csinálnak Bánk bánból.

fogyottságát mi sem bizonyíthatja jobban, minthogy ezt a hatalmas fegyvert is (mint hajdan a görög versformákat) mindinkább kiejtjük kezünkből. Azonban bármily nagy kincs legyen is *számunkra* a magyar verselés: európai használatát vagy csak ismeretét is époly kevéssé remélhetjük valaha, mint a nyelvét, amellyel összenőtt.

Valóban, a nyelvet sem tekinthetjük világirodalmi értéknek, bármily csodálatosan különálló, gazdag, friss, képszerű, kifejező, plasztikus és tömör.[54] A nagy modern világnyelvek, sőt az olasz vagy a klasszikus nyelvek is, külön színeik és egymásrahatásuk által egymást gazdagítják, a világirodalomnak, egymásnak, új színeket, kifejezéslehetőségeket, sőt egészen új képzetlehetőségeket adnak s külön értékeik még jobban érvényesülnek határaikon túl, mint azokon belül, idegen nemzetek íróinak új fordulatlehetőségeket sugallva, s kölcsönhatásaik, irodalmi összehatásaik által maguk is egy nagy, világirodalmi nyelvkoncertté összejátszva. A magyar nyelv nem számíthat arra, hogy e nagy koncertben aktív részt vegyen - bár passzive, a nyelvújítás óta mindig élvezte gazdagító áldásait. Magyar verselés magyar nyelv, mint annyi más kincse irodalmunknak, nem ható, nem is tudatos érték a világirodalomban - s kincs-e a kincs annak számára, aki nem tud róla?

6.

Fejtegetéseink végéhez közeledünk. Még csupán a történeti szempont maradt hátra. A legszegényebb irodalom is lehet hatóerő a világirodalomban, lehet történeti fontossága: s a világirodalmi érték nagy komplexumában a jelentőség e nemének is szerepelnie kell, valamint az egyes művek irodalmi jelentőségének is esztétikai értékükön kívül hatásuk is fontos tényezője lehet.

Minden irodalom, a többire nézve, munkatárs és közönség egyúttal.

S minden nemzet, mint irodalomalkotó erő, kétféle hatással lehet a többire. Vagy egyenesen hat vagy már a kész irodalmon át: vagy erőket kölcsönöz vagy elemeket Az első eset, mikor egy faj a világirodalom számára szül, vagy egy ország a világirodalom számára nevel - színeivel, hangulataival táplálva - egy írót, aki nem lesz az illető fajnak vagy országnak írója, de az illető faj erőit, az illető ország színeit viszi bele a világirodalomba. Igy szült erőkben nem szegény fajunk egy Temesvári Pelbártot, egy Janus Pannoniust a nemzetközi irodalom számára, így táplált hangulatokban gazdag földünk hangulataival egy Lenaut a világköltészetnek: mint zenében, mint festészetben, úgy irodalomban is magyar faj és föld, állandó és gazdag erőforrás. A másik a kész irodalmak kölcsönhatása. E kölcsönhatás és összehatás adja meg tulajdonkép a világirodalom történeti és jelenségbeli egységét s a magyar irodalom, melyről tanulmányunk elején kimutattuk, hogy szerves alkotórésze a világirodalomnak, szintén benne élt a hatások és visszahatások e kerengésében, bár a belső és külső okok, melyeket ismertettünk, visszahatásait nagyrészt erőtlenné vagy névtelenné tették. A belső okok az érintkezés sokasodásával és a faj keveredésével mindig csökkentek ugyan, de viszont a külső akadályok a mohácsi vész óta egyre nagyobb mértékben rakódtak le, úgyhogy e tekintetben a régi és új magyar irodalom egykép kedvezőtlen helyzetben volt.

Ha e kölcsönhatások történetén átfutunk, valóban azt látjuk, hogy a világirodalmi nedváramlás akadálytalanabb, természetesebb, a tényleges irodalmi erőviszonyoknak megfelelőbb a régibb, elfogulatlanabb korokban, mint újabban. Régibb nemzetek, mint ifjabb emberek

[54] A magyar verselés és nyelv előnyei jól kitűnnek pl. a franciával összehasonlítva: a francia verselés valóban szegényes a magyar mellett s a nyelv minden finomságával is fakó és bőbeszédű. Egyébként bilinguis kiadásokban könnyen észlelhető, hogy a magyaron rövidség dolgában csak a klasszikus nyelvek és az angol tesznek túl.

elfogulatlanabbak és közlékenyebbek egymás iránt s az érzelmek, képzetek, gondolatok nagy cseréjében is azok. A magyar nép Európába való költözésekor azonnal kezdte regéit és mondáit kicserélni szomszédaiéval s e szellemi cserének eredménye a hunmondák azon gyönyörűen kusza szövedéke lett, melyből oly lehetetlen a magyar és idegen elemeket különválasztani.[55] A nép nem nézi, hol veszi a mesét, bőven adja és kapja, és keveri és olvasztja, mint a sajátját; s ha a magyar népnek éppen mesegazdagságára gondolunk, lehetetlen feltennünk, hogy ne adott volna épúgy, mint kapott, ősmeséket, szomszédainak. Igy régi német mondakörökben is, melyekből középkori eposzok álltak elő, kétségkívül voltak magyar elemek; csakhogy ez elemek oly korban, mikor még a mese a népek természetes fantáziaömlése s nem büszkén tudatos erőfeszítés műve volt, természetesen névtelen s jegytelen maradtak; egy naiv erővel összezsákmányolt kincsesházban, honnan az egyes nemzetek kincseit különválasztani csak a tudós kutató eszközeivel lehetséges. Ugyanez áll még a középkor *keresztény* mese- és regénykincsére is. Ez már egy alapjában nemzetközi kor, ahol nem is az egyes nemzetek kincseinek cserélgetéséről, hanem az összes nemzetek kincseinek egy nagy közös kincstárba, a kereszténység képzet- és mesekincstárába való összehordásáról van szó; tulajdonképpen e vallási irodalomnak épúgy, mint a nyomán következő renesszánsznak nyelve is nemzetközi, úgyhogy itt valóban nem annyira az egyes nemzeti irodalmakkal való kölcsönhatásokat, mint inkább e nagy nemzetközi irodalom számára nyujtott erőket kell kutatnunk. Pelbártnak s Janus Pannoniusnak már említett nevei eléggé megvilágítják gondolatunkat.

Az egyes irodalmak nemzeti és világi képzet- és mesekincse e nagy nemzetközi kultúra mögött csak lassan s mintegy rejtve fejlődik még s kétszeresen lassan és rejtve a magyar, melynek még a számára elég új keresztény kultúrához való akkomodáció nehézségeivel is kell küzdenie. Mindez magával hozza, hogy hatásokat e korban már inkább vesz, mint ad: irodalmunk tanulószázadai ezek. A következő századokban pedig már jönnek a történeti akadályok, melyek kultúránknak útjait a külföld felé elzárják, bár sohasem tudják elzárni az európai kultúra útjait mihozzánk. Igy irodalmunknak az európai irodalmak közt való hatása és történeti szerepe egész a legújabb időkig valóban minimális, bár hogy teljességgel semmi legyen, azt magának a dolognak természete nagyon valószínűtlenné teszi.

A forráskutató és összehasonlító irodalomtörténet feladata ez apró s mindenestül is jelentéktelen hatásokat egyenként kikutatni: a tudomány - s éppen a filológia terén, hol a tények fontosságának *a priori* kritériumát még nem ismerjük - a legapróbb adatot sem szívesen nélkülözheti. Ifjabb tudósainknak egész iskolája foglalkozik már az idegen (kivált a német) irodalom magyar vonatkozásainak történetével. Ezek kétségkívül feltárják lassanként a magyar irodalom erőinek folytonos, de rejtett s névtelen munkáját. Nekünk nem célunk most eszmei magasságunkból a filológia hasznos kicsinyességeibe ereszkedni alá. Csak néhány általánosabb ötletet kívánunk itt még lejegyezni.

Amint a régi mese- és mondaáramlásnak az ifjú népek természetes és közvetlen érintkezése, a minden nyelvi nehézségen könnyen és közvetlenül győzni tudó szájhagyomány, úgy későbbi irodalmi hatásoknak nagyobbrészt írásbeli közvetítés, kölcsönzés és műfordítás a médiuma, eleinte szabad csereviszony, később pedig szervezett akció gyanánt. De a magyarnál csupán akciójellegű közvetítésről lehet szó, mert idegen fajú, sőt ellenséges indulatú szomszédainktól sohasem várhattunk olyan érdeklődést, mely a nagy külső és belső nehézségeken egyaránt győzni tudjon, melyet sem a nyelv ismeretlensége, sem magának az irodalomnak nemzeti különösségei (durvább és áradozóbb régi irodalmunkban még szembeötlőbbek, mint az újban) ne riasszanak el. Csakhogy ilyen közvetítő akciót csupán öntudatos irodalom szervezhet, a mienket pedig éppen akkor látszott eltemetni egy nagy nemzeti katasztrófa, mikor (Bod

[55] L. Petz Gedeon könyvét a Magyar Hun-mondáról. - A kérdésnek azóta egész irodalma támadt.

Péterben s másokban) először kezdett volna némi öntudatra ébredni. Ekként csak a legújabb időkben, az irodalmi újjászervezkedés munkájának lefolyása után, úgyszólván csak a Toldy Ferenc korában volt lehetséges a magyar irodalomnak műfordítások révén való terjeszkedése. Valóban várhattuk volna-e, hogy irodalmunkra külföldön figyeljenek, mielőtt még magunk is tulajdonképpen figyeltünk volna rá? Mielőtt a magyar irodalmi öntudat - kritika és irodalomtörténet - igazán megszületett volna?

A Toldy és Bajza kora - a romantikus kor - külföldön is alkalmasabb volt, hogy számunkra némi figyelmet tegyen lehetővé. E korszak, mely különös érdekkel fordult a nemzeti különbségek - mint egyáltalán különbségek és különösségek - felé, szívesen vetette szemét a kicsiny, ismeretlen, távoli, lehetőleg keleti nemzetekre és a magyarban ilyent látott, ilyen »romantikus« népet. A romantikus írók valóban, úgy Német- mint Franciaországban, gyakrabban és mindenféle kapcsolatokban emlegetik hazánkat, bár többnyire teljes járatlansággal és hamis, görögtüzes megvilágításban: hiszen honnan is ismerhették volna? A magyar irodalom kiszivárgása, nyelvünk ismeretlensége, kiváló és önzetlen fordítók, terjesztők hiánya miatt nem tarthatott ez érdeklődéssel lépést.

Az érdeklődés pedig csak akkor ébredt fel igazán, mikor a kuriózitás-érdekhez még politikai érdek is járult s a magyar szabadságharc, népünk nagy tettei reánk vonták a szabadságért lelkesedő Európa figyelmét. A cselekedetek híre gyorsabb szárnyakon száll, mint a műveké s Magyarországgal is az történt, ami sok íróval megtörténik, hogy csak életének valami különössége, botrányos vagy feltűnő eseménye vonja a figyelmet műveire is: bár azok a figyelmet tán magukban is megérdemelnék. Igy lett, életének regényességével, Petőfi az első világhírű magyar költő, még mielőtt ismerhették volna.

Ez érdeklődés természetesen felköltötte a jóakaratú és ügyetlen buzgóságot egyrészt, de másrészről a vakmerő sarlatánságot is. Ez a Kertbenyek, ez egyúttal a Tissot-k kora is.[56] És a fordításokkal egyszerre burjánzani kezdtek a kölcsönzések, témaátvételek, sőt plágiumok. A magyar irodalom úgy rendkívüli inventiógazdagságánál, mint Európában való általános ismeretlenségénél fogva kész és könnyű prédája volt az irodalmi kincskeresőknek, úgy mint a pennás tolvajoknak. A témakölcsönzések igen nagyszámúak s számos előkelő külföldi író is írt magyar tárgyú vagy magyar környezetben játszó műveket: de a téma a legjobb esetben is külsőleges, a mű magyar levegő nélkül marad.[57] Talán még gyakoriabbak a plágiumok, melyekkel a magyar irodalom nedvei észrevétlenül szivárogtak Nyugatra. A plagizátorok közt nevezetesebb írók is akadnak, mint Thales Bernard, hajdan tehetségesnek mondott francia költő,[58] vagy Nestroy, a híres német bohózatíró.[59] E plágiumok legjobban mutatják, hogy a

---

[56] Nem akarjuk a forgalomban levő anekdótákat felmelegíteni e sarlatánságról: mindenki ismer eleget. Még emlékezünk az íróra, aki a híres mondatot írta a »fényes gatyáról«. A fölényes magyar csak mulatott ezeken és még ugratta a jámbor idegent: tudjuk, hogy mutatta be Pázmándy madame Adamnak a híres Rózsa Sándort. Tudjuk, ifjaink máig is minő dallamos szavakra szokták megtanítani az érdeklődő idegent. Lapjaink minden ostoba fordítás vagy ismertető cikk elvi dícsérgetésével maguk adták irodalmunkat a sarlatánság prédájául. A fordítások természetesen németből készültek: magyar szót legtöbb fordító életében sem hallott: s megesett, hogy az imponálni akaró fordító bilinguis kiadást adott: azaz fordítása mellé magyarként lenyomatott egy képzelt és valóban indiánus hangzású szöveget. Fordításbeli félreértéseknek, köztük a legkómikusabbaknak természetesen se szeri se száma: erre is mindenki tud példát. Még legújabb és legjobb Petőfi-fordítóinkkal is megesik, hogy a gólyát golyónak értik félre. Ily csatornákon át jut irodalmunk külföldre.

[57] L. főleg Kölcsey kitűnő tanulmányát Körner *Zrinyi*jéről. Magyar tárgyú műveket írtak Lenaun, Becken, de la Tour grófon, Mühlbach Lujzán s másokon kívül, kiknek ez specialitása volt, J. Verne, Th. Fontane, E. Poe, J. Richepin s más többek, gyakran a legnagyobb járatlansággal.

[58] Arany János leplezte le, hogy néhány verse szószerinti Petőfi-fordítás.

magyar irodalom a világirodalomban bármily csekély és titkos, de mégis működő erő volt. És bár Európa nagy írói alig ismerték, mégsem maradhatott reájuk mindig teljesen hatástalan: legalább Heinéra és Nietzschére Petőfi hatása, úgy látszik, meg van állapítva.[60]

Titkosan s észrevétlenül szivárogtak tehát a magyar irodalom nedvei Nyugatra s valóban csekély volt az az erő, amellyel szellemünk az európai szellemre hathatott, annak nagy életében *tettleges* részt vehetett: csekély, de lehetetlen, hogy semmi lett volna. Az az állandó nedváramlás, mely kultúránkat a Nyugatéval összekötötte, nem maradhatott egyoldalú - és mindig kevésbé maradhat az. A szellemi élet törvényei hasonlóak a szerves élet törvényeihez s valamint az élő test minden kis része folytonos anyagcserében áll összes többi részeivel: úgy van az a nagy kultúrákkal is. Nincs ok tehát feltennünk, hogy a magyar kultúra, ha valóban kultúra és érték, az európai szellemközösségből igazán és sokáig, hacsak egyoldalúan is, kizárva maradhasson. Az alakulások korszakát éljük. Nemzeti irodalmunk, egész nemzetiségünkkel együtt átalakulóban van, de átalakulóban van Európa, az európai élet és kultúra is. Minden jel arra vall, hogy a változások úgy politikai, mint kulturális téren az egységesülés felé irányulnak s kultúránk is még szorosabban fog az európai kultúrába olvadni s ennélfogva ott nagyobb és erőihez méltóbb szerepet is vinni.

Ezeket az erőket iparkodtunk a leírt lapokon tárgyilagosan megismerni. Bár a dolog részleteibe a hely szűke és az előmunkálatok hiánya miatt nem hatolhattunk és folyton csak üres keretek rajzolására voltunk utalva: mégis nyugodtan tarthatunk munkánk fölött szemlét. Úgy voltunk, mint az igénytelen munkás vagy rendező, aki még ki sem csomagolva gazdája holmiját, a képkeretek gazdagságából következtet a letakart festmények drágaságára, a csomagok nagyságából és formájából kincses tartalmukra. De nem káprázтatott el bennünket a nagy podgyász, sem az, hogy éppen a *mi* gazdánké az: s megkopogtattunk minden csomagot: ha nem üres-e?

A magyar irodalomban először a *kifejezés* európai értékét találtuk: s történeti fejtegetéssel bizonyítottuk, hogy irodalmunk úgyszólván kezdetétől fogva a nagy európai kultúrának egyik kifejezésformája s már mint ilyen is helyet foglal el az úgynevezett világirodalomban.

Másodszor megmutattuk, hogy e világkultúrába nemzeti sajátságaival s önálló, egyéniségszerű karakterével egészen *új színt* hozott.

E két pontot tekintve, számlánkon igen erős *aktívát* sejtettünk meg.

Harmadszor kutattuk, minő *egyes* értékekkel ajándékozta meg irodalmunk a világirodalmat? Úgy találtuk, hogy a magyar irodalom számos nagy erő- és egyéniségbeli értéket produkált: de ezek nem mindig jutottak hozzájuk méltó kifejezésre: s a valóban világirodalmi értékű magyar művek száma a rendelkezésre álló és elhasznált erőkhöz képest aránylag *csekély*.

E csekély eredménynek *okait* is igyekeztünk feltárni.

Végre megnéztük, mennyire és miként *hatott* irodalmunk a világirodalomra s e hatással minő figyelmet és elismerést tudott kiváltani. Be kellett látnunk, hogy úgy a hatás, mint az elismerés *majdnem semminek* nevezhető.

A magyar irodalom világirodalmi számlája tehát ilyformán üt ki:
nagy erők,
kevés méltó alkotás,
úgyszólván semmi siker! -

---

[59] Leghíresebb darabjainak egyike majdnem fordítása Szigligeti Liliomfijának.

[60] L. erről Barabás Ábel több cikkét, melyek azonban némi túlzásokon alapulnak.

Szomorú volna hasonlót egy meghalt íróról elmondani - mint annyi meghalt magyar íróról kellett eddig elmondani. Szomorú volna és nem is érdemes elmondani egy meghalt irodalomról is.

De a magyar irodalom él még!

Él és ifjú és friss!

Multjában sok nehéz küzdelem, jelenében megedzett erők, jövőjében végtelen kilátások!

MA, HOLNAP ÉS IRODALOM.

(Ars poetica forradalmi költők használatára.)

1916.

A nemzedékek is szervezkednek: egymás mögött... és egymás ellen... fálánksz fálánksz után! »Hol vannak a húszévesek?« - kérdeztük még nemrég, eltűnődve, és aggodalmasan nézegettünk vissza: nem jön mögöttünk senki, akinek hátraadhatnók a fáklyát, mint Athénben a piraeusi fáklyaversenyeken. Mi futunk előre, a jövőbe, a halálba, feledségbe: de a fáklya maradjon, fusson vissza az ifjúság kezébe, kézből kézbe, mindig új életbe: mindig az ifjú életben maradjon! «Hol vannak a húszévesek?« - kérdeztük kislelkűen, - »avagy ők nem törődnek már a mi fáklyánkkal? melyért mi annyit vívtunk? és vívunk még egyre?«

A húszévesek pedig ott mentek az ablak alatt, összeszorított foggal és benéztek. »Ezek már akadémikusok« - gondolták magukban, - »már megcsontosodtak, ellenségei az Újnak: ezek ellen már küzdenünk kell.« Tudom, hogy így beszéltek - sohasem volt még ilyen ür a nemzedékek között. Ma, mikor negyvenesztendős, komoly tanulmányokon edzett, minden nemes tradíciókat őszintén tisztelő s befejezett technikájú írókat éretlen forradalmárokként kezel a hivatalos kritika, ugyanakkor az első, a legfrissebb ifjúság - mely Petőfi korában maga volt az irodalom, az irodalmi közvélemény, - mint mereven elzárkózó, megcsontosodott arrivékre tekint harmincas bátyjaira. Néha eljöttek hozzánk, olykor mint ifjúsági egyletek, mint próbálkozó ifjú lapok küldöttei, olykor hoztak egy-egy verset is, novellát.

- Tehetséges íróra vall, - mondtuk mi ilyenkor, de még nem elég fejlett... az ízlése... a technikája... titánkodó és naiv: az életet nem ismerheti még: minden során kirí a fiatalság... érni, üllepedni kell...

- Igen, - felelték docilis arccal, de nem minden mellékgondolatok nélkül: és többet aztán nem is láttuk őket. Összeszorított foggal jártak az utcán és benéztek az ablakon.

Nehéz manapság érvényesülni a fiatal írónak. Ma úgyis az öregeké a világ - ahogy negyvennyolcban az ifjaké volt - minden téren. A fiatalok katonának valók, szolgálni valók: bele sem szólhatnak a világ dolgaiba. Talán azért is nem tud kijutni az emberiség régi, ostoba babonáinak rettenetes, gyilkos kátyúiból, mert a fiatal, friss, merész hangokat nem engedik szóhoz jutni. A köztudat azt tartja, hogy az öregek az észemberek, akik mindent az ész szerint cselekszenek; ez pedig nem úgy van: az öregeknek már nagyon is volt idejük beletörődni abba hogy a világon úgysem történik semmi az ész szerint. Mit gondolhatnak a fiatalok, akik friss, még meg nem vesztegetett ésszel cseppentek ebbe az esztelen világba, hol már tudatosan, programmszerűen intéztek mindent az ész ellen, véresen, ostobán, azzal az egyszerű mentegetőzéssel, hogy ez úgyis »mindig így volt és így is lesz«? Hol e cinikus rezignáció sovány ürügyével viszik őket is ölni, halni, minden piszokba, rettenetességbe s rabolják el fiatal életüket a munkától, a tanulástól, a kultúrától, miket pedig örök frázisokban dícsérnek fülükbe? Csoda-e, ha az ily világban nevelkedett ifjúság szellemi elitje eleve gyűlöl minden tradíciót és megismerni sem kívánja azokat?

Az egész világ egy iszonyú szervezet, minden ifjúságot megőrlő, minden szabadságot kizáró: és napról napra jobban szervezet az irodalom is, munkák és érdekek, keresletek és kínálatok szervezete, ahova épolyan lépcsők és összeköttetések vezetnek, mint minden más társadalmi szervezet belsejébe. A fiatal írónak, még ha szabadon írhatna is, nehezen nyílna tér tehetségeinek kifejtésére: hisz e tér meghódításához ma elsősorban idő kell, lassú, csiszolódó, alkalmazkodó törtetés, idő rendes, mesterségszerű tanulmányra és gyakorlásra. Sehol sem fontosabb a hosszas és fáradságos, mesterségszerű gyakorlás, mint oly művészetben, mely a

kereslet és kínálat szerint igazodik. Mert ha a mélyebb tanulmányt nyiltan megvetik is íróink és kritikusaink, annál nélkülözhetetlenebbnek becsülik a technikai beavatottságot eláruló külsőbb könnyűségeket: s ha minden mélyebben és valóban új hangtól borzadnak is, annál jobban megkívánják *a már újnak bélyegzett*, új hangokként fémjelzett modorosságokat. Az irodalom mellékességeinek fejlődöttsége úgyis nagy ballaszttal terheli már a kezdő írókat: a tónus egyenletessége, a dialógusok és meseszövés valószínűsége a mai komplikált társadalom és a szerfelett differenciált irodalmi zsargónok korában, a naturalizmus által belénk nevelt igények mellett olyan tapasztalást és gyakorlottságot tesznek szükségessé, milyenről régibb írók nem is álmodhattak: s ezen külsőségek láthatóbbak lévén az imponderabiliáknál, melyek a költészet mélyebb lényegét alkotják, éppen azon kritikusok által, kik ily imponderabiliák iránt kevesebb érzékkel bírnak s a régibb nagy költőket kevéssé tanulmányozták, a költői kiválóság egyetlen ismertető jelének tartatnak. Mindezen körülmények a költő előkészülését lassúbbá és nehezebbé teszik ma, mint régebben. Ahol csak a lángész a fontos, teremhetnek az ifjú Shelleyk, Keatsek, Petőfiek, de ahol gyakorlás és alkalmazkodás a döntő faktorok, ott minden szó az idősebbeké. Igy költészetben is, mint politikában, az öregek korát éljük. *Idő* kell elsősorban - és hol ma az ifjúság ideje?

De másfelől meg: nincs termékenyebb és öntudatosabb korszaka az írói léleknek, mint a huszadik és harmincadik életév között. Nincs extenzívebb és explozívabb. Kiválóbb ifjú lelkek csak ma is teremnek, mint minden korban: és hogy tűrnék azok a kényszerhallgatást? Egyszer csak megszólalnak. És milyen lesz a hangjuk, ha egyszer megszólalnak?

A mi generációnk önnön hagyományai ellen vétene, ha meg nem hallaná a szavukat. Irodalmunknak úgyis régóta sínylett nyavalyája a generációk merev elzárkózása, mely a valódi irodalmi életet épúgy lehetetlenné teszi, mint a természetes nedváramlás hiánya a testi organizmusok életét. S ha ezt éppen a mi nemzedékünk érezte legjobban, panaszolta leghangosabban: mi joga volna most ez értetlen és önmagát mindig megbosszuló elbánást az utána következő nemzedékkel szemben ismételni? Nem látszik talán még érettnek az új nemzedék komoly kritikára. De a komoly kritika, az érdeklődés melege maga érlel - s dícsérni bűn talán; de megérteni kötelesség. Túlzott megbecsülés-e a gazos ágyásnak a kertész gyomláló munkája? A kritika gyomlálókés - de a hallgatás fagy. Mi pedig... mi is szóltunk egyszer... némák hallgattak és süketek bíráltak... mi nem maradhatunk némák, sem süketek.

Milyen hát az Ifjaknak szava?

Tettnek szeretnék néhányan nevezni ezt a szót. A *Tett* különben egy nagyigényű fiatal folyóirat címe, mely (minden hitünk szerint) az ifjúság őszinte lelkesedésével, talán anyagi áldozatokkal, háborúban, drágaságban, úgy látszik, számról-számra, jóegynéhány számig verekedte magát. Kijelentjük mingyárt, hogy nem e folyóirattal kívánunk éppen foglalkozni s távol vagyunk attól az illúziótól, hogy egy folyóirat betűrácsain keresztül magát az ifjúságot, a jövőt véljük megpillantani. Ily folyóirat lehet egy Herkules bölcsője, de lehet csak néhány kérész tócsaágya is. Emberei között vannak rendesen tehetségesek, vannak már, de vannak *még* sokat ígérő fiatalok is, vannak elhelyezkedni nem tudó idősebbek, negélyezett álfiatalok. De - ismételjük - nem egy folyóirat, nem a benne megjelent nevek vagy dolgozatok érdekelnek minket: az egésznek iránya és szelleme inkább, az is csak mint *tünet*: mint morzsája és monasa mindazon velleitásoknak, melyek a legeslegújabb irodalmi forradalmakból kiütköznek. Ezért lesz szó a Tettről és mégsem a *Tett*ről. Nekünk úgy tetszik, hogy a »tett« szó sem ép csak egy folyóirat címe: bizonyos, hogy programm van ebben az ép forradalmár írók által már azelőtt sablonossá emlegetett szóban: program, mely messzebbre nyúl gyökereivel. Cím és program, ha mást nem, vágyakat árulnak el, ideálokat és megtudjuk e címből, hogy az ifjak elsősorban cselekedni óhajtanának - szegény mai ifjak, akiket az egész mostani élet iszonyú önkénye megadó passzivitásra ítélt. A - rab - ifjak ma is a szabadságra vágynak: *cselekedni*

annyi, mint változtatni - szabadon! A szabadságot nem lehet eloltani soha és ez a mai ifjúság: makacsul bizsergő parázs a rettenetes nagy hamu alatt.

Cselekedni annyi, mint változtatni: nem törődni törvénnyel, hagyománnyal s céloztunk már rá, mennyire nem sok oka lehet tisztelni törvényt, hagyományt e mai ifjúságnak, mely a legtiszteltebb törvényeket s hagyományokat mint a legeszteleneb vadságok cégéreit tanulta megismerni. Nem alkotni tovább a meglevő formák szerint, nem is új formákat teremteni, hanem törni a régieket, lerázni és megtagadni mindent, ami törvény és forma: ennyit jelent a *Tett* propagandája: valóságos irodalmi anarchia az: s - ne áltassuk magunkat! - anarchia a mai ifjúságnak csakis rokonszenves lehet.

E program - a hagyományok elvetésének e programja - egészében hasonlít a futuristák programjához: de majdnem ellentétes lelkiállapotból ered: és ez nagyon fontos *hangulati* különbséget hoz létre a kettő között. A futurizmus a háború előtti blazírt és neuraszténiásan kalandvágyó hangulat szüleménye: mindig óhajtotta a háborút, mint egy nagyszerű kalandot s hozsánnával fogadta, mikor kitört. Fázott az öreg kortól és hosszú élettől, glorifikálta az erőt és kíméletlenséget, mindenféle »szent« önzéseket, szinte kéjelgett a gyilkosságokban, a szenvedés hisztérikus érdeklődést keltett benne, nem részvétet. A mi új nemzedékünk azonban, mely életének legfogékonyabb idejéből esztendőket töltött a rettenetes háború légkörében, valósággal undorodik attól, tudni sem akar róla. Programjuk nemes megvetéssel ítéli el a »hiú primadonnákat, akik a háború apoteózisát éneklik«, csakúgy, mint a tétlen művészkedőket: a Tett az ő szájukban nem háborús tettet jelent. Új irodalmunk a »szabaduló akarat kapunyitója« kíván lenni, de a szabadságot nem egyes egyéniségek féktelen önzésének értelmezik, mely a milliók rabságával megfér. Ellenkezőleg: ha valamit, azt tanulták a háborúból, e világot átölelő jajból, a rettenetes tömegek együttmozgásából, együttszenvédéséből, a seregben élésből és az emberi hatalomnak messze seregekre sujtani képes modern technikájából, hogy ne az egyén lelkében, hanem valahogy e nagy szenvedő Egész lelkében keressék a világ legmélyét, ne egyes jelenségekben, hanem a jelenségeknek a tudomány által megsejtett nagy összehatásában a világ külsejét. Még lírájukat is ki szeretnék röpíteni az egyén hangulatainak és képeinek szűk korlátaiból: szívük be akarja érezni az egész Emberiség szívének érzéseit, szemük áttekinteni egy villanattal az egész Kozmoszon. *Kozmikus* lírát akarnak (mint ők kifejezik) minden elhatárolódás nélkül valót s folyóiratuk első számában programszerűen közlik Guillaume Apollinairenek egy versét, hol a balladás történet fordulópontján a költő, egy pillanatra, célzásokban és futó sorokban fölvillantja, mi minden történik ugyane pillanatban, mindenfelé, az egész világon:

S ő csak ment közönyösen játékos dallal
csak ment borzalmasan.

Aztán később
mikor ment Páris felé vonat

E percben
szemeteltek el szerecsendiót Molukka galambjai

Ugyanekkor
római katolikus misszió mit tettél a szobrásszal

Máshol
őt átmegy a Bonn és Beuil közötti hídon s Pützchen felé tűnik el

E pillanatban
a polgármesterék szerelmes leánya

Egy más negyedben
versenyezz hát költő az illatszerész kirakatával
. . . . . .

És mialatt a világ élt és változott
az asszonyok menetje hosszan, mint egy kenyértelen nap

követte a boldog legényt a Rue de la Verrerien...

A lírának e *szimultánizmusa*, mely a szimultán színek és események egyszerrelátásán sarkallik, ki óhajt terjeszkedni az egész emberiség szimultán érzéseinek egyszerre-érzésére is: s szemet-szívet egyaránt a végtelenbe akar dagasztani: - ahogy maguk az ifjak, fiatalosan bombasztikus nyelvükön, kifejezik: «Az új költészet glorifikált ideálja a végtelenbe derülő ember!«

Senki sem mondhatja, hogy ez a program így előadva és megértve (ők persze mindig egy kissé nagyhangúbban és kevésbé átértetten adják elő) nem szép és nagyszerű. Azonban közelebbről nézve, mégis sok meggondolni valót találunk benne.

Az első meggondolni való az, hogy ez a program program. Bármennyire szabadságot hirdet is egy program: a művészetben, mihelyt a szabadságból programot csinálunk, az már nem szabadság többé, hanem megkötöttség és kényszerzubbony. Fiatal tehetségeknél természetes az újra és nagyra való törekvés, fiataloknál, akik (hiszen előbb beszéltünk erről) sokkal inkább észemberek még, mint az öregek, az elméletcsinálás is természetes: de mennél valódibb tehetségek, annál inkább természetes az is, hogy mihamar nyűgnek fogják érezni az elméletet. S az Újat és Nagyot, ha valóban nagy tehetségek, meg fogják valósítani úgyis: recept szerint sohasem valósítható az meg. A recept, mint minden *külső* irányozás, csak ártó hatással lehet. S aki ifjú költő egy ily *irány* vagy folyóirat légkörébe kerül, rendesen nagyon láthatólag megérzi az ártást: mind kényteti magát, mind pózokba illeg, mind kevésbé szabad, kevésbé önmaga, kevésbé spontán mint annakelőtte. Sokszor pózoló s nagy komolysággal komédiázó gyermekekre emlékeztetnek.

Kétszeresen így van a dolog, mikor a program a hagyományok és formák tökéletes elvetését teszi kötelességgé. Szépen hangzik ez, de nagy kérdés, hogy egyáltalán lehetséges-e s ha igen, művészi lesz-e az eredmény? Művészetben aligha nélkülözhetők a hagyományok: hisz a művészet lényege maga hagyományszerű momentumokon alapul. A művészet bizonyos értelemben kifejezés és olyan *módon* hat, mint ahogy a nyelv. A nyelv pedig régi konvenciók, azaz öröklött hagyománykincs segélyével érheti csak el célját. A művészet hatása, mint a nyelvé, asszociációkon sarkallik s az asszociáció már mindig ősi, hagyományszerű beidegzettségeket feltételez S ez nemcsak a *megértésre*, nemcsak a művek értelmi oldalára vonatkozik: hanem éppen oly mértékben arra, aminek e megértés mindig csak eszköze: a *megérzésre*, a legsúlytalanabb hangulati elemekre. Az érzelem, a hangulat is asszociatív valami: a hatásoknak emlékekbe kell kapcsolódni, hogy egyáltalán valami érzelmet fölkelthessenek: meg kell rezzenteni valami *régit* a lélekben. Az oly író, ki teljesen elvetné a hagyományokat: fegyvereit vetné el. Szerencsére, ez úgyis lehetetlen.

Azonkívül: az irodalom, mint emberi jelenség, élő szervezet s folyton újul ugyan, mint élő szervezet, de újulása szükségképpen folytonos, mint az emberi testé: sohasem ugorhat ki egyszerre önmagából! Az, hogy az irodalmat egészében, lényegileg meg lehessen újítani: mindig a kevésbé tájékozott fiatalság illúziója volt. Az irodalomtörténeti műveltségű olvasó könnyen megtalálja a fonalat, mely a mi ifjaink forradalmár-költészetét a százados irodalmi multtal, lassú, észrevétlen fejlődési fokozatokon keresztül összeköti. Semmi sem új a nap alatt vagy inkább: minden csak egy kicsit új. Forradalmár költőink egyike maga említette egyszer Vajda Péter nevét, akinek ritmusos prózája nem mindig ellentétes a mi ifjaink prózaversével s

világot betekintő kozmikussága valóban szembeötlő. Vajda Péternek az ifjú Jókai, Petőfi (ki *Apostolát*, *Őrültjét* és a *Felhők*et szintén szabad versekben írta) és főleg Vajda János egyenes tanítványai gyanánt tekinthetők s Vajda Jánostól Adyn keresztül ismét egyenes vonal vezet a mai ifjúságig. Vajda Péternek viszont elődje nálunk Bessenyei, későbbi műveivel, természetrajongó költői prózájával, mely ismét rousseaui hatásra megy vissza. Külföldi támasztéka pedig a Vajda Péter-féle kozmikus iránynak a schellingi természetfilozófiában és a német romanticizmusban keresendő, mely nagyobb kiadásban némileg hasonló mozgalom volt a mi ifjaink mai mozgalmához s szintén egy nagy világháború hatása alatt fejlődött. Semmiből semmi sem lesz; minden szoros evolúció törvényei szerint megy végbe, mely átöröklött irányok és kívülről kapott motívumok által határoztatik meg s nincs író, aki más íróknak örököse és folytatója ne volna, bár gőgös fiatalok gyakran esnek abba az illúzióba, hogy semmiből teremtenek vagy egyenesen az életből merítenek.

És szavainkat legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a legforradalmibb irodalom is érzi maga is, hogy ősökre, rokonokra van szüksége s keres is ilyeneket. A mi ifjaink is keresnek s átallván a magyar irodalomban körülnézni (mert a *hazafias* és *nemzeti* »kritika« hosszú és makacs harcaival elérte legalább azt a végtelenül gyászos eredményt, hogy elvette kedvüket a magyar ifjaknak a nemzeti irodalomtól, minden magyarságot lelkükben a korlátolt maradisággal asszociálván: úgyhogy a ferde preceptorbölcsességgel nevelt nemzedék már-már szinte restelli hazája klasszikusait ismerni) tehát külföldi rokonságot keresnek. Óhajtják ezzel egyszersmind demonstrálni érzéseiknek és akarataiknak az egész emberiséget átható kozmikus szélességét: óhajtanak tüntetni nemes tüntetéssel a háború ellen is, internacionális számot adva folyóiratukból a világháború közepén, hol német, angol, francia, olasz, orosz művészet együtt hallassa rokonhangjait, sőt a néger. A kultúrtestvériség e demonstrálása sohasem lehetett rokonszenvesebb, mint ép ma, de ifjaink valóban nem igen tudják rokonaikat sem kiválasztani, sem megérteni. Hogy is lenne idejük s tanulmányuk áttekintésére, mely az irányok és jelszavak útvesztőiben eligazodni tudjon?

Az igazi rokonuk Walt Whitman, látásban és érzésben valóban kozmikus és szimultánista (bár kozmosza voltakép bevallottan csak Amerika); témában azonkívül époly szabad, sőt szabadszájú, külső s belső formákban époly törvénytelen, mint ők akarnak lenni: Walt Whitman, szintén egy nagy háború költője, szintén minden emberivel együttérző, előítéletet, hagyományt szuverén megvető forradalmár: - a maga idejében, de vajjon, ha pontosan tudnák, hogy 1819-ben született, hogy klasszikusa immár egy irodalomnak, hogy modora immár sablón és hagyomány: hogyan illesztenék összes hagyomány- és régiséggyűlölő programjukba a régi nagy költő tiszteletét? Walt Whitman érzés- és gondolatvilága egyáltalán nem modern: a mult század negyvenes éveinek demokratikus világnézetét tükrözi az, irodalmunkban voltakép a Petőfi stádiumát, akivel Imre Sándor egy régi tanulmányban össze is hasonlítá. Minden valószinűség amellett szól, hogy a mi forradalmáraink pusztán egész külsőségek miatt találták Walt Whitmanban rokonukat, amint hogy erős hajlamuk van mindenkiben rokont sejteni, aki valaha verses forma nélkül írt verseket: legyen az Paul Fort, francia történeti balladák szerzője - különben a leghagyományosabb stílben s majdnem rendes, rímes népdalritmusban is olykor, csak nem írva versként külön a sorokat, vagy legyen Verhaeren, arrivé belga költő vagy Libero Altomare, névtelen és értéktelen futurista... akihez éppen véletlen hozzájutnak.

Pedig a »szabad vers« nem lehet egy költői iskolának ismertető jele: sőt egyáltalán nem tekinthető valami új és forradalomszerű jelenségnek az irodalomban. Szabad vers mindig volt és mindig csak egy versforma volt a sok közül: egyike a legrégibb versformáknak. Mikor a bibliában nem pusztán a gondolatritmus értelmi igényei szerint szakadnak meg olykor a versek, hanem az értelem, valóban a *vers kedvéért*, átszakad olykor a következő versbe: ez már »szabad vers« egészen a mai értelemben. Szent Ferenc *Cantico del Sole*-je mindenképpen szabad vers (és mellesleg mondva, oly *kozmikus*, hogy le lehetne nyomtatni egy szimultánista

folyóiratban, ha érzelmi mélysége és spontánsága ki nem ütköztetné onnan). A prózavers, mint modern műfaj is, régi és bevett forma már mindkét elv szerint: a *hangzás* verse sorokba tördelve, mint Walt Whitmannál, vagy a *gondolat* verse mondatonként elválva, mint Turgenyevnél. Nálunk az előbbi formát Petőfi, az utóbbit Jókai már a negyvenes években klasszikussá tették. Technikájában e versformáknak futuristák és szimultánisták aligha tudnak már lényegileg újat teremteni: annál kevésbé, mert nincs versforma, mely gördülési lehetőségeiben egyhangúbb volna, technikájában kevesebb lényegi változatosságot engedve meg, mint a korlátlanságot törvénybe iktató prózavers. (Hisz változatosság nem a formák és korlátok változatossága-e? s hogy lehetne változatos az edénytelen folyadék alakja?)

Valóban, a hagyományok és formák teljes elvetéséről szóló programpont ürességét és realitástalanságát semmi sem mutatja láthatóbban, mint a legkülsőbb formák, a versformák ügye. Művész sohasem vethet el minden formákat úgy, hogy magával az elvetés tényével ismét forma ne támadjon, mely mint éppen a prózavers esetében, nem is lesz mindig új forma. De mindenesetre csak *egy* forma lesz a sokhoz - s a legelfolyóbb, legkevésbbé kemény s ép ezért a legkevésbé gazdag és változatos forma. Prózaversek nagyobb tömegben való olvasása rendesen az egyhangú himbálás kissé émelygő unalmát idézi fel s ugyancsak nagy költői egyéniség, hatalmas súlyú mondanivaló legyen, mely e formának huzamosabban erőt s gazdagabb modulációkat tud kölcsönözni. Lehetnek egyéniségek, akiknek természetes kifejezési formájuk a szabad vers, épúgy, mint vannak, akiké a szonett

> Nuns fret not at their convent's narrow room:
> and hermits are contented with their cells;

mint Wordsworth írja a szonettről szóló szonettjében; de a szabad versre korlátozni magunkat, nagyobb formai önmegtagadást jelent, mint a szonettre korlátozni: hisz a szonett éppen gazdag s szigorú formájának a gondolat ritmusával való ezerféle korrespondeálása folytán ezer oly változatot hozott létre, melyről az egyelvű prózaversnél szó sem lehet. Ha azonban ez a korlátozás még csak nem is önkorlátozás, ha a prózaverset külső divatok, vagy ami művésznél majdnem egyre megy, észbeli meggondolások erőltették reánk, ez éppen olyan ferde kényszert jelentene, mintha valaki divat vagy jelszavak hatása alatt azt venné a fejébe, hogy semmi más formában nem *szabad* vagy nem *modern* verset írni, mint pl. szonettben - akár van éppen a szonetthez kedve, akár megfelel az egyéniségének, akár nem. Nem formai felszabadulás volna ez, hanem a legnevetségesebb formai rabság. És minden jel arra vall, hogy a mi »forradalmár íróink« valóban ebben a formai rabságban szenvednek. Ugy látszik, olyan presztízse van előttük vagy szerkesztőjük előtt a szabad versnek, mely egészen leigázza őket: gyakran érezhető, hogy mondanivalójuk vagy lelkük zenéje egészen más formába kívánkozik és félszegen, elnyomorodva illeg a rájakényszerített idegen öltönyben. Bizonyos, hogy vannak dolgok, amiket legjobban a szabad versben lehet elmondani (ilyen volt pl. a Whitman mondanivalója a demokráciáról): de vannak, amelyek e formában kómikusak és lehetetlenek. Akár lemondani az ilyen mondhatókról, akár rájuk erőltetni a nem nekik való formát: érzékenyen sérti a művész szabadságát. S valóban, a magyar *legújabbak* közül egyedül annak egyéniségét látom a szabad vers formáiba erőltetés nélkül beilleszkedőnek, aki azokat már hosszabb fejlődésen át érlelte magának s nem mingyárt elvszerűen választotta, mondanivalója, egy erős demokratizmus és indusztrializmus hangulatában a Walt Whitmanéhoz rokon, nem ellenkezvén e forma lényegével - aki pl. egyik legsikerültebb versét ilyenféle hangokkal fejezi be, mintha csak a nagy amerikai hangját hallanók:

> - Örüljenek az új költők, akik az idők új arcát énekelik előttünk:
> Rómában, Párisban, Moszkvában, Berlinben, Londonban és Budapesten.

A nagy Testvériség és Szabadság érzése, mely e sorokban szólal, igazán rokonszenves - rokonszenves az önbizalom is, amellyel költőink elénk lépnek, kézfogva távol társaikkal, az

»idők új arcát énekelni«. De hajh! különös arc az idők új arca, változó és komplikált vonásokkal: s énekelni azt époly kevéssé elég a lelkesülés, mint megfesteni egy ily arcot a festőnek. Vajjon, hogy tudna egy arc valóságához férkőzni a festő, ki a rendelkezésre álló eszközöket s mesterségének százados technikáját elvszerűleg még csak megismerni sem akarná? Nem veszélyes-e, ifjaknak ily elveket egymásba szuggerálni? Hajlandók ők úgyis megvetni a technikát, melynek mind nehezebben elsajátítható tudományszerűsége oly soká elzárja őket a Tökéletes Alkotástól. S ha láthatóan nehezükre esik is lemondani a *külső* formák érzéki kellemességeiről, annál könnyebben mondanak le a belső formáról, a komponálásnak mindig heroikus erőművéről. S nem is a magasabb Egységesítés művészetét értem ezúttal, nem is az eszmék, jelenetek és történetek komponálását. Ez úgysem szokott az ifjúság adománya lenni. S a legújabb irányok írói ösztönszerűleg kerülik is az oly műfajokat, melyekben erre volna szükség. Líra - és pedig komponálatlan, egy végbe nyúló líra a műfajuk - nyúló és tagolatlan, mint maga a Szabad Vers: holott vezető irodalmunk kétségkívül az új közönség igényeinek nyomása alatt mindjobban kezd a lírától a regény felé hajlani. Az ifjak novellája is természetesen csak álcázott líra: s mikor az imént komponálásról szóltam, nem egyebet értettem, mint a gondolatoknak és képeknek azt a - gyakran csak mondatról-mondatra való komponálását, mely a prózában körülbelül azt a szerepet tölti be, mint a versben a versforma - belső forma mégis, különböző minden verstől, a szabad verstől is, mert semmi köze nyelvhez és hangzáshoz: belső összeilleszkedés, fejlődés és lendület. S e belső forma már annyira hozzátartozik a művészét legbensőbb lényegéhez, hogy beszélni sem lehet itt már a formák elvetéséről, csak sikerült vagy nem sikerült komponálásról lehet beszélni. A legforradalmibb futuristák is álmodhattak ugyan elvetéséről a grammatikának, a mondatnak is, gondolataink minden gondolatszerűségének elvetéséről, meg is valósíthatták ezt talán egy-két oldalon át: de amennyiben egyáltalán alkottak, ők is *komponáltak*, jól vagy rosszul. Művészi alkotás valóban egyértelmű a komponálással (az angol *composition*). A komponálás mélyen a tartalomban gyökerezik s a stílusig nyujtja ki összefogó, markoló kacsait. A stílus sok máson kívül a kompozíció látható és testhezálló öltönye is: nem mint nyelv és hangzás, hanem mint tempó, tagolás és építés. A stílus ilyen értelemben lerázhatatlan s futuristák talán új tempót, új építésmódokat hozhattak a stílusba (mint a kitűnő Aldo Palazzeschi a regénystílusba), de magát a stílust, mint az építés elvét, mint belső formát, nem nélkülözhették.

Ha e szempontból nézzük a legifjabb Magyarország irodalmát, valóban szomorú eredményre kell jutnunk. Ez íróknál még kísérlete sincs a komponálás valamely új módjának, a stíl valamely új tempójának: egy-egy bizarr ötlet, a futuristák legüresebb külsőségeinek esetlen utánzása, a grammatikának és értelmességnek némi, nagyon is erőltetett és kevéssé következetes fumigálása, a mondanivaló szándékos és oktalan komplikálása (naiv fiatal íróknál gyakori szenvelgés): ennyi az egész stílusújítás. A próza sokkal rosszabb náluk, mint a vers. Nemhogy új vers nincs benne, de gyakran egyáltalán nincs vers: vagy ha van, töredékes csak és akadozó. E fiatal írók közül, egy-egy érettebben kívül, senki sincs, aki csak egy egészen rövid prózai műnek teljesen külsőleges, formai, szinte csak stílusbeli megkomponálásáig is tudna emelkedni.

A komponálásról előbb beszéltünk, mint a közönségesen úgynevezett stílusról, a *nyelvezetről*: mert a kompozíció még a formák közé tartozik, míg a nyelv, mint szín- és képszövet, már *tartalom*, már képzet- és fantáziatartalom az író lelkéből. S bár itt már kissé nagyobb gazdagságot találunk, mint a formákban (ifjú írók képzelete ritkán egészen szegény), mégsem hallgathatjuk el többféle kedvetlenségeinket.

A forradalmi stílust főleg két dolog jellemzi: a mesterkélt bizarrságban nyilvánvaló ízléshiány és a képek túlzott komplikáltsága, mely néha készakart érthetetlenségig emelkedik.

Mind a kettő majdnem elvszerű. Ifjú írók az ízlés megvetésével is szabadságukat akarják érvényesíteni s a szabadságnak a *tabu* képzetek és képzetösszeköttetések felé való kiterjesztése nem is helytelenítő elv. Az ízlés tulajdonképpen konvenció, gyakran elég oktalan konvenció; s mint minden konvenció, változhatik: sőt, művészetben kell is, hogy változzék. Az ízlés bizonyos értelemben csak illedelmi korlátozás, s az ízléstelenség gyakran nem egyéb, mint új területek felszabadítása a fantázia és költészet számára. A francia irodalom klasszikus korában ízléstelenség lett volna az, amit Hugo Viktor később stílussá emelt. Nagyon meg kell gondolni, mielőtt ízlési momentumokat esztétikai érvekül alkalmazunk. Nem joggal vádolták-e ízléstelenséggel egy időben Shakespearet, Petőfit és sok mást, kik éppen ez ízléstelenségük révén nem kevésbé nagy költők maradtak? Azonban van valami, amit sohasem lehet elfeledni: az író minden ízléstelenségéből, akarva, nem akarva, ismét egy új stílus, egy új összhatás, jó vagy rossz, harmónikus vagy harmóniátlan, kellemes vagy kellemetlen áll elő. Mondhatja ugyan a forradalmár: »Hisz én éppen ez ellen lázadok, e harmónia, ez ellen a kellemesség ellen!« De nem a harmóniátlanságot kifogásoljuk, nem a kellemetlenséget. Az *akaratlan* harmóniátlanság ellen szólunk, a céllal ellenkező kellemetlenség ellen: mikor az író minden ízlésbeli szabadsága láthatólag csak azért nem olvad eggyé, egy új ízléssé, mert az író nem képes eggyéolvasztani.

A legnagyobb rokonszenvvel vagyunk az új költők iránt, mikor (ebben is Walt Whitman példáját követve) a modern élet számos oly jelenségét igyekeznek a költészet körébe vonni, melyek eddig eminensen prózaiaknak tetszettek s a versben ízléstelennek hatottak. Különösen a szimultánista programnak megfelelően, a társadalmi tömegélet és a modern technika nagy társadalom-átalakító tényezőinek a magas érzelmi világ számára való meghódításáról van szó. Fenséges tennivalók várnak e téren a modern költőre: de ha valahol, úgy itt is igaz az, hogy a fenségest csak egy lépés választja el a nevetségestől. Minden merészebb eltérés az ízléstől, könnyen nevetségessé válik, ha új ízléssé össze nem símul: s valóban, senkinek sincs annyira szüksége az ízlés magasabb művészetére, mint a konvenciós ízléstől magát felszabadítani kívánó írónak. E magasabb ízlésművészet fiatalnak ritkán adatott meg: s mily gyakran tesznek egészen kiváló költők ifjúkori merész művei eleinte kómikus hatást! S kivált a mindennapi s prózában nagyon is megszokott dolgok lesznek könnyen nevetségessé versben. A nevetségességgel pedig vigyázni kell: mert sohasem használ és nagyban öl.

A konvenciós ízléstől való eltérésnek másik iránya, amely felé ifjú írók rendesen hajlamosak, az erotikus irány. S itt is bizonyos fokig engedményekre vagyunk hajlandók. Bár meggyőződésünk, hogy értelmileg minden igazán lényeges dolgot ki lehet fejezni, anélkül, hogy ebben a tekintetben a közízlést megsértenők: mégsem fogjuk tagadni még az erősebb erotikumnak olykori szükségét és jogosultságát sem, mint színfoltnak, mini eszköznek, hangulatnak. És kétségkívül inkább azt tartanók hibának, ha az ifjú költő nem fejezné ki mindazt őszintén, ami benne él, *ezt is*, amily erővel és erős színekben, természetesen, benne él. De mindenesetre nagy hibának tartjuk, ha az ifjú költő hangulattalanul és temperamentumának vagy fantáziájának kényszerítő lendülete nélkül is, akár elvből, akár a közönség képzelt - még semmiesetre sem ismert - ízlése kedvéért, akár hogy szenvedélyesebb temperamentummal szenvelegjen, erőltetetten és kelletlenül hoz be egy át nem élt s csak irodalmilag elképzelt erotikát.

Mindezekbe belejátszik a *pour épater les bourgeois* fiatal íróknál természetes motívuma is: de vajjon, ha e fiatal írók valóban jóhiszeműek, szabad-e gyermekes motívumból feláldozniok a művészet nagy érdekeit? Itt tapintunk rá arra a pontra, mely úgy a művészi, mint minden hitvallásnak vitális helye; az őszinteségre és jóhiszeműségre.

S még érzékenyebben rátapinthatunk e pontra az ifjak stílusának másik feltűnő sajátságáról: a komplikáltságról szólva. Szomorúan látható, hogy íróink itt mennyire, túl az egyszerű affektáláson, a rosszhiszeműség lejtőjén és határán vannak. Egészen gyermekes módon

restellik valamely gondolatukat egyszerűen elmondani: mintha félnének, hogy ezáltal gondolatuk naivságát meztelenül fognák elárulni. Itt is áll a törvény: hogy mindig a legnaivabb kerüli legkétségbeesettebben a naivság látszatát. Kifejezéseiket addig komplikálják, míg a legőszintébb mondásaik is bombasztoknak hangzanak: s mikor ezt maguk is észreveszik, a bombaszt elől az érthetetlenségbe menekülnek. Naiv gyermekarcukat felismerhetetlenné kormozzák, mint a gyermekek, hogy a koromréteg alatt felnőtteknek képzelhessék őket. De mint a gyermek, csak egymás fantáziáját csaphatják be: kívülük mindenki látja, hogy a korom csak korom - s a gyermek arca is szebb lenne és kifejezőbb, tisztára mosva. Igy legfeljebb egy-egy értelmes szem villan ki itt-ott a korom közül, de többnyire bizony csak mosolyt kelt a bekormozott álca: bizony nevetségesek ezek az izzadságoson érthetetlenné költött nagymondások!

De mindeddig csak külsőségekről beszéltünk, formákról, stílusról - mondaná valaki - s a szimultánista programnak van egészen tartalmi oldala is, melyet már dolgozatunk elején rokonszenvesnek, sőt nagyszerűnek jeleztünk. Vajjon bármennyi ügyetlenség és gyermekesség a formában megronthatja-e a tartalom, a mondanivaló e kiválóságát és korszerű fontosságát?

Azt kell felelnünk erre, hogy: igen! Mert először is a szimultánista program nagyszerű ugyan, de éppenséggel nem oly új, mint látszik s bizonyos oldalról tekintve, nem is jelent mást, mint egyszerűen annyit, hogy az ifjak nagy költők szeretnének lenni. Tulajdonképpen minden nagy költő szimultánista volt: mert nem éppen az-e a nagy költő - legalább, ha a fantázia nézőpontjából vizsgáljuk - aki egy villanatban tud átlátni egymástól távol eső dolgokat s úgyszólván mindent a kozmoszból, ami céljának és hangulatának irányába esik, önkénytelenül kiragadni és egységesíteni? Nem fejezte-e ki ezt már Shakespeare is:

> Szent őrületben a költő szeme
> földről az égbe, égből földre villan.

s nem követte-e, bár minden program nélkül, a legnagyobb költők gyakorlata? Nem kozmikus-e Dante, Goethe, Aischylos? Ily programot újként és forradalomként valóban csak oly iskola fedezhet fel, s köthet össze a régi nagy költők elvszerű megvetésével, mely e régi nagy költők megismerésétől *a priori* elzárkózik. Kozmikusnak lenni valóban nem egyéb, mint nagy költőnek lenni - s ezt nem lehet program szerint.

De tegyük fel, hogy igazán van - amint láttuk, hogy igazán van is - valami új és korszerűen szükséges a szimultánisták mondanivalójának élében legalább és hangsúlyában. Akkor sem a mondanivalón, mint célon fordul meg semmi, hanem a művészi élezésen és hangsúlyozáson. A cél maga igen egyszerű, néhány prózai mondatban tudtul adható, aminthogy a program többszörösen tudtul is adja, s mi is megpróbáltuk ismét tudtul adni. Még azt is könnyű kritikai feladat jelezni, minő irányban volna korszerű és szükséges a szimultánista mondanivaló hangsúlyozása és élezése; de e hangsúlyozás és élezés szuggesztív keresztülvitele: ez a művészet! Eszméket kimondani, hangulatokat jelenteni nem nehéz: de átplántálni, szuggerálni őket, ez a nagy dolog s ez már csak a művészet formai eszközeivel lehetséges. Megértetni, elhitetni lehet valamit művészet nélkül is, de ez még távol sem a szuggesztív hatás, amire a költő törekszik. Ezért van az, hogy a költőnek nem kell új eszme, hogy új hatást hozzon létre: s ezért, hogy a művészetben lényeggé éppen a szuggesztív hatás eszköze, a forma válik.

Ezért egy új irodalmi iskola kritikája elsősorban formai eszközeinek kritikája.

Túlszigorúak voltunk? Inkább az ellenkezőt hisszük. Készakarva nem említettünk neveket és egyes dolgozatokat. Azok az új irányok írói közül, akik tehetségesebbek, maguktól meg fogják találni útjukat és helyesebb utakat. Adja Isten, hogy programjuk legszebb pontjait a lehető legfényesebben megvalósíthassák! Mi a programot s annak mint programnak eddigi

eredményeit néztük s igyekeztünk jövő veszélyeire hasonló programoknak figyelmeztetni. Nem egyes írók, nem is valamely jelen írói csoport volt tanulmányunk tárgya, mely lehet jelentéktelen, mint jelenség, sőt mint szimptoma is. Mi magát az ifjú irodalom *elvét* óhajtottuk bíráló szemekkel vizsgálni, úgy, amint az e szomorú huszadik században kialakulni látszik.

NÉPKÖLTÉSZET

1918.

1.

Egy érdekes kritikát olvastam nemrég Schöpflin Aladártól; egy háborús népdalgyüjteményről beszél. Amit mond, az megint felidézi teljes komplexumában a népköltészet problémáját, mely az irodalom legparadoxiálisabb problémáinak egyike. Mit mond Schöpflin? Csak egy szóval fogok utalni rá, mert nem erről lesz most szó.

Tehát azt mondja: A népdal haldoklik. Az új népköltészet lényegében félművelt emberek költészete.

Ha ez értékmegállapítás, ellenállhatatlan föltámad a kérdés: nem foglalja-e ez magában az egész népköltésnek elvi elítélését? Jelentett-e valaha mást a népköltészet, mint félművelt vagy egészen műveletlen emberek költészetét?

A népdalokat a tankönyvekben a mezei virágokhoz szokták hasonlítani. Ki festette olyan szép színesre a mező virágait? Vadon nőnek hát ezek a népköltemények, vagy valami csodálatos úton a »nép ajkán« születtek? Be kell vallanom, hogy én nem hiszek az ilyen csodálatos utakban és az az érzésem, hogy a népköltészetről való egész felfogásunk tele van mitológiával. Azt hiszem, egészen könnyű lenne valami *advocatus diaboli*-t megszólaltatni a népköltészet ellen, egy rosszhiszemű dialektikust, aki az igazság erős látszatával beszélhetne ilyenformán:

- Mit jelent az, hogy ezek a versek a »nép ajkán« születtek? Micsoda mitológiai szörnyeteg az a »nép«, és micsoda ajka van? Előállhat-e egy költemény másképp, mint hogy egy költő megalkotja? Később talán mások faragják egy kicsit, elváltoztatják, rontanak rajta; - meg vagyok győződve, hogy sokkal ritkább esetben javítanak; - de alapjában az, ami a költemény lényege, lelke, az olyan *egy* valami, hogy csakis *egy* lélekből sarjadhatott elő... Akármit beszéljenek a német tudósok, én nem tudok mást hinni, mint amit Goethe hitt, amit talán minden *költő* hitt, aki valaha Homerost olvasta: hogy mindazt, ami az Iliasban lényeges, egy ember alkotta! mindazt, ami az Odysseiában lényeges, egy ember alkotta! És minden népköltemény, ha igazán méltó a »költemény« névre, lényegében *egy* ember alkotott: legfeljebb a könnyű nótákhoz toldottak-foldottak strófákat, mint ahogy az operettek kupléihoz lehet végnélkül toldani-foldani. (S ezek sokszor bizony csak olyanok a népköltészetben, mint az operetkuplék a városi embernek: azért helyettesíthetik ma már oly könnyen őket a nép »ajkán« is az operett-kuplék...)

»Az igazi költemény, ha népköltemény is, aligha lehet más, mint egy költő műve, s a legújabb népdaloknak rendesen elég könnyű kinyomozni a szerzőit is, ha valaki veszi magának ezt a fáradságot. (Abban a háborús népdalgyüjteményben, amelyről Schöpflin szólt, igen sok vers alatt meg van jegyezve a költője is, valamely tizenkettes baka személyében, - sőt megesik, hogy Petőfi egy versét olvassuk a Marschall Lőrinc tizenkettes baka neve alatt!) A vers eredete itt se más, mint a műköltményeknél; de van valami közömbösség az eredettel szemben. A »nép fia« époly kevéssé kérdezi, ki csinálta a nótát, - az edényt, melybe érzéseit önti - mint ahogy nem szokta érdekelni, ki csinálta a tarka kancsót, melyet megvett a vásárban. Ezért marad a népdalok költője rendesen ismeretlen.

»De hát ha minden igazán értékes népköltemény *egy* ember műve csakúgy mint a műköltemény, mi különbözteti meg igazában a népköltészetet? Talán éppen csak ez a közömbösség az eredettel szemben, éppen csak az, hogy a szerzője ismeretlen? Ez nyilván nem így van. Hisz láttuk, hogy a szerző nem is mindig ismeretlen - aztán különben is: akkor minden, bármely

művelt, városi stílusú vers is, ha a szerzője nevét véletlen nem tudnók, népköltemény volna. Mit mondjunk hát akkor? Én igazán nem tudok egyéb definíciót találni a népköltészet számára, mint hogy az: *olyan költészet, mely irodalmilag műveletlen költőktől származik.*

»De hát akkor hova lesz a népköltészet híres méltósága? Hova lesznek a sokat hangoztatott szólamok, amiket mindannyian már az iskolában megtanultunk, hogy: *a legnagyobb költő, a legigazibb költő* a nép maga; hogy semmiféle műköltő sem versenyezhetik a *nép* hatalmas fantáziájával, csodálatosan mélyről jött poézisával? Ha a népköltéményt csak éppen úgy *egy* ember csinálja, mint a műköltéményt, s az egész különbség csak annyi, hogy ez: irodalmilag műveletlen ember: akkor igazán nehéz megérteni, hogy mért legyen okvetlen nagyobb költő a műveletlen ember - holott bizonnyal sokkal kevesebb képzet- és szókincse van, sőt sokkal kevesebb érzése is - amiből a poézis szövődik? Vagy hogy mért tudja akár csak fajának karakterét is jobban kifejezni, aki fajának kultúráját kevésbbé sajátította el? Más szóval, mért volna ama régi, ismeretlen nevű, kölesdi kántor okvetlenül nagyobb költő, mint Vörösmarty Mihály? Nem babona-e a népköltészet?«

2.

Igy beszélne, mondom, az *advocatus diaboli,* az ördög ügyvédje. Mit tudunk felelni neki?

Lehetne talán ily módon felelni:

- Az is megeshetik, hogy a kölesdi kántor nagy költő. Mi tudunk egy időt, amikor Magyarország leghíresebb műköltői többek közt például Garay János és Jámbor Pál voltak. És a szalontai jegyző nagyobb költő volt, mint ezek ketten összevéve; mert Arany János volt. Csakhogy Arany János művelt, tudós emberré vált; valódi műköltő lett; de hány Arany János lehet, aki falun marad, műveletlen marad? Lelke nem lesz talán olyan gazdag, sokoldalú, differenciálódott, mint a műköltőké: de egyszerűbb marad, még mélyebb talán, még gyökeresebb. Nem fog oly sok hang születni lelkéből: mert lelkének anyaga kevesebb. De az a kevés anyag talán jobb, erősebb, romlatlanabb; az a néhány dal, ami születik belőle, talán értékesebb a műköltő művészeténél. A műveltségnek sok előnye van a költészetre, de sok hátránya is. Gazdagságot ad, de az erőből elvesz. Elvesz főleg a léleknek abból a tiszta frisseségéből, ami talán a legnagyobb dolog a poézisban: üvegeket rak a szem és a világ közé, szép, színes, finoman metszett üvegeket; de mégis csak ablakok ezek!

»Igazán, bizonyos szempontból azt lehetne mondani: a modern műveltség, az újkor kiterjedt és változatos kultúrélete valóságos csapás volt a költészetre és minden művészetre. Miben különbözik ez a *modern* kultúra pl. a középkor vagy a kora reneszánsz egyszerűbb és mélyebb kultúrájától? A könyvek sokaságában és az utazás könnyűségében. Azt merném mondani: az emberi kultúra szerencsétlensége ott kezdődik, amikor a könyvnyomtatást forgalomba hozták; az emberiség szellemi életének igazi gyásznapja az, amelyen az első vasút elindult. A tények nem ellenkeznek ilyen felfogással. Tudjuk, hogy a könyvnyomtatás elterjedése előtt *volt* kultúra; az emberiség legnagyobb és legmélyebb kultúrái nem ismertek könyvnyomtatást és olcsó könyveket. Az olcsó könyvek a szellemi kultúrának igazi átkai. Mióta sok könyv van, azóta nincs könyv, mely az emberi életben eseményt jelentene; nincs könyv, nyomós lelki tényező. Nincsen biblia. A szellemi kultúra ideálja a régi klastrom, amelynek csak néhány könyve van, amit minden barát már tízszer olvasott, kiolvasva belőle és beléolvasva már mindent. Ily klastromokból sarjadt ki a középkor végének és kora reneszánsznak bámulatos kultúrája, melyhez hasonló szellemiségű kultúrát máig nem produkálhattunk. (Mert nem az írni-olvasni tudók száma teszi a kultúrát. Könyvek és olvasók pl. soha úgy meg nem szaporodtak, mint az utolsó években: de elég olvasni néhányat e nagy tömeg könyvből, hogy érezzük, mennyire hanyatlott maga a kultúra.)

»És ami a szellem kultúrájának a sok könyv, az a benyomások kultúrájának a sok utazás. Mióta gyorsan utazhatunk, hamar látunk sok mindent, elfelejtettünk látni; semmit sem látunk igazán. Mióta ezer tájon járunk, ezer városban, egy tájról, egy városról sincsen igazi mély hangulatunk. Chesterton mondja egy helyütt, hogy senki sem él szűkebb világban, mint a globetrotter. Mert az emberi világ igazi keresztmetszete nem a térben van: hanem befelé, a tájnak és az emberi társaságnak is, belső, rejtettebb rétegei felé, melyeket a globetrotter sohasem ismer meg igazán. Pedig ehhez képest a külsőségek változásai lényegtelenek.

»Nem érezzük-e itt a parasztnak óriás előnyét? A parasztét, aki mélyen, gyökeresen benne él egyetlen tájnak, egyetlen falunak szellemében, akinek minden fa, minden úthajlás, mély és gyermekkorától beedzett lelki élményt jelent, az utazott városi ember felett, aki már észre sem veszi a fákat és úthajlásokat? A parasztét, akiben a falu szelleme él, egy egész emberi társaság, teljes átmetszetében és belülről? A műveletlen, egyszerű emberét, akiben a könyvkultúra gazdagsága el nem takarta még a faj ősi, mély és meleg színeit, a temperamentum természetes csillogását; akiben a könyvből tanult, irodalmi szavak túl nem zenghetik még a nyelvnek friss, vadon hajtott, elhasználatlan őserejű szavait? Igen, az, hogy kultúrálatlan emberek költészete a népköltészet: ez éppen az erénye és ereje...«

3.

Igy lehetne talán felelni a népköltészet támadójának; de én mégsem felelnék így, mert úgy érzem, nem lenne igazam teljesen.

Igaz volna-e az, hogy a kultúra árt a költészetnek? Micsoda költő volna az, akiben a könyvek szavai elfakíthatnák a Természet ősi és szabad szavait? Igazi nagy költőkkel megeshetnék-e ez? Nem inkább az történik-e az igazi nagyoknál, hogy ők a könyvkultúrából is elevent szívnak ki, s föltámasztják, visszaifjítják lelkükben azzá, amiből minden kultúra eredetileg származott: életté, életanyaggá. Igy nem teher, hanem gazdagság nekik a kultúra, lelkük egy darabja, s épp oly természetes örökség, mint a kedély, vagy a temperamentum: egy örökölt képzetkincs. S ez az örökség az, amire minden költészetnek szüksége van, hogy gyökértelenné ne váljon: földje ez, fája, összekötő ereje, az életnedv, mely egyik jelentkezéséből a másikba, egyik leveléből a másikba áramlik.

Ha valaki tudja ezt, - s ennyire ismeri a kultúra fontosságát minden költészetre nézve, - nem becsülheti a népköltészetet többre, azért, mivel kevesebb a kultúrája. Én hogyha nem félnék megint a paradoxon látszatától, azt mondanám inkább: azért tartom sokra a népköltészetet, mivel *több* a kultúrája. Nemcsak a könyvekben rejlik a kultúra. Kultúra van a nyelvben magában, az ősöktől öröklött beszédmódokban, közmondásokban, kultúra van a régi szokásokban, vallási és babonás hagyományokban, a természet és az élet átöröklött, hagyományos interpretálásában. Egy hagyományok által kormányzott élet már maga kultúra. A városi ember sok kultúrát tanult, de sokat is vesztett, sokat is felejtett, mikor fajának ősi hagyományos életét felejtette.

Az ősi élet és ősi szó e kultúráját őrizte meg a falusi ember. Ez a kultúra az, amiből a népköltészet kinőtt.

És itt visszatérhetnénk oda, ahonnan indultunk. Minden olyan esemény vagy állapot, mely a népet ősi, hagyományos életmódjából kiforgatja, - s így a háború is, - minden, ami régi szokásokat tesz értéktelenekké vagy lehetetlenekké, a népköltésre nem előnyös, csak hátrányos lehet. Mert a nép kultúráját bolygatja meg az ilyen változás: azt a kultúrát, amely nem könyvekben hanem magában az élet formáiban öröklődött. Ezért az ily korszakok népköltésében is mindig csak az a jó, ami régi meg tudott bennük maradni: a háborús népköltésben az a jó, ami még ősi, igazi - háborúelőtti.

KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA

(Odry Árpádnak.)

1918.

A művész kiválaszt egy csokor verset: amiket nagy hatással és igaz művészettel interpretál. A hallgató azonban, ha véletlenül versértő és versolvasó is, többnyire a legnagyobb zavarban van. Nem tudja megmagyarázni magának a művész választását.

Nem mintha az szorulna épen magyarázatra, amit előad. Azt - még ha nem is igazolná maga magát - legjobban igazolja az ő előadása: mely úgy megmutatja a költemény belsejét, úgy elénktárja a *sous-entendu*-it, hogy még a szegényebb költemény is gazdagnak tűnik föl ilyen ragyogásban, mint az egyszerűbb táj is meggazdagodik a napfényben, amikor rejtett kincsei előjönnek. Azt kell inkább megmagyarázni, ami hiányzik a programból: úgy tűnhetik fel, hogy semmiféle szempont sem vezérelte a választást. Miért? Mert a kiválasztás az előadó művész szempontjai szerint történt és az ő művészetének szempontjai szerint.

S még hozzá egész jogosan történt így. A vers nem marad ugyanaz előadva, ami olvasva volt: és nem szabad ugyanazon szempontok szerint tekinteni többé. Az előbbi hasonlathoz visszatérhetünk itt is. A napfényben egyszerre átváltozik a táj. Néha egészen igénytelen pusztaság váratlan fölragyog; máskor nem bírja a vidék a napfényt, banálissá válik, ami előbb, az árnyék csendjében, még szívünkre hatott. Napfényben nem ugyanaz a szép vidék, ami árnyékban.

És épp így van a költői alkotásokkal, ha az élőszó erős fényébe öltöznek. Nem ugyanaz a vers szép előadva, amelyik olvasva. A tájnál is, mihelyt fölsüt a nap, a nap lesz a fontos, és amit a nap megmutat és ahová a nap beférkőzik: így kerekedik felül az előadó művészete a szegény költőén... Csak azt hagyja a versből elevenen, ami őt elevenné izgatja a versben: csak ott hagyja föllobogni a költő szavait, ahol ő bennük föllöboghat. Viszont föllobogtatja a verset ott is, ahol az magától talán nem lobogna.

Egy új műalkotás keletkezik ekként, mely egészen különbözik a költő műalkotásától: habár egyáltalán nem független tőle. Nem lehet mondani, hogy a költőnek semmi része sincs ebben az új műalkotásban: de az eredmény nem az ő számítása szerinti. Az eredményhez az előadás is nagyban hozzájárult, melyet ő többnyire nem vett számításba. Egészen másként van a drámaírónál. A drámaíró már eleve előadásra számítja ki művét: s így ugyanannak kell azt tekinteni az előadásban is, amivé megírta.

A lírikus azonban nem gondol fényes termekre és hangos szavakra. Egy szellemi fül számára írja ő ritmusait, amely érzékenyebb és értőbb a test füleinél, és nem jut eszébe, hogy durvább testi hangok fogják majd zavarni azokat a lelki hangokat, amiket fölidéz. Ha kitűnő költők előadásra és a testi füleknek mérnék verseiket: abból egy külön művészet lehetne: de ez a művészet még alig született meg.

Nem azt akarom evvel mondani, hogy a költő ritmusa nem a fülnek szól, hanem például a szemnek, vagy tisztán az észnek. Nem azt akarom mondani, - hisz ez képtelenség volna - hogy a lírikus nem gondol a hangra, a szó hangosságára, a levegőrezgés fizikai ritmusára, mikor verseit leírja és pusztán az értelem számára csinál néma zenét. Ez a némaságra született zene nem is lenne zene. Az igazi zene nem az értelemhez szól. Az igazi zene az érzékeket rezgeti meg és azokon át jut el a lélekig. A kótaolvasás még nem zeneélvezet. A versek *néma* olvasása pedig sok tekintetben hasonlatos a kótaolvasáshoz. Senki sincs jobban meggyőződve mint én, hogy az igazi vers minden szépsége csak hangosan mondva érvényesülhet.

De ez a hangosan-mondás még nem előadás. Ez annyit jelent, hogy *magunknak* mondjuk hangosan a verset, vagy például olyan valakinek, aki velünk egy könyv fölé hajol, vagy aki

már a szöveget ismeri. A megértés közvetítője mindig csak az olvasás marad, a szem vagy az ész, amely visszatérhet, időzhet egy helyen, a szavakat élvezheti külön és együtt, latolhatja a sorokat, mint a borkóstoló a bort nyelve hegyén. Igy érzi a *művészetet* és még titokteljesebben, még lassabb és szabadabb megállásokkal és visszatérésekkel érzi a *lelket*, ami a versben van. A verset nem úgy szánta költője, mint a mozifilmet, hogy egyszer és egyszerre legördítsék. A vers élvezetének lényeges kelléke az olvasó szabadsága, aki, ha akarja, tízszer elolvassa ugyanazt az egy sort, ha akarja, elülről kezdheti a strófát.

A verset tehát, ahogy a költő szánja, mégis csak magunknak mondjuk és olvassuk. Az ilyen olvasás nem előadás, és bár hangosan történik, célja nem a közlés. Nincs kötelezve a megértésre, az értelem kidomborítására, mely a művészien bonyolult nyelvű verseknél az előadónak gyakran oly nehézséget okoz. Az ilyen magányos olvasás még ha hangos is, nem *beszéd*. Nem megértetni akar, hanem a nyelv titkos zenéjét élvezni, és testet adni a vers ritmusának. Inkább skándálás ez, mint szavalás. Hanghordozása éneklő és a grammatikai értelem másodrangú benne. Olyanok előtt, kik a vers szövegét még nem ismerik, többnyire érthetetlen volna, és gyakran kómikus.

Pedig ez az a *hangos-olvasás*, amely a költő intencióinak megfelelne. És ha a költők maguk adják elő verseiket: az az előadás többnyire ehhez közeledik.

Egészen más a művészi előadás. A művész-előadó sem akar egészen lemondani ezekről a szempontokról sem. Mennél többet akar megéreztetni ő is a vers zengéséből, a szavak finom és árnyalatos muzsikájából. De tudja előre, hogy sok mindent el kell ejtenie: és ezeket kész is azonnal elejteni. Nem minden szépség hathat egyszerre: senki sem érti és érzi meg a költői nyelv minden árnyalatának varázsát az első hallásra. Az ilyen árnyalatokat feláldozza az előadó: ezzel szemben azonban más súlyos kötelezettségek nehezednek rája. Kötelezve van a vers *megértésére* is: egyszeri hallás utáni megértésére annak, amit a költő lassú szürcsölésre, áhítatos, többszöri olvasgatásra szánt! Azt tanították nekünk az iskolában, hogy az igazi költészet egyszerű. Ez nem igaz. Az egyszerűség lehet egyik eszköze olykor a költőnek: a költészet elve távol áll az egyszerűség elvétől. A költészet lényegében ünnepi valami: mindig újat akar, új ruhát, új szavakat. S az előadó-művésznek ezt a szokatlan, ünnepi, bonyolult, tömör beszédet kell átértetni egyetlen hallással!

De ez még nem minden. Jó ha ez a tolmácsoló szerep nem jut ellenkezésbe a művészi céllal. De nagyon gyakran ellenkezésbe jut. A vers titkosabb és zenei ritmusa nem mindig esik össze az értelem menetével. Sőt nagyon gyakran éppen a ritmusnak és az értelmi tartalomnak különböző megfelelései, szétválásai és egymásratalálásai és az az új és még mélyebb ritmus, ami ebből kialakul, teszi a vers főszépségét.

Már most, ha a kettő nem esik egybe, mit tegyen az előadó? Mint művész szeretné a vers ritmusának és nyelvének zenei szépségeit mennél tökéletesebben érvényesíteni, de másrészt mint tolmács kényszerül az értelmi menetet is híven követni. Művész és tolmács lévén egyszerre mint a műfordító, munkája örökös megalkuvással jár a két szempont közt mint a műfordítóé. S mindez azért, mert a költő nem gondolt rá, mikor a verset megírta, éppoly kevéssé mint ahogy nem gondolt a fordítóra.

Könnyű aztán elgondolni, hogy ahol ezek a megfelelések, ezek a ritmikus szétválások és egymásratalálások forma és értelem között nagyon bonyolultak: azok a versek, - majdnem azt mondtam lefordíthatatlanok - azok a versek *előadhatatlanok*. Úgy van ez igazán mint a fordítással. Legkönnyebben fordítható és legkevesebbet veszít a fordításban az a vers, amelyikben az értelemé a döntőszerep; éppígy legkönnyebben előadható az a vers, ahol a zene jóformán csak testhezálló öltönye a gondolatnak. Tehát nem mindig éppen a legjobb vers.

De a művészén és tolmácsén kívül egy harmadik szerep is jut az előadónak. Nemcsak a műfordítóhoz lehet őt hasonlítani, hanem az illusztrátorhoz is. Hisz ebben a minőségben is

művész és tolmács ő: valami a művészből és valami a tolmácsból van az illusztrátorban is: de egyik sem tisztán és egészen. Művésznek nem eléggé önálló: tolmácsnak nagyon is az.

Ki az az illusztrátor? Mit jelent az, hogy az előadóművész - illusztrátor?

Aki egy könyvhöz a képeket rajzolja, nem akarja éppen *ugyanazt* mondani, mint az, aki megírta: ugyanazt a képpel, amit az író mondott a szavakkal. Mert kép és szó közt nincs meg a párhuzamosság, ami például a különböző nyelvek között mégis megvan. A kép nemcsak *más módon* fejezi ki a mondanivalóját: hanem egészen *mást* tud kifejezni a valóságból, mint a szavak. Az író elmondja alakjainak érzéseit, gondolatait, beszédét. A rajzolóra most már az maradna, hogy ezeknek az alakoknak arckifejezését, mozdulatait, testi attitűdjét mutassa meg.

Mily keveset tudna megsejteni a rajzoló abból, amit a költő mondott el: az érzésekből és gondolatokból! De másrészt mily szegényes fogadalmat adhat például az arcról - színekről, vonalakról - minden leírást, mely csak szavakkal történik: egy jó rajzhoz képest!

A rajzoló tehát nemcsak *fordítója* a költő művének, hanem annak mintegy *kiegészítője*. Mert éppen azt mondja el, amit a költő elhallgat, amit a költő nem is tudna elmondani.

De ez a tényállás különös dilemmába hozza a rajzolót és szinte egész művészetét problémává teszi. Történhetik-e ez a kiegészítés *tisztán csak* a költő intenciói szerint? Úgy értem: lehetséges-e, hogy a rajzoló-művész pusztán csak azt és úgy rajzolja, amit a költő maga is éppen úgy elképzelt, de eszközeinek - a puszta szónak - elégtelensége miatt már visszaadni nem tudott? Ugyebár ez teljesen lehetetlen? Az illusztrátor bárhogyan is törekszik auktorának intencióihoz tapadni, mégis a saját egyénisége, a saját művészete fog nyilvánulni a rajzban és lényegesen több lesz benne, mint amit az író elképzelt. A rajz bizonyos teljességet kíván; és a költői műben jelzett szűk célzásokból, vagy akár azoknak mintegy geometriai meghosszabbításából is alig lehetne ilyen teljességgel kiolvasni mindazt egészen a költő elképzelése szerint, amit vonalak és színek dolgában ő elmondani nem tudott.

De többet mondok: nem is bizonyos, hogy a költő mindazt ilyen teljességgel egyáltalán el is képzelte. Mert kétségtelen, hogy a költő műalkotása úgy teljes, ahogy van: és semmiféle *kiegészítést* voltaképp nem kíván. A költő éppen annyit és úgy kívánt képzeletünknek anyagot adni, amennyit és ahogyan tényleg adott is; igaz, hogy bizonyos dolgokat nem tudott volna kifejezni, de ezeket nem is akarta, ezek nem tartoztak bele a mondanivalójába, melynek határait és lényegét már eleve a saját művészetének eszközei szabták meg. Mondom: amennyit ő adni akart, annyit meg is adott tényleg; és minden további megkötése az olvasó fantáziájának tulajdonképpen már illetéktelen beavatkozás az ő művészetébe, túlnő az ő alkotásának kijelölt formáin, s ekként magát azt az alkotást is elváltoztatja.

Úgy tűnik föl tehát, hogy teljesen igaza van annak, aki az illusztrátor művészetét nem is művészetnek, sőt inkább művészet-ellenes valaminek tartja.

És mégis be kell vallanom, hogy én nehezen tudnék lemondani az illusztrált könyvről. Nehezen tudnék megelégedni az olyan *Buchschmuck*-kal, - amilyenek manap divatosak - amely teljesen függetlenítette magát a díszített műtől, amely tehát a költő művészetébe be nem avatkozik. Ebben sem tudok elválni a gyerekkorom emlékeitől, a gyerekkorom ízlésétől. Micsoda élvezetet jelentett akkor egy ilyen *képeskönyv*! Az ember százszor is előrelapozott a képhez és nézte: ez itt Mari, a százados leánya, ez meg Tamás, a matrózfiú! Igy fonódott össze az őserdő és így nyíltak az apró ablakok a nagy és odvas fatörzseken, melyekben laktak az erdei törpék! Mindezt a boldog gyermeki gyönyörködést, amire úgy emlékszem vissza, mint az első nagy művészi szenzációkra szoktunk emlékezni: egy alapjában művészetellenes dolog fakasztotta volna?! Hisz kinek az ösztöne művészibb, mint a gyermeké? Amit a gyermek így élvezett hajdan, elmerülve a nagy családi asztalnál, a petróleumlámpa szűk fényköre alatt: az lehetett naiv mese, lehetett kezdetleges, rossz rajz, de nem lehetett alapjában, elvében művészietlen valami. És az is

eszembe jut, hogy nagy művészi érzékű, igazán művészi szellemű, de naivabb korok mennyire szerették az illusztrált könyvet. A késő középkor minatűrjeire gondolok, a Dante első illusztrátoraira, a krónikák, a legendák képeire. Tisztán művészietlen elvből fakadt volna mindez?

Nem. Kell lennie lehetőségnek, hogy az illusztrátor, az illuminátor egy magasabb egységbe olvaszthassa azt, amit kapott, és azt, amit ő ád. Igaz, hogy amit kapott, az maga egy tökéletes mű, kész és hiánytalan egység. De e világon mindenütt azt látjuk, hogy kész és tökéletes egységek is továbbépülhetnek és kiegészülhetnek még nagyobb egységekké. Az Isten művészete is ezen az elven alapul: mért ne alapulhatna ezen néha az embereké is? Minden sejt magában egy kész és egész szervezet: mégis kiegészülhet tovább, nagyobb szervezetté. Igy a jó illusztrátor azt a kész és szerves műalkotást, amit az írótól kapott, úgy egészíti ki képeivel, hogy avval együtt, amit ő ad hozzá, egy másik kész és szerves művet alkosson. Persze ez az új mű más természetű lesz, mint a régi volt: nem is tisztán irodalmi mű és nem is egészen és csupán az író intenciói szerinti.

Úgy tűnik föl, hogy ijesztően nagy kitérést csináltam tárgyamtól. De tulajdonképpen nem is volt kitérés. Mert mindaz, amit az illusztrátor művészetéről mondtam, szóról-szóra ráillik az előadó művészetére is. Ő is egy kész és hiánytalan műalkotást kap maga elé: és kényszerül azt mégis *kiegészíteni*. Ő sem pusztán fordít. Az ő anyaga is: az élőhang, az arckifejezés, egy-egy mozdulata, mást tudnak és mást kénytelenek megfogni a valóságból, mint a költő eszközei és csápjai, az írt és olvasott szavak. Mert más az érzés drámai oldala, mint a lírai: és az előadó, éppen eszközeinél fogva, akarva nem akarva kényszerül ezt a drámai oldalt is kidomborítani. Nem itt van a helye megmutatni, hogyan különbözik a drámai ábrázolás anyaga a líraiétól: hogy amaz magában foglalja az érzés külső kifejeződésének mechanizmusát is, a hang viszontagságait, melyet az érzés izgat vagy bénít, az arc változását, a tekintet fényének holdfogyatkozásait - míg a líra tulajdonképpen mindig belül marad azon a Rubikonon, mely szív és ajak közt olyan mély árkot von... Tény az, hogy az előadó is kényszerül egészen újat adni a költő művéhez, mint az illusztrátor. Olyan valamit, amit a költő nem mondott és nem is képzelt el és nem is gondolt rá, hogy elképzeljük. Kényszerül kiegészíteni a költő művét, bármily teljes és kész az már magában. S a jó előadó ösztönösen úgy fogja ezt a kiegészítést megcsinálni, hogy új művészi eredmény áll elő; nem azonos a költő művével, de nem is egészen idegen attól.

Bizonyos, hogy ebben az új műalkotásban nem lesz meg mindig a költemény teljes gazdagsága; vannak szavak és vannak képek és vannak fordulatok, szépségek, melyek elvesznek a fül vagy az értelem számára, vagy fakók maradnak az élőszó erős fényében; melyeket az előadás éppúgy nem tud érvényre juttatni, mint az illusztráló rajz a költő elvontabb gondolatait. De másrészt az is igaz, hogy az előadó, ha valódi művész, ebbe az új, általa befejezett műalkotásba a saját egyéniségéből olyan gazdagságot vihet be és kényszerül bevinni, amely mindenért kárpótol.

Persze ehhez az kell, hogy az előadó egyéniségével összhangban legyen az a mű, amelyet előadásával illusztrál; amelyet új műalkotásához anyagul használ föl. S ezért nem szabad a művésznek előadására más szempontok szerint választani darabokat, mint a saját előadásának szempontjai szerint.

De ahol ez a két feltétel megvan, a művész kiváló, és a műsorát ő maga választotta ki: ott egészen új műélvezetben részesül még az is, aki a verseket már mind ismeri. Egészen új verseket hall, melyeket nem olvashat el azután sem újra, melyeket senkisem olvashat soha. Egyszeri és egyetlen műélvezet! A költő alkotása ezer meg ezer példányban foroghat közkézen és szellemünk mindennapi csemegéje lehet: az előadó művész alkotását éppen ez az egyszerisége és egyetlensége olyan ünneppé avatja, melyért érdemes összegyűlni, ékesen és ékes teremben, mint egy ünnepre.

TANULMÁNY ADYRÓL.

1920.

1.

Ahogyan az Ady dacos alakja immár másfél évtizede foglalkoztatja a magyar fantáziát, ahogyan ő merész és fájdalmas kézzel belenyúlt az országnak legkényesebb, legmélységesebb problémáiba: az még ebben a kizárólag politikai érdekeltségű Uj-Balkánban is megokolttá tenné, hogy a halálát követő esztendő az ő felfedezésének első esztendeje legyen, hogy honfitársai mohón és izgatott ujjakkal kutassanak a kivételes és szinte még ismeretlen Kincsben, ami Tőle maradt.

Minden politikai zsivajon keresztül az ő nevének folyton és hangosan kellene kihallatszania.

Ehelyett különös némaságba sülyedt Ady neve. A támadások elhallgattak, de hallgat a hű lelkesedés is; - csak egy-egy görbe mentség, álszent védelem hozakodik elő - olyan és oly táborból, hogy Ady felháborodással dobná vissza; - ő és mentség! ő és védelem! Olvastam egy erőltetett és nagyhangú Ady-utánzatokkal teli verseskönyvben egy *Ady Elmenetele* c. verset (érzik ennek a címnek a felesleges »modern«-ségét?), ahol elmondatik, hogy a holt Ady szelleme megjelenik az Isten előtt; s az Isten ünnepélyesen megbocsát neki; miután a szellem bevallotta élte nagy bűneit:

Fajtám káromoltam,
országomat vertem,
Behemót sípjába
tüdőmet leheltem:

Gáncsolt bús fajomnak
lettem kergetője:
siklusok fejében
űztem temetőre.

Ami magyarra lefordítva annyit jelent, hogy eladta hazáját pénzért a zsidóknak. Nem volna méltó szót vesztegetni erre az ostobaságra: ha nem volna szomorúan jellemző adat ez arról, mily hitvány fogalmaik vannak Adyról a márma-üvöltők közt még azoknak is, akik verseit dícsérik és utánozzák, s forradalmias magyar nevét a saját hecc-magyarságuk cégérévé szeretnék hamisítani, mindannak megcsúfolásával, amit Ady szeretett s hirdetett.

Ezektől a tisztelőktől Ady szelleme undorral fordul el. De hol vannak az *igazi* tisztelők, akik méltók e szellemet közibénk idézni? Hallgatnak ők, talán emlékezve Költőjük szavára:

Hát kicsit hallgatunk,
Csuklódjék ajakunk,
Bús szitkokat lenyeljünk.
- - - - - - - - - - - - - - - - - - -
Gyujtó, szent betűink
Holnap gyujtnak megint...

Mintha szegény Ady testi élete is - ez a tökéletes, gyönyörű bezártságú élet - azért húnyt volna el abban a pillanatban, mikor fénye a legszabadabban fölragyoghatott: mert jönni kellett mindjárt a nagy Hallgatásnak, ahogy a Sors írta, hogy e dicsőség parazsa egy ország hamvai alá rejtőzködjék. Mint a Petőfié 49-ben... Halál ez? Távolról sem. A parázs ég. A forradalom vérbe-szennybe fulhat: a forradalom költője örökké él.

Az Ady körüli nagy hallgatás egyébként nem a bolsevizmus elbukásával, hanem a bolsevizmus diadalra-jutásával kezdődött. Ady nagyon távol állt attól, hogy a bolsevizmus költője

legyen; s akik életének és halálának sorsszerűségét intenzíve érzik, szinte kiválasztottnak látják azt is, hogy abban a pillanatban távozott e földi Országból, amikor még egy *nemzet* gyászolhatta benne utolsó nemzeti költőjét, épúgy mint egy forradalom első forradalmi prófétáját; a szabadságnak futó pillanatában, amikor még azt lehetett hinni, hogy e forradalom a Nemzet Szabadságának a forradalma marad. A bolsevizmus alatt már nehéz volt Adyról igazat mondani. Már nem lehetett mindent megmondani. Hisz Ady legmélyebb gyökerében épen a nemzeti öntudatnak, a fajiságnak költője volt, mindannak költője, amit a Vörös Utópia tagadott, nem vett számításba; amibe beleütközött és belebukott. Ady az ős Tények költője volt, az Életé, mely nem kérdez Miértet, mely nem hagyja magát ésszel igazítani, mely ellenszegül az utópiának; az Élet szabadságának költője, melyet az Utópia hiába akar ésszel kimért korlátokba szorítani. (Az élet épúgy áll tényekből, mint lehetőségekből.) Az Élet Szabadságának költője! Az ő igazi felfedezését époly kevéssé bátoríthatta föl az az irány, amely nem vette figyelembe az Életet, nagy tényével, a nemzeti élettel, mint az a másik, utána következő, amely tagadni szeretné a Szabadságot, a forradalmat.

Nem csoda ekként, ha ez az első esztendeje Ady halhatatlanságának meddő esztendő volt, s ez a drága név a föld alatt lappangott (a nemzeti lélek meleg humusában) mint télen a rózsa. Adynak még sok hátrahagyott szava, meg nem hallott vagy meg nem értett üzenete van nemzete számára; sok kibányászatlan kincs. Ez az esztendő nem bányászta ki őket. Kötetnyi verse, mely könyvbe nem gyűlt még - s köztük a legszebbek, a *»Mindent Hurcolva«*, s azok az énnekem külön is felejthetetlen szavak is amiket az én szavaimról *Babits Mihály könyvére írt*:

> Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
> Barátom és én lelkem szavai,

- máig is szétszórtak, és szinte elveszettek, ismeretlenek. De nemcsak jobban hallatni: jobban érttetni sem tudtuk Ady szavait azóta. Igazi megértéséhez még az előmunkálatok is hiányoznak, azon a kevésen kívül, amit a *Nyugat* gyűjtött össze két Ady-számában. A költő életrajzát, melyet több oldalról vártunk, nem tartották opportunusnak most közrebocsátani. A politikai tél szele süvöltött: s az egyetlen jelentős könyv, ami ez évben elkészült Adyról - az Ady-irodalom első, úttörő munkája - máig se került könyvpiacra.

Földessy Gyula könyvét értem, amelynek címe: *Ady Endre: Tanulmány és ismertetés*.

Amikor készen lett, a kommün alatt, nagy magyarsága, nemzeti érzésekkel teltsége tette időszerűtlenné;[61] s azóta más okok miatt nem tud feltámadni a tetszhalálból - pedig igazán megérdemelné, hogy eleven könyv legyen. Az első Ady-összefoglalás ez, első kísérlet Ady-megértésre, mely eléggé alázatos ahhoz, hogy komoly legyen; s mintegy az első Ady-propädeutika. A szerző - kiváló tanárember s Adynak éveken át belső barátja - szinte érezve a magyar gondolatok sorsát e közel jövőben, sietett feltárni az Ady-titkokat.

- Ne haragudjál érte, legszeretettebb poétám, - szólítja meg utolsó mondatában a nagy Esotericust, - de egyre nőnek az árnyékok fölöttem s a mi áldva-átkozva szeretett messiási fajtánk fölött: sietni kell.

Hasztalan volt a sietés: a Sors, az Árnyék - ennek a rettenetes évnek az árnyéka - ráesett erre a könyvre is; s a kis mécses belehalkult a sötétségbe. Vegyük kézbe a szerény világot, próbáljuk felélesztени a lángját, próbáljuk itt is, ott is egy-egy oldalát legalább meglátni fényénél annak a homályban maradt gigászi szobornak, amelyet a jövő századok számára az ADY neve jelenteni fog.

---

[61] A fajiságot semmibe sem vevő internacionálizmus: internacionalizmusnak is hazug - írja egy helyen. (A komműn alatt!)

2.

Földessy tüzes, de konok magyar, aki mélyen képes érteni és szinte naivul lelkesedni, ha egyszer kigyulladt; de nem könnyen ért meg, és nem hamar gyullad ki. Intelligenciája nem minden oldalról eleve tárt intelligencia, hanem olyan mint a zárkózott úri ház, ahova nagyon nehéz bejutni ismeretlennek, de aki egyszer bejutott, biztos lehet a meleg, marasztó szeretetről. Nem a kritika nagy, korlátlan mesterei közé tartozik; bizonyos határoltság van benne, nehézkesség a megértésében; - de ez csak még izgatóbbá, mert élményszerűvé teszi azt a kritikát, amit ő csinál: minden megismerése küzdelem, minden elismerése új felfedezés, minden meghódolása hódítás. Egész kritikai multja mutatja ezt. Igy tudott nekünk azon frissiben adni egy frissen-szerzett Petőfi-képet, mikor még Aranyt nem értette; így később egy küzdelmesen megnyert Arany-élményt; míg Vörösmarty élvezéséig, mint maga bevallá, máig sem jutott el. Egyenkint tárja föl lelke kapuit a vendégeknek; s minden új tanulmánya életrajzának új fejezete. Korlátolt kritikus: csak egy-egy szellemet tud látni és szeretni egyszerre; de erre az egyre annál elevenebb fényt vet a lámpája, mert mások, körül, homályban maradnak.

Ilyen kritikus adta nekünk az első Ady-könyvet.

Ady is élmény neki, sőt életének elhatározó nagy élménye: melynek naivul átengedi magát. S az egyes versekkel úgy van, mint az egyes költőkkel. Egyenkint fedezi fel, »hódítja meg« őket, s egyenkint adja át hódításait az olvasónak. Ez determinálja könyvét alakilag és tartalmilag. Alakilag csupa lelkes szólam, csupa lírai rajongás, mely bizony távol van az »objektív kritika« hangjától; s néha igazán naiv benyomást tesz. Tartalmilag azonban mégis több a könyv általánosságoknál, ami a líra és rajongás rendesen lenni szokott: részletekbe, egyes költeményekbe, sőt egyes sorokba ható kommentár az: az első komoly próbálkozás példákat adni ennek a nehéz és mély költőnek megfejtésére és megértésére, első, alapvető kísérlet Ady bonyolult és gyakran készakarva burkolt szimbolumait a próza nyelvére lefordítani. Kell ez? Kell talán, hogy tudatossá váljon bennünk lassan mindaz a Kincses Mélység és szigorú Rend, ami a versek soraiban sűrítve van. És hasznos főleg térképül az Ady országába indulónak, aki először tanácstalanul áll meg a Szimbolumok ez őserdejében. Mondom: egy Ady-propädeutika.

Senki sem hivatottabb ezt megadni Földessynél. Ő segített hajdan a költőnek kötetekké gyűjteni verseit. Nincs is e verseknek intimebb ismerőjük, mint ő; szemmelláthatólag emlékezetből idéz (apró hibák mutatják); s ismeri a versek keletkezésének körülményeit is, s vonatkozásaikat, szándékaikat, úgy mint akárki, olykor Ady szájából is, bár Ady az ilyenekben nagyon szűkszavú volt.

(Ez az intímség némi szabadságot adhat egy költő hű satellesének. De nem szabad visszaélni velük. Ha pl. Ady kifogásolható, de tisztelendő furcsaságát a *Mindent hurcolva* utolsó sorában: »Ki holtáig *borzonja* a Mindent«, amit Ady az előttem lévő, sajátkezűleg átjavított két példányában változatlan hagyott, s ami más, hasonló szóképzéseinek analógiáival is támogatható, Földessy így javítja megszokottabbá: *borzongja*: ez már nem olyan könnyen elnézhető emlékezethiba, mint egyebek,[62] melyek szintén csak itt elnézhetők, s figyelmeztetve kell óvnunk Földessyt, akitől Ady hátrahagyott verseinek kiadását várjuk, nehogy hasonlók oda is bekerüljenek. A nagy költőnek minden furcsasága, minden betűje szent; semmikép sem szabad azokon változtatni, sem elnézésből, de még kevésbé szándékosan, sőt bármilyen tetszetős feltevés kedvéért sem - pedig Földessy erre is hajlamos; amiről, verstani elméletéről szólván, még beszélni fogunk.)

[62] 32. 1.: Háborús bús kitérő: *fájdalmas* b. k. helyett. - 27. l. Nagyon-nagyon szeressetek: *hajh*, nagyon szeressetek helyett; itt már a szótagszám is megváltozik, melyet éppen Földessy fő-fő fontosságúnak tart - amire egyébként visszatérünk.

Minde szabadságokra való hajlamosság mellett Földessy mint kommentátor hű tud maradni költője intencióihoz - épen szimpátiájának zártsága, kritikai megértésének egyfelé korlátozott volta segíti ebben és ha olykor mégis túllő a célon, ezt is, hogy úgy mondjam, a költő intencióinak irányában teszi. Ha pl. a *Tíz éves Évában*, a természetes és mindenkinek érthető magyarázat helyett a lélekvándorlásra gondoltat (amit maga is merészségnek érez): akkor nincs igaza; de másrészt kétségtelen, hogy a lélekvándorlás eszméje egyáltalán nem volt idegen Ady fantáziájától.[63] Vagy mikor a megkapó sorokról:

> Fekete virágot láttál,
> Különös volt, tehát letépted -

azt mondja, hogy ez »erőszakos metonimikus megfordítása az eredeti szemléletnek« - mert a költő az ifjú leányhoz szól, »holott a virágtépő a férfi« - s ugyane versben a *ledér Isten* épily metonimikus átvitele a nő jelzőjének az Istenre -: akkor megint nincsen igaza, mert itt a virágtépő nyilván a nő, s az Isten a Ledérség istene; de másrészt kétségtelen, hogy ilynemű metonimikus megfordítások nagy számban vannak Adynál, mint például: *Ajkadon a nedves hazugság*.

Földessy egyelőre - amint az Ady-kutatás mai stádiumában még természetes is - a versek pontos megértésére szorítkozik, és nem igen kérdezi a *genezisüket*. Igy teljesen figyelmen kívül hagyja Adynak költői elődeihez való közvetlen kapcsolódását, ami mégis csak minden költő genezisénél elsősorban számbaveendő. Ady magasabb távolokba szökkent föl elődeitől, mint talán bárki más, - valami hasonlóan, mint Dante, obskurus előzői között - de mégis csak az ő vállaikon kezdett emelkedni. Megértése nem tökéletes addig, míg összefüggése a Reviczky-Makai-féle jambikus költészettel, a Heine-iskolával, a diákkorában olvasott vagy tanult versek költőivel - épúgy, mint a később megismert dekadensekkel - meg nincs állapítva. Ez nem annyit jelent, hogy hasonlított ezekhez a költőkhöz, vagy azok hatottak volna rá; csak hogy első kifejező eszközeit melyeket oly merészen megújított aztán - tőlük örökölte; első témákat, verstechnikát, sőt hangulatokat, képzeteket is. (Például az a sor az *Ős Kajánban: Feszület, két gyertya, komolyság*, nyilván a *Tetemrehívás* reminiszcenciája; *Gyertya, feszület, kánoni pap*; valamint a *Befalazott Diák* balladaformája is Arany-emlék.) Visszatérünk erre a versformákról szólva. Földessy, mondom, ezzel a tudattalan genezissel nem foglalkozik, s csak a későbbi tudatos visszacsengéseket mutatja ki Balassához és a kuruc költészethez, ami már a költő intencióinak magyarázata és kommentárszámba megy. Általában véve Földessy statikus és nem genetikus kritikát csinál; ellensége a miliő-elméletnek, a zseniben isteni titkot lát s óvakodik fölvetni a kérdést: hogyan lett azzá, amivé lett? Bizonyára igaza van; ez a kérdés megfelelhetetlen, miliőből, előzményekből sohasem lehet maradék nélkül leszármaztatni az egyéniséget, s Adynál ez a maradék különösen sok lesz.[64] Mindazonáltal: nem épen ezt a nagyszerű kivonást, ennek a maradéknak a megismerését tekintheti-e végső céljául a kritika? s nem szükséges-e ehhez az előzmények, a hatások pontos számbavevése, egyszóval a kinőttségek ismerete?

Effelé fog törni az elemző Ady-kutatás. Földessy könyve nem elemzés, hanem kommentár: e nehéz versek élvezésének breviáriuma.

---

[63] Négy-öt versében is van célzás a lélekvándorlásra: már az *Új Versek*-től kezdve (*Valaha mint asszony bolyongtam* és a *Lelkek a pányván*). Legfeltűnőbb az a hely, amelyre már Riedl Frigyes Földessy előtt figyelmeztetett: *Valamikor lányom voltál; Lányom avagy feleségem*; - mellyel oly feltűnően egyezik a goethei *Meine Schwester oder meine Frau*.

[64] Sem utódja, sem boldog őse,
Se rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek.

A kommentárnál az első kérdés a diagnózis; s hogy mi okozza a nehézségeket? Adyról régen az volt a közfelfogás, hogy könnyű, de könnyelmű költő; nem nehéz, mintha szigorú és tömör volna, hanem csak homályos, épen mivel hanyag. Még legnagyobb rajongói is egy-egy helyét hajlandók voltak elejteni, mint »értelmetlent«; és koncedálták, hogy az értelmetlenség a nagyon is spontán költő megsikamlásából származik.

Ady - a »muszáj-Herkules« - meghökkentő termékenysége igazolni látszott ezt a feltevést. Földessy nagy érdeme, hogy bátran szembeszáll vele. Ha Adyban valamit nem értünk, annak nem az az oka, hogy a költő értelmetlen hagyta. Az értelmetlenség nem a *kevésből*, hanem a *sokból* származik. Nehezen érthető a költő gondolata, nem mintha nem gondolta volna el vagy fejezte volna ki elég dúsan, pontosan és szigorúan, hanem mivel nagyon is dúsan gondolta el, s nagyon is tömött pontossággal fejezte ki. Nem az ő magyarsága a hanyag, hanem a mi magyarul tudásunk a kevés. A költő nagyon is jól tud magyarul ahhoz, hogy ma és Pesten jól megértsék. Mulatságosan mutatja ezt ki Földessy ennél a sornál: *»Fölzajdult a cinterem«*; amely azért »homályos«, mert Pesten azt hiszik, hogy a cinterem: temető, holott az: templom körüli játszótér.

De legtöbbnyire sokkal mélyebb okai vannak az Ady »homályosságának«. Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantéban, az egész világ szimbolumok óriási láncolata, szimbolumoké, melyek szigorú egymásbailleszkedésükkel, szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak. Hogy Ady épenúgy benn él ezekben a szimbolumaiban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, vissza-visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbolumvilág, elfelejtettnek hitt szimbolumok merülnek föl évek után újra; úgy, hogy (amint Földessy mondja) »egész Ady-konkordanciakötetet lehetne összeállítani«, - és kellene - egy Ady-kulcsot, Ady-lexikont. Ha pl. a *Hunn, új Legendá*ban, *(Ki látott engem?)* olvassuk a sort: *Életük ez a mérsékelt csodáknak*, - és nem értjük tisztán mindaddig, míg az évekkel ezelőtt írt Petőfi-tanulmány kezünkbe nem akad, ahol Ady az *Univerzum kisebb titkairól* beszél: akkor lehetetlen, hogy ez a visszatérő és következetesen egyjelentésű szimbolum-nyelv, ez az éveken át való pontosság, ez a költőben vasszilárdsággal megőrzött és meg nem hajló szimbolumvilág a Dante-ismerőnek a firenzei látnok szimbolikus univerzumát ne juttassa eszébe.

Persze ez nem annyit jelent, hogy Ady máskép bármiben is hasonlítana Dantéhoz; - de mégis egy pillanatra még folytatnom kell ezt a hökkentő párhuzamot. Danténál a költő saját élete is szimbolum lesz, sőt minden szimbolumok tengelyévé válik; egy jelentőségekkel teleszürcsölt élet, ahol minden emlék, minden kis mozzanat nagy, titkos értelmű. Valahogy így van Adynál is. Élete az örökkévalóság számára eleve elrendelt szimbolikus élet, amelyet maga is mint egy csodát él át és ad tovább az embereknek, mint egy kinyilatkoztatást... Minden szimbolumok kerete és foglalata ez az élet. Adynak a maga csodálva és lelkesen élvezett életében nyilatkoznak ki a Minden Titkok, s e körül jegecedik ki a páratlanul gazdag szövésű szimbolumnyelv, amelyen őket el tudja mondani.[65]

---

[65] Egyéb kapcsolatok is vannak Dantéval. *A Vezeklő vigadozás zsoltára* (Rút bűn az én szomorúságom) motívumához, amely máshol is előfordul (*A Vér és Arany*: Örömváros volt a hazám c. versében: »Szomorúság bűnébe estem«) - s Ady világnézetének legmélyivel összefügg - méltán idézhetők párhuzamul a híres sorok: *Tristi fummo nel'aer dolce*...

Azonkívül kuriózumképpen megemlítem Ady furcsaságát, melyet ő mint egy titkot tartogatott, hogy minden verscíme három szóból áll. Az ilyen furcsa titkok sem idegenek a középkor nagy szimbolikusától.

Az ilyen költő nyilván nem úgy ír, hogy azonnal és teljesen megértsék. A szimbolumokat mintegy bányászni kell, s teljes kibányászásuk gyakran nagy idők műve, mint Danténál. A Próza, földönlépő lábaival, messziről tud csak utána futni a Szimbolum föleresztett sárkányának; de utána kell futnia, hacsak el nem akarja ereszteni a Megértés zsinórját. Ady esoterikus költő, mint Dante, amin mitse változtat az, hogy kifejezésben mindketten többnyire egyszerűek, s mindkettő írt gyermekesen könnyű verseket is. A bányászó mindig mélyebb és mélyebb szimbolum-rétegekre akad, olyanokra, melyeket előbb jelentékteleneknek vagy értelmetleneknek hihetett; s föltárul annak, aki ismeri az erek irányát: először a Költő élete, belső élete, káprázatos gazdagságában, a gazdag szimbolumok mögött; - s aztán e mögött az élet mögött, mely maga is szimbolummá válik, fölsejlik valami nagy Titok, ami máskép el nem mondható, mint épen evvel a szimbolummal...

Földessy szerény, de szenvedélyes bányász; itt is, ott is megnyit egy erecskét; megmutat egy összefüggést; meglesi a szimbolumot születésében, finom megfigyelésekkel,[66] hogy nő ki az egyszerű asszociációból, hogy nő túl a hasonlaton; s makacs egyfelénézésével sorról-sorra, versről-versre hódítja a soha-meg-nem-hódítható költőt, bányássza a kimeríthetetlen kincsű bányát...

3.

Igen: e bánya kimeríthetetlen gazdagsága az első egységes benyomás, ami leszűrődik. Akárhol kezdjük fejtegetni, mindig új mélységekre akadunk. Adyról a közhit az, hogy nagyon egyenetlen költő. Ezt a hitet épen a kimeríthetetlen gazdagság és mélység okozza. Annyira nagy, hogy nem is érthetjük egyszerre; hogy emeletek kellenek a megértéséhez. Ám - kortársunkról lévén szó - ebbe nehezen nyugodhatunk bele. Danténál nem igényeljük az azonnali és kommentár nélküli megértését a mélységeknek, de azt igényeljük Adynál, és ha nem kapjuk meg, benne keressük a hibát, nem pedig magunkban. Földessy, aki - épen kritikusi alaptermészeténél fogva - élménszerűen tudja, hogyan zárkózhatik el előlünk egy-egy szépség makacsul sokáig, s hogyan kell a nagy szépségeket küzdelmesen egyenkint fölfödözni - tanult annyi alázatosságot, hogy ettől a közgőgtől megszabadult legyen; s ki meri mondani, hogy Adynak, kilenc könyvében, alig van vagy nincs is rossz verse: alig van okunk hinni, hogy van, amely a megértés bizonyos emeletéről kitünőnek ne tűnne föl. S ily világításban tűnik igazán szembe az Ady kivételessége. Való igaz, hogy egy költő értékét csúcsai szerint kell megítélni, s kevés költemény naggyá tehet valakit. De Adyt *sok* költemény teszi naggyá. Oly termékenység, oly erő, oly lírai áradás ez, mely párját ritkítja a világirodalomban. Ez a kifogyhatatlan, egészséges ömlés egymagában is megkülönbözteti a dekadens költőktől, akikkel bizonyos táborban össze szokták téveszteni. A szimbolista költő gazdagsága ez; - de nem a programmszerű szimbolistáé, aki akarattal és művészettel alkotja meg a szimbolumokat, hanem valakié, aki úgyszólván keleti természetességgel szimbolista és nem fogyhat ki soha a szimbolumból, mert életében adódik a szimbolumok teljessége...

Ez nem annyit jelent, hogy Ady nem tudatos költő, mert ellenkezőleg nagyon is tudatos; s Földessy erre is rámutat, megint ellentétben a közvéleménnyel. Adyban kezdettől fogva tudatos - és mind tudatosabb lesz - életének ez a szimbolikus volta. S épen ez teszi prófétává.

---

[66] »Mi mindig mindenről *elkésünk*« folytatása: »Mi biztosan *messziről* jövünk« - »Szeretem az *elutazókat*, sírókat és felébredőket« - s itt megint tovább diktál az utazás képzete, a korareggeli hűvös vonaton-ébredés elméjét vetve föl: »déresős hideg hajnalon a mezőket«. Az ilyen példák csirában mutatják, hogy szakad túl a hasonlat a *tertium comparationison*, hogy önálló életet kezdjen, a magasabb fejlődési fokokon *szimbólummá* váljon. Igy a szimbólum más lesz, mint egyszerű allegória: folytatott hasonlat.

Az olyan módon szimbolista költő, mint Ady, okvetetlen próféta lesz, *vates*, mert kijelentései vannak, csak szimbolumokban elmondható titkokról, a világ számára. A kijelentő nyugalmas tudatossága jellemzi őt. Még a stílusán is meglátszik ez. Ady csupa kijelentő mondat - ami igazán ritka más költőknél. Földessy emeli ki, hogy Adyban nincs is fölkiáltójel (csak egy, az se könyvben). A tények beszélnek itt, a szimbolikus tények. Még az érzés is tény, még az óhaj is egy szimbolikus tény. A tipikus szimbolista vers (amilyen pl. a *Csókcsatatér Lovagjai* s hasonlók, tíz és tíz) egymás után következő leleplezések, revelációk nyugodt sorozata. A költő itt is önmagát beszéli, saját életét, lázait és látomásait; de itt is, másutt is, még leglázasabb verseiben is, láz, látomás, élet, minden csak szimbolum, tudatosan szimbolum, reveláció, egy nagyobb Titokról. Ez a magyarázata, hogy ebben a leglíraibb költőben, akinek minden hangja életéből fakadt: mégis hiába keresnénk külső életrajzot, amilyent pl. Petőfi versei megadnak. Még a szerelem is szimbolikus, a Lédák is szimbolumok, nincs egy női arckép. A költőt csak az érdekli az életből, ami szimbolikus jelentőségű: nem önmagáért érdekű az élet, hanem azért amit *jelent*.

Az ilyen költőben - és ezt jól látja Földessy - van valami metafizikai. De, azt hiszem, helytelen úton jár a kritikus, ha a metafizikumot a *gondolatokban* keresi, az életről, halálról, Istenről prózában is elmondható hitekben; s Földessy is naiv egy kissé, mikor ilyenekből Adynál filozófiai értékeket akar kibányászni. Ahogyan pl. jól és híven elmondja Ady gondolatait a halálról: azok szép és költői gondolatok, de filozófiának sovánka lenne ez. Még kevesebbet tud az Isten-versekből kihozni. Nem, nem osztom a Földessy meggyőződését, hogy »Ady költészetének a köztudatba jutása a magyar filozófiának a fellendüléséhez fog vezetni«; az Ady metafizikájának a metafizikusokéhoz semmi köze és nem is lesz soha. Az ő metafizikája egyszerűen minden dolgok szimbolikus voltának nagy érzése, elsősorban a saját élete szimbolikus voltának érzése; ez a metafizika nem halványítja, hanem még növeli az Élet fontosságát. Az élet maga a nyelv, amelyen a Titok beszél: más nyelven az Ady-titkok nem tudnak beszélni. Igy itt minden szó ezé az életé.

De ebben az életben van valami zord jelentőség, valami sorsszerű Magasság. Kijelentéses élet ez, mondom, szimbolum, a próféta eleve-elrendeltségű élete; s ennek intenzív érzése[67] avatja ennek az életnek lírikusát a »pacsirta-álcás sirállyá«. Ady legmélyében zord költő és egyáltalán nem »édesszavú lantos«. Az Illés tüzes szekerén száguld ő, hűvös, magas szépségek felé és »bús-hazátlanul«. Próféta ő, mert rájött, hogy élete több mint egy esetleges tünemény; hogy életének, szavaiban, titkos nyelvvé kell jegecednie, melyet eleinte csak kevesen és nehezen érthetnek; próféta a meg-nem-értettség és egyedülség dacos gesztusával. A prófétaság nem a hirdetett igék igazságában, vagy éppen jövendőmondások teljesülésében rejlik; mert ami ezekben lényeges, az kívül esik az »igazság« és »idő« kategóriáin. Ha jóslásokat vagy eszméket keresünk, ki fog derülni, hogy majdnem minden költő ugyanazt jósolta, s a teljesülés véletlenektől függ, hacsak nem hiszünk a Nagy Teljesülésben, mely az emberiség milléniumában eljövendő.[68] A prófétaság maga az attitüd, a költő kincsesen egyedül állása kortársai között, s hite önmagában, küldetésében, egy valóságos vallásos hit. Ez az Ady élethite, hogy élete fontos élet, nagy Rendelés; szent revelációkkal teli; amit ki kell teljesítenie,

---

[67] Az eleve elrendelés zúg,
Ha én fájdalmasat kiáltok.

[68] Néha a jövendölés nem is jövendölés, csak a vágy kifejezése; mint a *Felszállott a Páva*ban, ahol Ady alternatívát állít fel a sorsnak:

Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek:
Vagy marad régiben e bús magyar élet.

(Az ilyen vagy-vagy jövendölés, mint jövendölés elég értéktelen volna.)

végig kell csinálni áhítattal, nemcsak magának, hanem nemzetének és a világnak számára; s így Ady prófétai attitüdjét jelzik nem is annyira azok a nagyon is kifejezett helyek, ahol tudatosan foglalja el ezt az attitüdöt (amilyeneket Földessy költészetének inaskorából idéz, s amik keveset bizonyítanak, mert hasonlókat más költőknél is bőven találunk) - mint inkább azok, ahol élete nagyszerűségének és sorsszerűségének érzése szólal meg, legelső köteteitől elkezdve:

Az én yachtomra vár a tenger,
Minden mi új felém üget -

egész a legutolsóig, ahol a háború borzalmai közt mert leírni:

Tudom én jól, én jó Istenem,
Mi ilyenkor az óhajtásod:
Élni, élni, hiteket osztva,
Élni, élni, s éltetni tudni...
Éljünk, éljünk, vígan, szilárdul,
S ha elhullnak milliók, mások,
Vegyük át vígság-örököket...

S ez az oka, hogy ma visszanézve, utólag is sorsszerűnek tűnik föl ez az élet, melyet a költő eleve sorsszerűnek érzett, s úgy tudjuk csak látni, hogy amilyen rendelés szerint kellett Petőfinek elesni a harcban, ép oly rendeltetés folytán kellett Adynak távol maradni a rettenetes harctól, mely egész világnézetével ellenkezett, de melyet átélni szintén eleve-érzett rendeltetése volt:

(Testem, ez a kényes szent szerszám,
Mint valami ördöngös posta,
A most-idők rémületeit
Előre és magával hozta;)

és megőrizni magát egy pontosan és jókor-jött halálra, a szabadságnak egy fellélekző, ritka pillanatában, a Háború és a Bolsevizmus két nagy rabsága közt... De ne spekuláljunk. Kétségtelen csak az, hogy ez az élet és halál, eleve sorsszerűnek és szimbolikusnak érzett, és szinte mámorosan igenlett élet és halál volt. Ki rendelte el, és mi az a nagy Titok, amely mögöttük rejtőzik? erre a költő nem felel, mert ez más nyelven nem is mondható meg, mint épen ennek az életnek és halálnak szimbolum-nyelvén. Földessy tiszta szemmel látja, hogy nem a Halál a nagy titok: élet és halál egyaránt hajszoltjai egy még nagyobb Urnak (összetévesztitek a Halállal Pedig ő a Halálnak is ura); egyaránt táncolnak és inognak a Nagy Cethal hátán. Ez a nagy Úr, aki van vagy nincs, de aki minden eleve-elrendelések ura, az, akivel egész életében küzd Ady, úgy, mint ahogy a próféták küzdenek Istennel. Bizarr képekben látja őt, átkozva áldja, és még mikor tagadni szeretné, akkor is hisz benne, mert szimbolikus életének ő a nagy korrelátuma. Örök probléma neki a nagy Ismeretlen, aki mélyensorsos életét kimérte; probléma maga a sors, a »sötét sorsok folyói«, a rendeltetéses »Véletlen Idő«, mely a szerelmeket, életeket és halálokat tereli; - véletlen vagy nem véletlen, alázattal elfogadja tőle magas, zord és egyedüli Illés-sorsát, maradéktalan kiélendő életét: engedelmeskedik neki, de közben folyton kérdezi, hogy ki ő? (L. a *Portus Herculis Monoeci* című tanulmányát is.) - Míg végre megszólal az érthetetlen *Isten*, s »az ő bús *Ádám hol vagy?*-ára Felelnek hangos szívverések«. - A magasságban, ahol él, az Istennel társalkodik Illés.

»A prófétaság félelmetes, baljóslatú életsors« mondja Földessy -, mely »a gyűlöletbe kergeti bele a szeretetet« - s a próféta átka szörnyű magányosság, kivált ebben a szomorú országban, mely oly nehezen érti prófétáit. Ebben a magányosságban Adyt a nagy Mámor tartja fönn, a saját életének mámora, melyet nemcsak joga, hanem kötelessége is, minden lehetséges szen-

zációval, borral és örömmel kiélni. Ez a *magyar Pimodan* teóriája: - a Csokonai-elmélet: - magyar próféta nem lehet bor nélkül. De kétszeresen nem lehet Ady, aki elsősorban a maga mámoros életének prófétája, melyet minden módon a lélek és test minden boraival kiél és gazdagít. Ez a mámorkeresés nem élettagadás, hanem a legnagyobb fokú életigenlés.

S ezzel az életigenléssel megint visszaérkeztünk az Ady-rendszer központjába. Aki önmagában az életet oly vallásos áhítattal érzi, oly szimbolikusan nagy dolognak érzi: az nem a «halál rokona» (mint ahogy egy fiatalkori versben írta, mikor még nem ismerte eléggé önmagát) - hanem szerelmese minden életnek és életszerűnek, az élet és továbbélés minden nagyszerű szabadságának. Ha van Adynak hirdetett igéje, prózában kimondható próféciája: ebben van az.

> Az Isten: Élet - halleluja! -
> S az Életnek sohasincs vége,

- mondja; és másutt ismét:

> ...Isten: az Élet igazsága
> Parancsa ez: mindenki éljen,
> Parancsa ez: mindenki örüljön,
> Parancsa ez: örömgyilkos féljen,
> Parancsa ez: mindenki éljen.

És ebből fakad Ady egész emberi hitvallása, állásfoglalása a politikában, szociálizmusa. Szeret minden kultúrát, haladást, szabadságot, mindent, ami az Életet gazdagíthatja, színesítheti, elevenítheti. És gyűlöl minden elnyomást, minden szegénységet, minden maradiságot, mindent, ami az élet kiélését akadályozza vagy lehetetlenné teszi. Ez a kulcsa a Pénzhez szóló himnuszoknak, majd forradalmi verseinek is. Pacifizmusának is ez a kulcsa. A háború rossz, mert az életet pusztítja, korlátozza, rabbá teszi. Utolsó kötetében nem győzi dícsérni az élet régi, eltűnt, szép szabadságait; s harsányan figyelmeztet:

> Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
> Az Élet él s élni akar:
> Nem azért adott annyi szépet,
> Hogy átvádoljanak most rajta
> Véres s ostoba feneségek.

Egyszóval: Ady az Emberiség nagy vallásának híve, amely annyira egyszerű, igaz és magától értetődő, hogy talán épen ezért csak a zseník tudják ma látni és vallani. Aki ennek a vallásnak tagadója, az rossz tisztelője Adynak: annak Ady sírjára vitt áldozata rossz illatú. De époly távol vannak Adytól a faj és a nemzet tagadói, s az ész-utópisták. Ady nemzeti költő, épen azért, mert az Élet költője, s semmi életet nem tagad. A nemzet pedig nagyon is élet, a legszínesebb és legmelegebb élethullámok közül való. Földessy nagyon igazul mutatja ki, milyen, nemcsak nem ellentétes, hanem *egy dolog* Adyban az emberség és magyarság, nemzetiség és nemzetköziség. Ő önmagában megvalósította már, amit a nemzetek ki tudja milyen vajudás után fognak majd megvalósítani, mikor majd tudatára jutnak, hogy igazi érdekeik egyek az Emberiség érdekével és egymás érdekével. S ha ellentétbe jutott nemzete hagyományos politikájával: arra is e nemzet szeretete vitte; mert érezte már, hogy ez a politika micsoda iszonyú szégyenbe és romlásba dönti az országot; - amit a háború beváltott. Persze itt legélesebben kitűnt a próféta egyedülvalósága. De Ady, szemben bár egész fajtájával, mégsem volt nemzetközi soha. Távol attól, hogy halványítani akarja a nemzeti színeket, azokat mindenképen erősítette és előtérbe állította. Szimbolumai, szavai magyarok. De hát felesleges erről beszélni is. Köztudat ez ma már. Ady magyar, mélyen, fajban magyar; egész nagy szimbolikus életérzése magyar életérzés: mert magyar életnek érzi ezt a szimbolikus

életet; tudatosan magyar. S e magyarságból kiindulva, a lázadó magyar dacából, le lehetne vezetni költészete alapvonásait. Talán nem véletlen az sem, hogy e legtipikusabban szimbolista lelket a mi - keleti - fajtánk adja a világnak?

4.

Aki valamely költőt legmélyében megérteni akar, annak elsősorban a nyelvét kell tanulmányoznia. Kétszeresen így van ez a vérbeli szimbolistánál. A szimbolizmus gyökerén a fantázia van, a fantázia pedig *nem egyéb*, mint a költői nyelv. A szavak egymásutánja a képzetek egymásutánjának felel meg, s ez, mondom, nem egyéb mint az asszociáció: a fantázia. A nyelv tanulmányával meg lehet állapítani az asszociáció alaptermészetét, azt, ami benne öröklött és tanult; tetten érni első merészségeit s fokozatos bátorodását; kinyomozni az érdeklődés és megfigyelés sajátosságait; az olvasmányok és látványok hatását a fantáziára. Titkos összefüggéseket lehet felfedezni, furcsa visszatérését képzetkapcsolásoknak,[69] melyek a fantázia fejlődését vagy változatlanságát, egyszóval a költői alkotás lélektani kulisszáit illusztrálják. Ez azonban analízis, elemekre bontás lenne: a hatás genezisét kutatni - s ez Földessytől idegen methódus. Ő csak a kész hatást állapítja meg; - s Ady költői nyelve, úgy amint van *készen*, rendkívül egyszerűnek látszik. Földessy nem is igen beszél róla, legfeljebb nagy magyar gazdagságát említi; (pedig ez a nyelv egyáltalán nem oly egyszerű, mint látszik, s különös titkai vannak - még grammatikában is).

Az igazság az, hogy Földessy egyáltalán nem a tudós szemével, hanem csupán az élvezőével nézi a verseket. Ez okozza művében a genetikus módszer teljes hiányát csak a versek szépsége és értelme érdekli, s a keletkezésük semmikép sem. Ez az oka, hogy ott, ahol, úgy látszik, csak a genetikus módszer vezethetné biztos megértésre: a versformák kérdésénél, értetlen marad és érdekes, de helytelen elméletet csinál.

Földessy egyszerűen nem érti az Ady-versformák többségét. Benne is valószínűleg zengenek e versek valahogy: de nem tud magának számot adni róla, hogy' zengenek? Nem a közönséges magyar formák: ezeket Ady csak kuruc verseiben, s hasonló stílutánzatokban alkalmazza. De nem is egyöntetű »nyugateurópai« sémák; mert legtöbbjében ereszkedő és emelkedő ütemű sorok vegyest vannak egyazon strófában; ez pedig az iskolában tanult verstan szerint lehetetlen. Földessy tehát arra a gondolatra jön, hogy ezek a versek *semmiféle ütemekben nincsenek írva*, s versvoltukat tisztán a szótagszám ugyanazonossága teszi a megfelelő sorokban.

Már most azonban: Földessy evvel nem akarja azt állítani, hogy Ady tehát formában hanyag és gyönge és zenétlen; hanem ellenkezőleg, azt állítja, hogy Ady evvel egész új versformát talált ki, az »önkényes meghatározottságú szótagszámon« alapuló verselést, mely »összehasonlíthatlanul nehezebb és szigorúbb megkötés« a hangsúlynál vagy időmértéknél, »méltó (zeneiségben) a görög formákhoz«; hogy Ady tehát »a legnagyobb formainventor« a magyar verselésben; - sőt tovább megy: azt mondja, hogy Ady tulajdonképen evvel az ősmagyar verselés igazi titkát találta meg: hogy Adynak egy kijelentése (»mi Balassáéktól, kurucéktól, Csokonaitól ösztönöztetünk«) őt rávezette arra, hogy a költő itt a magyar verselés szívébe hatolt bele, s hogy verséhez képest az időmérték idegen, a közönséges magyar »hangsúlyos« méret pedig csak egy-egy egyes esete ennek a legáltalánosabb magyar szótagszámos verselés-

[69] Csak egy példát hozok. *A Vízió a Lápon* c. versben (Új Versek) előfordul ez a sor: »A veszteglő bús akaratból Lesz diadalmas akarat;« - majd ugyane versben: »Vérvörös büszke lobogóval A torlaszok fölött süvöltök.« Három évvel később a *Magyar Jakobinus Dalában* felhangzanak a híres sorok: »Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz Végül egy erős akarat?« - és *ugyane versben*: »Mért nem találkozunk *süvöltve* Az eszme-barrikádokon?« - A két vers egyébként semmi másban sem hasonlít.

nek; és példákkal iparkodik igazolni, hogy Balassánál, vagy a kuruc versekben gyakran semmiféle más versszabály nincsen, mint a strófánként megújuló sorszótagszám, hogy ez egy külön, nagy változatosságot megengedő verselési elv, amely Adyban ébredt tudatossá, aki programmszerűen ki akarva aknázni a »magyar« verselés összes lehetőségeit, a legváltozatosabb szótagszámú sorokból állítja össze strófáit; - s következik aztán egy oldalakra terjedő összeállítás Ady sémáiról, ahol csak a sorok szótagszámára ügyel az összeállító: háromsoros versszakokban: 4, 9, 4; 5, 7, 9; 5, 8, 8 stb; - négysorú versszakokban: 4, 4, 8, 3; 4, 4, 8, 8; 4, 9, 4, 6; stb.; stb.; - a versek címeivel, hosszú oszlopokban.

Azonnal látható, hogy ez az egész szép elmélet a rajongás túlzásán alapul, s jobban megnézve összeomlik. Ha igaz volna, hogy Ady »minden időmértéket elvet« s kizárólag szótagszámra alapítja verselését: ez nem annyit jelentene, hogy Ady egy új verselést talált meg, hanem annyit, hogy egyáltalában nem versel: mert a szótagszám nem verselés. Zenétlen sorok egymás mellé írásából sohasem lesz zene, (akárhogy megegyezik is bizonyos távolságokban a szótagszám) - ezek mindig zenétlen sorok maradnak. Igaz, hogy a szótagszámok különböző csoportosítása végtelen-sokféle variációt adhat; de ez csak gépies variálása lesz a számoknak, amelyre akármely iskolásfiú képes lenne; - s ha Adyt ezért formainventornak lehet nevezni, akkor nagyon könnyű volna formainventornak lenni. (Swinburne formainventora volt az angol verselésnek, mert új zenéket talált: nem mert új számokat.) Hozzáteszem még, hogy Ady, Földessy bevallása szerint is, nagyon gyakran »elhibázza« a szótagszámokat; - micsoda verselés lenne az, amelynek legfőbb, egyetlen szabályát csak úgy egyszerűen »el lehet hibázni« - szórakozásból vagy »neuraszténiából«, mint Földessy mondja, - aminek a szabályát csak úgy ésszel lehet kimérni és nem füllel azonnal érezni, hogy lehetetlen legyen elhibázni? Földessy elméletének csak az adhatna némi támot, ha ebben a szótagszámban - legalább halálos pontossággal dolgozna a költő; - s ehelyett külön táblázatot lehetne összeállítani, (legalább oly hosszút, mint a Földessy táblázata) az eltérésekből, melyeket mégsem lehet ily tömegben tollhibának vagy sajtóhibának tudni be. Csak néhány példát jegyzek ide annak illusztrálására, hogy bárhol lapozzuk föl a könyveket, mindenütt (egymásután jövő lapokon is) találunk eltérést a Földessy törvényétől; és főleg az utolsó kötetekben is, ahol pedig már e törvény egészen kialakult és tudatos kellene hogy legyen. (*A Vér és arany*-ban meg pl. *Lázár a palota előtt* című vers I. részében a megfelelő sorok *körülbelül* egyforma hosszúak - *de nem pontosan!*)

Példák az eltérésre:

I l l é s S z e k e r é n (III. kiadás.)
24. l. Az éjszakai Isten 3. str. 1. sor
25. l. Az Isten harsonája 1. str. 4. sor
160. l. Galamb és Seregély 1. str. 5. sor
u. o. 3. str. 5. sor.

S z e r e t n é m h a s z e r e t n é n e k (III. kiadás.)
77. l. Küldöm a Frigyládát 4. str. 3. sor.

M i n d e n t i t k o k v e r s e i (II. kiadás.)
9. l. Hiszek hitetlenül Istenben 1. str. 3. sor
12. l. A kimérák Istenéhez 3. str. 1. sor
u. o. 4. str. 1. sor.

M e n e k ü l ő É l e t (I. kiadás.)
7. l. Köszönet az életért 5. str. 1. sor. (Földessy is idézi így, tehát nem tekinti sajtóhibának.)

M a g u n k S z e r e l m e (1. kiadás.)
16. l. Visszahozott zászló 2. str. 7. sor
23. l. Hajh, Élet, hajh’ 2. str. 6. sor

43. l. Kérdés kék szemekhöz 2. str. 2. sor
u. o. 5. str. 2. sor
46. l. A kiürített ágyasház 5. str. 2. sor
u. o. 5. str. 4. sor
48. l. Imádság a csalásért. 2. str. 2. sor
91. l. Azután vége volna 1. str 5. sor
102. l. Bolyongás az országban 5. str. 3. sor. (Egy tökéletes jambikus versben egy anapaestikusan megtört sor. Földessy (73) kijavítva idézi; ha ez a javítás szövegen nem alapul, akkor önkényes és semmi szükség rá a teórián kívül: a sor így ahogy van, még szebb zenét ad. Az ilyen »simításokról« ugyanazt mondanám, amit Swinburne mond a Shelley szövegének »kijavítóiról« aki hasonlóan törte meg itt-ott jambusait. - A versben van ezenkívül egy sajtóhiba 1. str. 6. sor *s* helyett *és*.)

K i l á t o t t e n g e m? (1. kiadás.)
15. l. Föl, föl, Uram 4. str. 2. sor és
u. o. minden strófa 3. és 4. sora (Földessy is így idézi)
131. l. Kis kék dereglye 4. str. 2. sor
132. l. Aki magának él. (Az első két strófa sorának szótagszáma csak körülbelül, a harmadiké egyáltalán nem egyezik.)

H a l o t t a k é l é n (I. kiadás.)
21. l. 3. str. 3. sor
89. l. minden strófa 4. sora
126. l. 1. str. 4. és 5. sora
191. l. 3. str. 3. sor.

És végre, a kötetbe még nem gyűjtött versek közt mindjárt a legfontosabban, a *Mindent Hurcolva* címűben, a 3. str. 1. sora, melyet Földessy is így idéz. Mondhatta Ady, hogy »én a szótagszámra nagyon vigyázok«, de tényleg nem vigyázott olyan nagyon - és okosan tette.[70]

Mindezekből látható, hogy Ady verselése távol van attól a gépies pedantériától, melyet Földessy neki tulajdonít.[71] De távol van attól a régi magyar verselés is. Ha Balassánál vagy a kurucoknál csakugyan vannak versek, ahol a szótagszám az egyetlen látható szabály; ezeket nyilván - mint Földessy is megengedi - a dallam magyarázza, melyre készültek, s amely kényszerített a szótagszámot betartani, míg a külföldi eredetinek (valószínűleg időmértékes) ütemeit akkor még nem tudván a magyar verselés utánozni, a sorok ütem nélkül maradtak. Ezeknek a verseknek tehát csak a dallam ismerete adhat tulajdonképeni zenei értelmet - és ez nyilván nem magyar lejtés lesz. Jó régi költőink verseinek legnagyobb része azonban nem ilyen, s nem ilyenek a Földessy által idézettek sem. Ezekben a versekben annyira nem a szótagszám az egyetlen fontosságú, hogy gyakran rendkívül erős magyar ritmus lüktet bennük, amely lassúlásaiban és frissüléseiben sokszor változtatja a szótagszámokat, és Földessy is kényszerül sémáiban egy-egy előforduló változatot zárójelbe tenni, bár itt sokat rá lehet fogni a másolókra és téves olvasásra. De ahol meg is van tartva a szótagszám: senki se mondhatja, hogy az olyan pompásan lüktető magyar sorokban, mint a

---

[70] Hozzá kell ehhez venni, hogy Adynál gyakoriak a strófátlan versek is, mint a *Hiába hideg a Hold*, a *Feltámadás szomorúsága*, vagy utolsó kötetében, sok közt, *Az öreg Árvaság*.

[71] A legnagyobb bűn volna tehát e pedantériának feltevése alapján sajtóhibákat gyanítani és Ady szövegén változtatásokat eszközölni. Óva intjük Földessyt, mint a hátrahagyott Ady-versek kiadóját: *ezt el ne kövesse*: félünk, hajlamos reá. *Semmi* sem jogosíthatja föl a kritikust, hogy saját elméleteit vagy ízlését, még ha maga meg is van győződve helyességükről, filológiai bizonyosság nélkül a költő szövegére alkalmazza.

Vénus fattya
Lelkem hatja
Ha szózatját hallhatja

vagy a: /»Te vagy a/legény//Tyukodi/pajtás« - amely versekből idéz Földessy - a szótagszám lenne a fődolog. Ha Földessynek lenne igaza, akkor Amadé lenne a legjobb magyar ritmizáló, mert ő (különböző dallamok kényszere alatt) a legváltozatosabb szótagszámú strófákat követte el; persze azért Amadé is minden jó versében erős magyar, hangsúlyos ritmust vitt az egyes sorokba. De Csokonai elméletére vagy gyakorlatára hivatkozni itt - aki már egészen szakított a régi verseléssel s kétrímű alexandrinokat vagy időmértékes verseket írt - egészen téves dolog; (még inkább lehetne Berzsenyi elméletére hivatkozni, melyet verstani értekezésében fejtett ki.) - A szótagszámos verselés a magyarban idegen volna, legalább annyira, mint az időmértékes (mely nem is annyira idegen, mint ahogy gondolják); s ha valahol szó lehetne róla, inkább a franciában lehetne. Arról a képtelen állításról, hogy ez nehezebb vagy szigorúbb megkötés volna, mint az időmérték vagy a hangsúly, nem is beszélek: hisz az időmértékes vagy a hangsúlyos verselés a szótagszámú megkötöttséget *magában foglalja.*

Minden azon fordul meg: igaz-e, hogy Ady soraiban nincsen ütemzene, és egész zeneiségüket csak más sorokkal való azonos szótagszámaik adják meg?

Két szóval felelek: nem igaz.

Annyira nem igaz, hogy épen oly versek, melyek Földessy elméletének legtipikusabban megfelelnek (mint a *Fekete virágot láttál*, vagy a *Be szépre nőttél bennem*) egyes soraikban is a legmélyebben, legkülönösebben ritmikusak. Lehetetlen ezt észre nem venni Földessynek is, és koncedálja, hogy azonos szótagszámú soroknak sokszor egészen különböző ritmusuk van; s azonos szótagszámú sorokból álló strófákat egymástól megkülönböztethet nemcsak a »rímkapcsolat másminősége« hanem a rímek trochaikus vagy jambikus kicsengése is. (Szépen mutatja ezt meg a *Vér: ős áldozat* c. versről.)

Teljesen rájött volna az igazságra, ha a genetikus módszert alkalmazta volna s nem elégedett volna meg annyival, hogy Ady egyszer, véletlenül, »alighanem csak költői sugallatra« feltalált egy egész új verselést. Nem mondaná akkor, hogy »a *Vér és Arany*-ban már nincs időmértékes vers», hanem csak »szinte megzavaróan különböző szótagszámú sorokból felépített strófák«, és nem idézne erre olyan példát, ami épen ellene bizonyít:

Valahol Erdély ősi szögében
Titkos nagy kőház. Ósdi, mállott.
Alatta mélyen
Bús boltok alatt süket falak
Őriznek egy diákot.

Annyira rossz példa ez, hogy még Ady fejlődő korszakából való, s majdnem egészen ortodox, időmértékes vers. Aki nem veti meg a genetikus módszert, azonnal észreveszi, hogy az utolsó sorok pontos, Arany-szerű balladaformát mutatnak (amire a ballada-műfaj is rávezet) anapaestizált jambusokkal és középrímekkel:

Bús bol/tok alatt // süket / falak...
(V. ö. Vadat és halat s mi jó falat...)

Az első két sor a *modernség*: de még egészen félénk s Ady közvetlen elődeinél is ismert modernség ez, pl. Kiss Józsefnél

Valahol / Erdély // ősi szö/gében...
Valahol / messze // valaha / régen...

Ezek kissé elomló, de pontosan ütemezett versek; sőt, ha akarom, jambus. Ady tehát itt még annyira nem »szakított teljesen az időmértékkel«, hogy egész pontos időmértékben ír; amint hogy egész élete végéig nem »szakított teljesen«, s még az utolsó kötetben is vannak végig jambizált vagy trochaizált versek.

Igaz azonban, hogy ezek mindig ritkábbak és ritkábbak lesznek. S itt lett volna helyén a fejlődés meglesése. Az *Új Versek* tisztán jambikus vagy trochaikus verseiben - a Heine, Reviczky, Makai verselésében - Ady még nem tudja eléggé érvényre juttatni egyéni hangulatait: ezek a versek nagyon is simán, megszokottan gördülnek; pacsirták zenéjéhez illettek az ilyen ütemek, de a »pacsirta-álcás sirály« számára legfelebb álcának jók. A zord próféta zord és szokatlan hangjait nem tudta kiadni ezen a hangszeren. Ha tudós vagy külföldi műveltségű poéta lett volna: talán keleti vagy ókori formák közt nézett volna szét, vagy a külföldön divatba jött szabad verset alkalmazta volna. De neki igazában csak magyar mintái voltak; s ezek is csak újak; a régi magyar verset még ekkor nem fedezte fel (s később is mindig csak stilizáló szándékokkal alkalmazta).

Egy útja maradt: a disszonancia. Már Kiss József beleejt jambikus versbe olykor egy-egy trochaikus kihangzású sort, ami nála kétségtelenül zökkenő (Földessy szerint a formaérzék hiánya). Ez adta-e Adynak a gondolatot, nem tudjuk, hogy egy-egy tisztán jambikus, Reviczkys verselésű versbe, egy-egy trochaikus sort csöppent bele, minden strófába egyet, megfelelő helyen. Később mind merészebben és szabadabban komplikálja ezeket a zökkenéseket, a jambikus és trochaikus sorokat a legváltozatosabb módokon cseréli, és a síma pacsirtahangokat a sirály visításával váltogatja. De azért végig fölteszi olykor a pacsirta-álcát, s van úgy, hogy az ellentétes ütemű sorokat művészi harmóniába tudja összesimítani. Ahol azonban nincs meg ez a harmónia, ott Ady tudatos disszonanciával dolgozik.

Ady verselése tehát *időmértékes*, s eredetisége abban áll, hogy az ereszkedő és emelkedő ütemű sorokat (az ortodox verstan szabálya ellen) egy és ugyanazon versben változatosan elegyíti. Nincs igaza Földessynek, aki ha meg is engedi, hogy egyes sorokban van időmérték is, komplikált és szabad mértékeket keres bennük, s pl. ezt a sort: *Vörös haja messze kilángolt*, anapaestikusan skandálja. Ez jambusi sor, amit az egész vers (a többi strófák megfelelő soraival) mutat. Általában Ady sorai majdnem kivétel nélkül jambusok vagy trochaeusok, persze nagyon gyakran elég gyenge jambusok és trochaeusok. Ezeknek semmi közük a *régi* magyar verseléshez.

Hogy vajjon hatásuk lesz-e a jövőre, s Ady velük egy új magyar verselést alapított-e meg? Ki tudhatná ma még? Én, részemről, hajlandóbb volnék azt hinni, hogy e verselés Ady egyéniségéhez van nőve; s ha az új magyar költészetnek szüksége is van új, zordabb, símává nem koptatott zenére (amely szükséget ma talán minden költő érez): vagy a külföldről hozott szabad versben fogja azt találni, mint Kassák és társai, vagy a hangsúlyos magyar ütemhez tér vissza.

Ady versét pedig - mint a Toldi buzogányát - csak bámulják, de forgatni nem tudják többé a törpe utódok.

5.

De - ó Istenem! - lesz-e még magyar poézis? Él-e még a nép, és vele költője? Mert »elmúlnak a renyhe népek«:

> Ó aszottak és be nem telltek
> S óh, magam is faj-sorsom osztván
> Be igazság szerint hullunk ki
> A kegyetlen óriás rostán,
> Kedvét nem töltvén az Időnek!

Igy kiáltott a zord Próféta, mikor látta, hogy a renyhe magyar »csak egy bús kis Ország álmát keresi«,

Mikor körülte véresen loholnak,
Nép-óriások, századok, világok,
És trónok és ősi álmok remegnek.

ANTOLÓGIA

1922.

Mindig ingerel az olyasféle cím mint ez: a magyar vers fejlődése. Olvass el egy csomó magyar verset, egymás után a legszebbekből, úgy ahogy megszülték őket a századok: s akkor érezni fogod, hogy ez nem »fejlődés« - más szó kellene rá, amit még nem lelt meg a tudomány. Mert a versnek nincsen fejlődése oly értelemben, mint a gépiparnak vagy a gyorsírásnak... azaz inkább, csak oly értelemben van: technikai értelemben. A rímek és ritmusok bizonnyal fejlődhetnek, de fejlődhetik-e az, ami a versben a lényeg, a vers szépsége, ami nem függ a ritmustól, mert hiszen a vers bármely ritmusban, sőt még kötetlen is egyformán szép lehet? S az avult vers szebb lehet mint az új. Szent Gellért, a régi hittérítő, egy kézimalmot hajtó magyar szolgálóleány énekét leste meg. A malom, amit ez a leány forgatott, bizonnyal nem volt oly tökéletes műszer, mint azok a pompás gőzgépek, amelyek ma őrlik Szent István országának gabonáját: de a dal, amit énekelt, tán igazabb poézis, mint amit a mai Mari vagy Teri dalol a konyhában. Nem kell Tinódi-féle laposságokra gondolni, ha régi magyar költészetről van szó. Tinódiak minden korban voltak, ma sem hiányoznak, - s azok ma sem különbek mint régen, de a Tinódiak nem képviselték a magyar poézist Tinódi korában sem. Tinódi százada a Balassa-versek százada is, melyeknek édes tüzessége régi híres borok ízeit idézi; de a nagy magyar vers világcsodája jóval idősebb Balassánál és Tinódinál is. Nem is történetről lehet itt szó, aminek kezdete és fejlődése van, inkább valami örökkévalóról kellene beszélni, valami rejtelmes és mindig egyformán tökéletes kiömléséről a magyar léleknek, melynek históriája inkább egy kincsesház leltárához hasonlít, és időrendje csak oly kevéssé jelent rangsort, mintha a betűrend egy fajtája volna. Ki volt a legrégibb magyar költő? Talán az a lovas, aki a diákkorunkban olvasott irodalomtörténet első lapján megáll és szétnéz a Volga nomád síkságain? talán a csillagleső méla pásztor, ki féltett nyáját tülkölve hajtotta át ismeretlen és hazárd mezőkön? talán a táltos vagy sámán, ki titkos istenek kezében reszketve különös varázsigéket olvasott rá a füstölgő áldozatokra? talán a kóbor és kicsúfolt regős, ki félig bohókás éneket gajdolt egy népvándorlási király asztalánál? vagy talán éppen csak az a malmot forgató lány? Nincs első s nincs utolsó; végtelen menet ez: örök sora a különös vadászoknak, mindig egyforma hévvel kergetve a csodagímet, mely mindig egyforma messze és egyforma fényes! A szegény igric, tán csonka füllel és levágott orral, csoportba verődve valamely szabad koldustelken; a hegedős, várról-várra járva primitív hangszerével, reszketve a kegyetlen udvarbíráktól s kezet csókolva a városszonyoknak; a portyázó vitéz, lova mellett heverve a fűben s deák verseket skandálva magában a rigóének huncut ütemére; a bús rab, bibliás prédikátor, aki a gálya padján leláncolva kántálja zsoltárát; a szomorú mágnásasszony, ki ablakából unatkozva nézi a sebes vizek irgalmatlan elfolyását; a bujdosó kuruc, ki verten, éhesen, rongyosan lohol a fakó, színváltó, idegen rónákon; a száműzött, ki kopott szőnyegen guggolva török és francia könyveket lapoz, hogy unt honvágyát megcsalja; a római gyóntatópap, ki elszórakozva lép föl valami nagy barokk szószékre, hogy egy ismeretlen ázsiai idiómában mondja el beszédét; a vidéki földesúr, ki bor fölött paraszt- és betyár-énekekre köszörüli a torkát; a pompás testőr fiú, ki hökkent áhítattal s a szomjas hazai puszták mohóságával szürcsöli a francia szellem italát; a kicsapott kollégiumi diák, korhely és csavargó, vad, kópés lángésszel és már menthetetlen tüdővel; a félszemű magányos, zengő gyászbeszédek, sejtelmes bánat és salamoni töprengés embere; a göndörhajú gazda, barna, tüzes szeme, érces hangja és elválhatatlan zsebhóráciussa; a piktorrá züllött katonatiszt, ki megissza a bort, s csupa virtusból megrágja és lenyeli a poharat; a félőrült zseni, ki lázas énekét négy világon át az egekig csapja, s fölhallja a pokolbeli malmok zokogását; a sápadt szabadsághős, ez a megtestesült fiatalság, naiv és isteni hangosságával; a meghasonlott kedélyű vidéki pap, ki a zsoltárok

békéjébe töri beteg lelke hisztérikus panaszait; a méla professzor, iskolásfüzetek fölött görbedő, míg lelkében különös csatát vív az elolthatatlan ihlet bora őseinek paraszt józanságával; mennyi izgató arckép a magyar századok sivár falain s mindannyiok szeme egyetlen pontra néz, túl minden falakon és minden századokon! Minden század új bort szűrt a régi szent kádba - és minden bornak más és más az íze, de e g y a m á m o r a! aki ezt a mámort egyszer megízlelte, nem fogja restellni a fáradságot, hogy leszálljon érte a pince legmélyének pókhálós, zöld palackjaihoz is. Uj századot élünk, s a szőlőbe új vincellérek jöttek: megint új must forr az ősi kádban, melybe már annyi régi borok íze ivódott be, - de az új mámor nem feledtetheti el velünk a régit; ez az új mámor megint csak a régi: az örök, egyetlen s páratlan m a g y a r m á m o r!

ELŐSZÓ MADÁCHHOZ.

1923.

Száz esztendeje, hogy Madách Imre megszületett: olvasd újra művét, s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktuálitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol; szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet. A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mintha tegnap keltek volna; mint némely sütemény, mely szárazon és keményen jön ki a sütőből, frisseséget nyer az az idő fürdejében.

De Madách remeke máshogyan friss, mint egyéb monumentumai az Irodalomnak. Azokat a *forma* örök öröme tartja fenn; eszméik koruk eszméi, s úgy hatnak ránk, mint a homok, melyet a léghajó visz: valami az alacsony földből, ahonnan érkezett; mennél kevesebbet cipel belőle, annál messzebb szállhat. A szépség minden koré és avulhatatlan; a gondolat a századok múzeumi bélyegét viseli, még a legnagyobbaknál is. Madáchnál másként van: itt a tartalom az örök; s az eszme nem csupán téma és anyag, hanem maga a hímzés és bűvölet. Ebben az értelemben azt lehet mondani: Madách költeménye az egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban. Goethe és mások verseiben a filozofikum csak eszköz és nem cél: az eszme csak szerény szolgája színeknek, érzéseknek. Madáchnál színek, érzések szolgálják az Eszmét...

*

És ez a speciális Madách-probléma: a tartalom, a mondanivaló szerepének problémája a költészetben. A költeményben a forma a lényeg: a tartalom csak néma anyag, s vászna a hímzésnek; - de Madáchnál tagadhatatlanul a tartalom a fontos. Az eszme, mely véresen aktuális tudott maradni épen azért, mert *nem* volt aktuális: nem a kor eszméje volt, hanem minden korok eszméinek eszméje, az aktuálitások semmiségének örök aktuálitása, mely véressé válik minden eszmefordulóskor. Ez filozófia, mert kritika, felül a századok hangulatain; világkritika, de hogy tud az egyúttal költészet is lenni? Hisz a Költészet féltékeny úrnő, s nem tűri az *egyuttal*t. S a költészetben a forma a lényeg...

*

Madách a formai puritánság klasszikusa: ősei protestánsok voltak s mintha szellemében is volna valami protestáns; költeménye a purián templomra emlékeztet, nemes formákkal, de minden dísz nélkül; szigorú kompozíciójában a mondanivaló majdnem meztelenül jut érvényre; sehol egy felesleges szó, sehol egy, a szükségesnél jobban és a maga kedvéért egyénített jelenet; még a hasonlatok is mintha csupán a megértést szolgálnák, akár valami tanulmányban; az érzelmeket felülről látszik nézni, beállítása mindenütt felségesen racionalisztikus.

Ennek dacára Madách műve mégsem száraz bölcselgő költemény, s hatása nem a hideg tanítás hatása, hanem a meleg életé. Hogyan lehet ez? ebben áll, ismételjük, a speciális Madách-probléma: az eszmei tartalom problémája. És mi a megoldás? Az, hogy itt az eszmei tartalom maga csupán forma. Más filozofikus költeményben színeken és életeken át csillognak az eszmék. Madáchnál az eszméken ég keresztül az élet, a líra: az eszme jégszekrény, melybe fájó, forró szívét rejti... A gondolat kristályán át tüzet érzünk: s olykor a kristály maga olvadni kezd...

*

Madách huszonhat éves korában nemzetének tragédiáját élte át: az életrajzokból tudjuk, hogy két testvért vesztett és börtönt szenvedett maga is. A szabadságért való küzdelem csak még nagyobb szolgaságba vetett, s mintha »ész, erő és oly szent akarat« leküzdhetetlen átok nyomását éreznék... S az ideálokban való csalódás mellett ott van az életben való, a Köz csalódása mellett az Egyesé: az Asszony, a »bestia«, ahogy ma szokták mondani, kicsinyes és morál nélküli lelkével, ki udvarlókat tart, míg férje hazájáért szenved, eszmék helyett pénzt éhez, s képes a boldogság hímes fátylát fölfejteni, hogy darabjaiból új ruhát varrasson magának.

Madách nem menekült a kiábrándulás elől, hanem elmélyedt benne és elmélyítette magában: filozófiát csinált belőle. Eszmékkel fejezni ki a szív eleven kínjait még megrázóbb, mint képekkel és zenével tenni azt, hasonlattal s rímmel: mert az eszmékben a csalódás túlnő egyéni jellegén s a természeti törvény könyörtelen általánosságába öltözik; egyetlen ember könnyei elborítják az egész világot. Ebben áll az *Ember Tragédiája* hatásának titka.

*

Madách költeménye alapjában pesszimista, sőt nihilista mű: rettenetes ítélkezés az emberiség ábrándjai, rajongásai és egyáltalában az emberi élet érdemessége fölött; annyira, hogy a *Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál* első pillanatra szinte engedmény és ellenmondás színében tűnik föl: mint bizonyos visszarettenés a legsötétebb konklúzió levonása elől. Majdnem gúnynak hat az, hogy Ádám, nem kétkedve a jövő rettenetes semmiségében, a csalódások reménytelen körforgásában, a nyomtalan pusztulás bizonyosságában, amelyet Lucifer elébe fest, mégis elfogadja ezt a sorsot, oly gyengeséggel, mely azt szinte igazolja s megérdemeltté teszi. Ha ennyire nincs semmi érdemes a világon, akkor e semmihez való ragaszkodás, s e minden meggyőződés elleni bizakodás kacagni és megvetni való.

De Madách hangja nem a kacagás és megvetés hangja.

Ha az volna, - ha csak annyi volna - műve egyszerűen a XIX. század nagy pesszimista költeményeihez sorakozna, sóhajaihoz annak a folytonos kiábrándulásnak és elégedetlenségnek, mely e nagyon is cselekvő, egeket ostromló századot gyötörte, mint a nagyon is sokra vágyó embert. Byrontól Anatole France *Pingvinek Szigetéig* a kiábrándultság és a gúny kórusa zeng végig e századon; s lehetetlen nem éreznünk, hogy a mi költőnk hangja valahogy mégis idegen ebben a kórusban. A vágyak kicsapongásának blazírtsága, az érzésbeli kimerültség frivolsága helyett Madáchnál komolyság és fájdalom szól az eszmék nyelvén, s ez a puritán és racionális alkotás talán melegebb és érzőbb életet takar, mint a költészet minden külső pompájával csillogó külföldi rokonai. Ez az érzés igazolja a befejezés logikátlanságát, fenségessé teszi a nevetségest, tragédiává emeli azt, ami nélküle csak az *Ember Komédiája* volna...

*

A XIX. század többi nagy pesszimista költeménye kiábrándult filozófiát takar az élet és színek tarka köntösébe.

Madách a kiábrándult filozófia köntösébe vérző életét takarja.

Igy lesz az eszme formává, a gondolat puritán meztelensége gazdag költészetté. S ép ebben rejlik e mű klasszikus volta és maradandósága: a szobor nincs kifestve; anyaga a szikla, s színe is a szikla: semmiféle eső le nem mossa. A kendőzetlen gondolat ereje őrzi meg sorait - nincs költemény, mely a modern gondolatot oly egyszerűséggel és pontossággal rögzítené. De az egész költemény is, egyetlen ilyen klasszikus sor gyanánt, fölbonthatatlan konstrukció pontosságába zárva őriz meg egy emberi lelket, a Madáchét, mint az Isten egy örök gondolatát.

MAGYAR RITMUS.

1923.

- Minden irodalomnak lelke a líra - írtam egyszer: s ez különösen igaz minálunk, ahol a jó Tinódin kezdve Adyig a lirikusok ajkáról a *nemzet* beszélt, s a líra ütemei szinte e mythologikus lény lélekzésének érződnek. Ez ütemek változásai, mint a magyar kedély lélekzésének változásai, minden figyelmünkre igényt tarthatnak; s nem legutolsó feladata lenne mai kritikánknak diagnózist adni és prognózist a magyar lírai versforma fejlődéséről és lehetőségéről, mely nem egyéb, mint lehetősége az új hangulatnak, az átalakult lélek kifejeződésének. Annak, hogy líránk Ady halála óta ha nem is hallgat, mégis csak úgy szól, mint a csüggedt madár, bizonyára egy oldalról a jámbus-forma kijátszottsága az oka (mely persze mondanivalónk kijátszottságát szimbolizálja). Ady nem adott új formát, legalább nem olyat, melyet ő utána mások is használhatnának; s a szigorúbb művészetre való törekvés, melyet kortársai inauguráltak, egy pillanatra fölfrissíthette verselésünket, de új és új kezekben epigonságra s mesterkedésre kellett vezetnie. A «nemzeti» formákhoz való visszatérés előbb e - sokáig elhanyagolt - formák modernnéolvasztását igényelné, s ez csak egy előreláthatatlan zseni aktusa lehet. Nem csoda végre is, ha fiatalaink egy része a szabad vershez fordul, mely ismét éppen formátlansága által vihet elomló egyhangúság zsákutcájába. Ilyen körülmények között (mint a megakadt mozgás pillanatában az öntudat) természetesen beáll az érdeklődés a verstani kérdések iránt, melyek vitálisaknak tűnnek fel; ez az oka annak a figyelemnek, mely Sik Sándor egy évekkel ezelőtt megjelent tanulmányát fogadta.[72] Csakugyan, ez a tanulmány felfedezni látszott az utat, mely az újabb magyar verset biztatón vezeti az új, modern, nyugati és mégis nemzeti verselés felé, melynek lehetőségei csak most kezdenének feltárulni. E cikk nyomán, mely a modern magyar jambus olykor művészi, máskor hanyag pongyolaságait mint gazdagodást, újjá és nemzetivé fejlődést fogta fel, a vágynak oly optimizmusa dagadt, hogy a kritika is inkább istápolta, mint megnyirbálta. A magyar verstan, mint minden speciálisan magyar tudomány (talán a bennünk lappangó sovinizmus miatt), az elméletek nagy bőségét és a kritika gyengeségét mutatja. Annál inkább »méltán kérheti a művelt magyar olvasó figyelmét« Horváth János könyve, - *Magyar ritmus, jövevény-versidom* - mely a magyar verselés mai kérdésének egész komplexumát gyökereiből vizsgálja, tudatában annak, hogy »nem holmi verstani kuriózum, hanem műköltészetünk kifejezésbeli lehetőségeinek a kérdése forog itt szóban«, s mégis teljesen elfogulatlan józansággal.

Horváth észreveszi, hogy a kérdés nem a jambus *megnemzetiesedésének*, hanem egyáltalában a magyar jambus (vagy általában ú. n. időmértékes vers) *lehetőségének* kérdése. Hisz »pongyola-jambust eleitől fogva írtak magyarjaink, s ha a jövevény-versek ritmusában egyáltalán van valami probléma, az már ott kísért a legelső idegenelvű magyar vers fogantatásánál, s magyarázatot kíván a legkimértebb magyar jambusban is.« A probléma pedig ez: Mi átvettünk egy idegen prozódiát, mely teljesen közömbös nyelvünk természetes hangsúlyrendszerével szemben; s íme az idegen prozódián alapuló verselés kiszorítja a természetes hangsúlyon alapuló régi, nemzeti verselést. Hogyan lehetséges ez? S hogy áll tulajdonkép szemben a jövevény versidommal a magyar ritmusérzék? »Megvalósítja-e a prozódia szándékát a felmondás ritmusa? Viszont nem érvényesülnek-e a felmondásban oly ritmikai ösztönök is, melyeknek feltételei nincsenek beleoltva a vers alkatába?«

[72] Meg kell itt jegyeznem - a bibliográfia teljességének kedvéért, - hogy ezt a tanulmányt ismét évekkel előzte meg Ignotus egy cikke a *Hét*-ben, mely már hasonló gondolatokkal foglalkozott, de akkor még észrevétlen maradt, s Horváth János sem említi.

- Kétségtelen igazság, hogy a jövevény-versformák felmondásbeli, tehát valódi ritmusa részint kevesebbet, részint egyebet is létesít, mint mit prozódiájuk előír - felel azonnal Horváth, s evvel az *a priori* valószínű válasszal mi is teljesen egyetértünk. S előre hangsúlyozva itt, hogy Horváth fejtegetéseit nagyjában nemcsak lényegbe vágóknak, de eredmény szerint is helyeseknek ismerjük el, sietünk itt mindjárt jelezni a pontot, ahol tőle mégis eltérünk, illetve ahol nézeteivel szemben kritikát látunk szükségesnek.

- Részint kevesebbet, részint egyebet is - mondja Horváth; s ez igaz; de ebből nem következik, hogy *azt* éppen (amit a prozódia előír) egyáltalában nem, hogy *abból* semmit! Igaz, hogy ezt kimondottan Horváth sem állítja; mégis a prozódia lehetséges felmondásbeli szerepét fejtegetései során annyira negligálja, hogy szinte (bár más módon mint Sik Sándor) maga is abba a hibába esik, melyet *»előítélet«*-nek jellemez: »mintha eleve bizonyos volna, hogy a jövevény vers ritmusa csakis magyarelvű, tehát hangsúlyon alapuló lehet.« Horváth abból indul ki, hogy a naiv felmondó az idegen formájú verssorban is, amikor csak lehetséges, magyar ritmusérzékét érvényesíti, s jambust is magyar ütemeknek olvas. Ez igaz; de nem szabad feledni, hogy a mai magyar vers általában nem naiv felmondók által, s nem naiv felmondók számára készül, s vajjon ezekben a vájtfülűekben kifejlődhetett volna-e a szótaghosszúságon és rövidségen alapuló ritmusnak oly élénk érzése, amilyen tényleg kifejlődött, ha a magyar nyelv hangzásának természetében nem volna meg az alap, ha a primitív magyar fülben is nem volna már meg valami lehetőség a hosszú és rövid szótagok időmértékének ritmusbeli megkülönböztetésére? Hogy ritmusnak megérzése lehetséges hangsúlytól függetlenül, hangsúllyal szemben is: eléggé bizonyítja a görög verselés; és a latin, hol (akár a magyarban) szintén egy hangsúlyon alapuló ős nemzeti verselést szorított ki az időmérték. S hogy az időmérték importálása nálunk sem történt a magyar nyelv és ritmusérzék természetében meglévő alap nélkül, azt mutatja egyrészt, hogy a hangsúlyos német mintákkal ellentétben az importált ritmus azonnal, természetesen és minden esetben az időmérték felé hajlott; másrészt, hogy ezt az időmértéket nem lehetett egyszerűen átvenni a latintól: a magyar nyelv saját külön prozódiát kívánt, s (pl. a *h* betű értékével, vagy az elizió megnemtűrésével) ellenszegült a diák szabályoknak. Sylvester János prozódiája a XVI. században nagyjában ugyanaz, ami tőle függetlenül a későbbi meghonosítóké, jeléül annak, hogy a magyar fül magával hozta a szótagok hosszúságának és rövidségének valami természetes és primitív érzését, melyre igenis lehet ritmust építeni. Vajjon megmagyarázható-e az időmértékes verselés gyors elterjedése, vérréválása, az a gond és készség, mellyet legnagyobbjaink és legmagyarabbjaink jambizáltak és trochaizáltak, ha a szótagok hosszúsága és rövidsége vagy az ezen alapuló ritmus a magyar fül számára csak tanult és nem érzett valami, s a primitív érzékben semmi alapja nincs? ha hideg, erőltetett importálás az egész? Meg vagyok győződve, hogy ha mindezt Horváth meggondolta volna, sohasem mondta volna, hogy pl. a Petőfi *Salgó*jának első hét sorából éppen a legtisztább jambusú:

»Borus napokban a pihenni vágyó...«

a magyar fül számára teljesen közömbös lejtésű, s hogy ha csupa ilyen jambust írnánk, »melynek hosszú szótagja sohasem nyeri meg a hangsúly támogatását: a jámbusi lejtést képtelenek volnánk előállítani.«

Ezeket fenntartva és előrebocsátva nézzük Horváth vizsgálatait, melyek természetesen két részre oszthatók: 1. Miféle hangsúly adja nyelvünk ritmusának a lüktető erőt? 2. Hogyan érvényesül és alakít ez a hangsúly az »importált« versformában?

1.

Szóhangsúly vagy mondathangsúly? Arany az utóbbi mellett dönt, ami annyit jelent, hogy egy-egy szólam (- egyetlen hangsúlyt uraló része a mondatnak) ad egy-egy ütemet; s itt merül fel az első ellenmondás. Nem minden szólam kezdődik hangsúllyal - pl. itt: *Ki lepét fog, lopva járjon* az első szólam első szava hangsúlytalan -; bizonyos, hogy a naiv ritmusérzék ilyen esetekben mégis az első, azaz hangsúlytalan szótagot fogja kiemelni, ami annyit jelent, hogy (mint Négyessy mondja): »a logikai nyomatékot elhallgattatja a versnyomaték«: ez pedig ellenmondás, ha a vers ritmusa éppen a mondathangsúlyon, a logikai hangsúlyon alapul.[73]

Nem azon alapul.

Itt Horváth kitűnő éleslátással mutat rá, hogy már a közönséges beszéd sem tisztán gondolati, hanem hangidomi törvények szerint is tagolódik; hogy több egymásra következő súlytalan tag után megkívánja és megteremti a hangsúlyt akár a szó közepén is; s idézi Arany László klasszikus mondását, mely szerint a versszerzőnek »se módja, sem hatalma« nincs, a közbeszéd hangsúlytörvényeitől független maradni. Általában Horváth könyvének talán legnagyobb érdeme, hogy felhívja a figyelmet Arany László töredékben maradt tanulmányára, mely méltó verstanunk alapvető *chartá*jává lenni. Arany Lászlónál a nyelvtani szólam helyét fonetikai egység foglalja el, s ez Kolumbus-tojásszerű felfedezés. Megmagyarázza elsősorban a magyar ütem négyszótagos maximumát: megmagyarázza az értelmetlen ütemek szabályosságát (mint: *Ülj mellém a...* (kandallóhoz); *Im halljad egy...* (agg rege) stb.;) megszünteti a Négyessy-féle ellenmondást. S gondoljunk erre is: Petőfi versét *Nagy a legény, de nagyobb Boldogtalan-sága*, a fül nem érzi rossznak, noha a végén az ütem kettémetszi a szót. Vagy erre: Arany sorának: *Este van, este van, kiki nyugalomba*, második felét önkénytelen így ütemezzük: *Kikinyuga-lomba*, bármennyire ellenkezik is ez az iskolai szabályokkal; míg az iskolás ütemezést (amelyhez Gábor Ignácé is csatlakozik): *Kiki - nyugalomba*, elmélettől meg nem fertezett fül sohasem fogja elfogadni.

Nem igen tehetnék itt egyebet, mint hogy ismételjem Horváth perdöntő fejtegetéseit; de szükséges is ezeket mégegyszer összefoglalnom, mielőtt áttérnék a második tételre, melyhez több megjegyzésem van.

---

[73] Gábor Ignác, úgy akarja az ellentmondást megszüntetni, hogy a hangsúlytalan szót ütemelőzőnek fogja föl. E fikciót végérvényesen megcáfolja Horváth: »Arany ezt a sort nyolcasnak írta, négytagú ütemekkel; mi jogon veszi ki Gábor az első szótagot a négyből?« Mindazonáltal talán Horváthnak sincs egészen igaza, mikor az ily sorokat egyszerűen hibásaknak fogja föl. (Túlsok lenne a hibás sor, éppen Aranynál, legtökéletesebb verselőnknél.) Itt nem lehet általános szabályt állítani: a ritmus egyéni. Petőfinél pl. az ily sorok csakugyan önkénytelenül megnyomódnak a hangsúlytalan szótagon, a döccenés érzik - de Arany verselése komplikáltabb. Ő maga úgy számol be erről, hogy »egyhangúság kerülése végett« használja a súlytalan kezdetű ütemeket; tény az, hogy Arany ütemeinél nagyon gyakran nem az a fontos, hogy súlyos taggal kezdődjenek, hanem csak az, hogy egy súlyos tag körül meghatározott számú súlytalan csoportosuljon. A súlyos tag aztán állhat itt vagy ott: a fő, hogy csak egy legyen, ne több! (Arany elméletében is nyoma van ennek; pl. a Himfy-sor: *Szivünkben szent tűz lángolt*, első ütemének döccenését avval magyarázza, hogy ott egy helyett két súlyos szótag van.) Ilyen módon aztán a súlyos tag ide-oda rázódva, de mindig állandó mennyiségű súlytalan udvarát maga körül tartva (mintegy az ütem Chladni-lemezén) komplikált zenét ad, mely igaz, hogy már nem szűzi magyar ritmus, hanem átmenet mintegy a chorijambikus és anapaestikus lejtéshez, melynek Arany későbbi technikájában oly nagy szerepe van. Ez ejti Gábor ütemezését is tévedésbe.

2.

Horváth János észrevételeit tehát - alapjául az analízisnek, mellyel modern verselésünk legmélyebb elvét kell illetnünk, ha a Magyar Vers lehetőségeit egyáltalában tisztázni akarjuk - célomhoz képest a következőkben fogalmazom:

1. A magyar fül hibátlannak érzi az ütemet akkor is, ha az értelmileg csonka, mint ez: *Ülj mellém* a (kandallóhoz); vagy ez: *Im halljad egy* (agg rege); vagy éppen ez a Petőfi-sor: *Boldogtalan*(ság,); s a verset nem az értelem szerint, hanem gyakran az értelem ellen tagolja pl. így: *Kiki nyuga-lomba* e helyett: *Kiki - nyugalomba*. Az ütem elve tehát nem tisztán értelmi, hanem fonetikai elv, mely legfeljebb három hangsúlytalan szótagot tűr meg egy hangsúly alatt s ezen túl új hangsúlyt teremt magának.

2. A gyakorlatban a hangsúlyos szótag nem áll mindig az ütem elején; s épp a magyar ritmus legmélyebb érzője, Arany János, teljes tudatossággal helyezi azt »egyhangúság kerülése végett« gyakran a második, harmadik helyre is. Aki Arany alexandrinjait egyfolytában és fennhangon olvassa, érezni fogja, hogy ezek nem zökkenők - s nem is ritka fűszer, hisz legalább átlag minden második sorban van ilyesmi - néha egy sorban kettő - névelővel, kötőszóval kezdődő ütemek - s nem befolyásolják az ütem símaságát, hanem ellenkezőleg föloldják meredt, gépszerű kopogásából s új, változatos lejtést adnak neki, mely könnyen átolvadhat emelkedő, anapaesztikus vagy choriambikus lengéssé s fölvehet bizonyos ú. n. nyugateurópai sémákat.

Mi következik ebből, e tényekből a »nyugateurópai« verselés analízisére?

Legelsősorban az, hogy nyugateurópai és magyar verselés közt még sincs olyan lényegbevágó idegenség és ellentét, mint amilyent Horváth, pedig igen finom megfigyelésekkel, ki akar mutatni.

- Ütem, kezdő hangsúly nélkül; ütem, hangsúlytól függő időhuzam nélkül: a magyar ritmusérzék számára non-sens, - mondja Horváth; csakhogy ez, a saját előzményei szerint, nem így áll. Ha non-sens volna magyar ütem kezdő hangsúly nélkül, akkor nem írhatna a legnagyobb magyar versművész *minden lapján* ilyeneket:

> *Szo*morún mosolygott a szép *Piros*kára
> Mint *fel*hőn keresztül a *nap* zöld sugára
> *Per*meteg esőben, *nyá*ron ebéd felé:
> Hogy a *sze*gény lányka *sír*va fakadt belé -

(vagy mégis az ütemelőző fikciójához kellene fordulnunk.) Az pedig, hogy a magyar ütemet »hangsúlytól függő időhuzam« jellemzi, annyira nem így van, hogy még inkább a hangsúly függ az időtartamtól. »Van időmérés, tudjuk, a magyarban is« - írja Horváth János, a nyugateurópai verselésről szólván, - »de egészen másnemű: a hangsúlytól függő, avval együtt járó«. De hisz ellenkezőleg: - Arany László után épp Horváth mutatja ki - a magyar időmérésérzék oly erős és annyira független a hangsúlytól, hogy négy szótag lepergése után maga megteremti az új ütemet és hangsúlyt s épp ebben különbözik pl. a német verseléstől, ahol ilyen hangsúlytól független időmérés-érzék nincs. Van ellenben a latinban s van a latinhoz hasonló modern magyar »időmértékes« versben, csakhogy itt nem egyszerűen a szótagok számához, hanem azok rövidségéhez és hosszúságához kapcsolódik.

Nyilvánvaló ekkép, hogy az »időmértékes« vers, bár új elvet hoz is, a hosszúság és rövidség elvét, a magyar verselésbe, egyáltalán nem ellentétes e verselés ősi elveivel; majdnem azt lehetne mondani: meghosszabbított vonalukba esik. És csakugyan: a szótaghosszúság s rövidség érzése sem teljesen idegen a »hangsúlyos« magyar verselésben sem. Szemmelláthatő ez pl. a félalexandrin ötödik szótagánál, ahol a magyar ritmusérzék *a priori* és öntudatlanul

inkább hosszú szótagot kíván - és pedig természeténél vagy helyzeténél fogva hosszút. (De általában hosszabb szótagokat kíván a kurtább, mint a terjedelmesebb, négytagú ütemekben.)[74] Mihelyt a magyar verselés kissé nagyobb művészetre - s dallam kísérete nélkül is érezhető zeneiségre - törekedett, ezek a szabályok azonnal, önkénytelenül érvényesültek. Igy a félalexandrin ötödik szótaga már Gyöngyösinél a sorok óriási többségében hosszú - jóval előbb, mintsem az idegen »időmértékes« verselés a magyar nyelvben otthonos lett volna. Még ha azt hisszük is, hogy e korban már a latin vers által kiművelt fülnek köszönhető önkénytelen a hosszúság és rövidség nagyobb szerepe: akkor is ez mindenesetre öntudatlan s nem elméleti importáció; s képzelhetetlen volna, ha magában a magyar nyelvben s a primitív magyar ritmusérzékben nem bírna semmi alappal. A magyar ritmusérzék tehát *megérzi* a szótagok hosszúságának és rövidségének ritmusértékét; legalább is megérzi azóta, mióta a magyar verselés egyáltalában művészibbé kezdett válni s függetlenedni a zenétől, melynek erős aláfestése primitívebb fokon, pl. a népdalokban, a szótaghosszúság és -rövidség szerepét pótolja, feleslegessé és nélkülözhetővé teszi.

Horváth János következtetése tehát, aki azt mondja jövevény versidomunkról, hogy annak - »minthogy nyomatékul csak oly tényezőt használ, mely (hosszúság!) a magyar ritmusérzék szempontjából közömbös - versszerűsége *ab ovo* kevesebb lesz nálunk, mint a maga hazájában volt s kevesebb, mint az eredeti magyar versé« - helytelen premisszából indul ki, mert a hosszúság a magyar ritmusérzék szempontjából nem teljesen és principialiter közömbös. De azonkívül is ez csak elméletileg levezetett, s a gyakorlatban nem igazolt állítás. Mi Horváth János állásfoglalásában logikai siklást érzünk: a versszerűséget annak gyakorlatlan fülre tett hatásával téveszti össze: ez pedig nem mindegy. A primitív magyar fül lehet gyakorlatlan a szótaghosszúságon alapuló ritmus megérzésével szemben, de nem képtelen rá, s nem ellenszegülő vele szemben; kellő gyakorlat után éppoly versszerűséget érezhet a jövevény formában, mint akár egy latin fül: s esetleg többet, mint egyik-másik ősmagyar formában. A jövevény forma versszerűsége tehát nem *ab ovo* kevesebb nálunk. Igaz, hogy a gyakorlatlan fül ezt a versszerűséget nem érzi meg minden esetben; de mihelyt a megérzés lehetősége (a fül ezirányban való kiiskolázásának lehetősége) megvan: a versszerűség objektív valami, s független a tényleges megérzéstől. Azok a fejtegetések, melyekkel Horváth megmutatja, miként interpretálja az iskolázatlan magyar fül a megnemértett nyugateurópai sorokat, érdekes és értékes megfigyelésekkel vannak tele; de értékük tisztán pszichológiai, nem objektív verstani; semmit sem mondanak nyugateurópai verselésünk alapjaira nézve. Elsősorban pszichológiai értékű a *sorkihúzás* fogalma is. Kétségtelen, hogy a sorkihúzás - vagyis a felmondásnak az a módja, mikor a ritmusérzék, képtelen lévén a sor belsejében a tagoltságot felfedezni, ritmuselemeket megkülönböztetni, az egész sort tekinti egységnek, *kihúzza*, s legalább a sorok

[74] Ugyanez az alexandrin magyaros megmértékelésének elve, s valóban nem a chorijambus. Igaza van Horváth Jánosnak, mikor azt mondja, hogy ez a sor: *Hosszú haja árnyát lendíti a fűz is*, így magában és mértékelve nem más és nem magyarosabb mint ez az anapaestusi sor: *Én hittem-e egykor Átoknak az éltet?* Azonban észre kell venni, hogy az Arany-sor zeneisége, mint alexandriné, nem döccen és nem romlik akkor se, ha második szótagját rövidnek ejtjük, erős iktussal az *első* szótagon: *Hosszu haja árnyát...*; mint ahogy nem gyengébb a zeneiség ebben: *Óh bizony a fő-fő, a nyakasabb szittyák*; vagy éppen ebben: *Buda paripái, új elevenséggel...* ahol a »nyugat-európai« értelmezést már a három egymásmelletti rövid szótag is kizárja. Sőt a megmértékelt alexandrinnak végtípusa és ideálja az, ahol a négyes-ütem csupa rövid szótagokból áll; amikor teljesen magyaros, szaporázó ritmusérzék alkalmazza (semmiféle nyugat-európai sémába nem foglalható módon) a szótagok időmértékét. Lásd egyébként az alexandrin magyaros megmértékeléséről *Magyar Irodalom* c. tanulmányomnak a magyar ritmusra vonatkozó függelékét, melyet Horváth is idéz: az ott adott sémáknak egyikemásika csak véletlenül egyezik egy-egy nyugateurópai sémával; az egész verselés alapelve különbözik a nyugateurópai verselés elvétől, s teljességgel a magyar (4, 2) ütemezéstől függő.

egyenlő hosszúságát éreztetve visz valami ritmust előadásába - létezik, illetőleg előfordul mindannyiszor, mikor a felmondó nem képes a sor mértékét megérezni, vagy a sorban nincs is mérték (mint a zsoltárokban, ahol azonban nem szabad feledni, hogy zenére vannak). De ám nem lehet a sorkihúzást a jövevény versidom objektív elvévé tenni - mert annak más elvei vannak - és nem szabad azt mondani, hogy »ily sorok ritmusában *egyetlen fix tényezőül* a szótagszámban adva levő idő mértéket tekinthetjük«. Hisz ez annyit jelentene, hogy az ilyen vers nem is vers, csak egyenlőre mért szótagszámú sorok egymás alá sorozása, melyekben lényegileg egészen mellékes, hogy van-e időmérték vagy nincs? Nem is említve, hogy ilyen módon versvoltukat teljesen elvesztenék az anapaestusi és daktylusi sorok, melyek *nem egyenlő szótagszámúak*. Horváth is kétkedve kérdi: »fel tudja-e fogni a magyar ritmusérzék pl. a hexameter-sorok időtartambeli egyenlőségét?« Csakhogy nem jut eszébe, hogy az akadály (abban az esetben, ha időtartambeli egyenlőségnek csupán a szótagszám egyenlőségét érezzük) nem annyira e sorok hosszú volta, mint inkább az, hogy azokban a szótagszám *tényleg nem egyenlő*.

A valóság az, hogy a magyar ritmusérzék igenis meg tud érezni a szótagszámén kívül egyéb időtartambeli egyezéseket is; s ekként elvileg egyáltalán nincs arra szorítva, hogy csupán a sor hosszú és nehézkes egészét tekinthesse ritmikai egységnek.[75] Igaz ugyan, amit Horváth finom történeti érzékével kifejt: hogy az első metrizálók, akik szótagot szótag után *mértek*, csak döcögős, darabos verselményeket hoztak létre, s az első igazán tetszetős időmértékes versek akkor álltak elő, »mikor egy szerencsésebb pillanatban egyszerre az *egész* sort sikerült, silabizáló mériskélés nélkül, kiömleszteni«. Csakhogy elfelejti, hogy ez minden verselésben így van, s a magyar-elvű vers is darabos és döcögős lenne, ha ütemről ütemre összerakva - 4, 2, 4, 2 - darabonként akarnák kiméricskélni. Horváth elismeri, hogy a sorkihúzás fogalma »nem zárja ki azt, hogy az egymást követő sorok ne tagozódjanak szabályszerű egyformasággal«. De hogy magyarázza azt, hogy ez a tagozódás nem úgy leggyakoribb és nem akkor legszebb, pl. az ötös jambusban, ha a magyar ütemek tagozódását követve, a 4, 6 sémát ölti, hanem akkor, ha egy egészen idegen 5, 5 sémát vesz fel? (Mindenki meggyőződhetik erről, aki, pl. hogy mindjárt a legtökéletesebbre hivatkozzunk, Vörösmarty blank verseiből csak egy oldalt is elolvas; Horváth maga is ily sorokat idéz.) Az 5, 5 séma pedig a jambusnak külföldön is szabályszerű caesura-sémája: az, hogy a magyar fülben is ez a séma hangzik legjobban, azt bizonyítja, hogy a blank vers a magyar fül számára is lényegileg jambusi képződmény, s a magyar fül itt a hangsúly támogatását éppen a jambusi lejtés kiemelésére kívánja. Nem igaz tehát, hogy a jövevény versidomok ritmusa »prozódiájuktól részben függetlenül« alakul ki a magyar »hangsúlyú« ritmus hatása alatt: a prímhegedű mindig a jambusé, és a hangsúly csupán a szekondáns.

E hosszúra terjedt kritikai észrevételek fenntartásával azonban sietünk az eredményben és a lényegben megint igazat adni Horváth Jánosnak, és kiemelni kutatásainak nagy jelentőségét.

A lényeg az, hogy jövevény versidomunk, ha nem is a prozódiától függetlenül, kétségtelenül a magyar ritmus hatása alatt alakult ki; hogy itt bizonyos megalkuvás jött létre, mely a két különböző verselési elvet egymáshoz közelítette, s többé-kevésbbé, néha szinte megkülönböztethetetlenül, összeolvasztotta.

S itt éppen az a tény szól leginkább Horváth mellett, amit előbb egy túlzásának cáfolására emeltünk ki: a caesura fontossága a magyar jambusi verselésben. Csakugyan a szabályos és gyakori caesura annyit jelent, hogy a hangsúly gyakran esik össze az iktussal s így sok ponton

[75] Az, hogy a ritmusérzék kiiskolázódjék egész sorok szótagszámbeli egyenlőségének füllel való megérzésére is: nem lehetetlen, de mindenesetre nehezebb (s így valószínűtlenebb feltevés), minthogy az időmérték megérzésére iskolázódjék ki.

támogatja a jambusi lejtést; s evvel már magyarázatot nyer az a tény, hogy a caesura a magyar jambusban öntudatlanul is túlnyomó szerepre jut. Horváth finom és érdekes fejtegetésekben mutatja meg, hogyan emeli ki a hangsúly egyre jobban, tökéletesebben a jambusi lejtést, hogyan tudja már az ütem elején megadni az emelkedő ritmus benyomását (ellentétben a babonával, mely a magyar ritmust gyökeresen ereszkedőnek tekinti s inkább az ütemelőző fikciójához nyúl), hogyan tendál változatos fokozatokon át a tökéletes jambusi képletig, ahol a hangsúlyváz az időmértékvázzal összeesik; s menten a pedantériától kiemeli egyúttal azt is, hogy ennek az összeesésének szabállyá válása nem volna kívánatos; hogy egy-két főhelyen alkalmazott hangsúly magában is kellően azt a benyomást kelti, hogy a beszéd értelmi lejtése azonos a vers jambusi lejtésével s beteljesíti Vörösmarty posztulátumát: hogy a jó vers legértelmesebb szavalása metrikus szavalás lesz (aminélfogva a metrika tanulását ajánlta színészeinknek). Igy a caesurák folytonos változásával, a hangsúlynak hol egyik, hol másik iktusban való jelentkezésével adja a gazdag és áradó-apadó hullámzásnak azt az érzését, mely a magyar jambus megbecsülhetetlen ereje.

Mindez a magyar hangsúly különös ritmusképző erejét bizonyítja, amely, mint Horváth kimutatja, olyan nyomatékú, hogy az időmértéket is pótolni képes, s lehetővé teszi a magyar jambusnak azt a fejlődését, mely az időmérték tekintetében mind nagyobb és nagyobb szabadságot enged meg. Csakugyan a modern magyar jambusban immár sokkal fontosabbá válik a caesura a jambusok tisztaságánál. A költők gyakorlata eljutott odáig, amit az elmélet nem tudott, még csak nem is sejtett: hogy a magyar jambusi sor tökéletes hangzású és félreismerhetetlen lejtésű lehet akkor is, ha az utolsót kivéve egyetlen jambus sincs benne. A sor azért mégis jambus marad, s »tévedtek mindazok, akik... az időnyomatéknak olykor hangsúllyal való helyettesítéséből... valami újszerű, magyaros ütemrendszerre igyekeztek következtetni a jövevény-sorokban«: e verseknek lényegileg és primär módon mégis időmértékes jellegét nem engedi elfelednünk az, hogy egyetlen szabályuk, mely megközelítően fixnek mondható - az utolsó jambus tisztasága - időmértéki szabály. E szabály szerepét, s egyáltalában a jellemző jambusi sorvég fontosságát a próza ritmusos mondatvégeinek analógiájára finoman jellemzi Horváth János. Ami ezen túl van, az az időmértéknek és a hangsúlynak szabályokba nehezen foglalható komplikáltságú összejátszása: s ahogy Horváth megcsinálja a hangsúly szerepének skáláját, úgy meg lehetne csinálni a vele összejátszó időmérték tisztasági skáláját is, avval a különbséggel, hogy míg az utóbbinál az időmértéki skála leghanyagabb foka is okvetlenül mutatja legalább valami rudimentumát az időmértéknek, addig a jó időmértékű sor bizony ellehet a hangsúlynak legcsekélyebb támogatása nélkül, s, ismételjük, egyáltalán nem áll az, amit Horváth mond, hogy »ha csupa olyan jambust írnánk, amelynek hosszú szótagja sohasem nyeri meg ezt a támogatást, a jambusi lejtést képtelenek volnánk előállítani«.

*

Az elmondottak speciálisan magyar dolgok; végeredményben azonban a magyar jambus ilyetén fejlődése nem valami új magyaros versforma, hanem a *szabad vers* felé vezet. Mihelyt a sor utolsó jambusa sem tiszta, a vers elveszti egyetlen fix szabályát, s kizárólag olyan hangsúlyjáték elvére támaszkodik, mely a *szabad vers* elvével rokon. Arany utáni jambusköltészetünk hanyag és másodrendű lírikusainál ez a jelenség a hiba és zökkenő jegyét viseli; Adynál azonban oly különösséggel és rendszerességgel jelenik meg, mely gondolkodásba ejt. Horváth Jánosnak van egy kitűnő szava az Ady verselésére: *alaksejtelmeknek* nevezi ezeket a verseket, melyeken át a jambus (sőt olykor komplikáltabb, még görög formák is) csak mint valami fátyolon keresztül csillog át, »részint elmosódva részint - mintegy félálomban - múló módon felidézgetve«.

Ady formája mindazonáltal még teljesen kötött forma, mert ez alaksejtelmek teljes rendszerességgel és kötöttséggel ismétlődnek; a következő lépés azonban már a *szabad versbe* vezet. Hisz a *szabad vers* is voltakép ily alaksejtelmeken alapul, s ez teszi lehetővé, hogy a próza minduntalan versnek hasson és versre emlékeztessen. Igaz hogy a mi szabad versünk nem evvel a logikával s Adyból fejlett ki, hanem függetlenül, külföldről importálódott. De a modern szabad vers külföldön is majd mindig az alaksejtelmek felhasználásán és vegyítésén alapul; s ez már eléggé s végzetesen meghatározza karakterét. A modern szabad vers nem valami friss és primitív forma, visszatérés az ősi-újhoz, egyszerűhöz, erőshöz, hanem raffinált és dekadens verselés, mely egy kor számtalan kijátszott ritmusának emlékeivel játszik, fölöttük lebeg és szivárványoz. Következésképpen a szabad vershez mint megújuláshoz és felfrissüléshez fűzött reménységek valószínűleg hamisak - csakhogy ez már nem diagnózis, hanem prognózis, ami nem erre az óvatos lapra tartozik.

BALASSA

1924.

A magyar lélek sivatag gyökértelenségének, furcsa ingatagságának nemcsak tünete: részben tán oka is az a példátlan közöny, amivel multjának értékeit elejti s mindjobban elejti, a helyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne. Szellemi erőt csak érzelmi és gondolati hagyomány adhat, s hol lehet ily hagyomány gazdagabb, mint az irodalom klasszikusaiban? De klasszikusaink nem hozzáférhetők, s a legszentebb, erőtadó szavak kiesnek memóriánkból. Az a kiadó, aki klasszikusaink új, jó kiadásáról gondoskodik, igazán nemzeti hivatást teljesít.

Kétféle jó klasszikus-kiadást képzelhetek. Egyiket a tudománynak. Másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcsérrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, lepárolt aranynedv. Vaskos, nehéz, könyvtári kötetek. Vagy aranydíszű *livre de chevet*. Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.

A *Géniusz* könyvkiadócégnek nagy arányokban megindult klasszikus-kiadásai, melyek közül előbb Csokonai, most meg Balassa jelent meg, szemmelláthatólag inkább az első kategóriába tartoznak, mint a másodikba. Inkább nyersanyagot s előmunkálatokat nyujtanak, mint kész és rendezett kincsesházát a magyar szellemnek. Talán kár. Bizonnyal több szükség lett volna az utóbbira. Nem mondom, előbb-utóbb össze kellett gyüjteni a filologice-teljes Csokonait s a kötetnyi morzsát: gyengét, zsengét, alkalmit s rögtönzést; előbb-utóbb össze kellett foglalni a Balassa körül rajzó kérdéseket, az újabb történeti kutatások fényében. De bizonyos, hogy az irodalom még jobban nélkülözte a jó Csokonait és Balassát, mint a tudomány; a művelt közönség jobban, mint a szakemberek. A szakemberek a forrásokat használhatják, s vitáik lefolyhatnak a tudományos folyóiratokban (noha elismerem, hogy ma ott is kevés a helyük). A könyv a közönségnek kell elsősorban; az ifjúságnak, és az íróknak. És én a magyar közönség és ifjúság végleges Csokonaijában nem kívánom látni a soha kiadásra nem szánt rossz - szervilis vagy obszcén - s gyakran kétes szerzőségű verseknek ez óriási tömegét, melyek a költő képét inkább zavarják, mint gazdagítják (vagy legalább nem a standard versekkel egysorban); a végleges Balassa számára pedig akadálytalanabbul olvashatóvá rekonstruált szöveget szeretnék, ahol a problémák legfellebb jegyzetben bujjanak meg, s ott is puszta adatok alakjában, hosszú diszkussziók nélkül. Igy, ahogy van, mindkét kiadvány a tudósoknak szól, s ára, terjedelme, anyaga, módszerei egyformán alkalmatlanná teszik a szélesebb elterjedésre.

De senki sem tagadhatja, hogy erre is szükség volt, s ezek is nagy szolgálatot teljesítenek; hacsak másrészt nem odáztatják a közönségnek alkalmas, olvasnivaló jó kiadás megjelenését. Addig is ezek pótolják amazt is: elvégre a szöveget legalább egy magasabb cenzusú réteg számára ezek is hozzáférhetővé teszik, még pedig jó papíron, szép kiállításban. Igaz, hogy a két szempontot jobban is össze lehetett volna egyeztetni. Mindkét kiadásnak oly hátrányai vannak, melyek tudományos jellegéhez nem tartoznak okvetlenül hozzá, s az olvashatóságot mégis lényegesen befolyásolják. Egyik sem a verseket adja ki: hanem a forrásokat, a régi gyüjteményeket. Igy, ahol egy vers két vagy több ilyen forrásban vagy gyüjteményben is előfordul, a kiadásban is újból előkerül, helykímélés végett csupán az első sorával s egy lapszám-utalással. Ez kivált a Csokonaiban zavart gyakran, de Balassában is előfordul (pl. a 274. lapon). Azután zavar mindkettőben a perspektivátlan rendezés, mely nem választja szét az irodalmi olvasó számára fontos anyagot a kétestől s csupán filológiai létjoggal bíró selejtestől, vagy, mint épp Balassánál, a szétválasztásban kizárólag külső filológiai szempontot követve, a belső valószínűséggel és a köztudattal olykor élesen szembehelyezkedik.

S ezek után próbáljuk meg az új Balassa-kiadást mérni, amennyire lehet, maga mértékével.

Az életrajz.

A kiadást Dézsi Lajos dr. intézte, aki a kötetet hosszabb életrajzi bevezetéssel látta el. Az életrajz essay-szerűen indul, de végelemzésben nem más, mint az adatok egyszerű felsorolása, melynek megvan annyi érdeme, hogy a legújabb eredményeken alapul. Gyakran, ahol túlmegy az adatokon, naivságokba, sőt ellentmondásba hull: életrajzírók szokása szerint csöpp adatból mély következtetéseket von, s nem veszi észre a diszharmóniát. Pl. Balassa magyarhuszáros karakterével kezdi, mint őspszichológiai gyökérrel: »Szerette a jó lovat« - mondja, s igazolásul hozzáteszi: »Erdélybe is elment főlovakért«. Holott később maga beszéli el, hogy lóeladások közvetítéséből kényszerült megélni (»lókupec volt«, mint a szegény Beöthy Zsolt szokta mondani), s *ezért* ment Erdélybe, nem pedig a passzionátus magyar lókedvelő minőségében. Biztosabb alap lett volna a versekre hivatkozni: »Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak!«... Az is kissé merész következtetés, mikor az 1772-ben kelt »Egy szép táncot...« kezdetű gyönyörű költeményt azon az alapon tulajdonítja Balassának, mert amint mondja, »valóban az lehetett szerzője, aki ebben az évben ragadta el táncával a koronázóünnep közönségét«. Táncnótát nemcsak Balassa írt, s az, hogy ebből az évből följegyzésünk van egy táncbravurjáról, még nem ok hinni, hogy ebben az évben kelt táncnóta okvetlen az övé. Több az ok e hitre magának a versnek szépségében: amihez hasonlót nem akárki írhat.

Egyáltalán, Dézsi kissé túlbecsüli a külső, apró adatok értékét, mikor életrajzát teljesen rájuk alapítja, s munkájának történeti részét szinte óvatosan különtartja az irodalmi résztől. A külső adatok adhatnak vázat és fix pontokat egy költő életrajzához: de aki lélekkel, élettel akarja e vázt megtölteni, annak a versekhez kell folyamodnia, különben csakugyan általánosításokra és apróságokból való mély következtetésekre kényszerül. Dézsi hajlani látszik ahhoz a felfogáshoz, mely a költészetet egy kizárólag önmagában fejlődő zárt valaminek tartja, s az irodalmi hatásoknak több fontosságot tulajdonít benne, mint az élet hatásainak: »Ha Balassát nem is tartjuk szobapoétának, mégsem lehet minden sorát szóról-szóra venni« - mondja többhelyt, s ez igaz is, amennyiben külső tényekről és adatokról van szó; de ha a karaktert, az érzéseket, a *lélek* történetét keressük, akkor a költői mű teljesen biztos forrás oly életíró számára, aki tud olvasni. Egy költő sem fejezheti ki azt, ami nincs meg benne, s még az irodalmi hatások sem csupa véletlenek: hanem lelki okokat s lelki eredményeket árulnak el. Ellenben a külső adatokat véletlenek őrzik meg számunkra, s aki kizárólag ezek nyomán rajzol, kiteszi magát annak, hogy arcképét a véletlen torzítja el és hamisítja meg.

Az igazi rajzot (az adatok helyét és értékét) csak a művekből kiolvasható karakter szabhatja meg. Dézsi adatai is megkapták volna a helyes perspektívát, ha mögéjük állítja s folyton szem előtt tartja a költő alakjának azt az eleven és csalhatatlan képét, amit versei óhatatlanul lelkünkbe írnak. A levelek, melyeket Dézsi a versek mögött összegyüjt, plasztikus hatásokat adnak ebben a távlatban. A korábbi levelek, egyik a másik után, különös ügyeket emlegetnek, melyekben folyton Balassa volt a vádlott fél. Folyton a hatóságokkal van baja erőszakoskodásokért. Egy tiszttartót véresre ütlegel, mert eszébe jutott, hogy miatta kapott verést egyszer gyerekkorában. A Rubigallus-fiút, egy gazdag selmeci bányapolgár öccsét, jóformán azért veri meg, mert egy patakban mert fürdeni vele. A szegény Göppel bányászgazda tóbaugrott előle, s panasza szerint még áldott állapotban levő feleségét is megrugdalta. Egy hentes özvegye ellen nyilt országúton intézett szerelmi rohamot. Botrány lett. S még milyen országos botrány lett a pataki házassággal kapcsolatos várfoglalásból, mellyel az egész közvéleményt magára zúdította. Kivételesen indulatos, erőszakos, önmagán uralkodni nem tudó karakter bontakozik ki ezekből az adatokból, melyeket Dézsi elszórva említ meg, s nem hagy teljes erejükben érvényesülni. Verseinek hátterében a magyar renaissance e költője úgy tünik föl, mint a tipikus renaissance-ember, féktelen és zsarnok, mint olasz kortársai, de magyar

nyiltsággal még őszintébben az; a keverék azonban nem szerencsés; s épp oly kevéssé alkalmas a talaj. A derék Magyarország nem Itália. Balassának nincsen itt talaja, s forrongó indulatainak minden kitörése félszeg erényeket, kicsinyes felsülést, halmozódó ferde helyzeteket eredményez.

Egész sorsában van valami végtelenül sivár tragikum. A költő nem jobb, mint kora; s nekünk szinte rosszul esik ma olvasnunk az utasításokat, melyeket török foglyai kínzatására ad (»nem kegyetlenségnek ostentatiójából, hanem igen szívem szerint s bosszúságomból«); vagy a cinikus kijelentést: »azt gondolom, hogy nagyúr leszek, ha egyébképpen nem is, f...m után«. Csakugyan érezzük ilyenkor, hogy egy családból való ama hírhedt Balassa Menyhérttel. Vallást cserél érdekből, mint amaz: házasodik; válik... Máskor csupa harci kaland gyanánt vásárokat foszt ki, Hatvan ostrománál pénzesboltokat tör fel. Csakhogy minde *moral insanity* nála valahogy nincs helyén és nem használ: anyagi helyzete nem javul vele, ellenkezőleg megromlik, vagyonát elveszti, ellenségei megsokasodnak, végérhetetlen pörökbe bonyolódik, minden hatóságot maga ellen lázít, s ahogy maga mondja, ő lesz »a község csudája Magyarországban«; a végén jön a dicstelen »lókupecség«, s kétségbeesett tervek: elmegy a parmai herceghez zsoldosvezérnek... vagy török hitre tér... Aztán a bujdosás, az »Óceánig«...

Mi e sivatag, céljaferdült élet vigasztalása? mely nélkülözte a család és az otthon melegét, a hasznos munka fényét, a rendezett emberi helyzet öntudatát? A szép erdő-mező volt otthona, »sétáló palotája« hosszú portyázásokon; ő még verseit is lova mellett leheverve, »fűben való létében« írja vagy fordítja. Mely költőnek volt jobb dolgozószobája? Burckhardt szerint a »természet felfedezésének« kora volt ez, s Balassa, olasz kortársaitól függetlenül, spontán és mohón itta a magyar tájak gyönyörűségeit. Családja a »jó vitéz legények« csapata volt, akik kalandjain követték, s akikre mindig meleg emberséggel gondol. Munkája a harc, a török háború, mely, a régi perzsa háborúkhoz hasonlóan, a kultúra harca volt a barbárság ellen, s melynek jelentőségét teljesen átérzi, talán először fejezve ki, igazán praegnánsan, Magyarország évszázados históriai szerepét: »Ki kereszténységnek viseled paizsát«. De a harc ránézve apró és dicstelen kalandokká forgácsolódik szét, s e fegyelmetlen kalandok ódiuma végre hazájából is kiűzi, melyért harcolnia kellene. Vagy Cupido űzi ki, amint maga mondja egy versében, Cupido, aki hatalmasabb Marsnál? A szerelem nagy kiélési lehetőség e sivár életben, s nincs a magyar irodalomban költő, aki speciálisabban szerelmi költő lenne, mint Balassa. Futó kalandoktól a nagy, életetátfogó érzésig,[76] gőgös csapongástól a könyörgő megalázkodásig, a szerelem egész skálája szóhoz jut benne, hogy végül valami sivár keserűségbe torkolljon ez is: »keserűség rám áradt,

Virága éltemnek'
Aminek örüljek,
Teljességgel elszáradt«.

A »képtelen nagy szépség« hajszolása (ennél a szónál ki nem gondolna Adyra?) csak mégjobban szétzilálja ezt a lelket, s az élet kegyetlenül csúnyul bele a szépségekbe: Balassa

[76] Coeliát Dézsi is azonosnak tart a Juliával mint Szilády, s ezt a feltevést főleg éppen arra a versre alapítja, *»kiben Juliához hasonlítja Coeliát minden állapotában«*, holott ez inkább az ellenkezőre lehetne érv, mert nem különös-e kissé: valakit önmagához hasonlítani? Nekem, bevallom, ez a Coelia-vers a kor sablonjait juttatja eszembe, s nagyon csodálnám, ha nem lehetne megtalálni e fordulat mását is valamelyik renaissance-költőnél. Akárhogy legyen ez, a motívum fölkerülése vagy átvétele mindenesetre bizonyítja a régi érzés fölvillanását, s még ha képzelt is a Coelia alakja (kinek neve is Angerianusból való, s összes vonásai, egész az öccse halálán való kesergésig, megtalálhatók más költőknél): akkor is: oly nőről álmodik, aki Juliához hasonlítson! új szerelemről, de a régi íze legyen benne! Ez az ifjú kortól búcsúzó Balassa álma.

pénzzel tartozik élete nagy szerelmének, Losonczy Annának, s a szép asszony utolsó éveiben mint hitelező jelenik meg s adósságért pörli az akaratgyenge, lezüllött költőt, aki a lengyelszép citerás lányoknál, Tifingraal utcai bécsi Zsuzsannáknál keres vigasztalást. Ebben a sivár fordulásában minden dolgának egyedül a gőg tartja fenn állandóan, és pedig, - mint Dézsi helyesen figyeli meg és emeli ki - nemcsak Mars gőgje, hanem Pallas gőgje. Ez nekünk fontos dolog, s a magyar irodalomtörténet szempontjából talán legjelentősebb megállapítása a Dézsi életrajzának. Mikor a költő azt írja: »Nemzetséggel, emberséggel és egyébbel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek nem mondom«; akkor szelleme kincseire is gondol, melyeket gonosz szerencse szintén nem vehet el, s nemcsak a nemesi, hanem a költői önérzet is beszél belőle (mint Dézsi mondja), szinte Petőfire emlékeztető szavakkal. Ha Balassa egy-egy levelében felhozza az új verseket, melyek legutóbb »jutottak elméjére«: »Nem rosszak bizony azmint én gondolom!«; ha panaszkodik azok ellen, »akik akarmi irásimot is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, festetik és izetlenítik«; ha önérzetesen jegyzi meg Marullus versét fordítva, hogy

Igéről igére
Nem szinte teheté,
De hertelen jobbítá:

mindez az írói öntudatnak olyan megnyilvánulása, mely ebben a korban nálunk mindenképp új jelenség, s mely eléggé bizonyítja azt is, hogy Balassánál az írás nemcsak a szeretkező vitézúr amatőr kedvtelése volt, mint azt eddig szerették elhitetni, hanem teljes tudatossággal vállalt írói hivatás: az első írói hivatás a magyar költészet történetében. A sokat korholt »virágénekek« nem szégyellett és titkolt magamulattatása volt csupán, hanem méltó dicsőség és büszkeség, amelyet dacosan kell magasztalni és védeni, mint Rimay már teszi is azok ellen, akik (Balassa szavaival élve) verseiért »engem való rágalmazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik«: »Haki az szerelem argumentumában való énekének munkáját nem javalja pedig, sőt kárhoztatná, inkábban kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákot is: az deáki nyelveknek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen a képe is, ha az ábrázatját ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetit felette szépítő miniumjait letörlendők róla«... oly érzés ez, a dacos védekezésnek (ismételjük) oly attitüdje, mely itt jelenik meg először, s mely azután egész jelentkezésmódjában, szinte még a szavakig, a külföldre való hivatkozásig, évszázadokon át, mind Adyig, meg-megismétlődik a magyar lírában, újra és újra reklamálva az élet és érzés jogát arra, hogy kifejeződjön! a nyelv jogát, hogy beszéljen! Általában a Rimay rendkívül szép és érdekes előszóterve (melyet Dézsi szintén kiad), a Balassa szavai után s általuk sugallva közvetlen-második dokumentuma a magyar líra e Balassában először felébredt öntudatának, mely azután lélekről lélekre száll, nem a sokakéba, és az úgynevezett »nemzetébe«, amely még mindig üldözi a virágénekeket, hanem a kevesekébe, akikben a lélek igazán él: »énnekem elég az, ha Kegyelmed és egyebek, kik ollyak mint Kegyelmed azaz *quorum nativa virtus aliis quoque virtutibus est cumulate*, szeretik« - mint Balassa írja verseiről Rimaynak.

Igy hordja magában a magyar líra veleszületett s mostszületett gőgjét ez a különös, hajszolt »vén cigányként csak cseréléssel« élő, vénségére hátán házát hordó csigává lett,[77] »sehonnai«, »falu csudája«, lókupecségre jutott nagyúr. Megváltja-e, megnyugtatja-e ez a gőg meghasonlott és szenvedélyes lelkét? Aligha. Cupido ura e léleknek, a rettenetes, telhetetlen vágy; Cupido, akinek nem árt

[77] »Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőllők tövét érte, hanem egyék énbennem ezután, mert én innéttova csiga leszek«.

Sem Mars, vitézséggel,
Sem Pallas, elmével.

A versek is csak Cupido szolgái, s alkotójuknak »bajnál egyebet« nem szereznek, hogy mármár elkeseredetten szánja tűznek őket: nem utolsó példa a magyar líra történetében. Az Istenhez magához kell folyamodni, gyermeksége áhítatához visszatérni, s mintegy mennyei Atyja előtt kisírni magát, hogy a zaklatottság enyhülésre jusson, mint a szélvert felhő, ha besírja magát a nyugodt tengerbe. Vallás és szerelem: ez ennek a léleknek két sarkpontja, s istenes énekeihez csak szerelmes dalai foghatók. Egy bűnben és rendetlenségben töltött élet könnycsöppjei...

Hosszasabban foglalkoztunk Balassa életrajzával, kissé eltérve Dézsi könyvétől, hogy adatai nyomán megpróbáljuk megrajzolni a portrét, melyet az ő dolgozatában nem találtunk eléggé markánsnak. A következőkben immár teljesen az ő kiadásának filológiai munkáját követve nyomról nyomra, óhajtjuk megállapítani értékeit és hiányait.

Az anyag.

Ez az *»Ungarus sed impius«* - »magyar, de istentelen«: ahogy az egykori tudósítás halála alkalmából nevezi - gazdag örökséget hagyott nemzetére. Szimbolikus megindítója ő a nagy magyar lírának, mely azóta mindmáig annyiszor merített új erőt az »istentelen« falucsúfjainak fölgyülemlett keserűségeiből, s melyet talán épp ez a keserűség avatott oly páratlan érzelmi telítettségűvé, s tartott meg annak a hideg ész és parókás poézis lírátlan századain át is. Balassa műve - első kamrája a pompás kincsesháznak - mint *dokumentum* és *oeuvre* egyformán magas érték.

Dézsi - igen helyesen - hagyja, hogy e mű magáért beszéljen; jellemzést vagy értékelést meg sem kísérel. Bevezetésének csupán két fejezete kelt esztétikai asszociációkat. Az egyik a Balassa versformáinak összeállítása, nagyon szükséges és hasznos fejezet, mely azonban a kiadót inkább a forráskutatás és szövegkritika szempontjából érdekli. A másik valami *»Fortuna di Balassa«*-féle felsorolás: Balassa a magyar költők lantján: kevésbbé szükséges és hasznos. Rimay elogiumai fontosak, mert a költő helyzetét mutatják korának szellemei közt, s hatását reájuk: - de a modern poéták Balassa-versei (drámái, novellái) - az egy Kölcsey csodálatosan átérzett stilimitációját kivéve - alig mutatnak egyebet sivár témahiánynál, témakeresésnél. Érdekesebb lett volna Balassa költői hatásáról, s a Balassa-strófa feltámasztásának modern kísérleteiről szólni.

Jóformán ennyi az, amit Dézsi az obligát forráskutató, szövegkritikai és bibliografikus jegyzetekhez hozzáad. Ez az obligát körítés magában is eléggé bőszavú; Dézsi gyakran ismétlésbe esik (a Radvánszky-kódex bibliografiai leírásánál pl. lapokon át ismétli az összes versfelírásokat és nótautalásokat, melyek a szövegben már úgyis olvashatók). Ez annál feltűnőbb, mert máshol több ízben panaszkodik, hogy pl. a levélanyag fontos részét kényszerült elhagyni - helyszűke miatt. Holott minden klasszikus-kiadás főszabálya: teljesség az anyagban, s ekonómia a körítésben.

Maga a kiadott anyag két részre oszlik: életrajzi dokumentumokra, s költői művekre. Sajnos, az ekonómia és liberalizmus az anyag kiválasztásában sem teljesen egyensúlyozódott. A dokumentumok közt a rendkívül érdekes levelek és okmányok sorozata távolról sem teljes, teljes azonban a terjedelmes bártfai latin epitáfiumgyüjtemény kiadása, mely sem életrajzi, sem költői értékkel nem bír, s nagyrészben nem is a költőre, hanem testvérére, Balassa Ferencre vonatkozik. Ezt a teret jobban lehetett volna fölhasználni. - Közelebbről érdekel bennünket a költeményanyag, melynek közlésre való kiválasztásánál Dézsi a legnagyobb liberalizmussal járt el.

Mindent fölvett, amit Balassával, bár a legtávolabbi vonatkozásba lehetett hozni.

A liberalizmussal szemben a kritikát a kötetekre-osztás képviseli. Az első kötet a kétségtelen, a második az állítólagos vagy lehetséges Balassa-verseket tartalmazza. A szétosztás azonban alkalmas arra, hogy a laikust csodálatba ejtse s perspektíváját megzavarja. Talán egy költeménye sem ment Balassának át annyira a köztudatba, egyet sem érzünk annyira vele összenőttnek s egyéniségére jellemzőnek, mint a *»Boldogtalan vagyok«* kezdetűt, melyben a »Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát«, vagy az »Immár sólymocskádat, Kedves madárkádat« jólismert akkordjai zengenek föl. Nos, ez a vers Dézsinél a »Balassának tulajdonított« versek élén áll, gondosan kizárva a kétségtelenül-hiteles Balassa-versek közül. Ezzel szemben a *Táncnóta*ról, melyet az eddigi Balassa-kiadások nem vettek fel, azt olvassuk a jegyzetben, hogy kétségtelenül Balassa-vers, és még sok másról is. A könyv tájékozatlan forgatója könnyen azt a benyomást nyerheti, hogy régi nagy költőnk hírneve, képe, megítélése teljesen bizonytalan hagyatékon alapul, melynek állaga folyton a filológiai vélemények szeszélyesen s szinte önkényesen változó hullámzásának van alávetve.

A mi véleményünk természetesen az, hogy úgy a *»Boldogtalan vagyok«*, mint a *Táncnóta* bizonnyal Balassa-vers: mert nem valószínű, hogy két ember élt volna egyszerre e harci században, aki ilyen verseket tudott volna írni. Viszont más versek szerzőségét (melyet talán nem kevesebb külső tény látszik támogatni) épp oly bizonyosság érzésével vagyunk hajlandók elvitatni Balassától: egyszerűen azért, mert érdekes egyéniségétől távolállóknak érezzük az érdektelen ritmusokat.

Dézsi azonban, ahogy életrajzában túlbecsüli a külső és apró adatok egyedül-üdvözítő voltát, úgy a kiadott anyagot is kizárólag ily külső és apró adatok nyomán választja szét. Dézsi nem akar szenzációs, hökkentő kritikát, irodalomtörténeti leleplezést csinálni: távol áll ez tőle; a *»Boldogtalan vagyok«* kezdetű verset pl. ő is Balassáénak tartja, mint akárki - annál inkább, mert noha eredetijét, melyre első kiadója, Thaly hivatkozik, nem találta meg, talált más régi ponyvafüzeteket, melyek ugyane költemény variánsait őrzik s igazolják, hogy nem a XIX. században készült utánzat. Meggyőződésünk, hogy a kuruc versekben is, melyeknek gyanús voltára Riedl oly tiszteletreméltó erkölcsi bátorsággal mutatott rá, csak Thaly-féle simításokról lehet szó, s nem egész költemények, vagy akár csak strófák »hamisításáról«. Thaly sohsem tudott ily verseket írni. Igy a vitatott Balassa-verset is csak Balassa írhatta; s Dézsi sem gondol mást. Dézsi egyszerűen a filológiai szigorúság elvének enged, mikor a külső érvekkel támogatható hitelességű verseket különválasztja azoktól, melyeknek szerzőségére ily *külső* adata nincs.

Csakhogy az ily *tisztán* külső elven alapuló szétosztás nemcsak a költő képét zavarja meg (kétesek közt állván néhány legjellemzőbb s legfontosabb verse, s a kétségtelenek közt természetesen számos olyan, aminőt bármely kortársa megírhatott volna): hanem egyúttal - bármily paradox ez - a tévedésnek is több teret enged, mind az, amelybe *belső* meggondolások is beleszólhatnak. Például egy oly esetet idézek, mely csak a napokban, szinte a közönség előtt játszott le. Mindenki emlékszik még annak az állítólagos Ady-versnek felfedezésére, melyről később kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy nem egyéb, mint egy Juhász Gyula-féle szándékos és kitűnő stílutánzat. Ennél a versnél minden *külső* érv az Ady szerzősége mellett szólt. Láttam az »eredeti« kéziratot. Az írás ismerős volt, azonnal régi évekre emlékeztetett, a régi Holnap éveire. Persze, mert Juhászé volt. De Juhász írása mindig hasonlított az Adyéhoz, s ezúttal még tán utánozta is, s alákanyarította az Ady nevét. Egy szavahihető szerkesztő pedig világosan emlékezett még a körülményekre is, ahogy Adytól a kéziratot személyesen kapta. Szavait támogatta egy minden bizonnyal Adytól származó levél, melyet felmutatott. És a vers mégsem volt Adyé. Szép vers volt és Adys (talán egy kissé túl Adys is); de belső formájában volt valami kerekség és zártság, Adytól idegen. Ha ösztönünkre, e »belső érvre«

hallgatunk, talán elkerüljük a tévedést; de mivel teljességgel leborultunk a külső »tények« előtt, azt kellett hinnünk, hogy a vers Ady régibb éveiből való lehet, amikor még a belső forma zártságától és kerekségétől nem távolodott el teljesen, viszont ez évekbe helyezve valóságos csodának látszott, s túlzott fontosságot is nyert.

Példa ez mindazoknak, akik mint Dézsi túlbecsülik a filológiában a külső »tények« döntő voltát a belső meggondolások rovására. Ez a gépies eljárás, ha egyfelől túlóvatosságra csábít, másfelől a túl-liberalizmust sem zárja ki. Igy Dézsi első kötetében - természetesen a Radvánszky-kódex tanuságát a legrégibb kiadások adalékaival őrzi ellen, s e külső elv merev alkalmazása csábítja arra, hogy pl. az *»Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép«* kezdetű költeményt a kétségtelenül Balassától származók között közölje. Ez a vers különben igen szép, s a Rákóczi-nótával *(»Jaj régi szép magyar nép«)* való rokonsága folytán fontos - kétségtelenül a Rimay verse. A Radvánszky-kódex Rimay versei közt adja; Szilády ezt kritika nélkül regisztrálja, Dézsi azonban hozzáfűzi, hogy »a kiadások mint Balassa költeményét közlik, így ment át a köztudatba s azért nem hagyhattuk azt innen ki még akkor sem, ha a kódex másolójának több hitelt tulajdonítanánk, mint a nyomtatott kiadás rendezőjének«. Bizonnyal következetlenség köztudatról beszélni annak, aki a *»Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát«* kivonja a Balassa-versek törzsállagából. Ám akárhogyan is: nem a kódex másolójának kellene elsősorban hitelt »tulajdonítani«, de nem is a régi kiadás rendezőjének: hanem magának a költeménynek, mely jellegzetesen pedáns rímeivel, símaságával, feddő-énekszerű témájával s kifejezéseinek drasztikus plasztikájával teljesen távol áll a Balassa modorától, s egészen közel a kor másodsorban álló költőinek témaköréhez, s a rímvirtuóz Rimay technikájához.

A második kötet anyaga különböző forrásokból van összeállítva. Szerepel a *»Lucretia éneke«*, ez első magyar versesregény, s a *Credulus és Juliá*-nak nevezett pásztordráma-töredék, melyeket Dézsi is joggal Balassának tulajdonít; a szendrői névtelen hiányzik. Épp úgy elmaradhatott volna a kisebb versek fele. Nehéz megmondani, mi volt az elv ezek kiválasztásában. Eleinte úgy látszik, mintha Dézsi csak azokat közölné, amelyeket ő maga Balassáénak tart. Maga több ízben mond ilyesfélét. Később azonban oly darabok jőnek, melyeket semmiképp sem lehet a nagy költő műveihez sorozni. (Pl. a gróf Balassa Bálint-féle versek közt.) Mintha mindazt kötelességének hinné adni, ami költőnkkel valahogyan asszociálható, vagy amit valaha neki tulajdonítottak: a Balassa egész sleppjét. (De akkor hol a *Szilágyi s Hajmási*?) Egy versről jegyzetben azt mondja: »itt közlöm, mert Balassa-utánzatnak tartom«. Ily okkal egy-egy egész század líráját közölhetné, majd az összes »főrangú lírikusokat«: Rimay vagy Beniczky szorosabban függnek költőnktől, mint a II. Balassa.

Az okok, melyek alapján egy-egy költeményt Balassának tulajdonít, nagyon különbözők, s néha nagyon gyengék. Viszont: sokkal erősebb ellenok sem elég neki az ellenkezőre. Ha egy versben a költő halála utáni évszám fordul elő, az még nem cáfolja szerzőségét, mert »a másolók az évszámot gyakran megváltoztatták«. (Ezt lehet tekintetbe venni egy különösen indokolt esetben, mint Szilády; de nem állandó elvként használni.) Ilyenformán nincs szó, nincs is kifejezés, oly ellentétes a Balassa egyéniségének s költészetének karakterével vagy lehetőségeivel, mely akadály lehessen abban, hogy egy verset Balassának tulajdoníthassunk. »Aki a változatokat egybeveti, az egyes költeményeket nem fog pusztán egyes szavak miatt Balassának követelni vagy tőle elvitatni.« Dézsi azonban egyes szavak miatt is képes verseket Balassának *követelni*. (Igy egyhelyt a »palota« kifejezés emlékeztet Balassára; másutt a *Julia* név már elég ok, holott Balassa-utánzók bizonnyal nevezték Juliának hölgyüket, mint maga Balassa Angerianus után Coeliának; ha a versfőkből ANANRÉH jön ki, már Balassa Annájára gondol; sőt a *Kata* nevet is érvül használja -, mert Balassa is írt a »Morghai Kata nevére« -: oly versben, hol minden Barakonyira vall, s legelsősorban éppen a *Kata* név!)

Nem elég megokoltak Dézsi következtetései a versformából sem. A »Palkó nótájáról« pl. (mely modern népies költészetünknek is kedves formája maradt, s még Kiss Józsefnél is előfordul) maga mondja, hogy mintája valami népdal lehetett: semmiesetre sem lehet e forma használatából Balassa szerzőségére következtetni. De épp oly kevéssé a »Dobó Jakab énekéből«. (L. a 737. lapon közölt két strófát.) Sokkal finomabb, árnyalatibb és komplikáltabb tényekre kell tekintettel lennie annak, aki a versformából a költőre akar következtetni.

A kifejezésmódból és hangulatból való következtetések Dézsinél szintén kissé vaskosak és szimplexek ahhoz, hogy a bonyolult igazság nyomába férjenek. Az, hogy valamely vers feltűnően hasonlít egy nagy költőnek valamely ismert versére, vagy *feltűnően* emlékeztet a modorára: egyáltalán nem ok azt a verset neki tulajdonítani; még inkább az ellenkezőre. Kivált ha még gyenge versekről is van szó. Nagy költő sohasem áll annyira hatása alatt - önmagának. Ez az talán, amit a filológia tudósainak elsősorban figyelmükbe kellene ajánlanunk. Az utánzás, az ú. n. hatás, gyakran kifejezhető és megállapítható külső és szimpla tények által is. A költői egyéniség finomabb valami. Az, ami »szemmellátható«: az utánzás; ám a rokonság, mely egy nagy költő verseit egymáshoz fűzi, belsőbb és sokszor rejtett...

Ami végre az egyes versek szerzőségét illeti: nem lesz tán érdektelen ily *sub judice* álló pörben, ha mint egy szerény esküdt, magam is leszavazok, elmondva - igazi esküdtként, nem tények és paragrafusok, hanem érzésem szerint - ítéletemet, mely bizonnyal sokszor téves, de lehet itt-ott hasznos figyelemterelő. Íme:

> A Thaly-féle két ének közül csak az elsőt tartom Balassáénak; a másikon erős a Thaly-gyüjteményekből ismert kuruc-íz, s különben részben az első variánsai; valószínűleg sokkal későbbi. A Borbély kódex versei közül egyikről se hinném, hogy Balassa írta. A Vásárhelyi Daloskönyvből közölt 30 vers közül csak a 2., 3., 4., 7. és 14. számúaknál és a 29. egyes részeiben gondolnék határozottabban Balassára; a 18. (Sebes tenger habja) egy töredék-variánsában Deák Farkas és Szilády finom érzékkel sejtették meg a Balassa hangját, de az semmi esetre sem lehet abban az alakjában Balassáé, ahogy Dézsi közli. Az 5., 13., 21., 22., 27. és 28. számúaknál (talán még a 6., 9., 17., 20., 26.-nál is) koncedálható még némi lehetőség; a többinek közlését egy Balassa-kiadásban semmi sem indokolja. A 25. pl. szép vers, de semmi esetre sem Balassáé; s a nem kevésbbé szép 24. is aligha.
>
> A hét bűnbánati zsoltárra nézve: a nagyszombati Balassa-kiadás megjegyzése nem azt bizonyítja, hogy az LI.-en kívül a többi is Balassa műve, hanem éppen az ellenkezőt: máskép nem kellett volna külön indokolnia közlésüket. Az *Istenes Énekek* függelékének nagy részében a versfejekből tűnik ki s Dézsi maga konstatálja, hogy Péczeli Király Imre, s más obskurusabb szerzők művei. Miért kellett itt közölni? A 27. számú, melynél Dézsi Balassa szerzősége felé látszik hajlani, valamint a 32., határozottan nem Balassa-vers. A Radvánszky-kódex »vegyes« énekeiről a kódex, a versfők, s maga Dézsi is vallják, hogy nem Balassa írta azokat. Utánzatok azok, olyik évszáznyi távol Balassától (egy a költő Zrinyi halálát siratja). A II. Balassa verseinek közlését sem tartom indokoltnak. Közülök csak a 13. érdekel; ezt Dézsi akarja először az I. Balassától elvitatni, s érve nem döntő (hasonló panasz az I. Balassa ajkára is illik).

Egészben véve Dézsi első kötete Balassa verseinek feltűnően csonka gyüjteménye, a második a XVI. és XVII. század magyar lírájának eléggé szemponttalan anthológiája: együtt sem adják a Balassa-opus tisztított és rendezett kincsesházát. Mégis ez a gyűjtemény mostani nagy szegénységünkben sokáig lesz a magyar költészet jelentős részének kánona, s figyelmünket mindenkép megérdemli.

A sorrend.

Dézsi kronológikus sorrendben akarja adni Balassa verseit. Ily szándék mindig meggondolandó. Régi költők kiadásánál jobb talán valamely hagyományos sorrendhez ragaszkodni, mint egy legjobb esetben is hypothetikus időrend rekonstruálásának kísérletével megzavarni. Tipikusan a filológusi logikába vág, ahogyan Dézsi okoskodik: mivel a Radvánszky-kódex, s Szilády is, tekintettel voltak az időrendre, s mivel azóta is többen írtak a Balassa-versek időrendjéről: ez »megannyi bizonyság, hogy evvel a kérdéssel foglalkozni kell«. Ez még nem bizonyság. De eszünkben sincs kétségbevonni a kérdés fontosságát: csupán azt hangsúlyozzuk, hogy vizsgálatának szerényen a jegyzetek közt kell maradnia s nem szabad a szövegen nyomot hagynia mindaddig, míg ellentmondhatatlan eredményekig nem jut el.

Dézsi inkább csak merész feltevésekig jut. Ezek néha egészen ingyenesek. Semmi sem igazolja pl., hogy a *Széjjel tündökleni* kezdetű vers (mely úgyis fordítás) valóban »az erdélyi útra indulás előtt írt búcsúköltemény« volna. Máskor naiv sematizmussal dolgozik: egy megromlott szövegű versnél pl., hol »a szótagok száma is alig állapítható meg«, azt hiszi, hogy ez a tény »a kezdő verselőre« jellemző. Teljes nemismerésére vall ez az igazi költő verselésbeli fejlődésének: s hogy jöhet még a tökéletes ritmusú *Táncnóta* után (mely csak az első Balassa-versek egyike lehet) ilyen botfülűség?[78]

Nyújthat, igenis, a verselés fejlődése alapot az időrend megállapítására. De ez nem lehet fejlődés a ritmustalan botladozástól a ritmusig (mert a ritmus a költővel veleszületik), hanem csak az egyszerűbb ritmustól a bonyolultabb és gazdagabb ritmusig. Balassánál szinte biztos fogózót adnak magának az ú. n. Balassa-strófának különböző stádiumai; ezt a formát kétségkívül ő fejlesztette ki, rímben, ritmusban, mind dúsabb és dúsabb tagoltságúvá: a Lucretia-nótától a Csak búbánat-nótáig. Csodáljuk, hogy ezt a fogózót Dézsi az időrend vizsgálatánál föl nem használta.

A szöveg.

Balassa már maga panaszkodik versei elterjedt szövegének az érthetetlenségig való megromlásáról s Rimay »fájdalommal szánakozik« »ez énekeknek módnélkül való marcongásin«. Innen származnak a sűrű gallimathiások valamint a botló sorok és ritmustalan strófák, melyek Balassa verseinek élvezését gyakran annyira megnehezítik. Legrégibb nagy költőnk szövegének helyreállítása a magyar filológiának egyik legingerlőbb feladata. Dézsi munkája részletekben kétségkívül e feladat megoldásának leghaladottabb fokán áll, egészben véve mégsem teljesen elégít ki, két okból. Az egyik bizonyos hanyagság, a másik az egységes elvek hiánya.

Csodálatos: épp ő, aki annyira szívvel-lélekkel betűhöz tapadt filológ, hogy a szöveget betűhíven adta volna, ha szerencsére a kiadó nem kívánja a modernizált helyesírást (s ezáltal meg nem menti sok időre egyetlen hozzáférhető Balassa-szövegünket az élvezhetetlenségtől): minduntalan kisebb-nagyobb hanyagságon fogható, melyek a sajtóhibáktól számok és nevek elírásán vagy a címszámutalások elmaradásán át egész az olyféle következetlenségig terjednek, mint az, hogy a Rimay előszavában idézett fontos levélrészletet kifelejti a levelek gyüjteményéből, holott más jelentéktelenebb töredékeket a maguk helyén mindig megismétel. Egyenként gyakran kicsiségek ezek, de filológus előtt nincs kicsiség, s az apró pontatlanságok tömege joggal megrendíti bizalmunkat az elénk adott Balassa-szöveg pontosságában is.

[78] Mint sok mindenben, ebben is helyesebb álláspontot képvisel Szilády, aki a ritmusbotlásokért a gyarló másolót fogja gyanúba. - Éppúgy félreismeri Dézsi a költő pszichológiáját, mikor másutt a szótagszámbotlásokat »tollhibának« tudja be. Ilyen tollhibát igazi költő a legritkább esetben követ el.

Az egységes eljárás hiánya nem alkalmas e bizalmat visszaállítani. Dézsi néha túlmerész konjektúrába bocsátkozik; máshol túlzott óvatossággal őrizkedik a legnyilvánvalóbb korrekciótól is. Balassánál van egy pontos és érzékeny kritériumunk a romlottszövegű sorok fölismerésére: a szótagszám. Tudjuk, hogy a szótagszám (s így a ritmus) majd minden versében döccen néhány helyen; s van, amelyikben «alig megállapítható«. Sokszor szinte bámulva kérdeztük: ilyen rossz verselő tud lenni ez a mi nagy költőnk? vagy ilyen botfülű volt a kor? mert nem tudtunk hinni a következetesen halmozódó szöveghibák ekkora tömegében. A Dézsi által föltárt adatok s ránkkényszerülő javítások az esetek oly nagyszámában állítják vissza a helyes ritmust és szótagszámot, hogy bizonyossággá érlelődik bennünk az, ami belső okokból már úgyis bizonyos volt: a költő nem követhetett el ily primitív ritmushibákat! Eldöntöttnek kell tartanunk, hogy Balassa sohasem vétett a szótagszám törvényei ellen. Ez, mondom, kulcsot ád kezünkbe, mellyel Balassa szövegének hibáira rájöhetünk, s gyakran a javítás egyetlen lehetséges módjára is. (Hisz vannak sorok, melyeket alig lehet kétféleképpen egy-egy szótaggal megnyújtani vagy megkurtítani.) Dézsi használja is ezt a kulcsot, s a szótagszámot sokszor elég merész hipotézissel állítja helyre. Máskor azonban meghagyja a hibás szótagszámot oly helyen, ahol igazán kínálkozik a javítás módja. Teljesen szeszély szerint változtatja eljárását. Helyesebb lett volna valami egységes elvhez ragaszkodnia; így sem a puritán filológiai szigorúság nincs megóva, sem a döccenéstelen olvashatóságot nem érik el. (Mi az utóbbi érdeket fontosabbnak tartjuk s nem helytelenítettük volna, ha mindenütt, ahol teljesen jelentéktelen változtatás árán lehetséges, helyreállítja a megromlott ritmust, természetesen jegyzetben jelezve a forrásszöveget.)

Sok részletkérdésről kellene még szólnunk. Végig követhetnők a Dézsi szövegét, közben rendkívül érdekes problémákra bukkanva. Ezek hol a versek hitelességét érintik, mint annál, melyet Eckhardt egy vitatott szó miatt Losonczy Annának tulajdonít; ez az 50. számú a 104. oldalon; lélektanilag egészen nyilvánvaló, hogy a kegyetlenség megbánásának szavait csak az imádó adhatja a szép hölgy ajkára, s fölösleges ezúttal régi költőnőink listáját szaporítanunk: a verset Balassa írta a Losonczy Anna nevében s nevére. Másutt a költő vers-kultúráját érdekli a kérdés, vajjon a »Malgrudián« valóban madrigál-e? amire vallani látszik a cím, mely mintegy különösséget emeli ki, hogy ez inkább istenes mint szerelmes ének; ami egy madrigálnál indokolt is. Egy helyütt örülnünk kellene, hogy Dézsi megtalálja a régi magyarságban való nagy járatosságával homályos helyek véglegesnek látszó megoldását; pl. az *en a tanács!* szólamot helyreállítva, többhelyt is, ahol *en* annyi mint: *ecce!* (ehen!) Másutt meg kellene rónunk őt, amiért a jegyzetben helyesen megjelölt kínálkozó korrekciót a szövegben nem alkalmazza, vagy a Szilády kitűnő javításait visszajavítja, ugyanakkor, mikor maga sokkal merészebbeket csinál. Ismét máshol kompromisszumot kellene létrehoznunk Szilády és Dézsi szövege közt, mint a rejtelmes »kétszer-üszög rám száradt« sornál (207. l.), ahol valószínűleg »keserűség rám áradt« a helyes megoldás. Akadna oly hely is, ahol sajnálatunkat fejeznők ki, amiért (teljesen kényszerítő ok nélkül) szétrombol egy-egy emlékezetünkben intimmé vált gyönyörű sort, mint ezt az alliterációval mélységesen megragadó verskezdetet:

Julia két szemem
Olthatatlan szenem
Véghetetlen szerelmem...

Jegyzeteink megvannak; de nem untatjuk a közönséget e szakkérdések további fejtegetésével.

A versformák.

Két fontos témakör van még, melyhez minden költő kiadójának akaratlanul is köze van: az egyik a versformák, a másik a források kérdése. A versformák problémája kényszerítően fölmerül Balassánál már abban a primitív alakban is: 3 vagy 9 sorba irandó-e a Balassa-

strófa? Dézsi, Sziládytól eltérőleg, a könnyű olvashatóság szempontjából nagyon helyesen a kilencsoros írás mellett döntött. Ez a kérdés azonban összefügg a strófa alakulásának kérdésével. A szótagszám kérdésével viszont összefügg a caesuráé; csakhogy a megoldásuk ellentétes. A caesurátlanság nem lehet minden esetben a másoló hibája. A caesurátlanság még nem halála a ritmusnak s nagyon sok adat bizonyítja, hogy a caesurás tagoltság iránti érzék a régi magyar költészetben csak lassan fejlődik ki: példája ennek éppen a Balassa-strófa története is, melynek hatos sorai eleinte még gyakran caesurátlan alexandrint alkotnak. Balassa alexandrinja általában tagoltabb, mint Zrinyié; de nyolcasa távol marad a szabályos tagoltságtól, noha így is tiszta, szép ritmust ér el. Nem szabad feledni, hogy a nyolcas még modern versművészeinknél (pl. Aranynál) sem teljes szabályossággal tagolt. Felesleges tehát a Balassa soraiban trimetereket (4, 4 helyett 3, 2, 3) látni, s jellemző sajátságát keresni abban, hogy »az egyféle ütemet szereti másneművel vegyítve élénkíteni«. Ily módon a legzeneitlenebb sorba is beleláthat az ész fülnek-mitsem-jelentő ritmusokat. (A fül mégis csak 4, 4-et tagol.) Balassa nyolcasa is egészen rendes ritmusú; de ez a ritmus e primitív fokon a caesura (vagyis mereven szabályos hangsúlyelosztás) helyett csupán az egyensúlyozódva libegő hangsúlyeloszlásra támaszkodik, éppúgy, mint Zrinyi alexandrinjainál.

Annak, hogy a nyolcas sorokban a magyar fül kevésbbé érzi a szabályosan tagoló caesura szükségét, mint más versformánál, talán az az oka, hogy a nyolcas menthetetlenül és szinte magától összeolvad a nyugateurópai (trochaikus) lejtéssel, oly fülben, mely (mint a Balassáé is) nyugati nyelveket s nyugati verseket már ismer. Balassa nyolcasai is itt-ott szinte trochaikus lejtést mutatnak, akár az Aranyéi. Érdekes kérdés volna, hogy vajjon maga Balassa érzett-e ebből valamit? Bizonyos, hogy a nyugati ritmusok pontosabb visszaadását (amit a magyar nyelv csak időmértékes verseléssel tud elérni) magyar prozódia híján meg sem kísérelte. Sylvester János próbálkozásáról valószínűleg nem is tudott.[79] Teljességgel a régi magyar verselésen belül maradva fordításaiban a nyugati versformákat, az énekelhetőség kedvéért többnyire hasonló szótagszámú magyar formákkal helyettesíti. A kétféle latin asklepiadesi sort[80] nyolcasok és félalexandrinok kombinációjával adja vissza; az olasz *endecasillabot* azonban tizesekkel; finoman érezve, hogy ezek nyugalma és folytonossága jobban megfelel az eredeti versforma karakterének, mint a szökdelő, pattogó magyar tizenegyes.

Balassa verstörténeti fontossága nyilván az ősmagyar verselésnek a nyugateurópai gazdagsághoz, könnyűséghez és változatossághoz való közelítése és az ősi népitől való eltávolodás. Ha verselésünk megmarad a régi hangsúlyos alapon: ma őt tisztelnők, mint az eredetileg népi verselésnek a differenciáltabb *műköltészet* számára való meghódítóját. E törekvésnek mintegy szimboluma a Balassa-strófa kialakítása, mely magyar hangsúlyos elven maradt s végső formájában mégis oly távol jutott a magyar népies verselés karakterétől. Bizonyos, hogy oly lehetőség nyílott evvel a magyar költészet számára, mely mindaddig megtartotta fontosságát, míg a mértékes verselés megismerése jobb lehetőséget nem adott; azaz két századig. A Balassa-strófa a verselő Balassa főműve, s lényegben az ú. n. »magam-gondolt« nóta sem egyéb, mint a Balassa-strófa egy formája.

E ritmusbeli európaisodás mellett a rím szinte jelentéktelen szerepet játszik Balassa költészetében. Nincsen rá szüksége, s távol van attól, hogy sallangnak használja, mint Rimay, vagy dobverőnek, mint később Gyöngyösi. Szinte inadaequatnak érezzük Dézsi szempontját, mikor Balassa egyik legszebb ritmusú versénél sajnálkozik a gyenge rímeken. Azt sem szabad feledni, hogy a rím, a caesura, az időmérték helyett, és a ritmus mögött, elevenen állt maga a

---

[79] L. *Négyessy*: A mértékes magyar verselés története. 1892. 34. l.

[80] A *Quem tu summe Deus* nyilván asklepiadesi vers; a *patris* csakugyan *patrio*-ra javítandó. (14. sz. 39. l.)

»nóta«! az igazi ének, a zene, mely még nem vált a költészettől annyira külön, mint manapság. Balassának vagy másolóinak nótajelzései minden bizonnyal valóságos nótákat jelölnek, s nem versformákat, még kevésbbé forrásokat, mint Dézsi gondolja. (A Malgrudián, vagy Siciliana, nem a madrigálnak vagy sziciliánnak nevezett versformát, nem is egy bizonyos vers szövegét, mint Balassa versének forrását, hanem egy bizonyos madrigál vagy szicilián *dallamát* jelenti, amelyre tényleg énekelték.) A forráskutatásnak mégis támpontot nyujtanak ezek az utalások, mert rámutatnak azokra a költeményekre, melyeket Balassa csakugyan ismerhetett.

A források.

Oly költőnél, mint Balassa, akinek legfontosabb történeti szerepe talán az ős magyar formák nyugateurópai ízzel és kultúrával való gazdagítása volt, s aki így költészetünkben mintegy az első nagy »nyugatos« (dicső sor, nemes irány, melyhez legnagyobb költőink szegődtek!): bizonyára különösen érdekelhetnek az irodalmi hatások és kölcsönzések is, költészetünk fájának e régi, próbálgató gyökérverései Nyugat felé. A kiadó pedig alig kerülheti ki, hogy ezekkel ne foglalkozzék: hiszen a szöveg megállapításában is gyakran útbaigazíthatják.

Dézsi jóformán kritika nélkül közli az összes forrásegybevetéseket, amiket az eddigi kutatás elénk tárt. Pedig ezeket élesen ketté kellett volna választani. Vannak, amik oly forrásokra mutatnak rá, melyeket Balassa valóban mindenesetre olvasott és tényleg fordított vagy színeket kölcsönzött belőlük; ezek megmaradnak a becsületes filológiai munka exaktságában. Ilyenek a Szilády egybevetései, melyek (török és lengyel forrásokon kívül) a Marullus, Angerianus, Johannes Secundus hatásait mutatják ki; ha hozzávesszük még ehhez Petrarca, Tasso, Remy Belleau némi - közvetett vagy közvetlen - befolyását, körülbelül előttünk áll annak a renesszánsz-költészetnek képe, melyhez mint korának nagy szellemi áramlatához, Balassa a belső rokonság érzésével s az öntudatos költő teljes szándékosságával csatlakozott.

Van azonban egy másik fajtája az egybevetésnek, mely nem bizonyít semmiféle hatást vagy összefüggést: hanem véletlen és jelentéktelen egyezéseket mutat ki, többnyire oly helyeken, melyek minden korok, vagy bizonyos korok költői közhelyeihez tartoztak. Az ilyennek többnyire csak akkor van értéke, ha valamely kor költészetének jellemző vonásait akarjuk példákkal megmutatni: azt, hogy pl. micsoda szólamok, hasonlatok, témák voltak akkor mintegy a levegőben? De mindig nagyon veszedelmes terrénum ez, amelyen könnyen a hiú és értéktelen »párhuzamos helyek« papírpazarlásába csúszhatunk, mely a modern filológia legméltóbban kigúnyolható passziója. Magyar filológusok jól emlékeznek a Csengeri-féle Arany-párhuzamokra; aki ha Arany valamelyik hőse valahol felel valakinek, nem mulasztja el rávágni a homéroszi τὸν δ’ ἀπαμειβόμενος-t. Az Eckhardt Sándor Balassa-párhuzamai nem mindig állanak messze ezektől. Ovidiushoz lehet köze Balassának; de az Eckhardt-idézte Ovidius-helyek gyakran valóságos költői közhelyek, mint a *»hic amor, hac odium«*, amihez hasonlót Catullusból (vagy a világ bármely más szerelmi költőjéből) is idézhetett volna. Ilyen közhely az idézett Octavius-vers is: »Szerelemben gyötrődve bolyongok.« (730.l.) Némely dolog Balassának eszébe juthatott magától is; nem kellett mindenért régi vagy új latin költőkhöz fordulnia. Viszont az Anakreon-ötletek a kor közkincséhez tartoztak: senki sem hiheti, hogy azok egyenest Anakreontól kerültek volna Balassihoz.

Van még egy harmadik fajtája is az egybevetéseknek; ezek úgyszólván *l’art pour l’art* történnek; tisztán a kuriózum kedvéért; az összeállító maga sem gondol rá, hogy bármit bizonyítanának vagy bármire hasznosak lehetnének. Dézsi Balassa egy helyét Petőfivel, egy másikat pláne Ibsen *Peer Gynt*jével veti egybe. Ugyanakkor elfeledkezik arról, hogy a IV. Coelia-ének (nála 95. sz. *Csodálván egy ferdőt*) megegyez ötletében Shakespeare egy szonettjével; aki 14 évvel volt fiatalabb Balassánál.

Ami még kimaradt.

Bizonnyal nem mondottunk el mindent, ami e fontos könyv forgatása közben eszünkbe jutott; számos kisebb hiány mellett két nagy hiány maradt dolgozatunkban, két nagy igazságtalanság: az egyik Dézsivel, a másik magával Balassával szemben.

Az *irodalmi* kritikát első sorban a művek jelességei érdeklik; ezek a pozitivumok; mennél jobb valamely mű, annál többet lehet beszélni róla; ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen máskép van a *kiadás filológiai* munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság: sokszor szinte negatív valami; szerény munka ez, mely nem nyit teret a dícséretre, s csupán hibáiban ad fogózót a szónak. Ilyenmű munka úgy legjobb talán, mint az asszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla. Dézsi munkájáról sokat beszéltünk, mert sok súlyos kifogásunk volt ellene: kevesebb alkalmunk volt megmondani, ami jót találtunk benne. A laikus nem képzeli, mily rengeteg ez a munka: s a sok súlyos hiba mellett még mindig mennyi komoly érdemnek marad benne hely. Kötelességünk volt a szigorúság: hisz irodalmunk egy *standard*-munkájáról van szó, mindnyájunk érdeke, hogy hibái majdani új kiadásából eltűnjenek. Nem sajnáltam hát a szót, s szívesen közöltem volna részletes jegyzeteimet is, ha a tér engedte volna.

A másik igazságtalanság magát Balassát érte. Nem mutathattuk itt meg költői nagyságát, melyet pedig alig mutatott meg még valaki igazán: érzelmeinek tüzét és gyöngédségét, megható elborulásait, s napsugaras földerüléseit, ahogy a természetet és életet élvezni tudja, színezésének szinte dekadens árnyalatosságát, megragadó hangmegütéseit, »első sorait«, melyek csalhatatlanul visznek az érzés közepébe, verseinek pompáját, primitív, belső muzsikáját, sokszor oly egyéni és édes kifejezésmódját.

Talán máskor lesz erre alkalmunk.

AZ ÉN KÖNYVTÁRAM

1927.

Az én könyvtáram nem valami bibliográfiai érdekesség. Mégis bizonnyal sokat tudnék beszélni róla. Az ember mindig sokat tud beszélni arról, ami lelkéhez, életéhez, szinte-szinte sajátmagához tartozik; mindenki kimeríthetetlen, ha szónok és téma egy személyben. Ez a könyvtár egy kicsit én vagyok. Noha régóta alig számíthatom magam az »olvasók« közé, s bizony megesik, hogy hónapokig nem ejtek egyetlen csorbát a tömött polcok vonalain. Az író, ha nagyobb terjedelmű könyvön dolgozik, nem ér rá olvasni. Oly építész ő, aki nem utazhat, hanem ott kell maradnia épülő háza mellett. A szellemi rabság egy neme ez. Mikor a nyáron egy kissé fölszabadultam, s hosszú évek óta először ismét olvastam egyet-mást, úgy éreztem magam, mint a pincér, ha civilbe öltözik, beül az étterembe, mint »vendég«, s *ő* rendel. Ritka vasárnapok.

Mindazonáltal ez a kedves könyvtár hosszú hűtlenségem dacára is hű maradt hozzám, őrzi emlékeimet, gondolataimat, egész életemet, s csodálatos módon még hűtlenségem idejének emlékeit is. Nem szakadt el tőlem, s nem halt meg, nem állt meg fejlődésében, még ama legsúlyosabb évek alatt sem, mikor a szegény magyar írónak nemcsak ideje hiányzott az olvasásra, hanem pénze is a könyv-vásárlásra: a könyvtár mégis élt, nőtt, különösen, magától, bizonyos természetes szaporodással, mint az élő szervezetek. Igy rakódott le rétegekben egy látható élettörténet, mint a korallok palotái, eleven és folyton növekvő, kemény sejtekből épülve, mert még legrosszabb időmben sem mondtam le egészen arról a fényűzésről, hogy minden fontos vagy kedves könyvemet beköttessem, ha csak szerényen is, s a könyvek - mert több a könyv, mint a hely - oly tömött sorokban, s nagyság szerint pontosan illeszkedve párnázzák a szűkös falakat, mint a méhek sejtjei a kaptár oldalát.

Mindezekben már benn is amit mondtam: hogy ez a könyvtár nem bibliográfiai értékek terv szerint kiválogatott gyüjteménye, s nem a gazdag amatőr, hanem a szegény író kizárólag használatra szánt könyvtára. Ezt mutatja már külsejében is, általában megelégedve az olcsó és praktikus tömegkötésekkel, s kerülve az amatőrség divatjait a könyvek fölruházásában vagy föl-nem-ruházásában, kerülve még a művészi pompát s a kényes ízlés különösebb kívánságaihoz való alkalmazkodást is. E lemondás szántszándékos, noha éppen nem a bibliofilia megvetéséből ered: melynek édességét, mi tagadás, én gourmand-lélekkel tudnám élvezni. De nem szegény ember szájának való édesség ez, s alig tudnék elképzelni szomorúbb Tantalust, mint egy pénztelen bibliofil. Bibliofil tehát nem vagyok, s könyvtáramat nem a tervszerű gyüjtőszenvedély hozta létre, hanem az olvasás és tanulmány változó szüksége, karöltve a véletlennel, mely sohasem igazán véletlen, s mely maga az élet.

Csak így lehetett: látható élettörténetté.

S azért bizonyos tekintetben mégis egységes könyvtár ez a pár ezer kötet, mint ahogy egy élettörténet minden változásokon és véletleneken át is egységes marad; sőt azt sem lehet tagadni, hogy éveken át némi egységes szándék kerekítette és egészítette ki, s ez mégis valami gyüjteményjelleget ad. Zömét a világirodalom régi és új klasszikusainak egyszerű és nem nagyon drága szövegkiadásai teszik ki, többnyire a maguk nyelvén, azaz görögül, latinul, olaszul, franciául, angolul, németül, és persze magyarul; oroszok és egyebek lehetőleg magyar fordításban: értve, ha van ilyen, tűrhető. Ebben még némi teljességre is törekedtem. Az igazi magas irodalom nem olyan rengeteg, mint gondolná az ember, s aránylag kis bibliotékában össze lehet gyüjteni majdnem minden jelentős alkotását. Természetesen az európai irodalmakra gondolok itt, s nem azokra, amelyeknek már megértéséhez is a segédtudományok egész könyvtárai volnának szükségesek; s az európai irodalomból is elsősorban csak a verset és

esszét sorozom e magas thezauruszba, regények közül csak azt, a miben igazán érezhető az a bizonyos *szárnysuhogás* - a nagy Költészet szárnysuhogása. Teljességhez legközelebb áll (a magyaron kívül) az angol gyüjtemény; legtávolabb attól a német és a modern olasz. Hozzá kell még tennem, hogy csak az olvasó szempontjából való teljességről van szó, s nem bibliográfikus teljességről; csak arról, hogy minden kéznél legyen, amit bármikor olvashatni, s táplálékként lelkembe szívni kívánhatnék. S többnyire csak egyszerű szövegkiadásról. Bár mindig szerettem, ha ez a szöveg szép papírra van nyomva, s nagy betűkkel; s olykor még a »képeskönyvet« is élveztem, mint valami gyerek. De *első* kiadás, vagy kritikai, és kommentált kiadás, már amatőrök és tudósok dolga: engem ilyesmi csak egy-egy esetben érdekelt. Filológnak mondanak; de sohasem olvastam költőt a filológia kedvéért. Filológiát néha a költő kedvéért (amikor a költő élvezéséhez feltétlenül szükséges volt filológiai problémákkal tisztában lenni). Még a görög és latin remekírókat is inkább puszta textusban szerettem: kommentárt csak ahol a nélkül lehetetlen kivájni az értelmet; vagy ahol a kommentár maga külön érték. Mindez bizony nem nagyon mutatós, sem könyvtári, sem tudós szempontból. Teubnerek és bekötött Tauchnitzok mellett közhasználatra való kéziszótárak húzódtak meg: a Bailly-féle görög-francia, vagy a modern nyelvek egynyelvű magyarázószótárai, a Chambers, a kis Littré, sőt a kis Larousse. (Ez jobb, mert pillanatra sem vezet ki az auktor-nyelvéből.) De nem volt az antik vagy modern irodalomnak remekműve, melyet e könyvtárban el ne lehetett volna olvasni és megérteni.

Sőt bibliotékám sohasem szorítkozott a puszta irodalmi »mezőkre«, s bármily távol maradt is elvében a »tudós« névtől, nem hiányoztak belőle a tudományos művek. De a tudomány is *irodalom* volt itt: világképet adó olvasmány inkább, mint technika és mesterség. Ez nem annyit jelent, hogy a tudományt valami népszerű összefoglalások képviselték: ellenkezőleg, az olvasó, ki e könyvtárt magának berendezte, irodalmi olvasó létére, épp oly kevéssé szívesen vette kezébe ily másodkézi, leegyszerűsített tudomány higított nedvének kancsóit, mint ahogy nem olvasta volna például Dantét vagy Homérost valami megkurtított, s közérthetően kivonatolt *ad usum Delphini* fordításban, s épp oly mohón kívánta megismerni a Tudomány eredeti nyelvét és módszereit, - akár még tolvajnyelvét is - mint a remekírók eredeti nyelvét és stílusát. Mindennek értéséhez és élvezéséhez megadni legalább a kulcsokat: benne szerepelt e könyvtár büszke programmjában. A matematikát, az emberi tudás e nagyszerű nyelvét, egész kis szekció képviselte: boldog idők, mikor a fiatalság szabad napjaiból jutott még ily nehéz nyelv tanulására, ily súlyos torna tréningjére is! De e matematika nemcsak nyelv és torna volt; hanem a látható élettörténet egyik fejezete, a szellemi kíváncsiság egyik korszaka. Egy kiesett réteg: mert e matematikai könyvtárkának csak maradékai vannak már. Elajándékoztam egy ifjú tudósnak, ki megteheti, amit a görög mondás szerint az Isten tesz: hogy »mindig matematizál«. Mindig vagy soha: ez a modern tudomány alternatívája, mely előtt a szegény írónak, ki még irodalmat sem ér olvasni, bizonnyal hátrálnia kell. Az író kényszerül manap lassanként megölni magában a polihisztort, ki pedig lényéhez tartozik, mint hajdan Dante, s még Goethe korában is. E részleges öngyilkosságok folyamán a könyvtár kicsi »tudományos« része elmaradt, visszament, nem fejlődött a modern tudományok koralltornyával, mely mind bábelibb emeleteket lök föl esztendőnként. Mindegy! A tudásnak úgysem *tartalma* érdekelte e könyvtárt: csak formája, s összefüggései a világképpel. Igy a matematikának nem anyaga s praktikus eredményei, csak nagyszerű *zenéje*, s metafizikai kilátásai; így a történetből nem a részletkutatások folyton változó eredménye, hanem csak módszerük, s a nagy történetíróknak a tudós szemében tán már elavult klasszikus szintézisei. Egészben a tudománynak is klasszikusai mint az irodalomnak: s elsősorban a tudományok klasszikusa, a filozófia, mely a módszerek és formák tudománya, s a világképek irodalma. Polcaim egy részén a filozófia történetének nagy könyvei sorakoznak. Az élettörténet egy fontos fejezete: mert ifjúkori ábrándom a Filozófia; sőt az első lap, aminek szerény munkatársa voltam - félig-meddig még diákko-

romban - a Pauler Ákos-szerkesztette *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*. Újabb, szomorú fejezet azután: a háború évei óta egyetlen filozófiai mű sem került többé könyvtáramba.

Igy tükrözi a bibliotéka az életet: a szellemi életet, de még a külső életkörülményeket is. Ime egy egész sor művészeti reprodukció és folyóirat: erdélyi számüzetésem idejéből, ahol a vad havasok tövében, s távol minden kultúrától, ez volt egyetlen mód, kielégíteni a művészet szépségeire szomjazó szemet. Ime egy csomó könyv és vitairat a *question du latin* körül: tanárkorom emlékei. Ime Dante-könyvtáram, mely életem egy egész epokháját őrzi; noha a legszükségesebb kézikönyveken, néhány fontos kiadás, kommentár, fordítás és tanulmány kollekcióján alig terjed túl. Ki és micsoda áron tarthatna itt igényt teljességre, ha csak egy kis részletkérdésben is? Néhány értékesebb kötettel barátaim ajándékoztak meg. Kisebb - nagyon hiányos - gyüjteményem van a magyar Dante-irodalom köréből és képeskönyveim közt pl. a Botticelli-féle Dante-rajzok reprodukcióin kívül Dante-illusztrátorokból is (Flaxman, Genelli, Doré stb.).

Komolyabb gyüjtemény Arany-kollekcióm. Ez még tanuló-éveimből kezdődik, mikor e nagy költőt, s rajta át magát a Nagy Költészetet először megismertem; s részben még örökölt darabokból áll, mert nagyapám könyvtárában megleltem Arany néhány művének első kiadását. Ezeket másokkal egészítettem ki, s egy időben szinte ambicióm volt az egész, nagy Arany-irodalmat is megszerezni. Ez ambicióról, mint annyi másról, lemondtam azóta; de Arany-könyvtáram így is jelentős rétege marad a látható élettörténetnek.

Meddig áshatnék még e rétegekben, előre és hátra? A legrégibb réteg dátuma előbbi, mint születésemé: aminthogy minden élettörténet előbb kezdődik a születésnél. Régi, diákos műveltségű familiából származom, s egész csomó könyvet örököltem. Ezek a könyvek őseimről beszélnek. Először apámról, kinek jogi könyvtára, sajnos, még az én gyermekkoromban padlásra került s jóformán elkallódott; de egy érdekes kéziratos naplóját őrzöm még, s tőle való az a *Briefe über Kantische Philosophie* is, - a Kant-irodalom egyik legrégibb terméke - amelyen ma is olvasható a tulajdonos neve: *Babits Mihály III-adéves jogász*; valamint egy európai *Staatswahrsager*, verses politikai jóslásokkal, a XVIII. századból. Más könyvei szétszóródhattak, még születésem előtti időkben; egy szép, régi, bőrbekötött Faludi Ferencet ugyanavval a kedves, jogászkori beírással, Paulai Erzsi fedezett föl valahol, évekkel ezelőtt; s olyan kedves volt megszerezni s nekem ajándékozni. Több könyvem maradt anyámék részéről, ami így érthető: A család egy régi nagybácsija, Kelemen József pécsi kanonok, Vas Gereben, Tárkányi Béla, sőt a protestáns Baksay ifjúkori pártfogója - amiről különböző műveik több ajánlása tanuskodik - híres könyvbarát volt. Könyveinek egy része a család birtokában maradt, s nagyapám testvére, egy nyugalmazott honvéd főtörzsorvos, újra kezdte a *K.* jelzésű, egyforma barna félbőrkötéses könyvek szaporítását, ezúttal egészen más irányban: mert ő regényeket gyüjtött: a magyar nyelven megjelent regények jóformán bibliográfiai teljességű könyvtárát állítva össze, a legrégibbektől a XIX. század végéig; amit halála után Pécs városára hagyott. A *K.* jelzésű könyvek egy harmadik csoportja nagyapám kezében volt; s ezek közül több került hozzám is. Elsősorban latin klasszikusok szép régi kiadásai; aztán néhány magyar könyv is: a Szent István-Társulat legelső kiadványai; az *Újabb Magyar Nemzeti Könyvtár*, mely Lisztit, Csereit, Szalárdit, Zrínyit tartalmazta: egypár *editio princeps* Arany, Kemény, Czuczor, Eötvös, Jókai stb.; Petőfi, a 48-iki kétkötetes, selyemkötésben; Himfy második kiadása; a Pákh-féle *Magyar Nép Könyvtára*, melybe Arany is dolgozott; s Kazinczy-féle *Magyar Ritkaságok*, a Sylvester grammatikájának s a Varjas János *E*-vokálisú énekének szövegével. Megvan a *Hármas Kis Tükör* és Szirmay is, de ez már nem azonos példány; s megfoghatatlan eltűnt a Flóri-könyv, apró korom e gyönyörűsége. Kár, hogy nem Pesten írom ezt, s nincsenek kezemnél a könyvek. Talán tudnék említeni néhány alig ismert és méltányolt nevet. Itt van Fábchich, a *Magyarra Fordíttatott Pindárus, Alcéus, Zaffó*, akit

egyszer még föl kell fedezni irodalmunknak, mely ma sem jutott túl a Kazinczy lekicsinylő szavain, amiket Fábchich saját szájába ad, stílszerű skazonokban:

... Az kilenc szűzek zordon
Hárfát adának énnekem...

A hárfa zordon, de hősies; megküzdeni egy szegény, elhanyagolt, ébredező nyelven a görög ritmus és klasszikus dikció egész tömörségével és gazdagságával; Fábchich liheg, sziklákat görget, erőszakot tesz nyelven és szórenden, s közben kincseket talál: a magyar nyelv rejtett hajlásait s zengéseit, melyekből mai költő is tanulhat; én is tanultam. Noha Fábchich mind e kincsekről nem is látszik tudni: neki csak az fontos, hogy az összes metrumokat pontosan leutánozza; s talán legbüszkébb a metrumok táblázatára, melyet valóságos mappa-módra csatol könyvéhez: valóban rányomtatva szűkebb pátriájának mappájára, mint ahogy bélyegeink fölírását valamely honi táj képére nyomják, úgyhogy Rohoncz s a többi faluk neve mellett egy-egy görög verssor képlete látható egy számmal, míg magukban a versekben minden sor után ugyanazon szám utal az illető metrumra; - mulatságos berendezés, mely a derék Fábchichot oly megelégedésre hangolta, aminek döcögős disztikhonban adott kifejezést:

Árnyokatlan lángoszlopidat fitogattad, Egyiptom:
Árguszi százszemű léssz, árnyokot itt ha mutatsz!

Költői teljesítményére távolról sem volt ilyen büszke, amit a könyve elé biggyesztett másik disztikhon tanusít:

Hogyha magyar könyvére találsz, jó légyen, akár rossz:
Megvegyed, ámbátor olvasod azt sohasem.

Ez utóbbi disztikhont valamely családi kéz más könyvek elé is beírta. Ezek a beírások általában külön fejezetet érdemelnének, s egy késői kutató számára szinte a család történetét dokumentálnák. Egy amsterdami Tacitus elején például a következő szavak olvashatók: *Natus Petrus* 1749. A gazda fia születésének évét jegyezte ide. Egy *Officium Rákócziánum*ban más dátum áll: *In Zombam veni*... az évszámra most nem emlékszem. Egy dédapám élt Zombán. Másutt babonás receptek, imádságok, latin ének- és imakönyvek levelein. Betegségekre bort rendel a bölcs, fogfájásra kökénygyökeret. Itt a szőlősgazda is megszólal: az előlapon különös vonalak, rovások láthatók, melyek nyilván a hegyre fölhordott puttonyok számát jelzik. Ismét más bejegyzés vallásos érzéseket dokumentál, néha elég különösen, mint ez, az Ószövetség apokrif könyveinek egy XVII. századi magyar fordítására biggyesztve (ez már nem családi):

Szentírás-kedvelő jámbor olvasónak
Az Apocryphus is találtatik jónak.

Újabb réteg: Garay János költeményei, nagyapámé, akinek Garay még iskolatársa volt. (Garaynak egy diákkori, kiadatlan verskézirata is birtokunkban volt, amit Eötvös József egy levelével együtt - melyet ama kanonok-nagybácsihoz intézett - még diákkoromban nagybüszkén a szekszárdi múzeumnak ajándékoztam.) Aztán Blair Hugó kétkötetes esztétikai műve, Kis János által magyarítva: ezt olvassa szegény Kőcserepy Vilma a *Kárpáthy Zoltán*-ban. Aztán a szerencsétlen Dömötör János posztumus munkái, melyet anyám kegyeletből vett meg, mert ismerte a szomorú költőt, ki Heine képét levette a falról, s magát akasztotta helyébe, élő valóságban. »Nem szerelemre való emberke volt« - ahogy egy nőismerőse előttem jellemezte. Mindezek, jól tudom, nem nagy ritkaságok vagy értékek; aminthogy egy emberélet sem az; de azzá lesz, ahogy elmúlik, az időben. Már-már a sajátmagam-szerezte könyvek is emlékek, melyekre meghatódva nézek, akár az apáméira: lévén a »gyermek apja a férfinak«, s minden év apja az utána-jövőnek. Itt vannak az *Olcsó Könyvtár* régi füzetei, amiket diákkorom filléreiből vásároltam hajdan s köttettem be piros vászonba; itt a Hegedüs Pál-féle hagyaték; ezt mint szegedi tanár vettem át özvegyétől a furcsa, feledett vidéki

tudósnak, ki ott tanár-elődöm volt. Ady-relikviáim szintén történeti emlékek már, egy halott emlékei, s irodalom-históriai dokumentumok: holott mily ifjú modernség eleven ügyei voltak nemrég! Kaffka Margittól kedves emlékem van: egy kéziratos régi könyvecske, szépen bekötve, s a címlapra kalligrafikus írással rótta a névtelen kéz: *Költészetek, melyek nagy szorgalom mellett összeszedettenek az 1834-ik esztendőben*. Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Himfy verseit másolgatta ebbe hajdan egy ismeretlen honleány: de ma már nemcsak őmiatta emlék és történelem nekem, hanem a nagyszerű íróasszony neve miatt is, aki fölfedezte és nekem adta, tudva, hogy érdekel... És más halottak, szegény Kaposy József, szegény Király György emlékei, az elesett ifjú Békássy Ferenc néhány könyve!... A könyvtár egyúttal temető s nekropolisz... De élők emlékei is lengenek itt, kedves írótársak szelleme, kik megajándékoztak könyveikkel, fiatal költőké, kik, most lépve tán ki az iskola padjaiból, első zsengéiket küldték el, valami kis vidéki kiállítású füzetkében.

Ősök, barátok, utódok közt vagyok.

A KETTÉSZAKADT IRODALOM.

(Válasz Berzeviczy Albertnek.)

1927.

Elérkezettnek látjuk az órát, higgadtan foglalkozni a híressé lett beszéddel, mely a mult hó közepe táján a Kisfaludy-Társaság elnöki polcáról elhangzott.

Első pillanatra alig tűnt föl az egyébnek kemény és indokolatlan támadásnál Ady szelleme s barátai ellen. Az első pillanat nem volt a higgadtság ideje. A kikapott mondatok, melyeket az újságok a beszédből közöltek, érthető szenvedélyeket izgattak föl, pro és kontra, Ady barátai közt, kik a mieink is, s gyűlölői közt, kik minket sem szeretnek.

A szenvedélyek elhallgattak, a személyi ügyek medrükbe tértek már. A beszéd hiteles szövege megjelent az Akadémia folyóiratában, s az Akadémia elnöke, aki a beszédet mondotta, néhány hírlapi nyilatkozattal is hozzájárult szavainak kommentálásához. Mindezen megnyilatkozások után jóhiszeműleg el kell fogadnunk, hogy a beszéd igazi célja nem támadás volt, hanem ellenkezőleg, az Akadémia elnöke érzi az irodalmi »erők egyesítésének« szükségét és »szívesen fogja keresni az egyesülés módjait is«.

Önmagunkhoz válnánk következetlenné, ha nem honorálnánk ily szándékot komoly és megfontolt válasszal e helyről, melyet ma talán még felelősebbnek érzünk ama tisztelt multú Társaság emelvényénél is. Komplikált megnemértések esetén - mint amilyen a mai magyar irodalmat is oly vigasztalanul szakította ketté - legnagyobb szolgálat az őszinteség és elfogulatlan jóhiszeműség. »Remélhetjük és munkálhatjuk is a közeledést a harcolók között« - mondja az Akadémia elnöke - »mihelyt nem helyezkednek a felek egymással szemben a teljes tagadás álláspontjára, amit ma talán inkább lehet a velünk szembenállókról, mint rólunk elmondani«. Nem hisszük, hogy valaha megérdemeltük volna a szemrehányást, mely e szavakban rejlik. Mikor és kivel szemben helyezkedtünk mi a »teljes tagadás álláspontjára«? Nemcsak arra - de még az elhallgatás álláspontjára sem! Elmondhatják-e ezt magukról a Hivatalos Irodalom képviselői? Az Akadémia elnöke maga megvallja, hogy a Társaság, melynek székéről beszél, még oly tagadhatatlan hatású jelenséggel szemben is, mint Ady, »eddig többnyire a barátságtalan hallgatás szerepére szorítkozott«. Ily váddal mi nem illethetjük magunkat. Az Akadémia legkonzervatívabb költői (pl. Vargha Gyula vagy Bárd Miklós, Schöpflin Aladár tollából) folyóiratunk hasábjain tanulmányszerű méltatást nyertek, talán előbb és érdemlegesebben, mint hivatalos orgánumaikban; s e sorok írója emlékszik, hogy legrégibb kritikáinak egyike, mely a Nyugatban megjelent, annak legforradalmibb első korszakában - gondolom 1909-ben - épp az Akadémia elnökének egy könyvéről (a *Beatrix Királyné*ról) szóló elismerő kritika volt.

Ez elvi pártatlanság más meggyőző példáit is lehetne kikeresni bizonnyal a Nyugat bármely évfolyamából. A »teljes tagadás« álláspontja tehát nem a miénk, épp oly kevéssé, mint a »barátságtalan elhallgatásé«. Irodalmunk kettészakadását mi már rég fájdalmas átoknak érezzük; s meg is írtuk ezt, ha nem csalódom, már 916-ban, a Shakespeare-ünnepek idején; másfél éve pedig, az Akadémia centennáriuma alkalmából, újra fölvetettük a problémát, mint egy fájdalmas kérdést, fiatalabb testvérekét mostoha bátyákhoz. A tisztelet, mellyel az Akadémia és nagy multja iránt viseltettünk, közös magyarságunknak érzése, a magyar Kultúra egységének szentsége bírtak erre... Most íme itt a válasz; s mivel az Akadémia elnöke egyik nyilatkozatában egyenesen engem, talán mint ama másféléves cikk íróját, aposztrofál, alig térhetek ki a kötelesség elől: felelősségem teljes tudatában megkísérelni a lehetetlent, aminek a meggyőzést és a megértést mondják, emberek közt.

A Megértést, mely e nagyszerű Eleven Magyar Kultúrát ismét *eggyé*, s az egész nemzet birtokává tenné.

*

Micsoda *magyar átok* állja útját e megértésnek? Hisz elvi ellentétek, a nemzeti kultúra e legsarkalatosb pontjaiban, nem választhatnak el magyart a magyartól! S ahogy a Kisfaludy-Társaság szónoka kívánja a magyar kultúra munkálását: multban gyökerezve, s mégis maradiság nélkül, hittel a »nemzeti lélekben, mint eleven valamiben, amely történetileg fejlődik, amelynek fejlődése megszakíthatatlan folytonosság, amelyben mindig benne van a mult eredménye, a jelen hatása és a jövő csírája«: annak mi mindannyian és minden hátsó gondolat nélkül csak tapsolni tudunk!

A szónok maga is érezhette ezt, mert szavaihoz hozzátette a következőket:

- Ez talán mind magától értetődő dolog, de azért mégis ellenmondással találkozik olykor, mert hiszen sokan vannak, akik azt tartják, hogy a mult oly teher, melyet le kell rázni magunkról, hogy mindennek a mából vagy legfölebb a tegnapból kell kiindulnia, hogy a külföld jelenkori hatása és példája az irodalomban előbbrevaló a hazai hagyományok útmutatásánál s hogy amit magyar ember produkál, az szükségkép magyar, bármennyire elszakadt a multtól és bármilyen kevés köze van a nemzetlélekhez.

Tegyünk őszinte lelkiismeretvizsgálást s próbáljuk föltárni, hogyan gondolkozunk mi e kérdésekben?

Ami az első két pontot illeti, nem hiszem, hogy akadna köztünk valaki, aki úgy érezné, hogy a multat »le kell rázni« vagy hogy »mindennek a mából és tegnapból kell kiindulnia«. Sőt épp mi, a Nyugat első generációja, voltunk azok, e század kezdő évtizede végén, kik az akkori *tegnap* - a kilencvenes évek - elfakult lanyhaságából régebbi magyar multak frissebb forrásaihoz áhítoztunk vissza: Ady a kurucokhoz, Csokonaihoz; mások Vörösmarty vagy Berzsenyi felé. Itt hát nem választ el bennünket semmi. Ami a harmadik pontra vonatkozik - vajjon a külföld jelenkori hatása vagy a hazai hagyományok útmutatása előbbre való-e? - Berzeviczy Albert bizonnyal jól tudja, mit szólt volna e kérdéshez Széchenyi vagy Kazinczy?[81] Nemzetünk e nagyjait a maguk korában nem is kímélte a hazafiatlanság vádja; ma már talán fölül állnak ők azon; de örömmel kell hozzátennünk ehhez, hogy az ő idejük óta a magyar irodalom egyrészt oly hatalmasat haladt aktuális fejlődésében, másrészt oly elfeledett kincseket hozott napvilágra a saját régiségeiből, hogy napjainkban csakugyan mindenkép kívánatosnak kell tartanunk, előbb e saját kincseinkkel gazdagodni meg s csak általuk megerősödve asszimilálni külső hatásokat. S valóban, irodalmunk fejlődése mindinkább autochtonná válik. Mai íróink nagyrészét egyáltalán nem kell a külföldi irodalmak tanulmányozásától visszariasztani: sőt talán

---

[81] »Ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket stb. inkább külföldről szerezzünk, mint idehaza vásároljunk... Ne mondjuk mindjárt hazafiatlanságnak, ha egy külföldi könyv jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés jelének s készítsünk még helyesebbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban mulat, írjunk eszesebbet s tegyünk a sajtó szabadságáról józan javallatot...«

Széchenyi: Hiteléből.

»Kis énekem, mely hozzád elhatott,
Külföldnek éneke...
Csak a butát rettenti az, mi még új;
Külföld termése volt a rózsa is:
A művelés belföldivé tevé...«

Kazinczy Episztoláiból.

nem ártana őket olykor inkább buzdítani arra. Ha Berzeviczy Albert úgy ismeri, mint én, sok különben kiváló tehetségű írónk sajnálatos műveletlenségét, bizonnyal igazat ad nekem ebben.

Ha irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek.

Maradna még a negyedik pont: magyar-e mindaz szükségképpen, amit magyar ember produkál?

Az Akadémia elnöke sokkal inkább tudományos gondolkodású férfiú, hogysem ne érezné, mennyire függ e kérdés válasza a fogalmak tisztázásától: kit nevezünk hát »magyar embernek?« Ha »magyar embernek« csak olyant tekintünk, akinek szelleme teljességgel a magyar szellemben és kultúrában gyökerezik: nyilvánvaló, hogy az ilyennek minden munkája akaratlanul is szükségkép magyar munka lesz, még akkor is, ha elkeseredésében lobogó daccal lázad végzetes magyarsága ellen, mint Ady, vagy épp korcs vérként tagadja meg faját s nemzete pusztulását látszik kívánatosnak festeni, mint Kölcsey a *Zrinyi két dalá*ban. Jó vagy rossz, helyeselni vagy elítélni való: de mindenkép magyar.

Ha nem így van, ha az író kultúráját semmi kapocs sem fűzi a magyarság kultúrájához: magam is azt hiszem, hogy pusztán a nyelv véletlene művét még nem teheti igazán magyarrá; vagy inkább csak oly vitás mértékben, amennyiben a nyelv többé-kevésbé gyökeres tudása magában is a nemzeti kultúra valamelyes részességét jelenti. Azonban két dolgot nem szabad itt szem elől téveszteni. Először is, ha egy mű nem magyar szellemű, az még nem jelenti, hogy okvetlen rossz vagy káros; hisz akkor a külföld összes remekműveit hasonló jogon átok alá kéne vetnünk. Érték leend-e ily mű hatása a magyar kultúrára? az természetesen magától a műtől függ; sőt elvi kérdésül is föl lehet tenni: alkothat-e valóban értékeset oly író, ki más közösségtől nyerte nyelvét, mint kulturális gyökereit? Ha azonban alkothat és alkotott ilyent: magyar vagy idegen, avval a tisztelettel kell fogadnunk, mely minden értéket megillet. Igazi hazafiság nem állhat az értékek elől való elzárkózásban: mert ez nemzetünket csak szegényítené.

A másik, amire e pontnál óvatosan kell vigyázni: hogy a szellemi és kulturális közösség vagy annak hiánya csupán *szellemi* indiciumokból állapítható meg; s nem pedig a divatos »fajelmélet« alapján, mely úgyis csalékony és ingatag, s szellemibb törekvésű korunkban a mult század materialista és determinista világnézetének egy sajnálatos maradványa. Az Akadémia elnöke maga is céloz rá, mennyire visszaélnek napjainkban a fajmagyarság fogalmával. Gyulai Pál bizonnyal nem állt a fajelmélet alapján, mikor a fiatal Ignotus első kötetére a sajtó hallgatásával szemben fölhívta irodalmunk figyelmét;[82] s mindenkép klasszikus kritikánk szellemi hagyományait követjük, mikor hangsúlyozzuk, hogy magyar író magyarságát nem a keresztlevél, sem a családfa, hanem kizárólag művei alapján szabad megítélni. Bizonyosnak kell vennünk, hogy felfogásunk itt sem különbözik lényegileg a Kisfaludy-Társaság hivatalos felfogásától: hisz e Társaság tagjainak sorában is látunk írókat, kiket inkább életművük, mint aszcendenciájuk avat magyarrá.

Mindezekben tehát nemcsak hogy áthidalhatatlan szakadékot nem érezhetünk irodalmi állásfoglalásunk és az Akadémia elnöke által hangoztatott elvek között: de sőt magunk is magunkhozvaló minden következetlenség nélkül aláírhatnók oly irodalmi konzervativizmus programmját, »amely nem üldözi az újat, nem is zárkózik el előle, de mindig megmarad a nemzeti mult talaján s nem hódol be rögtön mindennek, ami új, ami külföldön termett vagy amit a mulékony napi vélemény pillanatnyilag fölmagasztal«.

---

[82] »E kötetke több figyelmet érdemel, mint amennyire a sajtó méltatta.« *Gyulai: Bírálóink*, Akadémia kiadása 1911. (A *»Slemil keservei«*-ről.)

Mégis, amint a szónok ajkáról halljuk e programmot és halljuk tovább, amivel folytatja - kiáltó ellenmondást kell találnunk...

Hogyan igazolhatja e folytatás (s a gyakorlat, melyet jelez és elárul), oly irány elveit, mely »nem üldözi az újat s nem is zárkózik el előle«?

Nem arra a gyakorlatra gondolok, melyet a szónok hosszasan védelmez s mely például a Kisfaludy-Társaság tagjainak megválasztásában érvényesül. E pont lényegére nézve az Akadémia elnökének kétségtelenül igaza van. Minden társaság úgy választja meg tagjait, ahogyan akarja s egy irodalmi társaságot semmi sem kényszeríthet, hogy a legkiválóbb írókat csak megközelíthető teljességben is kebelébe gyűjtse, mihelyt ő maga sem állítja, hogy azok mind vagy jóformán mind, kebelében vannak. Legfelebb hazafias szempontból fejezhetjük ki sajnálkozásunkat, hogy az ország legnagyobbmultú irodalmi testülete - a Vörösmarty és Arany társasága - éppen ma, amikor a Szellem igazi Fórumára talán nagyobb szükség volna, mint valaha, oly elveket követ, melyek tekintélyének kockáztatására vezethetnek. Kétségtelen, hogy nem őrizheti meg régi súlyát és befolyását a nemzeti ifjúságra és műveltebb rétegeire, ha megengedi, hogy a magyar irodalom igazi élete, mind több és fontosabb jelenségeiben, kapuin kívül játszódjék le. De, ismételjük, ez a Társaság magánügye, melybe mi semmi körülmények közt sem igényelhetünk beleszólást.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül, amit az Elnöki Beszéd Adyról mond. Ez már a mi ügyünk. Ez egyúttal legjobb példája igazunknak: mert íme, mikor a Társaság felelős polcáról »több év óta először« hangzik el mintegy hivatalos beszámoló irodalmunk helyzetéről: a lámpás fénykévéje elhalt barátunk friss szobrán pihen meg, mely távol áll ama tisztelt Társaság kertjétől, de díszhelyén egy másik nagyobb és elevenebb kertnek, a magyar Költészet kertjének!

- Ady tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülisége vita tárgya nem lehet, - állapítja meg a hivatalos szónok, s e mondat e helyről magában is alkalmas lenne hosszú évek elkeseredett vitáinak vetni véget, ha a következő mondat rögtön újra nem kezdené a vitát: oly kardot cserélve, melynek szúrása tán még fájdalmasabb, mint a legkeményebb, legvisszautasítóbb kritika lehetne.

Az elnöki beszéd kritikája a költő helyett az embert éri - az embert és hazafit - a szegény meghalt Adyt, aki immár nem felelhet erre s talán még inkább minket, Ady élő barátait: mert hiszen szerinte a költő »végletes cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az *irodalmi körnek* a ráhatásából, amelynek ő - minden esetre a saját hibájából is - egészen odaadta magát«.

A minket illető személyi résszel hamar végezhetünk. Amennyiben a szavakban foglalt súlyos vádak csakugyan reánk vonatkoznak, legyen szabad azokat a leghatározottabban visszautasítanunk. Alig tudjuk elhinni, hogy ez így van. Mi bizonnyal nem tehettük Adyt »az aranyborjú-imádás költőjévé«, annál kevésbbé, mert mi magunk sem imádjuk az aranyborjút. Ha azt imádnók: nem volnánk ma is szegény költők. Aranyborjú-imádók, úgy vélem, visszariadnának a magyar írás nemes, de nem jövedelmes mesterségétől. Éppoly kevéssé tehettük mi nagy költőnket a »proletárság bárdjává«. Minket tisztán irodalmi kapcsok fűznek össze, s a legkülönbözőbb politikai meggyőződésű emberek vannak és voltak mindig köztünk. Soha senkinek meggyőződését nem befolyásoltuk; legkevésbbé Adyét, aki azt nem is tűrte volna. Ha pedig az a vád is ránk vonatkozna, hogy mi készítettünk elő bármily téren és bármily mértékben oly eseményt, »mely az országot vérbe és gyalázatba fullasztotta«: bizonnyal szomorú, hogy ily vád magyar emberek közt komoly és vitathatatlanságig objektív bizonyítás nélkül fölvetődhetik.

Nyilvánvaló pedig, hogy ily bizonyítás nem is képzelhető.

A *Nyugat* a magyar törvények felügyelete alatt állt, - s ama végzetes években az előleges cenzura ellenőrzése alatt, mint a többi lapok. A *Nyugat*ot a forradalom hatalmasságai betiltották és megszüntették, éppúgy, mint a többi hazafias és polgári lapokat. A *Nyugat*ba oly férfiak dolgoztak, akikről föl sem lehet tételezni, hogy közösséget vállaltak volna folyóirattal, mely véres és szennyes események előkészítéséről gyanusítható. A *Nyugat* mindig csak oly állásfoglalást tűrt meg hasábjain, mely távol az aktuális politika szempontjaitól, magas erkölcsi és eszmei elvek szerint igazodott. A háború alatt a *Nyugat* költői többnyire[83] élükön Adyval, a hasonlóan az európai költészet legnemesebb külföldi képviselőihez, fölemelték szavukat a barbár erőszak mészárlása ellen, s az Emberiesség és a Népek Testvérisége érdekében. Nincs okunk titkolni ezt, sőt büszkék lehetünk rá. A magyar kultúrának csak becsületet szerezhettünk ilymód, s ma annál nagyobb joggal tiltakozhatunk hazánk borzalmas megcsonkítása ellen, mert az erőszak elvét, melynek alapján az történt, soha egy pillanatra sem ismertük el.

Vajjon lehet-e még arra gondolni, amire az Akadémia elnöke egy zárójelben gondolni látszik: hogy írásaink hatása, esetleg félreértve, észrevétlenül, »talán öntudatlanul«, lassanként készítette elő a türelmetlen idők végzetes hangulatát? Valóban, az írott szó következései kiszámíthatlanok lehetnek, s a költői felelősség kérdése a legkomplikáltabbak egyike. Kinek jutna eszébe Goethét felelőssé tenni mindazokért az öngyilkosságokért, melyek a *Werther* hatása alatt megtörténtek? Felelős volt-e Kasszandra a jóslatért, melyet félremagyaráztak? Mi kötelessége lehet az írónak, azonkívül, hogy írja legjobb tudása és lelkiismerete szerint azt, amit az Ihlet ajkára ad? A többit rá kell bíznia az Istenre, ki szavait sugallta, s azok hatásáról legföllebb saját lelke fóruma vonhatja őt feleletre. Széchenyi, a legnagyobb magyar, fájdalmas tusákat vívott önmagával, mert izgató betűi - mint hitte - egy nemzetet vittek véres forradalomba, s rettenetes katasztrófába. A *Nyugat* írói előkelő szemlébe írtak, kicsi és művelt közönség számára, s mindenkép kevesebb veszélyével a félreértésnek, mint egy izgató politikus. Nem kell hinni, hogy ők nem érezték a felelősség súlyát, hogy nem küzdöttek lelkük istenével. Líraibb munkáik őrzik is tán e küzdelem nyomát. De ki meri mondani, hogy ők bűnösek, ha szándéktalan is? hogy belső küzdelmük nem a túlzott lelkiismeret naivságából fakadt? Minden skrupulusuk csak tisztaságuk dokumentuma, mely fölött végre is alig ítélhet más, mint a Történelem.

Adynak nem voltak ily skrupulusai. Az ő lelkében oly erős volt az Isten szava, hogy minden kételyt elhallgattatott. Ez nem annyit jelent, hogy a felelősségérzet hiányzott belőle, hanem, hogy egy magasabb felelősségérzet vitte őt: a saját küldetésével, a saját csodálatos zsenijével szemben. Ha csakugyan igaz volna, amit az Akadémia elnöke feltételez: hogy Ady gyenge, befolyásoknak engedő ember lett volna, akit egy »irodalmi kör« könnyen nyert meg valami nemzetellenes irányzat eszközének, akkor a Kisfaludy-Társaságot kellene vádolni súlyos mulasztással, hogy ezt a »rendkívüli tehetséget«, akit maga is ilyennek ismer el, nem iparkodott inkább a saját nemzeti irányzatának megnyerni, semhogy ama nemzetellenes csoport prédájául hagyja. Minderről azonban szó sem lehet. Ady nagyon is jól tudta, mit akar, s ment egyenesen előre, nem hallgatva senkire, s nem nézve sem jobbra, sem balra. Ady politikája csakugyan végletes volt: mint minden lángészé, ki oly törvényeket érez magában, melyekhez képest a Kor konvenciói kicsinyekké válnak. Meg kell őt értenünk, ami természetesen nem annyit jelent, hogy mint a Kor kicsiny emberei, okvetlenül azonosítsuk magunkat politikájával. Gyulai Pál vajjon azonosította volna magát Petőfi politikájával, amely nem kevésbbé végletes volt, mint az Adyé? Nem ment-e ez a politika egészen ama hírhedt kiáltásig: »Akasszátok föl a királyokat!«? Érdemes visszaemlékezni, hogyan beszél Gyulai nagy költőkortár-

[83] Nem mind: s mindig csak a magasabb Erkölcs emeletein. Eseményekhez kapcsolódó írásaiban a *Nyugat* el tudta ismerni a viszonyokhoz való alkalmazkodás szükségét is.

sának politikai állásfoglalásairól. »Képzelme« - mondja - »a közéletben megpendült eszmék legtávolabbi erőszakolt következményeivel foglalkozik... A magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt... A római történetből Spartacust, a rabszolgák vezérét szemeli ki megdicsőítés végett. Átkozza a palotát, s a kunyhót, mint egy új hitvallás jelképét tünteti föl. S minő önhitt megvetéssel tekint az akkori közélet országosan tisztelt férfiaira!«[84]

Mintha csak a Kisfaludy-Társaság valamely ma élő kritikusát hallanók - Adyról beszélni! De avval a különbséggel, hogy Gyulai mindebből nem vonja le azt a konzekvenciát, amit a mai kritikus Adyra nézve levonna. Ellenkezőleg: mindez nem gátolja Gyulait abban, hogy Petőfit a legnagyobb magyar költők egyikének, nemzetünk örök büszkeségének ne tartsa. S mi úgy véljük, ez a helyes álláspont. Nem látunk semmi nehézséget abban, hogy napjaink konzervatív kritikusa is el ne ismerhetné Ady tüneményes nagyságát, ha annak túlzó politikájával magát nem is azonosíthatja; s el ne ismerhesse a nélkül, hogy e politikai nézetkülönbségből vádat merítsen, a költő nagyságát befeketíteni.

Bizonnyal kötelessége is ez az elismerés annak, aki érzi a felelősséget nemzete minden nagy értékével szemben.

Ami ez állásfoglalástól jobbhiszemű konzervatív kritikusainkat ma még visszatartja, az nem lehet egyéb, mint a hiányos értesültség. Ki mondhatna igazságos kritikát a költőről, ha nem ismeri alaposan annak munkáit? S aki jobban, aki alaposan ismerné Adyt, bizonnyal nem beszélne annak »minden hagyománytól való elszakadásáról« s nem állítaná, hogy »nemzetéről alig mondott valaha valami jót«.

Igazán elszakadt volna Ady minden hagyománytól? Nem illethetné e vád hasonló joggal Petőfit is, ha igaz, hogy »a magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt«? Dózsa, Györgyöt Ady is megtalálja, s talán már ez is hagyomány: a Petőfi hagyománya. Ám Dózsa csak egyetlen kép abban a nagy galériában, mely Adynak a magyar multtal való kapcsolatait szimbolizálja. Mennyi »őse« volt neki a magyar korok mélyein keresztül, mennyi Barla diák, Mátyás bolondja, Esze Tamás komája, s Bottyán vezér, mennyi Táncsics Mihály és Vajda János. Nem mindig rokonszenves névsor a Ma konzervatív emberének: de nem vonul-e tagadhatatlanul a magyar történelmen keresztül egy kuruc és rebellis hagyomány is? Nem igaz gyermeke-e ez is a magyar temperamentumnak, s kívánhatjuk-e e hagyomány végleges megszakadását? Ady még leglázadóbb forradalmában is ősöket keres, tradícióba kíván kapaszkodni. S ahol igazán elszakadtnak érzi magát, ahol nem tudja megtalálni az őshöz fűző kapcsot: ott magyar fájdalma a tragikus kétségbeesésig emelkedik:

> Tőle jövök, és idegen
> Az én ősöm, fajtám, királyom!
> Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva
> A kerek földön senkire,
> Csak fajából kinőtt magyarra.
> *(Ond vezér unokája.)*

»Csak fajából ki-nem-nőtt magyarra« - mondhatnók inkább: mert aki fajából kinőtt volna, az már e bánatot nem érzi. Mily távol van a gyökértelenségtől az, akinek minden évezredes gyökérszál megszakadása ilyen fájdalom! De ki mondhatja Adyt gyökértelennek, ki költészetét valamennyire is ismeri? Nem cseng-e szavainak és strófáinak ezreiből az ős magyar szó, magyar ritmus hatalmas, friss, eleven tradíciója, mint senki másban mai költőben? s hogy e tradíció nem csupán önkénytelen, hanem tudatos folytatása a régi magyar költészet nagyszerű hagyományainak, arról tanuskodnak irodalmi tanulmányai, melyek Petőfin és Csokonain át

[84] Petőfi Sándor és lírai költészetünk. *Gyulai: Kritikai Dolgozatok.* Akadémia kiadása.

még régebbre nyomozzák vissza saját családfáját: »mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztetünk«... S nem kapcsolja-e egész későbbi költészetét nyelvben és érzésben tudatos gonddal a magyar Bibliához, s hitújító korunk »jeremiád« énekeihez?

S lehet-e az, hogy ily magyar költő, ilyen mélyen, gyökeresen magyar, ne szerette volna nemzetét s ne mondott volna arról semmi jót? Ezt is csak az állíthatja, aki nem ismeri eléggé. Ó igen, korholta, átkozta, ostorozta, nem kevésbbé talán, mint ama Berzsenyi, ki »rút szibarita váznak« nevezte hajdan! De minden szidalom, minden átok a szeretet túlságából fakadt, s a fájdalom zokogásában tört meg. Mily megható szerelmi vallomásokat tesz e kiátkozott költő hazájának:

Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.
. . . . . .
Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.
. . . . . .
És, jaj, hiába, mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék
Százszor is, végül is.

Közismert verset idézek: de vajjon ismerik-e azok is, akik Adyt hazátlannak ócsárolják? Igaz lenne, hogy »alig mondott valaha valami jót« nemzetéről? Nem ő írta-e a háború rettenetei közt:

Mikor most szinte minden nemzet temet,
Sirathassam meg mégis csudálatos,
Dacos, kicsi, árva én nemzetemet.
. . . . . .
Mindig kicsi volt, hős, bús, ám megmaradt,
Elválasztott és kiválasztott derék,
Igaz s mártir hazug századok alatt.

Igen, igen! Ady tudott vallomást tenni nemzetéről, s »Egyszerűen magyarnak lenni. Pláne ily tagadott, tiltott, érzett Szerelemmel«! Mindvégig hűséges vallomást tett; s még utolsó verse is, melyet betegen, nyomorultan, már beszélni is alig tudva, írt még, egy ily tördelt, zokogó vallomás volt, egy végső, kétségbeesett, dadogó könyörgés, az ország megszállásának első rémnapjaiban:

Ne tapossatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény szép szivünkön:
Baljóslatú, bús nép a magyar...

Ez-e az a »végletes« cinizmusú költő, akinek amaz Elnöki Beszéd szerint egyetlen mentsége, hogy talán jobb, mint amilyennek tetteti magát? Berzeviczy Albert szerint »az Ady-probléma a költő cinizmusának őszinteségén, vagy tettetett voltán fordul meg«. Dehát Ady sohasem volt cinikus! Különös vád az a cinizmus. Nincs világnak oly költője, akinek műveiből hajmeresztő cinizmusokat ne lehetne idézni. Hallgassuk csak meg ezeket a hazafias strófákat:

Azzal vagdalkoznak némely,
Nem tom milyen emberek
Hogy ez országban nyilvános
Épületek nincsenek.

Mit? nyilvános épület nincs?
Hát az akasztófa mi?
S ezt bizony majd minden falu
Határában láthatni.

Vagy a következő sorokat:

És egy kiáltás lesz a nemzet
Egy olyan óriás kiáltás
Melytől a csillagok potyognak
»Vitam et Sangvinem
Pro rege nostro!«
Mint hajdanában
Bőgtek dicső apáink...

Nem úgy hangzik-e az, mint a legcinikusabb kigúnyolása mindannak, ami a magyar ember előtt szentség? Pedig e sorokat Petőfi írta, akit senki sem vádolhat cinikus nemzetgúnyolás szándékával. Hasonló »cinizmusokat« Adyból is bizonnyal bőven lehetne idézni. De Ady éppoly kevéssé volt cinikus, mint Petőfi. Nem akarom most vitatni a kérdést: lehet-e valóban nagy Költő - nagy alkotó - cinikus, vagy épp »lelkileg züllött« ember? Én nemmel válaszolnék... Akárhogyis, Adyra alig lehetne lényével ellentétesebb jelzőt találni, mint ezt, hogy cinikus! Sőt nem volt még a világon költő, nem volt ember, aki oly komolyan vette volna életét, küldetését, aki oly tragikus komolysággal hitte volna minden egyes szavát, mint ő. Ady életét »eleve-elrendeltetett« életnek érezte, melynek ő maga szinte nem is ura, mert minden tévedésével, gyönyörével, nagyságával, bűnével és gyászával együtt valami felsőbb isteni kiválasztás szerint kell leélnie. Ady élete szimbolikus élet volt, mint a Dantéé. Ady végzetet betölteni jött, az ő jachtjára várt a tenger kezdettől fogva; ha győzött: az »Isten járt előtte« kivont karddal! S mert Adyra divat manapság úgy nézni, mint ama tékozló fiúra, ki végső napjaira, erői fogytán, jobb útra tér: hadd igazítsam itt helyre az Elnöki Beszédnek egy kronológiai tévedését. Ady híres Isten-versei, az Istennel harcoló, hitet kereső s »hitetlenül is hívő« lélek örvényes erejű vallomásai nem a költő utolsó szakából valók, mint Heine *Lazarusa*: hanem azok még pályája első felében, 1909-ben, az *Illés szekerén* c. kötetében jelentek meg. Ez évben írta Ady azt a csodálatos himnuszát amilyet igazán nem cinikus csak mélységesen hívő lélek tudhatott elgondolni, de még csak megérteni is:

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.
. . . . . .
Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús »Ádám, hol vagy?«-ára
Felelnek hangos szívverések.
. . . . . .
Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

*

Ady a világirodalom egyik legnagyobb költője; Ady egyszermind a magyar nemzet egyik legméltóbb büszkesége is; s aki őt bármely politikai vagy irodalmi pártszempontok miatt nem tudja vagy nem akarja élvezni, a legmagasabb szellemi élmények egyikétől fosztja meg magát, s hasonlít ahhoz a guelfhez, aki a gibelin Dante könyvét olvasópolca helyett a máglyára tette. Igaz: az Ady ellen föltámadt ellenszenv érthető és természetes: nemcsak azért,

mert »merészen újító« s formában és tartalomban egyaránt szokatlan költészet az övé, hanem azért is, mert maga a költő, kora szenvedélyeitől átfütve, mint Dante, éppoly kevéssé kíméli az ellenpárt érzékenységeit, mint a nagy firenzei. De épp mert hatásának minden gátja e »gyászos kor« személyi és párt-érzékenységeiben gyökerezik: bizonyosra kell vennünk, hogy ez a hatás idővel nem csökkenni, hanem még növekedni fog; s ez kívánatos is, mert mit számítanak pártok és ellenpártok az örökkévaló Szépség és Szent Magyarság csodálatos lehelletéhez képest, mely Ady lapjaiból mindenütt megcsap bennünket?

Ez a mi érzésünk, ez a mi véleményünk.

De sohasem tagadtuk a kritika jogát, s bizonnyal ha valakinek más véleménye van Adyról s megírja: azt mi azért nem fogjuk ellenpártnak, vagy éppen ellenségnek nézni; ily esztétikai véleménykülönbség nem fog oly éket verni közénk, mely miatt a »magyar irodalom kettészakadásáról« lehessen panaszkodni. Az Akadémia elnöke egyik nyilatkozatában kijelentette, hogy ő szívesen nyújtja békejobbját, csak feltétlen kapitulációt ne kívánjunk tőle. Ilyesmit mi nem is kívánunk. Egyet azonban mint emberek és magyar emberek bizonnyal jogosan kívánhatunk mi is; és ez az, hogy legyen bár valaki munkáink esztétikai értéke felől bármely véleménnyel emberi erkölcsünk komolyságát s hazafias szándékunk magátólértetődőségét ne vonja kétségbe. Lehetünk rossz írók, s erről mindenkinek joga van ítélni: de a hazaárulás rettenetes vád, s nem is irodalmi fórumra tartozik. Ha valakit hazaárulónak tartok, nem fogok vele kezet; s ha egy honfitársamnak jobbomat nyújtom, azt már evvel a ténnyel tisztességes magyar embernek ítélem.

Hisszük, hogy az Akadémia elnöke egyetért velünk ebben. Akárhogyis: egy célt szolgálunk mindannyian: ennek a csodálatos - régi és még mindig fiatal - magyar Kultúrának megmunkálását, - mindig új tavasz elé.

TÓTH ÁRPÁD.

(Vázlatok költői arcképéhez.)

1928.

Egy nagy költő távozott közülünk e sugaras, nosztalgikus őszben, csöndesen elszunnyadva egy este, mint aki elalszik egy csodálatos vonat pamlagán, hogy reggel felé egy távoli és nyugalmasabb hazában ébredjen...

Jönni fog majd az Irodalom, mint dúsgazdag halott örököse és hivatalosan számbaveszi a hagyatékát. Én nem tudok számolni, lajstromozni. Kezem tétován jár-kel a kincsek közt; még érzi rajtuk egy más kéz melegét: egy szelíd, nemes, baráti kézét, melyet már sohasem fog megszorítani...

*

A szavam akadozik, s a koszorú, amit hoznék a friss sírra, elfoszlik ideges újjaim görcse alatt. Jobb is így talán: drótbakötött, pedáns füzér helyett szórt virágok és tört babérlevelek. Egy-egy szomorkás emlék árvácskája, és a száraz babér, mely olyan hideg és zörgő, mint a sírokra hulló őszi lomb, vagy a zokogástól kiszikkadt torok hangja...

Olyan kevés babért kapott életében! Régente ez az ország legalább a babérral nem volt fukar. Akkor tisztelték az elvonult poétát, ha nem is vegyült az »Élet« harcaiba s nem is verekedte ki magának ököllel és kiáltással a tiszteletet. A lelki hagyaték is nemzeti kincs számba ment. Halk költők halála egész országokat sujtott: mindenki érezte, hogy egy-egy »szentelt fő« tűnt el az élők sorából.

Ez az érzés fog el ma sokunkat: ahogy őseink érezhették valaha, mondjuk, a Berzsenyi temetése után.

*

Nagy költő volt; kétségkívül és vitán fölül az. Másokról, hangosabbakról, Adytól kezdve, lehetett vitázni. Az ő költészete nem adott fogózót a vitáknak. Tiszta volt, egységes, töretlen, az első pillanattól kész, az utolsó percig változatlan. Kevés ilyen »harmonikus jelenség« van az egész magyar irodalomban; igazán a Berzsenyieket, Kölcseyeket kellene idézni.

»Gáncstalan költő«: a Baudelaire híres szava illik őrá. Gáncstalan, nemes és magas poéta, mindvégig hű a költő igazi hivatásához, amely mégis csak a »szépségek teremtése«, s amelyhez mind többé-kevésbbé hűtelenek lettünk e »káromkodó és nyers-dalú« korban. Szépséget teremteni abból az anyagból, ami éppen van - kicsiny és szomorú életünk anyagából!

*

Mennyi mindentől függ, mennyi mindennel összefügg ez az élet, a magas világpolitikától, mely a megélhetés lehetőségeit befolyásolja, a láthatatlan kórokozókig, melyek a tüdőt rágják és pusztítják! A költő azonban zárt és nemes szépséggé varázsolja, mely kiválik a körülmények halálláncából és megmarad - mint a ragyogó korállpaloták - akkor is, mikor a szegény élő, aki rakta és lakta, már rég kihalt belőlük.

S nem is tudatosan teszi ezt, hanem valami passzív és szinte gépies ösztönből, mely hasonlít a koráll-állatok ösztönéhez. A Költő ősi és igazi ösztöne ez! De mily kevés költőben él manap, eredeti tisztaságában és erejében!

*

Őbenne élt és alkotott, megteremtve a különös és szomorú szépségnek egy egyéni világát, mely életből formáltatott s mégis magasabb, mint az élet. Mert az ő költészete, noha semmiképen sem koturnusos vagy nagyképű, mégis minden ízében igazi *magas líra*, nagy költészet, amilyen alig zendül ma már. Görög szépségek költőivel rokon ő, noha trafikoslányról és kiskocsmákról dalol; vagy rokon a Victoria-kor archangelikus nagy angolaival, akiket annyira ismert és szeretett, akiknek egypár költeményéről a magyar versfordító művészet utólérhetetlen remekeit adta...

Ezt a nemes, zárt és gáncstalan poézist, ezt a különösen tiszta költői nagyságot - melyet nem érintett a Kor és az Élet zűrzavara - csodának érezheti századunkban, aki nem ismerte a költő személyét. Szomorú gondolni erre: ezt a poézist csak oly költő teremthette meg, aki maga sem volt egészen ezé az életé; aki mindig egy kicsit vendég és jövevény volt itt: »közöttünk való, de nem közülünk való« - ahogy a sírja fölött idéztük.

Nem mintha e szentje az Éneknek nem érzett volna melegen együtt mindennel, ami élet; s nem fűzte volna őt is mint mindannyiunkat a vágy és szeretet ezer köteléke ehhez a forró, zavaros és édes földi léthez. De ez a vágy előre lemondott a küzdésről s a szeretet az előkelő és szomorú utas szemlélődő és bús szeretete volt, aki szívesen leül asztalunkhoz s elszív velünk egy bölcs szivart: de jól tudja, hogy nem maradhat soká.

*

Talán érdekesebbek és szomorúbbak voltak előtte e földi dolgok - amiért tudta, hogy elmegy -, talán mégsem oly komolyak és szomorúak, mint mások előtt. Könnyebb volt a szemének szépséget csinálni belőlük. Küzdés és acsarkodás helyett csak nézte őket, eljátszogatva velük magában s képzeletben, mint sakktáblán a bábokkal.

Nem küzdő, hanem magányos, játékos, szemlélődő élet volt ez. Egy kicsit nagy, szent diák, aki élte; aki előtt még látvány és játék a világ. Aki botanizál, sakkozik, matematizál és szavakkal lapdáz; egy kicsit kívül az életen; és fölényesebb, mint az élők és öregek.

*

Játék és látvány: ezekből szövődik a költészete. Milyen fantasztikus jelenség lehet ez az élet annak, aki így félig-meddig kívülről nézi azt! Mint egy különös, exotikus ország; benn-élni szenny és keserv, átutazni gyönyör és nosztalgia.

S a szelíd néző és utas képzelete vonzódik a fantasztikumhoz és exotikumhoz, mint a nagy diákoké gyakran. Ez vonja különös világításba verseit, melyeknek formai tökéletessége, biztos, hibátlan kompozíciója, nyelvi és verselésbeli virtuózitása, másrészt a játszó, sakkozó okos ész csalhatatlan kontroljára vall.

Valami őszinte és önfeledt öncélúság van ebben a játékban; a szépségét nagyrészt éppen az teszi, hogy magának és magáért való: időtöltés, elszórakozás, vígasz... szinte minden egyéb ambició nélkül... (Ahogy a korállállat ösztöne építi gyöngyről-gyöngyre az »örök virágokat«.) Sorait nem a kezdet és cél lendülete diktálja, hanem a fantázia játékos gyönyöre rakja össze: ha volt valaha ötvösművésze a magyar versnek, ő az.

*

Ez a nagyon új, nagyon egyéni hangú költő mintha nem akart volna tudatosan semmi újat. Egy nagy diák áhítatával csüggött mindig mintákon, mestereken, s többnyire mintha nem is

lett volna más célja, mint mindenféle változatban játszani az egyszer megtalált formával, - avval a különös, dudolgató, hosszú sorral, amit a magyar irodalomtörténet bizonnyal Tóth Árpád-versnek fog nevezni -, vagy kipróbálni, hogyan hatnának mindennapi, apró keservei valami más, régi, megszentelt versalakban. Vagy belemerülni valami idegen költő versébe, s pensumszerűleg, diákos lelkiismeretességgel adni azt vissza magyarul, türelmes pontossággal oldva meg a strófákat, mint egy-egy sakk-feladványt...

Nem keresett újat, nem akart hatni, küzdeni, csak játszott magának. Ott volt velünk, az új magyar líra harcos csapatában; de alig merjük őt fegyvertársunknak nevezni: mert hogyan mondhassuk fegyvernek az ő szelíd tollát? Ő maga vándorbothoz hasonlította azt, melyhez dőlve egy fáradt vándor halad havas pusztákon át.

*

Igy ment át a költő is, vérét és dalait hullatva, e szomorú kor hideg pusztaságán, a biztos halál felé (és közben szinte akaratlanul tárta föl egy új szépség világát): mint ős mondáink csodagíme, amelyről énekelt, s mely vérezve, fájva is, önkénytelen szebb tájakra vezette a magyart. Küzdelem nem volt ez; de fájdalom volt; s talán éppen azért volt fájdalom, mert nem volt küzdelem. E szemlélődő és játékos líra mélyén, e fantasztikus világítás és ópiumos zene mögött egy nagy szenvedés melege ég. Az élet reménytelen vágya - mint az ellenállást találó áram - nagyobb hőfokra hevül, mint maga az élet. S az ötvös összerakott szavai csodálatos belső ízzást kapnak ebben a hőségben; átízzanak és eggyéolvadnak, - a nagy művészet ízzása és egysége ez.

Igy lesz az ötvösségből Magas Költészet, megmentve az üres virtuozitás és hidegség vádjától, mely épúgy elolvad s elcsúszik e gáncstalan Poézis meleg és síma testén, mint egyéb vádak és viták...

*

Egyetlen módon lehetne vitássá ez a költészet: ha vitássá tennők magát a szépségeket teremtő Költészet ős elvét: aminthogy a vad harcokba merült kor nagyon is hajlamos erre. A költő nem volt érzéketlen e vitákkal szemben és sok keserűséget okoztak azok neki. Tudta, hogy az új évek jelszavai aktív és az élet küzdelmeibe bekapcsolódó lírát követelnek, s különös ellenmondással, mely költői karakteréből önkényt következik, ő tisztelte az Életet, a Küzdelmet, az Aktivitást, s mindazt, ami egész lényétől oly távol állt.

Mégis semmit sem tett, hogy e Mába, küzdelembe, aktivitásba belekapcsolódjon. A szerény egység zsenije volt, és alakjának nagyságát és szépségét éppen az tette, hogy sohasem próbált más lenni mint ami. Nyelvünk legnemesebb magasságaiba jutott föl, a Berzsenyiek légkörébe, anélkül hogy a Berzsenyiek zord erejét szenvelegte volna: megmaradt halk szelídségében és gyengédségében. S a Csokonaiak művészetének igaz örököse ő, a debreceni szobrász fia - noha a Csokonai életsorsából is ki kellett venni részét: távol maradt a Csokonai-divat duhaj romantikájától. Csak aki volt, aminek született, régi kézművesek beteg diák-üke, élt és halt a maga külön koráll-kastélyában.

*

Mit lehet sokat beszélni ily egységes, zárt és gáncstalan költőről? hacsak nem a Filológia szólhatna róla sokat, föltárva művészetének részlet-titkait: de hát ki törődne ma egy elvonult művész titkaival? Ő érezte a csöndöt maga körül, s küzdelem nélkül mondott le a dicsőségről, mint annyi minden másról. Verseskönyvei ritkásan jelentek meg: halk és gyengéd hangja

szinte elveszni látszott az erőt és termékenységet harsonázó újabb hangok között. Ki törődött a tökéletességgel?

Életében talán én voltam az első és egyetlen, aki egyszer a nyilvánosság előtt, kinyomtatott cikkben, nagy költőnek neveztem őt. Szomorú szerénységgel reagált erre: úgy érezte, nem fontos már nagy költőnek lenni. Amit csinált, magának csinálta s kissé gúnyos önvígasztalással, a távoli szellemibb századoknak.

*

Milyen szomorú, mégis vígasztaló, nemes alakjára, édes, varázsos egyéniségére emlékezni! A nemesség hiába pusztul el: kincs már az is, hogy *volt*. Halálára el lehettünk készülve; mégis szinte elhihetetlen csapásként hatott és sújtott le: mert lényében volt valami múlhatatlan. S csodálatos gazdagság és kedvesség áradt legnagyobb szomorúságából is: mint egy szent jóságú égitest, mindig a fényes oldalát fordította felénk. Szelleme friss és hős maradt a végsőkig; s mikor kincses hajója már süllyedőben volt, a kapitány ott állt még a hídon, s szeretettel vetett még egy pillantást ránk, barátaira, kik a partról néztük süllyedését s tehetetlen nyujtottuk feléje kezünket.

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

1933. január 15.

Ce vice impuni... - Egy francia író találta ezt a jelzőt az olvasás gyönyörűségére; s valóban, ennek a gyönyörűségnek tivornyái és orgiái nyitva még a beteg előtt is, akit egyébként minden mozgástól és élvezettől eltilt a gyengeség. *Impuni?* Régi kérdése a teológiának, van-e bűn büntetés nélkül s élvezet bűn nélkül? Bizonyos, hogy az olvasás gyönyöre is, így nagyban és önmagáért űzve, sokszor elrontja a lelkiismeret szájízét, akár az ópium, vagy más magányos szenvedélyek; de jutalmaz is, mint ők, titkon, s be nem vallott örömökkel. Az olvasó egyedül lebeg a világ fölött, cézári dőzsölésben; szultánná válik és istenné, mint az ópiumszívó. A lelkek titkai kitárulnak előtte, mint egy hárem. Ő a legfőbb bíró, s egymaga ítél eleveneket és holtakat.

Császársága addig tart, míg ítéleteit hangosan ki nem mondja; az első hangos szóra megszakad az ópiumrészegség. Az *olvasó* megint *ember* lett, beállván a szociális véleménycserébe; gondolata nem ítélet többé, hanem vita. S mégis, ellenállhatatlan erő készteti, hogy isteni magányát föladja. A meddő és társtalan élvezet nem elégíti ki. Az olvasó *beszélni* akar olvasmányairól. Leszáll világ fölött lebegő trónjáról, melyen úri néző s egyetlen bíró volt. Leszáll a társakhoz, érvelni, hatni, élni... S talán ez a leszállás teszi magát az irodalmat is azzá, ami: életté; - tétlen szellemek magányos gyönyöreinek kincstárából az emberi lélek harcterévé és tenyészparkjává. Az író műveket alkot, melyek mindenike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó: nem a néma és magányos olvasó, hanem a vitázó, érvelő, egymásnak feleselő.

Az olvasó, aki ír.

1933. február 1.

Regények. - Egy angol esszét olvastam, amely a mai regényt népszerűsége tekintetében az elmúlt századok vallási irodalmával hasonlítja össze. Doctor Johnsont egyszer megkérdezte valaki a korabeli prédikátorokról. Tíz-tizenöt vagy még több nevet vetett föl, a leghíresebb szónokok neveit, kik évenkint vastag kötetekben adták ki beszédeiket. A doktor finom elmeéllel mondta el mindenkiről véleményét, s a jelenlévő úritársaság tagjai hozzászóltak a nagy kritikus megállapításaihoz. Mindenki ismerte a szóbanforgó szerzőket és munkáikat. Vita fejlődött; kiki emelni törekedett kedvelt hitszónokát; ötleteket idéztek, fordulatokat. Látszott, hogy oly auktorokról van szó, kiket hallgatni vagy olvasni a divathoz és műveltséghez egyformán hozzátartozik; akik a közvéleményt izgatják, a korra hatnak; kikről mindent tud a snob, s mindent tudni akar a kotnyeles vidéki, aki oly szerencsétlen, hogy csak hideg nyomtatásból szürcsölheti elegáns körmondataikat.

E híres írókból - egy kor legbüszkébb csillagaiból -, akiknek munkáit évről-évre várta s izgalommal beszélte meg a legnagyobb kritikus és a legintelligensebb közönség: ma még nevét sem ismeri az olvasó egyetlenegynek sem. Még az az olvasó sem, aki különben az irodalomtörténet lapjain otthonos s régi könyvekben jártas. A tizenöt névből egy sem maradt. S a tizenöt csak példa itt: még és még tizenötöt lehetne mondani minden évtizedből. Ez az egész büszke irodalom nagy könyvtárakra menő termésével, elsüllyedt mindenestül és mindörökre. S amit még másfélszázad multán is olvasunk és ismerünk ama kor irodalmi terméséből, az éppen nem az akkori irodalomnak e fősodrából való. Az szinte csupa outsidertermék más műfajból, amire abban az időben tán senkise figyelt...

Az angol esszéíró hasonló jövőt jósol a mai regényirodalomnak is. Ma a közönség úgyszólván kizárólag regényt olvas. A bevezetett regényírók minden évben megalkotják a maguk azévi remekét, melyet illő és szokás is elolvasni, hogy a következő évben már ismét más regényeket legyen illő és szokás elolvasni. A regény egy évig él, mint ahogy az ujság egy napig. Egy évig, vagy tíz évig, vagy ha tovább is, - mi különbség? A remekmű máris gyanusan sok, s egymást borítják el. A műfaj túlkönnyűvé és termékennyé látszik válni ahhoz, hogy egyes alkotásai halhatatlanok és pótolhatatlanok legyenek. Ritka is pályázik ma már erre. Kivált nálunk Magyarországon, ahol a regény mind szűkebb látkörű naturalizmussal köti magát a korhoz és az úgynevezett élethez, amely tudvalevőleg azért élet, mert nagyon is halandó. Verset nagyon keveset olvas a mai ember, de könnyen meglehet (ha lesz még számunkra »késő utókor«), hogy verseinkből több fogja élve megérni azt, mint ebből az egész búja regénytermésből, mely épúgy elsüllyed, mint elsüllyedt a hitvitázók és prédikátorok irodalma.

*

Naturalizmus és giccs. - Mily kilátástalan, elszegényítő műfaj - a mai írónak jóformán egyetlen műfaja, amelyben még (a színpad prostituciója nélkül) a közönséghez szólhat. Nem volt a költészetnek még ily paradox műfaja, mely zsenit kíván, mint minden költészet, s mégis: »nem tűr zsenit«. A legszabadabb, legtágabb műfaj, s mégis az, amely a legnagyobb rabságot s önmegtagadást kívánja a költői lángésztől. A regény valóság-konvenciója zsarnokibb a régi époszok mesterkélt hagyományainál. S az olvasó gyakran megfigyelheti, hogy mennél zseniálisabb a regény írója, annál kényelmetlenebbül, feszélyezettebben érzi magát a modern regény műfajában. Ezért törik át a mai regényírásnak éppen legjelentősebb művelői a műfaj korlátait: Proust az esszé, Virginia Woolf a líra irányában.

Természetesen, minden regényíróra nem vonatkozik ez. Móricz Zsigmond például maga volt az, aki a mai magyar regényírás valóságkonvencióját kialakította a saját zsenijének parancsai szerint, s így ezt a konvenciót ő sohasem érezhette a lángész nyügének. Egészen másként van utódaival és követőivel. Náluk ez a naturalizmus már valóban örökölt konvenció, valami obligát szemléleti mód, mely az írót megtörpíti s a műfajt elszegényíti. Lehet-e szegényebb, klisészerűbb, konvenciósabb alkotás, mint egy átlagos magyar naturalista-, mondjuk, paraszt-regény? Nem is az írók tehetnek erről: a műfajban van a hiba, melyből csak a műfaj szét-törésével tudnának szabadulni.

Legtöbbnyire, sajnos, nem is akarnak szabadulni. A klisé túlságosan is kényelmes. Konvenciós, de kifogástalan alkotások könnyű receptjét bírjuk; s az írót nem lehet rajtafogni tehetségének kihagyásain, legalább addig nem, míg élményeit írja. A zseni könnyen nélkülözhető itt, jobb is, ha nincs. A fő, hogy az alkotás tökéletesen »életszagú« lesz, mert megfelel annak a konvenciónak, amely az »életszag« jelszavával kialakult és beidegződött. A konvenció mindig könnyebb és biztosabb hatást jelent, mint az élet friss kifejezése, melynek előbb külön szuggesztió és beidegződés kell.

Egy barátom szokta mondogatni, hogy a naturalista regény ma már épolyan »giccs«, mint hajdan az Ohnet érzelmes történetei voltak. A képzőművészetben már régóta giccs a naturalizmus, s még a Bastien-Lepage zolai modorát is ma már mindenki *vieux jeu*-nek érezné. De kétségtelen, hogy a közönség még mindig könnyebben tudja elfogadni és megérteni a naturalista ábrázolás megszokott konvencióját, mint az újabb festészeti modorokat; s épily jól elfogadja és megérti már az irodalmi naturalizmus szemléletét is, amely különben kitűnően tud témáiban az átlagos közönség mindennapi fogalomköréhez alkalmazkodni. Hozzájárulnak ehhez a szexuális merészségek és politikai baloldaliság, amelyekkel a naturalista író, megtartva a könnyű klisé és népszerű metódus előnyeit, olcsón tudja egyszersmind a modernség és forradalmiság men-

levelét és alibijét megszerezni. Ha giccsnek azt nevezzük, ami könnyen előállítható s olcsó sikert ígér, akkor ma nincs a naturalista regénynél biztosabb giccs az irodalomban.

1833. február 15.

Regények. - Levelet kaptam multkori cikkemre, mely igazságtalansággal vádol a modern regény irányában: vajjon Tolsztoj, Dosztojevszkij, Thackeray, Flaubert, Balzac, Meredith vagy Hardy, mind csak egy efemér műfaj tűnő értékei? Ezt ugyan bajos volna állítani. A műfaj meghalhat: de Homérosz vagy Vergilius sem vesztették el varázsukat azért, mert az eposz meghalt. A *művek* olykor halhatatlanok; csak a *műfajok* halandók.

Az eposz úgy halt meg, hogy *kihalt*: mindig kevesebb született. A regény talán úgy hal meg, hogy mindig több születik. Ez is egy neme a halálnak: a tömeggéhígulás. A szesz is elveszti erejét, ha föleresztik. A modern regény elvesztette erejét: mint olvasó napról-napra érzem, hogy nem érdekel az új regény akkor sem, ha jó. Minden mást szívesebben olvasok. Igaz, hogy ezzel szemben a jó naturalista regény új meg új tömegekhez jutott el. De ez már csak kultúrstatisztika és szociológia. Az irodalom sohasem az, amit a jelen tömegek olvasnak: az mindig a jövőé és a keveseké. Ezren és ezren hajóznak Amerikába: de ezek már nem felfedezők és nem conquistadorok. Az irodalomtörténet nem kevésbé arisztokratikus, mint a felfedezések története.

A modern regény nagyjai felfedezők voltak. Felfedezték a valóságot. Az élet igazi lehetőségeit, a sors vonalait, az emberi lélek titkait, a cselekedetek rugóit. Felfedezéseiket izgatott szemmel és dobogó szívvel követtük; s azok nem maradtak hatás nélkül egész látásunkra, életnézetünkre. Egy Tolsztoj-fejezet egész társadalmunk sivárságára döbbentett rá. A naturalisták felfedezték a vaskos valóság életízét. Csupa felfedezés! Móricz a modern magyar parasztvalóság életízét... Móricz, aki utolsónak képviseli a nagy naturalizmust, mint ahogy a másik magyar, Arany János, utolsónak képviselte valamikor az eposzt.

A mai regény már egészen más, és a mai naturalizmus egészen más. Életszaga és életíze nem kevesebb, egyben mégis óriási a különbség. Nem *felfedezi*, csak *ábrázolja* a valóságot. Az olvasó érzése nem a lélek mélyeit fölkavaró megdöbbenés: hát ez a valóság! ilyen a valóság! Ellenkezőleg: az olvasó öröme a ráismerésé, mint a jó fényképnél. »Tényleg ilyen! pontosan ilyen! én is így ismerem! micsoda élethű rajz! milyen megfigyelés! szinte látom, szagolom, ízlelem stb.«

Ez azonban nagyon alacsonyrendű műélvezet: s erre pályázni alacsony művészet. A képzőművészetben mindenki tudja ezt, s csak a laikus tartja valami nagy dícséretnek, ha egy arcképről például azt mondom: milyen élethű. Rá kell már jönni, hogy ez a portréhűség nem nagyobb érdem az irodalomban sem. A naturalista regény azonban nem tart igényt többre. Mindent, ami ezen túl van, megvet és perhorreskál, s a legnagyobb zsenitől is azt a különös önmegtagadást követeli, hogy minden ambicióját az élet mentül hívebb és elevenebb reprodukálására szorítsa le. A zseni azonban teremteni és nem reprodukálni született; s ez az, amiért azt írtam multkor, hogy mennél zseniálisabb az író, annál inkább feszélyezve érzi magát a mai naturalista regényben. Zseni: még a szó is elavult ma. Az irodalom foglalkozás lesz, céhekbe verődik. S a műfaj - korunk vezető műfaja - művészetből receptrejáró ügyességgé válik, szakmányba gyártott, tömegeknek való cikké, szezoncikké, mely lemondott a halhatatlanságról, s melynek méltatása már valóban nem az irodalom dolga.

1933 március 1.

Parasztság és irodalom. - Kérdés érkezett hozzám: tudom-e, hogy az egyik költő - akinek verseiről a *Nyugat* hasábjain némi bíráló megjegyzéseket tettem - valóságos és hamisítatlan parasztfiú? Ha tudtam volna, bizonnyal egészen más szemmel néztem volna költészetét.

Itt a feleletem: tudtam és nem néztem más szemmel. Nem vagyok hajlandó más mértéket alkalmazni a paraszti, s mást az úri származású költőre. Arany János is paraszti származás, Burns is az volt hajdan. Egyik sem igényelt külön mértéket. A kritika nem vehet tekintetbe enyhítő körülményeket: csak az eredményt nézheti.

De nem is erről van szó, s a paraszti származás nem mint enyhítő körülmény szerepel, hanem mint külön dicsőség, költői érdem, mely egymagában is előre fölszökteti a költő verseinek értékét, presztizsét. Oly babona, mely mind-mindinkább kezd elharapózni irodalmi életünkben, s mely ellen hangosan tiltakozni kell. Értem, ha Móricz Zsigmond különös melegséggel fedezi fel a parasztszármazású írót; de nem értem, ha valaki a paraszti származást mint irodalmi glóriát fonja a költő feje köré. Ez fontos a költő megértésénél, de nem megítélésénél.

Bizonyos, hogy gyermekkorunk miliője döntő hatással van egész lelkünkre, és sokszor mondták már, hogy az író abból él haláláig, amit első húsz évében látott és szenvedett. A parasztfiú nagy kincseket hozhat magával a népkultúra ismeretlen mélyeiből; de mégsem nagyobb kincsek ezek, mint amiket bárki hozhat az emberiség titokzatos mélyeiből. S elsősorban: lássuk a kincseket! Suhancok érkeznek egyenesen a faluról, gyalog! s hetykén követelik, hogy portékájukat megbámuljam. Mutasd előbb: nem szórtál-e el minden jót útközben? s nem cserélted-e be a külvárosban hitvány vásári cifraságért? Nem érdekel, honnan jöttél, s minő alkalmatossággal? Csak egyetlenegy érdekel: mit hoztál?

Melledre ütsz s büszkén hivatkozol rá, hogy te vagy a nép gyermeke, a falu szíve, s talán még azt is hozzáteszed, mint különös rangot, hogy sejtelmed sincs a műveltségről. Nekem ez a rang kevéssé imponál, inkább bizonyos gyanút kelt: ha költő vagy, minden életre s lelki gazdagságra szomjas, hogyan van hát, hogy nem iparkodsz mohón fölszívni a kultúrát, amelybe annyi élet és lelki gazdagság ivódott bele, és öröklődött rád? S ha eredetiségedet és »őserődet« félted a kultúrától: micsoda gyönge legény lehetsz! Arany és Petőfi nem féltették a magukét. Ők csakugyan türelmetlen szomjjal itták a vén Európa szellemi italait pedig ők még sokkal szűkebb csatornákon kapták, mint ahogyan már te megkaphatod.

Nem adok hát semmit arra az ostoba magyar babonára (mely még a Baczur Gazsik korából származik), hogy a műveltség árt a költészetnek. A világirodalom éppenséggel nem bizonyítja ezt. Még kevésbbé adok arra a kasztszellemre és osztályelőítéletre, mely a paraszt- vagy proletárszármazást tekinti a költői tehetség kritériumának. Jelen voltam, mikor egy ismert fiatal írónk fülig elvörösödött, s majd a föld alá süllyedt szégyenében, mert leleplezték, hogy az apja nem parasztzsellér volt, hanem magasrangú állami tisztviselő. Mintha egy álgrófot lepleztek volna le. A parasztgőg és proletárgőg époly arisztokratikus osztályérzés, mint a grófgőg. Ezeket a szempontokat valóban korbáccsal kellene kiverni a kritikából. A költészet birodalmában nincsenek kasztok és származási előnyök. Mindenki az, ami; de legbelül csak ember. S ez az egyetlen rang vagy kaszt, ami költővé avathat. Óriás csak akkor lehetsz, ha kinövöd ruháidat. Ahogy Tolsztoj kinőtte a grófságot; s Petőfi és Arany a parasztságot.

1833. május 1.

Kultúránk hazugságaiból. - Vidéken töltöm a húsvéti napokat. Egy este vendégségben vagyok, rokonoknál. Gyermekkoromban, ha anyám látogatóba vitt, lehetőleg nem vettem részt a társalgásban, hanem a könyvespolc elé állva, tanulmányoztam a glédát álló művek

címeit; minden ismerősünk könyvállományának leltára a fejemben volt. Azóta maradt megrögzött szokásom, hogy akárhol vagyok, körülnézek a lakásban található könyvek közt. Igy teszek ezúttal is. Vendéglátó gazdám derék tisztviselő, a mindenható közigazgatás szolgálatában. A könyv, amit találok, kevés, de valóban kitűnő. Micsoda változás! Ama régmult időkben még az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. díszmű érdektelen piros kötetei töltötték ki a sorokat, esetleg a lexikon, vagy a napilapok selyemfolió ajándékkiadványai, melyeknek tövében törpén szégyenkezett egy-egy Jókai- vagy Ohnet-regény; ez volt az egész irodalom.

Ma (igaz, hogy helyenként feltűnően rossz szomszédságban) oly neveket és címeket olvasok a könyvhátakon, melyek a legkényesebb irodalmi sznobot is kielégíthetnék; s azonkívül itt van egy egész sorozat, egy előkelő irodalmi társaság kiadványa, gondolom 40 kötet, mely az összes »magyar klasszikusokat« tartalmazza, Balassától Madáchig vagy meddig... Az idegen, aki »nép és haza« kultúrájára akarna következtetéseket vonni, megmagyaráztatván magának e könyvcímeket, azt gondolhatná: íme az ideális ország, ahol a fáradt hivatalnok, hazajőve este a szolgálatból, a világirodalom nagy szellemeiben keres fölüdülést, vagy nemzete lelkének megszentelt tradícióit szívja magába táplálékul.

Persze, szó sincs róla. Ezek a könyvek, melyeket pillanatnyi fölbuzdulás és a részletügynök szuggesztív ereje telepített ide, megérkezésük óta hiába várják az olvasót; igazában nem is várják, mert nem is születtek olvasásra. A klasszikusok például dúsan aranyozott köntösökkel egészen jól hatnak a könyvespolcon; de ha fölnyitod őket, gusztustalan sűrű nyomásuk, iskolai szemelvény jellegük, a belőlük áradó unalom, azonnal visszadöbbent. Aki ezeket a könyveket csinálta, maga sem álmodta, hogy a közönség, amelynek szánva vannak, olvasná is őket (elég, hogy megveszi). Ki kívánhatná a fáradt hivatalnoktól, hogy dolgai végeztével érdekkörétől távoleső nehéz olvasmányba fogjon, melyek még hozzá legrosszabb iskolai emlékeit idézik? Amit ő tényleg olvas, az sokkal kevésbbé büszke irodalom, s ami legbüszkébb benne, az többnyire amolyan álremekmű, mint a *Krisztus története*.

*

Az irodalom látszat-életéről. - De nem ez a műveltségi kérdés érdekel itt most engem: hanem az irodalom elevenségének kérdése. Mivel elevenebb az igazi nagy irodalom ezeknél az álremekeknél? Az álremek, a szezóncikk, mint az átlagregény, néhány év alatt eltűnik, a polc mögé kerül, vagy csak rossz szomszédságnak marad meg az aranyruhás büszkeségek mellett; az igazi irodalom pedig itt van, a »legrégibb időktől kezdve«, s újból megjelenve változatlanul élni látszik, aranyruhában és büszkén; - de micsoda látszatélet ez? S kinek áll érdekében ezt a látszat-életet fenntartani? Az a néhány ember, aki az ilyen »klasszikusokat«, mesterségből vagy csodálatos szenvedélyből, tényleg olvassa, alig járul hozzá a fenntartásához. Ellenben ez a szegény közig. hivatalnok hozzájárul a maga részlet-filléreivel, s a kiadó hozzájárul reklámjával és szervezetével, s az egész közvélemény hozzájárul presztizstiszteletével és őszinteséghiányával. A hazugság voltakép hódolat a magas és nemes dolgokkal szemben, melyekre nincs szükségünk, s melyekre rejtett módon mégis szükségünk van. Igy jelennek meg újra és újra könyvek és könyvsorozatok, amiket senki sem olvas, s amik még létüket is csak a konvenció hazugságának, s a szellem arisztokráciája előtt való meghajolásnak köszönhetik. Ha a demokratikus elv, s a teljes őszinteség a szellemi életben diadalra jutna: hova lenne akkor az irodalom? Furcsa és csüggesztő gondolat; hazugság, meghajolás és majmolás kultúránk rúgója. De jó és rossz kibogozhatatlanul egybefonódott e kusza világban; s hazugság, meghajolás és majmolás többek között azt is jelenti, hogy a megnyomorított átlaglélek sohsincs egészen megelégedve avval ami, s mindig különb szeretne lenni önmagánál.

1933. július 1.

Nagyúri dilettánsok. (A dilettáns mint hódító.) - Ahogy mondani szokták: mai irodalmunk egyik »rákfenéje« a dilettantizmus. Dilettánsok azelőtt is voltak; de többnyire szerényen meghúzódtak a divatlapok hátsó hasábjain, alkalmi albumok díszlapjain, vidéki hírlapokban s a műkedvelői előadások programmján. A háború után azonban előmerészkedtek félreeső táboraikból, s valóságos rohammal foglalták el az irodalom napfényes tornyait és előkelő bástyáit. Az idő kedvezett nekik. A Szellem megalázva, sőt bűnbak gyanánt alázatosságra kényszerítve, szinte valami *Minderwertigkeitsgefühl* érzetével hódolt be és félemedett meg ez években minden rang és hatalom előtt. A kritika részéről igazán nem fenyegette ellenállás a dilettáns írót, hacsak némi rang és hatalom presztizsével jelentkezett. A legmerészebb cselekedet amire a kritikus egy püspökkel, egy írogató államtitkárral, egy közéleti nagyság nejével szemben rászánta magát, az volt hogy hallgatott munkáiról. Az irodalmi világ tudta, mennyire kell komolyan venni a dícséreteket, melyek e méltóságos és kegyelmes egyéniségek könyveiről elhangzottak. A közönség azonban nem tudta. S ha a toll avatottjai nem álltak ellen a dilettánsok rohamának, a közönség annál kevésbbé állt ellen, mert e dilettáns művek javarésze határozottan ínye szerint készült. Az igazi író azt írja ami *neki* tetszik, nem ami a közönségnek; de a dilettáns maga is a közönségből való s egy ízlésen van a közönséggel. Az átlagból való s eltalálja, ami az átlagnak kell. A témákat amik a »művelt publikumot« aktuálisan érdeklik, s az irodalmiságnak s szellemi sznobizmusnak pontosan azt a mértékét amit a nagyközönség elbír. Bizonyos zsurnalisztikus ügyességet is könnyen elsajátít, sokszor könnyebben mint a született író, akinek egyénisége súlyával, önálló mondanivalóinak ballasztjával kell küzdenie. Legkevesebb ellenállásra lelt a dilettáns a kiadónál, aki e nagyurakat egészen másként kezelte, (még rendesebben is honorálta), mint az éhenkórász, mindig pénzzavarban levő s rendesen egy kicsit lenézett hivatásos írót.

Igy lesz érthetővé a dilettánsoknak az a példátlan felülkerekedése és elhatalmasodása amit ma irodalmunkban tapasztalunk. Nem az a főbaj ebben hogy könnyű sikereik méltatlan és nem egészen becsületes konkurrenciát csinálnak az igazi írónak, bitorolják babérait, s kevesbbítik érvényesülésének lehetőségét oly korban, mely a Szellem embereihez úgyis mostoha. Ez még csak az írók baja volna, félig-meddig céh-ügy. Nem irígyeljük a dilettánsok közönségsikereit: a közönség sokkal rosszabb irodalmat is szívesen olvas; de arról legalább tudja hogy rossz irodalom. A dilettáns ellenben a jó irodalom névsorában szerepel, szerkesztők és kritikusok jóvoltából, és előkelő irodalmi társaságok szentesítésével, melyek persze szívesebben választják tagjaik közé a nagyurat, mint amaz éhenkórász literátort. Nem a közönség vétkes itt, hanem az irodalom. A magyar szellem hivatásos őrei vétkesek. S a vétek nem kicsi: mert gyáva bizantizmusból a lángliszt közé korpát engedtek elegyülni, a közönséget - melyet útbaigazítaniok kellett volna - félrevezették, s az irodalmat meghamisították. Többre becsülték a világi rangot a szellem rangjánál, s újkori simoniások módjára kiszolgáltatták a szellemi hatalmat a világ hatalmasainak.

1933. október 16.

A legérdekesebb könyv. - Kicsit nehezemre esik beváltani az ígéretet, hogy ebben a számban folytatom kalandos kritikai portyázásomat *»könyvről-könyvre«*. Voltakép ma csak egyetlenegy könyv érdekel: a magamé amit most kell sajtó alá tataroznom, rövid hetek alatt. Az író számára mindig a legérdekesebb könyv a saját készülő munkája. Minden egyéb írást titkon és többé-kevésbbé tudatosan arra vonatkoztat s avval vet össze. Kivált már így, a végső simítások napjaiban. Műve még itt van, előtte; minden lehet, tökéletes remek vagy gyökeres hiba. Idegen könyv mit jelenthet neki? Lehet segítő vagy földresujtó; egyébként közömbös,

legalább addig míg a sajátján változtathat. Mert abban a pillanatban amint a gyógyíthatatlan nyomtatásba mered s visszavonhatatlanul kiesik hatalmából: könyv lesz mint a többi, szerzője szemében gyakran halottabb és érdektelenebb bármely idegennél.

Igazában csak az eleven ami nem létezik. A »legérdekesebb könyv« mindig az ami még nincsen megírva nincs egészen megírva, s talán sohasem lesz. Nem az a papírtömeg izgat ami már szép rendben hever itt mellettem, látszólag készen, befejezve, s csak a nyomdát várja. Az a másik mű izgat, amelyet elképzelésemben látok s amellyel ez még nem azonos; még távolról sem azonos, s talán sohasem lesz. Ez az amivel semmiféle létező könyv érdekessége nem tud versenyezni. Néha hetekig, hónapokig nem olvasok semmit: egy nem-létező könyv tart lekötve.

Nem-létező - szeretném megértetni magamat - ez nem egészen pontos kifejezés. Ahogy egy könyv amit nem olvastam még végig, azért nem kevésbbé *létezik*, és létezik akkor is, ha sohasem is fogom végigolvasni: úgy van talán avval a könyvvel is ami nincs még egészen megírva. Ha nem léteznék, ha most teremteném, akkor azt írhatnám bele, amit akarok, szeszély szerint. De szó sincs róla, hogy azt írhatnám. Minden szó mely művembe illik s amelynek ott helyet kell foglalnia, már eleve meg van határozva; s ha nem azt a szót találom leírni, amelynek az illető helyen állnia kell, azonnal érzem hogy ez csak pótlék, hogy ez csak ideiglenesen állhat meg mert *a valódi szó most nem jut eszembe*. Amint eszembe jut, rögtön ráismerek: *ez az!*

Nem találomra »költök«. Megnemírt, »nem-létező« munkám valahogyan és valahol bennem megvan már. »Praeexisztál«, ahogy a filozófusok mondják, - mielőtt egyetlen szót is leírnék. Mintha valamikor kívülről tudtam volna az utolsó betűig, s most csak vissza kellene emlékezni. Micsoda misztikus emlék ez? Milyen születéselőtti életből származik? Miféle plátói »eszmék-világából«? Vagy micsoda különös matematika fűzi össze az írói munka minden egyes szavát, hogy minden szó époly kicserélhetetlen, előre meghatározott, (s mind egymástólfüggő), legyen benne, mint a matematikai feladványban a számjegyek?

*

Minden a szón múlik. - Minden igazi író, aki önnön alkotásának folyamatát figyeli, rájön előbb-utóbb hogy az írói mű kitűnősége vagy elhibázott volta legvégső fokon stíluskérdés. Szavak, átmenetek és fordulatok ügye - legalább amennyire az író azt láthatja és megállapíthatja. Egész biztossággal érzem hogy regényem jósága, történetem valószínűsége, s még alakjaim élethűsége is, minduntalan egy-egy megtalált vagy megnemtalált szón fordul meg. A legmélyebbrehatóbb tanulmányokat végeztem: gazdag vagyok élményekben és emberismeretben; őszinte és erős érzelmek hevítenek. Mindez nem ér semmit. Ha a kellő szó a kellő helyen nem áll rendelkezésemre: művem papirosízű, rajzom élettelen.

Ez is az irodalom misztikumához tartozik. A szavak bölcsebbek a gondolatoknál.

Ne higyjetek a »rögös és ügyetlen stílusú remekművek« érvének és babonájának. A legrögösebb és legügyetlenebb stílus épúgy stílus és épolyan döntő mint a legügyesebb és legsímább. Csak el kell képzelni *Az Ember Tragédiáját* tökéletesen zengő versekben, vagy a *Bánk bánt* lecsiszolt és könnyenfolyó nyelven. Mindegyik egyszerre nagyon távol kerülne attól a remekműtől aminek ma látjuk és érezzük. Végelemzésben itt is a szavakon múlik minden, akár a nyelv és verselés legnagyobb virtuózainak munkáiban.

Az én új regényem, amely színre büszkén, a befejezettség kövérségében, de önmagával még elégedetlenül néz föl az asztalról alkotójára, egészen más mint tiszta művészkedésnek szokás tekinteni. Eszem ágában sem volt szép szavakkal hatni vagy stílusbeli effektusokat létrehozni.

Ellenkezőleg: valami mondanivalóm volt a világhoz, valamire figyelmeztetni akartam az emberiséget...

Az író nem hallgathat. Még ha tudja is hogy művét az emberiségnek csak igen kis része fogja olvasni: ő megtette kötelességét, ő beszélt. Tehát mondani akartam valamit, megmutatni egy lehetőséget, amely rémített és lidércnyomásként ült a lelkemen; s erre egyetlen mód volt egy képzelt történetet elbeszélni, de egyszerűen, minden cicoma nélkül, tisztán az alakokra, a történetre (a lehetőségre) fordítva a figyelmet. S mégis a szavakat vizsgálom, a stílusfordulatokat mérlegelem... Jól tudom hogy egy szó mindent elronthat. De egy másik szó sokat helyreüthet. Ama bizonyos eleve meghatározott, misztikusan már magamban hordott szó, amelyre csak vissza kell emlékeznem...

1935. február

A messzeség és az itthoni fű. - Stílushibák nélküli, gáncstalan magyarsággal megírt könyvet olvastam nemrégen - egy fiatal költő útleírása volt, oroszországi utazás. Kit ne érdekelne Oroszország? Az »orosz szfinx«, ahogy nemrégiben mondtuk. Ma már »az emberi társadalom kísérleti laboratóriumáról« beszélünk. Ez a kísérlet nem kisebb kérdést vet föl mint a szfinxé. A híres Kapun túl mintha a jövők és álmok birodalma kezdődnék. Vagy a rémálmoké... Minden hír izgat, ami onnan jő.

És mégis, a fiatal költő útleírásának szinte nagyobb szenzáció volt számomra a stílusa, mint a tartalma. A gáncstalan stílus öröme adja kezembe a tollat - vagy inkább a fájdalom azon, hogy ez az öröm olyan ritka. Nem a könyvről akarok írni, az orosz útirajzról, egyáltalán nem könyvről vagy íróról. Csak szavakról és mondatokról teszek pár megjegyzést, újabb íróink stílusáról, ami olvasás közben eszembejutott. Üljünk le hát a fű közé és feledjük el a messzeséget.

Egész véletlen, hogy az első megjegyzést az orosz útirajz juttatta eszembe, - tulajdonképpen nincs ennek a stíljában semmi rendkívüli. Egyszerű, rendes, jó, magyar stílus. De ép ez a ritka és feltűnő benne. A magyar fű közt vannak virágok és nagyon sok gaz van, de sima, egyenletes, egészséges színű gyepet keveset találok. A magyar író vagy a stilromantika orgiáit űzi, vagy pongyola és zsurnálisztikus. Vajjon szabad-e a stílusra alkalmazni amit Jókai az asszonyról írt: hogy annál jobb, mennél kevesebbet lehet mondani róla? A műfordítás kétségtelenül úgy jó, ha nem venni rajta észre, hogy műfordítás. A stílusról talán nem mondanám ily kategorikusan: úgy jó, ha észre sem venni hogy stílus... De bizonyos, hogy nemcsak magam örülök ma oly könyvnek, amelynek stílusa nem veteti észre minduntalan, hogy stílus.

Se pózzal, se pongyolasággal.

*

A magyar stílus gatyában jár. - Persze, a fogalmazás mindig egy kicsit hősi erőfeszítés. Kivált a magyarban. A mi nyelvünk még nem gurul oly jól kijárt kerekeken, nem gondolkozik az író helyett. Hiányzanak a kész, jó szólamok, a stílus apró gépalkatrészei, melyeket oly gondtalanul alkalmazhat az angol, a francia író. Ez talán előny, de csak ahogy a nehézség előny lehet a művésznek: *out, l'oeuvre sort plus belle*... A stiliszta, aki vállalja ezt a nehézséget, valóban »sziklát farag és ércet kalapál«; nem csoda, ha atléta- vagy ötvöspózba vágja magát. De nem egyszerűbb-e, a nyelv kitaposatlanságát nehézség helyett könnyűségnek tekinteni? Ahol nincs út, ott minden szabad...

Ez is oly téma, ami messze vinne... Panaszkodunk, hogy a magyar kritika nem őrzi a stílust. Más irodalmak nyelvét szigorú akadémikus hagyományok bástyázzák körül, csak a magyar

szabad préda. Kosztolányi néhány év óta tiszteletreméltó küzdelmet folytat nyelvünk tisztaságáért. Hasonló harcot kellene indítani a magyar irodalmi nyelv *szépségéért* is. Nem az idegen szavak csúfítják el legjobban a nyelvet, hanem a csúnyán használt magyar szavak, a kúszált mondatok, logikai hibák, grammatikai hanyagságok, és a rettenetes képzavarok...

Ezek ellen a magyar nyelvet semmi sem védi.

Szeretném megértetni, mennyire nem kis dologról van itt szó. A magyar stílus gatyában jár. Francia írót például örökre kompromittálna egy-egy olyan mondat, olyan vétség a stílus logikája vagy szépsége ellen, amilyet nálunk a legjobb nevek viselői is, szinte minden lapjukon, tökéletes gondatlansággal megengednek maguknak, sőt irodalmiatlan kicsinyességnek éreznék törődni vele. S ez nem annyit jelent, hogy a francia okvetlen az akadémikus tekintély bilincse alatt nyög. Szó sincs róla; bármely elevenen él is az akadémikus hagyomány például Franciaországban, a modern francia (vagy angol) írók nagyrésze lázadó és szabad, stílusban épúgy mint másban. Lázadó, csakhogy tudatosan az; lázadása valóban lázadás, korlátok áttörése, a művészi szabadság aktusa. Lázadó, mert van mi ellen lázadni: kemény anyagban dolgozik. Lázadása nem könnyebbség, hanyagság, véletlen: hanem merészség és művészet.

A magyar író azonban többnyire nem a lázadó művészhez, hanem a hanyag iskolásgyermekhez hasonlít, aki megkönnyíti magának a feladatot.

*

Mért nincs stílkritika Magyarországon? - Persze, nehéz lázadni ott, ahol nincs mi ellen lázadni, s ahol a legvaskalaposabb akadémikusok époly hanyagul és lomposan írnak, mint a zsurnálisztikus modernek. A magyar stílus valóban a Csáky szalmája. Itt el sem tudok képzelni stílushibát, amely vitát keltene, amelyet valaki megemlíteni is érdemesnek tartana. Megvetésreméltó szőrszálhasogatásnak tűnnék föl, valamely író stílusáról, általános (többnyire magasztaló) megjegyzéseken és frázisokon kívül még csak szót is ejteni.

S csakugyan, méltán rossz néven is vehetné a magyar író a gáncsot és akadékoskodást modoros, hanyag vagy logikátlan mondataival szemben, amelyek mindazáltal nem rosszabbak, mint amilyeneket majdnem minden más írónknál is találhatunk, a legjobbakat is beleértve. Miért éppen X-et vagy Y-t érje itt a rovás? Nem látszanék ez személyi támadásnak? Hol lehetne kezdeni a kritikát? Bűn-e az, amit mindenki példája, s az általános hallgatás szentesít? A magyar irodalmi stílust csak egy szigorúbb közvélemény nyomása emelheti föl. De ez a szigorúbb közvélemény nem alakulhat ki, amíg a magyar író bármely mondata elleni megjegyzést egész írói lénye elleni megjegyzésnek érez. Nem is illik a mondatokba belekapaszkodni. Mikor a *Nyugat*ban nemrég szigorúbb stilkritikát igértem, sokan szemrehányást is tettek nekem, mintha valami irodalmi illetlenséget követtem volna el Az *Árkádia*-rovat kiszerkeszthet néhány végleges stílushibát. De az igazi veszedelem azokban van, amiket nem is lehet, s nem is érdekes kiszerkeszteni: annyira általánosak.

*

Nyelvszépség és relativitás. - Azonkívül egy elvi kérdés is felmerülhet itt. Mi az, amit hibának lehet minősíteni? Hiba lehet-e az, ami általános divat és szokás? Hol vannak itt a törvény, a szabályok? Hisz a stílusban méginkább áll az, ami a grammatikában: hogy az igazi törvényhozó az *úzus*. S nálunk még igazán kialakult úzus és hagyomány sincs. Aztán a nyelv folyton fejlődik, eleven folyamat, alkalmazkodik a modern lélekhez. Ami fordulat tegnap még hökkentett, ma már megszokott és nélkülözhetetlen; ami ma még hiba, holnap törvény lehet. Ki fogja ezt a folyamatot megakasztani?

De a nyelvszépség mégsem ilyen egészen relatív. Ugyanazon szavak szükségtelen ismétlése például sohasem lehet szép, mert szegénységet éreztet, s a szegénység érzése mindig nyomasztó, még a stílusban is. Ebben alighanem mindenki egyet fog velem érteni - ami az elvet illeti. A gyakorlatban viszont íróik a legfesztelenebbül ismételgetik ugyanazt a szót egy lapon többször is, ragaszkodnak feltűnő fordulataikhoz, mint egy dickensi naiv alak a szójárásaihoz, vagy nem restellik például a *hogy*-ot kétszer, sőt háromszor leírni egy mondatban, ami igazán nagyon csúnya; s mindezért semmi veszélye sem fenyegeti őket a megrovásnak. Hasonló ismétléseket néha csakugyan nehéz nyelvünkben elkerülni; noha csak igen ritkán lehetetlen. S talán épen azért kellene hogy szigorúbb közítélet sujtsa az ily hibát: kényszeríteni íróinkat, hogy megtalálják, begyakorolják, szokványossá tegyék a nyelvet gazdagító, ma még talán ritkább szavakat és fordulatokat, melyek a csúnya ismétléseket mind könnyebben nélkülözhetővé teszik s utódainknak egy dúsabb és szebb magyar stílus örökségét biztosítják.

*

Nyelvfejlődés »in pejus«. - Valóban, ha már nyelvfejlődésről van szó: nem értem a nyelvnek sem forradalmárait sem konzervatívjait. A lényeges kérdés nem az: fejlődjék-e a nyelv vagy sem? - úgyis fejlődik. A kérdés az: rosszabbá vagy jobbá fejlődik-e? A fejlődést lehet befolyásolni, s nem igaz, hogy a nyelvben minden fejlődés jó. A magyar stílus történetében már több példát lehetne mondani nyelvünknek *in pejus* való változására, szegényesedésére. Hogy csak a legfeltünőbbet említsem, a félmult kiveszése, amely szinte szemünk előtt ment végbe, szegényebbé tette a magyart igeidők dolgában, mint a legtöbb nyugati nyelv, például akár a francia, akár a német, amelyekkel pedig azelőtt egyenlő gazdag volt. Ez a szegényedés az irodalom bűne. Mikor én olvasni kezdtem, gyermekkoromon és ifjúságomon át, a félmult még teljesen eleven volt az irodalomban, s Jókai nyelve, mely tele félmultakkal, a legmodernebbül és legélőbben hatott. A félmultat mi írók öltük meg; az én generációm még segített ebben a gyilkosságban. Az irodalmi nyelv azonosulni akart a beszélt nyelvvel: a naturalizmus kora volt ez. A félmult kiveszte azonban megnehezítette és megcsunyította a magyar stílust. Gondoljunk csak a *volt*ra, amely a mai magyar elbeszélőnyelv átka és főterhe, s amely félmult nélkül semmivel sem pótolható. A *volt* ismétlése époly csúf, mint a *hogy*é. Mai novelláink hemzsegnek a *volt*októl, egy-egy mondatban néha három-négy is van, s ügyetlenné, lomhává teszi a legszebb leírásokat.

A szók jelentésének divatoktól függő elváltozásai sem mindig gazdagítják a nyelvet. Néha igazán kár a szó régi ízéért, színéért, amelyet az új, ellaposodott értelem megfakít. Szegény Ambrus Zoltán, egyike az előttünkjáró nemzedék kevésszámú gondos stilisztáinak, egyszer szenvedélyesen fakadt ki előttem az *ám* szó modern használata miatt, amely újabb íróink mondatainak élén egyszerűen annyit jelent, mint: *de*. Persze a *de* maga is elég bajt ad a stilisztának. Minduntalan szükség van rá, ismételgetni csúnya, s helyettesíteni nem mindig könnyű, annál inkább, mert a rokonértelmű szavak mind hosszabbak és súlyosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a *hanem*, melyet még Jókai oly csodálatos zamattal tudott használni, különös módon kezdett kijönni a divatból. Aki először használta az *ám*ot a *de* értelmében, azonnal iskolát csinált: mindenki megörült az újításnak. Az *ám*, szépségét azonban megölte ez az újítás: így csúnya és modoros, régi jó magyar zamatát pedig, melyet elődeink írásaiban még annyira élvezünk, lassan-lassan egészen elveszti.

Nemkevésbé kérdéses értékű a *tűnik* szó divatos jelentésváltozása is. Ez eredetileg költői lelemény volt, s nem szegényíteni, hanem gazdagítani látszott a nyelvet. *Tűnik* a *föltűnik* helyett (»csodálatosnak tűnik«, »gyönyörűnek tűnik«) villanóbb, képiesebb, impresszionisztikusabb hatású... Valóban az irodalmi impresszionizmus terméke, s a *Nyugat* első korszakában született, olyan költők tollán, mint Tóth Árpád, akik a tűnő, villogó, hangulatot idéző

kifejezést keresték. Náluk helyén is van mint költői kép, mely ujdonságával, tömörségével s merészségével hat. De mi lesz a költői képből, ha prózai szólammá válik, aprópénzzé kopik, elveszti költőiségét, de megtart valami szenvelgő és irodalmi színárnyalatot, viszont kiszorítja a régi, természetes kifejezést, mely a komoly, prózai stílusban szép és helyénvaló volt? Mindkét kifejezés egyformán veszt evvel a cserével, s a prózai nyelvbe, egyelőre legalább (míg el nem mosódik) egy kellemetlen, idegen íz kerül.

*

Jelentéktelen példák. - Ezek persze csak jelentéktelen példák, s távol vagyok attól a pedantériától, hogy ily kicsiségekért üzenjek hadat a divat hatalmának, mely ront és épít óhatatlanul. Mégsem volt talán fölösleges erre az utóbbi példára is utalnom, mert ilyen apró modorosságok épúgy megronthatják a stílus ízét, mint a hanyagságok, szóismétlések vagy egyéb csunyaságok. Nemcsak kollektív divat van, hanem az egyes íróknak megvannak a saját egyéni divatjaik, amelyek sokszor még feltűnőbb ízűek, mert nem mosódnak el a közhasználatban. S most nem a stílromantikát űző, szándékosan modoros írókra gondolok, s nem a Karinthy véleményére, aki szerint a stílus annál rosszabb, mennél egyénibb. A stílromantika néha művészet, s a modorosság lehet a poézis választott eszköze; bár többnyire csakugyan a gyengék pótszere az. Szóval nem modoros írókra gondolok, hanem egyes, elszórt modorosságaira oly íróknak, akik különben talán egyszerűen és jól tudnak írni. Néha elég ártatlan fintorok ezek, s igazán a dickensi figurák visszatérő szavaira emlékeztetnek, (egy írónk például *mintha* helyett állandóan azt mondja: *akárha*.) De az ily csökönyösség a végén mégis zavar s enyhén kómikus hatást tesz, akár a dickens-embereké; szürkévé, szegénnyé gépiesíti a nyelvet. Még rosszabb, ha egy finom esszéíró és franciás kultúrájú esztétikus valamely közkeletű fogalmat változatlanul egy kedélyes ízű magyar népies szóval fejez ki (mint például az a különben kitűnő fiatal kritikus, aki ha önmagáról beszél, mindig így mondja: *jómagam*).

Dehát ezek valóban jelentéktelen példák, és egyáltalán nem is gáncsok. Egészen más gáncsokat lehetne emelni a mai magyar irodalom stílje ellen, s egészen másfajta példákat felhozni, ahogy mondtam, »legjobb íróinkból«. Alig nyithatok föl mai magyar regényt, hogy itt is, ott is ne leljek valamit, ami ízlésemet, logikámat, magyar nyelvérzékemet, vagy egyszerűen a fülemet sérti. Mint említettem, az igazi hiba nem is a szavakban és kifejezésekben van, hanem a mondatokban. Ezekből ijesztő példányokat idézhetnék. Restellem ezt tenni, s megbántani vele magyar írókat, akiket különben szeretek és nagyrabecsülök. (S hiszen talán a magam írásaiból is lehetne felhozni époly elrettentőt.) Régebben azt mondták, hogy »a stíl az ember«; s vannak írók, akikre nézve ez igaz is. Vagy legalább vannak, akiknek a stílusuk oly testhezálló öltöny hogy minden ütés amely a stílust bántja, magát az írót éri. Ilyen író azonban mindig kevesebb lesz, s mostani prózaíróink többsége igazán sokkal több és külömb a saját stílusánál (legalább ha stíluson a nyelv tudatos kezelését, a mondatok belső logikáját, a szók választásának és használatának gondosságát értem.)

De ha az egyes írót nem is mindig méri a stílusa: annál inkább méri az irodalom, a kultúra nívóját a jó írók átlagos stílusa. Ezért fontos a »szőrszálhasogató« kritika, ha nem is mindig az egyes írókkal, de igenis magával az irodalommal szemben.

1935. augusztus

Az én erdélyiségem. - Szeretném hangerősítővel ismételni a Schöpflin szavait, amiket a *Nyugat* mult számába az erdélyi irodalomról írt. Igen, eljött a nap, amikor a kertésznek le kell akasztani fogasáról a nyesőollót. Ez mogorván hangzik, de bók rejlik benne: azt jelenti, hogy az erdélyi irodalom kinőtt a dilettantizmusból. Furcsa, hogy a magyar kritikus milyen el-

fogultan, óvatoskodva közeledik még most is az erdélyi írókhoz. De ahol valami okból nehéz a kritika, ott annál szükségesebb. S aki komoly aggodalommal csügg egy serdülő fejlődésén, nem húnyhat szemet hibáira és veszélyeire.

Igaz lenne, hogy mi, a *Nyugat*, »nem rokonszenvezünk az erdélyi irodalommal«? Micsoda visszás vád ez! Én a magam részéről soká éltem a »szép Erdély egy messze zugában«, közvetlen a régi határ mellett. Magam is egy kicsit erdélyinek érzem magamat. A transzilván színek kitörölhetetlenek lelkemből s könyveimből. Minden ami erdélyi, érdekel és izgat. Az új erdélyi irodalomhoz sok személyes emlék köt: számos íróját szeretem és nagyrabecsülöm. Emlékszem Reményik első verseire: még könyve sem volt akkor és senkisem ismerte; erdélyi irodalom még nem is létezett... Emlékszem az elragadtatásra, amivel a *Fekete Kolostort* olvastam; én írtam róla az első cikket a *Helikon*ban; szegény Dadi még olvasta korrekturában a halálos ágyán, s örült neki... Emlékszem az örömre, mikor Tamási Áront megismertem és sikerült útjait egyengetnem...

Igy hát nekem megvan az alibim; cikkeimet, amiket az erdélyi irodalomról írtam, az *Erdélyi Helikon* annakidején épen nem találta ellenségesnek vagy rokonszenv nélkülinek. És mégis igaz az, hogy az erdélyi irodalmat én sohasem mint külön, »autonóm« kis literaturát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom egy része volt. A *Fekete Kolostor*ban a magyar, sőt európai »kincsesház« nyereségét üdvözöltem, a székely »helyi színekben« a magyar szellem színskálájának gazdagodását. Az első cikk, amit az erdélyi irodalomról (ezt is ép a *Helikon*ban) írtam, a regionálizmus túlzásaitól és veszélyeitől óvott.

Az igazi veszély azonban nem a »helyi színek« túltengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Mindazt, amit Erdély, népi mélyeiből vagy régi íróinak örökségéből, felszínre hozni tudott, a magyar szellem mindig otthonosnak és magáénak érezte. Ezt inkább keveseltük mint sokaltuk. Sőt néha azt panaszoltuk magunk között, hogy az új erdélyi írók átlaga túlságosan is színtelenül illeszkedik a mi pesti »nyugatos« kórusunkba. A regionálizmus szelleme ezeknél az íróknál, sajnos, egészen más formában jelentkezett. Éspedig a regionális öntudat formájában. Amely kedvezett a dilettántizmusnak, és nem kedvezett a kritikának.

*

Védekező kollektivitás. - Eszem ágában sincs, hogy kritika tárgyává tegyem az úgynevezett »transzilvánismust«. Ezt történeti szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Lényegében nem irodalmi fogalom. Az irodalomban a külön erdélyi öntudat még a transzilvánizmus fogalmának megszületése előtt kifejlődött. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egyidőre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába került gyermek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Igy alakult ki az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Mint Magyarországon Kazinczy korában, minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam: mennyire örültem, amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz! Ez erősítette a töltést, s a sivár, csupasz talajt az élet színébe öltöztette.

Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágszámba vesszük.

Ezek az idők elmúltak már; de a »mentalitásuk« valahogy megmaradt. Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint

politikai közösségeket szokott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít. S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül. Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít. Megmaradt az a megszokás, mely még a legszegényebb erdélyi írásban is a nyelv és szellem elnézést és hálát követelő szolgálatát látta. Egyszerűen a másodrangú írástudást, vagy ép az irodalmiatlan giccset látni benne - s pláne még az egész erdélyi irodalomnak bizonyos hiányaira és lejtőire rámutatni: ez valóságos szentségtörésnek tűnik föl! S egy magyarországi folyóirat részéről legalább is *casus belli*nek! S ha erdélyi író követte el: árulásnak!

Presztízs és minőség. - Ilyenforma az erdélyi gondolkodás: de a magyar kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet. Hisz fejlődésének oly pontjára jutott már, melyen az ily kritikai *salvus conductus* elég kétes előny. Irodalmonkívüli erők hozták létre; de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága, tarthatja fönn az elfáradás és közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fönn, az pedig elvész és elapad a kritikátlan termelés unalmában. Panaszokat hallok az erdélyi közönség közönyéről, mely únja a saját íróit s magyarországi vagy fordított könyveken kap. Az erdélyi könyvnek állnia kell a versenyt, tisztán belső értékére támaszkodva; s így állnia kell a kritikát is.

Méginkább állnia kell ha a magyarországi piacot ambicionálja. *Salvus conductus*a végkép érvényét veszti, mihelyt a pesti könyvkereskedő kirakatában megjelent. Semmi kíméletre nem tarthat többé igényt. Erdélyisége presztizsével úgyis előnyben van a hasonlórangú magyarországi származású könyv fölött. S ennek a presztizsnek elsősorban a léhább és olcsóbb termékek látják hasznát. A közönség mindig kap a könnyűn... Hát még ha azt ilyen presztizs is támogatja. Amelyet nem igen tud az irodalmitól megkülönböztetni.

Szabad-e hogy a kritika ennek a presztizsnek még meg is adja az irodalmi szentesítést? Evvel hozzájárul a közönség megtévesztéséhez. S az irodalmi fémjelzések meghamisításához. A háború utáni erdélyi irodalmat rendesen csak önmagában szokás tekinteni. Ideje volna egyszer a magyar irodalom egységében, s arra gyakorolt hatásában is vizsgálni. Ez a magyar kritikus természetes joga és kötelessége. Az erdélyi irodalom hatása a magyar irodalmi életre nem egy tekintetben üdvös volt. Friss példáját adta egy romlatlanabb, lelkesebb és szabadabb irodalmi szellemnek, erősítette az irodalom fontosságának tudatát, megtanított a magyar kultúra ügyét különválasztani a politikai határok és lehetőségek esetlegeitől. De igen könnyen lehet hatása káros is, ha elbátorítlanítja a kritikát s olcsóbb és szórakoztató, nem egyszer gyenge minőségű termékeit is a komoly irodalmiság nimbuszával küldi piacunkra.

Könnyű és szórakoztató írásokra bizonnyal szükség van. Bizonyos az is, hogy az erdélyi írók könnyű fajsúlyú műveikben is többnyire igen tisztességes szándékkal és eszközökkel szórakoztatják a közönséget. Már témáik is magasabbak és intelligensebbek mint amilyenek általában a könnyű regény témái szoktak lenni. Történelmi helyzetük komolysága a komolyabb, történelmi és világnézeti témák iránti érdeklődést nevelte föl bennük. De éppen ezek a komoly és »művelt« témák alkalmasak arra, hogy a közönséget csalódásba ejtsék. S mihelyt erdélyi könyvről van szó, szívesen és szinte szándékosan csalódik maga a kritikus is. Igy kerülhetnek aztán a jószándékú és felületes, olcsó kultúrával pompázó feuilleton-regények a jámbor olvasók és tájékozatlan irodalomkedvelők »köztudatába«, sokszor nagyobb hangsúllyal mint az igazi irodalom standardművei. Kérdezni lehet, fontos-e ez a köztudat? És fontos-e hogy például a *Stradivari* című erdélyi regény, ahogy mondják, több példányban fogyott a pesti piacon mint a legjobb magyarországi könyvek nemtudomén hány százaléka együttvéve? A példányszámot nem kell sajnálni még Courths-Mahlertől sem. A tömegek közt még a ponyva is bizonyos hivatást teljesíthet; s aztán nemcsak a *Stradivari* fogyott nagy

példányszámban, hanem a *Fekete Kolostor* is, aminek csak örülni lehet. De a *Fekete Kolostor* erdélyi bélyeg nélkül is az volna, ami! Nincs-e valami irodalomellenes abban a közszellemben és kollektív »sugallatban«, amely a giccset ugyanavval a presztizzsel viszi előre, mint a remeket s amely a kritika ellen kollektíve háborodik föl és azt kollektíve kikéri magának?

*

Erdélyi csillagok. - Mindez nem kritika akar lenni az erdélyi irodalom ellen. Csak védőbeszéd a kritika szabadsága *mellett*. Az erdélyi irodalomról elhangzott kritikával én nem mindenben értek egyet. A fölvetett kérdések némelyikéhez - mint például az erdélyi írások »társadalmi« hatásának kérdéséhez - hozzá sem tudok szólni. De elszomorít az, hogy magyar írók védekező csoportban tarthatnak össze a magyar kritika ellen, s kivált még hogy erdélyi írók a magyarországi kritikában külföldről jött támadást láthatnak. »Külföld« politikai fogalom; a kultúrának semmi köze az országhatárokhoz. Ahogy már mondottam: magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv.

Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írások és a magyarországiak egyformán. A régi erdélyi írók még sokkal messzebb voltak magyarországi társaiktól, mint a maiak. Politika és vallás, háborús és közlekedési okok szinte még tudomásukat is elzárták egymástól: egységes magyar irodalom ekkor még létezni se látszott. Az a székelyesfranciás kis literatura, amely Erdélyben a fejedelemség korában kivirágzani kezdett, mégis édes és spontán hajtása a magyar nyelv közös talajának, mely a Királyhágón inneni ország késő virágait is megtermékenyítette. Az Aporokat és Mikeseket, minden különös erdélyiségükkel, a magyarországi író époly joggal tekinti őseinek mint az erdélyi; nem is beszélve Pázmányról, akit a marosvécsi *Helikon* tízéves találkozója alkalmából kiadott *Erdélyi Csillagok* című könyv szintén az »erdélyi csillagok« közé soroz.

Én azt gondolom, hogy a »transzilvánizmus« leghelyesebb fogalmazásához épen ezek a gondolatok segíthetnek; s az *Erdélyi Csillagok* írói sokhelytt közel állnak ehhez a fogalmazáshoz. A transzilvánizmus nem elzárkózni, hanem gazdagítani akar: erdélyiségében magyarságát őrzi és Európát gazdagítja. A transzilvánizmus a politikán túl és minden politika dacára kulturális nemzeti érzést jelent, mely nem szétválaszt, hanem összekapcsol; az európai nacionálizmus formái között ez egyike a legszabadabbaknak és legemberibbeknek.

Ez a transzilvánizmus nem találhat jobb és szebb kifejezést az irodalomban, mint ha azoknak a nagy erdélyieknek hagyományait követi, akik egyszerre tudtak erdélyiek és magyarok és európaiak lenni, s erdélyiségükkel a magyarságot és Európát dúsabbá tették. Ilyen értelemben a marosvécsi Helikon nagyon jól választotta meg ünnepi kiadványának anyagát. Szívbeli örömmel olvastam ezeket az esszéket Erdély nagyjairól, noha egyik-másik némi provinciális naivsággal túlozza hősének európai jelentőségét, s szerzőik írástudása sem mindig tökéletes. Vannak köztük lelkes szakemberek írásai, akik védtelenül esnek a frázisba és a képzavarba. De még ezeken is áthat valami igaz melegség és líra: egyik sem száraz, tudákos értekezés, s legtöbbjük hangja nagyon távol áll a felületes és fölényes ujságíró-tónustól is. A legjobbakat a legjobb erdélyi írók írták, s némelyikük valóban szép példája a nagyközönség elé szánt ismeretterjesztő esszének. Hőseikről bizonnyal nem sok újat mondhatnak, de annál több újat és érdekeset tudnak mondani az erdélyi sorsról és lélekről, s a magyarsághoz és Európához való viszonyáról. Ezt példázzák a különös és tragikus erdélyi nagyok, akiknek sora a könyvben a híres Kolozsvári-testvérekkel kezdődik, a prágai Szent György-szobor alkotóival... őket követve vonulnak föl egymásután Dávid Ferenc, a hitújító, Misztótfalusi Kis Miklós, a nyomdász, a két Bolyai, matematikusok, Körösi Csoma, a világjáró. Sorsukban csakugyan meglepő párhuzam érződik; titánok ők, de Szizifusz is titán volt, s Prométeusz is, akit végül vadon sziklához láncoltak az írigy istenek. Mindegy, hogy a szikla kaukázusi-e, erdélyi vagy

tibeti. A sziklán is a fény szomjasai: »Erdélyben születni s Európát kívánni«, mint az egyik esszé szerzője kifejezi. Ez végzetük az erdélyi íróknak is, akiket a kötet fölsorakoztat, Rodostó rabjától kezdve, a legnagyobb magyar regényírón át egészen Ady Endréig, akit mint Pázmányt, e könyv szintén erdélyivé avat. Az az erdélyiség, melynek példáit és hagyományait ez a névsor adja, sohasem lehet idegen a magyarsággal és Európával.

KOSZTOLÁNYI

A költő, aki eltűnt közülünk, fiatalságom első barátja volt. Ezt talán nem kellene itt említenem, személytelenül kellene róla írnom. Kit érdekel, hogy mi volt ő *nekem*. Arról van szó, mi volt mindnyájunknak, a *Nyugat*nak, a magyar irodalomnak, az egész magyarságnak... Barátságunk különbenis osztozott az »ifjúkori barátságok« rendes, szomorú sorsában. Eltávolodtunk, bár ez mindakettőnknek fájt; félreértések is estek köztünk, amiket a régi szenvedélyes rajongás emléke csak nehezített. Később a felhők eloszlottak. De az óra már délutánra hajlott, a reggeli friss, forró ragyogás nem tért vissza többé. Betegsége még messzebb vitte tőlem. Míg most a halál egyszerre megint közel hozta.

Mintha levetett volna valami álcát, úgy lép megint elém, visszafiatalodva, ahogyan legmelegebb éveinkből emlékszem rá. Olvasom régi leveleit, amiket hajdan oly izgalommal vártam s úgy kaptam ki a postás kezéből, mintha szerelmes levelek volnának... S hirtelen azon fogom magam, hogy megragad a régi izgalom, szeretnék újból írni neki, fölvenni a régi fonalat, kiönteni a szívemet, mint ifjan... Micsoda naiv giccs: ő már azt sohasem olvasná! S ő már előre megfelelt mindenre, előre és végleg. Személytelen, mindenkihez szólva, ahogyan csak megfelelhet az élet kérdéseire egy ember, akinek sikerült kifejezni magát. Egy író.

Az ember elment, az író itt maradt. Ami belőle az enyém volt, külön az enyém, az eltűnt. S elvitte magával az én életemnek egy darabját is; egykicsit én is meghaltam vele. De most nem rólam van szó, s nem arról, ami elmúlt. Az író élete nem múlik el, csak befejeződik, elkészül mint egy könyv. Ez éppen annyira kezdet, mint vég. Tedd el a fiókba a személyedhez címzett régi leveleket, s vedd elő azt a mindenkinek szóló nagy levelet, művét. Az mindenre felel s mindig időszerű. Őszintébb is mint a legbizalmasabb magánlevél. Könnyeidet az elköltözöttért, aki nem hagyta meg címét, tartsd meg magadnak. A nagy levélen rajta van szellemi adressze; immár örök és változhatatlan, mint egy álló csillag helye az égi mappán.

Ez mind igaz: de mily hamisan hangzik mindez, ha őrá gondolok! Úgy érzem, hogy itt áll mögöttem, beletekint az írásomba, neveti páthoszom, s ingerkedve ismétli jelzőimet. »Időszerű«? »Őszinte«? »Mindenkihez szóló«? Hirtelen elszégyellem magam. A jelzők csakugyan rosszak; noha a szavaknak ezer értelmük van. Igaz minden lehet. A nagy feladat: *jellemzőt* mondani. Ez volna egyedül méltó hozzá, az egyetlen, ami őt érdekelné. Szinte látom feszülő figyelmét, mint valami jó mesterségbeli torna előtt. Megfogni lényét, körülírni, bekeríteni! Megtalálni a legpontosabb kifejezését. Szuggerálni a nyelv kitanult mágiájával... Ha ő volna a helyemben!

S egyszerre érzem, mily más vagyok mint ő! A feladat nem tud úgy izgatni, ahogy őt izgatná. A torna, a mesterség ópiuma nem ígér számomra megnyugvást és paradicsomot. Elborítanak az érzelmek, a gátlások. Nem - nem tudok személytelenül szólni róla, mint a csillagász a csillagokról. Halála óta már egy hónap eltelt, de én még nem tudok halottként gondolni rá, aki egy más világ lakója. Küzdök vele s mérkőzöm, mint társsal; minden szavam magamról vall.

Ez az egyetlen mód, ahogyan beszélhetek róla: magammal kapcsolatban, magamhoz mérve, magamon át. De ezt talán ő is így jobban szeretné. Hisz az életet szerette, élni kívánt! Ugy érzem, ahogy én meghaltam egykicsit benne, ő viszont tovább él bennem, közös multunknál fogva! Nagyon küzdelmesen, s egyáltalán nem a halottak módjára. Úgy beszélek róla, mintha magamról beszélnék, ennenmagam határairól és korlátairól. Nagyon különböztünk, noha az első pillanatban megállapítottuk, hogy teljesen egyek vagyunk: »szellemi ikertestvérek«, ahogy fiatal s még rajongó barátom az első elragadtatás lázában írta. Testvérek csak a vágyakban és eszményekben voltunk. De ezek még fontosabbnak látszottak számunkra, mint a tények és adottságok.

Mindaketten vágytunk a világ teljes átélésére és kifejezésére. A kifejezés eszközét a nyelvben kerestük, a magyar nyelvben, melyet mindketten imádtunk; de elégedetlenek voltunk avval a móddal, ahogyan ezt az eszközt idősebb kortársaink használni tudták és merték. Korunk magyar irodalmát megvetettük; halványnak, nyavalygónak, illatos selyempapirosok zizegésének tűnt föl előttünk majdnem minden, amit ebben az időben magyarul írtak. Erősebb példákért a multhoz fordultunk, főleg a mult utolsó nagyjához, Arany Jánoshoz. De körülnéztünk a messzeségben is, a külföldön, megismertük a századvég dekadens vágyakozását, mely az újra, soha nem ismertre szomjazott.

Tudatosan tűztük ki feladatunkul irodalmunk fölgazdagítását. Erősebbé, modernebbé, tartalmasabbá akartuk átformálni. Fiatalkorunk dacára teljesen tisztában voltunk a céllal; de másmás út vonzott. Kettőnk közül ő volt a józanabb, gyakorlatibb. Az írói mesterség hőse, akivé lett, már korán jelentkezett benne. Szilárdan megvetette lábát a hagyományban, s makacs munkával akarta kiharcolni az állandó ihletet. Eszménye Arany volt, Flaubert, Stendhal és a parnassienek. Esztétikáját én is elfogadtam, de levontam belőle a végső következéseket. Szakítottam a költészet regényes konvencióival és gúnyolva beszéltem az ihletről. Viszont teljesen ki voltam szolgáltatva az ihletnek, amelyben nem hittem. Sohasem tudtam rabbá tenni, mint ő; kedvemre idézni s rendelkezni vele, akár a mese hőse a szolgáló szellemekkel, melyek egy gyűrűforgatásra megjelennek. Neki mindig rendelkezésére álltak; elkísérték az ujságírás robotjába; segítő sugalmuk tökéletes műremekké emelt egy-egy röpke cikket, levelet, riportot. Ő valóban megtörte a paripát, keményen kilovagolva, hogy minden lépése tánc lett. Az írás munkafegyelmét számtalanszor jobban bírta mint én, kinél a görcsös erőfeszítéseket hosszú csüggedések követték. Zsenge barátságunk folyamán mindig ő volt a biztató, a bátorító: noha fiatalabb volt nálam, s maga is a lelki kataklizmák korát élte.

De ő szilárd talajt talált a hagyományban: és pedig nemcsak az irodalmi, hanem az életbeli hagyományban is. Hamar kiábrándult a divatos modern jelszavakból, s valósággal fölháborodott egy alkalommal, mikor Arany János nyelvét »dekadensnek« mertem nevezni. Pedig közelállt hozzá a dekadens életérzés; az ősökben azonban erőt és egészséget akart látni. Erőt és egészséget látott az életben is, melyet többre becsült az irodalomnál; a valóságban, melybe úgy fogózott, mint iskolába adott ideges gyermek izmos és paraszt apjába. Melegen érezte a tények erejét, a mult hatalmát, az élet ősi, örök folyásának szépségét és változhatatlanságát. Megejtette a hagyományok ellenállása; otthon, család, haza meghitt varázs módjára hatottak rá. Származás, örökség, vérségi emlékek s rokoni ereklyék kincset és ihletforrást jelentettek neki. Míg én gyermeteg daccal üzentem hadat a családi gőgnek, s egy ideig még nevemet is, familiám nagy megütközésére, tüntetve s mintegy demokratikusan az ősi írásmód ellenére írtam: ő büszkén viselte nemesi előnevét s szívesen emlegette ősfészkét s nagyapáit.

Gyermekek voltunk mind a ketten; de kettőnk közül ő volt a felnőttebb gyermek, ő volt az, aki nem báva elképzelésből és ifjúi ábrándból indult ki, hanem az eleven és forró valóságból, amelyhez különösmód a társadalmi konvencióknak több közük van, mint a puritán igazságnak és logikának. A megállapodott, s megállapodásszerű emberi életformák, amelyeket legszebb költeményei később a lét mélységeinek, szerelemnek és halálnak eszméivel is társítani tudtak, olyasminek tűntek föl előtte, mint a versek rímei. A rím néha fontosabb, mint a tartalom. Igy fogadta ő el a konvenciókat és külsőségeket, s nem kereste hozzájuk az erkölcsi vagy értelmi igazolást. Álláspontja egy költő álláspontja volt. Míg én már akkor is dugdostam magamba egy szemernyit abból amit ő utolsó idejében kissé megvetőleg *homo moralis*nak nevezett.

Egyek voltunk az arisztokrata és művészi világnézetben. De arisztokratizmusunk különbözött: én mindent az egyén erejére és érdemére akartam építeni. Toronybavonulásom egyúttal ítéletet jelentett, a logikátlan és csúnya világgal szemben. Bíró fia voltam s véremben az ítélkezés. Az ítélet jogát követeltem a költő számára; sohasem tudtam belenyugodni abba,

amit eszem vagy igazságérzetem nem szentesített. Mindezt ő naivságnak érezte volna; s a köztünk lappangó ellentétet élesen kihozta egy évtized mulva a háború nagy lelki megrázkódtatása. Ő éppen úgy iszonyodott vérontástól és barbárságtól, mint én. De elfogadta, mint az élet tényét, mely ellen hiába volna a lázadás. Hozzátartozik a nagy képhez és témához: ő csak szemlélő és ábrázoló lehet... Sőt volt talán művészlényének egy szöglete, egy rejtett ideg, mely önkénytelen még élvezni is tudta az új világosságot, amit a rettenetes események az emberi állat természetrajzára derítettek. Ahogy a művész élvez egy erős színt, vagy a klinikai tanár egy jellegzetes »szép« kórképet.

Semmi sem lehetett volna idegenebb neki, mint az én iszonyom és lázadásom, ki sohasem voltam hajlandó megbékélni egy ténnyel, (vagy éppen még értéknek is látni) csupán azért mert tény. Ezzel az ellentéttel sok minden összefüggött, még irodalmi ízlésünk is. Az ő nagy példája s választott istene Shakespeare volt. Engem nyugtalan hajlamaim Dante felé vontak. Milyen ellentétes eszmények! Övé az ezerlelkű: aki tárgyilagosan gyönyörködik szépben és rútban, jóban és rosszban, erényben és bűnben egyformán; nem is kíván eligazodni az élet őserdejében; ábrázol egyedül az ábrázolás kéjéért s személyileg szinte el is tűnik; véleményeit, rokonszenveit még sejteni sem lehet... Enyém a lírikus, a szenvedélyes és intellektuális; aki pártállást vállal és ítélkezik, matematikai rendbe szeretné szorítani a zűrzavart s minden igazságtalanság felháborodással tölti el; a gyakorlatot sohasem hajlandó az elmélettől különválasztani, s személyileg is kiveszi részét a küzdelemből, melynek végén a száműzetés mostoha asztala vár. Igy követeltem én is a költő számára azt a természetes, minden embert megillető jogot: küzdeni a jóért vagy a rossz ellen, még ha a küzdelem balgának, donkisottinak látszanék is, vagy annál inkább!

Kettőnk közül ő volt a fölényesebb, a józanabb, s bizonyos tekintetben mégis a hősiesebb is. Hívebb az író hivatásához s keményebb és mozdulatlanabb az őrhelyen, amely a kultúra őrhelye volt, noha ő kultúra helyett talán inkább csak mesterséget mondana. Én azonban sohasem voltam tőle oly távol, mint akkor. Elhidegülésünk már régebben kezdődött, s talán egyszerű visszahatása volt annak a szerelemhez hasonló szenvedélyes barátságnak, mely ifjúságunkat összekötötte. Soha zsendülő szellemek nem bámulták egymást lelkesebben, mint mi, s induló költőtől nem lehetett volna többet és nagyobbat várni, amit én vártam tőle. Ő pedig a forró, közös évek mértéktelen magasratörése után, mintha hirtelen leszállította volna igényeit, előkelően kiejtve kezéből a súlyosabb értékeket. Könnyű és kicsi dolgokkal látszott megelégedni, kínálkozó, tetszetős hangulatokkal, érzelmes rajzokkal és játékokkal, puskini színezésű halk és elegáns vázlatokkal. Ez elég volt, hogy nevet és népszerűséget szerezzen számára a finomabb olvasók körében, de előttem szinte árulásnak látszott. Hogyan, ez lenne ő, kin azelőtt azzal szoktam csúfolódni, hogy semmi sem elég jó neki, ha nem legalább kétezer méter magas és örök hó nem fedi? Úgy tűnt föl nekem, hogy hűtlen lett nagyratűzött céljainkhoz, s olcsó sikerekkel éri be. Szerénység volt ez? az alkotó óvatossága, aki lassan épít könnyű anyagából, mint a pók a legkisebb körökön kezdve? tartózkodó előkelőség, mely nem megy túl a saját portáján? úri dac, a többretörő s erőszakosabb pályatársak igényeivel szemben vagy fölényes közöny, mely az irodalmi törekvésben is donkisottizmust lát? Legyenek mások *vates*ek, a nemzet prófétái, a magasságok légtornászai! Ő megmaradt a fiatal és pompás ujságíró s gyermekemlékeit csengető dekadens poéta szerepében. És pedig minden tüntető halkság és visszavonulás nélkül. Hisz így is tudott elérni sikereket, nem csekély népszerűséget, komoly hatást közönségben és írók közt egyformán. Kialakította stílusát, külön modorát s légkörét, melyet poétikus külsőségekkel, enyhe pózzal is hangsúlyozott, tintája színével, nyakravalója formájával, rímeinek tüntető mesterkéltségével.

Én ezt nem tudtam megérteni. Én a költészetben mindig maximalista voltam, alig képzeltem költőt, aki nem a legnagyobbat akarja, amit tud, csodálkoztam e hanyag ujjgyakorlatokon. A szenvelgő, könnyű versek, hevenyészett műfordítások szinte fájtak tőle. Azonkívül mind

jobban gyűlöltem a pózt, s nem akartam belátni, hogy a póz gyakran az őszinteség egyetlen lehetséges formája. Ez talán visszahatás volt saját ifjatag pózaimmal szemben: bántott minden, ami készakart, modoros, tüntető. Túljó rímei is kedvetlenítettek. Mi szüksége ezekre az olcsó ékszerekre? Én is szeretem a rímet, de csak ha úgy nő ki a sor végén, magától, mint az ágon a virág. Első novellái sem tudtak megkapni. Prózája művészetét meglátni nem volt még szemem. A prózától azt kívántam, hogy *mondjon* valamit; ő pedig szinte kéjelgett a témák jelentéktelenségében, amiben én csak szegénységet láttam.

De egyszerre a költő nőni kezdett. Egynéhány verse, a *Hitves*, a *Boldog, szomorú dal*, az *Ádám fiam útravalója* váratlanul lelkembe zengett, mint a hirtelen megkondult harang. Déli harangszó volt, az emberélet szomorú teljében, mely már eszünkbe juttatja a halált. Ezektől a versektől alig tudtam szabadulni, csengésük elkísért az ágyba, a félálomig, ezeknek ütemére jártam az utcán, ezeket mondogattam kedvesemnek. Régi barátom megint velem volt, ha csak szellemben is; mert egyébként keveset találkoztunk. Néha együtt mentünk egy-egy felolvasó útra, s ilyenkor a vonaton a költészet mesterségbeli kérdéseiről beszélgettünk, a vers válságáról, ami a levegőben volt, s őt épúgy izgatta, mint engem, ő akkor egy könnyed mozdulattal egyszerűen eldobta a rímes és mértékes formát, mely mindaddig oly fontos volt neki, s megpróbálta szabadversekben fejezni ki magát. Ez nem adhatott igazi megoldást, s a *Szegény Kisgyermek* költője mindinkább a prózaírásra tért át. Egy nap elhozta hozzám *Pacsirta* című regényét, kéziratban. Most fedeztem fel benne a magyar próza nagyját.

A regény a *Szegény Kisgyermek* helyszínét és levegőjét idézi vissza. De elhagyva mindent, ami a régi versekben olcsónak látszhatott. Puritán, szinte sivár igazsággal...

És mégis költőien; ami a nyelv különös mágiáját mutatja. Nincs ebben a nyelvben semmi lírai! Csak a szokatlan pontosság és jóhangzás, a mondatok szabatossága s a szavak tisztasága - hiánya mindennek, ami henye, bősége mindennek, ami jellegzetes - ezek árulják el a versen iskolázott írót. Aki tudvalevőleg a legjobb prózaíró. Azonban nem cél itt irodalmi méltatást csinálni. Én is írtam prózát, s az én prózámnak is használt valamit a vers palaestrája. De külön tanulmány tárgyává tenni a próza titkait, mint egy különös versforma titkait: ki csinálta ezt más őkívüle magyar? Flaubert jut eszembe, vagy régi francia akadémikusok, latin retorikusok, klasszikusok... A költő fegyelme nem volt elég erre: a stiliszta szakfegyelme kellett, a tudós fegyelme, a nyelvész fegyelme. És mindehhez az újságíró külön fegyelme, mely bátorságot ad, a könnyű munka gyakorlatát, és megszabadít a naiv súlyosságtól, az ostoba komolyságtól... Kiben van mindez együtt? Magyarországon nem volt meg senkiben. Csak ha az ő prózáját olvasom, csak akkor érzem meg milyen mélypontra süllyedt mai irodalmunk nyelve, micsoda Csáky-szalmája ez, milyen bűnösök a stílus körül még legjobb íróink is. Én egy csöppetsem vagyok purista, nem hiszem, hogy az egyes nyelveknek önmagukba kéne zárkózniok, nem egyszer vitatkoztunk vele erről! De az ő fanatizmusára szükség volt: hogy eszméltessen! Egyetlen fanatizmusára ennek a fanatizmus nélküli munkásnak - a szerszáma iránt! Ez valami, ami józan és érdemes; nem lemosolyognivaló nagyratörés és donkisottizmus. Munka. Mesterség. Művészet. Kifejezni az életet, az imádandót és veszendőt, türelmesen, szerény darabjaiban, egyszerűen és hivalkodás nélkül. Próza.

S a prózának ez a művésze mégsem igazi prózaíró. Szíve a vershez vonta, a vers sorsa izgatta őt, a versköltőket érezte vetélytársainak. Még a prózában is a vers isteni könnyűségét, tökéletességét és tartalmatlanságát kereste. Boldog író, aki a gondolat keserves súlyosságából mindig csak épen annyit tart meg, amennyire szüksége van, hogy az ár el ne kapja hajóját; s nem kockáztatja a gyönyörű futást s tökéletes lengést valami otromba súlytöbblet terhével! Kifejezni az életet, igen; de nem az Életet, nagy É-vel; s a hangsúly inkább a kifejezésen van. Feloldatlan rögök nincsenek őnála, se nehézkes magyarázatok. Ahogy a versben a rím hozza a gondolatot... Édes Annának gyilkolni kell, nem valami bonyolult lélektani tétel kedvéért,

csupán a regény irama kedvéért. Az élet igazában megfoghatatlan. Esti Kornél ellensége a mélységnek, s többre becsül egy könnyed és üres, de tökéletesen megcsinált hírlapi cikket valami mély költeménynél vagy töprengő tanulmánynál. Pedig súlyos és töprengő időket élünk, a céltalan és boldog lengések aranykora lejárt, még a versek is tele vannak gondolattal és szándékokkal. Esti Kornél borzadva látja az ízlés hanyatlását, a politikai és társadalmi jelszavak elharapózását a versekben, a világnézettel űzött szélhámoskodásokat, zseni-pózt, a magyar sors és az emberi műveltség veszedelmein való céltalan és színészkedő mellveregetést. Ő gyűlöli a *vates*eket, s károsnak és rombolónak érzi a fő-fő *vates* mindent elöntő hatását, aki pedig nagy költő, a legnagyobb, Ady Endre.

Miért éreztem én magamat bántva, miért kellett tollhoz nyúlnom és visszabántanom őt, mikor - igazában híven önmagához, mert álláspontja kezdettől fogva ugyanaz volt, s az őszinte írástudó bátorságával a közvélemény terrora ellen - kimondta véleményét a nagy költőről, akit ő nem tartott oly nagynak? Valami mély ellentét szólalt meg itt is közöttünk, vagy csak az igazságtalannak tudott kritika ingerelte föl amúgy is rossz egyensúlyú idegzetemet? Sok-sok ideig nem érintkeztünk azután, s bizonyos, hogy Esti Kornél szavai sokszor keltettek bennem ellenmondást, olykor belső tiltakozást is, noha művészetét mindig jobban bámultam, s írásait elbűvölve kényszerültem élvezni. Az elegáns és népszerű rímelőből, fiatalságom első barátjából, szemem előtt lett nagy író és költő, ahogy már akkor tudtam, hogy az lesz; de nem épen olyan amilyennek akkor jósoltam és képzeltem volna a jövőről alkotott ábrándokban. Nem mentünk egymás mellett, mint »szellemi ikertestvérek«. S hiába újítottuk meg a régi barátságot, nem találtuk többé az utat egymáshoz. Őt könnyű vitorla vitte a gáncstalan művészet síma hullámán, az én hajómban pedig meggyűlt a szomorú súlyag, amelyről Esti Kornél oly megvetőleg beszél. A gondolat, a mondani, való egyre keményebb terhe, mely oly ellensége a művészetnek, ahogy ő értette a művészetet.

Az utolsó műveiben neki is belopózkodott művészetébe egy súlyos és kemény gondolat. Oly súlyos és kemény, hogy egy másik magyar költő egykor hősnek mondta, aki ezt a gondolatot agyában viseli. Nem volt már a téma mindegy neki: volt valami benne, amit különösen és minden áron ki akart mondani. Itt nemcsak a kifejezés tornája érdekelte. S most úgy tűnik föl, mintha ennek a gondolatnak csirája kezdettől fogva benne ült volna lelkében. Lassan nőtt föl, mint egy rettenetes embrió; ha jelenlétére gondolok, egyszerre más színben látom minden írását, ifjúsága dekadens rímeitől kezdve egészen a végső novellák cinikusan ható hitetlenségéig. Egész életműve mintha csak előkészület lett volna arra a néhány utolsó versre, amelyben ez a gondolat megérik és kiteljesedik: a halál gondolata. Imádta az életet minden kis jelenségében, minden legapróbb borzongásában; ezeken kívül csak a Semmit hitte. Ez volt a sötét háttere könnyűségének, művészete boldog céltalanságának: mert semmi sincs ingyen. Imádta az életet és félt a haláltól már kora ifjúságától kezdve. Képzeletét delejes erő vonta a sötét partok felé. Művei tele vannak orvosok és betegek rajzaival. Most egyszerre maga is ott állt a határon. Mily soká kellett ott állnia, s belenéznie a sötétbe. Rettenetes küzdelmet vívott a Rémmel! Lélekzetfojtva figyeltük, önzően, mert magunkra gondoltunk. Utolsó versei, melyek a magyar költészet legszebbjeihez sorakoznak, mindenkinek a saját haláláról énekelnek.

A »GONDOLAT ÉS ÍRÁS« ELŐSZAVA.

(1922)

E tanulmányok az irodalom és filozofia határain járnak kicsi lámpáikkal.

Van köztük rövid és hosszú, régi és új, komoly és játékos.

Előszót kívánnak, mert nem egységes és tegnap-írt könyv ez, hanem hosszú fejlődés állomásai; csupa tévelygő, kik sötétségben és zivatarokban, hol erre, hol arra, körben forogtak az egy Igazság körül.

Néha már azt hittem, kialszik a lámpa: de megint föllobbant.

Cikkek vannak itt, nagyobbára aktuális cikkek, - de aktuális cikkek örök témákról; s talán az örök dolgok aktuálitása él egy kicsit ebben a könyvben is, úgy mint a lelkekben élt az utolsó tizenöt év változatai közt.

S itt van egy élet is.

Itt a fiatalság, a tanuló gyermekes hiúsága, még friss önbizalom és kincses forrongás: indulva boldogan az Eszmék birodalmának meghódítására.

S itt vannak a férfi kételyei és csüggedései, a megrázkódtatások és megingások a Zivatarban.

Minden ellenmondásban mégis csak egy élet, minden tévelygés között mégis egy út.

Adom a cikkeket, témáik rendjében[85] és változás nélkül; de egy-egy évszámot irok mindenik cím után: legyen mint kilátszó zsinór a fölfűzött szemek közt. Nem néma számok ők: magyaráznak, egyeztetnek, dicsekednek vagy elnézést esdenek. Kérem az olvasót, figyeljen rájuk!

Babits Mihály.

[85] Ez így volt a *Gondolat és írás* c. kötetben. A jelen kiadás visszaállítja az időrendet.

JEGYZETEK

E tanulmányok majdnem kivétel nélkül valamely aktuális indítéknak vagy alkalomnak köszönik létüket. Természetesen távolról sincs itt minden, amit hosszú éveken át a magyar irodalom utait és eseményeit figyelve elgondoltam és leírtam. Mellőztem azt, aminek érdeke pusztán az aktuálitáshoz kötődött, az élő irodalom napi kritikáját, kortárs írókról írt bíráló cikkeket vagy jellemzéseket, valamint a könyvbírálatokat is (hacsak a bírálat formája nem csupán ürügy volt valamely általánosabb érdekű probléma felvetésére). Ezek közül nem egynek megvan a maga történeti érdeke. Igy például annak a cikknek, melyet Kuncz Aladár *Fekete Kolostorá*ról írtam, mindjárt a könyv megjelenése után, az *Erdélyi Helikon*ba, s mely először állapította meg e remekmű értékét és helyét irodalmunkban. Igy azoknak a kritikáknak is, melyek az »új népies iskola« első jelentkezéseire hívták föl a figyelmet, valamint a *Nyugat* által kiadott *Uj Antológia* előszavának, mely először próbálta meg az újabb költőnemzedék szellemi arcképét megrajzolni. Megemlítem még a háborúban elesett fiatal költőről, Békássy Ferencről, írt nekrológot, s a korán elhúnyt kiváló tudósról, Király Györgyről, szóló tanulmányt, mely a magyar tudományos irodalom kérdéseit érinti. (Az egyik *Irodalmi Problémák*, a másik *Gondolat és Irás* c. kötetemben olvasható.) Kihagytam végre azt az ismertetést is, melyet egy francia folyóirat felkérésére írtam a magyar irodalomról, s melyet később, német közönség számára átalakítva, a berlini egyetemen is előadtam; holland fordításban is megjelent. Az érdeklődő elolvashatja *Élet és Irodalom* c. könyvemben; itt feleslegesnek tartottam közlését, mert tartalma e kötet olvasóinak már nem sok újat mondana. - Egyebekben a *Nyugat* különböző évfolyamaira utalok. Majd minden lényegesebb effajta írásom ott látott napvilágot.

Az *Irás és Olvasás* egyes darabjaihoz, mikor először jelentek meg könyvalakban, jegyzeteket csatoltam, melyek részben a cikkek keletkezését világították meg, részben tartalmukat egészítették ki bizonyos technikai kifejtésekkel és magyarázatokkal. E jegyzetek közül a fontosabbakat itt ismétlem, ellátva helyenként azokkal a pótlásokkal, melyeket az azóta eltelt hosszú idő tesz szükségessé.

IRODALMI NEVELÉS

Eredetileg csakugyan a fogarasi főgimnázium értesítőjében jelent meg ezen a címen: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. Itt tehát a dolog természeténél fogva kényszerültem az akkori gimnáziumi tantervben megállapított tárgysorrendhez ragaszkodni s a tantervet általában glosszáim számára bírálhatatlan alapul elfogadni. Maguknak a glosszáknak eszmei függetlenségén és érvényességén ez mit sem változtat.

AZ IRODALOM HALOTTJAI

E tanulmányok mindhárom írót, akiről beszélnek, ha nem is szavaikkal, de hangsúlyukkal bizonyára némileg túlbecsülték. Ennek az oka részint az írók időbeli közelségében s a cikk írásának idején uralkodó általános hangulatban, részint kétségkívül azon véletlenségben is kereshető, hogy ifjúságomban mind a három író valamely okból közel jutott hozzám.

Ma már nyilván látom ezt; mégis újra közlöm itt e tanulmányokat. Mert magamnak sem az esztétikai megítélés volt bennük a fontos, hanem az irodalom-pszichológiai probléma, amelyet fölvetnek. Az e probléma körül mondottakat nem érinti az sem, ha a példaként szereplő írók értékéről ma már sok tekintetben más véleménnyel vagyok. (1910.)

A szóbanforgó Komjáthy-könyvet Sikabonyi Antal írta, és Rákosi Jenő újságvállalatának, a *Budapesti Hírlapok,* kiadásában jelent meg.

PETŐFI ÉS ARANY

E cikk megírása óta Arany tanári működéséről számos új adat látott napvilágot, s az irodalomtörténetin kívül egyéb előadásainak jegyzetei is előkerültek. Ezeket persze a cikkben még nem használhattam föl. - A megbírált Petőfi-könyv Hartmann János *Petőfi-tanulmányok* c. kötete.

VÖRÖSMARTY

Az első, aki Gyulai Vörösmarty-arcképének elégtelenségét és, hogy így mondjam, Vörösmarty arcának kettősségét észrevette, Schöpflin Aladár volt, már 1907-ben. (L. Schöpflin: *Magyar írók. A két Vörösmarty.*) Cikkeim írásakor ezt a tanulmányt nem ismertem.

A fordításról és a formák viszonyáról l. a *Dante fordítása* c. cikkhez írott jegyzetet.

DANTE FORDITÁSA

(1916-ból való jegyzet.)

E tanulmány nem azonos megjelent Dante-könyvem előszavával s jóval előbb íródott, mint a *Pokol* fordítása elkészült volna.

Ma már ennek sem minden állításával értek egyet, de a fő gondolatok azóta még megerősödtek bennem. A műfordítás a népek lelkének egyik érintkezésmódja, finomabb hangulati mondanivalók közlése néptől népig: de e célt csakis a formahű fordítás szolgálhatja.

Az utóbbi pontot irodalmunkban még mindig vitatják. Vitathatóságát nagy mértékben támogatja a Baksay kitűnő Homér-fordításának sikere: pedig ez a mű kétségkívül oly értelemben kitűnő, mint a Pope Homérje: kitűnő mű, anélkül, hogy a jó fordítás szolgálatát tenné.

»Különös, - írja Radó Antal a magyar Homér-fordításokról szóló értekezésében, mely voltakép a Baksay panegirisze - hogy az alakhű fordítás merev követelésével még ma is találkozunk irodalmunkban, még pedig nem, mint az ember hinné, klasszikus filológusok részéről, mert hiszen ezek... az antik versformát igenis elejthetőnek mondották, hanem költők részéről. Csak nemrég Kozma Andor éppen Baksayról stb.«

Az én véleményem szerint ez éppenséggel nem különös, hanem egészen természetes. A költők ragaszkodnak a formahűséghez, mert ők értenek ehhez a dologhoz: ők ismerik a forma fontosságát. Csupán a költők véleménye lehet irányadó. A filológusnak az adattartalom elsőrangú fontosságú a költői műben is: s az adattartalom, azt hiszik, hívebben visszaadható a kevésbé formahű fordításban. (De akkor tulajdonképpen alig van értelme, hogy egyáltalában a verses fordításhoz ragaszkodjunk.) Költői szempontból azonban a tartalom mint adattartalom egyáltalán nem bír fontossággal: csak mint színtartalom; s a színezés hűsége nem egészen azonos az adathűséggel. Teljesen elengedhetetlen azonban a hangulati és formai hűség; mert a költőnek nem tartalmi, hanem hangulati és formai mondanivalói vannak, egyébként prózában is megmondhatná. E hangulati és formai mondanivalókat közvetíti nemzettől nemzetig a művészet, a műfordítás; a tartalmi mondanivalókat a tudomány is közvetítheti.

Érthető tehát, ha a költők (mint Arany, aki a klasszikusok magyaros fordításáról paródiát írt) és a költő-műbírák (mint Matthew Arnold híres essayjében: *On Translating Homer*) mindig a formahű fordítás szószólói voltak. Jól érezték ők, hogy az új formába való átültetés voltakép

nem fordítás többé, hanem inkább ugyanazon tárgynak egészen más költői művé való feldolgozása: mert hiányzik belőle a formaközlés jellege, egy formahangulat átadása nyelvből-nyelvbe. (Ezért a franciában, hol a formaátvevés nyelvi okokból gyakran még tökéletlenül is lehetetlen, a verses fordítás inkább átültetés s ritka kuriózum.)

Az ellenkező véleménynek természetes képviselői, mint mondtam, a filológusok s a legkiválóbb talán Wilamowitz-Möllendorf érdekes tanulmányában: *Was ist Übersetzen?* és fordítói gyakorlatában is. Wilamowitz, mint Baksay is, abból indul ki, hogy egyes formák más-más nyelvben más-más használatúak és hatásúak, ahogy pl. a hexameter a magyarban ünnepies, a görögben naiv. Eszerint a formákat is le kell fordítani, mint a szavakat: azaz olyan formát kell keresni, mely az új nyelven körülbelül hasonló hangulatú és hatású, mint az eredeti nyelven az eredeti forma. Wilamowitz finom tudással keres össze hasonló *használatú* formákat klasszikus és modern nyelvek közt s megpróbálja néhány átültetéssel igazolni elméletét: a Nibelungenlied egy részletét homéroszi stílben és versben fordítja görögre, Goethe egy dalát horatiuszi formában latinra stb.

Érzésem szerint az eredmény éppen az ellenkezőt bizonyítja, mint amit akar: azt t. i., hogy a költemény hangulata és hatása mennyire átalakul még a leginkább hasonló használatú idegen versben is. Ennek igazolására merészkedem ideírni a következő néhány sornyi kísérleteket, melyek filologice bizonnyal tele vannak a legelemibb hibákkal (hiszen szerzőjük távol áll a filológiától), de mégis kellően szemléltetik célzatunkat. Az első Vörösmartynak *Haldokló leány* c. költeménye, melynek első strófáját emlékeztetőül ideírom:

Mért, könnyű lebel,
mért játszadozol te ölemben?
A sárga level,
kit szárnyad emel,
nem zseng soha több kikeletben

Vörösmarty-tanulmányunkban kimutattuk, hogy ennek leginkább megfelelő stíl a latinban a tibullusi forma; tehát ime:

PUELLA MORIENS.

In gremio aura levis mihi cur sic ludis inerti?
  Quam fers, languida non herba virescere vult.
Ac velut in media herba via languescere nata,
  sic vita in media nata puella mori.
Quam dabat is te fidem miles mihi vae male servat
  conterit heus eculi ungula cor trepidum.
Depositura meo tumulo levis aura quid affers?
  Flaccida - ne signo plus feras - herba sat est.
Perjurum variis si floribus uti videbis,
  »Aspice vestigia« - redde - »superbe, tua!«

Ugyanígy megpróbálhatjuk a *Keveházát* (a leghomeroszibb zamatú költeményt, melyet magyarul ismerünk) a Homeros stíljében görögre ültetni. Csak a kezdő sorokat írjuk le:

1. Τίπτ’ αῦτ’ αἰγυπιοὶ γαμψώνυχες ἀγκυλοχεῖλαι
ὀρνιθές τε κακοὶ μεγάλα χλάζοντες ἐπήδαν
Δανουβίοιο παῤ ὄχθῃσιν πλατέος ποταμοίο;
οὐκ ἄλλα φρονέοντες οἰωνοί τ’ αῖγυπιοί τε
ὀρνιθές τε κακοὶ μεγάλα χλάζοντες ἐπήδαυ
άλλ’ ὅτι κείσονται μάλα μυρίοι ἀυτόθι νεκροί
αὔριον ἠῶθεν· τούς δ’ ἐνθάδε γῦπες έδονται.

2. Λαός Δανουβίου έντός τε πέρην τε ῥόοιο
οὐκ αὖτως ἐγχεσσιν ἀγείρεται οὐδε ματήσει
άλλ’ ήώς τε ζόφος τε πέρην κατενῶπα ἰδόντες
ἔστασαν ὥστε ῥόον ποταμοῦ τῆδ’ ὕδατι πλησθέντ’
αὔριον αἵματι πολλ’ ἐρυθαίνεσθ’, αὐτὰρ ἔπειτα
μήτερες αὔξουσιν θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντες.

Látnivaló, mily egészen más lesz a vers az idegen köntösben; s ez érthető is, mert a forma más *hangulatú*, ha ugyanazon *használatú* is. Wilamowitz tévedése éppen abban rejlik, hogy igazi filológus létére a forma *használatát* azonosítja *hangulatával*; holott a két kategória körei egymást egyáltalában nem fedik. A homéri hexameter pl. kétségkívül hasonló használatú volt a magyar alexandrinnal, mégis egészen más hangulatú; s éppen e formahangulat különbsége, mely azonos műfajnál és azonosan népies hangnívóban is fennáll a görög és magyar közt: ez az, amit a műfordítónak át kell ültetnie, ha nem egyszerűen egy magyar költeményt akar alkotni a görög anyagából, hanem a görögnek szellemét magyarul kifejezni. A görög hexameterhez, minden használati különbsége dacára, még mindig közelebb áll a magyar hexameter, mint bármely alexandrin: mert ez *mégis csak hexameter*; s a magyar fordító legfőbb és legnehezebb formai feladata éppen a magyar hexametert a görögnek hangnemére beállítani, a görögével azonos használatra alkalmassá tenni. Nehéz feladat, de mégsem oly *elvileg* lehetetlen, mint egy egészen más, sőt más nemzet szellemétől alkotott versformával a hexametert kifejezni.

MAGYAR IRODALOM

(1916-ból való jegyzet.)

Az ú. n. magyar versforma problémája egészen külön fejezetet érdemelne. A valóság az, hogy ez a versforma minden változatosságával és élénkségével is, régi formájában kevéssé látszik alkalmasnak, hogy a modern, mélyebb és differenciáltabb érzések köntöse legyen. Ezért van az, amiről Négyesy panaszkodik: hogy újabb költőink egészen elfordulnak az ősi formáktól. A magyar vers mai ízlésünk számára népies forma, a népies formák minden korlátoltságával, ügyetlenségével. Petőfi gyermeteg és népies hangulataihoz sokkal jobban illett, mint a maiakhoz: s mégis már Petőfi sokkal szívesebben alkalmazott magasabb hangnemben nyugateurópai verset. Az alexandrin, ahogy újabb költőinknél itt-ott megjelenik, művészietlenségével, pongyola és monoton könnyűségével, igazán elkedvetlenítő, szinte már nem is vers. A kísérletek, francia alexandrint magyarral visszaadni, megdöbbentően mutatják, mily szegény és színtelen ez a mi formánk, mennyire nélkülöz minden hajlékonyságot és finomabb zenét úgy, ahogy ma átlag kezelik.

Az első, aki érezte ezt, Arany János volt. Ezért akarta versünket kezdettől fogva reformálni: és pedig az ú. n. nyugateurópaihoz való közelítés, az időmérték alkalmazása által, ami nyelvünk természetével nem ellenkezik. (Hiszen ez az ú. n. nyugateurópai vers tulajdonképpen szintén teljesen magyar: a nyugati nyelvek nem is képesek a pozíciós-mértékes verselésre.)

Arany először (*Toldi*ban) a magyar ütemek ereszkedő voltánál fogva kínálkozó trochaikus megoldással kísérletezett; az eredmény azonban kemény és monotón hangzású maradt. S kétségkívül ő sem öltöztette volna bonyolult és nehéz költészetét oly túlnyomóan e kemény és naiv formákba, ha későbbi éveiben más úton nem sikerül azokat modernekké alakítania; aminek egyszerű titkát nekünk is csak el kellett volna lesni, hogy régi formánkat mai használatban is alkalmasként megőrizzük és továbbfejlesszük. S csakugyan, e titok (legalább az alexandrinra vonatkozólag) pontosan kifejezhető néhány könnyű szabályban, amelyeket Arany, ha tudatosan és épígy nem formulázott is, *Buda halálá*ban, és a *Toldi szerelme* későbbi

részeiben majdnem mindig pontosan betartott, ha tárgyban vagy hangnemben valami külön oka nem volt, hogy a régi, naivabb verseléshez ragaszkodjék. És bizony ez egyszerű szabályokat tudatosan vagy tudattalanul be is kell tartani mindenkinek, aki manapság magasabb vagy komplikáltabb érzelmeket alexandrinban ki akar fejezni. (S ma már alig lehet költő, akinek ne volnának érzelmei komplikáltabbak, mint amilyet a régi népi forma megtűr: úgyhogy a régi, föl nem újított alexandrin is ma már alig használható egyébre, mint népies stilizálásokra.)

Ime, idézek most egy strófát a *Buda halálá*ból, hogy a modernné tett alexandrin szabályait egyszerűbben megérthessük:

– – ∪ ∪ – ⏑	|	– ∪ ∪ – – ⏑
Sátorba nyitottak,	|	engedelem nyervén;
– ∪ ∪ – –⏑	|	∪ ∪ – – – ⏑
szólt az előljáró	|	maga ékes nyelvén;
∪ ∪ ∪ ∪ – ⏑	|	–∪ ∪ ∪ – ⏑
Etele a szókat	|	érti vala folyvást:
∪ ∪ – ⏑ – ⏑	|	∪ ∪ – ⏑ | – ⏑
de azért kiványa,	|	magyarázza tolmács.

A ⏑ jellel jelöltem azon szótagokat, amelyek a vers zenéjének minden vesztesége nélkül lehetnének ellentétes kvantitásúak. A szabályok tehát (melyek felállításában Aranynak tisztán csak gyakorlatára és semmiképpen sem elméletére voltunk tekintettel) a következők:

1. A félalexandrin utolsóelőtti szótagának *hosszú*nak kell lenni. Az oly vers, melynél e szótagok egyike rövid, legfeljebb oly gyakoriságú és szerepű lehet, mint a spondaikus hexameter. (Különösen ily szerepe van a rímben levő paenultima rövidségének.)

2. Az előző négy szótag egyszerű szabálya: ezek közt legalább két *szomszédos* szótagnak rövidnek kell lennie. Tehát e négy szótag:

vagy ∪ ∪ – –: *Ionicus a minore*;

vagy – ∪ ∪ –: *Choriambos* (Arany szerint a magyar vers legotthonosabb üteme);

vagy – – ∪ ∪: *Ionicus a majore* (amelyet Arany, az utána következő tagokkal együtt nézve, szintén a choriambikus versek közé sorol: anapaestikus lejtésre is emlékeztet);[86]

vagy ∪ ∪ ∪ – és – ∪ ∪ ∪: amelyekről Arany megjegyzi, hogy a chorijambushoz hasonló hangzásúak.

Bármelyik szabály ellen ok nélkül vagy huzamosabban vétünk, a vers népies pongyolaságba s leggyakrabban zenétlen keménységbe csúszik. Mindazonáltal itt is érvényes, ami versnél mindig: a szabályokat *nem szabad* egész pontosan és kizárólagosan megtartani. Módjával szép magyar nyomatékot adhat a versnek a rövid paenultima, de akkor az mindig hangsúlyos legyen; viszont a 2. szabályhoz való túlzott ragaszkodás oly lágyságot és olvadékonyságot szül, mely a szándékolt kifejezéssel ellenkezhetik.

Egészen hasonló célt szolgál az ősi nyolcas metrizálása, melyet Arany románcszerű verseiben stílszerűen a spanyol trochaeus-formával elegyít, különösen használva azt a szép fordulatot, mikor a trochaeus a cezurát a negyedikről az ötödik szótag végére löki át:

Most is vallják,	||	egyre dallják
Szerbhon ifjai,	||	leányi...

[86] Valóban, mi különbség e között: Munkában az éjet nappal teszik eggyé *(B. H.)* és e között: És röpköd a bomba és pattog a gránát? (A *Szondi két apródjá*ból, mely anapaestusi vers.) Túlságos sok ily anapaestusi lejtésű sor az alexandrint egészen kivetkőztetheti eredeti jelleméből.

Az *Ionicus a minore*-formát, kevésbé rendszeresen és tudatosan, de szintén használja, pl. a Tengerihántásban:

⏑ ⏑ – ⏒ ⏑⏑ – ⏒
Sanyarú volt beleszokni,
⏑⏑ – ⏒ ⏑⏑ – –
napon égni, pirosodni,
⏑ ⏑ – ⏒ ⏑⏑ – ⏒
- hüvös éj lesz, fogas a szél -
⏑⏑– ⏒ ⏑ ⏑ – ⏒
derekának hajladozni.

(Az lj előtti tagot rövidnek vettem, mint Csokonai is a 143. oldalon idézett versében:

⏑ ⏑ – ⏒ ⏑ ⏑ – ⏒ ⏑ ⏑ ⏒ – ⏑⏑ ⏒
A hatalmas szerelemnek - megemésztő tüze bánt

stb., ahol az ionicus-lejtés végig pontosan megtartatik:

⏑ ⏑ – ⏒ ⏑ ⏑ – ⏒
Teljesítsd angyali szókkal
⏑ ⏑ – ⏒⏑⏑ –
szeretőd amire kért:
⏑ – – – ⏑⏑ – ⏒
ezer ambrózia-csókkal
⏑⏑– ⏒ ⏑ ⏑ –
fizetek válaszodért.

Az ily szavakat (teljes stb.) a régiek gyakran *ly*-lyel is írták.)

(E jegyzet tartalma az ú. n. »új népies iskola« fellépése folytán ma már sok tekintetben kiegészítésre, illetve helyesbítésre szorul. Kétségtelen, hogy a magyar népi versformák szerepe ma egészen más, mint 1916-ban volt.)

MA, HOLNAP ÉS IRODALOM

(1916-ból való jegyzet.)

Sok ellenkezést keltett maga az a tény, hogy egy olyan kevéssé *beérkezett* s nyilván még valóban éretlen jelenséggel, mint a magyar *futurizmus*, hosszú és komoly cikkben foglalkoztam; bár a cikk maga eléggé hangsúlyozza, hogy nem *jelenségről*, hanem *elvről* van szó. Az elv fontossága pedig nem tagadható: mert kétségtelen, hogy az irodalmi anarchia eszméi, tudatosan vagy tudattalanul, bomlasztóan vagy termékenyítően, de hatni és erjeszteni kezdtek. Sőt maga az irodalmi forradalom, teljes és összefüggő eszmekörével, periódikus tünet, analógiái az irodalomtörténetben könnyen megtalálhatók s pszichológiája tisztán tudományos szempontból sem lehet érdektelen. (Mai alakját persze a háború és korunk társadalmi viszonyai szocialisztikussá színezik, a régi hasonló forradalmak individualisztikus jellegével szemben.)

KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA

Eredetileg bevezető előadás Odry egyik szavalóestjéhez. Itt némi változtatással.

TANULMÁNY ADYRÓL

E tanulmányt némi tekintetben kiegészíti Ady posztumus kötetéről, az *Utolsó Hajók*ról írt cikkem, mely *Élet és Irodalom* c. kötetemben is megjelent.

Ady-tanulmányomra Földessy egész kötettel válaszolt. Ebben, valamint egyéb írásaiban, heves támadásokkal illette felfogásomat. Nem tartom feleslegesnek itt újból közzétenni azt a választ, mellyel e támadásra feleltem, s mely némi tekintetben Adyról s az új magyar versről vallott fölfogásom kommentárját adja (1920):

1. »A zseni titok«. Nem mondtam én evvel valami merész új igazságot, hanem nagyon is egyszerű s a köztudatban elismert magától-értetődőséget. Ha már az ember általában titok: a zseni, amennyivel gazdagabb lélek, bonyolultabb másnál, annyival inkább az. - »Mit tudok én Baróti Szabó Dávidról?« - Persze, keveset, mert amit ő jelent, mindössze is kevés. - Göthéről sokkal többet tudok. Mindazonáltal lehetséges, hogy Baróti Szabót evvel a kevéssel elégjól ismerem, - Göthét sohasem ismerhetem elégjól.

Nyilvánvaló, hogy lehet ennek az igazságnak paradoxszerűen ellenmondani is: hisz a zseni épen az az ember, aki ki tudja fejezni titkát: »mennél zsenibb valaki, annál kevésbbé titok«. De mennél zsenibb valaki, annál nehezebb is kifejezni magát, és különben amennyire kitudja fejezni magát: épen ez a csodálatos kifejező képesség új titok. Mi célja ilyeneken vitatkozni? A szellemi élet terén kevés igazság van, aminek az ellenkezőjét is ne lehetne valami értelemben igaznak mondani: hisz oly bonyolult világ ez! Az összefüggésnek kell igazítani: az igazságnak *egyénileg* igazzá válni azon a helyen, ahol áll. A zseni, rejtelmes kifejező erejével, jobban feltárulhat a rejtelmes emberi *érzés számára*, mint akárki más ember. *Az értelem számára* azonban, a tudós számára, az a feltárulás, és a zseni maga, a legnagyobb titok.

2. »Adyra azt mondani: szimbolista - kevés«. Miért kevés? Mert ő »nemcsak olykor-olykor, hanem habitusosan szimbolista«... Hiszen épen ezért lehet így nevezni. »Olykor-olykor« minden költő szimbolista: »a szimbolum olyan módja a szemléletnek, mely egy élénk költői fantáziának sem idegen« - mondja Földessy is. Ő valahogy úgy gondolkodik, hogy Ady nem szimbolista, több annál legalább is: misztikus. Csakhogy a misztikus nem *több* a szimbolistánál, hanem *más*. Adyra nem lehet oly értelemben mondani: misztikus, mint pl. Blake-re. Adynál a szimbolum a fontos, annyira hogy szinte benne él szimbolumaiban, élete is szimbolum lesz, de nem *csak* szimbolum, hanem mindennél fenségesebb dolog: szimbolum! Ez a szimbolista. A szimbolista-versben maguk a szimbolumok pompáznak és rajtuk veszik minden figyelem.

A misztikusnál máskép van. Ott a szimbolum csak eszköz: a fontos az, amit a szimbolum jelent. Az élet pedig *csak* szimbolum, minden fényével és pompájával, nem fontos. A fontos valami, ami az élet mögött van.

Ady semmiesetre sem misztikus.

3. De még kevésbbé: filozófus. Még a misztikus költő sem filozófus, mert költő, mert nem fogalmakkal *egységesít* hanem fantáziával inkább szétszórja a sugarakat, a színeket, túl még a láthatón is mint prizma a spektrumot, vöröstől ibolyáig és azon túl. Bizonyos, hogy a filozófiában is hasznos a fantázia, de csak mint mankója és szárnya az értelemnek, mely a saját céljai érdekében használja fel. A filozófusnak mindig a fantázia fölött kell maradnia. Kant pl. nem »egy vakmerő elképzeléssel állapítja meg a tér és idő csak-emberi voltát«, ezzel »felülemelkedve a merő értelmen«, - hanem épen értelmi okok alapján mond ellen egész fantáziánknak, állítva, hogy pl. a tér nem lehet objektív - ami fantáziánk számára képtelen állítás, mert a világot nem tudjuk tér nélkül elképzelni. Ady viszont belül marad a képeken, belül a fantázián. Mikor pl. az »egy utcájú zsarnokról, az Időről« beszél, akkor nem »ugyanazt a problémát feszegeti, amit Kant«, - hanem ép ellenkezőleg, az időt, amit Kant az objektív

valóságok sorából törölni akart, nemcsak mint objektív valóságot, de sőt mint látható, utcás valamit, testté tette. Ady nagysága e sorban ép ez a költői megtestesítése az elvontnak, mert hiszen ami filozófiai (vagyis értelmi) tartalom van e versben, az csak annyi, hogy az idő (műszavakkal mondom) egydimenziós és irreverzibilis, amihez bizony nem kellett Kant és ami bizony elég »soványka filozófia«. De hát dícséret a költőre, ha azt mondjuk rá: filozófus?

4. Ady nagy életigenlése, mint *faculté maitresse*, nem a Földessy gondolata. Egészen magától értetődő gondolat ez s nem őneki jutott először eszébe. Én már 1908 körül megírtam (a *Nyugat* első Ady-számában) - s már akkor is úgy mint természetes és ismert valamit. Földessy könyvéről szólva, vissza kellett térnem rá: nem mintha a könyvből hiányzana, hanem épen azért, mert annyira természetes sarkpontja e könyvnek és minden írásnak, amely Adyról szól.

5. Egyáltalán: Földessy mintha minden szavamban hiánykeresést és hibáztatást látna, holott kritikám tenorja épen nem ez. A »metonimikus megfordításokra« nézve is kár újból bizonykodnia, hisz elismertem igazságát (s még példáját is idéztem: a *nedves hazugságot*). De idevágó eset-e a »fekete virág«?

> Fekete virágot láttál
> Különös volt, tehát letépted -

Ady a nőt képzeli virágtépőnek és *úgy* is *mondja*. Hol itt a metonimikus megfordítás? Az igaz, hogy a sablonhasonlatokban a férfi szokott virágtépőként szerepelni, ennyiben Ady képe megfordítása a megszokott szemléletnek, - de mért »metonimikus«? - A »ledér Istennél« is természetesebbnek gondolom a magam értelmezését. (Mikor a »betyár istenét« szidják valakinek, ebben az a gondolat settenkedik, hogy »még az istene is betyár«, s épen olyan ez, mintha a római a tolvajt rajtacsípve, Mercuriust emlegetné, a *tolvajlás* istenét.)

6. Földessy versértelmező eljárása sokszor páratlanul erőszakos és felháborítóan jogtalan. Mi joga főleg magyarázni, amit mindenki ért s *máskép* magyarázni, amit a saját bevallása szerint is mindenki magától egyféleképen ért? Tessék elolvasni ezt a költeményt: *Az én hadseregem* (a *Minden Titkok Verse*iből). Nincs ebben a legparányibb homály. »Nem lehetett olvasó« - mondja Földessy maga is - »aki azt a verset az első olvasásra máskép magyarázhatta volna, mint az ifjú generációhoz intézett buzdítást s ha olvasóm most rálapoz, kezem rá: mosolyogva fogja az én kommentálásomat fogadni...«

Nem, nem mosolyogva: boszankodva! Földessy minden ok nélkül azt állítja, hogy Ady saját verseit érti a »fiatalokon«, hogy az egész költemény az Ady-versekhez szól: - minden ok nélkül, mert a másik magyarázat kétségtelenül sokkal egyszerűbb és a Földessyé mellett legfeljebb az szól, hogy elvégre, ha nagyon akarom, ezt is belemagyarázhatom Ady szavaiba. A szók türelmesek. Szegény Ady, ha csak legtávolabbról sejthette volna is, hogy valaki valaha ily ferdén értheti a versét, talán beszúrt volna egy szót, ami végkép lehetetlenné tegye ezt a furcsaságot, de hogy az ördögbe gondolt volna erre? Mikor a vers olyan világos. Bizonyára nem tette föl kedves Földessyjéről ezt a különös tömbszilárdságot, ezt a tanárinál-is-több nagyképűséget, mely ilyen egyszerű verset is tovább akar magyarázni, mindenáron félremagyarázni! és még hozzá »Ady értésének egész reputációját« teszi erre.

Mily csüggesztő gondolat a költőnek, hogy legegyszerűbb szavait így elcsavarhatja, sőt szinte dicsőségének érzi elcsavarni, a kritikus, (S még ily kritikus is, aki a költőhöz ennyire közel áll!) Mi hát a költészet? Játéka az éleselméjűségnek? talányfejtés? babhüvelyezés?

7. Még egy hasonló: a *»Mostoha Testvéreim a Betűben«*, a köztudat szerint: az ujságírók. Földessy azt mondja, hogy »ez a felfogás torz quodlibetté rontja a verset« s »csak brutálisan értetlen, Adyhoz még csak konyítani sem konyító elmék asszociálhatták e sorokhoz az ujságírókat«. Ő szerinte ezek a mostoha-testvérek megint csak: a versek. A saját versei mint testvérei! Mily szubtilis erőltetettség e helyett az egyszerű kis költemény helyett! Bizonyos,

hogy Földessy itt is egyedül áll magyarázatával. Kérdeztem Ady kiváló barátait, ismerőit, nagyszerű költőket: ők valamennyien a »brutálisan értetlen« álláspontra helyezkedtek. Milyen rossz költő volna Ady, ha annyira nem tudta volna kiszámítani eszközeit, hogy ennyien és ezek így félreérthetik! Földessy egy helyt arról panaszkodik, hogy én *szerénynek* nevezem. Visszavonom. Valóban nem szerény. Jobban tenné, ha az volna.

8. Még inkább illenék hozzá ez a szerénység a verselési kérdésekben.

Sorra veszem, amit mond.

Először is tiltakozik az ellen, mintha ő azt állította volna, amit én imputálok neki: hogy Ady *kizárólag szótagszámra* alapítja verselését. Maga is érzi, hogy ez nem volna dícséret Adyra. Inkább védekezik: ő nem mondta, hogy Ady elvetette az időmértéket, csak a *régi* időmértéket - és egy új, tökéletesebbet állított helyébe. De hogy miben áll ez az újfajta időmérték; arról aztán nem tud többet vagy határozottabbat mondani, mint amennyi mértékszerűség a szabad versben, sőt akár a szépprózában is érvényesül, szabályokkal ki nem fejezhető mértékszerűség, úgy hogy most is azt kell mondanom: Földessy szerint ha nem is az egyetlen, mindenesetre az egyetlen megfogható alapja Ady verselésének a szótagszám.

Hogy pedig szavai *jogot* adtak imputálnom neki azt az állítást, hogy Ady »minden időmértéket elvet«: arra azt a mondatát idézem: »A költő mind gyakrabban fordul ehhez a verselő módszerhez, hamarosan szakít az időmértékkel, úgy hogy a *Vér és Arany*-ban már nincs időmértékes vers, a kötetnek egy versét sem lehet bármely régi mértékre végigskandálni«. (Régi mértékre: azaz időmértékre, mindenki így értené. Pontosan idéztem.)

9. Földessyt megbotránkoztatja, hogy én Ady jambusairól azt mondom, hogy nagyon gyakran elég gyengék.

- Mi lesz ebben a megállapításban az Ady-sorok »fülbemászó« muzsikájából? - kérdezi. Két dolgot felejt el. Az egyik, hogy ha Ady sorairól azt mondjuk, fülbemászók, nagyon ritkán gondolunk épen a verscsengésre. Horváth Jánosnak igaza van, hogy e sorok »egy meg-megújuló hallucináció makacsságával üldöznek, fülünkbe csengenek« stb., - csakhogy ennek titka sokkal inkább rejlik a szavak értelmének szuggesztiv erejében; mint a vers csengésében. (Nem igaz tehát, hogy Horváth ellenmond önmagának, mikor »diszkrétül érvényesülő« zenéről beszél.)

De másrészről: a fülbemászó zenét talán az ütemek merev szabályossága hozza létre? Szó sincs róla: az édes és leghibátlanabb zene épen az ezer apró szabálytalanságból szűrődhetik össze, melyek mögött a sejtett ideális versséma csak azt a szerepet játssza, amit a láthatatlan és szilárd csontváz a pihegő és változó körvonalú eleven hús mögött. Mindenki tudja például - legalább minden költő tudja -, hogy a jambusi sor első lábának nemcsak hogy nem kell tiszta jambusnak lenni; sőt épen a legszebb jambusi sorok közi tartoznak azok, amelyek trochaeussal kezdődnek. Ezért a szabálytalanságért nem kell Adyig menni, a legklasszikusabbaknál is megvan ez (pl. Aranynál, - találomra:

– ∪
Nézd ez erőt, hatása mily tömérdek: Széchenyi emlékezete;
– ∪
Most viadalra helyet nézni járnak: Szentiványéji Álom stb.).

De egyébként is: el lehet mondani, hogy a jambusnak legklasszikusabb verselőinknél is (legalább Petőfiék óta) nincsen más egészen szoros szabálya, mint hogy az utolsó lábnak kell tiszta jambusnak lenni; a többi szótag akármilyen lehet. Ellenben mindig fontosabb a cezura; úgy hogy az Ady-sor, amelyet Földessy idéz:

– ∪ ∪
Csönd van és csöndben barangolok én:

trochaeus-kezdetével, hibátlan kihangzásával, és orthodox cezurájával, nemcsak nem rossz, hanem metrikailag egészen rendes sor: minden megvan benne, ami kötelező.[87] A hibátlan jambus egyáltalában nem kötelező. Nem igaz tehát, hogy az olyan vers, melyet »nagyon gyakran elég gyenge jambusok *tarkítanak*,« nem volna méltó Adyhoz: azt mondani egy költőről, hogy jambusai gyengék vagy hanyagok: nem hibáztatás, csak jellemzés; Petőfi jambusai még rosszabbak, mint az Ady-félék; oly jambustalan jambus sorok, mint: *Új rablói vannak a nyárnak*, bármely újabb költőnél találhatók (nálam is); s egyáltalán a költő pillanatnyi hangulat célja dönti el, mennyire közelíti meg a tiszta jambus ideális, de szigorúan alkalmazva kiállhatatlanul merev sémáját.

10. Nem mondtam én, hogy *A Befalazott Diák*, akár csak utolsó soraiban is, épen a *Velszi Bárdokhoz* hasonlít: hanem csak azt, hogy orthodox és balladaszerű; - s az is! Nem *ballada* (mert nem akarok műfajvitákba ereszkedni) - hanem *balladaszerű*, képeinél, képzeteinél, hangulatánál fogva - és ez kétségtelen. S épígy formában is. A *Vadat és halat s mi jó falat* lehet kivételes sor a *Velszi Bárdokban*[88] de nagyon is jellemző sor a ballada-versre: s ezt mindenki jól tudja, aki egyszer forgatta a Percy-gyüjteményt. Nem ismerni meg itt a középrímes anapaestust majdnem oly járatlanságra vall, mint nem érezni az anapaestust az ilyen nagyszerűen zengő - s az előző jambusokhoz teljesen orthodox módon illeszkedő - sorokban:

– – | – – | ∪ –|∪∪ –
Két lankadt szárnyu héjamadár:

vagy

– ∪ | ∪ –|∪‖ –|∪∪–
Dúlnak a csókos ütközetek[89]

(amiket ő a régi időmérték szerint skandálhatatlannak tart!) Szinte szégyen, hogy ilyenekről még beszélni kell!

- De »mérjük föl« - mondja Földessy - a többi négy strófa megfelelő sorát. - Minek »fölmérni«? Bizonyos, hogy az anapaestusok nem tiszták; mindazonáltal a balladasor-jelleg, az anapaestikus váz - a középrím által is kihangsúlyozva, - oly tisztán s erősen rajzolódik be a hallásunkba, hogy csak a botfülű pedáns mondhatja, hogy nem anapaestus. *Lelke* | *babona* || *s árnyak* | *hona*: világosan ugyanaz a ritmus mint: *Vén bol* | *tok alatt* || *süket* | *falak*.[90] A többi strófákban több a szabadság: ott az anapaestus rövid szótagjai helyett állnak hosszúak; - de a magyarban, ahol elég kevés a rövid szótag, - a magyarban, ahol pl. az angoloknál, németeknél annyira kedvelt szép, szabad anapaestikus vegyítése a jambusoknak oly ritka és nehéz a rövid szótagok hiánya miatt - ez nem szokatlan szabadság, sokszor szinte kényszerűség; s legpon-

---

[87] Nem lenne jambus ez:

Csönd van és csöndben barangolok én
E kis Guignol-országocskán keresztül
Hol fürészt minden piszkos, őszi ár
S ömlik a könny nádasgunyhó-ereszből...

Hát mi az ördög ez, ha nem a legorthodoxabb jambus?

[88] Bár nem *eltérő* a költemény rendes ritmusától, hanem annak kiterjedése.

[89] Az utóbbi sor zenéjének megszokottságát az orthodox cezura is hangsúlyozza, Földessy, mint másutt, itt is a cezura-sémát téveszti össze az ütemsémával. (A modern magyar versben gyakran igen erős a cezura, kárpótolva az ütemek kevesebb tisztaságáért.)

[90] Megmutattuk, hogy az első jambus helyett mindig állhat trochaeus: s *babona* anapaestusnak véve: nem is oly nagy szabadság, amikor a hím-rím az utolsó szótagot különben is megpattantja.

tosabb verselőinknél is előfordul, pl. Aranynál az *Ünneprontók* vagy a *Tetemrehívás* anapaestusaiban és daktylusaiban:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑ – –
Ide a | Jebuzé|us-pofá|dat
– – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – ⏑ –
Hivnák | haza ő|ket ebéd|jekhez is...
– ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – – ⏑
Jőjjön az | anyja || hajadon | húga
⏑ ⏑ ⏑ – – – – ⏑ –
Hanem e | tőrt én || adtam ne|ki
⏑ ⏑ ⏑ – – – – ⏑ –
Szeme szo|katlan || lángot lö|vell
⏑ ⏑ – – – – – – –
Kacag, és | sír, s fenn | villogtat|ja

11. Ezt a szabadságot jól meg kell figyelnünk, mert Ady verselésében nagy szerepet játszik. Lényege az, hogy némely hosszú szótag rövidként szerepel: pl. a hangsúlytalan, vagy csak helyzeténél fogva hosszú-szótag a hangsúlyos, vagy hosszú-magánhangzós »született« hosszú-szótaggal szemben. Ez a szabadság költészetünkben egyre gyakoribb lesz, sőt újabban kísérletek történtek az anapaestikus verselésnek (sőt még a görögös versnek is) egészen ilyetén megalapozására.[91] Az ily anapaestus a fülben egészen tökéletes lehet, mert a fül a mássalhangzótorlódást nem mindig veszi komolyan; s ha a vers-sémát néhány tiszta ütem már elég erősen megcsendítette, a többin már könnyen eligazodik magától.[92]

Ady maga rendkivül gyakran használja az ily szabadabb ütemet, ahol jambusi verseiben a rímelő sorok szótagszáma nem egyenlő, ott igen sokszor egy-egy ilyen, a fülnek kitűnően hallható, de a szótagmérő tanári szem által meg nem látott, anapaestus rejlik. A Földessytől idézett példák nagy része ilyen s Földessyt útbaigazíthatta volna az, hogy némelyik egészen tiszta anapaestus; pl.

⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ –
Utá|lom, irigy|lem és | unom
– – – – ⏑ ⏑ – ⏑ –
Most már | hadd jőjj|enek a | mesék.

Az ilyen sorok teljesen orthodox módon rímelhetnek jambusi sorokkal, amelyekkel pedig nem egyenlő a szótagszámuk, Egyáltalán: hol van az megírva, hogy a rímelő soroknak az orthodox-versben egyenlő a szótagszámuk? Lássuk csak Aranynál:

Rá vissza süt a nap, ádáz tusa napja (12 szótag)
Tetején lobogós hadi kopja (10 szótag)
S vadul a sebből a tőrt kiragadja (11 szótag)
Kacag és sir s fenvillogtatja (9 szótag).

Talán ezek sem elég orthodox-sorok? (»Rapszodikus, szabadjára eresztett« forma pl. a *Szondi Két Apródjá*nak formája?) Ady sorainak orthodoxiája csak annyiban kevesebb, hogy az anapaestusok nem mindig tiszták, de hiszen az Arany utoljára idézett sorában sem tiszta az anapaestus. Ettől már csak egy lépés az ilyenekhez:

---

[91] Magam is próbáltam ilyesmit *A Halál Automobilon* c. régi versben. Természetesen, amit az anapaestusról mondok, a daktylusra is áll. Tanárt jó erre külön figyelmeztetni; költő magától tudná.

[92] Nem véletlen, hogy a *Befalazott Diák* anapaestus-soraiból éppen a legelső a tiszta.

– – ∪ – ∪ – ∪ –
Bugják | bús ó|don é|nekek (8 szótag)
∪ – ∪ – ∪ – ∪ ∪ –
Mió|ta vá|ros ép|*íttetett* (0 szótag).

A vers egészen az anapaestussal váltakozó német vagy angol jambus, Épígy ez a strófa:

Mindent | akar|tunk s nem | maradt
Faló csók|jaink|ból egy | falat
Vágy, á|lom, bá|*nat, cél ok*|ság:
Egy pil|anat|nyi jól|lakott|ság.

Az ütemeket, ahol nem volnának maguktól is egész világosak, élesen a fülbe rajzolja a hím vagy női rím, s megerősíti a további strófák megfelelő sorainak egész hasonló s gyakran teljes élességgel kihangsúlyozódó üteme. Amit Földessy mint az Ady-sorok általa megtalált, s állítólag egészen új rendszerű ütemeződését mutat be *(Mindent akartunk | s nem maradt Faló csókjainkból | egy falat stb.)* az majdnem pontosan: ennek az orthodox lejtésű »nyugat-európai« versnek teljesen, szinte aggodalmasan orthodox cezura-váza (cezura pl. a 3-dik ütem közepén), mely csak emeli az ütemek csengésének nyugateurópai szabályszerűségét - s hogy ezt Földessy összetévesztette az ütem vázzal, s hogy nem ismerte meg benne a jambikus sorok teljesen megszokott és szabályos cezura-sémáját: csak versolvasottságának igazán meglepő hiányosságát mutatja.

12. Nincs tehát e versekben a legcsekélyebb kakofónia vagy kakofóniából csinált harmónia sem; nem kell »kétségen felül állania« annak, hogy az ily »egyértéktelenített Ady-sorokban minden lehetősége kizárul a verslábas ütemezésnek«: ezek a sorok nem is »egyenértéktelenítettek«, csak különböző szótagszámúak; vagy mint az Arany *Öreg Pincére*, amely szintén anapaestussal váltakozó jambus, s nem valamely »szabadjára eresztett« forma, ahol a »diszharmonikus hangulatrezdülés« kakofóniát hozhatna; vagy mint azok a magyar versek, ahol lassú 3 és szapora 4 szótagos ütemek egyértékűen váltakoznak, mint az *Egri Leány* II. részében *(Rozgonyi | püspök || palotája | nyitva)*; vagy a *Tamburás Öreg Úr* Földessytől idézett strófáiban (Ami dalt | elnyűtt || ez az ember | öltő stb.), ahol szintén egy csipetnyi »diszharmónia« vagy »kakofónia« sincs. Édes istenem! Földessy képes arra, hogy a *Fehér Kendő* nagyszerű csengésű daktilusait »régi mértékre felmérhetetleneknek« mondja. Valahogy úgy jár el itt is, mint a versek magyarázásánál: a magától értetődőt, az egyszerűt, a fülébe csengőt észre sem veszi vagy nem fogadja el; e helyett új elméleteket komponál, melyekkel költőjének és önmagának dicsőségét emelhetni véli - de Ady nem szorult ilyenekre, mert untig elég új van benne úgyis; a tudósnak pedig nem hozhat dicsőséget az, ha a tudomány józanságát megtagadja.

13. Földessy elmélete két ponton sarkallik: a zökkentett verseken, és a szótagszámon:

A zökkentett versek theóriája teljesen hamis. Persze, hogy zökkenhet a vers, primitív vagy botfülű költőknél, másolók tollhibáiból, a régi vagy népi költészet zugaiban megesik, hogy a sor egy-egy szótaggal hosszabb vagy rövidebb, mint kéne - valóságos zökkent sor - de a Földessy által idézett régi magyar versek közt alig van ilyen. Azok többnyire egyáltalán nem zökkennek: egészen rendes zenéjű versek, csak épen hogy nem egyforma a rímelő sorok szótagszáma, akár mert valamelyik sor auftaktos, vagy több ütemből áll, mint a másik vagy anapaestusokkal van tarkítva, akár mert hangsúlyos vers s három és négyszótagos ütemeket válogat. Megdöbbentő, hogy Földessy milyen naivsággal fogja a legkülönbözőbb formákat egyetlen fantom-kalap alá. A *Chloé Daphnishoz* auftaktos vers, bizonnyal valamely érzelgős zenére. Nagy ritmusművészettel alkalmazott *Auftakt*ot mutat a másik Csokonai vers: a *Felvidulás*. A Szentjóbi Szabó verse orthodox trocheaus *(Cencit úgy | szeretem | Mint az életem.)*

A Fazekasé rendes magyar ütem *(Mert ha nem | tántorog | Reménységem | győzni fog.)* Mindezekhez hasonlót akármelyik »óhangú madár« csinál ma is; én is csináltam.[93]

A régi versekre nézve, ahol nem egészen ügyetlen, primitív dadogások: hasonló áll. *(Panaszkodván | nagy haragjában Ilyen könyörgést | kezde ő magában* pl. ugyanaz a ritmus, mint a *Rozgonyi püspök | palotája nyitva.)*

Ez ellen azt vethetné Földessy, hogy ha a zökkenést a különböző ütemek folyton hullámzó váltakozása okozza: miért egyezik akkor többnyire pontosan az egyes versszakok megfelelő sorainak szótagszáma? Eredetileg bizonyára a zene kényszere folytán: a strófáknak meg kellett egyezni egymással szótagszámban, hogy egyazon zenére énekelhetők legyenek. Adynak nem kellett felfedezni - sem a régi magyar versből visszahozni a pontos szótagszámmal ismétlődő strófaszerkezetet; természeténél fogva ilyen a legtöbb strófális vers szerkezete, akár magyar, akár idegen, akár régi, akár új, akár Béranger-chanson, akár Balassa-vers.

14. S ezzel itt vagyunk, a szótagszám kérdésénél. Földessy első könyvében kimutatást közölt Ady »szótagszám szerint formált« verseiről, amire én azt írtam, hogy »külön táblázatot lehetne összeállítani, legalább oly hosszút, mint a Földessyé, az eltérésekről.« Földessy egy elképesztő statisztikával felel: összeállítja Ady ezer versét szótagszám szerinti táblázatokba; pontos jegyzéket készít az eltérésekről (amikor valamely sor szótagszáma véletlenül több vagy kevesebb; mint a többi strófa megfelelő soraié) - s e horribilis és haszontalan táblázatok mintegy 30 oldalt lepnek be könyvéből!

Micsoda felesleges és pedáns papírpazarlás!

Először is: ellenem nem bizonyít semmit; inkább azt bizonyítja, hogy csakugyan lehetett volna a szótagszám-eltérésekből (185 ilyen eltérés van) összeállítani egy époly imponáló listát, mint a Földessy első könyvében közölt lista volt. Azt, hogy az eltérés több lesz, mint Adynak összes rendes, egyező szótagszámú strófákból alkotott versei: én sohsem állítottam. Nem is állíthattam. Hisz ez nem lehetne igaz egyetlen költőről sem, aki strófákban ír, akár orthodox, akár újító legyen; ellenkeznék a strófaszerkezet természetével. Ha akárkiből, Aranyból, Petőfiből állítanánk össze ilyen táblázatot: az arány mindenütt nagyon erősen az egyező szótagszámú strófák javára ütne ki - nem azért mintha ezek a költők szótagszám szerint verseltek volna: hanem valamely ritmus-séma szerint verseltek s ahol a ritmus megegyezik, ott a szótagszám is körülbelül vagy többnyire megegyezik. Van olyan költő, - mint Berzsenyi - akinél talán alig van eltérés, pedig tagadhatatlanul görög formában írt. Azt hiszem, Reviczkynél is kevesebb eltérést találna Földessy, mint Adynál. 880 esetből 185 eltérés nem is olyan kevés, s Földessy táblázatából inkább az tűnik ki, hogy Ady *nem* ragaszkodott pedánsan a szótagszámhoz, mint az ellenkező.

Nem, ez a táblázat teljesen felesleges volt. Azt úgyis tudtuk, hogy Ady, mint minden költő, aki strófákban írt, többnyire egyező szótagszámú sorokból álló strófákat csinált; s ennél többet ez a tábla sem bizonyít. Hogy Ady verselése különösebben vagy főleg a szótagszámon alapulna: azt Ady kijelentései és javításai sem bizonyítják. Minden költőt bánt (nem a szótagszám, hanem a ritmus miatt), ha a nyomdában egy szótag kiesik verséből; minden költő kijavítaná az ilyen hibát; ebben Ady egyáltalán nem kivétel. Semmi ok sem volt tehát ily elrettentő táblázattal bizonyítani egy tényt, amit úgyis tudunk, s egy elméletet, ami e tényből nem következik.

---

[93] A *Cigánydal* utolsó sora époly ütemű, mint az idézett Fazekas-sorok. - A *Daphnis Chloé*hoz auftakt-jaihoz hasonlót pedig *Őszi harangozó* című versemben olvashat Földessy.

Az elmélet maga - úgy is ahogy Horváth János, de úgy is ahogy Földessy formulázza - nem egyéb ingyen theoriánál, amilyen mindig lehetséges és mindig felesleges. Felesleges feltenni, hogy Ady a régi magyar vers nyomán egy egészen új versformát alkotott volna, amely a szótagszámon alapul (ez különben is inkább franciás lenne mint magyaros). Az egyetlen tökéletes nóvum Ady verselésében csak az marad, hogy ő mert először ereszkedő és emelkedő (trochaikus és jambikus) ütemű sorokat alkalmazni egyazon strófában.

15. Végre ami az Ady-vers genezisét illeti: egész ténybelileg megállapítható, hogy Ady csak lassanként szakadt el kortársai verselésétől. Nem áll az, hogy az *Új Versek*ben mindössze 5-6 versnek van köze formában a régi vershez; csak találomra többet jegyezhetek ide emlékezetből olyan versnek címét, amihez hasonló versformájút abban az időben akárki szokott írni; íme: *A Krisztusok Mártírja, Jártam már délen, Mert engem szeretsz, Az én menyasszonyom, A könnyek Asszonya. Várnak ránk Délen, A vár fehér Asszonya, Félig csókolt csókok, A fehér Csend, Tüzes seb vagyok, Léda Párisba készül. Egy párisi hajadon* stb., stb. Azok a szabadságok, amiket ezekben a versekben Ady a jambus szigorúsága ellen megenged magának, nem nagyobbak, mint amiket akár Endrődy Sándor is megengedett.

ELŐSZÓ MADÁCHHOZ

Az Athenaeum jubileumi Madách-kiadásának előszava.

MAGYAR RITMUS

Horváth János könyve: *Magyar Ritmus, Jövevény Versidom*; »a magyar jambus kérdéséhez« alcímmel 1922-ben jelent meg az Olcsó Könyvtárban. Véletlenül a *Nyugat* ugyanabban a számában, mely bírálatom közlését megkezdette, Gábor Ignác egy cikke is helyet foglalt, s az enyémmel sokban ellentétes álláspontot fejtett ki. Gábor külön is polemizált e tanulmánnyal, még mielőtt annak utolsó része megjelent volna; s bár ez az utolsó rész a kiváló metrikus ellenvetéseire sokban már előre megfelelt, mégis szükségesnek láttam azokhoz a *Nyugat* legközelebbi számában még a következő megjegyzéseket fűzni:

Először: Senki sem tagadhatja, hogy Gábor munkája, a közkeletű magyar metrika némely ellenmondásának kimutatásával oly kérdést vetett föl, melyen verstanunk máig sem jutott túl. De az a refrain-szerűség, mellyel (mint Gábor kifejezi) elméletét minduntalan »újra agyonütik«: a *probléma* vitalitását mutatja, s nem a *megoldását*. Az a tétel is, melyben Gábor elméletének egységét foglalja össze (hogy »a magyar hangsúlyos versben a ritmikai hangsúlynak, mindig össze kell esnie a logikai hangsúllyal«) - nem a megoldásnak, hanem a problémának praemisszáihoz tartozik, mert hisz a probléma ép ez: *hogyan van az, hogy gyakran ez a kétféle hangsúly látszólag mégsem esik össze?*

Mindez a magyar hangsúlyos versre vonatkozik. Sik Sándor azonban modern »nyugateurópai« versünket kutatja, melynek elve nem foglalja magában a hangsúlyok összeesésének posztulátumát. Addig, amíg valaki a magyar hangsúlynak ez idegen verselésben való önkénytelen érvényesülését és hódítását vizsgálja, mint Horváth, addig a tények biztos talaján jár, mihelyt azonban (hogy Gábor szavaival éljek) »az újabb magyar verselés ritmusának egész rendszerét« *hangsúlyos* alapon akarja felépíteni, erőltetett problémát állít maga elé, s nem lehet csodálni, ha erőltetett megoldásokhoz is nyúl.

Másodszor: Nyilvánvaló, hogy az Arany László-féle »négytagúízület« csak a súlyos kezdetű soroknál állhat elő, vagyis ahol hangsúlytól hangsúlyig legalább négy szótag esik. Mégis az Arany László felfedezésének tanulsága általános érvényű, mert azt mutatja, hogy a magyar ritmusérzék négy szótag lepergése után önkénytelenül új hangsúlyt teremt, hogy *nem az ütem*

függ a hangsúlytól, hanem a hangsúly az ütemtől. Semmi sem győzhet meg arról, hogy pl. Petőfi verse:

A szerelem, a szerelem,
A szerelem sötét verem

nem négyszótagos ütemekből áll, hogy a természetes ritmusérzék nem nyomja itt meg önkénytelenül a névelőket, s hogy ez a körülmény nem ad bizonyos döccenést a versnek. Mindazonáltal nem általánosítok, s a súlytalan kezdetű sorokat nem tartom minden esetben egyszerűen szabálytalannak. Ha Gábor figyelmesebben olvasta volna kifogásolt cikkemet, megtalálta volna benne a következő szavakat: »Horváthnak nincs egészen igaza, mikor az ily sorokat egyszerűen hibásaknak fogja föl. Túlsok lenne a hibás sor, épen Aranynál, legtökéletesebb verselőnknél.« E számban olvasható második cikkemben még jobban kifejtem ezt. S hogy teljes színt valljak: a Gábor próbasorát:

Egy némber, egy özvegy, egy hősködő asszony,

egészen úgy skandálom, mint Gábor, (ahogyan e sor anapaestusi képletet mutat) s biztos vagyok, hogy Arany is úgy skandálta. De nem hiszem, hogy ez már eo ipso Gábor elméletének hívei közé avatna. Talán mégsem mindegy, hogy a súlytalan kezdetet ütemelőzőnek, vagy az ütem részének fogjuk-e föl? Hiszen ezen múlik az a fontos kérdés: igaz-e, hogy »ütem, kezdőhangsúly nélkül, nonsens a magyar ritmusérzék számára?«

Harmadszor: Ha igaz volna, hogy a magyar versben a súlytalan ütemelőzők száma ütemről-ütemre szabadon változhatik: akkor semmi sem magyarázná a verssorok terjedelmének szembeszökő megkötöttségét szinte a magyar vers egész történetén keresztül. Igaz, hogy e megkötöttségben észlelhető némi fejlődés, de ez csak a nagyobb művészet felé való fejlődés, a szabadság itt mindig - szabadság volt és nem szabály. Balassa ebben nem mutat csekélyebb szigorúságot, mint Gyöngyösi. Még az sem igaz, hogy a félsorok egyenlősége csupán Gyöngyösinél alakult volna ki teljesen. Az pedig, hogy a sorok terjedelmének szabadságát a rím fellépése szorította volna meg: teljesen igazolhatatlan állítás. Hol van az megírva, hogy a rim »csak egyenlő sorokat csendíthet erősen össze?« Minden versolvasó tudja, hogy ez nem így van. Mi magyarázhatná hát a sorok egyenlőségét? Talán az európai verselés hatása? De a magyar sorok terjedelme nem kevésbbé, hanem talán még sokkal inkább megkötött, mint az idegen versek soraié (s régebben volt az, mintsem az idegen sorok hatottak volna rá). - De nézzük a verset úgy, amint van és nem úgy, amint lett. Itt van pl. Csokonai verse: »Hát ezekért folynak Paktólus habjai?« Ha igaz, hogy a *»hát«* itt a tulajdonképeni soron kívül eső ütemelőző, s a sor ennek elhagyásával itt ugyanazt a ritmust adja: miért nem fordul elő Csokonai összes költeményei között *egyszer se*, hogy ez az ütemező elmaradna és a sor eggyel kevesebb szótagból állana?

Negyedszer: Én nem számítom Gábort az iskolás ütemezők közé, de ebben az esetben, amiről itt szó van, az ő ütemezése megegyezik az Iskoláéval. Az én érzésem szerint ez az ütemezés csak az értelemhez szól - s nem egyúttal a fülhöz. A fül a $^{4}/_{2}$ ütemezést kívánja. S nem tudom elhinni, hogy ez csak a nőrím hatása volna, mert fülem épígy reagál jambusi rím esetén is, mindannyiszor, mikor a félsor nem válik oly erős caesurával magától két háromtagú részre, mint ennél: *Este van, este van*... A $^{3}/_{3}$-beosztást még tűri a fülem, de a $^{2}/_{4}$ számomra, bevallom, szinte teljesen ritmustalan. Hogy Gyöngyösit idézzem én is, ezt pl.

Örökös betűkkel nevét jegyezteti,
Melynek fényét rozsda nem szennyesítheti,

ha így skandálom: »Örökös | betűkkel | nevét | jegyezteti« ez teljesen zenétlen számomra, a *»nem szennyesítheti«* félsornál is a fül legszívesebben $^{4}/_{2}$ sémára tagol, holott ez nem nőrím. Nemhogy a nőrím lenne hatással a sémára, hanem ép ellenkezőleg - mint cikkemben kifejtem

- a $^4/_2$ séma természetessége hozza létre a nőrímek túlnyomó többségét, ami már Gyöngyösinél feltűnő. (Mert nem szabad gondolni, hogy Gyöngyösinél talán a jambikus rím volna többségben.)

A $^4/_2$ séma tehát nem holmi önkényes »dallam«, mint a trochaeus vagy a *Boci-boci-tarka* volna: hanem épen a négy szótag lepergése után új hangsúlyt kívánó magyar fülnek legkedvesebb ütem. Mert való, hogy »a magyar vers igazi ritmusa mégis csak az, mely a magyar beszéd természetes hangsúlyából meríti erejét« - de a magyar beszéd természetes hangsúlya maga is egy fonetikai (majdnem: zenei) törvények által teremtett, s nem tisztán értelmi, hangsúly.

Az, amit Arany László kimutatott.

*

Gábor az egész polémiának anyagát közzétette *A Magyar Ritmusról* szóló legújabb könyvében.

BALASSA

Dézsi Balassa-kiadása, mely a cikk alkalmát adta, 1923 novemberében jelent meg. Kronológiai észrevételeim ellen Waldapfel József *Balassi Költeményeinek Kronológiája* c. füzetében vitatkozó megjegyzéseket tesz: e megjegyzések azonban nem győznek meg arról, hogy állásfoglalásom bármiben változtatnom kellene.

AZ ÉN KÖNYVTÁRAM

Egy bibliográfiai folyóirat (a Sikabonyi-féle *Könyvbarátok Lapja*) szerkesztőjének felkérésére íródott, s először ebben a folyóiratban jelent meg.

A KETTÉSZAKADT IRODALOM

Ez a cikk 1927 tavaszán íródott; előzményei eléggé ismeretesek, s különben kitűnnek magából a cikkből. Berzeviczy a *Budapesti Szemlében* válaszolt. Az Akadémia elnökének nyilatkozataival kapcsolatban egy napilap körkérdést intézett az írókhoz. A kérdésre való feleletemet, mely a mondottakat több tekintetben megvilágítja, az alábbiakban közlöm:

Ha komolyan és érdemileg akarnék válaszolni a kérdésekre, egész tanulmányt kéne írnom. Úgy érzem, ezek tudományos kérdések, s nem politikai megvitatásra valók. A tudomány pedig még a fogalmakat sem tisztázta kellőképpen, amikről itt szó van. Mi az a »nemzeti karakter«? El tudok képzelni oly értelmezést, amely szerint minden igaz költő, ha akarja, ha nem, kifejezője a nemzeti karakternek; s olyant is, mely legdédelgetettebb klasszikusainkat »nemzetietlenekké« bélyegzi. Nem kiáltották-e ki Kazinczyt vagy Széchenyit a maguk korában nemzetrombolóknak s idegenség importálóinak, éppoly szenvedéllyel, mint akár ma Adyt?, s nem volt-e nemzetgyalázó Kölcsey, mikor azt írta elkeseredésében, hogy »szebb arcot fog ölteni« e föld, ha a korcs magyar kivész s más nyelvű és »más keblű« nép áll a négy folyó partjára? Ehhez képest az egyes kérdésekben így jelezhetném röviden álláspontomat:

1. A »nemzeti karakter« lehet a költői realizmus kérdése - mennyiben tükrözi a költő műveiben az *emberi* mellett a *nemzetit* is? Így értve e fogalom mindenesetre esztétikai szempontok alá esik. De ha politikai érzületet értünk rajta, nem szabad feledni, hogy a »leggutgesinntebb«

nemzeti érzésű ember lehet ijesztően rossz költő, s épp a legnagyobb poéták - mert ők nemzetünk oktatói, s az oktató nem lehet csupán visszhang - könnyen esnek az eretnekség és nemzettagadás látszatába.

2. Mindebből nyilvánvaló már, hogy egy költő nemzeti karakteréről éppúgy; mint esztétikai értékéről sok esetben csak a jövő mondhat igazi és elfogulatlan ítéletet.

3. A nemzeti karakter eleven valami, s mint minden élet, állandóság a változásban.

4. Az új magyar költészet, mely Adyt vallja reprezentánsának, sem idegenül nem áll szemben a nemzeti karakterrel, sem nem ért rajta teljesen mást, mint a hagyomány. Nem mást - csak többet, csak mélyebben, gazdagabban a régit! Csak friss szorítással ragadja meg a régi zászló nyelét, mely langy kezekben megereszkedett.

5. Hogy az Ady magyarsága maga is hagyománnyá váljon, éppoly kívánatos, mint hogy legnagyobb kincsünket ne az ablakon dobjuk ki, hanem kincsesládánkba helyezzük. Egyébiránt akár kívánatos, akár nem, ez a folyamat máris megkezdődött; a legfiatalabb generáció számára az Ady kincse máris hagyomány, s egyre mélyebben az lesz, ahogy ő maga mondja, »ifjú szívekben, s mindig tovább!«

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

A *Nyugat* folyóirat állandó rovata volt, 1934. és 1936. folyamán. Itt dátumokkal ellátott szemelvényeket adok; az alkalom, melyhez eredetileg fűződtek, kitűntek magukból a cikkekből.

Az *Ezüstkor* tartalmazza a *Gondolat és írás* címen 1922-ben megjelent kötet zömét. Ezt kiegészíti az *Élet és Irodalom* (1929) néhány darabja, valamint újabban keletkezett cikkeim és tanulmányaim egy része. Együtt az egész kötet megközelítően teljes gyüjteményét adja mindazoknak a tanulmányszerű írásaimnak, melyeknek tárgya a magyar irodalom körén kívül esik.

UTÓSZÓ ÉS JEGYZETEK
Babits Mihály Összes Műveihez

Babits Mihály *Összes Művei* előreláthatólag 4-5 egymásután következő kötetben fognak megjelenni, - de mindjárt meg kell jegyzem, hogy ezek az Összes Művek nem jelentik bibliográfiai pontossággal az Operas Omniát, hanem azokat a műveket, amelyeket ő az 1937-38 években megjelent tízkötetes Athenaeum-kiadványban »Összes Műveinek« nevezett el.

Kívánsága az volt, hogy ezekhez az Összes Művekhez semmise kerüljön, amit ő onnan kihagyott, vagy kéziratban hagyott kiadatlanul. Szent kötelességemnek érzem, hogy akaratát, mely bölcs volt és igényes, mindenben és hű pontossággal tiszteletben tartsam, - de ugyanúgy szent kötelességem az is, hogy akaratával szembeszegüljek és ne engedjek elveszni kincseiből egyetlen gyöngyöcskét sem. A követendő szempontoknak a Babits művek rendezésénél minduntalan felmerülő kettősségét se logikai, se érzelmi rendszer rekeszeibe nem tudtam hiánytalanul elrendezni; mentségemül még az elmúlt, rettenetes esztendőt is fel kell említenem, melyben a háború és megszállás apokaliptikus réme sem kutatás végzésére, sem kéziratok összeszedésére, sem józanul megfontolt tervek kivitelére nem adott módot, időt és ideget.

Babits Mihály csak a hibátlant szerette, csak a tökéletest becsülte: tudom, nem volna szabad világ elé engednem egyetlen rímét sem, melyet ő pongyolának gondolt, egyetlen jelzőjét, melyet nem érzett pontosnak és véglegesnek. Kétféle, s egymással ellentétes emlékem merül fel, s ezt most úgy mondom el, mintha neki mondanám, tanácsát és beleegyezését kérve, - s egyúttal az Olvasónak is, vagy az Utókornak! Egyik emlékem konkrét, még a napra is emlékszem, az alkonyi órákra, mikor Babits Mihály Kosztolányi Dezsőnek Szeptemberi Áhitat című halála után kiadott verskötetét olvasgatta, emlékezem izgalmára, mikor a könyvet letette. A *Műhely* című cikluson háborodott fel, melyben Kosztolányinak apró és vicces rímjátékai vannak összegyüjtve. »Hiszen ilyet minden író csinál, játékból, unalomból, kísérletezésből, - de megbocsájthatatlan bűn ilyesmit kiadni egy nagy költő halhatatlan nagy művei között, nagyközönség számára!« Ekkoriban már ő is beteg volt, s én nehéz előérzettől szorongatottan ígértem meg, amire oly szenvedélyes izgalommal kért: hogy soha, soha nem fogom megengedni, nem fogom eltűrni, hogy halála után az ő műveivel hasonló dolog történhessék.

Másik emlékem, mely ígéretemmel szembeszáll, s ellentétes irányban mozgatja akaratomat, nem egy eset emléke, hanem húszéves barátságunk ideje alatt szerzett tapasztalatok egész sora, melyek most úgy világítanak előttem, mint élő példázat: hogyan tett volna Babits Mihály az én helyemben? Ha hirét vette, hogy Arany Jánosról megjelent egy új könyv, akárcsak egy sornyi új adat róla, nem rohant volna azonnal, hogy megszerezze? S ha azt hallja, hogy vannak még ismeretlen és kiadatlan Arany-kéziratok, nem haragudott s nem lázongott volna, hogy nem juthat hozzájuk? - mégha az az ismeretlen Arany-kézirat nem is egészen elsőrendű vers kézirata lett volna! Minden törmelék-kövecske kincs volt számára, hacsak egy paránnyal is ki tudta egészíteni Arany János költői vagy emberi képét. S miért becsülném én kevesebbre a reámbízott kincset, mint amennyire Ő a maga eszményt becsülte? Az idő fogy, az emlékezet ferdül és romlik, fogynak az élő emlékezet hordozói, a barátok és kortársak, kéziratok, feljegyzések elpusztulhatnak, - mi minden romlott, pusztult és tűnt el körülöttem az utolsó évben! Babits Mihály könyve nem Babits Mihálynak szól - csak szeretném, ha meg volna vele elégedve! - hanem azoknak, akik olyan szeretettel és szenvedéllyel fogják műveinek minden kis állomását felkeresni, felkutatni, ahogy Babits Mihály szerette és csodálta Arany költészetének legszerényebb virágját is.

A rettenetes háború felkavart iszapja még nem ült el, még nem tisztult ki teljesen a lelkekből. Lehet, hogy azok, akiknek Babits Mihály művei, minden verse, minden új sora élmény lesz,

zárakat oldó ital és boldogító étel, lehet, hogy azok ma még talán az iskola padjaiban ülnek, - vagy még csak ezután fognak megszületni. De aki már meghalt: van ideje várni. S Babits Mihály bizonyára türelmesen fog várni az ő igazi híveire és értőire.

Bibliográfiai adatokat kellene szolgáltatnom munkámról, de nem vagyok tudós, s szívesen csábultam a nekem otthonosabb lírai emlékezés utaira. De elmondom a könyv sajtó alá rendezésének tárgyi és bibliográfiai adatait is.

Ez az 1200[94] oldalra tervezett első kötet Babits Mihály valamennyi versét, s Összes Művei közt »Írás és Olvasás« címmel megjelent első tanulmánykötetét tartalmazza. A könyv első 477 oldala pontosan követi azoknak az Összes Műveknek a sorrendjét és tartalmát, amit ő maga válogatott és rendezett sajtó alá; az ezután következő *Jónást*, s az 612 oldalig terjedő *Utolsó verseket* bizonyára csak azért nem vette fel Összes Művei közé, mert ezek az Összes Művek megjelenésének idején még nem voltak meg; ugyanezen okból nem kerülhettek az Összes Versek kötetébe az *Utolsó kéziratok* című ciklus sem; ezeknek a verseknek egy részét, sajnos már be sem tudta fejezni. Az 629. oldalon kezdődő *»Kihagyott Versek«* Babits Mihálynak nagyrészt fiatalkori versei, amik annak idején különböző, főleg vidéki lapokban jelentek meg, de kötetbe nem vette fel őket, mert hol egy rímmel, hol egy jelzővel nem volt megelégedve s még javítgatni akart rajtuk. De hogy kötetben való kiadásukról nem mondott le végleg, bizonyítja, hogy 1937-ben, az életveszélyes műtét előtt összeszedte őket, s egy karton iratrendezőbe rakta be, amire ezt a címet írta: *Kihagyott Versek*. Valamennyi verset, amit ebben az iratrendezőben találtam, az ő általa megadott című ciklusban közlöm.

Három verset, melyeket az 1927-ben megjelent *Versek* gyüjteményes kiadásába még felvett, utóbb, az Összegyüjtött Művek verskötetéből kihagyta őket, én a teljesség kedvéért mégis visszahelyeztem a sorozatba, ezek: A szépszemű öreg tovább mesél (652) A festő halála (660) és a Temetői tavasz (592). A nem merek közétek jönni című verset (576) kéziratban küldte el Pécsre, de mint alkalmi verset, nem szándékozott kiadni, a kézirat másodpéldányát el is tépte, én szedtem ki titokban a szemétkosárból. Fölösleges talán megindokolnom, hogy e verseket miért adom ki mégis, mikor tudom, hogy ő rosszaknak tartotta őket. Úgy gondolom, elég ha leleplezem, mi volt Babits Mihály véleménye, de verseiből lehetőleg semmit sem hagyok elveszni.

Külön magyarázatra szorul a *Gyűjteménybe fel nem vett* versek ciklusa: (583) ezeket a Babits Emlékkönyv bibliográfiájának készítésével egyidejűleg különböző vidéki lapokból gyüjtötte össze az azóta Oroszországban elpusztult Sárkány Oszkár. Ezeknek a verseknek se kézirata, se lapkivágása nem volt meg Babits Mihály megmaradt iratai közt, s lehet, hogy azért nem vette fel őket versgyűjteményébe, mert kritikája szerint rosszak voltak, de az is lehet, hogy vidékről Pestre kerülve, elfeledkezett róluk, s ha szeme elé kerül, legalább egyik-másiknak mégis megkegyelmezett volna.

Az 1941-ben megjelent *Hátrahagyott Versek* kötetének anyagát az *Utolsó Versek* ciklusban helyeztem el, ezekhez a bibliográfiai magyarázatokat Illyés Gyulának a könyv végén leközölt bevezető tanulmányából kapja meg az olvasó. Én ezeknek a Hátrahagyott, vagy Utolsó Verseknek ciklusához csak a versek megjelenésének, vagy születésének dátumait jegyeztem fel, az összeszedett lapkivágások s napló helyett vezetett naptáraim segítségével, - mert éppen az utolsó versek dátumainak ismerete fontos és érdekes életrajzi adatokkal szolgálhat. Kedves tervem lett volna, hogy valamennyi vers születésének vagy legalább megjelenésének dátumát feltüntessem, de egyrészt nem minden versnek maradt meg a kézirata, naplójegyzeteket csak

[94] *Az oldalszámok a nyomtatott kiadásra vonatkoznak! (az elektronikus változat szerk.)*

1921 óta vezetek, s múzeumi kutatásra az elmúlt években nem volt mód. De ha lehetséges lesz, e négykötetre tervezett mű utolsó kötetének végéhez csatolni fogom valamennyi versnek kikutatható dátumát is.

Hogy miért adtam nyilvánosság elé a Második ének című mesedrámáját, amikor ő csak egy felvonást tartott belőle kiadásra méltónak, ezt a kötet végén található bevezető írásomban próbálom megmagyarázni, de ma már szinte magyarázatra sem szorul, hogy amikor levelezése, kéziratai s fényképei nagyrészt elpusztultak, könyvtára, butorai, s emléktárgyai porráégtek, és sok éven át gyüjtött emlékekkel díszes kis nyaralóházát a gonosz szomszédok teljesen kifosztották, - amikor mindaz, ami földi életének kerete volt, eltünt e földről, - a magam akaratából még én is pusztulásra szánjam egyetlen sorát is.

Még el kell mondanom, hogy az Utolsó Versek néhány versének kézirata egy-két strófával hosszabb, mint amennyit ő publikált, s noha bizonyára ott a vers vége, ahol ő abbahagyni helyesnek vélte, ezt a pár versszakaszt, mint érdekes adalékot a jegyzetben közzéadom.

A versekben, s mögöttük elrejtett élményanyag elmondását és megmagyarázását fontos és érdekes feladatomnak érzem, de ez az anyag talán külön kötetbe kivánkozik. Itt csak a Kihagyott Versek közt kéziratban talált két versnek adnék magyarázó glosszát: az 548 és 550 oldalakon található *Utálom a szememet* és *Tudom, hogy csuszom* kezdetű versekhez. Az ezekből áradó önkinzó undor szinte erkölcsi undor benyomását kelti, pedig csak testi undorból származik, amit súlyos sokízületi gyúlladásának szenvedései közt a saját csonttáfogyott és állandóan verítékben úszó fizikuma okozott neki. Például említem csak ezt, hogy a kényes test és igényes lélek milyen irreális érzékenységgel tudott az élet inzultusaira reagálni.

A Babits Összes Verseinek 1942-ben megjelent 2-ik kiadásában a cenzura tilalma miatt nem jelenhettek meg a *Fiatal katona* és a *Ne ily halált, ne ily harcot* című versek; az *Ezerkilencszáznegyven* és a *Talán a vízözön* című verseket pedig csak erős kihagyásokkal megcsonkítva engedték megjelenni. E kötetben természetesen valamennyi Babits-vers teljes és eredeti szövegében lát napvilágot.

Török Sophie.

A HÁTRAHAGYOTT VERSEK ELŐSZAVA

Magától Babitstól tudjuk, hogy »A Danaidák« című versét már nyilvános előadáson, pódiumon is jó egynéhányszor elmondta, mielőtt csak egy sort is papirra vetett volna belőle. Verseit szinte érzékszerveivel, fülével és nyelvével fogalmazta; nyilván azért lettek oly eredendően vers-szerűek, oly ősien rokonai a dalnak, oly fület, nyelvet gyönyörködtetők. A másnak annyi gyötrődést okozó megírás nála jóformán puszta másolás volt, az alkotásban a kéznek csak egy-két percnyi dolga ha akadt. Az ilyen költő nem igen hagy töredéket maga után.

Meglepetve néztem rá, amidőn egyszer kiadatlan ifjúkori verseinek tömbjét mutatta. Nagy kézirat-kötet volt ez, szemre vaskosabb összegyüjtött verseinek köteténél is. De épp csak kezembe vehettem; a kötetet feleségének ajándékozta és senki másnak nem engedett belepillantást. Ahogy más költő sorokkal, ő egész versekkel kísérletezett, egész verseket dobott el, vagy tett félre, mint töredéket.

Halála után más kötetben, füzetben s irattartóban is találtunk kiadatlan költeményeket. Találtunk seregestől olyat is, amelyet nyomtatásban megjelentetett, de kötetbe nem vett fel. Találtunk végül hiányos verseket is. Ugyancsak hajdani beszélgetések adnak jogot a feltevésre, hogy e töredékek nagyrésze sem vers-próbálkozás, hanem emlékezetben elkészített, de később mégis elfeledett egész költemények papírra mentett része, vagyis a szó igaz értelmében töredék. Csak a költő utolsó esztendeiből találtunk be nem fejezett, előlről néha többször is újra s újra kezdett kéziratot. Ezekhez is, azokhoz is, tisztelettel, a költő szellemének és akaratának kijáró alázattal nyúlhattunk. A test elmúltával nem múlik el a tilalom, hogy kincseit meggondolás nélkül feltúrjuk és vásárra dobjuk.

Nem volt nála igényesebb magyar költő. Nem volt, aki saját alkotását bírálóbb szemmel nézte, még rostálta is, ha kellett. Nálunk ő volt mintaképe annak a makulátlanságnak, amelyet Baudelaire Gauthier-ban vélt látni, de saját maga valósított meg. Művei közé tehát nem keverhetünk olyan anyagot - mi magunk bármily hibátlannak érezzük is, - amelyet ő nem sorozott oda, sőt később kivett abból.

Nem sokkal halála előtt a véletlen megadta neki, hogy addigi korán megszakadt élete termését betakaríthassa: 1937-ben ő maga rendezte sajtó alá összegyüjtött költeményeit. Bár van okunk hinni, hogy egy-két verset - így a »Vihar« című verses mesejátékot - a gyüjteményből nyomdai szempontból volt kénytelen kihagyni, addig írt összes verseinek végső anyagául e kötetet kell elfogadnunk.

»Hátrahagyott Versek«-ként ehhez csak azt a tíz költeményt csatolhattuk, amelyet e kötet megjelenése után írt és tett közzé. Felvettük ezek sorába az »Indulás az öregkorba« című vers első fogalmazását is, mert ez is megjelent nyomtatásban, »Sarkutazás« címmel. Könyvünk első része e verseket tartalmazza.

A második részben találja az olvasó azokat az eddig még ki nem adott kéziratos műveket, amelyek közzétételére már most jogot érezhetünk, a költő szellemének megsértése nélkül, vagyis annak nyomatékos hangsúlyozásával, hogy jóllehet e versek közt van teljesen befejezettnek látszó is, valójában mindet töredéknek kell tekintenünk, csupán azért, mert a költő nem adta ki, azaz jelenlegi alakjukban még nem tartotta véglegesnek, azaz lényegében ő is töredéknek tekintette őket: még dolgozott volna rajtuk. Egyiken másikon dolgozott is, művészi működésének ezek az utolsó fonalai.

E töredékek keletkezésének pontos időrendjét nem tudtuk egész bizonyosan megállapítani. Első részüket, az *A)* alatt közreadottakat kisebb-nagyobb papírlapra írva egy irattartóban találtuk, melyre maga a költő írta rá: kiadatlan verstöredékek. Valószínű, hogy ebbe nem került

1931 előttről való kézirat. A következő, *B)* csoportot abban a kockásfedelű iskolai füzetben leltük, amelybe a költő a »Jónás Könyvé«-t írta, s melynek fedelén az 1937-es évszám olvasható. Végül az utolsó, *C)* csoportot a költő »Összegyüjtött Versei«-nek üres lapokat tartalmazó próbakötetében fedeztük fel, amelybe az »Ödipusz Kolonosban« fordítását írta.

A töredékek közül csak azokat vettük fel, amelyek megállapíthatóan versnek indultak. A játékos ötleteket, rímes sorokat, vagy ütembe fogott apró, leginkább tréfás megfigyeléseket, aminőket a költő seregestől vetett papírra, de szórt el, csak úgy beszéd közben is, nem keverhettük a műalkotások közé, ellentétben állt volna ez a költő felfogásával: feleséget többször is megkérte, legyen hagyatékának, szellemének is méltó ápolója. Magam is meghatva emlékszem nem egy beszélgetésünkre: mennyi ízléstelenség esik egy-egy védtelenül kiszolgáltatott halottal. Ezek az apró töredékek a hely és alkalom ismertetése, a kellő magyarázat nélkül úgysem sokat mondanának. Kiadásuk tehát, akár az ifjúkori versek és a kötetbe fel nem vett költemények kiadása külön keretet kíván.

Az itt következő versek magukért szólnak. A költő igényes volt és szemérmes, tökélyre és akaratlanul is tartózkodásra törekvő. Tán e versek be nem fejezettsége, tökéletes be nem zártsága okozza, hogy a költőt sehol nem érezzük oly közvetlenül, oly megrázóan emberinek, mint épp ezekben.

Illyés Gyula.

MÁSODIK ÉNEK ELŐSZAVA

Ez a négy felvonásos mesedráma 1911-ben készült, de Babits Mihály csak a harmadik felvonást tartotta méltónak arra, hogy nyilvánosság elé bocsássa; ez a harmadik felvonás *Vihar* címen 1911 október 1-én jelent meg a *Nyugat*-ban, később pedig, 1928-ban ismét kiadta az *Összes Versek* között.

A Nyugatban kiadott harmadik felvonás elé a következő bevezető sorokat írta:

»Ez a költemény harmadik felvonás egy készülő mesedrámának, amellyel talán valamelyik színházunk is kísérletet tehet. A mese, mely egészen sablónos, egy balatoni mondán és a jó Garay ismert versén alapul a kecskekörmökről és a tihanyi ekhóról. Az első felvonásban a dalos pásztor »aranyszőrű kecskéket őriz Tihany fokán«, míg a király meghallja bűvös énekét és elhívja őt a beteg királylányhoz, hogy dalával felvidítsa. Ez ama véletlenség, mely minden dalos életében egyszer előfordul. A második felvonás azt adja elő, hogyan gyógyítja meg a pásztor dalával a beteg királylányt. Hősiesen, mert sikertelenség esetén a halál vár rá, mint minden dalosra. A harmadik felvonásban a pásztor már ifjú király és a királylány férje. Így látjuk őt viszont.

Mikor a *Vihar*-t *Összes versei* közt újra kiadta, alcímet is írt a cím alá: *Egy balatoni mesedráma töredéke* - viszont az első két sort elhagyta, - talán mert színházaink tizenhét év alatt sem »tettek kísérletet«.

A két kiadás között azonban úgy látszik, tervbe vette az egész mesedráma kiadását, mert hagyatékában megmaradt egy kartonblokkba rendezve az egész mese gépelt szövege, s egy előszó, amelyből kiderül, hogy a *Második ének*-et a *Hadjárat a semmibe* című verssel együtt akarta kiadni. Ez a terv, s az előszó, amit szószerint közlök, érzésem szerint az 1919-ik évből való.

»Ezek nem új költemények s előszót kívánnak. Még a háború előtt, 1911-ben keltek, s akkor az egyik egészen, s a másik nagy része, jött is a *Nyugat*-ban. Egy óceán áll köztük és közted, olvasó.

Líra mindkettő, a Béke lírája, a költő és a tudós lírája s nagyon távol a Mától. Mert akkor csúcsain jártunk az életnek, s most a völgybe zuhantunk. Nekem jól esik a csúcsokra visszanézni. Mostani kényszerített nyugalmamban elővettem a régi verseket, melyek évekig várták az *ultima manust*. Évekig hevertettem őket, abban a reményben, hogy egyenetlent majd kisimítok, töredékeket kiegészítek. De jött a háború, és ma hogy találhatnám meg a régi hangot, s régi szavakat? Úgy kell jönniök, ahogyan vannak.

Akkor nagyon szomorú költeményeknek tetszhettek ezek: az oromról a semmibe láttunk. De Istenem, mégis csak kilátás volt ez, mégis csak a magasban álltunk; míg most lenn heverünk a völgyben, s minden magasságot felhő borít.«

Ezen a sajtó alá rendezett gépelt szövegen kívül a mesedrámának még két teljes kézírásos példánya is megvan. Először abban a füzetben, melyben fiatalkori verseinek kéziratai vannak egybekötve; ide, ha nem is legelső fogalmazványként, de még munka közben írhatta be, mert utólag még nagyon sok változtatást, javítást és sok új részletet jegyzett be, részint ceruzával, sorközökben és a margón. A másik kézirat, ami nyilván későbbi, egy feketetáblás füzetben van bemásolva, mondhatnám nyomdakész állapotban gondosan letisztázva. Itt a címlapon a következő szöveg áll:

»*A második ének.* Mese négy részben. Irta Babits Mihály.«

S alatta e pár sor:

»Történik egy dalos lelkében, melyet az író Meseországnak nevez. Ebben a lélekben van egy nagy tó, melyet Balatonnak nevezünk; ennek a partján él egy szép királylány. Erről a tóról és erről a királylányról lesz szó a mesében.«

S a szöveg előtt még e szavak:

»*Előjáték* arról, hogy minden dalos egyszer aranyszőrű nyájat táplál dús legelőkön, mígnem a Véletlenségek királya meghallja«

Hogy végül, különböző tervei ellenére, miért nem adta ki soha e fiatalkori szép művét, s miért nem mutatta senkinek, nekem se, holott minden apróságot szívesen, sőt sokszor szenvedéllyel szeretett megmutatni és felolvasni - erre nem tudok magyarázatot mást, minthogy ő csak a Készet és Tökéletest becsülte, s ezt a művét nem tartotta késznek, s így tökéletesnek sem. Ez az egyetlen írása, amit életében nem ismertem meg. De sokszor beszélt róla, különösen abban az időben, amikor bizonyos népiesek támadták őt, s poéta doctus-nak, művelt tudósköltőnek bélyegezték, - akkoriban, hol gúnyosan, hol keserűen többször mondta, hogy írt ő »népiest«, hamarabb, minthogy ezek megszülettek! Többször célzott erre az ifjúkori művére, néha eszébe jutott egy-egy sora, megelégedéssel emlékezett ízekre, színekre, megoldásokra, melyeket újnak s eredetinek érzett és sokszor sajnálta, hogy sötétbe vannak temetve. Szabó Lőrinc, aki nála lakott a háború után, emlékszik rá, hogy a *Második ének* egy-egy részletét akkoriban felolvasta neki; különösen szerette a *Don Guriga* monológját, büszke volt rá, - hogy a vers ugyanolyan zsonglőr-bravúrt visz véghez, mint amilyent a zsonglőr-szereplő a színen bemutat, - s humorán maga is jól mulatott.

Előfordult, hogy már nekem is felkínálta elolvasásra, de utolsó percben ezt mindig elodázta, hogy előbb még javít rajta! - Olyan ideges és lámpalázas volt ilyenkor, mint egy diák a lecke előtt. Az utolsó tíz évben azonban már nem beszéltünk róla, az elmúlt tíz év szenvedései és rémülete között nem esett több szó az ifjúkori mesedrámáról.

Azért mondom el mindezt, hogy az olvasó tudja meg, hogy olyan alkotás kerül most elébe, amit Babits Mihály az ő nagy igényességében nem adott ki a kezéből; de az, akinek e kincses hagyaték rendezése jutott feladatul, nem engedheti mégsem az ismeretlenségben elveszni ezt az írást, mely Babits pályájának egy különösen érdekes állomása.

Sokszor megígértem neki, komolyan, s féltréfásan is, hogyha túlélem őt, nem fogom engedni, hogy hevenyészett apróságai, sikerületlen töredékei a nyilvánosság fénye elé juthassanak. Sokszor megígértem, s hittem is, ha kell, majd becsülettel állni fogom igéretemet. De most a beérkezett idő komoly órájában látnom kell, hogy ígéretem összeütközésbe került az ő szelleméért vállalt szent kötelességgel. Mert ha a márványon látszik is még az agyagnak, a munkának szennyeződése, kis hibák, kis sérülések, a Műhely rejtett titkai, s olykor a fiatalság heve és stílusjátékra támadó kedve, - e kis hibákért van-e jogom elrejteni az egész Művet? S gyakorlatilag: hogyan is tudnám ezt véghezvinni? Ha csak arra a gyilkosságra nem vállalkoznék, pedig nyilván nem vállalkozom rá! - hogy magam pusztítok el minden irást, amit életében ő maga nem adott nyilvánosságra, - akkor csak elhalogattam a problémát, mert hiszen halálom után már nem lesz módom megakadályozni, hogy a kéziratokat kinyomtassák s a közönség kezébe juttassák.

Babits Mihály hagyatékának minden sora ma már irodalomtörténeti dokumentum, fejlődésének útját, emelkedésének különös vonalát rajzolja minden töredék is. Ha ő a halálnak mai távlatában láthatná magát, talán megbocsátana nekem, hogy ígéretemet megszegve nyilvánosság elé bocsátom őt *kinőtt ruhában*, mert minden írását az Egész egybeilleszkedő darabjának látom, s a gyönyörű torony egyetlen kövecskéjét sem minősíthetem sem értéktelennek, sem méltatlannak.

De a *Második Ének* nem is töredék, s nem abbahagyott mű. Ma talán még kinőtt ruha, de egyszer, s hamarosan *csak fiatalkori* mű lesz, fontos pillér, mely nélkül az Egész hiányos volna.

Minthogy a mű keletkezésének körülményeiről én sem tudtam semmit, s idejéről is csak azt, amit ő maga írt rá, hogy: kelt 1911-ben, - megkíséreltem a rendelkezésemre álló iratok: levelezésekből és feljegyzésekből rekonstruálni, hol? hogyan? s milyen körülmények között élt Babits Mihály 1911-ben? - gondolva, hogy mindez az olvasót érdekelni fogja, vagy legalább is a jövendő Babits-kutatókat. Mert az ember nyoma oly hamar elvész az élet útjáról, akár a Szahara homokjában járt volna. Még alig-alig, hogy elment közülünk, nemrég még mindenre élőszóval felelt, s ma már milyen keveset tudnak róla! S milyen sokat rosszul és tévesen! S gyakran már oly távolból s ködösen emlékeznek reá, szavaira, hitére és lényének legfontosabb sajátosságaira, oly távolból, mintha már századok pora feküdne nemrég ellobbant életén.

Én is, ahogy most hetek óta könyvek, írások és levelek közt böngészek s kutatok, én is úgy érzem, hogy már messzire ment, olyan messzire, mint akár Arany János s a legfontosabb, a legégetőbb kérdésre is már csak hideg betűvel tud nekem felelni, akár a régi Holtak. Pedig nemrég még egyszerűen megkérdezhettem, volna! - de ma már elsiklik minden kérdés elől. E munkám közben eszméltem rá, hogy az ember egész életén át egyebet sem tesz, csak *elmulaszt*, a legfontosabb dolgokat mulasztja el késő bánattal. Még az annyira éber s mániákusan *emlékőrző* természet is, amilyen én vagyok, sem tud eléggé figyelni, s előrelátni, s a napok kis ügyei közt nem tudja felismerni a pótolhatatlanul fontosat. Íme, huszonegy év nem volt elég ahhoz, hogy csak egyszer is megkérdjem tőle, milyen körülmények közt írta a *Második ének*-et? Járt-e akkoriban a Balatonnál? vagy valóban, nem is a Balaton partján, hanem a Költő lelkében játszódik az esemény?

Őrzök két, furcsaformájú vájt kövecskét, Babits Mihály a Balatontól hozta őket; ezek a »kecskekörmök«, amilyet kihány magából a viharos Balaton, s az ezekhez fűződő legenda volt a *Második ének* első indító ötlete. De hogy melyik évben? Kutatásom közben lassan kibányásztam az 1911. év történetét, - a Tomiból küldött segélykiáltástól egészen a kongregonista vádaskodásra adott fiatalosan heves és kemény válaszig. Egy rekonstruált év, voltaképpen semmi különös nem történik benne, mégis egy költő gazdag éve s minden új nap esemény a lélekben.

Van egy feljegyzésem verseinek keletkezési idejéről, amit egy barátjának mondott el, 1916-ban, ennek segítségével az időrendben egymáshoz illesztett versek szinte önéletrajzként mondják el életét.

Babits Mihály a fogarasi számüzetés harmadik és legkeserűbb évében írta a *Recitativ* kötet első *tizenhat* versét:

> Te nem ismered, ti nem ismeritek
> e fellegeket
> melyek az ember vállaira szállnak
> elbirhatatlan vasmadárnak.
>
> Nekem e föld halni jó,
> ezek a felhők -
> (nekem ilyen...szemfedők...kellenek)
> ezek a havasok -
> (nekem ilyen...sírkövek...kellenek)

A karácsonyi szünidőre, mint más években is, hazament Szekszárdra, s a szünidő végével visszautazik Fogarasra, útközben megáll Szegeden, régi tanártársainál, s főleg a Nagyváradnál szintén szünidőző Juhász Gyulával keresvén egy kis fényt és kultúratartalékot a következő sötét hónapokra.

Hogy milyen lelkiállapotban töltötte 1911. év tavaszát, fogarasi elhagyatottságában, kitűnik akkori verseiből; néhány töredékes sort idézek belőlük:

Ó lélek, mivé kelle válnod!
idétlen fényre szülted ezer álmod.

De néha éjjel, éjes éjszakákon
mikor magad vagy az egész világon...

Én boldogolván azt a madarat
ki kalitjából legalább *kilátott*,
a semmiből alkottam új világot,
mint pókhálóból sző kötélt a rab.

Nekem nem volt barátom,
tőlem mindenki fut
társaim elkerültek,
mint idegen fiut.

Hol voltál irgalmatlan,
mig én sínylődtem egymagam?

---

bus zene volt a lelkem,
éltem ütemét:
ha meghalok, az Isten
behunyja egy szemét.

Ifjúkori verseinek kéziratos kötetében a két utolsó fogarasi vers a *Babona*, *Varázs* és az *Illusztrációk B. M. modorában* címűek.

...e madarak sohse szállnak,
e szél csak szele a szélnek,
ez árny csak árnya az árnynak.

Pár lappal előbb: Vörösmarty franciául, nyolc sor *Les hemmes*. E lapok után kezdődik a *Második ének* kézirata.

Babits Mihály fogarasi verseit nemcsak azért idéztem, hogy a költő akkori gondolatait és érzéseit megmutassam, hanem azért is, hogy a *különbséget mutassam meg*, mely e versek és a *Második ének* színe, íze és hangulata között mutatkozik, ő mindig magával vitte az egész tájat, mely versírás közben szeme elé tolakodott, a fogarasi versek minden sorában érezni lehet a nagy hegyek nehéz árnyát, a Negoj égbekeveredő sötét lila-kék színét, a havasok idegen ízét.

Te nem ismered e földeket: itt
a nyájas szőllő sohasem virít,
a bársony barack nem mosolyog:
itt élni s halni mindegy dolog.
Egy nagy átok ül Fogarason.

A *Második ének*ben ezekből a színekből már semmi sincs, napfényes magyar táj, vagy vad Balaton, de otthoni vidék: Dunántúl. Én azt hiszem, bár egy véletlenül felmerülő adat meg-

cáfolhat - mert hogy egy költő mit s hogyan tesz, ez mindig kiszámíthatatlan, - én mégis valószínűnek látom, hogy, ha a *Második ének* gondolata előbb született is, az íráshoz már Szekszárdon fogott hozzá, amikor Fogarasról a vizsgák után hazautazott szülővárosába. Persze a magyar táji ízt erősen kihangsúlyozza, hogy a vers magyar tizenkettősben van írva, de nem hinném, hogy ez véletlen - Fogarason talán, nem is gondolt volna rá, hogy magyaros ritmusú versben mondjon el valamit.

1910 tavaszán, éppen egy évvel előbb írta a *Laodemiá*-t. Talán úgy gondolta, hogy az volt Első ének, s megpróbálta, vajjon sikerülne-e a második is? De Arany Jánoshoz visszatérni abban az időben sokkal merészebb és kockázatosabb vállalkozás volt, mint a legújabb, legmodernebb hangok koncertjébe illeszkedni: Swinburne, Poe és Wilde ízeit kóstolgatni s a maga ízeivel elkeverni, ez könnyebb és sikeresebb feladat lehetett, mint Tóth Kálmán után a magyaros versben remélni új eret, s feltámadó életet, s únt hazai hangot próbálni, amikor az egész irodalom szomjasan és türelmetlenül nézett Nyugat felé. Ő mégis megpróbálta, olyan időben, amikor a magyaros egyértelmű volt az avulttal, s a rossz Arany-epigónok által keltett csömörrel. Én éppen a magyar versforma felélesztésének bátorságáért érzem Babits művei közt nagyon fontos állomásnak a *Második ének*-et.

Ezen a szekszárdi nyáron írta a *Julius, Augusztus, Az életemet elhibáztam* s *A költő életének pusztájáról* című verseket. E versekben megtalálni vélem a modelt is, akiről Babits Mihály a *Második ének* királylányának ideges, gyöngéd és merész nőalakját rajzolhatta. Ez az alak nem Fogarasról jött, ott a *Sugár* pompázó, erotikus és pogány szépsége tartotta varázslatában, a királylány egy új varázsból született, egy furcsaideges és boldog nyáron, amikor - az ő elbeszéléséből tudom, - a Véletlenségek királya hosszú sétákra vezette őt egy tizenhét éves leánnyal, aki rokona is volt, s akivel már-már eljegyezték egymást.

> Mint az ölyv két bus madárra,
> vigyázatlan gyenge párra,
> ugy jött ránk e szerelem,
> mint a zápor a határra,
> mint a nyári zivatar,
> oly borúsan és hamar.

De: Az életemet elhibáztam! - a boldogság ideges haragba s bánatba fúl, s az *Augusztus*, mikor a vonat Pestre indul vele, már nem tudja: enyém lesz-e, vagy már veszve, kedvesem?

1916-ben róla írja a baljósan híressé vált *Játszottam a kezével* című verset, s az *Emlékezés*-t, mikor a gyönge és édes Királylány haláláról értesül. Tüdőbajban halt meg, s Babits Mihály 1920-ban írt novellájában, a *Költészet és Valóság*-ban is megemlékezik róla, a *Mindennapi kislányról*, aki sajátmagát így nevezte szerényen a nagy költő csodálata előtt.

Ezen az élményen kívül még egy nagy élmény várt e nyáron Babits Mihályra: hivatalos irat érkezik, mely szerint Fogarasról Újpestre helyezték át tanárnak. Tehát vége a keserű száműzetésnek, a rettenetes hegyek alól utazhat a fény felé. Pest felé! a szépség és szabadság közelébe, az irodalom közelébe!

A *Második ének*-et viszi magával s a harmadik felvonás, a *Vihar* meg is jelenik a Nyugatban, az október 1-i számban. A kéziratos füzetben, a *Második ének* után, a *Palotai est* következik, amit már 1912 tavaszán írt:

> Végre falun ér az estem,
> nincsen este Budapesten
> s én az estét kedvelem.

Rákospalotán már saját könyvtára van, könyvespolcokat csináltat, rézágyat vesz, bőrfotelt, saját lakás, saját bútor, otthon! S a csillogó gyönyörű Pest közel, és csábító, annyira, hogy csak félév mulva éri először otthonában az este.

Ennyi az év története dióhéjban, az az év, melyben a *Második ének*-et hordta és világra hozta.

Számomra ez a mesejáték olyan, mint egy varázskastély: minden szobájában más titok rejtőzik. Egyik szoba a szerelemé, másik a formai kísérlet alkimista műhelye, harmadik ritka szöglet: humor és szatíra, a kor irodalmáról - és még mennyi-mennyi szoba van! Nagyon mélyen, a legbelsőbb, legtitkosabb szobákban ő maga rejtezkedik, de ráismerek, mert ez az arc utolsó percéig az ő igazi arca volt: az örökkön tépődő, vívódó megszállotté, aki életét teszi fel egy dalra, akit csábító Elhivatottság szüntelen rettegésben tart, rettegésben és bizonytalanságban gyötri az Isten, hogy a szent Jelet egyszer csak megvonja tőle, s ő ittmarad tehetség nélkül, a dal gyötrelmes kötelességével, a bukás örökké kísértő rémével, s szégyentől való páni félelemben - a szégyen! a szégyen! Ez ő, legbelül, a változhatatlan, semmi siker és elismerés nem adhatott neki védelmet, s biztonságot, minden új sort szorongva írt le s aggódva leste hatását: nem rettenetesen rossz? s a legkésőbbi időkig is, legnagyobb verseinek születésekor is, mint a naiv és drukkoló kisdiák kérdezte aggodalomtól elsötétült szemekkel: nem vesztettem el a tehetségemet? Nem vár rám szégyen? Ez ő, legbelül, titkos rettegés és lebírhatatlan félelem - hogy a Második ének már nem fog sikerülni! Mert minden új vers csak kísérlet, *s újrakezdés*, a Teremtés folytonos újrakezdése, s a szegény vak gép sohasem tudja, vele van-e még a teremtő akarat? vagy csak üresen, s lélektelenül mozgatja billentyűit a rutin és kötelesség?

Két szégyen félelme ült rajta: a bukás szégyene, s a meztelenségé. Szeméremből rejtezett mindig szorosabb formák ruháiba, de minden ruha szűk volt és rövid, s minden forma mögül árulón kilátszott a meztelenül szégyenkező lélek.

Ó miért is akartam magamat dalolni?
nyelvem a dal sulyát emelni se birta,
mint néma a bárány az előtt, ki nyirja.

Életemen köd volt, - ez a köd most gyérül,
Lásd tág a kilátás a halál hegyérül.

Török Sophie

KIHAGYOTT STRÓFÁK

Fukar, szigorú élet ez!
De jer ne csüggedj, add kezed!
Keressük együtt e mezőn
a nyarat amely elveszett!

(Lelkem kiszikkadt mezején című vers Babits által áthúzott utolsó strófája. 521. oldal)

Habár odáig Erdély,
el nem érhetek Erdély,
Hol régi lusta sziklám
ma is emlékezik rám.
Oh messze, messze Erdély,
messze még a nap Erdély,
hogy teljes lesz a munka
s az igazság se csonka.

(Erdély című vers áthúzott utolsó strófája. 511. lap).